

„Veres vagiok, piros vagiok”^{*}
A *piros-vörös* színnévkettős a magyar nyelvben és
kultúrában

Bálizs Beáta

PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola
Néprajz-Kulturális Antropológia Program

Témavezető: Vargyas Gábor, az MTA Doktora/Dsc

Pécs

2018

^{*} A lat. *rubeo* magyar megfelelője Calepinus szótárában (1585).

Tartalom

Elöljáróban	6
I. BEVEZETÉS	11
1. Általánosságban a színek antropológiai kutatásairól	11
2. Az alapszínnevek és a színosztályozás evolúciója	13
3. Alapszínnev-kiválasztási kritériumok	19
4. A <i>piros-vörös</i> problémára irányuló empirikus kutatások	23
5. Miért hasonló a <i>piros</i> és <i>vörös</i> színnév jelentése, használata?	24
II. MÓDSZERTAN	26
1. Recens vizsgálat: színmintás „gyűjtés”	26
2. Diakrón vizsgálat: korpuszelemzés	36
3. Két tudomány, kétféle vizsgálati eljárás és cél	39
III. A RÉGI KATEGÓRIAJELÖLŐ: A <i>VERES/VÖRÖS</i>	41
1. Klézse és Kazár: a mai <i>veres</i> és az egykori <i>veres</i>	41
2. Történeti bizonyítékok a <i>vörös</i> kategóriaajelőltől	45
2.1. Etimológia	45
2.2. Helynevek és személynevek	46
2.3. Korai írott források	46
2.4. A <i>veres/vörös</i> , mint semleges színjelző	47
2.5. Általánosan, azaz mindenre használható	49
2.6. A <i>veres/vörös</i> mint gyűjtőfogalom	50
3. A <i>piros</i> szó szerepe a kategóriaajelőltől <i>veres</i> mellett	52
4. A <i>piros</i> a <i>vöröstől</i> különböző árnyalat?	53
5. A kategóriaajelőltől <i>piros</i>	55
6. A <i>veresről/vörösről</i> a <i>piros</i> kategóriaajelőltre történő váltás	67
6.1. A <i>piros csizma</i> esete (Első kitérő)	69
5.1.1. A 19. századi piros csizma előfordulások	70
5.1.2. A sárga és a piros csizma	72
5.1.3. Festőanyagok, ill. a <i>karmazsin</i> szó jelentésrétegei	77
5.1.4. A „csizmapirosítás” eljárásának az összetettsége	82
5.1.5. Miért nem kizárólag <i>veres/vörös</i> a csizma?	85
6.2. Egy hipotézis a <i>piros</i> szó közkeletűvé válásáról	86
7. A <i>vörös</i> ma és néhány párhuzam más nyelvekből	88
8. Tanulságok	90

IV. A <i>VÖRÖS/VERES</i> JELENTÉSRETEGEI	93
(A régi kategóriajelölő szemantikája)	93
1. Ellentmondó vélemények	93
2. A <i>veres/vörös</i> három jelentésrétege.....	95
2.1. A színjelentését veszített régi kategóriajelölő	96
2.2. A <i>vörös</i> mint sárgába hajló piros.....	96
2.2.1. A tűz színe	97
2.2.2. <i>Vörös</i> szőrű állatok	100
2.2.3. A nyelvünkben mára kiveszett <i>ver(he)ny(eg)es</i>	102
2.2.4. Milyen színű a „magyar paprika”?	105
2.3. A <i>vörös</i> ’barnás’ jelentése	106
2.3.1. A véralvadék színe	106
2.3.2. A <i>bordó</i>	109
2.3.3. „Szennyes” <i>vörös</i>	112
2.4. A mai <i>vörös</i> : egyszerre sárgás- és barnásvörös?	113
2.4.1. A rozsdaszín és a <i>rozsdaszín</i>	113
2.4.2. A <i>rőt</i> mint az őszi erdő színe.....	116
2.5. A <i>verheny(eg)es/vörheny(eg)es</i> és a <i>rőt</i> helyett a <i>vörös</i>	120
2.6. A <i>veres/vörös</i> 20. század előtti ’makro-piros’ jelentése	123
3. A látott piros és a ’piros’ jelentésű színnevek viszonya	129
4. Összefoglalás.....	131
V. A <i>PIROS/RÓZSÁS ARC, A PIROS RÓZSA ÉS A RÓZSASZÍN</i>	133
Bevezetés.....	133
1. Az egészséges <i>piros</i> arc és bőr	133
2. <i>Rózsaszínű</i> vagy <i>rózsás</i> arc	141
3. A <i>rózsapiros</i> színnév	146
4. A <i>hajnalszín/hajnalpiros</i>	147
5. A <i>RÓZSASZÍN</i>	150
5.1 A szó etimológiája.....	150
5.2. A rózsaszín mint későn önállósuló színosztály	152
5.2.1. A liturgikus rózsaszín.....	153
5.2.2. A rózsaszín szó és szín használatában bekövetkező változások	155
5.3. A rózsa virág és a <i>rózsaszín</i> kapcsolata.....	160
5.3.1. A vadrózsafajok.....	160

5.3.2. A középkori rózsavirág.....	163
5.4. A rózsaszín eredeti szemantikája.....	168
5.5. A mai rózsaszín mint egyszerre „gyenge” és rikítóan élénk szín.....	171
5.5. A rózsza, a rózsaszín és a <i>piros</i> szimbolikája (Második kitérő).....	174
5.5.1. A <i>piros</i> és a <i>fehér</i> liliom/rózsza.....	174
5.5.2. <i>Piros</i> szemérem, <i>piros</i> szégyen.....	177
5.5.3. A rosszféle nők és a <i>piros</i>	181
5.5.4. A kipirosított céda.....	183
5.5.5. Piros szeméremből rózsaszín szüzesség.....	187
5.5.6. A rózsaszín jelképi jelentései a magyar parasztságnál.....	189
6. A „ <i>piros</i> rózsza”, ill. <i>rózsaszín</i> problematika összefoglalása.....	192
VI. A PIROS MINT EGY SAJÁTOS SZÍN ÉS EGY POZITÍV JELZŐ.....	194
1. Első hipotézis: A <i>piros</i> ’rózsaszín, kékbe hajló piros’ jelentése.....	194
1.1. A <i>piros</i> mint ’bíbor’ és ’rózsaszín’ – Vitathatatlan bizonyítékok.....	196
1.2. A <i>piros</i> előfordulása a latin-magyar szótárakban.....	198
1.2. A <i>bársonyszín</i> , a <i>bíbor</i> és a <i>királyszín</i>	200
1.3. A <i>piros</i> , a <i>rózsza</i> (szín), a <i>bíbor</i> (szín) és a <i>bársony</i> (szín) együtt'.....	207
1.3.1. <i>Piros bársony</i> (szín).....	207
1.3.2. A <i>bársonyrózsza</i>	210
1.3.3. A költői nyelv: <i>rózsaszínű</i> és <i>bíbor</i> színű vér.....	211
1.3.4. A <i>bíbor</i> rózsza.....	214
1.3.5. <i>Bíbor</i> hajnal, <i>bíbor</i> arc.....	215
1.4. A rózsaszín-bíbor fokozatok 19. századi nevei.....	217
1.5. <i>Piros</i> rubin és piros <i>kláris</i>	222
1.6. A <i>piros bor</i> (Harmadik kitérő).....	229
1.6.1. A borok színjelzői (siller, kastélyos, fukszós, fixlis, pirkadt).....	230
1.6.2. A kadarkaborok színei.....	238
1.6.3. A <i>piros</i> szőlők.....	240
1.7. Nehézségek a vizuális szemantika körül.....	244
2. Második hipotézis: a <i>pirulásból</i> származó és a pozitív <i>piros</i>	247
2.1. Etimológia: a <i>pír-</i> tő és származékai.....	247
2.2. Hőhatásra bekövetkező színváltozás.....	249
2.3. Az átvitt értelemben használt <i>piros</i>	253
3. A <i>piros</i> szó szemantikájának összegzése.....	254

VII. ÖSSZEFOGLALÁS	258
MELLÉKLET I.....	266
MELLÉKLET II.....	267
MELLÉKLET III.....	270
MELLÉKLET IV.....	274
MELLÉKLET V.....	277
RÖVIDÍTÉSEK.....	292
BIBLIOGRÁFIA.....	295

Elöljáróban

Disszertációmban a színek óriási, a legkülönbözőbb tudományok érdeklődésének kereszttüzében lévő, megszámlálhatatlanul sok vizsgálat tárgyát képező témájának egy kis szeletét, egy elsősorban néprajzi, nyelvészeti, és kognitív antropológiai megközelítésben felmerülő problémát tárgyalok. Nevezetesen azt a kérdést igyekszem körüljárni, hogy a magyarok miként gondolkodnak/gondolkodtak, beszélnek/beszéltek a legszembetűnőbb, legkihívóbb kromatikus szín, vagyis az angolul a *red*, németül a *rot*, franciául a *rouge* szóval jelölt színtartományba sorolt árnyalatokról, amelyet a magyar köznyelv legtöbbször két különböző szóval, a *piros* vagy a *vörös* színnévvel illet.

Eddigi kutatásaim során elsősorban néprajzi és kulturális antropológiai szemszögből közelítettem a színek problémája felé. Eleinte a színekről szóló magyar nyelvű tudományos (nyelvészeti, pszichológiai és néprajzi-kultúrtörténeti) szakirodalom felkutatását és összegzését kíséreltem meg, ennek eredményképpen kisebb számvetést készítettem a magyar színnevekre vonatkozó nyelvi kutatásokról¹ és a magyar népművészetre vonatkozó legkorábbi vizsgálatokról.² Ezen felül foglalkoztam a magyar néprajztudomány legtöbbször kutatás alá vont „színes” kérdésével, az ún. *gyászszínekkel*,³ ill. azzal, hogy a korábbi hazai viseletkutatások milyen megállapításokat tettek az öltözékek színeiről.⁴ Később, azzal párhuzamosan, hogy igyekeztem elmélyedni a nemzetközi kulturális antropológiai szinkutatásokban, terepen – leginkább falusi közösségekben – kezdtem el vizsgálni a színeket. A mai emberek színekről való gondolkodásából kiindulva kezdtem el foglalkozni egyrészt a rózsaszín és a lila szín körüli kategorizációs és nyelvészeti zavarral,⁵ majd a sárga színhez való negatív kulturális viszonyulással.⁶ Jelen értekezés részben a terepen gyűjtött empirikus adatok fényében kísérel meg körbejárni azt a nemzetközi kutatásokban is visszatérően elő-előkerülő problémát, amit nyelvünkben a *piros* és *vörös* szavak egymás melletti létezése és használata jelent.

A *piros-vörös* színnév kettős, főként azért vált szélesebb körben ismert és kutatott problémává, mert a szinkutatások eddigi történetének legnagyobb hatású művében, Berlin és Kay 1969-ben publikált könyvében is szóba kerül. A két amerikai kutató külön felhívta a figyelmet a magyar nyelv – az oroszhoz hasonló – speciális esetére, azaz arra, hogy két hasonló jelentőségű színnévvel rendelkezik egyazon spektrális tartomány megnevezésére (az orosz nyelvben azonban a kék színtartományhoz tartozik két színnév).⁷ Bár Berlin és Kay hatására a *piros-vörös* kérdés körül sajátos – főleg nyelvészeti berkekből kiinduló –

---

¹ Ld. BÁLIZS 2011.

² Ezt szakdolgozatomban tárgyaltam.

³ Ezt szintén szakdolgozatomban szerepel.

⁴ Ld. BÁLIZS 2012.

⁵ Erről először gyimesközéploki terepmunkám fényében az XXVIII. OTDK konferenciára készített („A gyimesi »színyelv« és a tudati színekategóriák viszonya. Alapszínnév-e a magyar nyelvben a rózsaszín?” című) dolgozatomban írtam, de foglalkoztam a kérdéssel később is. Ld. BÁLIZS 2013.

⁶ Ld. BÁLIZS 2016a és 2016b.

⁷ BERLIN-KAY 1991, 35-36. Azóta kiderült, hogy egyes szláv nyelvekben és egyes török nyelvekben is előfordul, hogy több alapvetően fontos színnév van a piros színtartomány kifejezésére (ld. UUSKÜLA 2011. KICSIS SÁNDOR 1988a, 44).

tudományos diskurzus alakult ki, a magyar kutatók mindezüig – a nemzetközi kutatással ellentétben – empirikus úton nem (vagy legalábbis színminták segítségével nélkül) vizsgálták ezt a témát.⁸ Jomagam viszont egy egyénileg kifejlesztett terepmunkamódszer révén tanulmányoztam ezt a magyar színosztályozással összefüggő problémát nyolc különböző településen, köztük olyanokon is, ahol nem csak magyarajkúak élnek. A vizsgált települések magyar lakóival, közülük is elsősorban szándékoltan az 50 év feletti – a színek világában a másik nemnél „jártasabb” – nőkkel készítettem színmintás tesztet is magában foglaló interjúkat. Érdeklődésem homlokterében – egyebek mellett – a *piros* és *vörös/veres* színnevek jelenlegi és közelmúltbeli használata, jelentései állnak, ill. az, hogy ezek milyen viszonyban állnak egymással, ill. a kognitív piros kategóriával.

A terepen zajló, a nyelvi és kognitív színekategoriákra fókuszáló vizsgálat közben azt tapasztaltam, hogy az általam kiemelt figyelemben részesített két színnév párhuzamos megléte (jelenlegi jelentésbeli hasonlóságuk, egymásmellettségük) csupán diakrón szemszögből válik helyesen értelmezhetővé. Éppen ezért recens vizsgálataimat kiegészítettem egy, a múltbeli állapotok felderítését célzó nyelvészeti kutatással is. Ez utóbbi szöveggözpontú kutatás kiterjedt minden olyan színárnyalatra is, amelyet elődeink egykor a kognitív piros kategória (vagy másképpen: mentálisan számon tartott piros szín) alá tartozónak vélhettek. A szövegtörzsek színnévhasználatát számba vevő, nyelvtörténeti jellegű, pontosabban a történeti jelentésváltozásokra irányuló kutatás a *piros* és *veres/vörös* szavak mellett mindenekelőtt a *verhenyes/vörenyes*, a *rőt*, a *rózsaszín* stb. árnyalatokra, ill. elnevezésekre koncentrálni értékes eredményekhez vezetett. Ezek az eredmények pedig – mint azt látni fogjuk – egyaránt vonatkoznak a *piros*, *vörös*, *rózsaszín* névvel jelölt színek kognitív-nyelvi, és kulturális-szimbolikus jelentésére és jelentőségére és az azokban bekövetkező változásokra.

Kutatásom újszerűségét és egyben legfőbb értékét az adja, hogy – mint azt majd a módszertani fejezetben bővebben kifejtem – két, az eddigi hazai kutatások során teljesen kiaknázatlan vizsgálati eljárást ötvözök. Egyrészt olyan néprajzi/antropológiai terepmunkát folytattam, amely nem csupán a mai emberek szóban megfogalmazott ismereteire és véleményére összpontosít, hanem amely objektív színmércek, (azaz nemzetközileg ismert jelszámmal ellátott színminták) használatában rejlő lehetőségekkel is él. Saját terepmunkáim alkalmával a szóban forgó színetalon voltaképpen vizuális kutatóeszközként szolgált, oly módon, hogy az interjúk révén megkérdezett emberek az általam választott színmintákat megnevezték, ill. azokat kérésnek megfelelően – feltehetően mentális színekategoriáikat tükröző – csoportokba rendezték. Ez adja kutatásaimnak azon részét, amely révén kísérletet teszek a *piros*, *vörös*, *rőt*, *bordó* stb. színnév mai, napjainkra is jellemző (legalábbis bizonyos közösségek bizonyos tagjainak nyelvhasználatában érvényes) jelentésének a megrajzolására.

Másrészt a színekre vonatkozó vizsgálataim jelentős hányadát a kultúr- és nyelvtörténeti források által nyújtott nagy mennyiségű adat számbavétele és értelmezése tette ki. Diakrón kutatásaim céljára írásos források tömegét sikerült „mozgósítani”, ill. az eddigiekhez képest új, meglepően hatékony módon felhasználni. Elsősorban ugyanis – de nem kizárólag – olyan szövegeket vizsgáltam, melyek ma már (napjaink technikai tudásának köszönhetően) könnyen elérhető és áttekinthető formában, – és nem melleleg – hatalmas

---

⁸ Nemrégiben látott napvilágot egy olyan dolgozat, amelynek nyelvész szerzője saját lakhelyén 10 idős nő színnévkészletét, ill. -használatát vizsgálta meg szín-felsorolatás és irányított interjúk segítségével. A *piros* és a *vörös* közti különbséget azonban a szerző ebben a kutatásban is színminták bevonása nélkül, kizárólag erre a problémára vonatkozó kérdések („*Mi a különbség a piros és a vörös között?*”; „*Mi lehet piros, ill. vörös?*”) révén tanulmányozta (SÁNDOR 2016, 216).

mennyiségben állnak a kutatók rendelkezésére. Ezek tulajdonképpen digitalizált magyar nyelvű könyvek és folyóiratok, amelyek különféle interneten hozzáférhető adatbázisok/korpuszok/elektronikus könyvtárak anyagát képezik. E korpuszok folyamatosan növekvő állományai digitális formában teszik közzé a korábbi évszázadok magyar nyelvű – elsősorban szépirodalmi és tudományos – szövegeit. Ezekben az internetes szövegtörzsekben a számítógépes keresőprogramok segítségével olyan specifikus, témaorientált adathalmazokhoz lehet jutni, amelyek nem csupán a nyelvészeti, hanem – tapasztalataim szerint – a színekre koncentrált kutatások számára is igen hasznosak. Pl. kifejezetten a magyar színnevekre rákeresve, a szövegekben való előfordulásuknak (számuknak és kontextusaiknak) áttekintése révén szinte már első pillantásra – vagy legalábbis az eddigi papír- vagy nyomtatott könyvalapú vizsgálatokhoz képest lényegesen gyorsabban – körvonalazódni látszott azok történeti alakulása. A *piros* és *vörös* esetében folytatott ilyen típusú, ill. a különféle a témával (vagy a témába vágó rész kérdésekkel) foglalkozó tudományok eddigi eredményeire támaszkodó, mélyebb, elemzőbb kutatások után fény derülhetett az e színnevek használatában bekövetkező gyökeres változásokra is. Elsősorban a digitalizált forrásanyagok tették lehetővé azon – saját kutatásaimban kulcskérdésnek számító – probléma tisztázását, hogy a történelem folyamán miképpen formálódott a *veres/vörös* és *piros* szavak és a pirosas színárnyalatokhoz kapcsolódó kognitív kategória közti viszony. De nagyban támaszkodhattam a szövegtörzsekre pl. annak a mentális piros színosztály történeti alakulásának a szempontjából megkerülhetetlennek tetsző kérdésnek a felderítésében is, hogy mikor vált önálló kognitív kategóriává a rózsaszín.

Az általam alaposan körüljárni igyekezett probléma egy tágabb nemzetközi diskurzusba illeszkedik. Ez a tudományos vita tulajdonképpen azon kérdés körül folyik, hogy egyetlen és ugyanazon színterület kifejezésére alkalmazott két eltérő színnév a színspektrum piros színmezőjének egyenrangú kifejezője lehet-e, ill. mindkettő – Berlin és Kay sokszor idézett terminológiáját használva – „alapszínnévnek” tekinthető-e. Jómagam a következőkben az alapszínnevekről szóló tudományos vitához kívánok hozzászólni, ugyanakkor a sokszor kritizált és sokféleképpen definiálható *alapszínnév* fogalma helyett inkább arra a kapcsolatra összpontosítok, amely a színnevek és a jelentésük révén felölelt kognitív/mentális kategóriák között áll fenn. Főként azt vizsgálom, hogy a *piros* és *veres/vörös* szavak mennyiben számítanak vagy számítottak korábban – saját szóhasználatom szerint – „kategóriajelölő” színneveknek, vagyis olyan elnevezéseknek, amelyeket a magyarok gondolkodásában meglévő egységes piros kategória (az összes vagy a legtöbb kommunikációs szituációban megfelelő) verbális kifejezésére alkalmaztak.

A disszertáció szerkezetileg a következő fejezetekből épül fel: a „Bevezetés” című I. fejezetben a színek kutatásának legfőbb irányait, ill. a *piros-vörös* színekettős eddigi kutatástörténetét vázolom és az engem leginkább foglalkoztató elméleti kérdéseket fogalmazom meg. Majd ezek után a kutatás módszereit tárgyalom (II. fejezet). Ezt követően azt a problémát igyekszem körüljárni, hogy a történelem folyamán – vagy legalábbis a forrásokból feltárható időben – milyen gyökeres változás zajlott le a *veres/vörös* és a *piros* színnév használatában (III. fejezet). Ebben a részben mutatom be azt is, hogy milyen eredménnyel zárult saját terepmunkám, ill. hogy milyen felfedezések készítettek engem a *veres/vörös* 20. századnál korábbi használatának a tanulmányozására. A kutatásba bevont történeti tények és a (részben digitalizált) történeti szöveganyag alapján kísérletet teszek annak bizonyítására, hogy körülbelül a 19. század elejéig a *veres/vörös* színnév volt a piros

színek kategóriájának legfontosabb, számtalan kontextusban pedig az egyetlen nyelvi kifejezője, míg a *piros* szó csupán a 19. századtól vált egyre fontosabbá, olyannyira, hogy végül „kategóriajelölő” színnévvé lépett elő.

A IV. fejezet a *veres/vörös* színnév szemantikájára koncentrált: egyrészt arra a jelentésre, amelyet az általam vizsgált településeken (elsősorban is az idősebb asszonyok) tulajdonítanak neki, másrészt arra, amely az írott történeti emlékekből rekonstruálható. Mindezek mellett azonban azt vizuális jelentéstartalmat is felvázolom, amely a mai köznyelvben, azon belül is az írott és tudományos nyelvben napjainkban jellemzi ezt a színnevet.

Az V. fejezet a *pirossal* legkorábbi időktől fogva összefonódó szöveggörnyezeti elemeket veszi sorra, vagyis a *piros* jelzőnek az „arc” színeként való feltűnését, ill. a „rózsával” és a „hajnallal” való kapcsolatát. Ugyanakkor a *piros rózsza* jelzős szerkezet használatának mindenkori gyakorisága miatt ebben a fejezetben mindenekelőtt a *rózsaszín* (mint elnevezés és mint színtartomány) körül felmerülő problémákat tárgyalom: a *rózsaszín* összetétel etimológiáját és mindenkori jelentését, valamint a *rózsaszín* színtartománynak a piros kategóriából való kiválását. Azért, hogy közelebb kerülhesek a *rózsaszín* szemantikájához, kisebb kitérőt teszek a rózsavirág, ill. a *rózsaszín* és a *piros* szóval jelölt színek szimbolikájának az irányába is. (Az értekezésben dőlt betűvel szedett színnév mindig a szóra, vagyis az adott szín elnevezésére utal, a normál módon szedett színnév pedig magára a színre, vagyis az adott spektrális színtartományra.)

A VI. fejezet kizárólag a *piros* jelentésére koncentrált. Ezzel kapcsolatban két különböző – de akár egymás mellett is megférő – hipotézist fogalmazok meg. Az első révén azon (telítettség és világosság tekintetében) széles, mégis (a pontos színezet tekintetében)⁹ sajátos vizuális mezőt igyekszem megvizsgálni, amelyet korábban feltételezhetően ezzel a színnévvvel neveztek meg. Számos bizonyíték szól ugyanis amellett, hogy elsősorban, ill. legkorábban a *rózsaszín-bíbor* színmező kifejezésekor lehetett használatos a *piros* színjelző, vagyis eredetileg nem a *vörös* szóval jelölt tartománynál világosabb piros árnyalatok elnevezése volt (mint ahogyan a mai köznyelv *piros* szavát sokan annak vélik). A második hipotézis a *pirosnak* – egy konkrét színtartományra vonatkozó jelentésével szemben – az eredeti etimológiájából kiinduló használatát, ill. átvitt értelmű pozitív jelzőként való alkalmazását helyezi előtérbe. Egyes régi források vonatkozásában felmerül ugyanis, hogy a *pirost* nem kizárólag, ill. nem elsősorban színnévként, hanem inkább átvitt értelmű jelzőként használhatták. Nem csupán amiatt, mert – ahogyan azt már előttem mások kimutatták – ez a jelző pozitív konnotációkkal bír, hanem azért is, mert a „*pirulás*” folyamatát kívánták előtérbe helyezni a „*piros*” említésével. Végül – a *piros* szó szemantikájával foglalkozó fejezet után – az értekezésben foglaltak rövid összegzésére teszek kísérletet.¹⁰

Az összefoglalás (VII. fejezet) után kaptak helyett a (római számmal jelzett) mellékletek. Az értekezéshez – a terepmunkát, a kutatás vizuális segédanyagait és az

---

⁹ A tudomány háromféle színjellemzőt tart számon: színezet (hue), telítettség (saturation) és világosság (lightness). A színezet a tulajdonképpeni színt jelöli, hogy piros-e, sárga-e stb. az adott szín. A telítettség fogalma a szín szürkeségétől való távolságát fejezi ki: minél telítettebb egy szín, annál kevesebb szürke komponenst tartalmaz (vagy legalábbis így érzékeljük). A világosság a szín fehér vagy feketéhez való közelségére utal: minél világosabb egy adott szín, annál több fehér, minél sötétebb annál több fekete komponenst tartalmaz (legalábbis érzet szerint).

¹⁰ A kézirat tartalmi részét 2018. októberében lezártam, az azóta megjelent, ill. kezembe került szakirodalmat nem tudtam fgyelembe venni.

internetes adatbázisokat szemléltető – fotókat/képeket,¹¹ ill. a terepen használt kérdőívet csatoltam. Az utolsó (az V.) mellékletbe – az értekezés tárgyához szorosan nem tartozó, de – a mondanivaló tekintetében nélkülözhetetlen ismeretek kerültek néhány olyan fontos természetes eredetű festőanyagról, melyekből az emberiség a történelem folyamán pirosas színezeteket nyert. Ez után egy rövidítésjegyzék következik, amelyben azon szótáraknak, lexikonoknak, ill. egyes 17-19. századi könyveknek, folyóiratoknak és kéziratoknak (a disszertáció lábjegyzeteiben használt) rövidítéseit, ill. a rövidítések feloldását adom meg, amelyekből sokszor idézek. Mindazon további forrásművek bibliográfiai adatai, amelyekre csak néhányszor hivatkozom, a lábjegyzetekbe kerültek. (Ha azonban egynél többször idézem őket, a második alkalommal már rövidítve tüntetem fel a mű hivatkozási adatait). A disszertációt szakirodalmi bibliográfia zárja.

---

¹¹ Azért csupán fotókat csatoltam a színmintákról, ill. a vizuális kutatási eszközökről, nem pedig azokat csatoltam fénymásolatban, mert még a legjobb és legmodernebb nyomdai gépek sem tudnak teljesen színhelyes másolatot készíteni. (Külön üzem létezik arra, hogy ezeket a mintákat – magas költséggel – előállítsák.)

I. BEVEZETÉS

Mint már említettem, főleg Berlin és Kay az alapszínnev teóriáról szóló 1969-es műve óta merül fel tudományos problémaként a *piros-vörös* kérdés. Tény azonban, hogy hazánkban már a 19. század végétől több vélemény jelent meg arról, hogy milyen különbségek vannak a két színnev jelentésében,¹² és voltaképpen csupán a verbálisan többféleképpen is kifejezhető (vagy másképpen: több „alapszínnevvel” illethető) színtartományok kognitív/mentális osztályozásának a problémája az, ami 1969-ben napirendre került a nemzetközi kutatásokban. A kérdés pontos mibenlétének megértéséhez elkerülhetetlennek tűnik, hogy megemlékezzek Berlin és Kay korszakalkotó művéről, ill. annak utóéletéről. Mielőtt azonban ebbe belefognék, röviden felvázolom a színtudományok történetéből ismert legfőbb kutatási irányzatokat azért, rámutatva milyen úton-módon jutott el a tudomány a színosztályozás máig uralkodónak tekinthető univerzalista megközelítéséig.

1. Általánosságban a színek antropológiai kutatásairól

Az angolszász kulturális és szociálintropológiában eddig általában két oldalról vizsgálták a színeket: egyrészt szimbolista megközelítésből, ami a színek átvitt jelentéseire koncentrááló kutatásokat eredményezett, másrészt kognitív-nyelvészeti/antropológiai megközelítésből, ami a színek osztályozásának kérdésére fókuszáló vizsgálatokat foglalt magában, voltaképpen pedig a szín és a kogníció,¹³ a nyelv és a percepció/érzékelés közti összefüggés általános kérdésének témájába illeszkedett.¹⁴ Utóbbi irány ugyanakkor sokkal szélesebb kutatási hagyományt teremtett, és már a 19. század utolsó harmadától kezdve a nyelvek színnev-készleteinek empirikus tanulmányozására sarkallta a kutatókat.

A nyelvi és kognitív színek és színrendszerek vizsgálatának történetében három különböző megközelítés vagy iskola különböztethető meg,¹⁵ időrendben ezek a következők:

1. evolucionista
2. relativista
3. univerzalista

A 19. századi evolucionista színtudatás a nevét arról kapta, hogy a régi idők sajátos jelentésű színneveiből a modern nyugati színosztályozáshoz képest eltérő színfelfogásra, ill. a „színerzék” (voltaképpen a színelkülönítő képesség) eredeti fejletlenségére, majd annak fokozatos, és azonos lépcsőfokon keresztül történő fejlődésére következtetett. Ezt az elképzelést fokozatosan meghaladva azonban általánosan elfogadott nézetté vált, hogy a nyelvi kifejezéseknek és a színerzeteknek nem feltétlenül kell egybeesniük,¹⁶ ami voltaképpen azt jelenti, hogy a fizikai színspektrumban összemosódó, tagolatlanul észlelt színeket nem feltétlenül teljesen egyforma jelentésű és azonos tagú színnevkészlettel fejezik ki a különböző

---

¹² CSAPODI 1898, 1899, GÁRDONYI 1920, KENEDY 1921, BARTHA 1937, SELÉNYI 1948. Vö.

¹³ A kogníció nehezen körülírható fogalom, jelentése egy közkeletű meghatározás szerint: „az elme összes struktúráinak és folyamatainak halmaza, és magában foglalja az emberi tudással kapcsolatos tevékenységek összességét”. Hazánkban „a kogníció kifejezés helyett a megismerés... is elterjedt” (KERTÉSZ 2000, 213).

¹⁴ YOUNG 2006.

¹⁵ JONES 2013, 2. Vö. BORSTEIN 1975.

¹⁶ Erről jelenlegi ismeretim szerint magyarul először Hegedüs Lajos írt, ld. HEGEDÜS 1951, 61.

nyelvek.¹⁷ Később, miután Franz Boas a kulturális relativizmust az amerikai kulturális antropológia „központi alapelvévé” tette, Edward Sapir jóvoltából körvonalazódott a *nyelvi relativizmus* (*linguistic relativity*) névvel illetett megközelítés is, amely a nyelv és kultúra analógiáját, ill. a nyelv világgépfőmáló erejét hangsúlyozta. „Ez a nyelvészlelet vezetett Sapir egy tanítványa, Benjamin Lee Whorf közreműködésével a Sapir-Whorf hipotézis kidolgozásához,”¹⁸ amely a valóság érzékelésének nyelvi meghatározottságát (*nyelvi determinizmus*) hangoztatta.¹⁹ Színek esetében ez a tétel úgy hangzik, hogy a színnevezések nyelvenkénti rendje határozza meg a színosztályozást, ill. a színekről való gondolkodást.

Vagyis míg az evolucionisták arra eszméltek rá, hogy a különböző nyelvekben nem egyezik a színekre vonatkozó szókincs, a relativisták a nyelv fontosságából kiindulva már azt is feltételezték, hogy ahány színnév van egy adott nyelvben, pontosan annyi színkategóriát tartanak számon a fejükben (azaz mentálisan) az ezt a nyelvet beszélő emberek. Sőt Whorf azt is hirdette, hogy „az ember megismerési kategóriái nem természetesek, hanem magából a nyelvből származnak.”²⁰ Így fogalmazta ezt meg 1940-ben:

„A nyelvi rendszer... nem pusztán az ideákat reprodukáló eszköz, hanem sokkal inkább az ideák formálója, az egyén szellemi tevékenységének, benyomásainak... vezetője”²¹

Az utóbbi whorfi determinista nyelvészleleti irányzat, vagyis a legszélsőségesebb relativista felfogás értelmében tulajdonképpen „a nyelv mint kategóriateremtő és kategória-képviselő rendszer” teljes mértékben előírja, hogy miképpen észleljük a világot. Whorf szerint a nyelv tehát „szükségszerűen, elkerülhetetlenül alakítja a megismerésünket.”

A színek esetében ezt úgy kell elképzelni, hogy pl. azokban a nyelvekben, amelyekben egyetlen színnév öleli fel a kéket és zöldet, hasonlóbbnak látják ezt a két színt az angol nyelven beszélőknél, mert ez utóbbi nyelvben mindkettőt külön szóval jelölik.²² Továbbá e szemlélet szerint, ha pl. egy nyelvben megvan mind a sárga, mind pedig a narancs színnév, akkor ez a felosztás hatással van a nyelv teljes színrendszerére, mivel ezzel leszűkül a piros jelentésének a határa (a narancssárga irányában).²³ Így végső soron – minden más dolog osztályozásához hasonlóan – önmagában a nyelv az irányítója a színek osztályozásának, a színek kognitív kategóriába rendezésének is.

De hogyan lehetséges az, hogy egyes nyelvek külön kategóriába osztják azokat az árnyalatokat, amelyekre más nyelvek egybefüggő színmezőként utalnak? A relativisták válasza erre az, hogy mivel önmagukban a világ dolgai között nem állnak fenn rendszerszerű kapcsolatok, a nyelvek voltaképpen tetszőlegesen alakítanak ki kategóriákat azzal, ahogyan

---

¹⁷ SCHÄFER 1987, 17.

¹⁸ BOHANNAN–GLAZER 2006, 211.

¹⁹ SAPIR eredeti 1929, lásd magyarul: 1971; WHORF 1956, 2006. Nézeteikhez lásd még: PÉNTEK 1988. WARDHAUGH 1995, 194-198.

²⁰ PLÉH 2003, 169.

²¹ Ld. BENEDICT–SZADAHIKO 2006, 285. (Koronczai Barbara fordítása) Azért innen idézem, mert az eredeti angol szövegnek (ld. WHORF 1956, 213.) tudtommal ez az egyetlen magyar nyelvű fordítása.

²² BORSTEIN 1975, 777. Boas már az 1910-es években valami hasonlóról írt: „Megfigyelték például, hogy a színeket teljesen külön csoportokba sorolják hasonlóságuk alapján (...) Gyakran olyan kifejezésbe [*term*] mint „epeszínű” foglalják össze azt, amit mi zöldnek és kéknek nevezünk, a sárgát meg a zöldet pedig egy fogalomnak veszik, amelynek a „friss levelek színe” lehetne a neve. (...) Alig lehet eléggé hangsúlyozni annak a ténynek a jelentőségét, hogy beszédben és gondolatban a szó különböző képet idéz fel a zöld-sárga vagy a kék-zöld csoportok megkülönböztetése szerint” (BOAS 1975, 93). Az angol eredetit idézi Boastól például: MACLAURY 2000, 252-253).

²³ SARAPIK 1997.

nevet adnak a környezetben található tárgyakkal.²⁴ Vagyis voltaképpen a nyelvek minden észlelhető jelenséget, köztük a színeket is teljesen önkényes módon nevezik el. (A színosztályozás önkényességének elve egyébként elsőként L. Bloomfield 1930-as években papírra vetett – a színkutatások történetével foglalkozók körében sokat idézett – soraiban tűnt fel).²⁵

2. Az alapszínnevek és a színosztályozás evolúciója

Brent Berlin és Paul Kay *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution* című, a színkutatások univerzalista tradícióját megteremtő műve, egyebek mellett éppen abban hoz újat, hogy teljesen megkérdőjelezi ezt a relativista álláspontot, vagyis azt, hogy a nyelvek önkényesen osztják fel a színek spektrumát, ill. azt, hogy „a kultúrák úgy »esnek« ennek a világnak», ahogy épp nekik tetszik.”²⁶

Berlin és Kay (a továbbiakban B&K) szerint ugyanis a színek területén léteznek a különböző nyelvekre egyaránt jellemző szemantikai univerzálék (*semantic universals*).²⁷ B&K azt hirdeti, hogy a színek látásának hasonlósága hasonlóságokat gerjeszt a színek kognitív osztályozásában, és éppen ott lehet rátalálni ezekre a hasonlóságokra, ahol a színnevek az egyik nyelvből a másikba való lefordítása viszonylag problémamentesen megtörténhet, vagyis az ún. *alapszínnevek* (*basic color terms*) szintjén. Ez voltaképpen azt az alapszintet jelenti, amelyet a kognitív pszichológusok és nyelvészek az általánosítás legfontosabb szintjének tartanak.²⁸

B&K voltaképpen egy olyan kutatásba kezdett, amelynek végső célja azon „alapszínnevek” felderítése volt, amelyek a nyelvi és kognitív színosztályozások legfontosabb, univerzálisan adott egységeit adják. Vizsgálati eljárásuk két részre tagolódott, először kísérleti alanyokkal színneveket soroltattak fel (később meghonosodott nevén: kötetlen felsorolás – *free listing*),²⁹ majd ezt követően az első feladatban legtöbbet említett

---

²⁴ Az emberi észlelésnek a nyelv segítségével voltaképpen a világ heterogenitásán kell uralkodnia: „a jelenségvilágból kiemelt kategóriákat és típusokat nem azért találjuk meg, mert minden megfigyelő számára szembeötlőek [...] éppen ellenkezőleg, a világ benyomások kaleidoszkópszerű összevisszaságában jelenik meg számunkra, melyet elménk nyelvi rendszere segítségével... kell megszerveznünk.” Ld. WHORF 1956, 213. Idézi ROSCH 2004, 380. Pléh Csaba fordítása (Az idézet egy másik fordítását lásd itt: BENEDICT–SZADAHIKO 2006, 285).

²⁵ „A fizikusok nézete szerint a színspektrumban a különböző hullámhosszú fények folytonos skálája 400-tól 720 ezer milliméterig terjed, de a nyelvek ezt a skálát önkényesen (*arbitrarily*) és a bíbor (*violet*), a kék, a zöld, a sárga, a narancs és a piros jelentéseire való pontos körülhatárolás nélkül különböző részekre osztják, így a különböző nyelvek színnevei (*color-names*) nem ugyanazokat a fokozatokat jelölik” (Idézi pl. SARAPIK 1997. Saját fordítás).

²⁶ PLÉH 1997, 466. Berlin és Kay arra hivatkoznak, hogy a színneveket túl könnyen le lehet fordítani egyik nyelvről egy másik, rokonságban tőle távol álló nyelvre is, ahhoz képest, ami a szélsőséges nyelvi relativista tételből következne (BERLIN–KAY 1991, 2).

²⁷ BERLIN–KAY 1991, 1. Egyesek Noam Chomsky elméletét látják ennek a problémafelvetésnek a hátterében, aki az elme mély struktúráinak hasonlóságát hangoztatta (pl. BIGGAM 2012, 19. és DEDRICK 2014, 277.) Mindenesetre a tudományokban (nyelvészetben, pszichológiában, antropológiában, számítástechnika stb.) bekövetkező általános ún. „kognitív fordulat” túl azt is érdemes hangsúlyozni, hogy B&K munkájának a megjelenésével az a fontos kérdés került napirendre, hogy mi természetes (és általános), ill. mi kulturális (és egyedi) az emberi színosztályozásban (DEDRICK 1998, 182).

²⁸ Vö. „Az úgynevezett alapkategóriák (*Basic Level* kategorizáció) a bizonyos dolgok leírására használt leggyakoribb kategóriák” (PLÉH 1997, 458). Vö. „A dolgok megismerésének és kategorizációjának legfontosabb tartománya az alapszintű kategorizáció” (TOLCSVAI N. 2005, 12).

²⁹ MESTER 2002, 10.

színneveknek a jelentését Munsell színmintákon beazonosították adatközlőkkel, még hozzá oly módon, hogy elsőként először ezek központi árnyalatára, majd a határaikra kérdeztek rá.³⁰ (Az Albert H. Munsell amerikai festőművész által kidolgozott rendszert – a többi színrendszerrel együtt – elsősorban azért hozták létre, hogy „minden egyes színt objektíve meg lehessen határozni.”³¹ Pontosan ezért hasznosak az egyedi kódszámmal ellátott Munsell színminták az ilyen jellegű kutatásokban is, hiszen rájuk hivatkozva, bárki számára kikereshetővé válik, hogy pontosan melyik tónusra gondol a kutató). A színneveknek csupán a vizuális vagy spektrális jelentésére koncentráltak,³² éppen ezért (mint azt egy lábjegyzetben nyíltan vállalták is) az adatokat teljesen leválasztották kulturális kontextusukról, mivel nem fogadták el azt az antropológusok által hangoztatott álláspontot, hogy az ilyesfajta leválasztás az adatokat mindig és szükségszerűen értelmetlenné teszi.³³

A vizsgálat forgatókönyvét – be nem vallottan vagy öntudatlanul is – az a cél határozta meg, hogy az idegen nyelvek színneveit formájuk, pszichikai kiugróságuk (*salience*) és konkrét színtartományra vonatkozó elsődleges jelentésük révén megfeleltessék az angol nyelvben is meglévő legfontosabb színneveknek,³⁴ közülük is annak a 11 színnévnek, amelyek szerintük az érzékelés számára legfontosabb, pszichológiailag legkiugróbb (*salient*) színgócokat jelölik, és amelyeket éppen ezért egyetemesen alapvető fontosságúnak tekintettek. Ezt a 11 színt (*black, white, red, yellow, green, blue, brown, grey, pink, purple, orange*) „alapszínneveknek” nevezték el és szemantikai univerzáléknak tekintették. Úgy vélték, hogy az alapszínnevek jelentései az ún. fokális színek (*focal colors*) köré csoportosulnak, amelyek a színnevek által jelölt színtartományok központi árnyalatai/tipikus példányai. Meglátásuk szerint „lehet, hogy a magyar és az orosz eltér egymástól abban, hogy mit nevez még pirosnak, de abban nem, hogy mi a legjobb *piros*.”³⁵ Vagyis a fokális színeket az egyedi kultúráktól függetlennek tekintették. Mivel pedig B&K a színnevek és az emberek fejében létező kognitív színekategóriák között egy az egybeni megfeleléssel számoltak,³⁶ azt feltételezték, hogy az általuk kijelölt alapszínnevek adott mentális kategóriákra utalnak,³⁷ még hozzá a megismerés (kogníció) olyan színosztályaira, amelyek nem hogy nem különböznek nyelvenként, hanem épp ellenkezőleg, az emberi érzékelés által általánosan meghatározottak. Az általuk kijelölt kognitív színekategóriákat éppen ezért perceptuális

---

³⁰ BERLIN–KAY 1991, 5.

³¹ ARNHEIM 1979, 381. B&K kutatásait megelőzően (az 1950-es években) R. W. Brown és E. H. Lenneberg szintén Munsell színmintákat használtak a nyelv és kogníció viszonyát vizsgáló pszichológiai kísérleteikben. Lenneberg szerint kétféle módszer lehetséges a színnevek tanulmányozására: 1) az adatközlők felsorolják az eszükbe jutó színeket, majd azokat kikeresik a színmintákon, 2) egy adott színekészlethez tartozó összes kártya árnyalatát beazonosítják. A két feladat eredménye azonban nem teljes mértékben fedi egymást (ld. PAPP 2012, 15).

³² A nyelvtudományban a kognitív fordulat egyik fontos hozadékának tekinthető, hogy előtérbe kerültek a szavak, így a színnevek szemantikájának vizsgálatai is (TOLCSVAI NAGY 2000, 495). A szorosabb értelemben vett kognitív nyelvészet azonban B&K munkájának megjelenése után, az 1970-es években fejlődött ki, és azt vallja, hogy „az emberi nyelv megértésének a kulcsa az emberi megismerés folyamatainak a megértésében és modellálásában rejlik” (BANCZEROWSKI 1999, 79).

³³ BERLIN–KAY 1991, 160.

³⁴ Éppen ezért váltott ki heves kritikákat ez az elmélet, hiszen sokan nem láttak benne mást, mint azt, hogy a szerzők saját, nyugati típusú színrendszerezésüket próbálták kivetíteni, egyetemesen ráerőltetni a különböző nyelvekből származó adatokra.

³⁵ PLÉH 1997, 466.

³⁶ Vö. SARAPIK 1997.

³⁷ BIGGAM 2012, 72.

univerzáléknak (*universal perceptual categories*)³⁸ is tekintették. (A perceptuális és szemantikai univerzálé fogalmának egymáshoz való viszonyához ld. az első ábrát).

1. ábra

A színosztályozás

	PSZICHOLÓGIAI szintje:	NYELVI szintje:
FELÜL:	kiugró színek = perceptuális univerzálék	„alapszínnevek” = szemantikai univerzálék
ALUL:	egyéb színek	a megnevezés hiánya vagy másodlagos színnevek

B&K ugyanakkor a különböző színnevekhez tartozó tartományok (a tesztelt személyek által filctollas megjelöléssel történő) kijelölése kapcsán megismételt (azaz egy hetes eltolódással két azonos lefolyású) kísérletet is folytatott. Ezek fényében úgy találták, hogy az alapszínnevek által kijelölt színtartományok „határai legfeljebb a szomszédos tartomány fokális pontjáiig” terjedhetnek.³⁹ Szerintük abban, hogy mely színek a színek kategóriák központi („fokális”) árnyalatai, még a különböző nyelvű személyek között is nagy az egyetértés, sőt nagyobb, mint ahogyan az egyazon nyelvet beszélő emberek a kategóriák periférikus árnyalatairól vélekednek. Éppen ezért azt hangsúlyozták, hogy szemükben egy adott színekategória egy az egyben megegyezik azzal az árnyalattal, amelyet az emberek világszerte annak központi színeként ismernek el.⁴⁰ Szerintük épp az a kategóriák egyetemességének legfőbb bizonyítéka, hogy két embernek, akik ugyanazt a nyelvet beszélik, nem egyeznek meg jobban az elképzelései a fokális színekről, mint azoknak, akik különböző nyelveket beszélnek.⁴¹

B&K azonban nem csak az „alapszínnevek”⁴² egyetemes létezése mellett érvel, hanem arra az ellentmondásra is igyekszik magyarázatot találni, hogyha mindenki számára perceptuálisan adottak ezek a színekategóriák, miért van számos nyelvben kevesebb, mint 11 alapszínnev. Hipotézisük szerint létezik egy részlegesen adott fejlődési sorrend, vagyis a nyelvek történetük során az univerzális kategóriáknak fokozatosan, egy előre meghatározott „evolúciós” sorrend alapján adnak neveket (vagy dekódolják azokat – *lexical encoding*), még hozzá oly módon, hogy verbális kifejezésükre – azonos nyelvi kritériumoknak megfelelő – alapszínneveket különítenek el. Úgy vélik továbbá, hogy egy kategóriához csak egyetlenegy

³⁸ BERLIN–KAY 1991, 5.

³⁹ PAPP 2012, 18.

⁴⁰ BERLIN–KAY 1991, 13. Ennek értelmében úgy vélték, hogy az antropológusok körében „a színnevek kultúrközi eltéréseinek korábbi hangsúlyozása abból fakadt, hogy a színnevevezések határait tekintettel, ami az osztályozásnak változékonyabb oldala, mint a fókuszpontok” [*fókuszpont* ’egy színnév fokális színnek megfelelő jelentésmagja’] (ROSCH 2004, 386).

⁴¹ BERLIN–KAY 1991, 10.

⁴² Mivel B&K teljes megfelelést tételeznek fel a színnevek és a kognitív kategóriák között, az *alapszínnev* (*basic color term*) szakkifejezés esetükben mindkettőt takarja. A későbbi kutatások azonban már hajlanak arra, hogy a színosztályozás megismerési és nyelvi szintjeit – ha nem is tekintik különbözőnek, de legalább – különválasszák egymástól, pl. már egy 1975-ös pápua új-guineai nyelvről készített esettanulmány kifejezetten két dimenzióról, lexikai és kognitív szintről beszél, előbbihez társítja a színneveket: *color words*, utóbbihoz a színekategóriákat: *color categories*. Ld. HAGE–HAWKES 1975, 287.

alapszínnev tartozhat a nyelvekben, ill. azt is állítják, hogy bár a kategóriákhoz tartozó színnevek cserélődhetnek a történelem folyamán, az a kognitív színosztály, amit egyszer már elkülönítettek, ill. névvel jelöltek, mindig alapszínnevvvel jelölt kategória marad (vagyis sohasem tűnik el az emberek elméjéből és sohasem válik jelöletlenné a nyelvben).⁴³ Tulajdonképpen tehát hipotézisük szerint a színek felfogását és kategóriákba rendeződését „az emberi világban egyetemes elvek szabályozzák, amelyek az emberi színészlelő rendszer biológiájából származnak.”⁴⁴

Az a séma, amely a színosztályozás evolúciójában tetten érhető, az 1969-es hipotézisük szerint következőképpen hangzik: a nyelvfejlődés első fázisában különül el a fehér és a fekete. A másodikban a piros, majd hozzájön ehhez a harmadikban a zöld vagy a sárga, az ötödik szakaszban a kék, a hatodikban a barna. Végül a hetedik, utolsó stádiumban megjelenik a lila, a rózsaszín, a narancssárga, és a szürke, de ezek már változó sorrendben:

- I. fehér és fekete
- II. piros
- III. zöld vagy sárga
- IV. sárga vagy zöld
- IV. kék
- V. barna
- VI. lila,⁴⁵ rózsaszín, narancssárga, szürke

Kay 1975-ben a következőképpen módosított a korábbi sémán:

- I. VILÁGOS és SÖTÉT színek
- II. MELEG (sárga/piros/lila/rózsaszín/barna) színek
- III. ZÖLD/KÉK (*green+blue=GRUE*) vagy SÁRGA (esetleg emellett SÁRGA/ZÖLD)
- IV. SÁRGA vagy ZÖLD/KÉK
- V. Egymás mellett a KÉK, a ZÖLD és a SÁRGA
- VI. BARNA
- VII. LILA, RÓZSASZÍN, NARANCSSÁRGA, SZÜRKE

Kay szerint az első két stádiumban ún. *makrokategoriák*ba osztályozódnak a színek, vagyis a fekete névvel jelölt kategória nem csupán a fekete színt fedi le, hanem az összes sötét színt, a fehér pedig az összes világosat. De a második stádium pirosa sem csupán a pirosas árnyalatokat fedi le, hanem felöleli az összes meleg színt, majd a harmadik stádiumban a sötét színek közül kiválik a hideg színek szintén összetett kategóriája, amely a kék és a zöld színt is magában foglalja, és amelyet az ún. *grue* mozaikszóval jelölnek.

Az utóbbi, 1975-ös séma sem bizonyult azonban véglegesnek, a legújabb verzió legutóbb a *World Color Survey* (a továbbiakban WCS) név alatti nagyszabású

---

⁴³ BERLIN–KAY 1991, 15. és ld. ehhez még ugyanott a 9. számú jegyzet kifejtését a 161. oldalon.

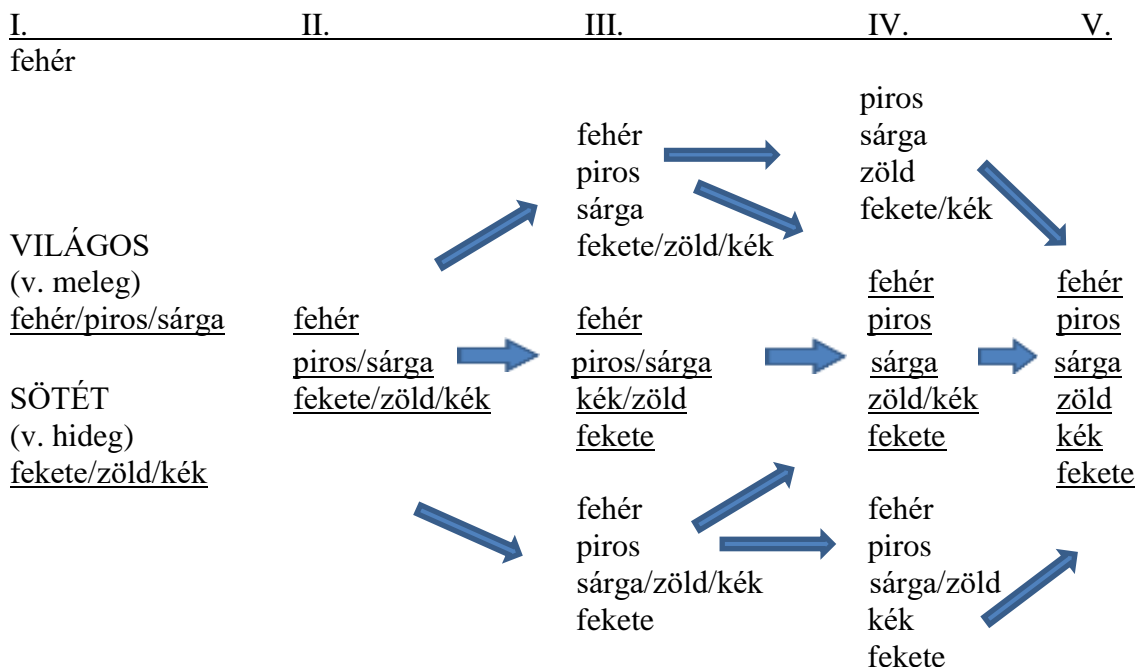
⁴⁴ PLÉH 1997, 449.

⁴⁵ Az eredeti sémában a *purple* szerepel, ezt egyes magyar szerzők – helytelenül – a *bíbor* szóval fordítják. Pl. TOLCSVAI NAGY 2005, 8. Olykor azonban a *pink* szót fordítják a 'bíbor' szóval, ez azonban szintén téves. Lakofftól így idézi pl. SZILÁGYI N. 1996, 62.

kutatóprogram⁴⁶ interneten is elérhető eredményeit⁴⁷ összegző monográfiában jelent meg.⁴⁸ Eszerint öt részben eltérő fejlődési séma fordulhat elő a különböző nyelvekben, ezek közül azonban csak egy tekinthető a színnévfejlődés fő vonalának, amelyet az alábbi ábrán aláhúzással jeleztem:⁴⁹

2. ábra

Visszatérve B&K eredeti, 1960-as években zajló kutatásának a módszereire 21 különböző nyelvből választottak ki változó számú személyt, akikkel színmintás kísérletet végeztek azért, hogy kiderítsék nyelvük alapszínneveit. Az alapszínnevekre vonatkozó elképzeléseiket azonban további 77 nyelv kapcsán ellenőrizték, oly módon, hogy velük kapcsolatban – így a magyarral is – kizárólag írott forrásokra hagyatkoztak. B&K valójában azonban nem csupán kétféle kutatást elegyített. Mint a filozófus Dedrick rámutatott,⁵⁰ hipotézisük felállításához összesen háromféle módon gyűjtött adatcsoportra támaszkodtak:

⁴⁶ A WCS célja az volt, hogy a lakóhelyükön tárják fel az egyes írás nélküli népek színneveinek a jelentését. A terepmunkát azonban nem Kay és munkatársai végezték, hanem egy dallasi központtal rendelkező, de a világ számos pontján kisebb állomásokat működtető nyelvész és misszionárius hálózat (SIL = Summer Institute of Linguistic) tagjai, akik hét oldalas írásbeli instrukciót kaptak a végrehajtandó feladatokról. Összesen 110 nyelvet vizsgáltak ezzel a módszerrel, nyelvenként legalább 25 adatközlőt kérdeztek meg, a nemek aránya azonban nem volt kikötve.

⁴⁷ <http://www1.icsi.berkeley.edu/wcs/>

⁴⁸ 1976-ban kezdődött a felmérés, kb. 1980-ra állt össze az anyag, 1980 és 1995 között adatelemző szoftvereket fejlesztettek ki, 1991-ben publikálták az első előzetes összefoglaló tanulmányt, 2009-ben jelent meg a végleges eredményeket összegző 620 oldalas monográfia (ld. KAY–BERLIN–MAFFI–MERRIFIELD–COOK 2009. A továbbiakban: KAY et al. 2009).

⁴⁹ KAY et al. 2009, 10-11.

⁵⁰ DEDRICK 1998, 184.

- a) színmintákat azonosítottak (neveztek meg) a Berkeley egyetemen 20 különböző nyelvű alannal (nyelvenként általában eggyel),⁵¹ de ezek mindegyike angol nyelven is beszélt, tehát kétnyelvű volt
- b) Berlin terepmunkát végzett Mexikóban a (maja nyelvcsaládba tartozó) celtál⁵² nyelvű indiánok körében, ahol 40 embert tesztelt (ezek egy része szintén kétnyelvű volt, mert az anyanyelvén túl még a spanyolt is beszélte)⁵³
- c) további 77 nyelv kapcsán áttekintették a releváns színekre vonatkozó szakirodalmakat és etnográfiai beszámolókat

Célszerű a három adatsoportha vonatkozó kritikákat különválasztani egymástól. Az a) pontban jelölt vizsgálatot a kísérletben résztvevő személyek kis száma és az adatközlők kétnyelvűsége miatt bírálták a legtöbben, hiszen ez utóbbiak végeredményben mind „külföldi diákok, tanult és nyugati gondolkodású” emberek voltak.⁵⁴ (A kétnyelvűség azért kifogásolható, mert mint azt az erre vonatkozó későbbi vizsgálatok kimutatták, a két nyelvet, ezáltal a színnevek két különböző rendszerét is ismerő személyeknek a nyelvismeretük ténylegesen jelentős hatással van mind a színosztályozásukra – azaz, hogy hány színosztályt különítenek el –, mind az általuk használt színnevek határaitra.)⁵⁵ Mások inkább azt kifogásolták, hogy egyes nyelvcsaládok és bizonyos földrajzi régiók túl voltak reprezentálva ebben a 20 példában.⁵⁶ A b) betűvel jelzett kutatás ellen főleg az hozható fel, hogy csak egyetlenegy olyan nyelvre hagyatkoztak, amelyet antropológiai terepmunka keretében és „jelentős számú” (*substantial number*) adatközlő közreműködésével tanulmányoztak (pontosabban ezt a vizsgálatot egyedül Berlin végezte).⁵⁷ A c) pontban bemutatott kutatás során voltaképpen írott szövegeket elemeztek, ill. szótárakban ellenőrizték egyes színnevek jelentését. Ezt a módszert számtalan kritika érte, mivel kevésbé megbízható forrásokból dolgoztak, amelyek közül számtalan elavult és inadekvát volt, ráadásul kritika nélkül elfogadtak elméleti előfeltevésekkel terhes szerzői értelmezéseket is.⁵⁸

Általánosabb kritika B&K módszertanával szemben, hogy a kutatók saját nyelvük színneveire, és a saját színosztályozásukra, azaz a modern nyugati felfogás szerinti színek kategóriákra támasztott elméleti elvárásoknak kívántak megfelelni. Ez elsősorban az

⁵¹ libanoni arab, bolgár, katalán, kantoni, mandarin, angol, izraeli héber, magyar, nigériai ibibio, indonéz, japán, koreai, kaliforniai pomo, mexikói spanyol, észak-afrikai szuahéli, fülöp-szigeteki tagalog, thai, dél-mexikói celtál, indiai urdu, és vietnámi.

⁵² Az angol szövegben a *tzeltal* névvel illetett indián nyelvnek a magyar helyesírású megfelelőjét Siposs Andrásról vettem (ld. SIPOSS 2006)

⁵³ Ld. BERLIN–KAY 1991, 31.

⁵⁴ SAUNDERS–BRAKEL 1997, 169. Saját fordítás.

⁵⁵ Ld. pl. CASKEY–SIRMONS–HICKERSON 1977. Ebben a cikkben öt nyelv (koreai, japán, hindi, kantoni, mandarin) esetében összehasonlították az egynyelvű és kétnyelvű személyek színmintákra adott válaszait. A kutatók végkövetkeztetése az volt, hogy különbségek vannak az egy nemzetiséghez tartozó egynyelvű és kétnyelvű megkérdezettek színnevei által kijelölt szintartományok között, és az eltolódások a kétnyelvűek válaszai esetében többnyire az általuk ismert második nyelv az angol színek kategóriák felé tendálnak. Azért csupán „többnyire”, mivel kísérleteik eredménye szerint pl. a hindi kétnyelvűek annak ellenére sem tekintették külön színosztálynak a rózsaszínt, hogy azt mind az angolok, mind az egynyelvű hindik annak tekintették. (Bár az is igaz, hogy valamilyen a szerzők nem a *pink*, hanem a *rose* szóval fordították le a hindi *gulabi* jelentését, annak ellenére, hogy a vizsgálat viszonyítási alapját képező 10 egynyelvű angol diáktól származó válaszok szerint a *gulabi* által lefedett terület pontosan a *pink* szó által lefedett tartományban helyezkedik el).

⁵⁶ KAY 2015, 5.

⁵⁷ BERLIN–KAY 1991, 10.

⁵⁸ DEDRICK 1998, 184.

univerzalista prekoncepcióban, ill. a Munsell színminták alkalmazásában,⁵⁹ és egyáltalában véve a Munsell féle színrendszer fogalmainak (színezet, telítettség, világosság) tettenérését célzó igyekezetben mutatkozik meg. A modern színelméletek – köztük Munsell színrendszere – csupán a nyugati tudomány által megalkotott konstrukciók, így használatuk már önmagában is befolyásolja, hogy miféle válaszok születhetnek az általuk kreált színminták megneveztetése során.⁶⁰

Ezen kritikák egytől-egyig mind jogosak. Ugyanakkor – mint azt Detrick is hangsúlyozta – számos terepmunkán alapuló színekutatást végeztek 1969 óta, ezekből pedig az derült ki, hogy végeredményben az összes, saját lakóhelyén kutató közösség olyan színosztályozással bír, amely részben vagy teljes egészében alátámasztja B&K elméletét. (Detrick éppen ebben látja a legfőbb okát annak, hogy a színek – szerinte alapjaiban elhibázott – univerzalista szemléletével máig sem sikerült leszámolnia a tudománynak.⁶¹)

3. Alapszínnev-kiválasztási kritériumok

Mint már érintettük, B&K hipotézise szerint a „biológiailag fokális”⁶², vagyis perceptuálisan kiugró színgócokhoz alapszínneveket rendelnek a különböző nyelvek. Tehát egy kognitív kategóriához egy alapszínnev tartozik, ráadásul ezek az alapszínnevek nyelvi szempontok szerint elkülöníthetők a többi színnévtől. Az alapszínnevek ugyanis négy elsődleges, és további négy másodlagos nyelvi kritériumoknak is meg kell, hogy feleljenek:

Az első elsődleges kritérium, hogy egy alapszínnévnek monolexémának kell lennie (másképp: egy morfémából kell állnia).⁶³ Azaz egy olyan egységes névnek, amelynek jelentése nem jósolható meg a részeinek jelentéséből. B&K tehát kizárja a tárgynev+szín összetételeket (*lemon colored*), a körülírással színeveket, (*the color of the rust on my aunt's Chevrolet*), és a ragozott formákat (*bluish*).⁶⁴

A második elsődleges követelmény szerint semmilyen másik színnév sem tartalmazhatja egy alapszínnev jelentését (másképp: „nem jelölheti valamely más szín árnyalatát”),⁶⁵ Tulajdonképpen: nem lehet egy nagyobb színekategória alosztályának a neve.⁶⁶

---

⁵⁹ B&K csupán a maximum telítettségű mintákkal foglalkoztak, éppen ezért egy korai kritika szerint „nem tudunk meg semmit a telítettség émikus vagy étikus funkciójáról, és egyáltalán a variációkról” (HAYS et al. 1972 1109. Saját fordítás).

⁶⁰ „A színminta talán jó eszköz arra, hogy általa a kommunikáció szabatoságát tökéletesítsük a művészet és kereskedelem világában, de szegényes eszköz a természetes nyelvek szemantikájának vizsgálatához” - állítja egy az alapszínnev teóriát támadó nyelvész (ld. LUCY 1997, 334. Saját fordítás).

⁶¹ DEDRICK 1998, 184.

⁶² Vö. PLÉH 1997, 467.

⁶³ KICSI SÁNDOR 1988b, 457.

⁶⁴ Ez a kritérium azon az alapon kritizálható, hogy egy szó szerkezetének nem kell feltétlenül összefüggésben lennie a használatával (PAPP 2012, 20). Ráadásul már az 1970-es években kiderült, hogy ez nem lehet általános követelmény, mivel vannak olyan nyelvek, amelyek megkettőznek bizonyos használatban lévő lexémákat, és így alakítják ki összes színnevüket. Pl. a szamoai nyelvben az *uliuli* név takarja a fekete színt, az *uli* azonban önmagában is értelmes szó (jelentése: 'kutya, vezető, kormányos') (ld. BIGGAM 2012, 23). Ha azonban kizárólag azt állítjuk, hogy az alapszínnev mindenképpen olyan szó, amelynek részeiből nem következtethetünk a színnév (vagyis a teljes szó) jelentésére, az sem állja meg a helyét, mert léteznek olyan nyelvek is, amelyek csak tárgynev+'hasonló' jelentésű összetételekkel rendelkeznek, ezek némelyike azonban egyedüli és általánosan használt nevei a színeknek, így mindenképpen a színrendszerezés alapszintjéhez kell, hogy tartozzanak (BIGGAM 2012, 24).

⁶⁵ KICSI SÁNDOR 1988b, 457.

Az angolban így kizárható a *crimson* és a *scarlet*, amelyeknek jelentése a *red* alá sorolható. Biggam szerint ezt beszélgetésekből, kifejezésekből vagy szövegekből lehet leggyakrabban felismerni, és onnan, hogy általában ezek kerülnek a színek pontosabb árnyalatát felderíteni célzó kérdésekbe is, ill. az „*Ez milyen piros/zöld/sárga?*” típusú kérdésre általában inkább másodlagos, mint alapszínnevekkel szokás felelni.

A harmadik kritérium szerint az alapszínnevek jelentése nem korlátozódhat tárgyak szűk osztályára (másképpen: „nem szorítkozhatnak viszonylag kis számú dolog jelölésére.”)⁶⁷ Példaként erre B&K az angol 'szőke' jelentésű nevet említi (mivel a *blond* csak hajra, arcszínre és bútorra alkalmazható).⁶⁸

A negyedik elsődleges követelmény, hogy egy alapszínnevek pszichológiailag is kiugrónak (*salient*) kell lennie. B&K nem fejt ki részletesen, hogy voltaképpen mit is értenek ez utóbbi kikötés alatt, éppen ezért számosan bírálták ezt a kritériumot. Moss (1989) nyomán legtöbbször azt szokták felhozni ellene, hogy míg az előző három követelmény tisztán nyelvészeti indíttatású ez már pszichológiai jellegű is.

A „kiugróság” (*salience*) eredeti tisztázatlansága miatt számos értelmezési lehetőség merült fel a későbbi kutatásokban. Ezek közül az első a színnevek sorrendje, azokban az esetekben, amikor adott nyelvek beszélőit arra kéri fel, hogy bizonyos időintervallumon belül soroljanak fel annyi színnevet, amennyi csak az eszükbe jut. Az e kísérleteket végzők feltételezése szerint az elsőként említett, ill. a legtöbb ember által említett színnevek közül nagyobb valószínűséggel kerülnek ki alapszínnevek, mint másodlagos színnevek.⁶⁹ Ezek eredménye azonban nem megbízható. Egy másik értelmezés szerint a pszichológiai kiugróság azt jelenti, hogy egy alapszínnevek jelentése egyöntetű és stabil az egyazon nyelvet beszélők körében és a tesztelt adatközlők között is.⁷⁰ Egy további értelmezés szerint a kiugróság azt (is) jelenti, hogy egy alapszínnevek a többször megismételt megneveztetési (azaz színminták színének azonosításaiból álló) kísérletek során is szilárdnak mutatkozik a jelentése.⁷¹ A

---

⁶⁶ Sipőcz megfogalmazása szerint „jelentése nem sorolható be más színnevekéhez” (1994, 26). Tulajdonképpen ebből a kritériumból indul ki Fejes László is, amikor azt állítja, hogy nyelvünkben már csak ezért sem lehet alapszínnevek a narancssárga, mivel „a narancs mégis egyfajta sárga” (FEJES 2016).

⁶⁷ KICSI SÁNDOR 1988b, 457. Vagy megint másképp: „használatuk nincs lexikailag korlátozva” (SIPŐCZ 1994, 26).

⁶⁸ Lyons ezen kritérium ellen azt hozza fel, hogy még a nyugati nyelvekben is vannak kontextus-függő/tárgyhoz kötött (*context-restricted*) színnevek, pl. a franciában két 'barna' jelentésű színnév is van, de mindkettő csupán dolgok egy meghatározott körének színét jelölheti, pl. a barna cipő jelzője csupán a *marron* lehet, viszont az emberi haj és bőr barnaságát inkább a *brun* szó jelöli (LYONS 1995, 207). Biggam ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy az eredeti definícióban „szűk” osztályról, azaz tárgyak kis csoportjára korlátozódo jelentésről van szó, Forbes (1979) kutatásai viszont azt mutatják, hogy mind a *brun*, mind a *marron* dolgok széles körének kontextusában feltűnhet, csak rendszerint másra vonatkoztatva alkalmazzák őket (BIGGAM 2012, 25-26).

⁶⁹ Pl. Morgan és Corbett ilyen kísérlet alapján igyekezett eldönteni, hogy a két orosz 'kék' színnév közül melyik lehet inkább alapszínnevek, az eredmények azonban nem segítettek a kérdés eldöntésében, mivel a vizsgálat eredménye azt mutatta, hogy mindkettő alapszínnevek lehet (MORGAN-CORBETT 1989).

⁷⁰ Boynton és Olson pl. „konszenzusnak” nevezte el ezt, és nagyon kisszámú angol nyelvű adatközlővel tanulmányozta (először 1987-ben, majd 1990-ben is). Uchikawa és Boynton (1987) japán nyelvű személy konszenzusát is tesztelte. Mindhárom tanulmány azt mutatta ki, hogy a nyelvbeszélők között az általuk (színminták segítségével) kijelölt színtartományok sokkal nagyobb százalékban egyeznek meg az alapszínnevek esetében, mint a másodlagos terminusok kapcsán (BIGGAM 2012, 27).

⁷¹ Boynton és kollégái ezt konzisztenciának (*consistency*) nevezték el, és oly módon vizsgálták, hogy egymás után két alkalommal kérték meg angol anyanyelvű kísérleti alanyaikat színminták árnyalatának azonosítására. Sikertelen kimutatniuk, hogy az alapszínnevek sokkal nagyobb konzisztenciát mutatnak jelentésükben, mint a másodlagos színnevek. Erre jutott Corbett és Davies (1995) is, akik orosz és japán és amerikai angol színneveket teszteltek (BIGGAM 2012, 28-29).

pszichológiai kiugróság kritériumának utolsó, a pszichológiai követelményt tisztán nyelvészeti kritériummá redukáló értelmezése szerint az alapszínnevek az összes nyelvbeszélő egyéni dialektusában (idiolektusában) meg kell lennie,⁷² azaz az alapszínneveknek általánosan ismertnek és használnak kell lenniük.⁷³

B&K a kétes esetek tisztázására újabb követelményeket állít fel. A másodlagosnak tekintett kritériumok közül az első az, hogy az alapszínneveknek az adott nyelvben azonos ragokkal, képzőkkel, toldalékkal (*distributional potential*) kell rendelkezniük, pl. az angolban ilyen az *-ISH: reddish, whitish, greenish*.⁷⁴ E követelmény alapján valóban kitüntetett fontosságúnak tűnik a fekete, a fehér és a piros kategória, mert az angol nyelvben csupán a *black*, a *white* és a *red* szóhoz járulhat *-EN* képző is.⁷⁵

Hazánkban elsőként Kicsi Sándor vizsgálta ebből a szempontból a magyar színneveket. Szerinte az ige-képző megoszlások nyelvünk színnevezéseit két részre osztják, az egyik csoporttal összefüggésben, nevezetesen a *fekete*, a *fehér*, a *piros/vörös* szó kapcsán inkább az *-ODIK* képző használatos és kevésbé az *-UL* képző, amely inkább a többi színnévnél szokásos. A *rózsaszín* és a *narancssárga* szerinte ez alapján nem lehet alapszínnév, mert ezt a két képzőt egyik sem veheti fel. Kicsi Sándor András szerint tovább árnyalja a képet az *-ÍT*, 'valamilyenné tesz' képző, amely a sorban az utolsó alapszínnévvé teszi a *lilát*, hiszen ahhoz ez a végződés nem kapcsolható.⁷⁶ Később Tolcsvai Nagy Gábor – Taylorra (1991) hivatkozva – a kauzatív-inchoatív képzőt és a főnévképző kapcsolódásának lehetőségét említi döntő erejűnek, az előbbi a már említett *-UL*, az utóbbi pedig a *-SÁG/-SÉG* képző, amely a narancssárgához semmiképpen sem kapcsolható.⁷⁷

B&K második másodlagos kritériuma szerint azok a színnevek, amelyek egyben egy hasonló színű tárgynak is a nevét adják, „gyanúsak” abból a szempontból, hogy nem lehetnek alapszínnevek (pl. *gold, silver, ash*). Elismerik, hogy ez a másodlagos kritérium kizárná az angol alapszínnevek sorából az *orange* színnevet is, de csak abban az esetben, ha az elődleges kritériumok alapján kétséges lenne ennek a színnévnél a státusza.⁷⁸ E kritérium már első hallásra is ellentmondásosnak hangzik, még inkább annak tűnik, ha elfogadjuk, amire pl. Biggam hívja fel a figyelmet, hogy a színnevek etimológiailag gyakran tárgynevekből alakulnak ki.⁷⁹ (Éppen ezért Biggam úgy véli, hogy ehelyett inkább azt kellene megtenni követelménnyé, hogy már ne egy tárgy jusson először az emberek eszébe, ill. ne egy tárgynak a képe villanjon fel azon személyek elméjében, akik meghallják a szóban forgó többjelentésű színnevet.⁸⁰)

---

⁷² BIGGAM 2012, 29.

⁷³ Már a hetvenes évek óta azt feltételezik, hogy a kiugró színneveket gyakran használják a kultúra egészében (ld. HAYS et al. 1972, 1111. Ezt az utóbbi szerzők például az írott nyelvből igyekeznek kimutatni).

⁷⁴ Az alapszínneveken túl van még egy olyan színnév az angolban, amelyhez társulhat a szóban forgó képző, ez pedig az *ochre* ('okker') (FÖLDVARI 2015a).

⁷⁵ KICSI SÁNDOR 1988a, 44. Ennek ellenére vannak, akik ezt a kritériumot is elutasítják, pl. Crawford szerint nem látható át, hogy milyen alapon releváns ez az alapszínnév státusz kijelölésében (BIGGAM 2012, 30). Corbett és Davies az orosz és a francia nyelv vizsgálatán keresztül szintén amellet érvel, hogy a színneveknek ez a jellemvonása csak korlátozott lehetőséget nyújt az alapszínnevek kiválasztásában (CORBETT–DAVIES 1995).

⁷⁶ KICSI SÁNDOR 1991, 52

⁷⁷ TOLCSVAI NAGY 2005, 9.

⁷⁸ BERLIN–KAY 1991, 6.

⁷⁹ A Darwin elméleteivel egyet értő Grant Allen már a 19. században úgy vélte, hogy az absztrakt színnevek mindig tárgynevek voltak korábban, csak épp eredeti jelentésük a múlt homályába veszett (JONES 2013, 3).

⁸⁰ BIGGAM 2012, 31. Vö. Amikor A. P. Vasziljevics 15 különböző nyelvcsaládba sorolható nyelv színneveit elemezte, és vetette össze B&K hipotézisével, külön figyelmet szentelt a *kromatonimáknak*, vagyis azoknak a

A harmadik másodlagos kritérium szerint az újabban átvett, idegen eredetű kölcsönzések szintén gyanúsak lehetnek.⁸¹

A negyedik kritérium és egyben utolsó másodlagos követelmény szerint egy alapszínnev morfológiailag sem lehet összetett (ez kizárja az angol *blue-green*-t).⁸²

Ez a nyolc kikötés azonban nem nyújt egyértelmű és vitathatatlan támpontokat annak eldöntéséhez, hogy a magyar nyelv két piros színneve közül melyiket tegyük meg a piros kategória alapszínnevévé. Ugyanakkor maga B&K az általa 'sötétpiros' jelentésűként bemutatott *vörös* szó alapszínnev státuszát megkérdőjelezi. A következők olvashatóak ugyanis e témában a *Basic Color Terms*-ben:

„Hungarian presents a special case. It has basic terms for the ten basic categories, exclusive of red, and two basic terms for red. (...) Similarly, Russian, as well as other Slavic languages, is reported to have two basic terms for blue: *sinij* 'dark-blue' and *goluboy* 'light blue'. The status of *goluboy* as a basic term, however, not clear. (...) *goluboy* must be considered a secondary term in Russian. The same argument may perhaps apply to Hungarian *vörös* 'dark red'.”

Az a jelenség, hogy ugyanazon színek kategória jelölésére több alapvetően fontos (vagyis az előzőekben bemutatott alapszínnev követelményeknek többé-kevésbé eleget tévő) elnevezés is létezhet egyazon nyelvben, a fent idézett sorok megjelenése óta sokat kutatott témává vált. Főleg az idézetben is szereplő orosz nyelv kétféle jelentő színneveiről jelent meg számos tanulmány,⁸³ ugyanakkor a magyar nyelv piros színneveinek kérdése is máig foglalkoztatja a nemzetközi kutatásokat.

---

színneveknek, „amelyeknél a színnevezés alapjául szolgáló tárgy, jelenség... még a mai felhasználó számára is világos.” A tárgyak tipológiai osztályozását elvégezve arra jutott, hogy a történelem folyamán a következő dolgok váltak a színnevezések alapjává: időrendben a legrégebbiek azok, amelyek (1) természeti jelenségek neveire vezethetők vissza; fiatalabbak a (2) növényzet jelölésére használtak, majd az (3) állatokhoz, a (4) gyümölcsökhöz és zöldekhez, az (5) élelmiszerekhez, a (6) virágokhoz, a (7) drágakövekhez, a (8) mesterségesen létrehozott tárgyakhoz, a (9) festékekhez kapcsolódók következnek; a legfiatalabbak pedig az (10) összetett etimológiájú szavak (pl. *Oxford blue*, ld. SIPŐCZ 1994, 39-42). A magyar nyelvben ugyanakkor – saját kutatásaim szerint – az élelmiszerek nem merülnek fel korábban a virágok neveinél. Legalábbis a *rózsaszín* sokkal nagyobb múltú színnév, mint pl. (ha csak az italokról elnevezett színeket vesszük) a *kávészín*, a *borszín*, a *pezsgőszín*, sőt régebb még a gyümölcsről elnevezett *narancssárgánál* is. A *lila* ugyanakkor szintén virágot jelölt eredetileg a magyarban (is) még a 19. század végén, méghozzá az orgonát (ld. BALIZS 2013). Ebből kifolyólag úgy vélem, hogy egy ilyen jellegű sorrend felállítása hasztalan, mivel nem tarthat szert teljes általánosságra, hiszen számos kulturális és történeti tényező is szerepet játszik a színnevek kialakulásában. A *rózsaszín* viszonylag korai felbukkanásának is megvan a maga kulturális eredetű magyarázata, hiszen míg a rózsa régtől fogva kultikus növény szerte Európában, addig pl. az orgona nem az.

⁸¹ Stanlaw szerint azért nem lehet megfelelő ez a kritérium, mert pl. a japán nyelvben számos angol eredetű színnév van, amelyeket ma már gyakrabban használnak, mint az eredeti japán színneveket, sőt át is veszik azok szerepét a nyelvben (JONES 2013, 16).

⁸² BIGGAM 2012, 32. A kutatók egyébként újabb és újabb javaslatokkal állnak elő arra nézve, hogy milyen jellemzőket lehet még alapszínnev kritériumnak tekinteni. Ilyen volt a színnevek rövidege, ill. az előfordulásuk gyakorisága egyrészt az írott szövegekben, másrészt a beszédben stb. (A további javaslatokat ld. BIGGAM 2012, 34-41).

⁸³ A kutatásokat összegző Paramei (2005) szerint a következőket állapították meg eddig erről a színnévkettősökről: - Az orosz anyanyelvűek magától értetődőnek tekintik, hogy ez a kétféle kék két különböző szín, és meglepődnek, amikor az angol nyelvet tanulva szembesülnek azzal, hogy az angolban csak egy szó van erre a két, számukra különböző színre.

4. A piros-vörös problémára irányuló empirikus kutatások

A magyar *piros-vörös* kérdésre vonatkozó első fontosabb kutatás MacLaury-hoz és magyar munkatársaihoz kötődik, akik azonban mindösszesen 9 személy részvételével végezték kísérletüket. Legfontosabb észrevételük, hogy a *vörös* inkább átvitt értelemben használatos, míg a *piros* köznapi kontextusokhoz kötődik.⁸⁴ A magyarul jól beszélő észt kutatónő, Uusküla már lényegesen több empirikus adatra támaszkodik kutatásában, mert hat különböző magyar településen összesen 125 magyar ajkú személlyel készített színmintás kísérletet is magában foglaló – ahogyan ő fogalmaz – „individuális interjút.” A magyar *piros/vörös* kérdésre vonatkozó kutatásainak eredményét több – részben Sutrop-pal közösen készített – tanulmányában, valamint Tartuban publikált disszertációjában tárgyalta.⁸⁵ Figyelemreméltó, hogy az általa megkérdezettek gyakran azt állították, hogy a *vörös* nem különbözik a *pirostól*.⁸⁶ Észreveszi, hogy ennek a két színnévnek sajátos kollokációi és konnotációi vannak, éppen ezért véleménye szerint a *piros* és a *vörös* elsősorban kognitív és emocionális vonatkozásaikban térnek el egymástól, nem pedig vizuálisan (vagyis nem az elsődleges jelentésükbe tartozó színtartományok szerint).⁸⁷ További vizsgálatra érdemesnek tartom Uusküla azon javaslatát, hogy mivel a cseh és a magyar nyelvnek egyaránt két színneve van a szóban forgó színre, ez a tény areális nyelvészeti kontextusban is értelmezhető.⁸⁸

Magyarországon eddig kizárólag nyelvészek vizsgálták ezt a témát, legfontosabb kérdésük – csakúgy mint a nemzetközi kutatásnak – az volt, hogy melyik lehet közülük alapszínnev, ill. hogy milyen használatbeli és kontextuális eltérés áll fenn közöttük.

- Mindkettő egyformán régi gyökerű színnév, általánosan használt színnevek legalább 1230 óta, a *goluboj* melléknév az orosz *golub* 'galamb' főnévből származik etimológiailag. (Ennek ellentmond Gadányi vizsgálata, aki szerint ez a színnév „a nyelvben a 14. század körül jelent meg” és „a régi orosz nyelvemlékekben... csak lovak színére vonatkozhatott.” Ld. 1978, 68).

- Használatukban azonban kimutathatók fontos különbségek:

sinij: vízre, ködre/párára, bőrre, szemre, bizonyos szövetekre, drágakövekre stb. használatos

goluboj: állatok szőrszínére, madarak tollzatának vagy szövetekre és drágakövekre, ill. más dolgokra is, amelyekre a *sinij* is használatos.

- Akromatikus jelentéseik/kollokációik is vannak: *sinij* az régi orosz forrásokban kapcsolatban van a sötétséggel, feketeséggel, ezzel ellentétben a *goluboj* a szürke színnel fonódik össze, és 'szürke' jelentésben egészen a 18. századig használatban van a lovak színjelzőjeként

- A mai irodalmi nyelvben és a köznyelvben használatuk, ill. szemantikai kontextusuk és kollokációik is különbözőek.

- A *sinij* szóhoz pozitív és negatív érzelmi asszociációk is kötődnek, a *goluboj* kifejezetten pozitív emocionális tulajdonságokkal fonódik össze: érzékenység, gyengédség, könnyűség/csendesség/bársonyosság (ami kifejezetten a német-francia romantizmus következménye lehet).

- Sajátos a szemiotikájuk.

- A *goluboj* szónak újabban egy sajátos jelentéssel is bővült a jelentésköre: *goluboj* fn. 'homoszexuális személy'

⁸⁴ MACLAURY–ALMÁSI–KÖVECSÉS 1997, 75. Hogy milyen megállapításokat tettek még, egy korábbi cikkemben foglaltam össze: ld. BÁLIZS 2011, 24-27.

⁸⁵ UUSKÜLA–SUTROP 2010, UUSKÜLA 2008, 2011.

⁸⁶ UUSKÜLA–SUTROP 2010, 371.

⁸⁷ UUSKÜLA 2008, 38. és UUSKÜLA–SUTROP 2010, 372.

⁸⁸ UUSKÜLA 2011, 154. Véleményem szerint a cseh *ruda* azon szavak körébe tartozhat, amelyek eredetüket tekintve mind az óind *rudhira* 'vér, vörös' szóra mennek vissza. Schubert szerint ezek a színnevek, vagyis az orosz *rusyj*, a bolgár, a szerb/horvát *rus*, ill. az orosz *rumjanyj*, a bolgár, a szerb/horvát *rumen* szavak nem jelölik általánosságban a vörös szín fogalmát, hanem csupán a vöröses haj és a bőr jelzői (2015, 11-12). Schubertnek ezt a megfigyelését Zádrovich vizsgálata is alátámasztja, mely szerint a Peresznye községben lakó horvátok a *rumen* 'vörös' szót kizárólag „az arc és a vér színének megnevezésére használják” ill. az arc vonatkozásában is leginkább az egészséges pirosposzsgás és a borivástól kipiruló arcszínre mondják (ZÁDROVICH 2009, 62-64, 71). (Vö. „Vörös ór [orr] szöllő lévnek jele” (Dugonics: MPéld. I. 18).

A magyar kutatások közül kiemelkedik Kiss írásos kérdőív formájában végeztetett szín-felsoroltatása és korpusz alapú vizsgálata.⁸⁹ Ő azzal a Forbessel együtt publikált a témában, aki a francia nyelv két barna színnevét tanulmányozva meggyőzően bizonyította, hogy napjainkban a *brun* mellett a *marron* is széleskörűen elterjedté vált.⁹⁰ Kiss Forbessel közel 100 – 15 és 25 év közötti – fiatal véleményére alapozva arra jutott, hogy ma a *piros* sokkal ismertebb, mint riválisa a *vörös*. Azt is megállapította, hogy a legtipikusabb *piros* tárgy az alma,⁹¹ a legtipikusabb *vörös* dolog pedig a vörös haj.⁹² Ezen felül Kiss a *Magyar Nemzeti Szövegtárban* (a továbbiakban MNSz) is megvizsgálta a két színnév gyakoriságát. Azt találta, hogy csak akkor mondhatjuk a magyar nyelv harmadik leggyakoribb színnevének a *piros* szót, ha előfordulásához a *vörös*ét is hozzászámoljuk.⁹³ (Kiss Gábor iménti cikkének összefoglalásához ld. még egyik korábbi tanulmányomat).⁹⁴

Újabban Benczes és Tóth-Czifra szintén a MNSz alapján elemezte a két színnév használatát. Bár számos ponton kritizálták a korábbi kutatásokat, az ő cikkük is csak két ponton hoz új eredményt. Mint írják, abból következően, hogy etimológiai szempontból a *vörös* korábbi szó, mint a *piros*, a két színnév közül az előbbinek „volt több ideje az idiomatizálódásra.”⁹⁵ Ezzel magyarázzák, hogy a köznapokban a *vörös* használata limitált számú kifejezésre korlátózódik, amelyek viszont gyakran használatosak.⁹⁶ Fontos észrevételük továbbá, hogy a *vörös* ritkán társul „a pirossal jellemzően kollokációt alkotó szemantikai csoportokkal”, viszont gyakran szerepel együtt „természetes, organikus anyagokkal (mint a *bor*,⁹⁷ *hús*, *föld*, *iszap*, *homok*, *agyag*, *réz* stb.)”⁹⁸ Nem hozzák összefüggésbe azonban ezt a tényt a színnév régibb voltával, pedig ez a különbség valósággal kínálja magát a diakrón értelmezésre (hiszen eszerint a természeti dolgokhoz a régibb név: a *vörös*, az embertől származó, vagy újabb dolgokhoz pedig a fiatalabb név: a *piros* tartozik).

5. Miért hasonló a *piros* és *vörös* színnév jelentése, használata?

Több magyar kutató megkérdőjelezi a *vörös* alapszínnév voltát.⁹⁹ Ugyanakkor van olyan nyelvi közeg, ahol ez a színnév mégis alapvető fontossággal bír. Elsőként Grossmann,¹⁰⁰ majd az ő nyomán B. Papp hívta fel a kutatások figyelmét arra, hogy a tudományos nyelvben a két színnév közül a *vörös* szóé az elsőbbség. Utóbbi kutató azt is kimutatta, hogy például az optika tankönyvekben több mint kétszer annyiszor szerepel a *vörös*, mint a *piros*.¹⁰¹ Ebből a tényből kiindulva úgy vélem, hogy az eddigi kutatások túl nagy hangsúlyt fektettek arra a kérdésre, hogy a kettő közül melyik „alapszínnév” (basic color term), ill. a kettő közti

⁸⁹ KISS–FORBES 2001; KISS 2004.

⁹⁰ FORBES 1979. A modern francia nyelvben a régi terminus, a *brun* már csupán szinte kizárólag a barna hajszínt/szőrszínt, ill. bőrtónust jelöli, az újabb, az eredetileg a gesztenye növényt jelölő színnév, a *marron* viszont minden más barna tárgyra vonatkoztatva feltűnhet. (Vö. az 68. lábjegyzetben írtakkal)

⁹¹ Más nyelvekben is hasonló a helyzet, így pl. az oroszok és az angolok gyakran asszociálják ezt a színt – a vér, tűz, bika és a rózsa mellett – az almával (DMITRIEVA 2002).

⁹² KISS–FORBES 2001, 197.

⁹³ Gyakoriságban első két helyen B&K hipotézisének megfelelően a *fehér* és a *fekete* végzett (KISS 2004, 160).

⁹⁴ BÁLIZS 2011, 27-29.

⁹⁵ TÓTH-CZIFRA–BENCZES 2016, 55.

⁹⁶ BENCZES–TÓTH-CZIFRA 2014, 130.

⁹⁷ A bor színéről a VI. fejezet 1.6. számú alfejezetében bővebben esik majd szó.

⁹⁸ TÓTH-CZIFRA–BENCZES 2016, 62.

⁹⁹ UUSKÜLA–SUTROP 2007; UUSKÜLA 2011; BENCZES–TÓTH-CZIFRA 2014.

¹⁰⁰ GROSSMANN 1988, 169.

¹⁰¹ B. PAPP 2006, 16.

különbségeket is sokszor túlhangsúlyozták. A *vörös* és a *piros* névvel jelölt spektrális színmező között ugyanis nyilvánvalóan nincs nagy eltérés, hiszen a különbség pontos mibenlétét illetően a nyelvészek, ill. a színek kérdésében érdekelt további kutatók is bizonytalanok. A színérzékelést vizsgáló magyar pszichológusok pl. így vallanak erről:

„A magyar nyelv 'piros' és 'vörös' színneve, bár eltérő jelentésű, használatuk alapján nem teljesen egyértelmű, hogy mi a különbség jelentésük között. Talán a vörös a pirosnál sötétebb szín, de ennél többet csak valamely színlátási vizsgálat eredményei mondhatnak. Ilyen vizsgálatról sajnos nem tudunk. Másfelől, speciális kontextusban a 'vörös' a pirostól nagyban eltérő árnyalatot is kódolhat – pl. a vörös haj színét. Vizsgálati adatok hiányában, s mivel vörös hajról nem lesz szó e fejezetben, az alábbiakban a 'piros' és 'vörös' színneveket szinonimaként használjuk.”¹⁰²

Mivel az eddigi kutatások főleg azzal foglalkoztak, hogy a két szín/színnev (vizuális, használatbeli, hangulati stb.) eltéréseit körvonalazzák, adósak maradtak annak vizsgálatával, hogy miért használható számos esetben szinonim módon ez a két színnev (pl. *tűzpiros-tűzvörös*, *meggypiros-meggyvörös*,¹⁰³ *cinóberpiros-cinóbervörös* stb.)? Miért lehet ennyire hasonló ennek a két szónak a spektrális jelentése?¹⁰⁴ Minek köszönhető az, hogy mindkettő egyeduralkodónak tűnik bizonyos körülmények között: a *piros* a köznapi élőbeszédben, a *vörös* pedig a tudományos nyelvben?

A *piros-vörös* kérdést tehát jómagam nem a jelentésbeli különbségek vagy az – ideális esetben pusztán nyelvészeti kritériumokkal kijelölhető – „alapszínnev státusz” felől igyekszem megközelíteni, hanem arról az oldalról, hogy milyen a viszonya e két színnevnek a kognitív piros kategóriához. A két egyformán fontosnak tűnő, B&K elsődleges és másodlagos kritériumainak többé-kevésbé egyaránt megfelelő színnev a magyarul beszélő emberek gondolkodása szerint nyilvánvalóan nem jelöl két teljesen különböző mentális színosztályt (egy pirosat és egy másikat, *vörös* névvel jelölt alapkategóriát). De ha felfogásunk szerint csupán egyetlen összefüggő piros színtartomány létezik, hogyan lehetséges az, hogy kétféleképpen is meg tudjuk azt jelölni? Egyáltalán napjaink hétköznapi beszédében is arra szolgál mindkettő, hogy kifejezzük velük a kognitív piros kategóriát? Az igazi kérdés voltaképpen tehát saját felfogásomban az, hogy miként gondolkodnak a magyar emberek a piros színről és hogyan (mely színneveket használva) kommunikálnak róla. Ezeket a kérdéseket elsősorban előre kiválasztott terepeken, meghatározott társadalmi rétegben, valamint színminták használata révén igyekeztem vizsgálni. Az előttem példaként felmerülő módszertani lehetőségekről és az általam alkalmazott vizsgálati eljárásokról szól a következő fejezet.

---

¹⁰² JAKAB–WENZEL 2007, 250.

¹⁰³ Bár a korábbi kutatások a *meggy* és a *vörös* színnev kapcsolatát szorosnak tételezik (ld. KISS 2001, 197; UUSKÜLA-SUTROP 2010, 371; UUSKÜLA 2011, 152), Sándor kutatási azt mutatják, hogy pl. a koloni nyelvhasználat szerint ez a gyümölcs *piros* és *vörös* is lehet (SÁNDOR 2016, 217). Ráadásul mindkettő forma gyakori: a *meggyvörös* és a *meggypiros* is, sőt – saját gyűjtéseim szerint – még a *meggybordó* is használatos.

¹⁰⁴ Vö. „A nagy [vizuális] hasonlóság miatt sokszor keveredik a használatuk” - állítja a *piros*ról és a *vörös*ről egy, a szláv színnevekkel is foglalkozó magyar nyelvész (GADÁNYI 1983, 109). Vagy: „A két szó színjelentése (a legjellemzőbb vörös ill. piros) között a vizuális eltérés igen kicsi, nem indokol két külön alapszót” - írja a szintan.hu internetes oldalt is létrehozó Földvári Melinda (FÖLDVÁRI 2015b).

II. MÓDSZERTAN

1. Recens vizsgálat: színmintás „gyűjtés”

Mint az az előző fejezetből is kiderül, a színek kutatása az angolszász „antropológiában” (amelybe intézményesülésétől kezdve beletartozik a nyelvészet, a régészet és a fizikai antropológia is) egyet jelent a pszichológiai és nyelvészeti irányultságú, ill. a kognitív színek kategóriákra fókuszáló vizsgálatokkal. Ez természetesen a módszertanra is rányomja a bélyegét. Akkor amikor B&K nyíltan vállalja, hogy a kulturális kontextus vizsgálatától – mint nem releváns tényezőtől – eltekint, egyúttal le is számol a kulturális vagy szociálintropológiában hagyományosnak tekinthető kutatási módszerrel: az „állomásozó terepmunkának” vagy „résztevő megfigyelésnek” nevezett, hosszú ideig tartó terephez/közösségekhez kötött kutatással. Vagyis B&K 1969-es munkájukban, majd az általuk kitaposott úton, ill. elméletük hatására kiformalódó, elsősorban az alapszínnevek kérdése körül forgó kutatási tradíció voltaképpen a „terepantropológiával” szemben (részben Rivers nyomdokain, ill. részben a kísérleti pszichológiától kölcsönzött¹⁰⁵) rövid ideig tartó „kikérdezéses” interjútechnika mellett teszi le a voksát. Ez persze nem azt jelenti, hogy a résztvevő megfigyelést végző, a kutatók nyelvét is elsajátító antropológusok, vagy éppen a kulturális antropológia teoretikusai egyáltalán ne is vizsgálták volna az alapszínnevek kérdését,¹⁰⁶ csupán azt, hogy B&K munkája módszertanában is hagyományteremtőnek bizonyult, ill. hogy vizsgálati eljárásuknak máig sok követője akad. Ugyanis napjainkban a legtöbb színre iránt érdeklődő kutatóknak az empirikus kutatás egyet jelent az – elsőként Lenneberg által használt, majd a B&K által híressé tett – ún. *színmintás kísérlettel*. Ezt a kifejezést arra az eljárásra használom, amely elsősorban bizonyos személyek interjúk formájában történő kikérdezését, és/vagy színminták felhasználásával különböző feladatok végeztetését jelenti (legyen az csupán színnevek írásbeli vagy szóbeli felsorolása, vagy bármiféle színmintákkal történő cselekedet, pl. azok csoportokba rendezése.)

Saját kutatásom részben B&K módszertanából merít, de még inkább a jelenségeket/tárgyakat saját kulturális vagy társadalmi kontextusuktól el nem távolító, hanem a vizsgált kulturális elemet vagy elemegyüttest azzal egységben szemlélő néprajztudományi tradícióból. A néprajzosok számára közhely, az értekezés leendő nyelvész olvasói számára azonban talán nem teljesen haszontalan nagy vonalakban felvázolni, hogy mit is jelent pontosan az, hogy „néprajzi gyűjtés.” A hazai néprajztudomány szemléletmódja szerint

---

¹⁰⁵ A színek kutató antropológusok egy része már William Halse R. Rivers (1864-1922) óta (aki még vegyesen alkalmazta a különböző pszichológiai kísérletek kellékeként használt színes kártyákat kora színmérésre használt szerkentyűjével, a J. W. Lovibond nevéhez fűződő tintométerrel) beleépíti valamiféle színretalon használatát a leginkább résztvevő megfigyelésen alapuló terepmódszerébe (pl. Ray 1952; 1953). Sőt az 1950-es évekre a kísérleti pszichológusok is felfedezik a színmintákra alapozó kutatásokban rejlő lehetőségeket (HICKERSON 1983, 27).

¹⁰⁶ A terepantropológusok közül példaként Turton (1980) mursi színnevekről szóló munkáját, az elméletalkotók közül pedig Sahlins (1976) szín és kultúra kapcsolatát boncolgató dolgozatát elismerem. Ez utóbbi szerző szerint a természeti nyelvekben az alapszínnevek előfordulása ténylegesen egy természeti-érzékelési logikát követ, amely három különböző evolúciós irány keverékének tekinthető:

1. az általánostól a specifikus/egyedi felé (a sötétség/világosság a megkülönböztetésétől a színezet felé)
2. a pszichológiailag jobban kiugrótól a kevésbé kiugró felé (először a pszichológiailag legszembetűnőbb piros különül el és csak aztán jöhet a többi szín)
3. az egyszerűtől a bonyolult felé (a perceptuálisan tiszta színektől a kevert színek felé) (SAHLINS 1976, 8).

kutatás alá vonható a szűk haza, de az egykori nagy Magyarország területén élő (esetleg onnan elszármazott) bármelyik (magyar vagy nemzetiségi, katolikus vagy evangélikus, református, unitárius stb.) közösség. A néprajzi látásmód szerint a „terep” egy néprajzi-etnikai csoport vagy egy tájegység, esetleg egy faluközösség, de igazodva a néprajztudomány modern elképzeléseihez – vagy az antropológia 1960-as évek óta létező városkutatást folytató irányához – lehet akár a városi lakosság egy bizonyos csoportja („szubkultúrája”) is. Az *etnográfia* névvel is illetett tudomány a – hosszú távú együttélést preferáló – „terepantropológia” helyett inkább a kutatás helyszínén rövid idejű tartózkodással járó vizsgálatokat részesíti előnyben. Az *etnográfus* (néprajzkutató) terepre történő egyszeri, vagy többször ismétlődő „kiszállása” azt a célt szolgálja, hogy a vizsgált közösségben (vagy annak egy adott rétegében, nem, kor, foglalkozás stb. szerint differenciált csoportjában) adatokat, információkat, a vizsgált emberek tudásának részét képező ismereteket, „folklorikincset” vagy életvitelükhöz kötődő tárgyatanyagot stb. „gyűjtsön”. Innen származik a néprajzi terepmunka „gyűjtés” elnevezése. (Ennek az eljárásnak természetesen a gyűjtés során elhangzottak pontos lejegyzése, leginkább valamiféle hanghordozó révén való rögzítése, majd arról utólag – szó szerinti – lejegyzése is a részét képezi).

Saját eddigi empirikus kutatásaim voltaképpen a korábban leírt B&K-féle kutatási tradícióból és az imént felvázolt „néprajzi gyűjtés” néven definiált módszertan ötvözetének tekinthető. Egyrészt a nemzetközi példákat követve átvettem a színminták használatát, és a színosztályozás összehasonlító módszerrel történő vizsgálati hagyományát, másrészt azt az előre kijelölt pontokon való, a *Magyar Néprajzi Atlasz* anyagának összegyűjtését célzó kérdőíves, rövidebb idejű „kiszállásokat” igénylő kutatások szemléletével vegyítettem. A színminták használata már csak amiatt is észszerűnek mutatkozott, mivel már a legelső terepemen azzal kellett szembesülnöm, hogy egyes lokálisan használt színnevek értelme akár jelentős mértékben is eltérhet attól, amelyet az az elnevezés a köznyelv szerint vizuálisan lefed. Nem csak azt tapasztaltam, hogy a különböző közösségek megítélése szerint máshol húzódnak a színek határai (hiszen ez akár egyénként is változhat), hanem pl. abban is akadnak eltérések, hogy egyes helyeken mely színeket tartják egy adott színekategória legtipikusabb tagjának. (Gyimesközéplokon – ahol először végeztem terepmunkát – azt találtam, hogy ott a helyiek szemében az igazi rózsaszín teljesen más, mint amelyet jómagam annak gondolok). Emiatt merült fel bennem, hogy talán minden további színekutatás előtt legelőször azt lenne érdemes tisztázni, hogy az ország különböző pontjain élő magyarok mely színnevek alatt mit értenek.

A színekhez annak – a társadalomtudományok berkeiből érkező – kutatója csupán a nyelven keresztül férhet hozzá, ugyanakkor a színeket jelölő szavak („színnevek”) esetében már az elsődleges, vagyis a spektrális jelentés is kutatás tárgyát kell, hogy képezze. Éppen ezért döntöttem amellett, hogy minden más elmélyültebb, egyetlenség közösség színekről alkotott ösztudására fókuszáló kutatást („mélyfűrészt”) megelőzően igyekszem minél több tájegységre és (a kutatás szempontjából kezelhető nagyságú, ill. lakosság/kulturális vonások tekintetében viszonylag homogén, éppen ezért inkább falusi/falusias, mint városi/városias) közösségbe eljutva felmérni azt, hogy a különböző helyeken élő magyarok milyen színnevekkel jelölik a különféle színeket. Az elsődleges célom az volt, hogy az általam választott településeken a színek osztályozásának (még hozzá elsősorban nyelvi tagolásának) összehasonlításához elegendő anyagmennyiséget gyűjtsék.¹⁰⁷ Az adatokhoz való hozzáférés

---

¹⁰⁷ Hasonló helyzetben lehetett Munkácsi Bernát, amikor 1885-ben udmurt gyűjtőútra indult, hogy a magyar nyelvrokonság tényének kibővített nyelvészeti összehasonlításához „több és jobb forrás” felkutatására

érdekében egy sajátos vizsgálati technikát fejlesztettem ki, amelyet legegyszerűbben – kötetlen vagy részben kötött – beszélgetésbe/interjúba ágyazott kérdőíves felméréssel egybekötött színmintás kísérletként tudnék meghatározni. (A kérdőív a színnevek kulturális kontextusának vagy „beágyazottságának” a felderítése miatt fontos, a színminták viszont a színek lokális elnevezéseinek a megismerését segítik elő.) Minden magyar településre természetesen nem tudtam/tudok eljutni, ill. az általam választott helységek nyilvánvaló módon nem fedik le a teljes magyar nyelvterületet sem (amiképpen *Magyar Néprajzi Atlasz* gyűjtőpontjai), mégis lehetőséget a színosztályozás összehasonlító vizsgálatához.

Eddig összesen nyolc településen végeztem terepmunkát, leginkább azért „csak” ennyi helyen kutattam, mivel természetesen nem elégszem meg azzal, hogy mindenhol csupán egy-egy személyt keressek fel. Lehetőségeimhez mérten igyekszem minél több emberhez eljutni az általam választott közösségben, ill. arra is törekszem, hogy a település külső arculatának és egy-két helyi eseménynek (pl. temetésnek, házasságkötésnek, vasárnapi istentiszteletnek) a minél alaposabb megfigyelésével is kiegészítsem a kutatást. A vizsgálat fő gerincét azonban mégis inkább azok az interjúk képezik, amelyeket tehát voltaképpen színmintás kísérleteket és egy-egy (pontosabban változó számú, de egy településen belül legalább 12-15) emberrel való hosszas beszélgetést is magukban foglalnak (ld. az I. mellékletet). 2006 óta összesen három ország nyolc magyar nyelvűek által lakott közösségében folytattam vizsgálatokat, vagy nevezhetjük úgy is, hogy „színmintás gyűjtést”:

1. Magyarországon: Kazáron, Kalocsán, Mezőkövesden, Bátán
2. Romániában: Gyimesközépkolon (Lunca de Jos), Klézsén (Cleja)
3. Szerbiában: Szilágyin (Svilojevo), Kupuszinán,¹⁰⁸ (Kupusina)

A terepmunka alkalmával tehát egy többlépcsős, verbális és vizuális módszereket is egyesítő vizsgálati eljárást alkalmazok. A kutatás során főleg 50-60 év feletti nőkkel beszélgetek (hogy miért pont őket választottam, erről majd később írok), velük voltaképpen félig strukturált interjúkat készítek, amelyek keretében a megkérdezettek szóban is megnyilatkoznak a közösség egykori és mai színhasználatáról. Az általam feltett kérdések – ld. a II. mellékletben – a házfal színétől a háztartási textilek színén keresztül az emberélet fordulóhoz köthető tárgyak (pl. a koporsók) színéig bezárólag az anyagi kultúra majdnem minden területét érintik. A színeket tehát sajátos kontextusuktól nem választom el, hanem azzal együtt igyekezem feltárni. Módszerem egyedülállóan tekinthető abban az értelemben, hogy színmintákat is viszek magammal a terepre. Így az interjúk alkalmával azt is rögzíteni tudom, hogy az adatközlők milyen névvel azonosítják annak a Munsell színrendszerből származó 35 matt,¹⁰⁹ A/5-ös méretű színmintának az árnyalatát,¹¹⁰ amelyet már az interjú kezdetén megmutogatok nekik, és amelyeknek a pontos színe után érdeklődöm. Ezekkel a színlapokkal az interjúk folyamán legalább kétszer, de más formában szembesítem az adatközlőket.

---

vállakozzon. Ennek eredményképpen „az első terjedelmes eredeti udmurt nyelvi anyagot Munkácsi gyűjtéséből ismerhette meg a tudomány” (KOZMÁCS 2010, 264, 274.)

¹⁰⁸ Kupuszinának azért ezt a nevet használom, és nem a magyart (ti. *Bácskertest*), mivel az ott élő emberek is ezt használják, ill. az ott élő magyar néprajzkutató, Silling István is ugyanezt alkalmazza saját publikációiban.

¹⁰⁹ Ezek kódjai a következők: 2.5R 7/10, 5R 4/14, 5R 5/14, 7.5R 3/6, 7.5R 5/6, 7.5R 5/12, 10R 3/4, 2.5YR 6/14, 5YR 4/6, 7.5YR 7/12, 2.5Y 8/12, 5Y 8.5/12, 7.5Y 9/10, 2.5GY 7/10, 5GY 5/8, 7.5GY 5/8, 10GY 6/10, 5G 4/8, 2.5B 7/8, 10B 5/10, 10B 7/8, 2.5PB 4/10, 5PB 4/12, 7.5PB 4/12, 10PB 4/10, 2.5P 4/10, 5P 4/10, 5P 7/8, 7.5P 5/10, 7.5P 8/6, 10P 5/12, 2.5RP 6/12, 5RP 5/12, 5RP 8/6, 10 RP 4/12.

¹¹⁰ Ld. a III. mellékletet

Két okból használom éppen a Munsell féle színmintákat. Empirikus kutatásaim kezdetén úgy döntöttem, hogy a színek megneveztetése során a magyar színszabványt, valamint – a hazai alapfokú oktatásban résztvevő gyermekeknek szánt – rajzlapcsomagokból válogatott színes papírokat alkalmazom az első kutatási terepemen (Gyimesközéplokon). Ezek azonban nem váltak be. A magyar színszabványhoz készített album (a Nemcsics-féle színatlasz) ugyanis kezelhetetlenül sok árnyalatot tartalmaz, ráadásul ennek a spirálozott könyvnek minden oldala úgy néz ki, hogy az épp bemutatni kívánt színhez kicsi téglalapok halmaza tartozik, amelyek arra hivatottak, hogy telítettségükben (fehér szürke és fekete vegyítésével) mutassák be azt az adott színt. Éppen ezért azok az élénk színek, amelyeket általában a megkérdezett asszonyok kerestek, hogy megmutassák számomra, hogy melyik színt gondolják pl. az igazi pirosnak, nem találtak megfelelőt, mert a telített tónusok szinte teljesen elvesztek a telítetlen árnyalatokat ábrázoló téglalapok tengerében. Vagyis ezzel a magyar színszabványhoz tartozó könyvformátumú atlaszal nem, vagy alig boldogultam. Sikeresebbnek bizonyultak a papírboltban árult egyszerű színes lapok, amelyeket az interjúalanyok a kezükbe tudtak venni, rendezgetni tudtak, ill. azok tónusát egymáshoz tudták viszonyítani. Ezeknek a könnyen gyűrődő lapoknak a színe azonban gyorsan fakul, változik, ill. pontos tónusukat sem tudtam tökéletesen beazonosítani a különböző színrendszerek atlaszaiban.

Kézenfekvőnek tűnt tehát olyan színlapokat beszerezni, amelyek eleve valamely nemzetközileg elismert színatlaszból származnak, vagyis hivatalos kódszámmal ellátottak, ill. színtartósak (pl. a napfény sem fakítja ki őket). A Munsell Color Company által gyártott színminták pontosan ilyenek, ráadásul B&K szintén Munsell színsort használt kísérletei során. A Munsell féle színminták A/4-es formátumban kaphatók Magyarországon, saját kezűleg alakítottam ki ezekből fényes védőréteggel borított, közepén a valós tónust azonban téglalap alakú résen szabadon látni engedő A/5-ös mintákat. (A védőréteg a kísérletben résztvevők kezének tapintásától, a por- és zsírréteg lerakódástól való védelmet szolgálja). A félbevágott A/4-es színlapok másik felét azonban nem hagytam meg A/5-ös méretűnek, hanem azokat szintén megfelezttem, és az egyik felükből külön álló, teljesen védett (matt védőréteggel fedett) színmintákat¹¹¹ készítettem abból a célból, hogy ezeket a színminta-azonosítási feladatot követően szín szerinti csoportokba rendeztessem az asszonyokkal.

Nem tűnt célszerűnek túl sok mintát választani, a B&K által használt 330 tónusszám bizonyosan teljesen leterhelte volna az adatközlőket, éppúgy ahogyan arról a WCS terepmunkásai is panaszkodtak,¹¹² éppen ezért jómagam jól átlátható és könnyen kézbe vehető mennyiségben gondolkodtam. Teljesen eltekintettem az akromatikus fehértől, feketétől és a különböző szürkéktől, vagyis csupán a kromatikus színek közül válogattam, azok közül is csak 35 darabot választottam ki. A különböző színtartományok azonban nem egyforma arányban képviseltetik magukat ebben a szűk, de jól kezelhető készletben, ugyanis korábbi színlapos kutatásaim során az egységes magyar színsosztályozás szempontjából problémásnak mutató két színtartományból (vagyis a rózsaszín és a lila színből) szándékoltnál több szerepel a minták között.¹¹³

---

¹¹¹ Ld. a III. mellékletet

¹¹² Sokan arról számoltak be, hogy a 330 színekártya színének meghatározása nagyon fárasztó volt, utána már sem az adatközlő, sem az interjúztató nem voltak képesek megfelelően koncentrálni a további hátralévő feladatokra (KAY et al. 2009, 14-15).

¹¹³ A rózsaszín és lila tartományt összesen 12 színminta képviseli. Sőt ezen minták mindegyikéből készítettem kis négyzet alakú lapokat is, amelyeket felragasztottam egyrészt fehér, másrészt fekete (A/4-es) alapra, és ezek színét is megneveztettem az adatközlőkkel, pontosan képlékenynek tapasztalt rózsaszín és lila kategória részletes feltérképezése céljából (ld. a III. mellékletet).

A színmintákkal történő feladatok azonban önmagukban nem elegendők. Korábban már elvi kifogásként felmerült ellenük, hogy – mint már utaltam rá – maga a Munsell féle színrendszer és szabvány is csupán a modern nyugati tudománynak egy sajátos konstrukciója, és ennek a „kitalációnak” a használata eleve behatárolja a vele gyűjthető adatok körét. Egyes vélemények szerint az eredetileg a pszichológiai laboratóriumokban alkalmazott, majd onnan a terepre kikerült színmintás kísérletek tehát már az eszközhasználatukból kifolyólag is korlátozott lehetőségekkel bírnak. Vagyis az életidegen, kontextus nélküli (és így sok esetben semmitmondó) színlapok azonosításakor a mesterséges, hétköznapi helyzetekhez képest idegenszerű szituációba kényszerített adatközlőktől gyűjtött adatok csupán korlátozott érvényességre tarthatnak számot. Mint Dubois fogalmaz, „a színes kártyákkal végzett kísérletekben a kutatók társadalmilag elfogadható válaszokat kapnak a társadalmi kontextusban feltett kérdésekre, semmint primitív természetes [mentális] kategóriákat érnek utol.”¹¹⁴

Az valóban kétséges, hogy mennyiben lehet az adatközlők kognitív színosztályozását pusztán a színmintákkal végeztetett feladatok révén felfedni. Ugyanakkor a steril színlapok alkalmazásáról sem lehet lemondani, hiszen csupán ezek révén nyílik lehetősége a kutatónak az objektív összehasonlításra. Ha a tudományosan konstruált színminták nem is cserélhetők fel kevésbé kultúraidegen kutatási eszközökkel, kiegészíthetők olyan színes tárgyakkal és anyagokkal is, amelyek a vizsgált személyek számára ismerősek. Jó példával járt elől két dán antropológus, R. Kuschel és T. Monberg (1974), akik az óceániai Bellona szigeten végeztek terepmunkát. Bár ők is beiktatták a színek vizsgálatába a színminták használatát, hiszen különbözőféleképpen megneveztették azok árnyalatát, ill. csoportokat alakítottak ki belőlük az adatközlőkkel, ez utóbbi feladatok előtt azonban a színkategóriák alternatív mintákhoz való hozzárendelését is megvizsgálták. Pontosabban miután feljegyezték, hogy milyen színneveket használnak – az egyénenként, de csoportban is kikérdezett – helyiek, megkérték őket arra is, hogy hozzanak a környezetükből (a tengerből, a partról, a bozótból és a kertekből) olyan tárgyakat, amelyeknek jellegzetes színe van, és nevezzék meg azok tónusát.

Mint utaltam rá, eddig elsősorban az 50-60 év feletti falusi/vidéki nőkkel készítettem interjúkat. Azért szűkítettem erre a csoportra a vizsgálatot, mert érdeklődésem homlokterében a modern, globalizált elképzelések által még csak kisebb mértékben befolyásolt paraszti színfelfogás áll, ill. a „népi” színosztályozásban fellelhető táji különbségek. Másrészt egy jól körülhatárolható embercsoport kiválasztására sarkallt az tény is, hogy a korábbi antropológiai és nyelvi kutatások a színek megnevezésében és osztályozásában különbségeket mutattak ki:

1. nemek között
2. életkor szerint
3. foglalkozás vagy érdeklődési kör szerint
4. lakhely szerint
5. dialektus szerint
6. egy nyelvűek és kétnyelvűek között stb.

A nemek közti eltérések vonatkozásában leginkább azt mutatták ki, hogy a nőknek a férfiaknál nagyobb a színekkel kapcsolatos szókincse,¹¹⁵ és hogy hajlamosabbak arra, hogy

---

¹¹⁴ Idézi PAPP 2012, 45.

¹¹⁵ Jelenlegi ismereteim szerint hazánkban először Mátrai Rudolf írt erről: „A nők színmegkülönböztető képessége határozottan fejlettebb, mint a férfiaké. Ez természetes is. Kora ifjúságuktól fogva hasonlíthatatlanul többet foglalkoznak a színekkel, mint a férfiak. Az öltözködés, a kézimunka, a virágok nevelése mindmegannyi

ritkábban használt, „különlegesebb” (*fancier*) színneveket alkalmazzanak a látott tónusok színének pontos meghatározására.¹¹⁶ A nők és a férfiak ugyanakkor a legfontosabb színneveket (az alapszínneveket) ugyanúgy használják, a különbség legfeljebb a színnevek által kijelölt határokon van (bár ez nem csak a nemek között változik, hanem ebben olykor jelentős egyéni különbségek is fellelhetők), ill. abban, hogy a férfiak inkább erre támaszkodnak, mint egyéb (bonyolultabb szerkezetű, kisebb jelentéskörrel rendelkező) színnevekre (azaz árnyalatnevekre).¹¹⁷ Egy szenegáli nyelvben például a nők az általuk használt színneveket mindig pontosító előtaggal látják el (melyek egyébként mindig ékszerűen használt gyöngyökhöz és a ruházathoz kötődnek), a férfiak viszont csupán elvont színnevezéseket alkalmaznak.¹¹⁸

Saját tapasztalataim szerint a színek iránti érdeklődés, a színekről való tudás a hagyományos magyar paraszti/falusi társadalomban a nemek szerinti munkamegosztással is összefüggő, mivel az egykori paraszti világban a nők voltak a színekkel, a színességgel szorosan összefüggő viseletért felelősek. (Mint köztudott egykor jórészt ők voltak a ruhák előállítói, majd beszerzői, ez alól a kivételt talán csak a kalapok és a csizmák képezték). Ennek következtében a színekkel való foglalkozás máig a nők hatáskörében maradt mind falusi, mind városi viszonylatban. (Vagyis mai modernizált világunkra is jellemző maradt ez a különbség).¹¹⁹ Ez lehet az oka annak, hogy az interjúkra felkért férfiak többnyire visszautasították a velem való együttműködést, és a feleségükhöz, vagy a népművészet egyes ágait (hímzést, ruhakészítést) még valamilyen formában gyakorló asszonyokhoz irányították.¹²⁰ Ez azonban a Kárpát-medencében nem csupán a magyarság vonatkozásában helytálló megfigyelés, hiszen a cigányok szín- és formapreferenciáját vizsgáló kutató szintén valami hasonlóról számol be:

„Az alsószentmártoni felmérés során sok huzavona, vita előzte meg a munka kezdetét. Üggyel-bajjal tudott csak a kocsmáros... egy asztalt biztosítani a kocsmában, ahol a felméréshez szükséges mintákat be tudtuk mutatni... Míg a férfiak bizalmatlanul az ajtónál álldogáltak, addig asszonyaik szorgalmasan nézegették a mintákat. Arra a kérdésre, hogy ők miért nem vesznek részt a kiértékelésben, a férfiak válasza rövid volt: »Ez az asszonyok dolga.«»¹²¹

---

alkalmak a színérzék fejlesztésére” (MÁTRAI 1906, 42). Vö. „a nők a férfiaknál általában több színt képesek megkülönböztetni és megnevezni” (TYLER 2003, 83).

¹¹⁶ BIGGAM 2012, 65. Mint azt már Papp is megállapította: „a megfigyelés, hogy a nők szókincse több színnevet tartalmaz, mint a férfiaké, nem új keletű. A hipotézis első tudományos kutatói Wordsworth és Wells voltak” még a 20. század elején. Kutatásuk óta számtalan vizsgálat bizonyította, hogy a nők a férfiakhoz képest jobban ismerik a színeket, többféle színt képesek megnevezni, a különféle színárnyalatokat pedig differenciáltabban tudják verbálisan kifejezni (PAPP 2012, 74-78).

¹¹⁷ BIGGAM 2012, 65. Vö. A férfiak „akkor is az egyszerűbb színneveket részesítik előnyben, amikor rendelkezésükre áll több, pontosabb [ti. színbeli megkülönböztetésre alkalmas megnevezési] lehetőség is” (PAPP 2012, 76).

¹¹⁸ FERRY 1978.

¹¹⁹ Egyes vizsgálatok szerint ez azzal állhat kapcsolatban, hogy a nők a nyugati társadalmakban gyakrabban választanak színekkel kapcsolatos hobbit, mint a férfiak. De ez – véleményem szerint – ennél mélyebben gyökerezhet, azaz a nők színek iránti érdeklődése már a neveltetéssel, és a szocializációs háttérrel is összefüggő, hiszen pl. kimutatták, hogy bár az apácák nem használnak olyan sok szót a színek kifejezésére, mint más nők, mégis kidolgozottabb a szókincsük, mint a férfiaké (BIGGAM 2012, 65-66).

¹²⁰ Egyetlenegy személy mutatkozott már a kezdetektől készségesnek, aki korábban szobafestőként dolgozott, ő szívesen mesélt arról, hogy milyen színeket használt munkája során.

¹²¹ PULI-HORVÁTH 1998, 56. Kiemelés az eredetiben. Vö. „A nők ez jobban tudják” – ezt a választ kapta a férfaitól egy moszkvai kutató az észak-kaukázusi terepmunkája során (SAMARINA 2007, 459).

Hagyományosan talán egyedül az állatszínűek azok, amelyekhez egyaránt értettek mind a férfiak, mind a nők (a nők azonban valamivel jobban ismerték az aprójószágok, a férfiak pedig inkább a nagytestű lábasjószágok színét, ill. az azokra használt színneveket).

A férfi és női érdeklődésben fellelhető különbség megszilárdulásához azonban az a tény is hozzájárulhatott, hogy csupán a nők körében fordul elő az a fajta anomáliás színlátás, amely a színek átlagosnál is nagyobb megkülönböztetését teszi vagy teheti lehetővé. Az ún. *tetrakromát* nők ugyanis egy genetikus mutáció miatt úgy születnek, hogy szemük (retinájuk) a normál három csappigment helyett, négy csappigmenttel rendelkezik. Ezekről a „szupranormális” nőkről¹²² (de legalábbis egy részükről) pedig azt feltételezik egyes kutatók, hogy a normál embereknél gazdagabb színvilágot látnak, hasonlóan ahhoz, ahogy a normál színlátók színvilága is gazdagabb a szintévesztőkénél.¹²³ Ugyanakkor ez a tény még nem bizonyított, mivel egyrészt kérdéses, hogy valóban „léteznek-e olyan személyek, akiknél a négy retinális fotopigment mindegyikének válaszait megkülönbözteti a színlátó rendszer” (az emberi agyban),¹²⁴ ill. másrészt a tetrakromátok „szűrésére a jelenleg létező színlátásvizsgáló eljárások nem alkalmasak.”¹²⁵ (Hazánkban ilyen módszer kialakításán dolgozik Wenzel Klára és Jakab Zoltán).

A kettes számmal jelzett különbség a korosztály szerinti. Ez még jelentősebb eltérést jelenthet, mivel az alapvető színkategóriák („alapszínnevek”) száma is más (még hozzá rendszerint nagyobb) lehet a fiatalok körében, mint az idősek között. Igaz, ez leginkább olyan esetekben fordul elő, amikor egy korábban elzárt nyelv nyugati hatásra átveszi a színeknek azt a felosztását, amely a modern világban elterjedt. Az 1970-es években egy polinéziai nyelv kapcsán mutatták ki elsőként, hogy míg az idősebbek a fehéren, a feketén és a piroson kívül csupán az összetett (*grue*) kategóriát tartották számon a kék és zöld színtartomány vonatkozásában, addig a középkorosztály már külön-külön színeként tekintett a zöldre és a kékre, sőt az ebbe a korosztályba tartozók már a sárgát is önálló színosztályba csoportosították. A legfiatalabbak közül pedig némelyek – nyilvánvalóan azzal összefüggésben, hogy az iskolában angolul is tanultak – még a barnát is elkülönült színeként fogták fel.¹²⁶ Az európai nyelvek esetében ilyen nagy eltéréseket azonban nem tapasztalhatunk. Legalábbis saját kutatásaim során legfeljebb csupán azzal a jelenséggel találkoztam, hogy az idősebbek egyazon kategória kapcsán kétféle elnevezést is ismernek, egy olyat, amelyet saját közösségükben még gyerekként tanultak, és amelyet még szüleik használtak az adott kategória jelölésére, ill. egy ettől eltérőt, amelyet viszont már saját gyerekeik, unokáik tanultak az iskolában. Az idős korosztály ez utóbbit a médian keresztül is, mint a kategória hivatalos nevét ismerik meg, éppen ezért már ők maguk is ezt tartják helyes elnevezésnek. (Ezt két színekategória kapcsán figyeltem meg, az egyik a piros, a másik a lila, az előbbiről még lesz szó, az utóbbiról egy külön ennek a problémának szentelt tanulmányomban írtam, ld. BÁLIZS 2013).

---

¹²² Magyarországon a 2000-es évek végéig három nőről derült ki bizonyosan, hogy ők tetrakromátok (Schweitzer András: Titokzatos négyszínlátás Zöldhatár-átlépők *HVG* 2009. ápr. 11-ikei szám, 39).

¹²³ Ehhez a problematikához ld. SEKULER–BLAKE 2000, 236-238.

¹²⁴ JAKAB–WENZEL 2007, 254.

¹²⁵ JAKAB–WENZEL 2007, 256.

¹²⁶ BIGGAM 2012, 68-69. Vö. egy pápua új-guineai nyelv 1975-ös leírása szerint az ezt a nyelvet beszélő személyek közül az idősebbek csupán a fehér, fekete, piros és sárga színt tekintették önálló kategóriának, addig a fiatalabb felnőttek viszont ezeken túl már számon tartották a *grue* kategóriát is (ld. HAGE–HAWKES 1975, 297).

Ennél sokkal gyakoribb azonban, hogy nem a leggyakrabban használt és mindenki számára közzismert színnevek, hanem a pontosításra alkalmazott, különlegesebb (egyrészt olyan értelemben „különleges”, hogy csupán alkalmilag elhangzó, másrészt nyelvileg sajátosabb, azaz leginkább bonyolultabb szerkezetű, pl. *strandkoralát-kék*, és/vagy hangzású pl. *bézs*) színmegjelölések esetében mutat nagy eltéréseket az idősebb generáció tudása és szókészlete a fiatalabbakéhoz képest. Csak hogy egyetlenegy példát idézzek, amikor egyszer egy nagymama korú asszonnyal készítettem interjút, kissé zavarba jött, hogy miként azonosíthatná egyesével is az elé tett különböző zöld színmintákat,¹²⁷ ezért segítséget kért a munkából éppen hazaérkező lányától. Erre a középkorú asszony nézegette egy darabig a mintákat, majd maga elé kapott egyet közülük, és annyit mondott, hogy az ő gyereke ezt *shrekzöldnek* hívja,¹²⁸ (majd arról kezdett el beszélni, hogy a mai világ milyen más, mint a korábbi volt). Aztán otthagya minket indult tovább az aktuális tennivalóihoz. De elég egy saját emlékem felidézése a jelenség illusztrálására: édesanyám olyan színnevet (*petrolkék*) használt az egyik újonnan vásárolt ruhadarabom színének a meghatározására, amit még sohasem hallottam korábban, sőt még azt is mondta, hogy fiatalabb korában – amikor szintén ez az árnyalat volt a divat – mindenki ezt a színnevet használta erre a tónusra.¹²⁹

A fentiek mind azt bizonyítják, hogy a színek kutatásánál tekintettel kell lenni a nemi és a korosztálybeli szempontokra. Ez volt az egyik fő oka annak, hogy jómagam (ha nem is a kezdetektől, de apránként) leszűkítettem a vizsgálat körét az idősebb női generáció tagjaira. Elsősorban azért a nőkre, mert a szín – mint láttuk – mindenekelőtt „női dolog”, pontosabban a színekkel foglalkozás és az azokról való (sok férfiember szemében „komolytalan”) beszéd „a nők dolga.” Másrészt az is szerepet játszott a döntésemben, hogy én magam is nő vagyok, és ezért talán nekem valamivel nehezebb lett volna közel férkőznöm pl. a férfiak állatszínéről való tudásához, mint egy férfitudatónak.

Az idős generáció viszont a praktikus okokon túl (nyugdíjasként jobban ráérnek interjúkészítésre, mint az aktív korosztály) azért is mutatkozott megfelelőbbnek, mint a fiatalok, mert egyik fő kutatási kérdésem az, hogy milyen lehetett azoknak az embereknek a színekhez való viszonya, akik zárt közösségek tagjaiként élték le az életüket, vagyis akik alig mozdultak ki saját lakóhelyük határain túlra, ill. nyelveket sem tanultak még az iskolában. (Különös figyelmet fordítok arra a kérdésre, hogy a kultúra mely területei azok, amelyek révén elkerülhetetlenül szembekerültek a színekkel és azok osztályozására kényszerültek). Másrészt rajtuk keresztül szerettem volna kapcsolatot találni olyan színnevekhez is, amelyekkel csupán a néprajzi szakirodalomban találkoztam, azaz amelyeknek pontos jelentésében nem lehetünk egészen bizonyosak, hiszen legfeljebb az őket lejegyző kutatók voltak tisztában vele (néhányukat azonban valószínűleg már ők is csak hallomásból ismerhették). Kíváncsi vagyok rá, hogy pl. a *rőt*, a *frézsín* stb. alatt pontosan milyen tónusokat érthettek egykor, vagyis szeretném ezek vizuális értelmét objektív színmintákhoz

---

¹²⁷ Bár soha nem kérem a beszélgetőpartnereimet arra, hogy minden színminta esetében külön név hangozzék el, tapasztalataim szerint (vagy a feladat félreértése okán, vagy mert nem akarnak rossz színben feltűnni a kutató előtt) mégis sokan törekszenek erre.

¹²⁸ A *Shrek* címmel, 2001-ben bemutatott (a Dream Works Pictures által forgalomba hozott) amerikai animációs film nyomán, amelyben a címszereplőnek a bőrszíne sajátos zöld árnyalatú.

¹²⁹ Ez a színnév egyébként Magyarország legnagyobb internetes színnév-szótárában sem szerepel (ld. <http://www.szintan.hu/nev0.htm>). Megtaláltam viszont egy sminkmester által írt, nőknek szóló internetes blogban, innen másolom ide a következő, a *petrolkék* színről szóló (2009-ben feltöltött) bejegyzést: „Fogadnék rá – jó eséllyel – hogy *fogalmad sincs, melyik kékről* is beszélek. Hidd el, ha nem ez lenne a munkám, nekem sem lenne, már a név is olyan idióta, »petrolkék?» (<http://goldenapple.blog.hu/2009/01/03/petrolkek> Kiemelés tőlem. A letöltés ideje 2016. 10. 29).

kötni. Az idősebb asszonyokra ezért is esett a választásom, az ilyen színnevek ugyanis legfeljebb az idős generációk emlékezetében élnek, ill. élő használatuk kizárólag ebben a korosztályban képzelhető el. (Persze ezeknek a „népies”, vagy régies hangzású színneveknek a jelentése többé-kevésbé módosulhatott az idők folyamán, pl. kutatásaim alapján jó okom van feltételezni, hogy a népművészeti ipar kifejlődése és felvirágzása jelentős változást idézett elő a színnevek használatában, ill. egyes régi gyökerű mezőkövesdi és kalocsai színnevek pl. a *tüdőszín*, a *lángszín* szemantikájában).

A kutatás fő gerincét a színmintás kísérletek mellett a színekről való kötetlen beszélgetés adja. Bár igaz, hogy stratégiai okokból az interjúk elején kerül sor a színmintás kísérletre, azaz rögtön kezdésként megneveztetem a mintákat, miután azonban feljegyeztem, hogy milyen neveket hallottam, az asztalon elöl hagyva a mintákat – részben előre meghatározott kérdések szerint strukturált – beszélgetést kezdeményezek a minket körülvevő környezet és tárgyak színétől kezdve az általam is látható dolgokon keresztül egészen az olyan jelenségekig, amelyek számomra vizuálisan megfoghatatlanok és éppen ezért leellenőrizhetetlenek.¹³⁰ A színek így rögtön kulturális kontextusba kerülnek, a megkérdezetteknek pedig lehetőségük nyílik rá, hogy a beszélgetés során spontán előkerülő színnevek tónusát újra és újra kikereshessék az előttük fekvő színminták közül, (és ha nem is találják meg az általam mutatott szűk készletben, mondhatják, hogy melyikhez hasonlít legjobban).

De nem csupán a színminták tónusai és a környezet valós színei azok, amelyek szóba kerülnek a beszélgetések során. Az interjúk zárásaképpen ugyanis köznapi dolgokra és természetfeletti lények színeire is rákérdezek (ld. a II. mellékletet). Ami a köznapi dolgokat illeti, pl. a kukorica, a burgonya, a répa vagy éppen a szárított dohánylevél színéről való beszélgetés révén képet kaphatok a növények színének osztályozásáról, ill. olykor arról is, hogy milyen kapcsolat áll fenn a bevett nyelvi szerkezetek és a színekről alkotott kognitív felfogás között. Hogy konkrét példát is hozzak, tanulmányozható, hogy vajon a *sárgarépa* színét ténylegesen a sárgák közé sorolják-e, és ha igen, csupán a neve miatt, vagy inkább azért, mert a répán megjelenő tónus ettől függetlenül is a sárgák közé tartozik a jelenlegi színosztályozás értelmében. Egy másik példa: Vajon a róka bundáját valóban *vörösnek* tartják-e, vagy csupán a régi keletű „*vörös mint a róka*” szólás befolyásolja őket abban, hogy ekként határozzák meg a tónusát?

Ami pedig a nem hétköznapi dolgokat és a természetfeletti világot érintő kérdéscsoportot illeti, igyekszem konkrét színnevek kimondására sarkalni beszélgető partnereimet az általam sorolt, részben elvont – így egyértelmű tónussal nem is rendelkező – dolgok esetében is. Első terepemen sokféle fogalom színére rákérdeztem, olyasmikre, amelyekhez saját elképzeléseim szerint könnyedén lehetséges színeket (is) asszociálni,¹³¹ de mivel ezek közül sok olyan akadt, amely zavarba ejtette az interjúalanyokat,¹³² a későbbiek során kénytelen voltam a hétköznapi átlagember számára kevésbé meghökkentő, és korábbi

---

¹³⁰ Például a kerítések jelenlegi színéről, és az adatközlő gyerekkorában divatos kerítésszínekről is szó esik.

¹³¹ A következők hangzottak el: Melyik színt társítaná a/az szentséggel, tökéletességgel, mélységgel, lemondással, nyugalommal, hatalommal, paráznsággal, termékenységével, halhatatlansággal, hittel, áruházzal, szeretettel, tisztasággal, békével, bűnnel, káosszal, bölcsességgel, végtelenséggel, háborúval, szerelemmel, megújulással, reménnyel, boldogsággal, jósággal, alázattal? De például a négy égtájhoz is megkísérletem színeket társítani.

¹³² Valószínűleg talán úgy érezték, hogy olyan értelmetlen kérdésekkel bombázom őket, amelyekre egyáltalán nem is lehet felelni.

tapasztalataim szerint a legtöbb választ, ill. leggyorsabb reakciót kiváltó kérdésekre szorítkozni. Ezek a következők:

Milyen színe van, mi a színe:

- a napnak, a holdnak, a csillagoknak?
- a tűznek, a víznek, a levegőnek, a földnek? (Ld. a II. mellékletben található kérdőív utolsó kérdéseit).

Az ezekre adott feleletek a színek szimbolikus jelentésébe nyújthatnak bepillantást, méghozzá prekoncepcióktól sem mentesen. (Hiszen nem a színtől jutottam el a fogalomig, hanem éppen megfordítva. Nem beszélve arról, hogy csupán néhány dolog színére kérdeztem rá, azt is közvetlenül és irányítottan tettem, olyan asszociációkra kényszerítve ezzel a megkérdezetteket, amilyenekre önmaguktól nem jutottak volna, sőt, feltételezhető, hogy akár órák hosszát is beszélgethettem volna egyesével ezekről a dolgokról, az adatközlők akkor sem feltétlenül kapcsoltak volna az összeshez valamilyen színt). Mentségemre legyen szólva, hogy tulajdonképpen nem is a sablonos színszimbolika volt az, amire igazából kíváncsi voltam, hanem sokkal inkább az a gondolatlánc, amellyel megpróbálták összefűzni a jelenségeket az általuk választott színnel. Érdekes és sokat mondó volt például, ahogyan egyes adatközlők – részben engem, de részben magukat is győzködve – megmagyarázták, miért kapcsolható össze az adott szín az általam kérdezett dologgal, vagyis például azt, hogy miért gondolják, hogy a fekete, a fehér vagy éppen a sárga a halál legjellemzőbb színe. Milyen társadalmi vagy egyéni tudásra támaszkodva választják a színeket, ill. milyen társítások révén kaphat színtönust egy általában szín nélkül emlegetett (esetleg másféle vizuális dimenzióval felruházott – pl. „fényes csillag”), vagy önmagában színtelennek tartott, és/vagy különbözőképpen elképzelt dolog. Ez volt az, amely újszerű és érdekes megfigyelésekkel kecsegtetett.

Az interjúk révén összegyűjtött empirikus adatokat – természetesen számolva a szubjektivitásból adódó ellentmondásokkal – először összevetem a településen készített többi interjúval, miután pedig hozzávetőlegesen többé-kevésbé egységes képet kapok a megkérdezettek színfelfogásáról, az egyes vizsgálat alá vett helyekre vonatkozó összesített eredményeket is összehasonlítom egymással. A kutatás egyik végcélja ugyanis, hogy számba vegye a tanulmányozott közösségek színosztályozásában fellelhető összefüggéseket, ill. különbségeket, és megpróbálja azokra magyarázatot adni. Ilyen összehasonlító vizsgálat révén keresek választ dolgozatom főbb kérdésfelvetéseire.

Kutatásom tehát az emberek fejében lévő kognitív színkategóriákra, ill. az aktív és passzív tudásuk/szókincsük részét képező összes színnevezésre kiterjed, a *piros* és a *vörös* színneveket azonban külön figyelemben is részesítem. Minden interjú folyamán arra ösztönzöm adatközlőimet, hogy gondolkodjanak el, és próbálják meg szóban kifejezni, hogy ők maguk milyen különbséget látnak a *piros* és a *vörös* szín között. Ezen felül sok olyan élő és élettelen dolog színére is rákérdezek, amelyeknek a színe pirosas (vagy az is lehet) azért, hogy kiderüljön, melyek azok a tárgyak, amelyeket csupán egy közösségen belül és melyek azok, amelyeket közösségeket átívelően tartanak *piros*, ill. *vörös* színűnek (pl. *hagyma*, *róka* stb.).

A színminták körüli feladatok (azok megneveztetése, csoportokba rendeztetése) és a kérdéssor körüli beszélgetés az, amely kutatásaim néprajzi-antropológiai arculatát adja, ezen felül azonban, egy idehaza inkább a nyelvészet érdeklődési körébe tartozó vizsgálatot is folytatok. Míg színmintás gyűjtésre eredeti célom szerint a kognitív színosztályozás kutatása miatt vállalkoztam, addig a történeti jellegű, diakrón adatcsoporton történő vizsgálódásba

kifejezetten és kizárólag a *piros-vörös* kérdés megoldása érdekében fogtam bele. A következőkben ez utóbbit, a *piros-vörös* színnév kettős problémájára koncentrálok nyelv-történeti kutatásom módszertanát igyekszem összefoglalni.

2. Diakrón vizsgálat: korpuszelemzés

Az „alapszínnevek” körül folyó nemzetközi kutatásokban már az 1970-es évek elején felvetődött, hogy a kiugró (*salient*) színneveknek az írott nyelvben is magas arányban előforduló szavaknak kell lenniük.¹³³ A nyelvészek körében a 2000-es évekre pedig jórészt teljesen elfogadott nézetté vált, hogy az a színnév számíthat egy adott nyelvben alapszínnévvé, amelynek:

1. viszonylagosan magas az előfordulása az írott szövegekben
2. viszonylag rövidebb szó
3. abból kifolyólag pedig, hogy rövid, morfológiailag is produktív, ami annyit jelent, hogy gyakran fordul elő összetételekben, származékszavakban (*derived words*).¹³⁴

Az utóbbi három feltétel közül az első engem különösen is foglalkoztat a *piros* és a *vörös/veres* szó kapcsán. Az általam terepen összegyűjtött pirosas jelentésű színneveket (a *piros* és *veres/vörös* mellett a *rőt*, *verhenyes*, *bordó*, *rózsaszín*, *téglasszín*, *lángszín*, *hajnalszín*, *korallszín* stb.) megvizsgáltam bizonyos alább részletezett, döntően 18. század végi – 19. század elejei szövegtörzsekben. A vizsgálat célja kettős volt, egyrészt a *piros* és *veres/vörös* szó alkalmazásának diakrón eloszlását akartam megismerni, másrészt a szövegbeli kontextusokból igyekeztem következtetni mindenkori jelentésükre. Vagyis nem arra voltam kíváncsi, hogy időben visszavetítve mely színnév lehetett inkább alapszínnév, hanem sokkal inkább arra, hogy a két önálló megnevezés használatában milyen különbségek mutatkoznak. Éppen ezért elsősorban arra törekedtem, hogy megismerjem azokat a szövegtörzseket, nyelvi kontextusokat, amelyek az általam terepen gyűjtött pirosas jelentésű színnevekhez kapcsolódnak ezekben a szövegtörzsekben. (Azzal természetesen tisztában vagyok, hogy e szövegek csupán az írott nyelvről, nem pedig az élő nyelvhasználatról tanúskodnak, amivel a fent bemutatott recens kutatásaim során találkoztam).

Összességében azonban leginkább mégis azért fogtam korpuszelemzésbe is, hogy a terepmunka szinkrón módszerét diakrón szempontú analízissel egészítsem ki. Így a szövegtörzseket már eleve abból a szempontból jelöltem ki, hogy az általuk összegyűjtött anyagot történeti forrásként hasznosíthassam, méghozzá azért, mert elsősorban az érdekelt, mit lehet a szöveges források alapján megtudni az általam részletesebb elemzésre kiválasztott színnevek múltjára vonatkozóan.

Ennek során problémaként merült fel, hogy az írott források sok esetben csak korlátozottan lehetnek a segítségemre. Főleg a szemantika vizuális elemeinek (vagyis a színnevek elsődleges színre vonatkozó jelentéseinek) a változása olvasható ki nehezen az írott szövegekből, mivel pusztán csak a színnevek szövegtörzseinek elemzéséből lehetetlen minden kétséget kizáróan kimutatni, hogy egy adott időszakban a minket érdeklő színnév pontosan milyen színtartományt jelölt. Soha sem lehetünk teljesen bizonyosak abban, hogy az a személy, aki írásban lejegyezte azt az adott színnevet, pontosan milyen árnyalatot értett alatta. Írott forrásokból nehezen lehet megállapítani pl. azt, hogy mely árnyalatot gondolták

---

¹³³ HAYS et al. 1972, 1111.

¹³⁴ ANDERSON 2003, 31.

korábban a piros kategória legtipikusabb tagjának, azaz a fokális pirosnak. A 20. század eleji források között ugyan akad olyan, amely utal erre, de a vélemények nehezen egyeztethetők össze, hiszen nem tudhatjuk biztosan, hogy a pontosan milyen színmező lebegett azon szerzők szemei előtt, akik papírra vetették a következő sorokat:

„Mint festék a *kármin* az igazi típusa a pirosnak, mint a rokon régi *karmazsin*.”¹³⁵

„A piros szín ellentétben a zölddel meleg szín. Legerősebb, legtüzesebb tónusaival a sárgához esik közel.”¹³⁶

Az első esetben nem lehetünk biztosak abban, hogy pontosan mit értett a szerző a két színnév alatt, a második esetben viszont az okoz bizonytalanságot, hogy milyen mértékű a szóban forgó pirosnak a sárga szín felé való eltolódása, sőt itt még az is kétséges, hogy szerző valóban ezt a tüzes pirost tekinti-e a legtipikusabb (vagyis az „igazi”) pirosnak. A színnevekhez tartozó vizuális színmező kiderítése pusztán szöveges forrásokból tehát igen bonyolult feladat. E tekintetben az sem jelent nagy vigaszt a kutató számára, hogy – tapasztalataim szerint – a színnevek szimbolikai tartalma a lejegyzett színnevek szöveggörnyezetének pontos felderítése révén jobban hozzáférhető az utókor számára, mint a spektrális vagy vizuális jelentések.

Három különböző – az interneten bárki számára hozzáférhető – elektronikus adatbázis szövegeit tekintetem át:¹³⁷

1. a *Magyar Történeti Korpusz* több mint huszonnégy ezres szöveggyűjteményét,¹³⁸
2. a *Magyar Elektronikus Könyvtár* egyes forrásait,¹³⁹
3. és a *Magyar Pavidon* nevet viselő szépirodalmi szöveggyűjteményt¹⁴⁰

Az utolsót kivéve ezeknek a korpuszoknak a szöveganyaga kisebb részben a 18. század végéről, nagyobb részben azonban a 19. századból származik. Ami a szövegek jellegét illeti, heterogén összetételűek, főleg azonban ismeretterjesztő/tudományos céllal íródtak. A hármas számmal jelölt adatbázis viszont kifejezetten 16. 17. és 18. századi anyagokat gyűjt egybe, (ugyanakkor sajnos csupán az egyes szövegekbe belekattintva, vagyis egyszerre csupán egy szövegen belül lehet keresni, a teljes együttesben azonban nem), amelyek mindenekelőtt irodalmi szövegek.¹⁴¹

Később kiegészítettem a digitális adatbázisokban való szövegelemző kutatást további három elektronikus szöveggyűjteményben való vizsgálattal:¹⁴²

4. a Hungaricana Könyv- és Dokumentumtárának¹⁴³ egyes szövegeivel
5. az Arcanum Digitális Tudománytár¹⁴⁴ bizonyos szöveganyagával

---

¹³⁵ KENEDY 1921, 33

¹³⁶ N. n. 1928, 252.

¹³⁷ Ld. a IV. mellékletet

¹³⁸ <http://www.nytud.hu/hhc/>

¹³⁹ <http://mek.oszk.hu/>

¹⁴⁰ <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/corpus.htm>

¹⁴¹ A 16. századi szöveganyag elérhetősége: <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xvi.htm>

a 17. századié: <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xvii.htm>

a 18. századié: <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii.htm>

¹⁴² Ld. a IV. mellékletet

¹⁴³ <https://library.hungaricana.hu/hu/>

¹⁴⁴ <https://adtpus.arcanum.hu/hu/>

6. a MTA könyvtárának a „Real-J” nevet viselő honlapján digitalizált (1746-tól induló) folyóiratok egy részével¹⁴⁵

Ezekben az adatbázisokban az engem érdeklő színneveket használtam a keresés kulcsszavaiként. Ennek a módszernek is akadnak azonban buktatói és hátrányai. A következőkben Leech, Rayson és Wilson 2001-es összefoglalása alapján utalok néhányra közülük.¹⁴⁶ A szöveghalmazok sok esetben nem tekinthetők reprezentatívnak, épp sajátos tematikai eloszlásuk folytán. Torzítja például a lehetséges statisztikai arányt, ha egy adott időszakból belekerül egy terjedelmes munka a szövegek közé, amely pl. a színezékek vegyi leírását tartalmazza, és amelyben – mondjuk – a lehetséges színnevek közül csupán egy-egy szerepel következetesen végig az egész szöveg folyamán. Ebből azt a következtetést is levonhatnánk, hogy a leírásban mellőzött, vagy ritkán előforduló színneveket az adott kor teljes írott nyelve csupán elvétve használta, holott ez nem biztos, hogy igaz. Az eredményt épp a fenti körülmény hamisítja meg, az egyazon szövegben előforduló nagyarányú említések.

A számítógép generálta listák esetében a betűzésből adódó problémákra is ügyelni kell, hiszen pl. nem csupán a *veres* és a *vörös* alakokra szükséges külön keresést végezni,¹⁴⁷ hanem azzal is számolni kell, hogy a *veres* miatt pl. a *vereség* főnévre adott találatok is szerepelnek a kiadott listákban. Ezt nyilvánvalóan utólag lehet csupán kiszűrni, legalábbis akkor, amikor a *veres* szó pontos előfordulási száma is érdekli a kutatót, nem csupán azok a szövegbeli kontextusok, amelyekben előfordulnak a görcső alá vett színnevek. (Utóbbi esetekben természetesen egyszerűen csak át kell ugrani ezeket a találatokat, vagyis nem kell utólagosan számtani feladatokat elvégezni a találatokon, mint az előbbi esetben).

Kifejezetten a *veres/vörös* és a *piros* találatok összeszámolásakor még azzal a nehézséggel is szemben találtam magam, hogy míg a *veres/vörös* kereséssel bizonyos igék is bekerültek a keresőprogram által megjelenített szövegekbe: *veresít*, *vörösít* vagy *veresedik*, *vörösödik* stb. addig a *piros* esetében már nem feltétlenül. Például bár a *pirosít* és a *pirosodik* szintén feltűnt a kiadott listákban, a *pirul* ige, ill. egyes ehhez kapcsolódó, a végső értelmezés szempontjából fontos kifejezések és színjelzések (pl. *kipirult arc*) viszont sajnos kiestek a keresőprogram rostájából.

Megemlíthető még, hogy a színekre, színnevekre való keresések alkalmával az engem érdeklő, régi gyökerű színnevezések nem mindig színekre vonatkozó vizuális jelentésükben szerepeltek, hanem pl. tulajdonnevek, földrajzi stb. nevek (pl. *Veres-tenger/Vörös-tenger*) részeként. Állandósult, rögzült kifejezésekben (frazémákban) való előfordulásuk azonban fontos kapaszkodót jelent mind a vizsgálat alá vett színnevek korábbi jelentőségére és használatára, mind pedig a színek szimbolikus jelentéseire nézve is.

---

¹⁴⁵ <http://real-j.mtak.hu/> Elsősorban 18-19. századi források érdekeltek, de mivel még ezeknek is terjedelmes a számuk, ezért közülük sem az összeset tanulmányoztam át. Különösen hasznos forráscsoportnak bizonyultak az általam választott folyóiratok közül a következők: *Hasznos Mulatságok* (1817-1840), *Rajzolatok a' társas élet és divatvilágból* (1835-1839), *Társalkodó* (1832-1848) stb. A későbbiekben ezeket, ill. a gyakran idézett forrásokat, az ismert nyelvészeti dokumentumokhoz hasonlóan rövidíteni fogom, a rövidítések feloldása közvetlenül a Mellékletek után olvasható.

¹⁴⁶ Ezt Biggam közli, ld. BIGGAM 2012, 35.

¹⁴⁷ Ez még nem is jelentett akkora problémát, mint a *verhenyes* színnév összes alakjára való rákeresés: *verhenyős*, *vörhenyes*, *vörhenyős*, *vernyeges*, *vörnyeges*, *verhenyeges*, *vörhenyeges* stb.

3. Két tudomány, kétféle vizsgálati eljárás és cél

Voltaképpen tehát két teljesen különálló módszert alkalmaztam, amelyek nem csak abban térnek el egymástól, hogy két különböző diszciplínából származnak (ti. a helyszíni gyűjtés a néprajz-, a korpuszelemzés a nyelvészet tudományból), hanem abban is, hogy más-más idősíkból igyekeznek tetten érni a *piros* és a *vörös* színneveknek a kognitív piros kategóriához való viszonyát. Míg ugyanis a néprajzi terepmunka révén elsősorban a mai állapotokhoz igyekeztem hozzáférni, ill. esetlegesen még az emlékezetből előhívható múlt feltárásával számolhattam, addig az adatbázisokban való vizsgálódással elsősorban a távoli múltig igyekeztem kiterjeszteni a kérdés tanulmányozását. Nyelvészeti szempontból a két eltérő vizsgálat ráadásul nem csupán az időhatárok miatt különbözik, hanem amiatt is, hogy míg a jelenre fókuszáló kutatás az élőbeszédre fókuszált, addig a diakrón vizsgálat – lehetőségeiből adódóan – kizárólag az írásbeli nyelvből vette az adatait, hiszen a szövegtörzsek leginkább csak ebbe engednek betekintést.

Módszertani szempontból akár szokatlannak is tűnhet a két – homlokegyenest eltérő – vizsgálati módszer révén kapott eredmények összekötése. Ugyanakkor ezeket az adatokat – mint látni fogjuk – nem önmagukban és nem csupán egymáshoz viszonyítva értékeltem, ill. értelmeztem, hanem együttesen, az eddigi kutatások eredményeivel, sőt a szakirodalmi párhuzamokkal (jelen esetben az orosz nyelv két ’vörös’ színnevével) is egybevetve. Sőt, a teljes igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a kutatás során jelentős szerep jutott további tudományoknak is, így a rózsaszín és a szőlő színjelzői kapcsán bizonyos botanikai, a színek szimbolikája kapcsán (a rózsára vonatkozó) kultúrtörténeti, a festékek kapcsán (a festőanyagokra, kelmefestészetre vonatkozó) technikatörténeti, a színek osztályozása kapcsán (pl. a szintan általános fejlődésére vonatkozó) művészettörténeti ismeretek felhasználásának.

Éppen ezért a magam részéről a fent vázolt módszerek kapcsán inkább az interdiszciplinaritásra, ill. az abból származó előnyökre fektetném a hangsúlyt, valamint azt emelném ki, hogy a néprajzi/antropológiai és a nyelvészeti vizsgálatok sajátos ötvözésével nyert adatok pontosan azokat a területeket képviselik, amelyekről eddig nem rendelkezünk kellő mennyiségű ismerettel. A korábbi kutatások ugyanis főként a mai magyar írott köznyelvet vették alapul (ld. az elsősorban a MNSz szövegtörzseit forrásnak tekintő magyar kutatásokat),¹⁴⁸ és nem tekintettek vissza a korábbi írott magyar nyelvre (amely szintén hatalmas korpuszgyűjteményekkel bír). Egy-két kivételtől eltekintve többnyire figyelmen kívül hagyták az élőbeszédet is, vagyis a mai magyar nyelv mindennapokban beszélt – (legalábbis a színekre vonatkozó szókinccs tekintetében) akár közösségenként is eltérő – változatait.

Végezetül, mint már többször említettem, eredetileg nem állt szándékomban semmiféle diakrón jellegű nyelvészeti vizsgálódás; jómagam soha nem végeztem nyelvészet tudományi, így korpusznyelvészeti stúdiumokat sem. Terepmunkáim alkalmával, vagyis a jelenlegi színosztályozási állapotok feltárása során viszont azzal szembesültem, hogy a probléma alapos körüljárása és pontos értelmezése a történeti változások figyelembevétele, ill. azok minél pontosabb nyomon követése nélkül nem lehetséges. Éppen ezért a következőkben onnan kezdem a téma tulajdonképpeni tárgyalását, hogy a *piros-vörös* kérdés színmintás vizsgálata során milyen érdekes és újszerű felfedezésekre jutottam, amelyek nem mellesleg arra indítottak, hogy történeti irányultságú és szövegközpontú – voltaképpen

---

¹⁴⁸ Megalkotói szerint a jelenleg 187,6 millió szövegszót tartalmazó, öt regionális nyelvváltozat (magyarországi, szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági), ill. ezen belül öt stílusréteg (sajtó, szépirodalom, tudományos, hivatalos, személyes) szerint is külön vizsgálható MNSZ ugyanis „a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza kíván lenni” (Ld. <http://mnsz.nyttud.hu/>).

korpusznyelvészeti jellegű – kutatásokkal is kiegészítsem a korábbi terveim szerint kizárólag színmintás kísérletekre, ill. a bevett néprajzi módszerekre hagyatkozó, a mai színfelfogást középpontba állító munkámat.

III. A RÉGI KATEGÓRIAJELÖLŐ: A *VERES/VÖRÖS*

A következő fejezetben annak bizonyítására teszek kísérletet, hogy a múltban a *veres/vörös* színnév sokkal fontosabb szerepet töltött be a magyar színnevek rendszerében, mint napjainkban. Jelentős pozícióját akár leírhatnánk B&K „alapszínnév” fogalmával is. Jómagam azonban kerülöm ezt a sokat vitatott, sokféle elméleti elvárással és ellentmondással terhelt terminust, és a *veres/vörös* helyzetét egy – véleményem szerint – sokkal találóbb kifejezéssel igyekszem meghatározni. Kutatásaim szerint ugyanis ez a színnév évszázadokon át az egységes kognitív piros kategóriát jelölte, így a legcélszerűbb, ha státuszát is egykori funkciója alapján határozzuk meg: vagyis a *veres/vörös* szót egyszerűen mint „*kategóriajelölő*” színnévet definiálom. Értelmezésem szerint a *kategóriajelölő* színnév az adott színtartomány vagy színkategória vonatkozásában a legfontosabb és egyben leggyakoribb színjelző, ill. gyűjtőfogalom. Miből gondolom, hogy korábban a *veres/vörös* volt a kognitív piros kategória nyelvi megfelelője? Mindenekelőtt abból, hogy terepkutatásom két helyszínén olyan színnév-használatra bukkantam, amelyek a *veres/vörös* korábbi és részben jelenlegi kategóriajelölő pozíciójáról vallanak.

1. Klézse és Kazár: a mai *veres* és az egykori *veres*

Bár az eddigi kutatások nagy része Berlin és Kay hipotézisétől kezdve megkérdőjelezte a *vörös* kulturális-nyelvi fontosságát,¹⁴⁹ egyik kutatási helyszínenem, a moldvai Klézsén azt találtam, hogy itt a *vörös* egyik régies-lokális szóalakja: a *veres*¹⁵⁰ az a színnév, amelyet a nyelvhasználók kivétel nélkül a piros színminták¹⁵¹ megnevezésére alkalmaznak. Ehelyütt tehát a legfontosabb 'piros' jelentésű szó napjainkban a *veres*. Fontosságát az is jól mutatja, hogy a moldvai nyelvjárás atlaszában a *veres* és a *piros* közül csupán az előbbinek a szóalakjai szerepelnek.¹⁵² A *veres* értelme itt az összes pirosas árnyalatot lefedi, még a legélénkebb piros árnyalatok kifejezésére is ezt a színnévet használják, ahogyan azt a moldvai csángók viseletét vizsgáló Nagy Jenő is igazolja, ő ugyanis 1981-ben a *veres* szó jelentését az ingek kontextusában nem egyszerűen csak *pirosként*, hanem *égőpirosként* fordította:

A hímzés színe szerint szokták az egyes ingeket elnevezni: *feketés*, *elvegyes* (feketebordó), *veresses* (égőpiros)...¹⁵³

Klézsén kutatásaim szerint tehát a *veres* a kategóriajelölő, de mi a helyzet a *pirossal*? Ugyan itt is ismerik ezt a színnévet,¹⁵⁴ de sokkal kevésbé fontos, mint a Kárpát-medencén belül,

¹⁴⁹ A legfontosabb kivételt ez alól Földvári Melinda képezi, aki – erre vonatkozó empirikus kutatás nélkül – azt állítja, hogy „a vörös színtartomány nagyobb terjedelmű” ráadásul „magában foglalja a pirosat” is, éppen ezért nyelvünkben a vörös az alapszínnév, a piros csupán „ennek prototípusa vagy fokális színe” (ld. FÖLDVÁRI 2015b).

¹⁵⁰ Az Uusküla által megkérdezettek közül is akadt egy személy, aki ezt a szóalakot használta (ld. UUSKÜLA–SUTROP 2010, 367).

¹⁵¹ 2.5R 7/10, 5R 4/14, 5R 5/14, 7.5R 3/6, 7.5R 5/6, 7.5R 5/12, 10R 3/4.

¹⁵² Ld. CsángA 353. térkép

¹⁵³ NAGY J. 1981a, 378.

mivel jelentése szűk, csupán egyetlen pirosas árnyalat elnevezéseként használatos. A piros színtartomány Moldvában megkülönböztetett árnyalataihoz érdemes megnézni, hogy Szentimrei Judit milyen moldvai színneveket ismert a *Moldvai csángó népművészet* című kötetben:

vígveres 'tűzpiros/világospiros'
fetekeszegveres 'sötétpiros'¹⁵⁵
veresszeg 'indiai vörös/ tégl- vagy meggyvörös'
belánveres 'téglaszín/világos vörös',
meggyveres 'meggypiros'
pirosveres 'téglavörös'¹⁵⁶

Szentimrei a *pirost* csak *pirosveres* alakban tünteti fel, én viszont Klézsén azt tapasztaltam, hogy itt a *piros* színnevet kétféleképpen is használják, egyrészt a Szentimrei által is rögzített *pirosveres* alakban, másrészt *piros ruzsika/ruzsinka* alakban, amikor is a jelentése ebben a formában: 'élénk pirosas rózsaszín.' Színmintás vizsgálataim szerint voltaképpen mindkettő szónak hasonló az értelme, átmenetet képeznek a *veres* és a rózsaszín jelentésű *ruzsika* vagy *ruzsinka*¹⁵⁷ szavak által lefedett színtartomány között.

Bár a *pirosveres* szó pontos jelentéséről nem egyezik meg a vizsgálatom eredménye Szentimrei kutatásával, ez mégsem vonja kétségbe azt a kutatásom szempontjából még fontosabb észrevételt, hogy ma a *piros* Klézsén sokkal kevésbé ismert és alkalmazott szó, mint a pirosas színek kategóriáját kifejező *veres* színnév. Hogy ez mennyire így van, jól jelzi, hogy azokban a kontextusokban, amelyekben a mai magyar köznyelvben szinte kizárólag a *piros* szó fordul elő, Klézsén szinte kizárólag a *veres* színnév szerepel. Erre a legjobb példát az *alma* esete szolgáltatja.¹⁵⁸ Mint már szó volt róla, Kiss Gábor nyelvész vizsgálatai szerint a mai magyar fiatalok körében az egyik leggyakrabban *piros* színűnek tartott dolog az alma. Tereptapasztalataim szerint azonban az almával összefüggésben a klézseiek inkább a *veres* szót emlegetik, hiszen amikor rákérdeztem a szóban forgó gyümölcsnek a színére, kizárólag *veresnek* mondták azt. Sőt fültanúja voltam egy utcai beszélgetésnek is, amikor két idős asszony között almákról esett a szó, és egyikük éppen azon fáradozott, hogy körbeírja a másik számára, hogy ő abban a pillanatban melyik almafajtára gondol, és ehhez szintén a *veres* színnevet hívta segítségül. Arra, hogy a korábban még talán a Kárpát-medencén belül is

---

¹⁵⁴ Vö. Míg Kallós Zoltán gyűjtéséből Klézséről csak olyan népdalt ismerünk, amely „vörös rózsabokrot” emleget, addig Pozsony Ferenc klézsei gyűjtéséből már olyat is, amely „piros kósai rózsából” kötött bokrétáról szól (ld. HALÁSZ 2010, 53, 385).

¹⁵⁵ Vö. a szurokfűvel festett tojás egy külsőrekecsini adat szerint „feketeszeg veres” színt kapott (HALÁSZ 2010, 424).

¹⁵⁶ SZENTIMREI 1981, 306. 290. 277. 351. 274. 278. Ld. ehhez még ugyanitt a 304. oldalon a színnévtáblázatot is. Jelentésükhöz ld. még: NAGY J. 1981b.

¹⁵⁷ A *ruzsinka* 'rózsaszín' szót nem minden moldvai nyelvjárás használja, másutt a *rózsa* szóval alkotott összetételeket ismerik, vagy önmagában a *rózsa* színnevet. Pl. Lujzikalagorban muskátliból „van *rózsa*, van *veres*, van *fehér*” színű is egy helyi adatközlő szerint (HALÁSZ 2010, 335).

¹⁵⁸ Pusztinán ilyen lehet a virágok piros színe is, amiket ott a *veres* színnévvvel írnak le (ld. PÁLFALVI 1997, 139). Szabófalván – de saját gyűjtéseim szerint Klézsén is – a húsvéti piros tojást szintén a *veres* jelzővel illetik (DOMOKOS 1974, 384). A RMNyA szerint a moldvai Szabófalván, Bogdánfalván, Pusztinán, Diószegen kívül a Brassó megyében fekvő Halmágyon is a *veres* a húsvéti tojás jelzője (ld. (8 köt. 256-257. oldalán a 2221-es térképet). Vö. „legyünk pirasak, min húsvétba a *veres* tojás” (GAZDA 2006. Vö. a bukovinai „írott *veres* tojással”, ld. SEBESTYÉN 1989, 187). Magyarfaluban az ételek pirosításának a kontextusában is a *veres*, pontosabban a „*veresít*” ige tűnik fel (HALÁSZ 2010, 199).

veres/vörös szóval fejezheték ki az alma színét, egy a mai Szlovákiában fekvő, magyar eredetű település szolgálhat bizonyítékkal, amelynek neve *Vörösalma* (a falu első említése az írott forrásokban a 13. század). Sőt még Dugonics András a 19. század elején közre adott magyar példabeszédei és jeles mondásai között is előfordul a *vörös* színnév – a *piros* mellett – ennek a gyümölcsnek a vonatkozásában: *Piros, mint az alma*, ill. *Vörös, mint az alma*.¹⁵⁹

De említhetünk arra is példákat is, hogy az archaikus déli – sőt még a székely eredetű, ún. székelyes csángó – nyelvjárást beszélő falvakban is előfordul olyan alkalmazásban a *veres*, amelyben a Kárpát-medencén belül nem. A moldvai magyarok ugyanis az egészséges ember színének leírásakor is a *veres* színnevet használják, ahogyan ezt a következő két – élőbeszédből lejegyzett – szöveg is igazolja:

„Teli, *veress* vót a za zember ullian teli, teli vót életvel” (szül. 1901-ben Lujzikalagorban)

„ötször ettem naponta! Úgy megkövérdtem, olyan *veres* vótam, s meg es nőttem” (szül. 1929-ben Szerbeken)¹⁶⁰

Annak hátterében, hogy Klézsen miért mutatkozik a *veres* elsődlegesnek a *pirossal* szemben, nyilvánvalóan az áll, hogy a moldvai magyarok – köztudottan – egy régies nyelvváltozatot beszélnek. A klézsei dialektusban egyrészt a – középkortól önállóan fejlődött, és archaikus vonásokban gazdag – ún. déli csángó nyelvjárás, másrészt a – különböző székely családok 18. századi Moldvába telepedését követően terjedő – ún. székelyes csángó nyelv keveredik.¹⁶¹ Ha pedig abból indulunk ki, hogy ez a regionális nyelv számos középkori elemet őriz, logikus felvetésnek tűnik, hogy a *veres* szó nyelvi jelentőségét (a piros kategóriát jelölő szerepét) szintén archaikus sajátosságként értékeljük. Annál is inkább, mert a mai Magyarország területén található az általam vizsgált települések közül egy helyen szintén azt találtam, hogy ott egy-két generációval korábban a *vörös/veres* és *piros* közül szintén az előbbi lehetett az elsődleges.

Kazáron, ahol egykor az ún. palócok laktak,¹⁶² ugyanis még emlékeznek arra, hogy szüleik, nagyszüleik a piros kategória elnevezéseként nem a *piros* színnevet használták (ahogyan ők), hanem a *veres* szót. Színmintás kísérletem szerint ők azonban már – a mai köznyelvhez hasonlóan – kizárólag a *piros* szót használják a kategória jelölésére: az itt élő asszonyok ugyanis kivétel nélkül a *piros* szóval írták le a nekik mutatott pirosas minták színezetét. És jóllehet Kazáron már csak a legidősebbek használják a *veres* szót, az adatközlők mindegyike jól ismeri ezt a színnevet. Általában úgy tekintenek rá, mint ami a ma használt *piros* színnév régi palóc megfelelője:

„Gy: És azt, hogy *vörös* azt mondták régen?”

---

¹⁵⁹ Dugonics: MPéld I. 228, 236.

¹⁶⁰ GAZDA [1993], 48. 138. Vö. „1757:(...) Szép magos szál, kövér, *piros*... ember volt” (SzT IV. 145). Vagy: „1767/1781: (...) Cseber csináló mester ember vala, hasas, kövér, *piross*” (SzT II. 47).

¹⁶¹ A moldvai csángók három csoportja az északi, a déli, ill. a székelyes csángók, mindhárom csoport eltérő ideje él Moldvában, ill. különböző nyelvjárást beszél (POZSONY 2005, 135-36).

¹⁶² A *palóc* szó a 17. század óta fordul elő egy – sajátos nyelv- és kultúrával bíró – magyar táji csoport megkülönböztetésére. Annak meghatározása, hogy pontosan kik a palócok (eredetük, a magyaroktól való különbözőségük, ill. hogy mely területek lakói tartoznak közéjük), történetileg folyamatosan változás alatt állt, mind a közvélemény, mind a tudományos kutatás felfogásában, ill. máig sem megnyugtatóan tisztázott. Annyi bizonyos, hogy kultúráját és nyelvét tekintve Kazár az ún. Mátraalja tájegységhez tartozó – általánosan palócnak tartott – falvakkal mutat rokonságot.

Vörös, mondták a *piros* a *vörös*.

Gy: És az miben különbözik a *pirostól*?

A régiek úgy hitták a *pirost*, nem mondták azt, hogy *piros*. *Vörös*, *veres*. Palócosan a *vörös*, [az] *veres*.

Gy: Van különbség a *veres* szín és a *piros* között?

Há nem nagyon, nem, a *pirosat* mindég *veresnek* mondták” (szül. 1931-ben Kazáron).

„Gy: És azt hogy *veres*, mondják valamire?

Valamikor mondták, persze, hát a *pirosat* úgy mondták, hogy *veres*, (...) most nem mondják, meg ilyen szín nincs, hogy *veres*, de valamikor *piros* nem volt, hanem *veres*.” (szül. 1942-ben Kazáron)

De nemcsak a visszaemlékezések szerint volt egykor fontosabb színnév Kazáron a *veres*, mint a *piros*, egyes régi lokális elnevezések is erre utalnak. Ilyen pl. a *csupaveres szoknya*, amely egy teljesen piros színű, minta nélküli ruhadarabnak a helyi neve:

„ez igaz vót, meghalt Vizsláson, vizslási asszon vót, meghalt neki a férje nagyon fiatalon, és csak az az egy fia vót az anyjának, és nem engedte el onnan a lányt, hogy maradjon ott, onnan menjen férjhe, mer férje mehet. Ozt mikor letelt neki a gyász, akkor varrta ennek az asszonnak ezt a *csupaveres szoknyát*, meg hozzá hímezett kendőt (...) úgyhogy olyan ruhát csinált neki az anyósa, utána azt utánozták itt is a faluba, soknak vót *csupaveres szoknya*.”

A *veres* régi elnevezésekben való előfordulására azonban nem csupán Kazár szolgál példával.¹⁶³ Külön rejtélynek számít pl. (a 18. század óta elkülönülten fejlődő, ma már Szlovákiában található) Zoborvidékhez tartozó Barslédecen (*Ladice*) élők egykori „*veresítő*” szava, amellyel szintén egy a hagyományos paraszti öltözethez tartozó viseletelemet neveztek meg.¹⁶⁴ Ehelyütt ugyanis akkor is így hívták a fejviselet középső részét, ha annak színe nem piros volt. Ennek két magyarázata lehet. Az egyik az, hogy ennek a viseletelemnek a készítéséhez régen kizárólag piros textilt használtak. A másik pedig az, hogy a *veresítő* eredeti jelentése ’széppé tevő, csinosító’ volt (ahogyan a *pirosító* igének is volt ilyen értelme egykor). Bármelyik feltételezés is a helyes, mindkettő a *vörös* színnév, ill. a *veres* szóalak fontos voltára mutat.¹⁶⁵

Említhetünk ehelyütt azonban további, a *veres/vörös*t felhasználó nyelvi szerkezeteket is. Íme, néhány olyan régi elnevezés vagy állandósult jelzős szerkezet, amely ma már nem szerves része nyelvünknek, de egykor általánosan ismert volt: *vörös tímár* ’a bőroket régies eljárással kikészítő cserzővarga’¹⁶⁶ *veres/vörös barátok* ’ferences rendi

¹⁶³ Baranyában egykor „*veres selyemnek*” hívták a piros színű pamutot (TSz 383). A 19. század elején a kászoni varrottasokon tűnt fel egy a helyiek által *veresfejtő* névvel illetett textil (SZENTIMREI 1972, 210.), ill. a század végi ingek anyagát úgy nevezték, hogy *veres gyolcs* (NAGY J. 1972, 229). Sióagárdon a fiatal menyecskék kontyába tűzött, bojtjal díszített selyemkendőjének hagyományos neve „*tollsöprűs vörös kendő*” volt (VARGA 1982, 40). Cigándon a pirossal díszített ködmön helyi elnevezése *veres ködmön* volt (FLÓRIÁN 1978, 326).

¹⁶⁴ JÓKAI-MÉRY 1998, 107.

¹⁶⁵ Hasonló talány, hogy miért hívnak *verestarkának* egy vegyes színekkel hímezett ruhadarabot Kalotaszegen (Erdélyben), ahol egyébként a hímezések színét a *piros*, a *barnapiros* ’sötétpiros’, a *tűsziros* és a *sütőpiros* színnevekkel fejezik ki (PÉNTEK 1979, 38).

¹⁶⁶ RévLex V. 75.

szerezetesk',¹⁶⁷ *vörös kereszt* 'konzerválás céljából vörösre festett útszéli fakereszt', *vörös torony* 'vörösre festett tetővel rendelkező tornyos faépület'¹⁶⁸ stb.

2. Történeti bizonyítékok a *vörös* kategóriaajelőző voltára

A következőkben áttekintem, hogy a recens moldvai és kazári adatokon túl milyen további, elsősorban történeti érvek szólnak még a *veres/vörös* elnevezésnek a magyar színnevek rendszerében korábban betöltött magas – vagy legalábbis az összes többi piros/pirosas színt jelölő színnévhez képest kiemelkedő – pozíciója mellett.

2.1. Etimológia

Azt, hogy a *vörös* szó a kezdetektől jelentős színnév volt a magyar nyelvben, önmagában az etimológiája is bizonyítja. Ez a szó eredetét tekintve ugyanis a piros két archetipikus szimbóluma: a vér és a tűz közül¹⁶⁹ az előbbire (*vér*) megy vissza, és a magyar nyelv ún. finnugor korszakában (Kr. e. 3 évezred) keletkezett. Ebből a következőképpen formálódott ki a piros szín legkorábbi magyar neve:

vér → *véres/vérös* → *veres/vörös*¹⁷⁰

Jóllehet a vér színéből származik ez a színnév, a *vörös* szót mégsem tekinthetjük *kromatonímának* (amely egyszerre jelöl tárgyat és színt), mivel a mai nyelvbeszélők számára már nem egyértelmű a *vér* és a *vörös* szó közti összefüggés.¹⁷¹ Vagyis úgy vélem, hogy De Bie-Kerékjártó tévesen állítja ennek az ellenkezőjét,¹⁷² hiszen már a 19. század végén azt írták: „Ki gondolna rá, hogy a *vörös*... azt jelenthette valaha, hogy olyan színű, mint a vér.”¹⁷³ A huszadik század elején a *Magyar Nyelvőr* hasábjain is azt olvassuk a *vörös* szóról, hogy

¹⁶⁷ RévLex II. 590. Vö. az ún. „vörös zsidókkal” (ld. FÜLEMILE 2015, 72), A zsidóknak e – csupán a legendákban élő – csoportja valószínűleg a vörös hajszín után kapták ezt a nevet. Vö. „A vörös zsidó-fajta, *veres ember egy se jó* - azt tartották” pl. Mezőkövesden (FÜGEDI 1988, 79).

¹⁶⁸ Utóbbiak helynévként még léteznek (bővebben ezekről ld. SZILÁGYI 1990), pl. „Tolna megyében tucatnyi *Vörös-kereszt* helynév található, közülük a helyi adatközlők szerint Tolnanémediben rozsdás színe, Dunaföldváron vörös kőanyaga, Bölcskén vörös festése, Dúzsos, Hőgyészen, Závodon és Mözsön színe volt a névadó, Kisdorogon pedig az, hogy a keresztet vörhenyjárvány idején állították” (K. NÉMETH 2009, 115).

¹⁶⁹ Bár Eurázsia számos nyelvének (az indoeurópai, a türk és a finnugor nyelvek nagy része ilyen) 'vörös' jelentésű színnéve a 'vért' jelölő szóval megegyező gyökérre megy vissza, mégis akad olyan kutató, aki szerint a tűz jelenti univerzálisan a piros szín és kategória forrását vagy természetbeni legfontosabb megtestesülését (Ld. WIERZBICKA 1996, 316).

¹⁷⁰ Kutatásaim szerint valószínűleg a századok folyamán, ill. azonos időben dialektusok között is változhatott az előnyben részesített szóalak, vagyis az, hogy a *veres* vagy a *vörös* szót használták-e inkább. A MNyA-nak (4 köt.) 714. térképe szerint a 20. század derekán a Kárpát-medencén belül főleg É-Tiszántúlon használták a *veres* szóalakat. Ezen felül Erdélyben is inkább ezt ismerték, ill. itt még a piros kártya színét is néhol *veresnek* mondták (ld. RMNyA 11. 220-221. oldalon a 3103-as térképet). Ugyanitt a *pej* ló kapcsán is elhangzott a *veres* (másutt viszont csak a *pej* vagy a *piros* szavakat említették, ld. MNyA 2. kötet 318. térképét).

¹⁷¹ A magyar színnevek közül legfeljebb a *narancs* és az *ibolya* szó nevezhető kromatonímának, ezek ugyanis ténylegesen egyszerre fejeznek ki tárgyat (növényt) és színt is. (Bár az is igaz, hogy utóbbi szavak ritkán használatosak önmagukban, legtöbbször ugyanis, ha a színjelentésükre utalnak, mellé tesznek egy másik színnevet vagy a *szín* szót: *narancssárga/-szín*, *ibolyakék/-szín*. Az *ibolya* kék vagy lila színosztályba való sorolásáról ld. BALISZ 2013).

¹⁷² DE BIE-KERÉKJÁRTÓ 2003, 68.

¹⁷³ CSAPODI 1899, 202.

„ma már természetesen annyira megszilárdult a szónak a színjelentése, hogy egyáltalán nem gondolunk arra, hogy a vérrel függ össze.”¹⁷⁴

2.2. Helynevek és személynevek

A magyarok a honfoglalás után (Kr. u. 1000 körül) a Kárpát-medence általuk lakott falvainak elnevezésében a *vörös* szót részesítették előnyben, a 13-15. századi – többnyire latin nyelven íródott – oklevelekben szereplő magyar helységnevek közül ugyanis nyolc tartalmazza a *veres* szót, ehhez képest azonban csak egyetlenegy *Piros* településnév létezett. (Ezen kívül talán még egy olyan, amelyben a *piros* szótöve: a *pír* érhető tetten: *Pyr* alakban, utóbbit azonban nem *Pír*, hanem *Pér* néven ismerik később).¹⁷⁵ A későbbiekben is elsősorban a *veres/vörös* szót felhasználó települések száma növekszik, egy 19. század elején kiadott helységnévszótár¹⁷⁶ szerint akkortájt már 35 ilyen helységnév volt, míg *piros* szót alkalmazó csupán kettő, ebből egyik a középkorban is már létező *Piros*. (Utóbbi, ma már Szerbiához tartozó településnek¹⁷⁷ az első említése egyébként 1237-ből származik, az az oklevél pedig amelyben szerepel, ennek a színnévnek legkorábbi írott előfordulását jelenti a magyar nyelv – ebben a korban még meglehetősen szűk – írott forrásanyagában). Ami pedig napjaink helyneveit illeti, a KSH adatai szerint a ma Magyarországon nyilván tartott városok/községek/külterületek nevei közül 26-ban szerepel a *veres* vagy a *vörös* színnév, míg a *piros* csupán kettőben. A határon túli magyar települések vonatkozásában pedig további 23 helynévben fordul elő a *veres/vörös*, a *piros* viszont megint csupán kettőben.¹⁷⁸

További érv a *veres/vörös* használatának egykori széleskörű elterjedtsége mellett, hogy a magyar családnevekben is sokkal gyakrabban szerepel, mint a *piros*. Bartha Katalin már 1937-es színnév-monográfiájában azt írta, hogy gyakori családnev a *Veres*.¹⁷⁹ Nem tesz említést azonban *Piros* vezetéknevről, és a *Piroska* keresztnévről sem gondolja azt, hogy annak bármi köze lehet a *piros* színnévhez, hiszen az valóban „a latin *Prisca* átvétele.”¹⁸⁰ Sándor Anna ezzel kapcsolatosan pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a *Régi magyar családnevek* szótára szerint a *Veres* családnev „csaknem száz évvel korábban jelenik meg, mint a *Piros*.”¹⁸¹

2.3. Korai írott források

Azt, hogy a mentális piros nyelvi megfelelője a közép- és újkorban még a *veres/vörös* lehetett, az is bizonyítja, hogy a korai magyar nyelven írt könyvekben szintén ezt a nevet használták többször. Ezt illusztrálja az 1. táblázat, amelybe azért kerültek főleg orvosi és botanikai művek, mivel ezekben fordult elő nagyobb számban a piros színtartomány említése.

¹⁷⁴ SZEREMLEY 1906, 114.

¹⁷⁵ GYÖRFFY 1963-1998.

¹⁷⁶ Lipszky János: *Repertorium locorum objectorumque in XII tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et Confiniorum Militarium, Magni item Principatus Transylvaniae occurrentium* 1808.

¹⁷⁷ Szerb neve: Руменка

¹⁷⁸ Sebők László: Határon túli magyar helységnévszótár (<http://sebok2.adatbank.transindex.ro/>)

¹⁷⁹ Vö. „*Vörös ő mind nevére, mind hajára nézve*” (Dugonics: MPéld I. 18).

¹⁸⁰ BARTHA 1937, 22. Egyébként a források tanúsága szerint már a 16. században számon tartották Szent Piroska asszony napját, január 18-át (Ld. SzT XII. 374).

¹⁸¹ SÁNDOR 2016, 218.

1. táblázat

A forrás címe	a szöveg típusa	A keletkezés/ első kiadás dátuma	A vörös/veres előfordulásának a száma	A piros előfordulásának a száma	A vörös aránya
<i>Ars Medica</i> (kézirat)	orvosi	1577	241	4	98%
<i>Herbarium</i>	orvos-botanikai	1578	88	10	90%
<i>Vizsolyi (Károli) Biblia</i>	vegyes	1590	54	36	60% (79%) ¹⁸²
<i>Gyümölcsös kert</i>	botanikai	1667	35	8	81%
<i>Pax Corporis</i>	orvosi	1690	98	5	95%

A többihez képest az első magyar nyelvű Bibliában valamivel csekélyebb a *vörös* szó *piros*hoz képesti aránya, ugyanakkor tudni kell, hogy ebben a szövegben – főleg terjedelmességéhez viszonyítva – elenyésző e szín említése. Amikor előkerül, akkor is főleg textilek, ruhaanyagok kontextusában, amivel kapcsolatban a *karmazsinszín* is feltűnik,¹⁸³ amelynek előfordulási gyakorisága megközelíti a *piros* szóét (előbbi 27x, utóbbi 36x szerepel). De ha ezen árnyaltnév helyett mondjuk valamelyiket a *piros* és a *veres* közül választotta volna a Biblia 16. századi magyar fordítója (akár utótagként: pl. *karmazsinvörös/-piros*), az nyilvánvalóan jelentősen megváltoztatta volna ezt az arányt.¹⁸⁴

2.4. A *veres/vörös*, mint semleges színjelző

Az utóbbi táblázatban szereplő öt forrásnak a kapcsán az is említést érdemel, hogy ezekben a *veres/vöröst* nemcsak negatív, hanem semleges dolgok színének a leírására is alkalmazták. Arra, hogy a *piros* szó főleg pozitív, a *vörös* pedig főleg (a *vörös haj* esetében pedig kizárólag) negatív konnotációkkal rendelkezik,¹⁸⁵ már előttem megállapították mind a hazai,

¹⁸² Ha eltekintünk egyrészt az összes *veres* előfordulás csaknem felét kitevő *Veres tenger* földrajzi névtől, a *piros* előfordulások közül pedig az összetett szerkezetű *bíborpiros* találatától (amely talán egy külön árnyalatra utalt, ld. később) akkor jutunk a zárójelben feltüntetett számhoz. A *bíbor* szó kapcsán érdemes megjegyezni, hogy színjelölésre napjainkban is ritka (terepkutatásom alkalmával csak elvétve hallottam), ráadásul „az önálló *bíbor* jelzős használatát a Magyar Értelmező Kéziszótár irodalminak minősíti” (KOUTNY 2007, 231). Papp Eszter meggyőzően bizonyítja azt is, hogy napjainkban „a *bíbor* használata és jelentése... nagyon bizonytalan” (2012, 176). Egyedül Földvári Melinda érvel amellett, hogy a *bíbor* alapszínnevének tekinthető a magyar nyelvben (ld. FÖLDVÁRI 2018, http://magyar.szinszotar.hu/0b_00.htm).

¹⁸³ Együtt tűnik fel mindhárom színnév a következő igehelyen: 2Móz. 35, 23.

¹⁸⁴ A manapság vegyszeti műszóként is ismert *karmazsin* szó, végső soron arab eredetű, de a magyar nyelvbe észak olasz közvetítéssel került. Első előfordulása a 15. század (ESz 383.), de a 16. század derekán már a *karmazsinbőr* szóösszetétel is adathozható nyelvünkben. A *karmazsin* jelentéseiről jelen fejezet *piros csizma* (5.1.) színéről szóló alfejezetében lesz majd szó.

¹⁸⁵ *Veres/vörös* hajra példák: „többnyire a’ veres emberek ravaszok, rókalkodók szoktanak lenni” (Kassai: Szókönyv 147); *Vörös mint a Júdás haja; Vörös hajuban, vörös bajuszban ritkán szokott jó válni; Vörös hajú tót.* (‘Álnok’) (MARGALITS 1897, 297). „*Akinek szöüre, bőüre veress, abba jóu erkölcsöt sose keress: veres ember, veres állat mind rosszféle*” (DCSz 815). „*Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy sem jó!*” (Utóbbi bölcsességet Sándor Anna Kolonban hallotta (ld. 2016, 217.), én magam viszont több terepemen is feljegyeztem.

mind a külföldi kutatók.¹⁸⁶ Sándor Anna kutatásai szerint a koloni nyelvben főleg „az emberi testrészekre vonatkoztatva” birtokol „a vörös jelző” negatív jelentést.¹⁸⁷ Hogy ez már az újkorban is így volt, az *Ars Medica*,¹⁸⁸ *Herbarium* stb. is igazolja, ezekben ugyanis a beteg bőrtónusának¹⁸⁹ (esetleg pl. még a szemeknek)¹⁹⁰ leírására gyakran alkalmazzák a *veres/vörös* szót, míg az egészséges, rózsás arcszín kifejezésére kizárólag, a virágok (gyógynövények) piros szirmai kapcsán pedig sokszor a *piros* szót használják.

Ugyanakkor a *vörös/veres* semleges kontextusokban is gyakran szerepel e forrásokban. A Bibliában pl. különböző *veres* anyagokról (kőről, fémről, textíliáról) élelmiszerről (étel, bor), állatokról (tehén, ló), vagy éppen ilyen árnyalatú égboltról is olvashatunk (vö. a mai nyelv *vörös naplemente* szerkezetével). Sőt már a magyar színnevek történeti etimológiáját a 20. század első felében vizsgáló nyelvész, Bartha Katalin is felhívta a figyelmet egy a *veres* szót pozitívan feltüntető adatra.¹⁹¹ Azt a kifejezést ugyanis, hogy valaki a *világ veresse* – legalábbis egy akkori dialektusban – kifejezetten a jó emberekre mondták (pontos jelentése: ’az emberek elseje, különösen derék, értékes ember’).¹⁹² Ezen túlmenően sokszor találkozunk a régi szövegekben a *szép* és a *veres/vörös* szó összekapcsolásával, pl. a *Herbáriumban* is azt olvashatjuk egy növény kapcsán, hogy annak „szép *veres* virága vagyon.”¹⁹³ Erre a 17. század utáni forrásokban még több – itt nem sorolt – példát is lehetne hozni. A 19. század elején még a női szépség fokozását célzó *arcpirosítás* kapcsán is lejegyzésre került a *veres*:

„Legkedvesebb tiztomájok [az „Oláh” nőknek], és ékességök [arcukon] a *veres* szín, mellyet a legszegényebbek is a szépségnek tellyességére legszükségesebbnek tartanak.”¹⁹⁴

Azt, hogy a *verest* nem csupán negatív, hanem értékmentes vagy pozitív dolgok kapcsán is használták egykor, még szebben illusztrálja, hogy a 19. században még a magyar nemzeti zászló piros színét is a *vörös* jelölte, nem pedig a ma elfogadott *piros* szó:¹⁹⁵

Júdás vörös hajszíne kapcsán érdekességként megemlíthető, hogy Júdás *Iskáriotés* né. *Iscariot* előnevét a következőképpen értelmezték német nyelvterületeken: „*is gar rot*” azaz ’nagyon vörös’ ld. PLEIJ 2004, 81). Vö. Benedek Elek szerint a nép szemében a szőke leány beteges, a veres viszont részeges (ld. 1898, 190). Érdekes és sokatmondó az is, hogy a vörös haj egyes hiedelmek szerint a gonosz lények ismérve, a délszlávoknál például a nőalakban elképzelt betegségdémonoké (SCHUBERT 1989, 349). A témáról bővebben ld. PASTOUREAU 2017, 49, 106-107.

¹⁸⁶ Legkorábbi erre vonatkozó megállapítást Gárdonyi Géza fiának e témában írt cikkében olvashatjuk (GÁRDONYI 1920, 86). Vö. BARTHA 1937, 14-15.

¹⁸⁷ SÁNDOR 2016, 217.

¹⁸⁸ Ez az első táblázatban már hivatkozott kéziratos mű, egy Erdélyből származó, 1577-es keltezésű orvosi receptgyűjtemény, amelynek betűhív kiadását Varjas Béla 1943-ban adta ki Kolozsvárott.

¹⁸⁹ „A bőr (és ehhez kapcsolódva a különböző testrészek, ill. bőrelváltozások) színét a rajta áttetsző vér alapján minősítjük *vörösnek*” - írja De Bie-Kerékjártó, bár ő is elismeri, hogy napjainkban ebben a kontextusban (szintén) „helyettesíthető a *vörös* a *pirossal*” (2003, 70).

¹⁹⁰ Egy 19. század eleji magyar forrás a boszorkányokat *veres* szemű asszonyoknak csúfolja: „Luther után is... számosan égették a’ boszorkányokat. Sokszor egy nap 10 *veres szemű Asszony* is át prédája leve a’ a kegyetlen tűznek” (ld. Nagy-Váradi Ajtay Sámuel: *A’ világ történetei a’ teremtéstől fogva a legújabb időkig* Pest, 1814. 392). Általánosabb, hogy a hajukat tartották vörösnek (MÓSER 2015, 28).

¹⁹¹ BARTHA 1937, 20

¹⁹² SzamSz II. 458.

¹⁹³ Melius: Herb 207.

¹⁹⁴ Ld. SCHRAM 1962, 45.

¹⁹⁵ Vagyis csupán a jelenre vonatkoztatva igaz Földvári következő állítása: „A nemzeti zászló piros-fehér-zöld, soha nem mondanánk vörös-fehér-zöldet” (FÖLDVÁRI 2015b).

1829: ha a' magyar színü, u. m. zöld, *veres*, fehér zászló ki lészen téve, lóversenezés lesz¹⁹⁶
 1838: Igen, igen! Tricolor: *veres*, zöld és fehér!¹⁹⁷
 1844: lobogóján zöld, fehér és *vörös* szín látható, épen mint nemzetemén¹⁹⁸
 1848: miért van most a sok nemzeti szín zászló; mit jelent a *veres*, fehér és zöld szín bokréta¹⁹⁹
 1874: *Veresfehérzöld magyar nemzeti szín.*²⁰⁰
 1898: felvilágosítást kértek arról, hogy mi az osztrák-magyar monarchia címere vagy zászlója, (...) fele részén fehér-vörös, másik részén *vörös-fehér-zöld* színü s egyik részen osztrák, a másikon magyar címer van.²⁰¹

Feltételezéseim szerint a 20. századot megelőzően a *veres/vörös* szónak – mint minden kontextushoz illő – semleges kategóriajelölőként lehetett helye mind nemzeti lobogónk legfelső színének kifejezésében, mind számos más pozitív vagy negatív tárgy vagy fogalom színének a jelzésében.

2.5. Általánosan, azaz mindenre használható

A korai forrásokból egyértelműen kirajzolódik egy olyan kép, hogy a *veres/vörös* bármivel összekapcsolódhatott, míg a *piros* szót erősen korlátozott szerepű jelzőként alkalmazták, és csupán néhány dolog színét jelölte. A 2. táblázat a 16. század első felére jellemző kontextusokból nyújt válogatást, hozzátéve ehhez a *piros* további – akkoriban alkotó neves költőnk műveiben szereplő – előfordulását (ld. a 2. táblázat utolsó sorát).

2. táblázat

A forrás keletkezési ideje:	A forrás címe:	A szöveg, amiben a <i>piros</i> előfordul	A dolog, ami <i>piros</i> színű:
1508	Döbrentey-kódex	„En zeretóm feier, <i>piros</i> , ezer közzöl valasztot” „ <i>piros</i> pinkost nap”	szerető (arca?) pünkösd
1512-13	Nagyszombati-kódex	„o rosalo <i>piros</i> tydeklo zep orchak” „O rosa zinnel tyndoklo anai <i>piros</i> zeep orchaak” „kos nomos <i>piros</i> pinkosti rosacat”	arc arc rózsa
1513	Czech-kódex	„Foly te werod, nagy bewsegwel, <i>pyros</i> , oly mynth masth nylth rosa”	vér + rózsa
1514-19	Cornides-kódex	„Az rosay <i>pyross</i> ágnak zeretety rosay fenessegnek bodogsaga”	rózsa
1516-19	Jordánszky-kódex	„Tyzta idő lezen, mert <i>pyross</i> az egh”	ég (vö. <i>piros hajnal</i>)
1519	Debreceni-kódex	„Yo illatu <i>piros</i> rosa”	rózsa
1525	Vitkovics-kódex	„ <i>Piros</i> zino vere orcaian ala fut”	vér
1525-1531	Teleki-kódex	„ <i>piros</i> marwany kew” „zep <i>pyros</i> orcaia vala”	márvány, arc
1526 k.	Érdy-kódex	„madárka . . . orra veress, mynt <i>pyross</i> rosa”	csőr + rózsa
1530-32	Tihanyi-kódex	„Aiaka öneki walának <i>pirossak</i> ”	ajkak

¹⁹⁶ Döbrentei Gábor: *A kis Gyula könyve, vagy Fiú és leány gyermekek számára írt elbeszélések* Pest, 1829. 210.

¹⁹⁷ Szemere Pál levele Kölcsey Ferenchez In. *Szemere Pál munkái III.* Budapest, 1890. 295.

¹⁹⁸ Erdélyi János: *Levelezése I.* Budapest, 1960. 222.

¹⁹⁹ Arany János: *Összes művei X. Prózai művek I.* 1962. 176.

²⁰⁰ CzF VI. 937. Kiemelés az eredetiben

²⁰¹ *Athenaeum* 1898, 314.

1540-1555	Tinódi Sebestyén összes költeménye	„Csuda <i>fejér-piros</i> orcája vala” „Mert az markát elfolyá <i>piros vére</i> ”	arc vér
-----------	---------------------------------------	---	------------

Az 1. táblázatban felsorolt művekben, ill. 2. táblázat tanúsága szerint is a *piros* ebben a korban még visszatérően ugyanazokban a kontextusokban fordult elő, úgymint főleg az arc,²⁰² a rózsa²⁰³ és a vér²⁰⁴ színezetével kapcsolatban, sőt azok állandósult jelzőjeként (ahogyan erről a későbbiekben még többször esik majd szó).

2.6. A *veres/vörös* mint gyűjtőfogalom

Nem csak azt állítom, hogy 20. századot megelőzően a *veres/vörös* kulturálisan fontosabb színnév volt, mint a *piros*, hanem azt is, hogy a *vörös* évszázadokon át a *piros*nál jelentősebb pozíciót töltött be kognitív és nyelvi értelemben egyaránt. Vagyis a *veres/vörös* – a Biggam-tól kölcsönzött kifejezéssel élve²⁰⁵ – „gyűjtőfogalom” lehetett, amely a kognitív piros kategória legfontosabb verbális megfelelőjének szerepét töltötte be, és amelybe az összes pirosnak tartott árnyalatot besorolták.

A *vörös* gyűjtőfogalom szerepéről elsősorban legkorábbi szójegyzékeink vallanak, ezekben ugyanis a piros szín latin megfelelőit kivétel nélkül a *vörös* szóval fordítják magyarra. A Besztercei Szójegyzékben (1395 körül) két latin színnév (*ruphi-* és *rubi coloris*) fordításaként is a *veres* színnév szerepel, a *piros* szóval viszont nem találkozunk. A Schlägli Szójegyzékben (1405 körül) már három latin színnév fordításaként szerepel a *veres* színnév, a harmadik a lószínűk között szerepel (*rufus*), a *piros* azonban itt sem szerepel. Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzékében (1590) már külön részt foglalnak el a színnevek, a „Colorum appellationes” című fejezetben a következők olvashatóak:

Ruber, Rubedo – Vörösseg

²⁰² Korai adatként említhető a *piros* arc előfordulására a 15. század második feléből származó László ének következő sora (mai átírással): „Te arcul tellyes, szép *piros* valál” (ld. GERÉZDI 1962, 163).

²⁰³ Érdekes, hogy míg évszázadokon keresztül a *piros* volt a rózsa gyakoribb jelzője, a 20. század során a korábban csak orvosi és egyéb tudományos kötetekben szereplő *veres rózsa* mai alakja (*vörös rózsa*) is szélesebb körben használt, sőt napjaink élőnyelvében már – saját tereptapasztalataim szerint – a *bordó rózsa* szókapcsolat is gyakori (vö. MACLAURY–ALMÁSI–KÖVECSES 1997, 77). Vö. „Kerek de nem alma, *piros* de nem *rózsa*. Rétes, de nem béles, kóstoltam, nem édes. Mi az? – Hagyma” (UJVÁRY 2002, 586).

²⁰⁴ Ez már csak azért is meglepő, mert – mint szó volt róla – a *vörös* épp a *vér* szóból ered. Nem értek egyet azonban azzal a véleménnyel, hogy a *vörös* szóval szemben azért a *piros* a kapcsolódott össze a vérrel, mert utóbbi semleges színnév (BENCZES–TÓTH–CZIFRA 2014,143), hiszen a *piros vér* jelzős szerkezet kialakulásakor a *piros* igenis pozitív konnotációjú színnév volt. Ez egyébként összhangban van azzal, hogy a MNSz-ban „a piros vér példák szinte kizárólag csak [szép]irodalmi kontextusban, azok közül is emelkedett, hazafias hangulatú szövegekben fordultak elő” (TÓTH–CZIFRA–BENCZES 2016, 63). Véleményem szerint ennek a középkor folyamán rögzült nyelvi szerkezetnek a kialakulásában jelentősen közre játszhatott, hogy újkorban még a nyelvbeszélők számára egyértelmű lehetett a *vér* és a *veres* szó közti jelentésbeli kapcsolat, emiatt talán szokatlanak tűnhetett a *vér* színét önmagához hasonlítani a „*veres/vörös vér*” szerinti jelentése ugyanis akkor még bizonyosan: ’véres/vérszínű vér’ lehetett. Vö. „*Veresek* vagytok a vértől ujaim” (Lakatos Péter: Paradicsomnak kegyes szép hajléka 1595, Somogyi János-kódex 1608). Vö. még: „*Veres mint a hóhér*” (ERDÉLYI J. 1851, 3715. számú közmondás. A bírósági személyek és hóhérok piros öltözékéhez ld. BÓDINÉ BELIZNAI 2006, 43).

²⁰⁵ Biggam saját vizsgálataiban a *szín* (*colour*) szót használja gyűjtőfogalomként (*umbrella term*), amely a látható valóság számos típusát magában foglalja (2014, 4.), mivel szerinte a *szín* több mint tónus/színezet (*hue*) (2014, 7). Én jelen esetben azonban egy konkrét színekategóriát jelölök a tőle kölcsönzött fogalommal, így érzékeltetve, hogy ez a színosztály többféle színt ölelhet fel annál, mint amit napjainkban a piros szín alá sorolunk.

Az utóbbi műben azonban nemcsak a színek között találkozunk a *vörös* szóval, hanem gyakori a különböző növénynevekben is (*Vörösítő fű, Vörös répa, Vörös gyökerű fű, Vörös szilva*.²⁰⁷)

A *veres/vörös* szóval mint gyűjtőfogalommal találkozunk azokban a 17-18. századi szövegekben is, amelyekben többes számban hivatkoznak erre a színre, ami meglátásom szerint egyértelműen arra utal, hogy a *veres* jelentésmezeje több – az érzékelés számára – különböző, de a kognitív színosztályozás szempontjából azonos kategóriába sorolt árnyalatra is kiterjed:

1664: „A’ vörösek [ti. Tulipák ’tulipánok’] közül Bársony színű, karmasin színű, vér színű, Rósa színű, Skárlát színű, Test színű, Miniu[m] színű, Fekete színű vörös, kék színű vörös, verhenyeges”²⁰⁸

1793: Ki vetni valók a’ nemi Nevek [értsd: botanikai fajnevek] közzül azok is, mellyek a’ színektől vétettek, úgymint: a’ mellyek állhatatlanok is, kivált a’ veres és kékszinek²⁰⁹

1796: A scárlát igen világos nékem, a bársony drága, a hús színű és rózsza szín nem lesznek elegendőképen állandóságok és a többi *veress* színűek nékem nem tetszenek.²¹⁰

Kategóriajelölő színnévként említi, amikor „főbb színeként” definiálja 1809-ben a *verest* Gergelyffi András erdélyi vegyész is:

„Négy főbb színeket tartanak a’ Festők, *veresset*, sárgát, kéket, és feketét; de ezeknek külömbféle elegyítésekből, számtalan, és kinevezhetetlen más meg más színek származnak.”²¹¹

Ennél is döntőbb bizonyítékkal szolgál két – a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain publikált cikk, egyikben (1817-ből) ugyanis a *vörös* szín „fajtáiról” is írnak,²¹² a másikban (1833-ból) pedig a *veres*ről mint olyan „fő színről” értekeznek, amely alá többféle árnyalat is tartozik.²¹³ Sokatmondó, hogy ezekben a cikkekben a *piros* szó egyáltalán nem is tűnik fel. Ennek okát abban látom, hogy a *piros* szó jelentése által lefedett színtartományt valószínűleg nem tartották a *vörös* névvel jelölt kategória alosztályának (szemben a bíborral, a rózsaszínnel stb). Az írott források egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a *piros* szót nem is tartották a *veres/vörössel* egyenértékű gyűjtőfogalomnak sem, hiszen kimondottan (és ezáltal az utókor számára is egyértelműen) kategóriajelölő szerepben az előbbivel a 19. századig egyáltalán nem találkozhatunk.

²⁰⁶ Sziksz 56.

²⁰⁷ Ezek közül az utóbbi *vörös/veres szilva* néven még a közelmúltban is ismert egyes helyeken, Nyíriben pl. *puhaveres* és *keményveres* szilvát is megkülönböztettek (Dobrossy István: Az aszalás, mint konzerválási mód a Zempléni-hegység falvaiban *Ethn* LXXX. 1969, 518). Vö. „vörös durántsai szilva” (Lippay: PosK III. 76).

²⁰⁸ Lippay: PosK I. kötet 49. (A vörösek mellett egyébként csupán *fehér* és *sárga* tulipánokat tart számon utóbbi könyv, mivel „minden igyekezete ellenére fekete tulipánt és szederjes színűt nem sikerült szereznie még Lippay György érseknek, a [pozsonyi] kert tulajdonosának sem.” Ld. CSOMA–TÜDŐSNÉ 2010).

²⁰⁹ *Földi János magyar grammatikája* [1795] Budapest, MTA, 1912. 15.

²¹⁰ Paap 189.

²¹¹ Gergelyffi: Tech 109.

²¹² Tóth László: Könyv-Visgáltatások *TudGy* 1817. V. 113.

²¹³ Szilágyi János: A’ Magyar nyelvnek... *TudGy* 1833. IX. 23.

Nyilvánvaló, hogy a *Tudományos Gyűjtemény*ből való cikkekben az is oka lehet a *piros* mellőzöttségének, hogy ez a szó évszázadokon át főleg csupán bizonyos esetekben: főleg az arc, a rózsa, a vér kontextusában volt a *veres/vörös* megfelelője. Az is elképzelhető azonban, hogy a *piros* színnév éppen a *vörös* szóval való azonos jelentése okán hiányzik ezekből a mondatokból (hiszen így legfeljebb a *vörös* helyén tűnhetett volna fel). Ebben az esetben azonban az a lényeges, hogy mégsem a *pirost* teszik meg gyűjtőfogalomnak ezekben a szövegekben, hanem a *veres/vöröst*! Ugyanakkor ilyen alapon természetesen az sem kizárható, hogy a *piros* a nagy kognitív piros kategória alá rendelt valamely – a fenti listákban a *rózsa*, a *skarlát* vagy *bíbor* stb. néven szereplő – árnyalat/alkategória egyik szinonim elnevezése volt (VI. fejezetben többek között emellett is érvelni fogok).

3. A *piros* szó szerepe a kategóriajelölő *veres* mellett

Kutatásaim szerint a *piros* szót a 18. századtól kezdődően, majd a 19. századtól még nagyobb mértékben a *vörös* szinonimájaként kezdik használni. Szép példáját nyújtják ennek a *Rubia tinctorum*ról szóló írások (a név eredetéhez ld. lat. *Rubia* 'piros', lat. *tingere* 'festeni.')²¹⁴ Ennek „a gyökeréért termesztett, viszonylag olcsó” festőnövénynek²¹⁵ a – mára elavult – magyar nevei között ugyanis mind a *veres* (*veres/re festőfű*, *veres festőgyökér*, *veresfű*) mind pedig a *piros* (*pirosító fű/gyökér/buzér*) feltűnik (ld. még az V. mellékletet).²¹⁶ Az általam áttekintett elektronikus korpuszokban hat – váltakozó hosszúságú – leírást találtam erről a növényről. Ezekben szintén szerepel mindkét színnév a *Rubia* gyökere kapcsán, és az ezzel festett textil színére is alkalmazták ekkortájt mind a *veres/vörös*, mind a *piros* szót:²¹⁷

1775: gyökere hoszszú, vékony, kívül belül *piros*... A' Posztó tsinálok veszik hasznát, *pirosra* festvén véle a' gyapját; Bört is *veresre* festenek véle... Ha a' malatzoknak egynéhányszor korpába adgyák ez gyökeret enni, apróra vagdaldván azt, tehát minden tsontok *piróssá* válik töle.”²¹⁸

1799: Ezen fűnek őszszel ássák ki a' gyökerét, 's abból *veress* festéket készítenek az Ausztriai Fábrikánsok²¹⁹

1846: A' fejérruhát meg lehet festeni zöld színre... - *veresre*: *pirosító* buzér' gyökerével, szurokfűvel; - sárgára stb.²²⁰

1847: Vékony, hoszsu gyöke kívül belől *piros*²²¹ (...) Gyökéből szép *pirosító* festék készítetik. Festő ereje oly nagy, hogy a vele élő állatok csontjait is *vörösre* festi.²²²

²¹⁴ VÖRÖS 2008, 171.

²¹⁵ FINLAY 2004, 152.

²¹⁶ VÖRÖS 2008, 466. Vö. az *Alkanna* egykori neveivel (ld. az V. mellékletet).

²¹⁷ A buzér gyökerével nagyon gazdag árnyalatskálát lehetett festeni, a kelmefestők azonban pl. a fehér gyapjút a porrá tört buzérgyökérrel és timsó hozzáadásával olyasfajta vöröses színűre festhették, amely „a rikítóan vörös nő hajzuhatagához” hasonló – véli Finlay (FINLAY 2004, 189).

²¹⁸ Csapó: *UjF* 48. Azt a nézetet, hogy az ezzel a festőnövényvel táplált állatok csontja elszíneződik, egy 18. századi francia kémikustól származik, aki szerint „a buzérrel etetett galambok csontja vörös lesz.” Ez az elgondolás „összhangban volt azzal a nézettel, hogy a [csontokban található] kalcium a festék hordozója” (FINLAY 2004, 190).

²¹⁹ *Magyar Hirmondó* 1799. 842.

²²⁰ Kiss Bálint: *Nőitan vagy Az asszonyi nevezetesebb munkák és kötelességek tudománya* Pest, 1846. 28.

²²¹ Vörös Éva napjainkban viszont azt írja, hogy „a növény vöröses-barna gyökeréből piros festéket nyernek” (VÖRÖS 2008, 171). Egyes régi forrásaink szerint a buzérgyökér kívülről szintén barnás, de belül élénkebb színű, a következő vélemény szerint pl. a gyökérbelső narancsos piros: a festőbuzér „évelő fű, hengeres, mászó, kissé rostos, kívül sötétbarnapiros, belül sárgáspiros gyökkel” (ld. Wagner: MKözüg 20). Vö. „A

A festőbuzér által festett szín körüli zavar részben abból is adódik, hogy sokféle árnyalatot lehet festeni ezzel a színezékkal, ahogyan ezzel már a 19. században is tisztában voltak:

„A buzér a világos skarlátszíntől kezdve egyfelől a barna és fekete, másfelől a leggyengébb rózsa- és ibolyaszínig, a legkülönféle árnyéklatok előállítására használtatik”²²³

„Gyökerei timsóval narancssárgán, savakkal sárgán, lugsóval sötétpirosan, rézgáliczkövel feketén fest.”²²⁴

Érdeemes alaposabban szemügyre venni a következő, szintén a festőbuzérról szóló – az iménti 1775-ös idézethez nagyon hasonló – leírást is: „a’ posztó-tsinálók a’ száraz gyökereknek, *pirosra* festvén a’ gyapjat; a’ bőrt pedig *veresre*, sok hasznát veszik.”²²⁵ Ez a fogalmazásmód arra utal, hogy a buzér a gyapjút és a bőrt másképp színezi meg, előbbit *pirosra*, utóbbit *veresre*. Vagyis úgy tűnik, hogy ebben az idézetben ez a két színnév két külön árnyalatra utal.

4. A *piros* a *vöröstől* különböző árnyalat?

A 17-18. századtól kezdve olykor felbukkannak olyan források, melyekben a *piros* színelnevezés nem a *veres/vörös* helyén tűnik fel, mint utóbbinak a szinonimája, hanem vele együtt. Ezek az említések arra utalhatnak, hogy korábban a *piros* szót egy sajátos pirosas árnyalat elnevezéseként használták. Az első olyan általam talált forrás, amelyben a *piros* és *veres/vörös* együtt, de bizonyosan külön színjelentésben szerepel, Lippay János (jezsuita szerzetes, természettudós) 1664-es *Posoni Kert* című művének I. kötete (*Virágos Kert*), ahol a „Medve fülről” írja a szerző, hogy az bár „sárga közönsegesen”, létezik belőle „szederjes-is, *vörös* is, *piros* is, fehér is.”²²⁶ A két név tehát bizonyosan két különböző árnyalatot jelöl ennek a virágnak a szirmaival kapcsolatban.²²⁷ Bod Péter 18. századi „Leksikonában” a *pirost* egyféle *veres* színeként, ill. *verességként* írja le, szerinte azonban ez egy olyan sajátos árnyalat, amely az élő emberhez kötődik: „a’ vértől vagyon az Emberben.” Nézete valószínűleg összefüggésben áll azzal, hogy a vér állandó jelzője a magyar nyelvben a *piros*.²²⁸ Bod Péter meghatározásával ellentétben természetesen az emberi test vonatkozásában a *veres/vörös* is feltűnhet, mindkettőt használja pl. Kőváry László, amikor a következő 1775-ös székelyföldi esetet említi: egy eltemetett „varázsló nőről” egyik aranyosszéki „oláh” falu lakói közt az a hír járta, hogy hazajár, ezért kiásták a sírját. Nagy megdöbbenésükre – pontosan így fogalmaz Kőváry – „terdit *veresnek*, száját *pirosnak* találák.”²²⁹ A felháborodást egyértelműen az

---

festőbuzérgyökér egyes részei különböző vörös színt nyújtanak: a gyökér héja barnásvöröset, a belsőbb része vöröset, és a gyökér középső része világosvöröset” (GOMBOS 1980, 8).

²²² Peregriny Elek: *Természettörténet Az ifjuság tanítására és házi használatra* Pest, 1847. 364.

²²³ Az 1857-es *Képes Kalendáriumból* idézi: KEMENDI 1989, 50.

²²⁴ Rummy Károly: Jegyzéke azon festő növényeknek, melyek Magyarországon... *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pécsen tartott Hatodik Nagygyűlésének... Munkálatai* Pécs, 1846. 322. Vö. A festőbuzérról „a pác természetétől függően vörös, lila, barna, söt, fekete textílfestékként használták” (MAKKAY 1994, 88).

²²⁵ Veszelszki: *ErMezGy* 384.

²²⁶ Lippay: *PosK* I. 75.

²²⁷ Vö. „1762:... láttam egj *veres* [’vörös’ vagy ’véres’?] fordítot *piros* rókával való mentejit melljéről udgj halottam hogj Potsa Istvánné” (idézi: NAGY J. 1993, 22).

²²⁸ Bod: *Leks* 222. Vö. egy élve eltemetett görögkatolikus papról írta a 19. század elején Kiss Bálint, hogy bár halva találták, „még 48 óra múlva is *piros* volt és a tagjai meg nem merevedtek.” Vagyis teste az élet jelének tekinthető színt (nem a *vöröst*, hanem) a *pirost* mutatta, mégis halottnak hitték (GILICZE-KORMOS 1992, 352).

²²⁹ KŐVÁRY 1842, 204.

okozta, hogy a száj pirosságát az élet jelének vették, hiszen ez a szín normális vérkeringésre utal. A *veres* térd szerepeltetése ugyanakkor nehezen értelmezhető, de akár 'véres' jelentésben is szerepelhet ehelyütt ez a szó (vagy sajtóhiba miatt is elmaradhatott az eredetileg meglévő ékezet).²³⁰

Bizonyosan külön színjelentésben szerepel a *piros* és a *veres* a következő, 1809-ből származó „technológiai” írásban, amelyben arról esik szó, hogy porcelánon „*piros* színt ad, a' fejer on [értsd: ón] olvadékkal kevert arany por; *veres*et, a' veres vas rosda.”²³¹ Talán két különböző tónusra utal ez a két színnév a burgonya belsejének színváltozatait felsoroló leírásban is: „Belére nézve vagyon: fejer, sárga, tojás-szíkhez hasonló, *vereses*, *veres* tsíkos, világos *piros*, setét *piros* és kékes kolompír.”²³² A *vörös* és a *piros* valószínűleg külön színárnyalatot jelöl egy 1836-os orvostani munkában is, ahol a fenés bőrgyulladás kapcsolatban egyazon oldalon olvashatunk „komor vörös, vagy barna vörös” színű bőrfelületről, ill. „a' fenés rész' határán” húzódó „*piros* vörösségről.”²³³ Már csak abból is a *piros* sajátos jelentésmezejére kell következtetnünk, hogy míg a *vörös* szóval 36-szor találkozunk ebben a kötetben, ugyanitt ez az egyetlenegy *piros* előfordulás.

Az első olyan mű, amelyben a *piros* és a *vörös* színnév közvetlenül egymás mellett kerül említésre Kassai József 1833-as diákszótára.²³⁴ Ebben – egy virág neve kapcsán – a következő fejtegetést olvashatjuk:

„Bársony nem tös gyökeres magyar szó... egygy az *Amaranthus* szóval, a' mi a' Magyarnál *Bársony Virágot jelent*... meljnek néhány faja *veres* színű:
mint a' *véres amaránt*: *Amaranthus sanguineus*;
Bársony Amaránt: *Amaranthus hypochondriacus*;
Tsákós Amaránt: *Amaranthus caudatus*;
Három színű Amarántnak egy része *piros veres* *Amaranthus tricolor*;
Iljen a' *Veres hasú Amaránt*: *Amaranthus Melanolicus*.”²³⁵

Hogy a Három színű Amaránt „piros veres” része milyen színt takarhat ebben a forrásban, arra még a későbbiekben – a bársonyvirág tárgyalása kapcsán – visszatérek. Amiatt, hogy a két színnév közül a *piros* áll az első helyen, ezt a jelzőt a *veres* szó vizuális jelentését módosító előtagként is értelmezhetjük (ahhoz hasonlóan, hogy napjainkban a *vörös* elé pl. a *narancs* szó kerül, azzal a különbséggel, hogy mai helyesírási szabályok szerint a két színnevet egybe kell írni: *narancsvörös*). Ugyanakkor a két szín egymásnak való egyértelmű megfeleltetése is megtalálható a legutóbbi műben, amikor a *piros* szó jelentéseként az

---

²³⁰ Először azt gyanítottam, hogy esetleg a visszajáró holtakkal kapcsolatos hiedelmek részét képezhette az az elképzelés, hogy az élő halottak olykor, valami oknál fogva térden csúszva közlekednek, de Pócs Éva tanárnő volt szíves felvilágosítani (ezúton is köszönöm neki az információt), hogy ez a szöveg nem egy visszajáró halotról szól, hanem inkább egy vámpírról, értelmét azonban még a vámpírhiedelmek ismeretében sem lehet pontosan felfedni. Ami bizonyos, hogy vámpírokról egykor azt gondolták, hogy vérkeringésük épp úgy működik, mint az élőké.

²³¹ Gergelyffi: Tech 124. Vö. „ha az on hammu, lassu tűzzel tovább - is pergeltetik, előbb sárga, majd *veres*, és végtére *eleven piros* színt nyer, és ekkor *miniom*-nak neveztetik” (Uo. 186).

²³² Zádor Elek: *Az aranybánya, vagy A tapasztalt Tanácsadó* Pest, 1829. 137.

²³³ Bugát Pál: *Sebészesség*, melyet előadási kézikönyvül kiadott Dr. Chelius M. J. 1. Buda, 1836. 33.

²³⁴ Egy ennél korábbi forrásban még vesszővel elválasztva állnak egymás mellett a német „Roth” magyar megfelelőiként, ld. Márton József: *Ungrisch-deutsches und deutsch-ungrisches Lexicon oder Wörterbuch II.* Bécs, 1810, 923.

²³⁵ Kassai: Szókönyv 264. Kiemelés az eredetiben.

szerepel, hogy „veres színű (mint piros bőr).”²³⁶ A *piros* és *veres/vörös* első olyan előfordulása, ahol ez a két szó nem csupán egymás mellett áll, hanem egymástól „vagy” kötőszóval elválasztva szerepel, a kolozsvári egyetem első pedagógus-professzorának, Felméri Lajosnak (1840-1894)²³⁷ egyik 1875-ös közleménye, amelyben a fény leghosszabb hulláma kapcsán azt olvasható, hogy az *vörös* vagy *piros*.²³⁸ (Ugyanakkor Felméri a szöveg további részében csupán *veres* és *vörös* hullámokról értekezik).

Utóbbi források ugyanakkor kivételesek, sokkal gyakoribb jelenség az, hogy vagy önmagában a *veres/vörös*, vagy önmagában a *piros* szó tűnik fel a piros színtartomány kifejezőjeként. Az utóbbi esetek közül a *piros* önmagában való – vagyis már nem az arc, a vér, a rózsza (vagy más virágok) színjelzőjeként, hanem a korábban a csupán a *veres/vörös* szóval is jelölt szín kifejezésére szánt – előfordulása (a későbbiekben tárgyalandó korai latin-magyar szótárakat nem számítva) viszonylag kései, körülbelül a 19. század első felére tehető.

5. A kategóriajelölő *piros*

Ha viszont már a 19. század elején gyakorivá válik a *piros* ugyanazokban a kontextusokban, mint amelyekben a *vörös*, felmerül a kérdés, hogy pontosan mikor vehette át a *piros* a *vörös* helyét a kategória jelölésére? Ez a folyamat nyilvánvalóan nem csupán a *piros* értelmének kiszélesedésével áll szoros kapcsolatban, hanem azzal is, hogy egyre nagyobb körben (egyre több dialektusban és nyelvváltozatban) és egyre gyakrabban (a *vörös* elhangzásához képest arányaiban többször) kezdik el használni ezt a színnevet. Éppen ezért szükségszerűnek látszik megvizsgálni azt, hogy a *piros* előfordulása mikor kerül túlsúlyba a *vörös*éhez képest. Az élőbeszédbeli változásokat nyilvánvalóan lehetetlen rekonstruálni, az írott nyelvben viszont valamennyire viszont nyomon lehet követni ezt a folyamatot.

Nagyobb mennyiségű forrás vonatkozásában statisztikát csupán a 18. század végétől készíthetünk. Az ebből a szempontból kutatás alá vonható *Magyar Történeti Szövegtár* ugyanis csak ettől az időtől gyűjt össze jelentősebb mennyiségű szöveget. (Az 1770-80 közötti időből 260 szöveget tartalmaz, a 1780-90 közötti dátummal rendelkezők közül 697 szerepel. Ld. a 3. táblázatban). Ebben a korpuszban az írott magyar nyelv alakulását egészen a 20. század végéig nyomon lehet követni több mint 24400 szövegen keresztül. Megvizsgálva ebben a *vörös* és a *piros* előfordulásának az arányát, azt láthatjuk, hogy a *veres/vörös* össz. 7194-szor (58%), míg a *piros* 5212-szer tűnik fel (42%) a különböző szövegekben. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ebbe a számba még a 20. századi előfordulások is beletartoznak, egészen 1990-es évekig, tehát annak az időszaknak az adatai is, amikor a *piros* már felülmúlja gyakoriságában a *vöröset*. Ha viszont évtizedekre lebontjuk a 1770 és 1950 közé eső előfordulásokat, azt kapjuk eredményként, hogy kb. az 1880-as években lehetett az a fordulópont, amikortól kezdve gyakrabban használták a *piros* színnevet, mint a *vöröset* (ld. a 3. táblázatot). A *vörös* és *piros* közti szerepcserre szempontjából tehát ez a leglényegesebb periódus, hiszen a 19. század végéig a két színnév közül mindenképpen a *vörös* alkalmazták többször a piros színtartomány kifejezésére.

²³⁶ Kassai: Szókönyv 99. Ugyanebben a műben szerepel: „Tuli *piros* szőlő (Bakator) = Tulipán színű *veres* szőlő” (42). Vö. „Veres-szin – *Ruber color*... Piros-szin – *Rubicundus, ruber color*” (Simai Kristóf: *Vég tagokra szedett szó-tár, melly a...* Buda, 1809. 90).

²³⁷ Bővebben munkásságáról ld. PUKÁNSZKY 2001.

²³⁸ FELMÉRI 1875, 400.

3. táblázat

Időszak 1770-1950	Szöveg -szám	Veres előfordulása	Vörös előfordulása	Piros előfordulása	Arány	Veres /vörös százalék
1770 előtt	-	-	-	-	-	-
1770-1780	260	101	2	67	103:67	61%
1781-1790	697	149	7	53	156:53	74,5%
1791-1800	1042	234 (ebből 15: veres bársony/posztó)	46 (ebből 5: <i>Vörös</i> <i>Festékfa /Vörösfa</i> , = Berzseny) ²³⁹	74	280:74	79%
1801-1810	425	176	9	120(-28)=92	185:92	66,5%
1811-1820	393	59	6	35	65:35	65%
1821-1830	476	122	20(-12)=8	96(-17)=79	130:79	62%
1831-1840	533	97	39(-25)=14	53	111:53	68%
1841-1850	1441	171 (ebből 49: veres(-)hagyma)	253(-15)= 238 (ebből 61: ugyanazon vegytani könyvben)	225(-11)=214	409:214	66%
1851-1860	846	86	78(-27)=51	143 (ebből 19 búza)	137:143	49%
1861-1870	810	109 ebből: 13 <i>Vereskő</i> helység	127(-28)=99	155(-29)=126	208:126	62%
1871-1880	586	59	126(-18)=108	88(-10)	167:78	68%
1881-1890	712	77	121(-25)=96	152	173:152	53%
1891-1900	692	77 = 42 -44 <i>Veress</i> vezetéknév	175(-63)=112	157-6	189:157	54,5%
1901-1910	1139	35	224(-14)=210 = 163 -47 v. inges	341	198:341	37%
1911-1920	1146	16	392(-88)=304	450(-15)=435	320:435	42%
1921-1930	1406	27	344(-40)=304	426(-45)=381	331:381	46,5%
1931-1940	1792	88 = 66 -12 <i>Veres/Veress</i> vezetéknév -10 „v. juhász” (Móricz Zs: <i>Barbárok</i>)	580(-85)=495 = 452 -15 <i>Vörös</i> vezetéknév -11 v. katona -7 v. őr/őrség -5 v. kabát -5 v. sipka	611(-44)=567	518:567	48%
1941-1950	1338	102 = 25 -70 <i>Veres/Veress</i> vezetéknév -7 Veresegyház	441(-102)=339 = 280 -11 Krúdy Gy: <i>A vörös postakocsi</i> -30 V. Hadsereg -9 v. nyakkendő -9 v. csillag/ kokárda/zászló	457(-145)=312	305:312	49,4%

²³⁹ Vö. „Berseny... Hason-szók: Veres Sántál-fa, Veres Festő forgáts, Bersen” (Kassai: Szókönyv 295).

A táblázatban minden *veres*, *vörös* vagy *piros* szóalakot tartalmazó előfordulást feltüntettem, akármilyen – főnév, ige vagy melléknév – formában, vagy annak részeként szerepeltek ezek a szóalakok,²⁴⁰ a *vörös* esetében azonban kivontam a *Vörösmarty*, a *piros* esetében a *Piroska* előfordulását, ezeknek a tulajdonnevek az arányát jelzi a zárójeles *mínusz* előjellel ellátott szám. (Azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyeket még esetlegesen levontam az előfordulás végösszegéből, így pl. az 1891-1800 közti időszakban a *veres* előfordulásának csaknem felét kitevő *Veress* vezetéknevet, zárójel nélkül tüntettem fel.) Mint látható, 1931-től kezdve igyekeztem kivonni a *vörös* – nem színre vonatkozó – politikai vonatkozású használatának jelentős hányadát.

Megfigyeléseim szerint minden időszakban elsősorban a szépirodalom használja előszeretettel a *piros* szót, míg a tudományos művek művelt szerzői körében a *vörös* túlsúlya még a 3. táblázatbeli eredménynél is számottevőbb lehetett. Ezt önmagában már az igazolja, hogy egy jogász végzettségű magyar publicista, Kenedy Géza 1921-ben még attól tartott, hogy a *vörös* örökre ki fogja szorítani a *piros* színnevet „az úri nyelvből.”²⁴¹ Vagyis nem attól félt, hogy a köznép ritkán használja ezt a szót, hanem az zavarta, hogy a tanult rétegek és a magasabb társadalmi osztályok képviselői mellőzték azt. Annak bizonyítására, hogy az értelmiség – a költők kivételével, akik minden időben nagymértékben támaszkodtak a *piros* szó pozitív konnotációira – még a 19. században is (vagyis még akkor is, amikor már a *pirost* sokan a *veres/vörös* szinonimájaként ismerték) kevésbé alkalmazta ezt a színnevet, megvizsgáltam a *Tudományos Gyűjtemény* (1817-1841) című havilapban e színneveknek az eloszlását (ld. a 4. táblázatot).

---

²⁴⁰ Kivéve a *vereség* és a *papiros* főnevet, amelyeket eleve kizártam.

²⁴¹ KENEDY 1921, 33.

4. táblázat

A TudGy ÉVFOLYAMA	A VERES ELŐFORDULÁSA	A VÖRÖS ELŐFORDULÁSA	A PIROS ELŐFORDULÁSA	ARÁNY	Veres/ vörös %-osan
1817	22+2	16	13	40:13	75%
1818	17	4	6	21:6	78%
1819	30+1	3	3	34:3	92%
1820	24+1	4	4	29:4	88%
1821	33+2	1	9	36:9	80%
1822	13	6+1	3	20:3	87%
1823	53	13	8	66:8	89%
1824	25+1	6	13	32:13	71%
1825	30+1	2	15	33:15	69%
1826	19+1	1	11+2	21:13	62%
1827	68+2	3+1	11	74:11	87%
1828	32+1	3+1	10+1	37:11	77%
1829	46	9	16	55:16	77%
1830	22+1	5+1	16	29:16	64%
1831	42+3	3	4	48:4	92%
1832	27+1	7	9	35:9	80%
1833	25	28	27	53:27	66%
1834	53+1	8	11	62:11	85%
1835	64+1	8+1	26	74:26	74%
1836	72+8	3	13+1	83:14	86%
1837	47+1	17+1	12	66:12	85%
1838	8	2+1	5	11:5	69%
1839	13+1	1+1	1	16:1	94%
1840	8	8+2	6+1	18:7	72%
1841	24+1	43	31	68:31	69%
ÖSSZESEN:	847	214	288	1061:288	78,6 %
Felsorolásban	30	10	5	40:5	89%

A táblázatban plusz (+) előjeles számok jelzik azt, hogy az adott színnév hányszor fordult elő olyan felsorolásban, ahol legalább még két másik színnévvel együtt szerepel egyazon kontextusban, úgymint kék, *piros/veres*, sárga, zöld stb. Ez azért fontos, mert meglátásom szerint általában a legnépszerűbb, a legismertebb és – nem mellesleg – inkább a kategóriaajelőző színek kerülnek az ilyesfajta színlistákba. Mint látható, 62-92% között ingadozik a *veres/vörös piros*hoz képesti előfordulási aránya, összességében azonban megközelíti a 80%-ot. Ennél is nagyobb százalékban alkalmazták a *veres/vöröst*, közel 90%-ban, amikor egymás után több színnév is feljegyzésre került (ld. a 4. táblázat „Felsorolásban” című rubrikáját).²⁴² Ellenőrzésképpen a *Közhasznú Esmeretek Tára* (1831-1834) 12 kötetében

²⁴² Érdemes összevetni egy élőbeszédből lejegyzett mai színelőfordulással, amelyet egy álomélmény leírásában olvashatunk: „üvegbü vótak a zutak. Sima, fényes, egyik kék, másik *piros*, sárga, mindenféle színű. (...) mindenhugyan üveg vót, így is, emígy is. Sárga, *piros*, kék, zöld, mindenféle színű” (GRYNAEUS 1991, 150).

szintén összeszámoltam a kérdéses színnevek előfordulásait. A *vörös* előfordulásának a száma itt is szembetűnően magas, az összes előfordulásból (583) 88% – 12% az egymáshoz képest mutatott arány.

Mivel a *Magyar Történeti Szövegtárban* szerzőkre lebontva is lehet a szövegekben keresni, kísérletet tettem arra, hogy két különböző szerző színnévhasználatát összehasonlítsam. A 18. század végének két orvos tudósát vettem górcső alá: Csapó József (1734-1799) és Rácz Sámuel (1744-1807) munkáit. Az előbbi hat szövegéből csupán kettőben utal erre a színtartományra a kérdéses színnevek valamelyikével, míg az utóbbi 33 szövegéből 8-ban találjuk meg a *piros* és/vagy a *veres* szót. Csapónál az összes (115) előfordulásból 61% a *veres* aránya, Rácznál viszont jelentősebb a *vörös* túlsúlya: az összes találat (45) 82%-a a *veres*. Annak ellenére tehát, hogy hasonló szakmában tevékenykedtek, eltérő mértékben használták a kérdéses színneveket. Az eltérés ugyanakkor talán nem véletlenszerű, esetleg köze lehet ahhoz is, hogy Csapó orvosbotanikai könyvében (*Uj füves és virágos magyar kert*, össz. 112 *piros* és *veres* találattal) a virágok szíromszínének leírásában inkább helye lehetett a pozitív konnotációjú *piros* színnévnek, mint a semleges *veres*nek. Utóbbi viszont épp semlegessége okán alkalmasabb lehetett betegségjelzőként kifejezésére, amint – saját orvosi tankönyveiben – Rácz is inkább a *veres* elnevezést részesítette előnyben, a *piros* szóval szemben. Érdekes ehelyütt megjegyezni azt is, hogy Zay Sámuel: *Falusi orvos pap...* (Pozsony, 1810) című szintén orvostani könyvében még magasabb, 94%-os a *veres/vörös* aránya (32 említés), a *piros* mindösszesen kétszer fordul elő, mindkét alkalommal a túlzottan bővérű emberek (egészségtelen mértékben) piros arca kapcsán, akiknél a mű szerzője éppen ezért érvágást javasol.²⁴³

Felmerülhet kérdésként, hogy milyen képet mutat a *veres/vörös* és *piros* szó aránya, ha egynemű – lehetőleg az élőnyelvhez minél közelebb álló – forrásanyagot vizsgálunk. Ebből a megfontolásból kiindulva elvégeztem a Kazinczy Ferenc (1759-1831) által írt, vagy neki szóló levelek²⁴⁴ textológiai vizsgálatát. Ennek során elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy a 18. század végén és a 19. század elején milyen kontextusokban használták a művelt férfiak a *veres* és a *piros* színnevezést (ld. az 5. táblázatot).

5. táblázat

TÁRGY	VERES	PIROS és VERES	PIROS
író- v. rajzeszköz	ténta, crayon, plajbász/pleibász, kréta ²⁴⁵		
ruha	- veres ruha - veres öv/veres öv 'kanonok jelvény' - veres sipka/süveg - veres kalap 'bíborosi kalap' - veres Schlafrok - veres lajbli/mente ²⁴⁶	- pántlika - nadrág (hétszer veres, egyszer piros, eképpen: „banderisták piros nadrágában”)	- csizma (egyszer fordul elő, eképpen: „Szatthmár' piross csizmás

²⁴³ A mű teljes pdf változatát ld.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/KlasszikusOrvosiKonyvek_273/?pg=0&layout=s

²⁴⁴ Ld. VÁ CZY 1890-1911, HARSÁ NYI 1927. ill. BERLÁ SZ–BUSÁ –CS. GÁ RDONYI–FÜ LÖP 1960. (a továbbiakban BERLÁ SZ et al. 1960).

²⁴⁵ A napjainkban is *vörös kréta* néven ismert tárgy egy földalapú, „az égetés időtartamától függően barna és a vérvörös színárnyalatok közötti színt adó rajzeszköz”, mely a képzőművészetben való alkalmazásának virágkorát a 18. századi Franciaországban élte (ALTMANN 2006, 581). Hazánkban „*rőtli-kréta*” néven is ismerik (SZŐ NYI 1957, 49).

	- veres gallér/hajtóka - veres paszománt - veres lepel - veres (gyöngy)klárizs - veres csíkok/ pamut-virág (dísz)		lyánkait” ²⁴⁷
textilfajta	- veres posztó ²⁴⁸ - „veres (Safian) bőr” - veresses selyem kendő	- mar(r)ouquin - kordovány	
test, testrész	- veres haj (veressesbe ütő/ veresses/ vereslő/ szőke) - veres bajuszka - veres bélű leány - veres/véres szemek - veres Ausschlag ’kiütés’	- arcszín („veres ábrázatú”; „orczáján levő pirosat”; „fesse pirosra orczájait azzal a ’ jelentéssel, hogy...”)	- piros pozsgás alak/lyány/ifjú - piros nyelvök ²⁴⁹
növény	- veres rózsa - veres (fürtű) bodza - veres ákátz	- szíromlevél (virága veres/veresses; „belső szirmai setét veresek”; „hiacint virág... piros leveleinn”) - szőlő (veres színű/piros szőlőgerezd)	- alma (egyszer fordul elő, eképpen: „kérdezte hol az ő <i>piros</i> almája”)
állat	- veres borjú - (képen ábrázolt) veres medve - Veres-ökör Vendégfogadó/Veres Ökörben/Veres ökör fogadó - „veres mint a rák”		- piros (ló) (piros pelly kanczácska; piros paripa; piros herélt)
egyéb	veres márvány, spanyolviasz, kötet, bankó, himlő, szekér, korall mező (’térész’), „vereses felhő”, „veres Minervák” „veress-Barátok” „vörös pandúrok”	- bor (veres bor, Budai piross bor, de „fekete boraim” ²⁵⁰ is!)	- húsvéti piros tojás - piros boríték

A *veres* ezekben a levelekben nem csak többször fordult elő, és nem csak több kontextusban szerepelt, mint a *piros*, de úgy tűnik, ekkortájt még nem létezett olyan pirosas dolog,

²⁴⁶ Vö. Anyám, anyám, anyám, éldes asszony anyám (...) / Keresd ki én nekem ija ja, (...) / *Veres* kis *lajbimot* igaz a (...) / Eregy lyányom vedd fel kamuka szoknyádot / Húzd fel a lábadra ija ja, / *Piros* kis *tyizmádot* igaz a... (Sági bíró lyánya Ld. NYÁRY 1910, 238).

²⁴⁷ Ill. egyszer „málybőr csizma” is (ld. VÁCZY 1910, 322), ennek jelentése talán „májszínű, barnás” lehet (ORBÁN 2009, 1302). A máj színéhez egyébként más nyelvekben is hasonlítottak tónusokat, ld. előfordulását pl. Agricola 16. századi művében: ZSÁMBOKI 1994, 66.

²⁴⁸ Ezt a textilfajta mágikus eljárásoknál is használták, pl. a 18. században a méhészek „*kakas vériben megmártott veress posztón*” engedték ki a méheket (ld. GYÖRFFY 1932, 83), ill. később pedig volt, ahol *veres* posztót kötöttek a ház „hegyesfájára”, úgy tartották ugyanis, hogy „a veres elűzi a vereset: a tüzet, villámot” (SZENDREY 1933, 24).

²⁴⁹ A múltban sokszor a *piros* volt ennek a testrésznek a jelzője: „mig végre a’ [ti. gyógykezelt beteg] nyelve tisztává és pirossá lészen” (*HasznM* 1833/1. 228). Vö. a tűz- vagy lángnyelvvel, pl. „Ajka fekete, nyelve piros?” = „kemencze szája ’s láng” (PHILOFENNUS 1856, 366).

²⁵⁰ Vö. a Moldvai csángó nyelv még ma is használja a bor jelzőjéül a *veres* mellett a *fekete* színnevet (ld. HALÁSZ 2010, 216, 392. ill. TÁNCZOS 2006, 220).

amelynek színét ez a színnév ne tudta volna kifejezni. Hiszen szinte mindennel kapcsolatban feltűnt a vizsgált szövegekben, ráadásul szinte egyeduralgó volt az öltözködéssel kapcsolatban. A *piros* színevet ellenben gyakran olyan helyzetekben alkalmazták, amelyekben a *veres* is feltűnt, pl. az emberi bőr színével kapcsolatban. Vagyis az emberi bőr, különösen is az arc színét ebben a korban nem kizárólag a *piros* színnévvel jelölték a nyelvünkben, ahogyan Kazinczy maga is megfogalmazza ezt Horváth Ádámhoz írt levelében (1818-ban):

„*Pirulva* sem nem rossz, sem nem kétséges szó, és szebb mint a’ *piros*. — «Közönségesen s z é g y e l l é s t értünk rajta», ezt írod. Igen is, közönségesen; de úgy hogy közönségesen ezt is mondjuk: már *pirul* a’ galagonya bimbója.²⁵¹ (...) A’ ki elszégyelli magát, elveresedik. Kölseinél a’ *pirulva* szó k é p e t, f e s t é s t á d: *Pirulva* jött fel Aurora = *elveresedve*, mint az a’ leány, a’ki magát elszégyellé. — A’ *piros* csak annyi mint *veres*.”²⁵²

Kazinczy a fenti idézetben tehát a *pirulni* és *elveresedni* igék jelentésére támaszkodva azt állítja, hogy a *piros* és a *veres* a szégyentől/szégyenlősségtől elváló arcszín kontextusában azonos értelmű.²⁵³ Nem valószínű azonban, hogy maga Kazinczy vizuális kinézetükben is azonosnak gondolta a *piros* és a *veres* névvel illetett színt, legalábbis erre következtethetünk az alábbi – különböző műveiben szereplő – két mondatából:

„A váradi *nem veres*, hanem *lángoló piros* márvány vesztegetve van az oldaloltárokon.”²⁵⁴
„Lobogott a’ Zrínyi-kucsma mindenfelé, *veres*, *nem piros*, *posztóból*, fekete báránnyal”²⁵⁵

Hogy pontosan mire gondolt Kazinczy, azt sajnos nem fejti ki, de talán a *veres* szón élénk pirost, cinóberszínűt érthetett, hiszen másutt azt írta: „Lobogott a Zrínyi kucsója minden fejen, *pipacs szín* posztóból.”²⁵⁶ Vagy azt: „*czinoberszínű veres* Zrínyi-sipka.”²⁵⁷ Bizonyos azonban, hogy nála és kortársainál a *veres* volt a piros kategória elnevezése, hiszen amikor különböző színtartományokat soroltak fel, akkor is ezt a színevet alkalmazták,²⁵⁸ amiképpen a *veres* tűnik fel kategóriajelölő szerepben a következő hasonlatban is:

²⁵¹ Másutt viszont így ír: „galagonya mint kérkedik *veres* termésivel” (BODROGI–BORBÉLY 2009, 42).

²⁵² VÁCZY 1905, 446. Kiemelés az eredetiben.

²⁵³ Vö. „A’ papiros is *el-veressedik* ábrázatomtól, úgy *el-pirúlok* ha meg-gondolom!” (BODROGI–BORBÉLY 2009, 127. Kiemelés tőlem).

²⁵⁴ Festés, faragás nálunk *Hazai és Külföldi Tűdősítések* 1812. In. SZAUDER 1979, 472. Vö. Magánlevelezésében ugyanez a *piros* szó nélkül szerepel: „Váradon terem Európában a’ legszebb *veres* márvány, de nem tudom hol. A’ Váradi márvány *nem veres*, hanem *lángoló*” (Kazinczy – Sipos Pálnak, 1813. Ld. VÁCZY 1901, 115).

²⁵⁵ ORBÁN 2009, 521. Vö. „Zrínyimet (a’ *veres* posztó kucsómát fekete prémmel) fejemre fel is teszem” (VÁCZY 1906, 606); ill. „Fejemen a Zrínyi *veres* sipkáját látta” (SZAUDER 1979, 377).

²⁵⁶ SZAUDER 1979, 193.

²⁵⁷ Kazinczy – Berzsenyi Dánielnek, 1810. Ld. VÁCZY 1898, 8.

²⁵⁸ Pl. „meg lehet hogy (...) egynéhány *veresre*, zöldre, kékre festett templom falunk ’s oltár táblánk volna” (Kazinczy – Batthyány-Strattmann Alajosnak, 1791. Ld. BERLÁSZ et al. 1960, 29). Vagy: „Nekem úgy tetszik, hogy a’ Nyelv nagyon jól hasonlít az ég’ ívéhez: ebben is a’ színek úgy folynak egymásba, hogy a’ szem meg nem kaphatja a’ különbözős’ határ-vonalait, de hogy más a’ kék szín, más a’ *veres*, más a’ feje, azt jól látja” (Kazinczy – Szentmiklóssy Alajosnak, 1813. Ld. VÁCZY 1900, 261). Egy harmadik példa Kazinczy kortársától: „Le írása azon Hazai Plántáknak... a meljek a gyapottat, gyapjút, seljmet, kender és len szövetyneket *veresre*, zöldre, kékre, sárgára, feketére festik” (Cserey Farkas – Kazinczynek, 1813. Ld. VÁCZY 1900, 435). Vö. „1750: vak Ablak. gyalult fenyő deszkabul, *Sárga*, *veress* és *zöld* festékekkel... Almáriumnak készítettet” (SZT I. 264).

„Mint fordítsd a' Religiositáted, nem tudom. Tudom hogy a' mi Papjaink istenes, szent és kegyes életnek fordítanak; melly annyira nem religiositas, mint a' *bíborszín* nem *czinóber*, noha mindkettő a' *veres nemébe* való.”²⁵⁹

Ami pedig a *piros* szó használatát illeti, kizárólag ez a színnév fordul elő a levelekben a csizma, az alma, a húsvéti tojás, sőt a lovak színének jelölésére, vagyis már ekkortájt is ez a színjelző mutatkozott a legalkalmasabbnak e dolgok pontos tónusának a leírására. Ezek közül a lovak *piros* színe meglepőnek tűnhet főleg azok után, hogy az emberi szőrzetre és hajra már ebben az időben is a *veres* volt a megszokott csakúgy, mint más állatok színének a jelölésére (ld. az 5. táblázatban is: *borjú, ökör, rák* stb.).²⁶⁰ A lovak valós színe ugyanakkor alátámasztja azt, amit a nyelvészek állítanak a *piros* szó etimológiájáról. Ahogyan erről még a későbbiekben is lesz szó, ez a színnév ugyanis eredetileg sütés, pirítás során keletkező 'barnáspirosas' színt jelölhetett. Talán a szintén lovak színére vonatkozó *sült szőrű* jelző is sütésből eredő árnyalatot örökít meg, hiszen ennek jelentése gyanánt a *piros* szót szerepelteti egy 1790-es jegyzőkönyv.²⁶¹ Mindenesetre általánosnak tűnik az, hogy ebben a korban a lovak vonatkozásában a *piros* színnevet alkalmazták, hiszen az 1790-1819 közti körözőlevelekben is gyakori volt mind a *piros pej*, mind önmagában a *piros* jelző e kontextusban, sőt a *sült szőrű* is többször előfordult.²⁶² Azt, hogy pontosan milyen szőre volt a *piros pej* lónak, egy 19. század végi szöveg árulja el a számunkra, egy földművelésügyi rendeletben ugyanis a következőképpen írták le az ilyen színű lovat: „Fénylő piros pejszőr, hosszu szőrök és lábak feketék, »piros pej« = Rothbraun.”²⁶³

[Egyébként a *pej* ismeretlen eredetű, 13. századtól adatolható szó a nyelvünkben, 15. században már *veres pej* 'vörösésbarna (ló)' formában is feljegyezték.²⁶⁴ „A későbbiekben *arany-, babos, barna, egérszőrű, piros, sárga* stb. *pej* lószínnévvel is találkozunk.”²⁶⁵ A költészetben is gyakran előforduló színjelző, főleg „betűrímes” összetételben: „*pej paripa*.”²⁶⁶

²⁵⁹ Kazinczy – Kis Jánosnak, 1811. Ld. VÁCZY 1898, 569. Kiemelés tőlem.

²⁶⁰ Elődeink kedvelték a mesterséges piros színt is a lovaikon, pl. ünnepi alkalmakra a magyar urak „a lovak farkát, sörényét és üstökét – török módra – vörösre festették” (BÓDINÉ BELIZNAI 2014, 26. Vö. HARMATTA 1946, 33). Elsősorban a fehér lovak farkát, sörényét és üstökét festették vörösre (MAGYARY-KOSSA 1925, 3). „A ló hódosításáról, gesztenye színűvé tételéről, testének... vörösre, lábának feketére festéséről, sörényének és farkának növeléséről szóló receptek” másolatai széles körben elterjedtek voltak Tseh Márton lóorvosló könyvének hatására (GUNDA 1991, 237). Pl. ilyen címek díszleptek a receptek elején: „Miképpen kell a Lovat török módonn *veresre* festeni” vagy „Német módonn a Lovat *veressenn* festeni” (MOLNÁR 1964, 461). Gunda Béla kutatásai szerint „valószínű, hogy lovaink XVI-XVII. századi festésének célja – hasonlóan, mint Keleten – a rang, az előkelőség kifejezése. Ezt fejezte ki a lovak díszes felszerszámozása. A festett ló tkp. feldíszített *paripa*” (GUNDA 1991, 240).

²⁶¹ SZABÓ K. 1936, 222.

²⁶² SCHRAM 1964, 48. A gyomai levéltár 18. század végi anyagában is előfordul „piros pej” szín, ill. „piros kantza” említése (CS. SZABÓ 2002, 444).

²⁶³ Jegyzék azon magyar és német kifejezésekről, melyek az állatok külsőjének leírásánál használatosak (*Budapesti Közlöny* 1891. 25. évf. 176. sz. 2). Vö. „Különösen oly lóról szoktuk mondani, melynek szőre többé-kevésbé gesztenyeszínű, vörhenyes vagy sárgás, sörénye pedig és farka fekete” (SZEREMLEY 1906, 113). A 19. század közepén már a *piros* nem csupán önállóan vagy a *pej* szóval együtt jelölhetett lószínt, hanem a következő formákban is: *rókapiros, barnapiros, világospiros, sötétpiros*. (Ld. *Budapesti Hírlap* 1857. 176 sz. Árverési Hirdetmény; A mezőhegyesi cs. k. katonai ménésintézet részéről alább kijelölt lovak... elárvereztetnek...).

²⁶⁴ ESZ 629.

²⁶⁵ TESZ III. 146. A *pirospej* alakot azonban már csak ritkán jegyezheték le a MNyA szóanyagának 20. századi gyűjtői (ld. 2. köt. 318. térképét).

²⁶⁶ IMRE 1880, 12.

Utóbbi alliterációs szóketűs, sőt – a *piros* színnévvel kiegészülve – szóhármassal azonban nem kizárólag szépirodalmi forma.^{267]}

Elképzelhetőnek tartom, hogy a *piros* a lovak kontextusában egy korai – ételpirítás nyomán keletkező tónusra vonatkozó – jelentéselemét őrizte meg. (A sült ételek vonatkozásában „*piros/pej* paripa” alliterációs párja a „*piros pecsenye*” lehet). Ha pedig ez így van, akkor felmerül a kérdés, hogy miért csak e nagyra becsült háttérkontextusában találkozunk a *piros* szóval, miért nem tűnik fel (vagy miért tűnik fel csupán nagyon ritkán) ez a színnév más jószágok (pl. a szarvasmarha) vonatkozásában is?²⁶⁸ Megfigyelésem szerint ugyanis a marha színei között a régi írott forrásokban a *rőt*, *vörös* mellett csupán a *pirók* tűnik fel, a *piros* azonban nem.²⁶⁹ (Sőt már a 20. század elején felfigyeltek arra, hogy pl. Szegeden elfogadott a *vörös* tehénről és kutyáról beszélni, de olyat, hogy „*vörös ló*”, nem mondanak).²⁷⁰ Ennek a kérdésnek a megválaszolására azonban a megfelelő források híján aligha vállalkozhatunk.

A következőkben táblázatba foglaltnak ismertetem azt, hogy Kazinczy Ferenc irodalmi műveiben,²⁷¹ ill. fordításaiban milyen kontextusokban fordul elő a vizsgálat tárgyát képező két színnév (ld. a 6. táblázatot).

---

²⁶⁷ Ld. pl.: „1733:… egj Tavai Piros Pej Paripa Csiko” (SzT X. 509.); „1765: Egy esztendő piros pej paripa Csiko” (Uo.); „1788: piros pej paripa Lo” (SzT VIII. 191.); „1839: egy negyedik esztendőre menendő piros pej paripa” (SzT IX. 87); „1852: egy világos piros pely paripa” (SzT X. 613).

²⁶⁸ Előfordul olykor pl. az ökrök szőrének vonatkozásában: „1647: az ökrök ily szörvek az egyik Szőke tarca az másik Piros rött [rőt]” (SzT X. 734). Sőt nagy ritkán a róka bundájának színét is jelölheti, pl. „piros rókával” készült mentét emleget egy 18. századi irat (ld. NAGY J. 1993, 22).

²⁶⁹ SZABÓ K. 1965, 54-56. Az is igaz, hogy kifejezetten vöröses szőré marha ritka lehetett korábban (pl. Bél Mátyás 18. század eleji állapotokról szóló latin művében a magyar marha színei közt nem is említ kifejezetten ’vörös’ értelmű színnevet, csupán ’gesztenye- és sötétbarna’ jelentésűt. Ld. WELLMANN 1984, 64). Viszont a magyar szürkemarha kicsinye 4-6 hónapos koráig világos vörösesbarna színű, ezt a szőrszínt azonban mégsem nevezték pirosnak – szemben a simentáli tehének színével – vagy legalábbis azt a „*veresborjú*” összetételt alkalmazták ezeknek a vöröses borjaknak a kifejezésére, amely kormeghatározó jellegű kifejezésként élt a nyelvünkben. (Bár Balassa Iván néprajzkutatót az 1920-as években még a nagyanyja azzal az utasítással küldte a mészárszékre, hogy csak akkor vegyen húst, „ha veresborjút vágott a mészáros”, később azonban főleg „amikor a piros-tarka tehének egyre nagyobb tért hódítottak, ez a színnel kort jelölő elnevezés egyre inkább értelmét veszítette és lassanként kiszorult a használatból” Ld. BALASSA 1963, 263).

²⁷⁰ *Magyar Nyelvőr* 1903, 295. Vö. Egy finn találókérdés 19. századi magyar fordításában „*piros ló*” szerepel („Piros ménló pej kanczát nyal?” = „tűz nyalja a’ fazokat”), ill. egy hasonló megfejtéssel bíró magyar találósban viszont „*vörös tehén*” tűnik fel („Egy erdő tele van vörös tehénnel; ha a’ fekete közibe megy, a’ vörös mind kifut?” = „kemencze, teli lánggal és parázsszal, ha a’ pemét, kuruglya bemegy, mind kihuzatik.” Ld. PHILOFENNUS 1856, 368). Vö. még: „Veres tehén” kihaladt tőgyét említik egy élőbeszédből lejegyzett „babonás történetben” is (ld. Rontó babonák Szatmár megyéből *Ethn* XXXIX. 1928, 202).

²⁷¹ Ld. Kazinczy összes versét (MEK: <http://mek.oszk.hu/00700/00727/html/>), *Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete* című (ORBÁN 2009), ill. *Kazinczy Ferenc: Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig* című kritikai kiadást (BODROGI-BORBÉLY 2009).

6. táblázat

TÁRGY	VERES	PIROS v. VERES	PIROS
ruhanemű	veres öv, nadrág, pantlika, gallér/hajtóka, lajblí, bugyogó, bélés, „veressinóros”, „mákszín-veres frakk”, „skárlát-veres strimli”, „skárlát-veres papi kis sipkácska”, mente és „skárlát-veres mente” „veres szoknyaik”	- (kordovány) csizma	- piros-színű harisnya
textilfajta	- veres szőr materia - veres posztó vagy bársony		
test, testrész	HAJ, SZAKÁLL: - vereses szőke - „veresszakálú Rác Pap” - „veres zsidó” KÖNNYEKTŐL VERES SZEM: - „veresre sírt szemeik” - „el-veresedett szemeiből meg-gyúlt könnyei” - „könnyeinek sósságától el-ázott szemei meg-szütek vesztetni verességeket” - „veres hasú tót”	VERES ARC: - „ábrázatján ezer koppadó pusztulák, scorbuticus veress színnel” - „képe vereses foltokat kapott” - „kerek arcczal, setét-veres színnel” - veresedő pattanás/var - veres bibircsós arcz - rézverességű arc - elveresedett arc / „a’ veres szín, melly, ha az Alcibiád’ neve talált említetni, egész képét elborította” PIROS ARC: - piros orcza/orczáji/ „ortzája’ pirossága” - „orczájit az egészség’ piros színe fogta-el” - piros képű/ „öreg Úr... még mindég piros képpel” - „eggy szálas, piros Stabális Tiszt” - piros pofájú csábító - fény pirosra festi az arcot	SZÁJ: - „piros szátskád” - „szája... piros mint a’ vér” - „ajakai be pirosak” ²⁷² PIROSPOZSGÁS: - „piross, pozsgás lyányok” - „leány piros pozsgás növése” ELPIRULÓ ARC: - „elpirosult orczák” - „orczájit pirosbb szín lepte el” - „szeméremnek pirossága futtya el Luciliának ábrázattyát” - „legkedvesebb piros szín futotta-el arcúlatját” - „lassú pirosság lepte-el szép ortzáját” - „elevenebb pirosság terjedt-el szép képénn” - „kedves pirosság terjede el kékké vált orczájin” - „halvány arczán elevenebb pirosság gyúlada, halvány arczán elevenebb pirosság ömle széllyel” - „piros szökeltet liliumfejérségű kebléből sápadozó orczájira” - „lángoló piros szökének elváltozva keresztül orczájin” PIROSÍTOTT ARC: - „piros festékre van szüksége” - kipirosított grófné/ pirosan előjövő grófné -[arcrá] „felkent piros”

²⁷² „1667: Szent Páliné asszonyommal... *piros* ajaku... szerelmes nénémme... [...Teleki Mihály feleségéhez, Veér Judithoz]” (SzT VII. 755).

napfény, hajnal stb.		<p>VERES:</p> <ul style="list-style-type: none"> - hideg nap veres fénye - veresen kelő nap - „a’ nap... vereses sugáiraival az eget festegette” - „veres lángolásban kelő reggelek” - „a’ kelet’ kapujából veres arcczal tekinte ki a’ hajnalló korány” <p>PIROS:</p> <ul style="list-style-type: none"> - piros esthajnal/esthajnal pirossága /„mint festi pirosra az esthajnal a’ kékellő hegyet” - a hajnal fényétől pirosuló áradás 	
növény, virág	<p>NÖVÉNY:</p> <ul style="list-style-type: none"> - „vereslik a’ cercis siliquastrum” - „vereslik a’ lóher’ virága” - „vereslő kikirits” - „galagonya... kérkedik veres termésivel” - „zöld, veres ’s fehér vesszők” - „a’ teresznye veres levelei” - „a’ fenyő’ veresses törzsöke” - vereslő derekú fenyves - „sástenger’ vereslő habjain” 		<p>VIRÁG:</p> <ul style="list-style-type: none"> - piros virág - piros basarósa (DE „Olyan veres kezdesz lenni, mint a’ rósa bimbó vólt”) - „szép piros tsíkokkal” nyíló szegfű
állat	<ul style="list-style-type: none"> - veresbegy, - veres borjú - veres szárnyú fekete páncélú bogár - <i>Veres Rák</i> (mint fogadónév)²⁷³ 		
egyéb	<p>veres kréta, vereslő [tűz]láng, vereslő villámok, veres fedelű épület, veresre festett rajzolat, veres gránit, veres báb, veres pép, „sikoltó veres” (szín ruhán), „haragtól elveresedett tekintet”²⁷⁴ Veres tenger, Veres torony</p>		<ul style="list-style-type: none"> - „piross színt adó csiga” - kárpitok piros habja - piros üveg/palack/ital - fűszálon függő piros harmat - pirosuló felhők

A táblázat tanúsága szerint Kazinczy szépirodalmi munkáiban feltűnően megoszlik az, hogy az emberi test mely részéhez kapcsolódhat egyik, ill. a másik színnév. Míg a haj/arcszőrzet az irodalmi fogalmazásmód szerint is *veres*, (éppúgy, mint a véresre kisírt szemek), addig a női

²⁷³ Vö. „Erre az úrfi fellobbant,
Veres pók lett képében,
Anyja szobájába robbant,
S így szól sírván mérgében...” (Kis János németből fordított, „Phaethon” című, 1825 előtti verse)

²⁷⁴ Vö. egy 17. századi színértelmezéssel: „Veres jelent haragot” (Beniczky Péter: Az különböző szín festékeknek értelme és magyarázatja Ld. <http://szelence.com/beniczky/szinfestek.html>) Vö. még: „fáradt arczát *barnavörös* vérlánggal foltozá a harag” (Kuthy Lajos: Az ifju császár In Vahot Imre: *Losonczy Phönix* Pest, 1851, 233)

száj tónusához kizárólag a *piros* színnév társul, az emberi arcbőr pedig főképp negatív kontextusban *veres*, pozitív kontextusokban viszont inkább *piros* (ld. a bőrhibás *veres* arcot szemben az egészség *piros* színével). Ugyanakkor Kazinczy a zavarba hozott hölgyek elpirulása kontextusában szintén főleg a *piros* szót alkalmazta, csakúgy, mint a női arc csinosítását célzó sminkelés, „pirosítás” vonatkozásában is. A semleges (és negatív) felhanggal említett ruhák/tárgyak/dolgok színének jelölésében a vizsgált irodalmi művekben azonban főként van a *veres*, hasonlóan ahhoz, ahogyan azt Kazinczy levelezése mutatta (ld. a 6. táblázat ruhanemű, a textiltípus, és az egyéb rubrikáját).

Az 5. táblázat „veres mint a rák” adata (ill. a 6. táblázat „Veres Rák” fogadóelnevezése) miatt érdemes szemügyre venni a korábbi magyar szólásokat és közmondásokat is a bennünk fellelhető színek tekintetében. Erre vonatkozó vizsgálataim szerint ezekben is gyakrabban szerepel a *veres/vörös* szó, mint a *piros*. Dugonics András (1820) magyar példabeszédei és jeles mondásai között 30 olyan olvasható, amelyben a *vörös/veres* szerepel (63%), és csak 18 olyan, amelyben a *piros*. Erdélyi János (1851) közmondásai között 17 *veres/vörösre* 7 *piros* jut (szintén 63% az arány), Margalits Ede 1897-ben megjelent gyűjteményében 38 olyan proverbium fordul elő, amelyben a *vörös/veres* szó is feltűnik (65%), és emellett 20 olyan, amelyben a *piros* jelzővel találkozunk. Bárdosi Vilmos (2012) jelenre vonatkozó 14 ezres szólás és közmondás adatbázisa szerint még mindig több szólásunkban használjuk a *vöröset*, mint a *piros* színevet, utóbbinak azonban valamelyest nőtt az aránya: 18 *vörös* szót tartalmazó frazémára már 14 *piros* szót tartalmazó jut (56% vs. 44%). Az utóbbi három gyűjteményben egyébként összesen csupán három olyan mondás van, amely mindkét színnévvel használatos (ld. a 7. táblázatot).

7. táblázat

Ami <i>piros</i> is, <i>vörös</i> is lehet:	VÖRÖS	PIROS
rák	<i>Vörös</i> , mint a főtt rák (1851, 1897)	<i>Piros</i> , mint holtá után a rák (1851, 1897) ²⁷⁵ Irul-pirul, mint a főtt rák (1897)
pipacs (1897)	<i>Vörös</i> , mint a pipacs	Elpirult, mint a <i>piros</i> pipacs
cékla (2012)	Olyan <i>piros</i> [<i>vörös</i>] <vkinek> a feje [az arca], mint a cékla	

A fenti szólások vizsgálatából nyilvánvaló, hogy ezek a már Kazinczy levelezése és művei kapcsán is felmerült kipirosodó arccal hozható összefüggésbe. Kazinczy elmékedéséből kiindulva a magyar köznyelv talán éppen azért ezeket a mondásokat ismerte korábban is mindkét színnévvel, mivel az elszíneződő arc kifejezésére nyelvünk két hasonló jelentésű (de eltérő hangulati-érzelmi töltettel rendelkező)²⁷⁶ igével bír: az egyik az *elpirul*, a másik az *elvörösödik*.

²⁷⁵ Vö. „Élve barna, holtan piros?” Megfejtés: rák (Ld. *HasznM* 1817/2. 143. 151). Már Ferenczy Géza is utalt arra, hogy Arany János szerint „Toldi György *veresebb* lón a főzött ráknál”, Gárdonyi Géza Az én falumban viszont így fogalmaz „A legény *piros* lett, mint a főtt rák” (FERENCZY 1973, 11).

²⁷⁶ Vö. A késő 19. században is azt állították, hogy a „*piros* orcza más mint *veres* orcza; ez utóbbit rosz [sic!] értelemben használják” (CzF VI. 935).

6. A veresről/vörösről a piros kategóriajelölőre történő váltás

A tekintetben, hogy a *piros* mikor vált ténylegesen mindenütt, minden dialektusban és a 19. század elején kiformalódní kezdő köznyelvben egyaránt kategóriajelölő elnevezéssé, a korábban eredményként kapott 1880-90 közötti évtizednél valamivel későbbi időponttal lehet számolni. Egyrészt azért, mert pl. a szépprózában még az 1960-70-es években is a *vörös* volt a gyakoribb színnév,²⁷⁷ másrészt mert – a *vörös* szóhoz ma is konzervatívan ragaszkodó tudományos nyelv – a *piros* szót (a *vörös* mellett) csupán a 20. század folyamán tette meg a tudományos rendszerezésekben a pirosas színosztály kifejezőjévé. Eddigi ismereteim szerint az első olyan szöveg 1826-ból való, ebben a spektrum piros színmezőjének elnevezéseként tűnik fel a *piros* szó:

„Hasonló a’ ts és tz hangban a’ két betűnek egymásba való általolvadása, azon színekhez, mellynek egy világsugárnak a’ prismán áteresztése által erednek, s’ úgy öszveolvadnak, hogy senki meg nem határozhatja: hol kezdődik a’ sárga, hol a’ naráts, hol a piros szín (...) Ha tudom, hogy a’ zöld színt akarván teremteni, a’hoz ezt a’ két [a sárgát és a kéket] festéket fogom választani, nem pedig a’ kéket és pirosat.”²⁷⁸

Bizonyosan gyűjtőfogalomként alkalmazza a *piros* szót a neves magyar nyomdászfamília (1890-es születésű) sarja, a tragikus sorsú Kner Imre *A színharmónia* (1909) című cikkében. Nála a „Piros csoport” néven jelölt szín csoport elnevezésében a *piros* már minden kétséget kizáróan gyűjtőfogalom, amelynek jelentése alatt a lazacszíntől a bordóig sok árnyalat megfért. Sőt Kner e színnévvel jelölt csoportba sorolt olyan összetett színneveket is, amelyeknek tagjaként maga a *vörös* szó is szerepelt, így az (*újvörös*,²⁷⁹ *karmazsinvörös*, *bordóvörös*). Erre – jelenlegi tudomásom szerint – korábbról nem lehet példát idézni. Ugyanakkor se vége, se hossza azoknak a 19. század második felében és a 20. század elején íródott tudományos munkáknak, amelyeknek szerzői kizárólag a *vörös/veres* szót említik, vagy ezt alkalmazzák a pirosas színek összefoglaló elnevezéseként/gyűjtőfogalmaként.²⁸⁰ Ezen írárok közé tartoznak egyebek mellett a 8. táblázatban összegyűjtött munkák is.

²⁷⁷ LACZIK 1990, 106. Legalábbis ezt mutatta a magyar nyelv gyakorisági listája az első 1000 lexéma alapján egy 1989-es szépprózai gyakorisági szótár alapján. Ezt az eredményt azonban erősen befolyásolhatta a *vörös* politikai használata, mivel ez az időszak pont beleesik a kommunizmus magyarországi időszakába (1948-1989).

²⁷⁸ Ertl Nep. János: A’ ts ügyében a’ cs ellen *TudGy* 1826. II. 82. Mint látható, ennek az idézetnek a szerzője mind a fizikai színspektrum, mind a festékek kontextusában a piros színnevet alkalmazta. E *piros* adat nyilvánvalóan azzal is összefüggésben áll, hogy ebben a korban nem létezett egységes köznyelv.

²⁷⁹ Vö. „Egyik a *régipiross*, darabos fukszin, és a mást, a pórt, aszt úgy mondgyuk *újveress*.” Mindkettő anilinfesték elnevezés volt Udvarhely megyében (N. BARTHA 1932, 20). Másutt ugyanennek az árnyalatnak a neve *újpiros*. Ld. „újpiros (a karmin és a cinóber közt)” (MALONYAI 1922, 68). Pilinyben és Kapuváron egyszerűen *újszín*nek ismerték ugyanezt a – Horváth Terézia szerint rikító rózsaszínű, a pilinyi viseletről a 20. század elején publikáló Nyáry báró szerint korábban „fraise szín” néven is ismert – árnyalatot (HORVÁTH T. 1972, 47; NYÁRY 1909, 130. A frézszínre a későbbiekben térek vissza). Az „újvöröst” nem a rózsaszínek közé, hanem lilákhoz sorolják viszont a *Színházi Élet* 1932-es évfolyamában: „A legtöbb közülük lila: *újvörös* vagy lilászvörös árnyalatú” (49. sz. 66). Az *újszínről/újvörös/újpiros* színnévről később, a fukszin kapcsán is szó esik majd.

²⁸⁰ Sőt a neves néprajzkutató, Fél Edit fiatal korában publikált tanulmányában még mindig a *vörös* szót tekinti a fontosabbnak, jelentése alá tartozónak véli a *pirost* és a *rózsaszínt* is: „Nyelvünkben ennek a legtöbb rezgésszámú színnek alapszíne a vörös, alája tartozik a piros, rózsaszín stb. szín” (1935, 9).

8. táblázat

Szerző neve	Írás címe	Megjelenés helye	Megjelenés éve
Klug Nándor	A színérzésről	<i>Természettudományi Közl.</i>	1874
Thanhoffer Lajos	<i>Az összehasonlító élet- és szövettan alapvonalai (A színérzés c. alfejezet)</i>	Budapest	1883
Tafferer Béla	<i>Szín és színharmónia...</i>	Budapest	1884
Benka Gyula	Az érzéki észrevevésekről	<i>Békésmegyei Közl.</i>	1885
Pékár Károly	A látás	<i>Atheneaum</i>	1896
Zsitvay János	<i>A szín</i>	Selmezbánya	1901
Fuschs Zsigmond	<i>A színes festékek a nyomdászatban</i>	Budapest	1903
Butovszky Bertalan	<i>A szabadkézi rajz</i>	Budapest	1906
Szeremley Császár Lorand	Jelentéstanulmányok II. ²⁸¹	<i>Magyar Nyelvőr</i>	1906
Mátray Ferenc	<i>A magyar színnevezésekről</i>	Kalocsa	1910
Schulz Irén	<i>Női viselet a kuruckorban 1670-1700.</i>	Budapest	1912
Balló Ede	<i>Az olajfestés mestersége</i>	Budapest	1918

Különösen érdekes, hogy Mátray Ferenc könyve (amely egyébként a magyar színnevekről készült első nyelvészeti monográfia)²⁸² nem tárgyalja elméleti fejezetében a *piros* színnevet, csupán a *vörös* szót: az előbbi kizárólag a könyv legkülönbözőbb színneveket közlő – és szótárszerűen listába rendező – részébe kerül (a többi *P* betűvel kezdődő név közé). Schulz munkája (1912) kapcsán viszont fontos megemlíteni, hogy ebben a szerző a *vörös* név alá a következő – a 17. századi nők által viselt – árnyalatokat sorolja: „*bíbor, skarlát, láng, tégl, kláris, karmazsin, gránát, meggy, tüdőszín, halvány rózsaszín, testszín.*”²⁸³ Mint láthatjuk, a *piros* nem szerepel ebben a listában sem. Ez egyértelműen arra mutat, hogy a *piros* színnevet ebben az időszakban nem alkalmazták a ruhák árnyalatának kifejezésére, csakúgy ahogyan – mint már szó volt róla – még Kazinczy korában sem. Az általam áttekintett korpuszokra szintén az a jellemző, hogy ezekben szinte kizárólag a *vörös* szóval jelölték az öltözetek színét és a ruhaanyagokét is²⁸⁴ nem pedig a *pirossal*. (Pl. *Él hal érte mint cigány a veres nadrágért,*²⁸⁵ *Siet mint béka a veres posztóra,*²⁸⁶ *Vörös, mint az Angliai posztó,*²⁸⁷ *Bosszantja*

²⁸¹ Itt egyebek mellett az olvasható, hogy „régii nyelvünkben egész sereg... tárgyról vett színnevezés van. Így a *vörös* szín árnyalatainak jelölésére a *veres, vereslő-szín, verhenyes-szín, verhenyítő szín* és *piros-szín* szökon kívül a régi magyar nyelvben a következő színnevezések voltak használatban: *testszín, bársonyszín...*” stb. (ld. SZEREMLEY 1906, 109).

²⁸² MÁTRAY 1910.

²⁸³ SCHULZ 1912, 32.

²⁸⁴ A bársony kivételével, de erről a későbbiekben esik majd szó.

²⁸⁵ ERDÉLYI J. 1851, 1627. számú közmondás. Az Erdélyi által hozzá fűzött magyarázat szerint: „A cigánynak előszeretete a *veres* nadrág iránt szüle a közmondást ily történet után. Egy urnak *veres* nadrága volt, s oda ígéré a cigánynak, ha kitart érte ötven botot. *Jó!* - felelé a cigány, s elvágata magán huszonötöt, de már ekkor felkiálta *soha ki nem állom!* s fölkelt; a nadrágot el nem kapá. Másodsor megint így járt: kapott huszonötöt ujra, de nem

*mint vörös posztó a bikát.*²⁸⁸) Voltaképpen már a középkortól kezdve a különböző szövetek és ruhadarabok pirosas színének meghatározásakor a *piros* és a *vörös* közül szinte kizárólag az utóbbi szerepel a forrásokban. Erről tanúskodnak a különböző levéltárakban fellelhető hozományjegyzékek,²⁸⁹ végrendeletek és pénzügyi számadások. (Elég csak végignézni a NySz anyagokra, öltözetre, ruhakészítésre vonatkozó szócikkeit, az ezek alatt szereplő idézetekben is csupán a *veres/vörös* bukkan fel).²⁹⁰ Egy öltözetdarab azonban némileg kivételt képez a fent említett megállapítás alól, ez pedig nem más, mint a *piros csizma*.

6.1. A *piros csizma* esete (Első kitérő)

A címben említett lábbeli kapcsán a következőkben egy hosszabb kitérőt szándékozok tenni. Felfigyeltem ugyanis arra, hogy a bőrből készülő lábviseletek és használati tárgyak színe kapcsán már nagyon korai időktől fogva megjelenik a *piros* színnév az írott forrásanyagban. (Az *Erdélyi Szótörténeti Tárban* a legkorábbi *piros* bőrre vonatkozó adatok időrendben: 1584-ből „piros saru”, 1705-ből „piros kordovány”, 1722-ből „piros csizma”, 1746-ből „Piros Karmasin csizma”, 1748-ból *piros* bőrből készült nyereg, 1788-ból „piros Karmasin Bakkants” említése, de 1795-ből „karmazsin piross” papucsról²⁹¹ is van adat). Feltűnt az is, hogy a „piros csizma” szókapcsolat használata főleg a 19. században vált általánossá, előtte ugyanis a *veres/vörös* is bevett jelzője volt ennek a lábbelinek. Az a tény, hogy a piros színű csizma a 19. században már elsősorban paraszti, azon belüli is női viseletdarabnak számított,²⁹² felveti annak lehetőségét, – bár ennek bizonyítása még további vizsgálatokat igényel – hogy elsőként a parasztság körében, ill. egyes táji dialektusokban kezdett általánossá válni a *piros* szó alkalmazása, majd ezt a köznapi beszédben történt változást csak később követte a művelt rétegek írott nyelve.²⁹³ A *piros csizma* jelzős szerkezet jelenlegi

---

a nadrágot még se. Végre harmadszor neki fanyalodván, kitarát egyszerre az ötvenet, és megkapá a nadrágot, ötven helyett, összesen száz botért” (A vörös nadrágos cigány adomákhoz ld. még: DÖMÖTÖR 1929, 85). Vö. „Vörös nadrágot nyert (Besugókra, árulkodókra mondják.)” (SIRISAKA 1890). *Veres nadrág a kutyának, maga kereste magának*, „mondják, ha a rossz gyermek verést kap” (SzamSz 450.) A piros színű nadrág viselése az újkor elején még általánosan jellemző lehetett, Papp László szerint ez kerül át a XVIII. század elején a „cigány viseletbe” (PAPP 1930, 20.) Vö. még: Vörös, mint a’ *nadrág* (Dugonics: MPéld I. 236). (Mellékesen megjegyezhető, hogy egyes feljegyzések szerint a magyar néphit – egyebek mellett – az ördögökkel kapcsolta össze a „veres nadrág” viselését. Ld. ISTVÁNFFY 1892, 355).

²⁸⁶ ERDÉLYI J. 1851, 6442. számú közmondás. Itt csupán annyi megjegyzés áll: „Hivatalvadászókat illet.”

²⁸⁷ Dugonics: MPéld I. 236. Ugyanitt *vörös* ruhadarabokra is több példa akad: *Vörös, mint a’ papucs*. (Uo). Az *a’ vörös köpönyeg még a’ vörös Papoké volt* (Uo. I. 89).

²⁸⁸ MARGALITS 1897, 81. Vö. *Vörös posztó valakinek a szemében*.

²⁸⁹ Paksy Kata 1539-es kelengyejegyzéke a *piros* színnevet nem, csupán a *verest* (ezt viszont 21-szer), valamint a *testszínt*, a *szederjest* stb. tartalmazza (ld. RADVÁNSZKY 1879, 6-7).

²⁹⁰ Ld. pl. *gránát, gubás, suba, zubbony, bélel, zsinóroztat* stb. szócikket

²⁹¹ P. ZUCHELLI-nek, Kaputzinus Rendű szerzetesnek, és Miszszionáriusnak útazása... *Magyar Könyvház* 5. 1795.

²⁹² Már Erdélyi János felhívja a figyelmet arra, hogy bár saját korában a piros csizma viselése már csak a „némberekre”, azaz a nőkre jellemző, a 18. században még a férfiak is előszeretettel viselték (ERDÉLYI J. 1851, 1483. szólás magyarázata).

²⁹³ Ennek a hipotézisnek a valószínűségét erősíti, hogy a csizma mellett a másik olyan tárgy, amely az írott forrásokban gyakran szerepel *piros* jelzővel, szintén a köznépi ruházat tartozéka. Mégpedig egyes ünnepi ruhák díszítésére szolgáló, ill. a parasztlányok hajába font *pántlika/szalatag*. Ennek első általam ismert említése a 18. század végéről való, egy 1791-es keltezésű veszprémi körözölevél szerint egy olyan szökött kanászt üldöztek, akinek „külömben az viselete nem igen kanászos” mert „fátyol nyakra valója” is van, ráadásul azt cifrán kivarrva, „*piros pántlikával* be-szegve” viseli (SCHRAM 1964, 40).

ismereteim szerint legkorábban egy 1678-as színműben fordul elő, de itt már egy szólásszerűen megfogalmazott hasonlatban szerepel:

„Csak úgy van a ti dolgotok, mint a kit felakasztanak s *piros csizmát* vonnak a lábára”²⁹⁴

Bár Dugonics 19. századi frazémagyűjteményében a csizma kontextusában nemcsak a *piros* szerepel (*piros, mint a csizma*),²⁹⁵ hanem a *vörös* is (*vörös, mint a csizma*),²⁹⁶ ehelyütt már három másik közmondásban is feltűnik a „*piros csizma*” szerkezet, ami szintén arra mutat, hogy már korán összefonódhatott a *piros* jelző ezzel a lábbelivel:

*Piros csizmájának nyomát ha hogy a' hó el lepi.*²⁹⁷
*Piros csizma táncba való, sárga csizma sárba való.*²⁹⁸
*Fel húzta a' piros csizmát.*²⁹⁹

De ekkoriban már a csizmák gyakori alapanyagául szolgáló bőrfajtát is kizárólag a *piros* szóval jellemzi egy szólás: *Piros mint a' karmazsin*.³⁰⁰ Sőt, kutatásaim szerint a csizma kontextusában már a 19. században jóval gyakrabban fordult elő a *piros* (82%), mint a *vörös/veres* színnév.

5.1.1. A 19. századi piros csizma előfordulások

A fenti hipotézisből kiindulva tehát három gyűjteményt: a Magyar Elektronikus Könyvtárt, a Magyar Történeti Korpuszt, ill. Kresz Mária „Magyar parasztviselet 1820-1867” című munkájának forrásközlését felhasználva 19. századi, csizmákra vonatkozó adatokat gyűjtöttem össze.³⁰¹ Összesen 67 olyan műre bukkantam, amelyben a *piros* vagy a *veres/vörös* színű csizmáról esik szó. Évtizedekre lebontva táblázatba foglaltam (ld. a 9. táblázatot), hogy milyen számbeli megoszlást mutatnak a szóban forgó szövegek a csizmák színének meghatározásában:

---

²⁹⁴ Ez egy kéziratban fennmaradt színmű, címe: *Actio Curiosa, Hungarico Idiomate* (közli: THALY 1872, 84). Vö. egy 1796-os perben feltett kérdéssel: „Hova szaladtál igyenessen, s mikor vitted el onnend a *piros Csizmát*, Dohányt és a Lábra valót s hova tetted azokat?” (SZENTI 2009, 92).

²⁹⁵ Dugonics: MPéld I. 228.

²⁹⁶ Uo. I. 236.

²⁹⁷ Uo. I. 94.

²⁹⁸ Uo. II. 7. Érdekes, hogy Dugonics ennek a mondásnak a lábjegyzetében viszont *vörös* jelzővel illetett *csizmáról* és *cipőről* ír.

²⁹⁹ Uo. II. 67.

³⁰⁰ Uo. I. 228. A 17. században még ennek a bőrfélének is inkább *veres* volt a színjelzője: „egy *veres* karmazin csizmasarut vettenek meg” (BOGDÁN 2006). Vö. az SzT *veres karmazsincsizma* adataival (ld. VI. 196).

³⁰¹ KRESZ 1956. A vizsgálat alá vett adatokat az említett forrásokban találtam, egyetlenegy: a 19. század első *piros* adatát, egy 1805-ös céhes iratból származó említést kivéve: „A' Remek... egy pár *piros csizma Asszony Embernek való*” (ld. VÁMOSI 1942, 30).

9. táblázat

Időszak	Művek (db), amelyekben a <i>piros csizma</i> , vagy a <i>piros</i> szó szerepel (a csizma kontextusában):	Művek (db), amelyekben <i>vörös/veres</i> szerepel a csizma kontextusában:	Összesen (db)
1800-as évek	2	1	2
1810-es évek	5 ³⁰²	1	6
1820-as évek	4	1	5
1830-as évek	7	2	9
1840-es évek	6	1	7
1850-es évek	14	5	19, de ezek közül 2- ben <i>piros</i> és <i>vörös</i> egyaránt szerepel!
1860-as évek	10	1	11
1870-es évek	1	1	2
1880-as évek	4	–	4
1890-es évek	2	1	3
Összesen (db)	55	14	69–2 = 67

Mint láthatjuk, a *piros* gyakorivá válása már a 19. század elején megindul és a század közepe táján egyértelműen átveszi a *veres/vörös* szerepét a csizma színének a jelölésében. A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy a „*piros csizma*” jelzős szerkezet, vagy a *piros* szóval leírt árnyalatú csizma legtöbbször a paraszti öltözet vonatkozásában került említésre.³⁰³ Azon 14 forrás közül, amelyben viszont a *vörös/veres* színű csizma szerepel, 3 nem is a korabeli viselet kontextusában, hanem a történeti magyar ruházat kapcsán ír erről a lábbeliről, 4 pedig nem is a magyar, hanem más nemzetek öltözetdarabjaként említi. Ezek a megfigyelések is azon feltételezésemet erősítik, hogy először voltaképpen a paraszti rétegek illeték *piros* jelzővel saját csizmáikat, hiszen a *piros csizma* szó szerkezet elsősorban az ő viseletük jellemzése kapcsán került bele az írott forrásokba.

Árulkodó ebben a tekintetben az is, hogy az egyszer *piros*, másszor *vörös* vagy *veres csizmát* említő szerzők közül pl. Kiss Bálint lelkész csupán gyülekezetének kézzel írt krónikájában jellemezte a csizmák színét a *piros* szóval,³⁰⁴ de amikor az egy évszázaddal korábban hordott ugyanilyen lábbelire tudományos írásban – még hozzá egy érvelés részeként – hivatkozott, inkább a *veres* szót választotta. Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy nem találta a tudomány választékos nyelvezetéhez méltónak a köznapi *piros* jelzőt, így

³⁰² Nem adtam hozzá ehhez a számhoz, de három különböző, az 1810-es évekből való csizmadia árszabásban is szerepel még a *piros csizma*, ld. SZONDA 2008, 27, 38.

³⁰³ Nem csupán a magyar parasztság lábbelijeként említik a 19. századi írások, egy a táblázatban nem érintett forrásban pl. a máramarosi oláhok viseletleírásában is feltűnik a „*piros csizma*” (Ld. Oláhok. *HasznM* 1836/2. 165).

³⁰⁴ „téleln *piros* vagy fekete hegyes tsörű steklis, vagy absetzes (így nevezték a tsizmediák a tsizma sarka lá vert vagy bőr pótzkokat) kordovány v. borju bőr *tsizmákat* huztak” (Kiss Bálint: A szentesi református eklézsia krónikája, Kézirat, 1825 előtt, idézi KRESZ 1956, 135.)

mellőzte azt, ezért esett a választása inkább a piros szín „hivatalos” megnevezésére: a *veresre*.³⁰⁵ Azt, hogy a *piros csizma* a vizsgált évszázadban ténylegesen köznapi kifejezés lehetett, és minden bizonnyal az élőbeszédből, ill. a paraszti rétegek nyelvéből (táji nyelvváltozataikból) kerülhetett át a korabeli forrásokba, legjobban mégis egy Gönczi János tollából származó viseletleírás igazolhatja, ebben ugyanis egyebek mellett idézőjelbe kerül a *piros csizma* szerkezet. A szerző valószínűleg így jelezte, hogy a székelyek – akiknek öltözkükről ír – maguk nevezik ezeket a dolgokat az általa idézőjelbe tett (általam az alábbiakban dőlt betűkkel szedett) kifejezésekkel:

„Kelementekén elsajátították a *vármegyeies* viseletet. Ott már a férfiak nyakatlan szokmányt, az asszonyok *abás szoknyát*, a leányok *piros csizmát* viselnek.”³⁰⁶

Ezek alapján úgy vélem, hogy a szóban forgó szókapcsolat a 19. században az ilyen színű csizmát még sok tájon viselő köznép körében vált felkapottá és elterjedté, hogy használata egyre inkább általánossá vált az összes társadalmi rétegben, végül pedig beszivárgott az írott nyelvbe is. A források ugyanis egyértelműen arról vallanak, hogy a *piros csizma* csak lassan, ill. valamiféle külső nyomásra (esetleg egy-több sajátos magyar nyelvváltozat hatására?) vált elfogadottá a 19. század elejétől fogva formálódó köznyelvben, ill. az akkori – művelt férfiak által uralt – írott nyelvben. Mivel azonban talán az egykori piros színű csizmák valós árnyalatának is köze lehetett ahhoz, hogy már egyes korai forrásokban is előfordul ennek a bőrlábbelinek, ill. általában a bőrnek a vonatkozásában a *veres/vörös* helyett a *piros* színnév, érdemes megvizsgálni azt is, hogy pontosan milyen színűek lehettek ezek a *piros csizmák*.

5.1.2. A sárga és a piros csizma

Kezdjük azonban a legelején, vagyis azzal, hogy miféle lábbelit takart korábban a *csizma* szó. „Hosszúszerű bőrlábbeli jelölésére szolgált” csakúgy ahogyan a következő középkori szavaink: „saru, szekernye, botos.”³⁰⁷ Majd a 15. század legvégén megjelent a hosszúszerű lábbeliknek az a fajta – az oszmán törökök által viselt – keleties változata, amelyre hazánkban kizárólag a *csizma* nevet kezdték alkalmazni.³⁰⁸ Ennek legfontosabb megkülönböztető jegye „a kifordított szarát a talp visszájához erősítő, ún. *fordított varrás*”³⁰⁹ és „az elöl emelkedő szártető” volt.³¹⁰ (Ekkoriban egyébként többféle lábbeli volt még divatban, pl. a rövidszárú ún. *deli csizma* vagy a – sárga vagy piros bőrcapával viselt – papucs.)³¹¹

A 16-17. század fordulója körül nagy lendületet vett a csizmadiamesterség elterjedése a magyar nyelvterületen,³¹² a 17. századtól pedig már „jelentkezett a *teőreök munkájú* és *magyar munkájú* csizmák közötti” különbségtétel,³¹³ ill. a „városi mesterek külön készítettek paraszteszímát, úri csizmát” is.³¹⁴ Az úri csizma jobb minőségű bőrből, ún. *kordován(y)*ből

³⁰⁵ *Czizmájoknak színe (...) a' mult században is rendszeren veres vagy sárga volt*” (Kiss Bálint: *Magyar régiségek* Pest, 1839. idézi KRESZ 1956, 137.)

³⁰⁶ Gönczi János: A székely népeletből *Székely Néplap* 1866. (Közli KRESZ 1956; 190). Vö. „*piros, csergős, csikorgás tiklis csizma*” (NOVÁK 1913, 66.).

³⁰⁷ GÁBORJÁN 1958, 37.

³⁰⁸ Uo. 38.

³⁰⁹ NéptLex I. 520. (Gáborján A. *Csizmadia* szócikke)

³¹⁰ CSERBÁK–GÁBORJÁN 1990, 71.

³¹¹ TOMISA 1999.

³¹² HOFER 1993, 27.

³¹³ GÁBORJÁN 1991, 692.

³¹⁴ TOMISA 1999.

készült. Ez egy „viszonylag vastagabb és nehezebb” bőrféle volt, amelyet kecskéknek a bőréből készítettek.³¹⁵ A másik nagyra becsült, de az előzőnél vékonyabb és könnyebb csizmaalapanyag a *szattyán* volt, amelyet juh-, birka-, és báránybőrökből készítettek.³¹⁶ A kordován(y)- és szattyáncsizmák viseletének a legnagyobb divatja a 16-18. század volt.³¹⁷

A török időkben a csizmára olyan nagy kereslet alakult ki, amit a magyar ipar nem tudott egymagában kielégíteni, a törökök között viszont nagy hagyománya volt a finom bőrből készített lábbeliknek. A görög kereskedők ezért török eredetű bőroket, csizmákat is árultak boltjaikban,³¹⁸ ill. „még a felszabadító háborúk előestéjén is adóban, bérleti díjban, ajándékban (...) csizmák százait vitték a hódoltságból a királyi Magyarországra.”³¹⁹ Az oszmán törökök, pontosabban a nekik dolgozó, szakmailag nagyra becsült bőrkikészítő mesterek (amelyet török eredetű szóval *tobakoknak/tobakosoknak* is³²⁰ neveztek hazánkban), elsősorban kiváló minőségű, piros színű bőreikről voltak híresek, ezért „jellegzetes piros szattyánjaikat a nemzetközi kereskedelemben *török bőrnek*” nevezték.³²¹

Külön a piros színű csizmák hazai elterjedésének kérdésével eddig nem foglalkozott a szaktudomány, saját kutatásaim szerint ugyanakkor a 16-17. században a magyarok lakta területeken (feltehetőleg mind a magyarok, mind pedig a megszálló törökök körében) még inkább a sárga lehetett a leggyakoribb színes csizma.³²² Ez véleményem szerint azzal magyarázható, hogy a 17-18. századi katonák viselete³²³ (a katonai elit öltözete azonban már a

---

³¹⁵ „A mórok-spanyolok útján Nyugat-Európában elterjedő kordován”, amely Cordoba városról nyerte a nevét, egy középkori eredetű bőrféle, amelyet hazánkban sokáig timsós eljárással készítettek (GÁBORJÁN 1991, 287).

³¹⁶ NAGY L. 1971, 192. Ugyanakkor az eredeti szattyán (szaffián, ui. a marokkói Safi/Szaffi után nevezték így) szintén kecskebőrből készült, csupán a „közönséges” készült juhbőrből (RévLex XVII. 407). Vö. BROBY-JOHANSEN 1969, 348.

³¹⁷ GÁBORJÁN 1977, 521.

³¹⁸ GÁBORJÁN 1991, 692. Vö. „A kecskeméti csizmadiák 1656-ban megerősített szabadalomlevele pl. kikötötte, hogy a város lakosait szattyánbőrből készített csizmákkal lássák el, s ha ezt nem tudnák, »hozzanak a városba török munkájú csizmákat.«” (HOFER 1993, 27).

³¹⁹ HOFER 1993, 27. Vö. egy 17. század eleji forrás szerint Kolozsvár piacára délről (Törökországból, Konstantinápolyból, Nándorfehérvárról) érkezett egyebek mellett a „szattyánbőrből készült kapca, a karmazsinbőrből gyártott csizma és papucs” (PAKÓ 2015, 149). Viszont északról, Bécsből érkeztek egyes vörösesre színező festékanyagok így pl. „a berzsény, a bécsi sáfrány [sáfrányos szeklice?] és a minium.” (Uo. 147). Vö. Pesten a 18. században a kisázsaiak karmazsin, kordovány, szattyán mellett timsóval, vörös festékkel is kereskedtek (ld. Pest város keleti kereskedelme a XVIII. században. *História* 3. 1930). Vagyis még a 18. században is fontos behozatali cikknek számított a kikészített bőr, ill. a bőrök/textilek festéséhez szükséges timsó és vörös festék.

³²⁰ A *kordován(y)osok* az a másik név, amit még használtak a török módra dolgozó bőrkikészítő mesterekre (FLÓRIÁN-TÓTH 1992, 13).

³²¹ NAGY L. 1971, 217.

³²² Vö. Amikor Szepsi Csombor Márton utazásai közben találkozott három „muszkával”, ezt írta a ruházatukról: „az mienktől nem sokat különböz” mivel nekik is „magos sarkú sárga csizmájuk” van. Arról is értesülünk, hogy ő is ilyen színű csizmát hordott, katalóniai útja során ugyanis arról számol be, hogy „az lábambeli akkori sárga csizma felette igen megszakadozott” (*Europica Varietas* Kassa, 1620. ld. <http://mek.oszk.hu/06100/06179/html/magyutaz0030004/magyutaz0030004.html>). Vö. a következő, a 17. században uralkodó Murád szultán kegyetlenségéről szóló anekdotával. Róla ugyanis az a hír járta, hogy éjjelente áruhába bújva ellenőrizte az alattvalóit. „Állítólag egy alkalommal véletlenül összetalálkozott egy keresztény koldussal, aki olyan időben viselt *sárga* csizmát, amikor csak muszlimok hordhattak sárga lábbelit.” A koldus a csizmát, „mint kiselejtezett darabot egy muszlimtól kapta, a szultán [ennek ellenére] kivégeztette” (<http://turkinfo.hu/2015/11/08/oltozz-ugy-akar-egy-oszman/>)

³²³ A hadsereg ruházata voltaképpen csupán a 18. század után uniformizálódott (ENDREI 1989, 105). „1630-ból származik első leírásunk a magyar huszárok viseletéről” ez azonban kizárólag a császári testőrség díszes ruházatát örökíti meg, mindenesetre a leírásban már vörös nadrág szerepel, de érdekes módon ehhez nem csizma tartozott, hanem sárga és piros szattyáncipő (Uo. 106).

16-17. században is) jobbára a *piros nadrág* volt. (Vö. A huszárok piros ruházatának emléke még a farsangi alakoskodó szokásokban is fennmaradt.)³²⁴ A piros nadrághoz viszont bizonyosan attól elütő színű,³²⁵ méghozzá leginkább sárga csizmát szerettek viselni.³²⁶ Emellett szól, hogy a – digitálisan elérhető – *Erdélyi Királyi Könyvek* címeradományokról szóló okleveleit vizsgálva Gyulai Éva arra jutott, hogy a címerképek latin nyelvű leírásaiban feltűnően sokszor szerepel a skarlát nadrágszínként,³²⁷ ill. hogy ezekben „többször, pontosan 58 esetben szerepel a sárga csizma”, míg „vörös csizma viszont csak kétszer fordul elő.”³²⁸ Ez nem meglepő, hiszen Thaly Kálmán már korán leszögezte, hogy „a vitéz [magyar] csizmája nem (...) piros, hanem - öltözéki szempontból a piros nadrághoz helyesen – sárga.”³²⁹

Egyértelműen a sárga csizmák fölényét mutatja „1601-es Sopron megyei árszabás”, melyben csupán fekete és sárga lábbelit emlegetnek.³³⁰ Erre utalnak továbbá az erdélyi országgyűlések 1620-as években kiadott árszabásai, amelyekben – a fekete lábbelik mellett – „Törökországi sárga kordoványból/szattyánból csinált” hosszú és rövid szárú csizmákat, sárga karmazsinból és kordoványból készült „lánynak való sarúkat” ill. „deli csizmákat” is felsorolnak, piros színű csizmáról azonban egyáltalán nem esik szó. (Csupán a sárga kordovány/karmazsin kapczák említése után, a legolcsóbb lábbelik között tűnik fel ez a szín, ott találjuk meg ugyanis a „veres kordovány kapczát” ill. a „veres bőrből csinált varga bőr kapczát”, de mind közül az utóbbi kerül a legkevesebbe).³³¹ Ellenben 1627-es „Török, görög és zsidó kereskedőktől behozandó marhák limitációjában” egyaránt szerepel a sárga és a veres kordovány és karmazsin, ill. ezekből készült csizma is, sőt a *veres* valamelyest még drágább is.³³² Az 1627. év áprilisából való erdélyi rendelkezés viszont ugyanazon árat szabja meg egyrészt a „törökországi *veres*” másrészt a „kordován *sárga*” csizmának.³³³ Az 1627. októberi rendelkezés viszont megint szinte csak sárga színű lábbeli-alapanyagokról ír (szattyán, kordovány, karmasin), ráadásul ebben már az „Erdélyben csinált sárga bőroket” is külön megemlítik.³³⁴ A sárga csizmák fontosságára mutat továbbá, hogy pl. a kolozsvári

³²⁴ Erdélyben, Szentgericén „a huszároknak szép maszkuráknak kell lenniük. *Valamikor rég piros nadrágjuk volt – így az emlékezet*” (BARABÁS 2008, 345. Kiemelés az eredetiben).

³²⁵ A nagy színbeli kontrasztok kedveléséről a paraszti viseletek kapcsán ld. BÁLIZS 2012.

³²⁶ Méghozzá karmazsin csizmát, hiszen a *Vak Bottyánról való ének* címet viselő 1705-ös költeményben is ez áll: „az vitéz kurucnak van szabott dolománya, sarkantyús csizmája, futó paripája; az gyalog kurucnak van frissen járása, vitéz karja, lábaiban *karmazsin csizmája*” (HORVÁTH C. 1899, 650).

³²⁷ A katonai uniformisok kapcsán még a 19. században is előfordul a *skarlát* színnév használata, pl. „Egyenruhákhoz a legragyogóbb *scarlát piros* színt úgy állíthatni elő...” stb. (BÓTÁR 1886, 155).

³²⁸ GYULAI 2008, 24. Vö. Az erdélyi fejedelemség korában Kőváry szerint a leányok kedvenc csizmaszíne is a sárga volt (KŐVÁRY 1861, 52).

³²⁹ THALY 1883, 9. Vö. Erdélyi János szerint a jellegzetes régi magyar öltözet a „veres nadrág, sárga csizma, veres bársonysüveg a férfiaknál” (K. POSONYI 1927, 178).

Vö. még: „*Sárga csizma veres nadrág*

Királynérul maradt jószág:

Mente helyett kabátod lész

Az is hátul hasított lész”

(„Ezerhétszáz ötvenegyben” kezdetű katonanóta. Ld. THALY 1864, 283.)

Ill.: „Telekes bocskor! gyöngyös kapca! járd meg tubám! járd meg/ *Vörös nadrág, sárga csizma*, járd meg tubám! járd meg...” (Pálóczi Horváth Ádám: Járd meg tubám, járd meg, az 1813-ban befejezett *Ötödfélszáz Énekek* c. gyűjteményéből).

³³⁰ SZABÓ P. 1999, 102.

³³¹ SZILÁGYI 1882, 278-280, 394-396.

³³² Uo. 443.

³³³ Uo. 384.

³³⁴ Uo. 452-453.

csizmadiacéh 1650-ből származó szabályzata szintén sárga karmazsinból való lábbelik készítését írta elő mesterremekként,³³⁵ ill. az is, hogy pl. a borosjenői végvári csizmadiamesterek 1646-ban Sárospatakon kiadott szabályzata szerint a csizmadiákat senki se háboríthatja abban, hogy – a fekete mellett – a „sárga bőrt” a „magok mesterségek szerént megkészíteni” tudják.³³⁶

De mit is takar a *karmazsin* szó az utóbbi adatokban? Színt bizonyosan nem, hiszen az írott emléanyagban a *karmazsin* jelzőjeként egyaránt feltűnik a *vörös/piros* és a *sárga* színnév is. Valószínűleg egy a kordoványtól minőségében, készítmódjában (sőt akár alapanyagában is) eltérő bőrfajtát értettek alatta, hiszen ez a szó mindig a kordovánnyal párban szerepel a forrásokban. (A *karmazsin* további jelentéseire a későbbiekben még visszatérek). Egyes kutatók szerint viszont korábban a *karmazsin* szó is kordován(y)t jelölt, Flórián Mária és Tóth Béla *Tímárok* című munkájukban ugyanis az írják, hogy kordován(y)bőrt csupán akkor neveztek *kordovánnak*, ha az fekete volt, ha viszont már sárgára vagy pirosra festették, akkor „karmazsin csizma volt a neve.”³³⁷ Ennek a kijelentésnek azonban éppenséggel ellentmondanak az imént említett erdélyi árszabások sárga kordoványról szóló adatai,³³⁸ de részben Tóth Bélának egy saját korábbi munkája is, másutt ugyanis azt írta, hogy „a pirosra festett szattyánbőr” elnevezése volt korábban a *karmazsinbőr*.³³⁹ Vagyis korábban még nem kecskebőrlől készült kordoványként, hanem – birka- vagy juhbőrből való – szattyánként írta le a *karmazsin* jelentését. Bár ténylegesen vannak arra utaló adatok, hogy a karmazsint készíthették – a kordoványhoz hasonlóan – kecskebőrből is,³⁴⁰ a régi források nyelvezetéből mégsem olvasható ki ilyesféle következetes megkülönböztetés, még a szaknyelvet tükröző céhiratokból sem. (Ld. a már említett külön sárga kordovánról és külön sárga karmazsinról szóló adatokat,³⁴¹ de egyes vélemények szerint a 17. századi jómódúak kifejezetten „sárga kordovány” csizmákat viseltek.³⁴² Egy 18. század eleji alföldi számadáskönyvben szintén külön esik szó 1 kötés vörös karmazsin bőr megvásárlásáról, ill.

³³⁵ VERESS 1929, 85.

³³⁶ DOMONKOS 1991, 76-77. A 17. századot végigkísérik a férfiak által hordott sárga csizmákról (és általában sárga színű bőrokról) szóló adatok. Hozzá tartozott Mihály vajda díszöltöztetéséhez (egy 1599-es forrás szerint ld. *Magyar Történelmi Tár* 1882, III. sorozat, 5. kötet, 69.), az SzT két sárga karmazsincsizmára vonatkozó adata 1609-ből és 1621-ből való (ld. VI. 196). A szegediek és a tápaiak több pár ilyen színű lábbelit küldtek ajándékba a kamarának, „kit Ntok viseljen jó egészséggel” (1635-ös és 1643-as adatok szerint ld. *Századok* 1900, 638, 641). 1650 körül egy Körmenten raboskodó török „sárga szattyán” fejében váltotta meg a szabadságát (TAKÁTS 1956, 588), egy 1655-ben kelt levélben két sárga csizmás katonáról esik szó (ld. NAGY Z. 2016). Ecsed várában 1669-ben „igen közönséges sárga karmazsin csizmát” (THALY 1886, 139), Szamosfalván 1675-ben – egy erdélyi nemes javai kapcsán – „10 pár sárga karmazsin béltett szárú csizmát” vettek leltárba (*Magyar Történelmi Tár* 1881. III. sorozat 4. kötet 744.) stb.

³³⁷ FLÓRIÁN–TÓTH 1992, 14. Legtöbb néprajzkutató ténylegesen egyenlőjelet tesz a piros csizma és a karmazsincsizma között. Arra is lehet példát találni, hogy a fekete csizmát tekintik azonosnak a kordovánnal. Tálasi szóhasználat is erre utal: „télen piros vagy kordován [azaz fekete] csizmát húztak kapcával” (1977, 266).

³³⁸ Vagyis a kordoványnak nevezett bőrféle nem kizárólag fekete volt: a miskolci görögök egyebek mellett „veres kordovánnyal” is kereskedtek a 18. században (ÁCS 2014). Egy 18. századi levélben viszont a következő földesúri óhaj szerepel: „Ha szép sárga teelő dinnyéket, egy kötés szép sárga kordovánnyal együtt ha küldetek számomra, kedvesen veszem!” (HERCEG 1980, 84).

³³⁹ TÓTH 1984a, 26.

³⁴⁰ Pl. amikor 18. század elején a törvényhatóságoknak jelenteniük kellett a Helytartótanács felé, hogy saját területükön milyen kézművesekre lenne szükségük, Baranya vármegye „irhagyártókat és tímárokat kér Pécsre, megjegyezve, hogy ott a török időkben a török tímárok *kecskebőrből* karmazsint és kordovánt készítettek” (HECKENAST 1971, 321. Kiemelés tőlem).

³⁴¹ Vö. „1708: Két veres bagaria bőr. Sarga kordovány 33. Sarga s veres karmasin 8” (SzT VI. 195).

³⁴² KERÉKES 1940, 209.

külön „10 vörös és 9 fekete kordován” megvételéről, mintha a vörös karmazsin és a vörös kordován két különböző színes bőrféle lenne).³⁴³

És akkor még nem is beszéltünk arról, hogy a különféle bőrök színének a pontos megjelölése kapcsán sem kizárólag a *piros/veres*, a *sárga* és a *fekete* színnevekkel találkozunk a forrásokban. Pl. a nagybányai csizmadiák 1619-es céhszabályzata szerint elfogadható, hogy a kereskedők a városba „sárga és veres és *szederjes* mívet, török mívet” hozzanak be, „akár karmazsin, akár szattyán, akár kordovány legyen” az.³⁴⁴ A már említett 1627-es erdélyi limitációban „a szép öreg sárga jó Karmasin” – valamint a *veres* és a *szederjes* színű mellett – még a *kék*³⁴⁵ is szerepel.³⁴⁶ Sőt a későbbi forrásokban a *fejér* színnév is feltűnik a *karmazsin* szó társaságában, igaz, nem a csizmák kontextusában: „Fejér karmasin nemet Czipellős.”³⁴⁷ (Ugyanakkor a 17. században a cipőkhöz a karmazsin mellett további, szintén török eredetű alapanyagot, méghozzá „sárga, vörös, kék, szederjes bőroket” használtak.³⁴⁸) Vagyis a Tóth és Flórián által vázolt jelentésmegoszlás, azaz, hogy a fekete kordován(y) = *kordován(y)*, a piros és a sárga kordován(y) = *karmazsin*, az írott forrásokból nem igazolható.³⁴⁹ Inkább Szabó Péternek lehet igaza, szerinte a karmazsin(bőr) elsősorban a szattyánra utal, bár szerinte a bőrparban elsősorban a vörös színű szattyánt fejezhette ki a *karmazsin*.³⁵⁰ A régi források azonban – mint láttuk – más színű karmazsinbőröket is emlegettek.

Bizonyosat más kérdésekben sem tudunk mondani. Nem bizonyítható ugyanis minden kétséget kizáróan, hogy elsőként talán nem a katonák között vált felkapottá a piros színű csizma viselése, hanem – a piros bőrlábbeliket is viselő magasabb társadalmi rétegeket utánozva – a gazdagabb parasztok körében. Ugyanakkor talán erre utal, hogy pl. (Vak) Bottyán János hadvezér miután 1709-ben Kecskemétre „sárga karmazsinokat” akart magának hozatni, azt a választ kapja, hogy „itten bizony mostan nem kaphatni, hanem veres kettő vagy három [féle? is] vagon.”³⁵¹ Utóbb említett *veres* színnévvel jelölt karmazsinokból már valószínűleg elsősorban női csizmák készültek, hiszen Bél Mátyás már a 18. század elején azt állította a nők öltözéke kapcsán, hogyha „a német és a nemességhez tartozó nőket nem tekintjük, nincs Magyarországon, aki mást viselne, mint csizmát.”³⁵² Az alföldi lakosság igényeit kielégíteni kívánó 18. század eleji bőrpar két- vagy háromféle *veres karmazsint* is kínált minden bizonnyal a női vevőközönség számára,³⁵³ ráadásul ezen a tájon – ha hihetünk

³⁴³ HORNYIK 1862, 83, 87. Vö. *Piros* kordoványból készített csizmát emleget Kiss Bálint szentesi lelkész is a 19. század elején (ld. GILICZE–KORMOS 1992, 298).

³⁴⁴ SZÁDECZKY 1889, 694. Vö. a SzT *szederjes karmazsin* adataival (ld. VI. 195).

³⁴⁵ 1628-ból: „Egy *kek karmazin* Jancziar kapcza” (SzT VI. 196). Vö. „1788: Egy pár kék Karmasin Bakkants aranyos Sinorral” (SzT VI. 195). Vö. még: „Zöld selyem ostya, /*Kék karmazsin* csizma, /Színom-szánom szent Mariska, /Fordulj ki az útra” (KISS 1984, 165).

³⁴⁶ SZILÁGYI 1882, 443.

³⁴⁷ SzT VI. 195. Az adat 1679-ből való.

³⁴⁸ KERÉKES 1940, 209.

³⁴⁹ Vö. A karmazsincsizma értelme a CzF szerint „Karmazsinszinű veres bőrből vagy *szattyánból* varrott csizma” (CzF III. 414). Kazinczy önéletírásában viszont *marokén* bőrből varrott lábbelit értett alatta: „karmazsinnak nevezett (marroquin) csizma” (ORBÁN 2009, 719). Flórián és Tóth szerint azonban a *marokén* vagyis a „marokkói bőr” nem azonos a *karmazsinnal*. (Egyébként szerintük a marokénnek – sajátos készítmódja mellett – az a fő ismérve, hogy a „festéséhez festő buzér gyökeréből kivont alizarint alkalmaztak, ami timsóval szép vörös színt adott a bőrnek.” Ld. FLÓRIÁN–TÓTH 1992, 15).

³⁵⁰ SZABÓ P. 1999, 103.

³⁵¹ THALY 1883, 660.

³⁵² WELLMANN 1984, 457.

³⁵³ A piros csizma nők általi viselésére vonatkozó két 19. századi alföldi adat: „Láttyuk a’ Törököknél: hogy még most is leg örömebb viselik a’ piros csizmát. Szemeimmel látom ezt (csak Szegeden is) hogy a’ fiatal leányok a’ vörös csizmára, cipőre vágynak.” Ill.: „Az alföldi fiatal aszszonyok előtt, de főképpen minden leányok előtt

Réső Ensel Sándor 19. századi szokásgyűjteményében közreadott, (Szathmári Károly tollából való) a 18. századra visszaemlékező leírásának – a leányok jegyajándékként is kaphatták udvarlójuktól a „piros kordován vagy karmazsin csizmát.”³⁵⁴ (A piros csizma alföldi kedveléséről szóló adatok főleg annak fényében mondhatók koraiaknak, hogy pl. Vas megyében csupán a 18. század legvégétől rendelkezünk adatokkal piros és sárga színű csizmákról, korábról legfeljebb fekete csizmákról szólnak a források).³⁵⁵ Mindenesetre a sárga, de különösen is a piros csizma viselése a 18. század végére szinte minden tájon nagy népszerűsége tett szert a magyar parasztság körében.³⁵⁶ Olyannyira, hogy néhol még a 19. század végén is hordták ezeket, ekkortájt a bőrt kikészítő mesterek pl. „Erdélyben... különösen piros, Szerémségben inkább sárga bőrt készítettek, mert a székelyek a piros, a szerémségiek a sárga csizmát viselték” szívesebben.³⁵⁷ (Ugyanebből az időből Bácskából viszont zöld színű csizmáról is rendelkezünk adattal).³⁵⁸ Sőt voltak olyan magyar vidékek is, ahol a jobbágyleányok – a Napkirály-korabeli francia divat hatására – piros sárga vagy fekete, „illetve változatként” sárga sarkú piros csizmát viseltek.³⁵⁹

5.1.3. Festőanyagok, ill. a *karmazsin* szó jelentésrétegei

De milyen árnyalatot takarhatott pontosan a *piros* szóval jelölt csizma és karmazsinbőr? Ennek a kérdésnek az eldöntéséhez meg kell ismerkedni a csizma alapanyagául szolgáló bőrök festőanyagaival, amelyeket a hazai szakirodalomban legbővebben Nagy László foglalt össze a veszprémi tobakmesterség múltjára vonatkozó vizsgálata során. Cikkében azt írja a bőrfestési eljárásokról és a festékanyagokról, hogy azok részben a „közös arab-török” recepteknek, részben a „sokfelé vándorló” céhlegények tapasztalatszerző útjainak köszönhetően „igen nagy területen” majdnem teljesen uniformizált módon voltak jelen a 18-19. századi bőrparban.³⁶⁰ A tobakosok által alkalmazott festési eljárások talán hasonlóak lehettek hazánkban is, ill. az is feltételezhető, hogy a 18. században már a magyar mesterek is viszonylag korszerű festőtechnikák birtokába jutottak. Hozzájárulhatott ehhez, hogy II. Rákóczi Ferenc 1708-ban Huszt városába „karmazsin szattyán és kordován bőrök” kikészítésében jártas örmény mestereket hozatott, Munkácsra pedig szintén török földről való „karmazsinos tímárokat” foglalkoztatott.³⁶¹ Valószínű az is, hogy ezektől a jól képzett tobak(os)októl a minőségi piros színű karmazsinbőrök készítését is elvették a magyarok, hiszen a 18. század folyamán – a sárga lábbelik rovására – egyre inkább megnőtt az igény a

---

oly nagy böcse a' piros csizmának: hogy a' nélkül ritkát lát az ember. (...) Nem nagynak tartják az olyan leányokat, kik fekete csizmával be érik” (Dugonics: MPéld II. 7; 67).; „Az alsóbb rendű, falusi leányok... különösen magas sarku veres csizmát szeretnek viselni” (Hunfalvy János: Az Alföld és lakosai In. *Magyarország és Erdély eredeti képekben I.* Darmstadt, 1856. 270). Vö. „A nők Debrecenben is legörömestebb vörös (piros) és sárgacsizmát viseltek” a 18. században (ZOLTAI 1938, 303).

³⁵⁴ RÉŐ ENSEL 2000, 41. Vö. Hódmezővásárhelyen a „csizmával mint jegyajándékkal 1778-ban találkozunk” (BARABÁS 1956, 253). Főrangúak köréből már 18. század eleji adat is idézhető hasonló jegyajándékra, a Háromszéken található Killyén egy nemes hölgy egyebek mellett „karmazsin színű selyemkötéses csizmát” kapott vőlegényétől (SZŐCSNÉ 2010, 18).

³⁵⁵ FLÓRIÁN 1996.

³⁵⁶ Vö. „A piros vagy a sárga csizma nagy divat volt korszakunkban [ti. 1820-1867 között] a leányok és fiatal menyecskék körében, míg az idősebbek feketében jártak” (KRESZ 1956, 45).

³⁵⁷ NAGY L. 1971, 217.

³⁵⁸ A leányoknak „lábukon piros vagy zöld csizma” (Badics Ferenc: A Bácska In *Osztrák Magyar Monarchia Írásban és Képen Az Alföld*)

³⁵⁹ KATONA 2017, 56.

³⁶⁰ NAGY L. 1971, 217.

³⁶¹ MÁRKI 1907, 314.

piros csizmák iránt (ahogyan arra pl. Erdélyi János is felfigyelt).³⁶² De milyen színezési és festési eljárások léteztek arra, hogy a bőr pirosas színt kapjon? Nagy László tollából idézem az erre vonatkozó összefoglalást:

„Gyakran találkozunk szintén külföldi receptek között a fekete üröm és a cochenille³⁶³ főzetével. Ezek és több más növény, mint: a gyömbér, a braziliai fa, a festőbuzér stb. főzetei sohasem szerepelnek egyedül a piros festék anyagában, rendszerint egymással és különböző cserzőanyagok, különösen gubacspor és timsó levével keverve, sokféle kombinációban... a timsó megfelelő adagolásával a piros szín árnyalatait szabályozták. Minél többet tettek belőle a növényi főzetbe, annál sötétebb színt értek el. (...) A legélénkebb piros festéket a kermes, karmazsinbogyó (*Phytolacca americana*) főzetével és gubacsfürdővel készítették. Ezzel festették a 18. századi szattyánbőrök leghíresebbjét a karmazsint.”³⁶⁴

Nagy László utóbbi két állítása azonban kiegészítésre, ill. helyreigazításra szorul. Egyrészt a *karmazsin* szó hazánkban nem csupán egy bizonyos piros csizma elnevezése volt. Bár az igaz, hogy egyfajta bőrfélét is megneveztek vele, mégsem csupán ennek jelölésére szolgált. Régóta bizonyított tény ugyanis, hogy „e szón a régiek... karmazsin-atlaszt, karmazsin-posztót, karmazsingyolcsot... is értettek; ami pedig a karmazsin színét illeti, ez nemcsak skárlátvörös, hanem testszín, szederjes, sárga stb. is lehetett.”³⁶⁵ Takáts Sándor szerint a *karmazsin* szó ezen felül „színes finom bőr” elnevezésére is szolgált, amelyet „Törökországban készítettek, és *török kordován*-nak is neveztek.”³⁶⁶ (Egyébként Takáts szerint is – mint már szó esett róla – elsősorban *sárga* és *veres/vörös/piros* színű karmazsint emlegetnek a források). A „*karmazsinszín*” összetételben azonban bizonyosan pirosas árnyalatot is jelölt ez a szó,³⁶⁷ talán sötét kékespirosat, hiszen a román nyelvbe átkerülve a *carmajin* mind a mai napig ’bordópiros és lila közötti színárnyalat’ értelemmel bír.³⁶⁸ Sőt létezik a *karmazsin* szónak még egy további jelentése is, amely összefügg az előzővel, és amely a 19. század végén már bizonyosan használatban volt: „Karmazsin, a középkorban a kermesbogárból... készített élénkpiros festék.”³⁶⁹ Ez a szó tehát legalább négyféle dolognak a jelölésére volt használatos nyelvünkben:

*karmazsin*³⁷⁰

1. ’többféle színű bőr (esetleg festett szattyán)’
2. ’drága, többféle színben készített szőtt textil’³⁷¹

³⁶² „Az Egyetem kéziratai közt (M. S. A.) van egy jegyzék hová beirattak mind azon öltözetek, melyeket a jézsuita szerzetbe felavatott ujonczok, a rend ruháit fölvevén, letettek. 1712 évben tizenegy ujoncz közül nyolcznak volt sárga csizmája, kettőnek fekete, egynek vörös. 1722. Nyolcz közül négynek vörös, kettőnek fekete s ugyanannyinak sárga, s még 1760-ban is van vörös, de már sárga nincs” (ERDÉLYI J. 1851, az 1483. közmondáshoz fűzött magyarázat).

³⁶³ Erről a színezékről alább lesz majd szó.

³⁶⁴ NAGY L. 1971, 217.

³⁶⁵ OKISZ 1168.

³⁶⁶ TAKÁTS 1906, 204.

³⁶⁷ Vö. A *karmazsinszín* jelentése „Haragos sötét veres szín” (CzF III. 414). A karmazsin régi jelentése a nyelvészek szerint ’élénk, kissé kékes árnyalatú sötétpiros szín’ lehetett (RSzSz 192). Vö. még BROBY-JOHANSEN 1969, 338.

³⁶⁸ BENŐ 2004, 147.

³⁶⁹ *Az Athenaeum kézi lexikona I.* Budapest, [1892], 875. Vö. „pirosító buzért vetett táblaszámra, amikből... magyar karmazsinnak kellett előtámadni” (Jókai Mór: A háromszínű kandúr, 1893)

³⁷⁰ Többféle szóalakban is jelentkezik a régi forrásokban, pl. „Egii crimasin szoknia” (1633-ból, ld. SZŐCSNÉ 2010, 236).

3. 'egy bizonyos piros színárnyalat'³⁷²
4. 'egy bizonyos piros festékanyag'³⁷³

Másrészt a Nagy Lászlótól származó iménti idézet utolsó mondatában említett „karmazsinbogyó” és az előtte említett „kermes” két különböző színezőanyagra is utalhat. Előbbit, vagyis – mai botanikai nevén – az amerikai alkörmöst (ld. az V. mellékletet) hazánkban a közelmúltban elsősorban már csak a hortobágyi pásztorok használták bőrfestésre.³⁷⁴ Valószínűleg azért tűnik fel ennél a növénynél az egyébként külön jelentéssel bíró „kermes” szó is, mert korábban – a *kermes* szóval etimológiailag rokon – *alkörmös/alkermes* név olykor előfordult egyszerűen *Kermes* alakban is.³⁷⁵ Sőt egyes vélemények szerint ugyanennek a növénynek – élelmiszerek és textilek festésére is használt – termését a németajkúak a 17-18. században még egyszerűen „kermesz bogyóként” emlegették.³⁷⁶

A „kermesz” önmagában (vagyis *al-* előtag nélkül) azonban általában nem az utóbbi festőnövényt jelöli, hanem egy állatfaj színezékét, méghozzá egy pajzstetűfajt (ld. az V. mellékletben a *kermesz* 1. számú jelentését). A fenti zavar abból is adódhat, hogy már Dioszkoridész is – aki *Természetrájában* (Kr. e. I. század) részletesen leírta a pajzstetű betakarításának és feldolgozásának a módját – bizonytalan volt, miképpen nevezze meg ezt a rovarot, egyaránt használt megjelölésül egy részben 'bogyó' jelentésű szót (*coccus*), ill. 'mag' és 'apró féreg' értelmű kifejezést is.³⁷⁷ (Ugyanakkor talán a *coccus* nem feltétlenül bogyót jelölt ebben a kontextusban, mivel azokon az ágakon, ahol ezek a rovarok élnek, „a kermesztetű fehér vattaszerű váladéka nyomán gubacsok (*coccus*) képződnek”, vagyis ezeket a gubacsokat is érthették az iménti latin szó alatt).³⁷⁸ De hogy tovább bonyolítsuk a képet, megemlíthető, hogy Rómában ugyanazt a 'mag' jelentésű szót használták erre a színezékre, amelyet a gabonafélékre is alkalmaztak (*grana*),³⁷⁹ valószínűleg leginkább azért, mert a nősténytetű festő tulajdonsággal rendelkező lárvái golyócska formájúak voltak és „úgy néztek

³⁷¹ Értsd: posztó, atlasz, selyem stb. Pl. egy 1702-es adat karmazsin selyemre: „kék karmasin selyem öv” (ld. SZŐCSNÉ 2010, 241).

³⁷² „1568: Kokkinon [cochenille?], iegioz karmasin szint, vér szabasu szint” (NySz II. 131). Vérrel kapcsolja össze a következő 17. századi leírás: „vér karmasin szín selyemből veres karmasinnal borított (...) térdkötő” (idézi: PÁZTOR 1999, 20). A forrás érdekessége, hogy egymás mellett találjuk a *karmazsin* 1. és 3. számú jelentését, hiszen a „veres karmasin” bizonyosan bőrfélét jelöl.

³⁷³ Vö. A *karmazsin* „valójában a karmintetűből nyert, borszesszel és »halványos ónnal« kevert *festékanyag*” (SZABÓ P. 1999, 103); „a *karmazsin* mint a piros csizmák *bőrfestéke* ismert volt a magyarországi tobakok, a török módra szattányt, kordovánt kikészítő tímárok technológiájában” (FLÓRIÁN 2007, 65. Kiemelés tőlem).

³⁷⁴ GUNDA 2001, 30. Tóth Béla a bőrök színezésére alkalmazott természetes színezékek közt tartja számon az „alkörmösvöröst”(ld. TÓTH 1984b, 523).

³⁷⁵ VÖRÖS 2008, 56.

³⁷⁶ ENDREI-HAJNAL 1958, 456. Egy heidelbergi orvos 1786-os művében szintén kermesz bogyóként hivatkozik egy bizonyos festőnövényre, talán épp erre (ld. RAUGUL é. n. 23). De kermesztetveket is hívhatták a kermesz bogyónak.

³⁷⁷ Vö. „Scharlachkoerner (Deut.); grana quermes (Esp., Port.); scarlatum (Lat.); chermes (It.); Kermes (Deut.); kermès (Fr.); kermis (Gr.); kokkos bafikos (Gr.); carminio (It.); kermes (Ned.); kermes lake; kermesic acid; grain lake; kermin berry; kermes berry; crimson lake; carmine lake” (Ld. <http://cameo.mfa.org/wiki/Kermes>).

³⁷⁸ RÁCZ 2010, 565.

³⁷⁹ FINLAY 2004, 151. Már a 19. században is ismert volt, hogy voltak idők, amikor a szárított pajzstetvek „*kermesbogyó*, *alkörmös*, *karmazsinbogyó* néven kerültek a kereskedelembe” (Brehm, Alfred: *Az állatok világa*. 1902-1906). Vö. „Kermes, mellyet a Németek, Gyümölsnek tartván, Biborbogyónak [*Scharlachbeeren*] neveztek” (A Biborbogár *Sokféle V*. Győr, 1798. 69).

ki, mint a gabonaszemek.”³⁸⁰ Később azonban a *grana* és a *granulat* szót az amerikai bíbortetű (ld. az V. mellékletet) kapcsán is használták,³⁸¹ amely az 1540-es évektől fogva (az európai kermeszhez hasonlóan) szintén „bogyó vagy őrölt formában került az európai piacokra.”³⁸² A 18. században pedig már a bogyóra vagy „golyóra formázott állapot” mellett „pasztaként” is árulták.³⁸³

Ráadásul az is nagyban megnehezíti a kutatók helyzetét, hogy a régi forrásokban a *bíbor*, a *karmazsin* és a *skarlát* (lat. *coccum*)³⁸⁴ szavak egyaránt jelölhetek kermesszel vagy (a 16. század közepétől) kosenillel festett szövetet és színt, éppen ezért „a leírásokban szereplő vörös színváltozatok” ill. azok színezékanyagai „sokszor azonosíthatatlanok.”³⁸⁵ Nehéz pl. azonosítani a színeket az első fennmaradt magyar szabadalomlevélben, amely „festőműhely, posztónyíró és kikészítő... üzem” alapításáról szól. Ebben az 1703-as dokumentumban ugyanis a külföldről behozott posztóanyagoknak „el nem nyésző *bíbor*, *kosenill*, *karmazsin*, *skarlát*... színekre” festését helyezték kilátásba.³⁸⁶ (A széles piros skálán nem kell csodálkozni, hiszen ugyanebben az időben Franciaországban „a kelme-festők hétféle pirosat ajánlanak: a *skarlátvöröset*, a *bíbortetűből* készült *karmazsinvöröset*, a *buzérvöröset*...”)³⁸⁷

Mindenesetre etimológiailag az európai pajzstetű (vagy másként: óvilági bíbortetű) szanszkrit nevéből származik a magyar *karmazsin* szó (ahogyan egyébként az angol *crimson* ’sötétpiros’ is),³⁸⁸ és ennek színezékét takarja a *karmazsin* 4. számmal jelzett jelentése is. Ez a színezékanyag, másképpen pácfesték³⁸⁹ nem csupán (a 15. század végétől kötelezően) a bíborosok ruháinak színét adta,³⁹⁰ hanem bizonyosan megjelent a csizmáknak szánt bőrökön is.³⁹¹ Csakúgy mint az amerikai bíbortetű és a már korábban elemzett festőbuzér gyökerének –

---

³⁸⁰ SCHNEIDER 1985, 40. Vö. „*Karmasin-mag*: grana chermes, seu tinctoria; kermesin-beer” (MAGYARY-KOSSA 1929, 260).

³⁸¹ FINLAY 2004, 153.

³⁸² TIMÁR-BALÁZSY 2002, 52. A kermesz kereskedelmi neve még: *skarlátetű* vagy *velencei skarlát*, a kosenille pedig *bíbortetű* (Uo.)

³⁸³ HAJNAL 1981, 99.

³⁸⁴ „†*coccum*...

1) eredetileg fán termő gyümölcs magva, és innen bogyó, küln. a skarlátölgyfa... vörös bogyója, a mely azonban voltaképpen egy saját fajú rovar, melyből a skarlát festéket készítik. 2) skarlátszín. 3) skarlátszínű posztó, ruha” (LatSz). Vö. a 8. századból való ún. Luceai kézirat és 9. században íródott *Mappae Clavícula* szerzetesi kézikönyv „*coccarina*” színezéknevével (ld. TIMÁR-BALÁZSY 2002, 50).

³⁸⁵ FLÓRIÁN 2007, 65.

³⁸⁶ ENDREI 1989, 30-31. E forráshoz hasonlóan más szövegek is különbséget tesznek a *skarlátszín* és a *karmazsin* között. Ahogyan korábban már idéztük, Lippay a tulipánok színét jellemezve külön sorolja őket fel (PosK I. 49.), de külön színeként szerepelnek Gyöngyösi István egyik költeményében is (PorMF I. könyv IV. rész 26. vers). Paap János 1796-os művében szintén egymás után tűnnek fel (ld. Paap 189). Vö. a következő 19. századi forrással: „timsóval kell megpróbálni a *karmazsin*, *skarlát*, test színű, viola szín, baraczk virágszínű...és vele határos vagy rokon színű posztót”, így derül ki, hogy színe valódi-e (*HasznM* 1830/1. 78).

³⁸⁷ TRASSARD 2006, 47.

³⁸⁸ Az angol ’karmazsin’ értelmű szónak (amely nem azonos a fent említett *crimson* névvel) szintén erre a tetűre megy vissza az eredete. A *vermilion* színnév (amely a francia *vermeil* rokona) ugyanis a latin eredetű *vermiculus* szóra vezethető vissza, amelynek jelentése ’kermesztetű, lárva, féreg’ (KERTTULA 2002, 132). De más, latin alapú nyelvek mai piros értelmű színneve is ezen a *verme-* (vagy *vermiculu-*) tőn alapul: sp. *vermejo*, port. *vermelho* (MELO 2009, 7).

³⁸⁹ A szó jelentéséhez ld. az V. melléklet Kermesz címszavát.

³⁹⁰ TIMÁR-BALÁZSY 2002, 52. Méghozzá azért, mert „a bíborosokat Krisztus katonáinak és potenciális mártírjainak tekintették” (PROPSZT 1997a, 75).

³⁹¹ Sőt a kermesztetű már önmagában is tartalmaz (kb. 18-32%-ban) valamennyit a színezék pácolásához szükséges tanninból, éppen ezért előszeretettel használták sötét bőrök készítésénél (ld. <http://cameo.mfa.org/wiki/Kermes>).

vegyileg több különböző színezéssel (*alizarin, purpurin* stb.) is bíró – festékanyaga, amellyel már a görögök és rómaiak is bőrt festettek (még hozzá „drinápolyi vörös” színre).³⁹² Később (sok más egyéb árnyalat mellett) a híres, készítési módjában sokáig titkolt *törökvörös*³⁹³ elnevezést viselő színt is a buzérgyökérből nyerték, de ezt inkább gyapoton alkalmazták, mint sem bőrökön.³⁹⁴

Sőt a kermesz (vagy karmazsintetű/óvilági bíbortetű) mellett akadtak még más pirosra színező anyagok is,³⁹⁵ Tóth Béla szerint korábban a következő festékekkel érték el a kikészített bőrök piros színét: „míniummal, cinóberrel, vörös okkerrel /föld vére/, festő buzérral (*Rubia tinctorum*), török pirosítóval (*Peganum harmala*) és kermessel (pajzs- vagy bíbortetű nedve).”³⁹⁶ Ezek közül Tóth jellegzetesen a török korban meghonosodott színezőként a *festőbuzért* és a *törökpirosítót* tartja számon.³⁹⁷ Ezek közül a második növény nevével azonban nem találkoztam másutt a hazai textil- és bőrfestés kapcsán, csupán Tóth Béla írásaiban. Nem világos, hogy ő milyen szakirodalomra, ill. vizsgálatokra támaszkodva állapítja meg utóbbi növény bőrfestőanyagként való használatát.

Kutatásaim szerint nem kizárt, hogy a neves 19. századi magyar botanikus, Dorner József megfigyelésén alapulhat az az elképzelés, hogy a bőriparban is használhatták egykor a *Peganum harmalát*, vagy modern magyar nevén a *szíriai rutafüvet*, hiszen ő vette észre elsőként, hogy Európában csupán Cordoba körül és Budapesten tenyészik ez a – szerinte az arabokkal együtt terjeszkedő – növény.³⁹⁸ Ugyanakkor a magyar tudományosság a 19. század végén már csupán azt hangsúlyozza erről a növényről, hogy „a török a selymet, gyapjút meg a pamutot szép s tartós pirosra festi vele” [a bőr tehát hiányzik a felsorolásból!],³⁹⁹ a 20. század folyamán pedig a növény bogójából származó kivonatot már nem csak festőanyagként, hanem fűszernövényként is számon tartják.⁴⁰⁰ (Sőt a *Kert* folyóirat 1919-es apró közleménye szerint a törökök körében kizárólag a hölgyek vették hasznát ennek a színezéknek, ők ugyanis „pirosító szerül használták” azt).⁴⁰¹ Ugyanakkor Kiss István (a 20. század elején) ennek a

³⁹² RÁCZ 2010, 128.

³⁹³ Nyelvünkben ez az árnyalat *törökpiros* néven is ismert volt: „Ezen gyök[ér] adja az úgynevezett *török piros színt*” (Wagner: MKözg 21). Vö. „Az alizarin a timsóval páczolt kelmének gyönyörű és elpusztíthatatlan piros (*török piros*) színezetet ad” (Hankó: Ch 131).

³⁹⁴ ENDREI 1989, 30. Vö. „A’ veres pamutot leg-inkább a’ Törökök készítik, ’s azért is gyakran Török pamutnak is neveztetik, mellynek veres festékjét igen titokban tartják a’ Törökök” (*A folyó és versbéli magyar beszédnek válogatott példái I.* Nagyszében, 1790. 211).

³⁹⁵ Érdekes, hogy Gergelyffi 19. század eleji „technológiai” könyvében, ahol hat különböző *veres* színezőanyagot is felsorol, a kermeszt már meg sem említi. Az általa felsorolt festőanyagok: a kosenil, a buzér, az atracél [alkanna] a sáfrányvirág, a fernambuk és a berzseny (ld. Tech 109. Ld. ezekhez a festőanyagokhoz az V. mellékletet). Ennek háttérében az áll, hogy az amerikai kosenil az európai kermeszt teljesen kiszorította a nyugati piacokról, mivel „az újvilági eredetű bíborfesték jobb minőségű és olcsóbb volt, mint a karmazsin” (SCHNEIDER 1985, 66, 68).

³⁹⁶ TÓTH 1988, 149.

³⁹⁷ TÓTH 1984a, 34. ill. FLÓRIÁN–TÓTH 1992, 12.

³⁹⁸ Haberern Jonathan: Báró Prónay Gábor emléke *Értekezések a természettudományok köréből* 7/2., 1876. 16.

³⁹⁹ PalLex XVI. 337. („Törökpirosító” szócikk) Hermann Ottó állította először, hogy ez a növény „kitűnő festékanyagot” szolgáltat, még hozzá „haragos-vörös vagy török-veres színt, a melylyel a törökök feszeiket s más színes szöveteiket festik” (HERMANN 1878, 77. Vö. „Keleten vörös festőanyagul (*harmalovörös*) használják” ld. RévLex XIX. 526). Ugyanakkor a Hermann által említett *törökvörös* elnevezés alatt inkább festőbuzérral festett árnyalatot értek korábban (ld. pl. Wagner: MKözg 208).

⁴⁰⁰ PI. P. HARTYÁNYI 1978, 25. 18. lábjegyzet. Fűszer voltát egyébként először a *Néptanítók Lapjában* említi a 19. század végén (28. évf. 1895. 55. sz. 515).

⁴⁰¹ N.n.: A szíriai, vagy török pirosító (*Peganum Harmala L.*) állami védelme *A Kert* 1919. 23-24. sz. 596. Vö. „Skarlátpiros paprikaszerű termésével pirosították ajkukat, képüket Mohamed budai leányai annakidején”

növénynek a hazai előfordulását csupán azzal indokolja, hogy egyes gazdag török főurak bódítószereként telepíthették,⁴⁰² „ipari célokra”, vagyis a ruhaneműk és lábbelik festésre való használatát teljesen kizárja.⁴⁰³ Voltaképpen úgy tűnik, hogy kizárólag a növény eredeti török felhasználása az, amelyből a textilfestési eljárásokban való egykori hazai hasznosítására következtethetünk, még nincs bizonyítva, hogy a hazai bőrök piros színében is jelentős szerepe volt a *törökpirosítónak*. Az azonban, hogy a csizmabőröket készítő tobakosok használták-e vagy sem a szíriai rutafüvet (vagy éppen más festékanyagot), nem döntő jelentőségű a csizmák valós piros színének megállapításánál.

5.1.4. A „csizmapirosítás” eljárásának az összetettsége

De ha a festékanyagok önmagukban nem mérvadóak a csizma színét illetően, akkor végeredményben hogyan nyerték el a *piros csizmák* a színüket? A kérdés megválaszolásához meg kell ismerkedni a csizmafestési technológiákkal. Ebben igyekszik eligazítani Torma Lászlónak – a Néprajzi Múzeum egykori bőrrestaurátorának – egyik rövid írása, amelyben a szerző mindenekelőtt „a színezés és a festés különbözőségére” figyelmeztet: színezéskor ugyanis csupán „anyagában tesszük színessé a tárgyat, míg festéskor pigmentet hordunk fel kötőanyaggal a felületre.”⁴⁰⁴ Mint írja:

„a kosenil, kermes pajzstetűből, illetve a festőbuzérból kioldott színezéssel pl. textilt, bőrt lehet színessé tenni, míg ha az oldatból kicsapatjuk – lakkosítjuk – valamely vegyülettel – általában fémsókkal – a színt adó részt, akkor leszűrhető és a visszamaradt pigmentből lesz a festék. Hogy bonyolítsam a dolgot, lássunk egy gyönyörű *karmazsinvörös* magyar csizmát. Ez esetben a kicsapatás a bőr felületén zajlik le.⁴⁰⁵ A világosra cserzett bőrt egy oldott fémsóval, általában timsóval (káliumalumínium-szulfát) itatják át, majd a színezéket rákenve a bőr felületén alakul ki a festék, amely már tartós, nagyon jó fényállósági mutatóval rendelkezik.”⁴⁰⁶

Szemponctunkból az a lényeges különbség a festés és a színezés között, hogy az előbbi többnyire időtálló, kevésbé fakul. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a színező- vagy festőanyagok többfélék is lehetnek (egyebek mellett a különböző korokból fennmaradt magyar bőrtárgyakon alkalmazták az indoeurópai kermeszt és az amerikai bíbortetűt/kosenilt is), bár szerinte a színezékek pontos felderítésére csupán „ritkán kerül sor”, mivel a bőrök kikészítésekor a felhasználásra kerülő cserzőanyag és pácanyag is „részt vehet a színezék kialakításában”, ami nagyon megnehezíti az azonosítást.⁴⁰⁷ Ezzel függ össze az is, hogy

---

(Legendák Budapest tündérművészetéből, a Gellérthegy déli oldaláról *Az Est* 1933. szeptember 21. 4). Vö. még: PESTI-TARJÁNYI 2011, 3 rész. 1.

⁴⁰² KISS 1912, 562. A törökpirosítót a Közel-Keleten valóban tudatmódosító szerként is használják, ld. <http://fitoterapiakalauz.hu/ved-az-idegen-szemektol/>. Ezen képességét *harmalin* és *harmin* nevet viselő alkaloidjainak köszönheti, amelyek azonban más növényben is megtalálhatóak, pl. az amazóniai sámánszertartásokon ősidőktől fogva használt *ayahuasca* (*Banisteriopsis caapi*) nevet viselő, szintén hallucinogén hatású indában (ld. VÁSÁRHELYI 2010).

⁴⁰³ KISS 1912, 561.

⁴⁰⁴ TORMA 2015.

⁴⁰⁵ Ebben az esetben a színezőanyagok „ásványi pigmentek, melyeket megfelelő oldatokból a bőr rostjain csapnak ki” (HORVÁTH é. n. 108).

⁴⁰⁶ TORMA 2015. Torma egyébként a *karmazsin* szót ’lilasbordó’ jelentésben használja, ill. másutt a fentiekkel összefüggésben azt hangsúlyozza, hogy a „timsót is tartalmazó szattyánt vagy kordovánt lehetett csak karmazsin színre festeni, hiszen a timsóban lévő alumínium részt vesz a szín létrehozásában” (TORMA 2001, 196).

⁴⁰⁷ TORMA 1988, 121.

tulajdonképpen „kevés, természettudományos vizsgálattal bizonyított adatunk van a kosenil vagy kermes pajzstetű használatára.”⁴⁰⁸

Utóbbi „kermes pajzstetű” név alatt azonban nem feltétlenül a korábban már elemzett, tölgyfán élősködő pajzstetűre (óvilági bíbor- vagy karmazsintetűre) kell gondolnunk, a törökös eljárással színezett bőrök esetén szóba jöhet az ún. lengyel bíborpajzstetű is (Ld. az V. melléklet Kermesz szócikkénél). Fontosságát mutatja, hogy ez a színezék szárított formában „a kelet-nyugati forgalomban a legkorábbi lengyelországi saját áruk között szerepel” éppenséggel részben pont a kikészített bőrök mellett.⁴⁰⁹ Hogy ezt korábban a törökök előszeretettel használhatták bőrök festéséhez (is), a következő, a lengyel tetűfajról szóló – 19. század eleji – magyar ismertetés igazolhatja:

Ukrajna ugarföldrén a’ Hajdinának valamely vad neme terem (Polygonum minus). Ezt Junius végén gyökerestől kitépik. Akkor gyökere valamely apró nemű kukacokkal van megrakva. A’ kúkakczok, mihelyest a’ szellőre kitétetnek, tüstént megkeménykednek. Megszáradván kanalanként vagy mérték szerent adatnak el a’ Kereskedőknek. Ha vízbe teszik, egy kevés Timsót adván bele, gyönyörű Skarlát színt nyer a’ víz. (...) A’ Lengyel Zsidók, és Örmények a’ *Törökök*nek szokták eladni, kik a’ selymet, *Marokint* [értsd: *maroként*], és a’ lovak farkát és serényét, úgy szinte tulajdon hajokat, szakállokat, és körmöket szokták vele megfesteni...”⁴¹⁰

Nagy László szerint a török módra dolgozó tobak(os) mesterek nem csupán egyféle színezéket alkalmaztak, így valószínűleg az utóbbi írásban kukacokként azonosított lengyel bíbortetűt is más festőanyagokkal, főleg talán az olcsó és jó színtartóssággal bíró festőbuzérral (is) vegyíthették,⁴¹¹ ahogyan arról már 18. század végéről is értesülünk.⁴¹² A festékanyagok sokfélesége természetesen a készterméken tapasztalható árnyalatok változatosságát vonhatta maga után. Ráadásul, még ha be is bizonyosodna, hogy a *piros* jelzővel illetett „karmazsin” csizmák többsége főleg a – nyelvünkben szintén a *karmazsin* névvel jelölt – (lengyel) kermesz színezékétől nyerte volna el végleges színét,⁴¹³ azzal sem kerülnénk sokkal közelebb a csizmák valós árnyalataihoz. Hiszen a kermesz színezéke (elsősorban a tölgyfán élősködő, de valószínűleg nagyban hasonlít ehhez a lengyel bíbortetűé is) „timsópácon bordó-piros (crimson, karmazsin); timsópácon vizelettel skarlátvörös; ónpácon skarlátvörös, timsó +

⁴⁰⁸ „Egyet biztosan ismerek... azt a vörös bőrrel borított nyeret, amely a diplomamunkám volt”, bizonyosan „kosenillel festették” – teszi hozzá (TORMA 2015 ld. még TORMA 1979, 178).

⁴⁰⁹ SZÉKELY 1965, 432. Ezt – eszerint a leírás szerint – „*karmazsinpiros* festéshez használták.”

⁴¹⁰ Ld. „A’ Kosenillát (Cochenille) kipótoló kukaczkok” *HasznM* 1825/2. 314. Vö. „A levantei bőrök (...) kermessel festvék” (Kubinyi Lajos: Kender, len, gyapju-fonás-szővés-festés. *VasU* 1856, 403).

⁴¹¹ „A buzérvörös es a kosenil [fénnyel szembeni] színtartóssága igen jó /5-6/. A kermeszé kicsit rosszabb /4-5/, a brazilvörösfáé pedig /berzenyszín/ ennél is rosszabb egy fokkal /4/” (H. HOFENK DE GRAAFF 1983, 224).

⁴¹² Pl. Csapó József és Veszelszki Antal leírásából (Csapó: *UjFüv* 48. és *VÖRÖS* 2008, 334).

⁴¹³ Látszólag ellentmond ennek, hogy Gergelyffi szerint a szattyánbőrök veresre festéséhez – az üröm és a gyömbér mellett – az amerikai bíbortetű színezéke, vagyis a „Kosenilla” szükséges (Tech 20). Másrészt ellene szólhat, hogy Fáy 1820-as években írt útmutatója szerint „Carmoisin vagy-is karmazsin-szín” selymen, vásznon való festéséhez szintén egy lat „porrá tört cochenill” szükséges (Fáy András: *Hasznos házi jegyzetek I.* Harmadik kiadás Pest, 1851. 158-159). Ugyanakkor mivel már a 19. századi magyar források is használták a *kosenil* nevet a lengyel pajzstetűfajra (pl. Galícia „szinbogara a’ skarlát festésre használt lengyelországi kosenil bogár” ld. *KöEsT* V. 253.), nem lehetünk teljesen bizonyosak abban, hogy újvilági eredetű színezékanyagot értették a fenti szerzők e név alatt. Vö. Hankó: HáK-a (208.) szerint a karmazsinpiros szín háromféle színezékből is nyerhető: festőbuzérból, orseille-ből vagy bíborbogárból, ill. itt még az is olvasható „Orseille es hamuzsir bíborral együtt alkalmazva, a kelmének sötétebb színezetet kölcsönöznek. Hol halványabb karmazsin nyerjünk, a bíborbogár fele részét elhagyjuk, s helyette festőbuzért veszünk.” A *bíborbogár* színezőerejére való utalásból arra következtethetünk, hogy Hankó talán (amerikai) kosenilt értett ezen az elnevezésen.

borkőpácon kármin; króm- és vaspácon bíbor színt adott.”⁴¹⁴ (A *kármin* a festészeti szaknyelvben az amerikai bíbortetű festékanyagának kissé kékbe hajló piros elnevezésére is szolgál, nem csupán magára a színezékre). Sőt már a 18-19. századi források is azt hangsúlyozták, hogy a kosenil és a kermesz nem csupán pirosas színeket adnak, „hanem viola, sárga” színre, sőt még „fahéjbarnára is” lehet velük festeni.⁴¹⁵

Tehát önmagában még a színezőanyagok pontos ismerete sem árul el sokat arról, hogy milyen színű lehetett az egykori piros csizma. Sőt, ha a bőrök pirossá tételéhez a különböző színezőanyagokat eltérő arányokban, ill. eltérő pációkkal alkalmazták, akkor nagyon valószínű, hogy nem is voltak mindig és mindenhol pontosan egyazon árnyalatúak a *piros csizmák*. Sötétségükben pl. bizonyosan különböztek egymástól, hiszen Bél Mátyás korábban már idézett – latin nyelvű – művében a csizmák színeiről is megemlékezve a sárga mellett külön említi a piros és a sötétvörös színű csizmákat.⁴¹⁶ Talán a sötétvörös alatt a magyar nyelvű forrásokban olykor előforduló *szederjes* névvel illetett színű csizmát érthette Bél.⁴¹⁷ (Erre utalhat pl., hogy fekete színű helyett ebben a feltehetőleg szintén sötét árnyalatban szeretett volna „lutheránus” – azaz valószínűleg középhosszú, bőszárú⁴¹⁸ – csizmát rendelni II. Rákóczi Ferenc is, bár beleegyezett abba, hogy „ha pedig nincs” kéznél ilyen színű karmazsin, jó lesz „feketébül” is.)⁴¹⁹

Ráadásul az is nagyban befolyásolhatta a csizma végleges árnyalatát, hogy az alapanyagként szolgáló szattyánt és kordován(y)t a tobak(os) mesterek nem timsóval csereztek (mivel a timsós bőr kevésbé nedvességálló), hanem – magas tannintartamú – csereszömörccel. Ez utóbbi cserzés mód pedig egyfajta világos sárgás-zöldes színt ad a bőrnek, ez az alapszín pedig a festést/színezést követően a sárga szín irányába befolyásolhatta a végleges vizuális hatást, pl. a kermesszel pirosított csizma a sárga miatt nem vált kékespiros árnyalatúvá, csupán pirossá.⁴²⁰ A végső szín élénksége, fényessége és tartóssága azonban nem

⁴¹⁴ Hajnal Lászlóné kutatásai szerint. Ld. TIMÁR-BALÁZSY 2002, 52. Vö. A kermeszsav színeffektusai: „timföldpácon bordópiros, timföldpácon urinnal skarlátpiros, ónpácon (gyapjún) skarlátpiros, alumínium ónpácon liláspiros, borkő timföldpácon karmin, savanyu fürdőben gyapjún narancs, borkősavas rézszulfáton achát-szürke” (SIPOS 1978, 169).

⁴¹⁵ *Az Európai Manufaktúrák és Fábrikák... Készítette... Möllner János... fordította... Mokri Beniamin*, Pest, 1818. 362. Vö. a következő 19. századi megfigyeléssel: az amerikai és az európai bíbortetű „égyvények [lúgos kémhatású elemek/vegyületek] által *viola* színre” fest (Kubinyi L.: *Kender, len... i. m.* 403).

⁴¹⁶ WELLMANN 1984, 457. Sötétpiros bőrről még a közelmúltból is van adatunk, méghozzá Moldvából, de itt pl. a házilag gyártott lábbeliket jellemezte ez a szín. Elpusztult lovak bőrét készítették ki oly módon, hogy só hozzáadásával különböző fák kérget, méghozzá „egerfakaréjt, nyírfakaréjt főztek egy helyre”, ettől a bocskornak való bőr „sötétvörös lett, mint a meggy” (HALÁSZ 2010, 159). (Az égerfa hasonló felhasználásáról egyébként korábban is van adat: „miért készítik a’ bostkort [ti. a vargáink] Egerfa héjjával? E’ tsak *veresre* festi a’ bőrt: de tartóvá nem teszi.” Ld. Nagyváthy János: *Magyar practicus természető* Pest, 1821. 295).

⁴¹⁷ KÖVÁRY 1861, 52. Vö. egy 1667-es kassai végrendeletben „veres karmazsin tarsolly” mellett külön *szederjes* színűről is szó esik (*Adalékok Zemplénnvármegye történetéhez VII.* 1901, 460).

⁴¹⁸ Ld. MÁRKI 1907, 313.

⁴¹⁹ *Magyar Történelmi Tár* 1882. III. sorozat 5. kötet 758.

⁴²⁰ Torma László szíves szóbeli közlése. Ennek némileg ellentmond Nagy László véleménye, szerinte „a 18. és 19. században a hazai kordován- és szattyánkészítők... a szömörcefélék közül... a *Rhus cotinus* L-t használták cserzőanyagként”, ennek a főzete pedig „más növényből (főként tölgyfakéregből) készült cserzőlével szemben... nem színezte meg a bőrt, lehetővé tette a kordován és szattyán szép, szennyezetlen festését” (NAGY 1971, 206). Vö. A szömörce „igen alkalmas más cseranyagokkal cserzett bőrök utáncserzésére azon célból, hogy azok világosabb színűek legyenek” (HORVÁTH é. n. 42). Valószínűleg itt csupán arról van szó, hogy a csereszömörce révén sem lehetett teljesen hófehér színhez jutni, csupán világoshoz (enyhén sárgáshoz), pontosabban ahhoz képest világoshoz, mintha másféle cserzőanyaggal kezelték volna a bőrt. Hiszen ez a növény nem csupán cserzőanyagként ismert, hanem mint sárga festőfa (GYÖRFFY 1983, 173), mivel „héja és fája sárgán festenek” (Rumy K.: *Jegyzeke... i. m.* 324). Vö. TAKÁTS 1956, 579.

önmagában a cserzés módtól, a festőanyagoktól vagy a színezékek fixálására alkalmazott pácoktól⁴²¹ függ, hanem ezek együttesétől, vagyis a bőrön végzett eljárások összességétől.⁴²² Mindebből kifolyólag valóban nehéz az utókor számára megállapítani, hogy pontosan milyen árnyalatúakon belül mozoghatott a 17-18. századi bőrök és csizmák tényleges *piros* színe.

5.1.5. Miért nem kizárólag *veres/vörös* a csizma?

De akkor mit kezdünk a ténnyel, hogy a *piros* szó feltűnően gyakran tűnik fel a bőr, a *karmazsin*, a *kordován(y)*, a *maroquin/marokén* stb. szavak társaságában a régi forrásokban? Ez, ill. a *piros, mint a karmazsin* szólásunk is arra utal, hogy a *piros* szót minden bizonnyal okkal alkalmazták a *veres/vörös* helyett ebben a kontextusban.⁴²³ Még inkább erre következtethetünk abból, hogy – mint már szó volt róla – Kassai 19. század eleji szótára szerint a *piros* szó vizuális jelentése a „piros bőr” színével esik egybe: *Piros* = „veres színű (mint piros bőr).”⁴²⁴ (Hiszen ez a meghatározás úgy értelmezhető, hogy a *piros* szó jelentése ’olyan fajta piros, amilyen árnyalatú a piros színűre kikészített bőr’ bár nem kizárt, hogy ’a piros arcborre’ gondolt a szerző). Nagyon valószínű tehát, hogy mégis a csizmák vizuális élményének sajátosága, pontosabban ezeknek a lábbeliknek a sajátos árnyalata készíthette elődeinket arra, hogy a ruházat kontextusában megszokott *verest/vöröst* ezeknek a bőrféléknek és a belőlük készült csizmáknak a vonatkozásában egy másik jelzővel cseréljék fel.

Elképzelhetőnek tartom például, hogy a 18. század folyamán – a piros csizmák iránti kereslet növekedésével – egyre-inkább olyan bőrkikészítési és színezési eljárásokat kezdtek előnyben részesíteni, amelyeknek során a csizmák fényes élénkpiros (esetleg kissé kékbe hajló) árnyalatokat nyertek. Ezek talán részben a bőr felületén történő „kicsapatás” eljárás következtében jöttek létre, szemben az olyan technikai megoldásokkal, amelyeknek eredményeként matt, kevésbé tiszta piros (pl. barnásvörös) árnyalatok keletkeztek. Esetleg – a törökök által szívesen használt – buzérral nyert barnás⁴²⁵ vagy narancsos árnyalatot sikerült egy vagy több másféle színezék hozzáadásával, ill. valamely meghatározott pácolás révén olyan irányba módosítani, hogy az eljárás végén kapott szín szép, tiszta piros árnyalat lett. (Vö. a magyar koronázó palást esetében is azt feltételezi a kutatás, hogy lengyel kosenil használata révén árnyalták szép élénkpirosra „a festőbuzérral elért narancsos színárnyalatot.”⁴²⁶)

---

⁴²¹ Vö. „A pácolás által nem csak azt érik el, hogy a festőanyag erősebben ragad a kelme rostjához, hanem gyakran szebb és elevenebb színt is nyer” (Regnault Victor–Nendtvich Károly: *A vegytan elemei* Pest, 1854. 507).

⁴²² A gyapjúfestésre is igaz, hogy a színezékek és egyéb „komponensek arányának változtatásával” más-más színárnyalatokhoz jutottak, az eltérő receptek pedig eltérő „bordó, rózsaszín, széppiros stb. piros árnyalatokat” eredményeztek. Ráadásul még a forgalomba kerülő természetes színezékek minősége, így színezőereje is változó volt, éppen ezért „nehéz lehetett egy megadott recepttel kétszer ugyanazt a színt elérni” (HAJNAL 1981, 101, 103).

⁴²³ Vö. Gergelyffi a „veres” színezékekről írva a kosenil „bogarak” által festett árnyalatokat nem *veresnek*, hanem „a’ legdrágább és szebb *piros* színeknek” nevezi (Tech 106).

⁴²⁴ Kassai: Szókönyv 99.

⁴²⁵ Festéshez a buzérgyökér őrleményt langyos vízbe kellett tenni, és csupán lassan szabad forráspont közeli hőmérsékletig felmelegíteni, mivel a túlhevítés „barnássá teszi az alizarinnal elérhető, élénkpiros színt” (TIMÁR-BALÁZSY 2002, 50). Vö. <http://cameo.mfa.org/wiki/Madder>

⁴²⁶ TIMÁR-BALÁZSY 2002, 50. A kosenil használatával csillogóvá is lehetett tenni bizonyos anyagokat tenni: „bizonyos színű szőnyegeket (pl. a vörös színűeket) újra átfestették, például kosenil festékkel, mivel ez a kitűnő festőanyag a megfestett fonalakat finom lakkszerű nemes fényvel vonja be” (GOMBOS 1976, 191).

Vagyis talán a szemet vonzó, csillogó,⁴²⁷ élénkpiros színhatás lehetett az, amely a pozitív – a szépség konnotációját hordozó – *piros* szó használatára sarkallta a csizma és a bőr *piros* voltát emlegető 18-19. századi embereket (először és elsősorban is talán az egyszerű köznépet, majd később az írott források művelt szerzőit is), szemben a – semleges, de negatív másodlagos jelentéstartalmakkal is bíró – *veres/vörös* színnév alkalmazásával. A *piros* jelző értelme ebben a kontextusban tehát kb. 'szép, fénylő, élénk vagy telített (esetleg enyhén kékbe hajló) piros' lehetett. Természetesen ez nem több egy hipotézisnél, a kérdés tisztázásához régi korokból fennmaradt csizmák vegyszeti elemzésére, ill. a hazai tobak(os)ok régi receptjeinek pontos ismeretére (nem utolsósorban azok pontos megértésére) lenne szükség, ilyenekkel azonban sajnos nem rendelkezünk, ill. a történeti emlékekanyag pusztulása miatt nem is rendelkezhetünk.

6.2. Egy hipotézis a *piros* szó közkeletűvé válásáról

A nyelvkutatás mai álláspontja szerint a 19. század első felében egységesült egy nyelvváltozat: a „magyar sztenderd”,⁴²⁸ ezt neveztem „köznyelvnek” az eddigiek során. Ebben, legalábbis ennek írott változatában⁴²⁹ – mint láttuk – a *veres/vörös* kiemelkedő fontossággal bírt. A szinonimákra vonatkozó 20. századi eleji nyelvészeti vizsgálatok már rámutattak arra is, hogy ez a 19. század második felére kiformalódott köznyelv szinonimaként magába olvasztott olyan szavakat, amelyet addig csupán egyes tájakon ismertek és használtak azonos jelentésben. Végh József kutatásai szerint így váltak köznyelvi szavakká a *zaj* „népi” megfelelői a *zörej* és a *moraj*. Vagy a melléknevek közül így tűnt fel a *meztelen* mellett a *pucér*, vagy éppen a *torkos* mellett a *falánk* és a *mohó* is.⁴³⁰ A *piros* csizmára vonatkozó kutatásaim felvetik azt a lehetőséget, hogy talán a *piros* szó esetében is valami hasonló történhetett. Bár – mint láthattuk – már a kódexirodalomban szerepelt egy korlátozott értelmű *piros* színnév, elképzelhető, hogy a *vörössel* azonos, szélesebb értelemben használt *piros* először egy (esetleg párhuzamosan több) tájnyelvi dialektusban tűnt fel, aztán csak később terjedt el szélesebb körben, mint a *vörös* szinonimája. Előfordulhat, hogy a 19. században már elsősorban néhány archaikus nyelvsziget és az egységes köznyelv kialakításáért küzdő értelmiség ragaszkodott ahhoz, hogy (a korábbi írott források nyelvezetéhez hűen) a régiebb, eredetibb *vörös/veres* színnevet használja az egyes tájak élőnyelvében már gyakoribb *pirossal* szemben. Ugyanakkor ez a kérdés még messze nem eldöntött, további kutatásokat igényel.

---

⁴²⁷ Vö. „a legtöbb értékesebb [természetes színezékekkel festett] szín esetében, amelynek a nyomába szegődtem... bőverejük egyik legfontosabb tényezője az, ahogyan fénylenek” – állítja a festékanyagok vizsgálatának éveket és hosszú utazásokat szentelő Finlay (ld. 2004, 372).

⁴²⁸ Tolcsvai Nagy a pozitívizmus jegyében végzett „nyelvtervezési (kodifikációs) tevékenységre” használja a „sztenderdizáció” fogalmát. Értelmezése szerint e folyamat keretében megszülető „magyar sztenderd” egy olyan „magyar nyelvváltozat (...) amely fonológiai, morfológiai, szintaktikai és szociolingvisztikai tekintetben is elkülönült a nyelvjárásoktól, ha nem is egyenlő mértékben, és nem is végzetesen” (TOLCSVAI NAGY 2011, 263). Egyszerűbben megfogalmazva a sztenderd „egy nyelvközösség kodifikált nyelvváltozata” (TOLCSVAI NAGY 2017, 223). A magyar sztenderd „a török hódoltság utáni magyar nyelvváltozatok közül elsősorban az északkeleti régió nyelvváltozataira épül”, összefüggésben azzal, hogy „e régió 17. és 18. századi nyelvváltozatai jórészt mentesek voltak a feltűnőbb, nagy eltéréseket mutató más nyelvjárási jellemzőktől (például a kiejtésben az í-ző vagy ó-ző alakoktól), a magyar nyelv viszonylag kiegyensúlyozott, sokak által könnyen érthető változatát mutatták” (Uo.)

⁴²⁹ A sztenderd nyelvváltozat írott formáját „irodalmi nyelvnek” is szokás nevezni (ld. SZEMERKÉNYI 2011, 232), én azonban ettől a terminustól most eltekintek. Az általam használt „köznyelv” fogalmába a beszélt és az írott nyelvet is beleérttem, és ott ahol szükséges, külön utalok a köztük lévő különbségekre.

⁴³⁰ VÉGH 1935, 59. 61.

Mindenesetre a *piros* színnév felértékelődésének táji/paraszi gyökere mellett szólhat az is, hogy a falusi rétegek folklórában viszonylag magas a *piros* színnév *vörös/veres*hez képesti gyakorisága (ld. a 10. táblázatot). Voigt Vilmos ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a folklór nem hű forrása a dialektusoknak, szerinte folklórműfajonként változik az, hogy mennyit fogadnak be az élő nyelvjárásokból, pl. a ballada és a népmese hősei „emelkedettebb nyelven” beszélnek, míg proverbiumok meglehetősen távol állnak az élőnyelvtől (hiszen ezek „szentencia-jellegű szintakszisa irigylésre méltóan jól megkonstruált”), a hiedelemtörténetek viszont meglehetősen jól visszaadják a beszélt nyelvet.⁴³¹

10. táblázat

Szövegtípus	Forrás	A <i>piros</i> előfordulása	A <i>veres/vörös</i> előfordulása	A <i>piros</i> aránya
találós kérdések	19. században lejegyzett szövegek korpusza ⁴³²	53	70	43%
gyermekjátékok	19. század végén írt gyűjtemény ⁴³³	86	10	89,5%
ún. régi stílusú népdalok	A Magyar Népzene Tára X. és XI. kötet ⁴³⁴	71 ⁴³⁵	17	80%
ún. új stílusú népdalok	4 kötetes gyűjtemény ⁴³⁶	238	16	94%

A táblázatból világosan kitetszik, hogy valóban más a találós kérdések nyelve, mint a népdaloké, hiszen az utóbbiban jóval magasabb a *piros* aránya. Elképzelhető, hogy az új stílusú népdalok jobban befogadták a táji dialektusokban a *veressel/vörössel* szemben amúgy is jobban preferált *pirost*, de természetesen az is lehetséges, hogy a *piros* ezekben a lírai alkotásokban elsősorban pozitív konnotációi, szimbolikája miatt került túlsúlyba.⁴³⁷ Ami pedig a találós kérdéseket illeti, a *veres/vörös* magas aránya itt azzal állhat összefüggésben, hogy egy részük – kötött szerkezetéből adódóan – a 19. századnál korábban kialakított, régies formát őriz, azaz egy korábbi – egyhangúan a *vöröst* előnyben részesítő – nyelvállapotot tükröz. Ennek valószínűségét erősíti, hogy pl. az egyik magyar dialektust alaposan feldolgozó szótárunkban⁴³⁸ a *veres* szóval (amely az összes *piros* és *veres* előfordulásnak csupán a 34%-

⁴³¹ VOIGT 2010, 154.

⁴³² VARGHA 2010.

⁴³³ KISS 1984.

⁴³⁴ Ld. DOMOKOS 2011. és PAKSA 2011. Azért csak a sorozat utolsó két kötete szerepel itt, mert csupán ezek álltak rendelkezésemre digitálisan kereshető formában.

⁴³⁵ Mivel egyazon népdalsor szövege szó szerint (vagy kis eltéréssel) többféle népdalban szerepel, ebben a számban nem az összes előfordulás szerepel, hanem azon különböző népdalsorok száma, amelyekben azonban egyszer vagy egynél is többször szerepelt a *piros* szó. Ugyanez vonatkozik az új stílusú dalokra a táblázat következő sorában.

⁴³⁶ BERECSKY 2013.

⁴³⁷ Vö. „A népdalokból megtanulhatjuk még azt is, hogy a magyar legkedvesebb színe a piros. Piros a rózsa, az alma, a «babám orcájá»; piros a hajnal és piros a napsugár is (...) «Piros bársony a keszkenőm», de még a szoknya is piros, vagy legalább lángszín” (HUSZKA 1885, 246). Vö. még: „Népdalainkban mindig piros rózsa, piros alma, piros pántlika, piroseszima, piros-barna menyecske, piros leány szerepel” (BARTHA 1937, 14). III. »Szép a leány, ha piros«, – mondja a népdal, de már ha így mondaná: »Szép a leány, ha vörös«, senki sem hinné el neki” (Uo).

⁴³⁸ Ld. SzamSz

át teszi ki) kizárólag rögzült tulajdonnevekben (*vereshagyma*, *Vereshegy*), ill. régi gyökerű szólásokban (pl. *Vé lúra veres hám* – élénk ruhába öltözött idős személyre mondták⁴³⁹ stb.) találkozhatunk. Így voltaképpen tehát arra jutunk, hogy a *veres/vörös* használata egyes élőnyelvi dialektusokban már a 20. század elején erősen leszűkülhetett az állandósult nyelvi szerkezetekre, terminológiai kifejezésekre, átvitt értelmű szókapcsolatokra, annak ellenére, hogy ekkoriban még a művelt rétegek – legalábbis az írásaikban – szinte csak ezt a színnevet használták.

7. A vörös ma és néhány párhuzam más nyelvekből

Ma már napjaink hétköznapi nyelvében is kevés szerep jut a *vörös* színnévnek, amit jól jelez, hogy saját színmintás kísérleteim során el sem hangzott ez a szó a színminták színének kifejezésére.⁴⁴⁰ Akad ezért egy olyan terület, amelynek vonatkozásában a *piros* (még) nem tudta kiszorítani a *vörös* szót, ez pedig a haj- és szőrszín, amelyet a köznyelv máig a *vörös* szóval fejez ki.⁴⁴¹ Tereptapasztalataim szerint azonban egyes táji dialektusokban pl. a Gyimesközéplokiak élőbeszédében alkalmilag előfordul: a *piros-szőke* a vörös haj színének meghatározására,⁴⁴² a „*piros hagyma*” jelzős szerkezet a vöröshagyma megkülönböztetésére, ill. olykor akár a *piros* és a *medve* szó alkalmi összekapcsolása az erdélyi barnamedve kontextusában. De több, általam vizsgált településen is használják a *piros tehén* és/vagy *piros tyúk* kifejezéseket.⁴⁴³ A haj és szőrszín tekintetében azonban érdemes utalni a francia nyelv két barna színnevére.

A Kiss társszerzőjeként már említett Forbes a francia *brun* és *marron* gyakoriságát és kontextusait vizsgálva arra jutott, hogy bár mindkettő kiugró (*salient*), létezik egy olyan tendencia, hogy a régibb gyökerű *brun* színnevet felváltja a – Balzac irodalmi fellépése óta nemcsak ’gesztenye (növény)’ jelentésben, hanem színnévként is ismert – *marron*. Utóbbi színnév ugyanis jelenleg már olyan tárgyak színjelzőjeként is használatos, amelyet eddig csupán a *brun* jelölhetett, így pl. a haj és a bőr tónusát is kifejezheti. Kézenfekvőnek tűnik, hogy párhuzamba állítsuk a magyar *vörös* színnevet a francia *brun* szóval. Mindkettő évszázadokon át jelölt hajszínt, és ahogyan a francia nyelvben a *marron* lassacskán kiszorítani látszik ezen az „ez idáig tiltott területen” a *brun* alkalmazását,⁴⁴⁴ úgy a magyarban – mint utaltunk rá – néhol már a *piros* is kezdi kiszorítani a *vöröst* még a hajszín jelölésében is. Ez a köz- és az írott nyelvben azonban eddig még nem tapasztalható, legfeljebb egyes dialektusokban, ill. az élőbeszédben (ld. Gyimesközéplok).

⁴³⁹ SzamSz I. 356. Vö. *Nem illet szamarat vörös nyereg* (ERDÉLYI J. 1851, 6960. számú közmondás).

⁴⁴⁰ Vö. BARRATT–KONTRA 1996. E 128 magyar adatközlővel végzett írásbeli színmegnevezetési kísérlet eredménye szerint a *vörös* szót senki sem jegyezte le, legalábbis a dolgozat nem tesz erről említést.

⁴⁴¹ Erről bővebben ld. DE BIE-KERÉKJÁRTÓ 2003, 71.

⁴⁴² Vö. „Szölkét në végy, mer beteges, sárga recece,
Pirost sē végy, mert részegēs, sárga recece,
Barnát végy, az igēn kedves,
pici szája csolkra termett,

Ihajrá, de tyuhajrá, sárga rececececece, sárga recece” (BERECZKY 2015, II. 1248).

⁴⁴³ Valószínűleg a *piros tehén* szerkezet élőnyelvi használata tette lehetővé a következő tréfát Erdélyben: Görgényüvegcsürön a farsangi bálban azzal ugratták az agglegényeket, hogy „azt mondták valamelyiknek, hogy jött egy szép, fiatal, piros idegen nő a faluba, aki meg szeretne ismerkedni egy fiúval. Ekkor kivitték az agglegényt a pajtába Riska tehénhez, na itt a szép piros tarka nő” (BARABÁS 2008, 541).

⁴⁴⁴ FORBES 1979, 302.

Ugyanakkor arra a folyamatra, hogy a színnevek felváltják egymást a kognitív színek kategória jelölésében, mint ahogyan a *piros* felváltotta a *vöröst* a 20. század folyamán, kifejezetten a piros szín kapcsán is akadnak párhuzamok. Az orosz nyelvben is történt ilyen váltás, itt a régebbi pirost: a червлённый-t az eredetileg 'szép, díszes' jelentésű красный váltotta fel a 15. század folyamán,⁴⁴⁵ (amely azonban a népköltészetben fennmaradt eredeti értelmében is, pl. Красная девица 'szép leány'). Bár az oroszban a красный teljesen kiszorította elődjét, a червлённый-t, a portugál *vermelho* és *roxo* esetében ez másképp zajlott. Az erre vonatkozó kutatások szerint ugyanis, míg a *vermelho* a 13. században a piros kategória elsődleges elnevezésévé (kategóriajelölőjévé) vált, addig a szintartomány korábbi elnevezése: a *roxo* „szemantikai evolúción” átesve a lila kategória alapszínnevévé alakult át.⁴⁴⁶

A szláv nyelvek esetében azonban az sem hanyagolható el, hogy ezekkel kapcsolatban is vannak adatok egymás mellett párhuzamosan használt 'piros' jelentésű színnevekre. Ezeket a színneveket gyűjtöttem össze a következő (11.) táblázatban, méghozzá aszerint elrendezve, hogy – Herne (1954) etimológiai kutatásai szerint – mely ósszláv szóból származtathatóak.

11. táblázat

NYELV	ósszláv <i>rudu</i> indg. <i>reudh-</i>	ósszláv <i>rumenu</i> indg. <i>reudh</i>	ósszláv <i>rusu</i> indg. <i>reudh-</i>	ósszláv <i>rydii</i> indg. <i>reudh-</i>	ósszláv <i>civlienu</i>
orosz	(dialektusokban: <i>рудой</i> , <i>рудый</i> 'vöröses')	<i>румяный</i> 'piros (arc)' 1. 'pirosposzsgás' 2. 'vöröses égbolt'	<i>русый</i> 'szőkésbarna (haj)' Vö. <i>русеть</i> '(meg)szőkül'	<i>рыжий</i> 'sárgásvörös' (haj, szőrzet) 1. 'vörössesárga, vörhenyes, rőt' 2. kifakult/elvirágzott vm-re: 'vörösesbarna'	(elavult: <i>червлёный</i>) Nem ez, hanem a красный használatos!
bolgár	(folklórban: <i>руд</i> 'göndör, szép')	<i>румян</i> 'piros'	<i>рус</i> 'szőkésbarna'	<i>рижд</i> 'vörös (haj)'	червен 'piros'
belorusz	<i>рудый</i> 'vörös-barna szennyes-vörös (ló)' Vö. ruszin <i>рудый</i> 'rézvörös, tűzvörös' ⁴⁴⁷	–	<i>русы</i> 'szőkésbarna'	<i>рыжы</i> 'vörösseszőke (haj, szőrzet)'	чырвоны 'piros' (lengyel átv.)
ukrán	<i>рудый</i> 'vörös (haj),	<i>рум'яний</i> 'piros (arc)'	<i>русый</i> 'szőkésbarna'	<i>рйжий</i> 'vörösseszőke	(elavult: <i>черлений</i>)

⁴⁴⁵ HERNE 1954, 53.

⁴⁴⁶ SWEARINGEN 2014.

⁴⁴⁷ BOKSAY-RÉVAY-BRASCSAJKÓ 1928, 379. 468.

	~ szőrű kutya/egér)	Vö. ruszin <i>румяный</i> 'pirosposzsgás'; 'vörös' ⁴⁴⁸		(haj) Vö. ruszin <i>ружий</i> 'rókavörös' ⁴⁴⁹	<i>черллений</i> (dialektusokban <i>червений</i> червоний 'piros' (hajra ritkán) (lengyel átv.)
lengyel	<i>rudý</i> 'vörös (haj, szőrzet)'	<i>rumiany</i> 'piros (arc)'	(elavult: <i>rusy</i> 'barnásvörös')	(elavult: <i>rydzy</i> 'vörös-szőke') <i>ryzy</i> 'tűzszín, rókavörös' (ukrán átvétel)	<i>czerwony</i> 'piros' (hajra ritkán)
cseh	<i>rudý</i> 'sötétpiros; baloldali'	<i>ruměný</i> <i>rumený</i> 'piros (arc)'	<i>rusý</i> 'aranszőke, vörösesszőke'	<i>ryzí</i> 'színtiszta (arany)' másod. jelentésfejl.	<i>červený</i> 'piros' (hajra ritkán)
szlovák	<i>rudý</i> 'piros, sötétpiros'	<i>rumenný</i> 'piros (arc)'	<i>rusý</i> 'aranszőke, vörös-szőke'	<i>rydží</i> 'színtiszta (arany)' másod. jel. fejl.	<i>červený</i> 'piros' (hajra ritkán)
szerb- horvát	(elavult: <i>rûd</i> 'göndör')	<i>rumen</i> 'piros (bor, tehén)'	<i>rûs</i> 'vörös, szőke'	<i>rîd</i> 'rókavörös (haj, szőrzet)'	<i>crven</i> 'piros' (hajra is)
szlovén	(elavult: <i>rûd</i> 'piros, barna)	<i>rumèn</i> 'sárga' másod. jelentésfejl.	<i>rûs</i> 'vörös, barnásvörös'	<i>rîjan</i> 'vörös (szőrzet)' <i>rîjast</i> 'rozsdaszín' <i>rîjnat</i> 'rozsdás, tűzfoltos' <i>rîdž</i> 'vörösesszőke (szőrzet)'	<i>črljèn</i> 'piros' (horvát átvétel) Nem ez, hanem a <i>rděč</i> használatos!

A táblázatnak egyébként talán az a legfőbb tanulsága, hogy egyes szláv nyelvekben (az ukránban, a lengyelben és a csehben bizonyosan) egy sajátos, régi, indogermán gyökerekkel rendelkező színnév használatos a vörös haj kontextusában, nem pedig az az ósszláv származék, amelyből a piros széleskörű neve származik. Hasonló ez ahhoz, ahogy nyelvünkben is nagyobb múltú színnév társul az ilyen árnyalatú hajhoz (*vörös*), nem pedig a (ma már) minden más vonatkozásban gyakoribb, ill. helytállóbb színnév (*piros*). Ez az analógia roppant érdekes, és arra utal, hogy más nyelvekben is a haj, a szőrzet színéhez kötődnek az archaikusabb színmegjelölések. Mindazonáltal saját vizsgálataim során ebben a kérdésben ennél jobban még nem tudtam elmélyedni.

8. Tanulságok

Megcáfolja-e a magyar eset azt a B&K által felállított szabályt, hogy egyazon időperiódusban egy kognitív színekategoriához egyetlenegy alapszínnév tartozhat a különböző nyelvekben?

⁴⁴⁸ BOKSAY–RÉVAY–BRASCSAJKÓ 1928, 361. 509. Vö. *ружовый* 'vörös' (Uo.)

⁴⁴⁹ BOKSAY–RÉVAY–BRASCSAJKÓ 1928, 381.

Nem. A *piros-vörös* kettős múltjára vonatkozó kutatásaim szerint ugyanis egy adott időintervallumban csak egyetlenegy olyan színnév tartozhat minden mentálisan számon tartott színek kategóriához, amely a nyelv szintjén képviseli (vagyis verbálisan kifejezi) az adott kognitív színosztályt. Vizsgálataim szerint a mentális színek kategóriákat képviselő színek minden időben gyűjtőfogalomként viselkednek, ami voltaképpen annyit jelent, hogy használhatóságuk tág körével, továbbá széles jelentésükkel képesek lefedni a színosztályhoz tartozó árnyalatokat, bármilyen vizuális formában, ill. bármilyen tárgyon/jelenségen tűnjenek is azok fel. Vagyis a színek kategóriához tartozó összes tónus kifejezhető ezzel az általam „kategóriajelölő” terminussal illetett – valójában azonban gyűjtőfogalom funkciót is betöltő – színnévvel. Hiszen a magyar *veres/vörös* szóról nem csak az derült ki, hogy (legalábbis az írott nyelvben) a 19. század végéig bizonyosan semleges kategóriajelölő volt, ill. hogy a mentálisan a piros kategóriába sorolt összes színárnyalat beletartozott a jelentésébe, hanem az is, hogy a mellette csak később kategóriajelölővé alakuló – elsősorban pozitív konnotációkkal rendelkező –, és sokáig csupán meghatározott kontextusokban előforduló *piros* szónak csupán másodlagos színjelző szerep jutott. A szöveges történeti források ugyanis leginkább arról tanúskodnak, hogy *piros* színnév jelentése egészen a 19. század elejéig vagy közepéig beletartozott a kategóriajelölő *veres/vörös* szemantikájába (ld. ehhez a már érintett Bod Péter leksikonjának a *pirost* verességeként való meghatározását vagy a szintén már említett „*Piros* = „*veres* színű (mint piros bőr)” definíciót.)⁴⁵⁰

A *piros-vörös* színpáros esete ugyanakkor arra is rámutat, hogy olykor úgy alakulnak ki az egyazon színek kategóriát jelző, külön-külön egyaránt elsődlegesnek mutató színnév-kettősök (így talán a cseh: *cervený–rudý*, az orosz: *синий–голубой*, az olasz: *blu–azzurro/celeste*, a spanyol: *azul–celeste*, a görög: *μπλε–γαλάζιο*, a török: *mavi–lacivert*, a japán: *ao–mizu* stb.), hogy egy újabb/másik színnevet kezdenek el használni az adott kognitív kategória jelölésére, miközben a korábbi kategóriajelölő sem felejtődik el. Hiszen a magyar *piros-vörös* esetében is tulajdonképpen szerepváltás/helycsere történt: a *piros*, amely régóta a *vörös* párja volt, csak éppen az utóbbinál jelentéktelenebb pozíciót töltött be, egy – eddig még ismeretlen eredetű – fordulat (vagy nyelvhasználatban bekövetkező változás) következtében a *vörös* helyére lépett a magyar színek rendszerében, magának követelve annak addigi kategóriajelölő státuszát. Ennek a nyelvtörténeti változásnak a következtében napjainkra a *vörös* az élőnyelvben másodlagos színnévvé degradálódott (az írott nyelvben azonban részben megtartotta korábbi szerepét), és ahhoz hasonló pozícióba került, mint amilyenbe a *piros* volt egészen addig, amíg a *veres/vörös* töltött be kategóriajelölő szerepet.

A váltás nyilvánvalóan nem egyik napról a másikra zajlott le, a 19. századi források tanúsága szerint ebben az időben a *piros* és a *vörös* még egyenrangú fél volt (legalábbis erre utal, hogy sok esetben szinonimaként használták a kettőt). Ekkortájt tehát a *vörös* jelentősége legfeljebb egyes táji dialektusokban csökkenhetett, és ez a folyamat csupán akkor teljesedett ki, amikor a 20. század első felében⁴⁵¹ a *piros* alkalmazása begyűrűzött a tudományos nyelvbe is. Ekkor már ugyanis – az írott szövegek tanúsága szerint – a köznapi szóhasználatot követve a művelt rétegek is többé-kevésbé elfogadták a *piros* szót kategóriajelölőként. Napjainkban azonban – mind az írott, mind a beszélt nyelvben – már elenyésző azoknak a szerzőknek a száma, akik még a *vörös* szóhoz ragaszkodnak akkor is, amikor adott „entitások külső (szín)

⁴⁵⁰ Bod: Leks 222. ill. Kassai: Szókönyv 99.

⁴⁵¹ Földvári, aki bár diakrón kutatást nem végzett, mégis szintén a 20. század első felét tekinti lehetséges fordulópontnak: „felmerülhet az is, hogy időbeli változás zajlik az alapszínek sorrendjében, és a korábban (kb. 20. század első harmadáig) elsődleges *vörös* lassan helyet cserél a *pirossal*” (FÖLDVÁRI 2015b).

tulajdonságát” kell kifejezni.⁴⁵² Ez alól csupán azon dolgok képezhetnek kivételt, amelyhez csak a *vörös*, vagy mind a *vörös*, mind a *piros* színjelző állandósult vagy elfogadott (pl. *vörös naplemente*, *piros/vörös rúzs*).

Nem tekinthetünk el attól sem, hogy miután a politikai szóhasználatban a *vörös* a kommunista ideológiával azonosult, ez szintén abba az irányba hatott, hogy egyre inkább háttérbe szoruljon ez a színnév, mint valós színtartományt jelölő elnevezés. Napjainkra viszont épp azért nem felejtődött el a *vörös*, ill. azért nem vesztette el teljesen kulturális és nyelvi szerepét, mert különböző jelentéseket/funkciókat tartott meg és szerzett:

- a) új másodlagos értelemmel telítődött (*vörös* ’kommunista’)
- b) megmaradt bizonyos tárgyak kizárólagos színjelzőjének, azaz – legalábbis a köznyelvben – tárgyhoz kötötté vált (*vörös haj*; *vörös róka*; de pl. az élőnyelvben a *vörös kakas* mellett a *piros kakas* is elfogadott)
- c) fontos maradt az írott nyelv által rögzített (sőt egyenesen kanonizált) tulajdonnevekben, szókapcsolatokban, frazémákban: *Vörös-tenger*, *Vörösmarty*, *Vöröskereszt*, *vörösbor*, *vörös barátok*, *vörös fonálként húzódik végig valamin*⁴⁵³ stb.
- d) egy bizonyos nyelvrétegben még mindig a kategória „alapszínneveként” viselkedik (még hozzá a tudományos nyelvben és annak állandósult szakszavaiban: *infravörös*, *vörös okker*, *vörös áfonya*, *vörösbegy*, *vörös hangya* stb.)

Ha elfogadjuk, hogy a mai magyar kategóriaajelő: a *piros* és az egykori kategóriaajelő: a *vörös* között jelentőségbeli változás, ill. helycsere zajlott le kb. a 20. század első felében, akkor számos megfigyelés magyarázatot nyer. Így például az, hogy miért csökevényesedett a *vörös* egy átvitt jelentésű vagy szimbolikával telített színnévvé.⁴⁵⁴ Vagy, hogy a színnévi szóösszetételekben miért háromszor gyakoribb a *vörös* elő- és utótag, mint a *piros*.⁴⁵⁵ Ill., hogy a heraldikában, miért nem használatos egyáltalán a *piros* név.⁴⁵⁶ De érthetővé válik az is, hogy a Magyar Nemzeti Szövegtárban miért csak 3 tárgyhoz kapcsolódik kizárólagosan a *piros* jelző (*lámpa*, *pont*, *lap*).⁴⁵⁷ (Hiszen ezek éppen azok a dolgok, amelyek a *vörös* hanyatlásának – ill. jelentésmódosulásának – időszakában váltak általánosan ismertté: így a közlekedési jelzőrendszer piros-sárga-zöld/piros-zöld színe,⁴⁵⁸ az általános iskolák első osztályában a teljesítményértékelésre kialakított piros-fekete pontozás, a futballban a játékosok büntetését jelző sárga és piros lapok). Vagy, hogy a „politikai értelmű használati mód” miért a *vöröshöz* kapcsolódik már a „kezdetektől fogva.”⁴⁵⁹ Ill., hogy a két színnév közül miért csupán *vörös* szerepel az egykori budapesti fogadók, kocsmák, boltok neveiben.⁴⁶⁰ A sor még sokáig folytatható lenne, itt azonban lezárjuk, hogy áttérhessünk a következő fejezetre.

⁴⁵² TÓTH-CZIFRA–BENCZES 2016, 60.

⁴⁵³ Vö. orosz: проходит красной нитью

⁴⁵⁴ MACLAURY–ALMÁSI–KÖVECSESE 1997, 75.

⁴⁵⁵ FÖLDEVÁRI 2015b.

⁴⁵⁶ DE BIE-KERÉKJÁRTÓ 2003, 74. A címetanben a piros szín neve *veres* vagy *vörös*, és ebben a kontextusban a „*veres* alatt rikító vereset kell érteni” (BÁRCZAY 1897, 60).

⁴⁵⁷ BENCZES–TÓTH-CZIFRA 2014, 140.

⁴⁵⁸ Bár a *vörös lámpa* már csak azért sem lehetett jó alternatíva, mert az – mint azt Földvári kimutatta – akkoriban már a *vöröslámpás ház/negyed* szókapcsolatban foglalt volt (FÖLDEVÁRI 2015b).

⁴⁵⁹ DE BIE-KERÉKJÁRTÓ 2003, 75.

⁴⁶⁰ FÖLDEVÁRI 2015b.

IV. A VÖRÖS/VERES JELENTÉSRETEGEI (A régi kategóriajelölő szemantikája)

A magyar nyelv különleges helyzetben van abból a szempontból, hogy két fontos színnévvel is rendelkezik a színspektrum pirosas színtartományának kifejezésére: a *pirossal*, a *vörössel*. Mint az előző fejezetben láttuk, bár kulturális és nyelvi jelentőségük látszólag hasonló, mégsem tekinthetők egyenrangúaknak. A 19. század második feléig a piros színtartomány kifejezésére a *veres/vörös* volt az elsődleges, és csak a 20. század folyamán vált a *piros* színnév a kognitív piros kategória köznyelvi megfelelőjévé (vagy másképpen: kategóriajelölőjévé), háttérbe szorítva a *piros* szónál évszázadokon át fontosabb, sőt – sok kontextusban – egyeduralgoló *vöröst*. Bár napjaink köznapi élőbeszédében a látott színek megnevezésére (vagyis olyan színazonosítási szituációban, amikor kontextus nélküli, homogén színlapok színét kell meghatározni) kizárólag a *piros* használatos, a *vörös* mégis meg tudta őrizni egy szeletét korábbi fontos pozíciójának. Máig a *vörös* szót alkalmazzuk ugyanis a haj- és szőrszín kifejezésére, ill. ez a színnév szerepel számtalan rögzült nyelvi szerkezetben (tulajdonnevekben, növénynevekben, frazémákban stb.), ill. a tudományos nyelvben (pl. *terminus technikusokban*).

Jelen fejezetben a vizsgálat korábbi irányvonalát követve arra a kérdésre keresem a választ, hogy ma milyen jelentéstartalom kapcsolódik a napjaink köznyelvében ritkán alkalmazott *vörös/veres* színnévhez, ill. hogy milyen érteleme volt akkor, amikor ez volt a piros színekategória elsődleges nyelvi kifejezője. Jelentés alatt jelen esetben a színtartományra vonatkozó elsődleges szemantikai mezőt értem, és eltekintek a színnév másodlagos és konnotatív jelentéseitől (politikai használati mód, negatív asszociációk).

1. Ellentmondó vélemények

Először is nézzük meg, hogy a *piros* és a *vörös* közötti különbségről szóló legkorábbi tudományos dolgozatokban mely piros árnyalatok jelölését tulajdonították egyik, ill. másik szónak. Már csak azért is érdemes ebből kiindulni, mert jelentős átfedést találunk az ebben a kérdésben állást foglaló szerzők nézetei között, mint ahogyan azt a 12. táblázat is mutatja:

12. táblázat

KUTATÓ ⁴⁶¹	VÖRÖS	PIROS
CSAPODI (1898, 1899)	sárgába hajló	kékes
KENEDY (1921)	–	kékkel vagy ibolyával kevert
BARTHA (1937)	sárgába hajló	kékes
SELÉNYI (1948)	a vörös és a sárga határán	(élénk, tüzes)
ERDÉLYI Zs. (1961)	sárgás, rötös tónusú ⁴⁶²	(élénk, derűs)

⁴⁶¹ A sorból csupán Gárdonyi József hiányzik, mert szerinte nincs vizuális különbség a kettő között, mint írja: „a *vörös* és *piros* színmegnevezés nem annyira technikai színjelölés, mint inkább érzelmi” (1920, 84). Vö. MOSER 2015, 28).

⁴⁶² A *röt* színnévről a későbbiekben ejtek majd szót.

A táblázatba foglalt nevek a legkülönbözőbb szakterületek képviselőit takarják, mindegyikükről feltételezhető azonban, hogy saját véleményüket fogalmazták meg, amikor állást foglaltak a *vörös* és a *piros* szavak által lefedett tónusok jellemzőivel kapcsolatban. Kivételt ez alól csupán Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutató képezhet, ő ugyanis a népköltészet színszimbolikájáról szóló tanulmányában azt is megemlíti, hogy vidéki gyűjtőútjain gyakran kérdezte adatközlőit a két szín közti különbségről.⁴⁶³ Tehát, elődeivel ellentétben, azon feltételezését, hogy a *vörös* által lefedett piros színtartomány a sárga színnel áll rokonságban, Erdélyi valószínűleg nem csupán saját tudása, hanem a megkérdezettek felfogása alapján alakította ki.

Míg azonban a 20. század derekáig a *vörös* színt a sárga színnel is összefüggésbe hozták, az 1970-es évektől kezdve a *piros* és a *vörös* szó közötti jelentéskülönbséget vizsgáló kutatók ilyenféle, a *vörös* szónak a piroson kívül további színtartományhoz való kötődését már nem tudták kimutatni. Ugyanakkor máig sincs egyetértés a nyelvészek között abban, hogy ezeknek a színneveknek mi a modern köznyelvi jelentésük. Ebben a kérdésben a kutatók kétféle álláspontot képviselnek, az első szerint a *piros* és a *vörös* „általában ugyanazt a színt jelölik.”⁴⁶⁴ Ennek a felfogásnak a hívei a két színnév között csupán használatbeli, ill. kontextuális eltérést látnak. Kiefer Ferenc szerint például a *vörös* és a *piros* szónak „nagyjából ugyanaz a kognitív jelentése,” abban viszont különböznek, hogy „általában mire vonatkoztatva használjuk őket.”⁴⁶⁵ A színek és az érzelmek viszonyát tanulmányozó Csillag Andrea szerint a *piros* és *vörös* közötti különbség szintén nem az elsődleges színjelentésben rejlik, hanem a járulékos szemantikai elemekben:

„It seems that the meanings of *piros* and *vörös* are very difficult to distinguish, however, the connotations and associations that go with them show significant differences, especially in the case of emotions.”⁴⁶⁶

A másik álláspont szerint viszont „a *vörös* a legtöbb magyar beszélőnél a *piros*nál sötétebb árnyalatot jelöl.”⁴⁶⁷ Tehát a magyar nyelvészeknek ez utóbbi csoportja is úgy gondolja, hogy mindkét színnév egyaránt ugyanazt a piros színt jelöli, szerintük azonban a két szó által lefedett színtartomány világosság vagy sötétség tekintetében nem azonos egymással. Hogy az utóbbi feltételezés, amely – mint már szó volt róla – B&K a színkutatásokban korszakalkotó

---

⁴⁶³ ERDÉLYI Zs. 1961, 406.

⁴⁶⁴ KICSI SÁNDOR 1988a, 44. Kicsi Sándor egy másik cikkében is a vizsgált színnevek színbeli értelmének azonosságát hangsúlyozza, mint írja „ugyanaz a szín *vörös* a munkásmozgalom zászlóján és *piros* a magyar lobogón” arra utalva ezzel, hogy a kettőjük közti különbséget nem a jelentésükben, hanem a használatuk kontextusában látja (KICSI SÁNDOR 1991, 52).

⁴⁶⁵ KIEFER 1983, 86. Vagyis voltaképpen úgy véli, hogy „csupán kollokációs különbségről” beszélhetünk (ld. KIEFER 2005, 135). De Bie-Kerékjártó is úgy véli, hogy mindig „adott denotátumra vonatkoztatva (...) döntjük el, hogy a *vörös* vagy a *piros* színnév-e a megfelelő nyelvi minősítés”, azaz mindig az adott tárgy határozza meg, hogy azt *vörös*nek vagy *piros*nak mondjuk-e (DE BIE-KERÉKJÁRTÓ 2003, 76).

⁴⁶⁶ Az azonban már más kérdés, hogy Csillag saját kutatásai viszont nem támasztják alá, hogy valóban lényeges különbség lenne egyrészt a *piros*, másrészt a *vörös* szóval asszociált érzelmek között, ugyanis az általa egyetemi hallgatók körében végzett felmérés szerint mindkettő kapcsolatba hozható a szerelemmel, a szenvedéllyel, a szégyennel és a haraggal, igaz utóbbival inkább a *vörös* hozható összefüggésbe, mint a *piros* (CSILLAG 2005, 58-61).

⁴⁶⁷ SIPŐCZ 1994, 39. (Vö. GADÁNYI 1983, 109; BIHARI 1992, 18). Újabban Benczes és Tóth-Czifra MacLaury tanulmányára (MACLAURY-ALMÁSI-KÖVECSÉS 1997) a „sztenderd nyelvhasználatot tükröző” Magyar Értelmező Kéziszótárra hivatkozva állítják, hogy „a piros hagyományosan a világosabb, míg a vörös sötétebb színárnyalatot jelöli” (BENCZES-CZIFRA-TÓTH 2016, 64).

munkájában (a *Basic Color Terms* című műben) is szerepel,⁴⁶⁸ helytálló-e vagy sem, annak empirikus bizonyítására hazai nyelvészek máig nem vállalkoztak.

Robert MacLaury magyar munkatársai segítségével mindösszesen kilenc adatközlő bevonásával végzett színmintás kísérletei az utóbbi felfogás helyességét látszanak alátámasztani, azt találták ugyanis, hogy a *piros* központi árnyalata középtónusú, a *vörös* fókuszszíne viszont sötét.⁴⁶⁹ Mari Uusküla széles körű vizsgálatai azonban más eredményt hoztak. Hat különböző magyar településen összesen 125 magyar ajkú személy piros színre vonatkozó tudását mérte fel színminták segítségével. Ennek eredményeképpen szerinte B&K tévesen feltételezi, hogy a magyarok a *piros* szóval a 'világospiros, a *vörös* színnévvel pedig a 'sötétpiros' árnyalatokat jelölik, szerinte a *piros* és *vörös* egyaránt jelentheti mindkettőt.⁴⁷⁰ Ráadásul a megkérdezettek többsége szerint a *vörös* tulajdonképpen nem különbözik a *piros* színtől, Uusküla adatai így tehát a magyar nyelvészek *piros* és *vörös* azonos értelméről szóló nézetét támasztják alá.

2. A *veres/vörös* három jelentésrétege

Vajon ezen feltételezések közül melyik felel meg jobban a valóságnak? A *vörös* tényleg ugyanazon árnyalatokat jelöli, mint a *piros*, és mindeközben sötétebb is, sőt még sárgászöld tónusokat is kifejez? Hogy képes egyszerre különbözni és mégsem különbözni egymástól a *piros* és a *vörös* szó alatt értett szintartomány? Véleményem szerint a megoldás kulcsa a két szó szemantikájának történeti értelmezésében rejlik. A diakrón szempont figyelembevételével azonban érdemes külön választani a *veres/vörös* színnév jelentésének három, részben időben is elkülönülő rétegét:

1. az egykori kategóriajelölő *veres/vörös* 'makro-piros' jelentése a 20. század első harmadáig
2. a mai *vörös* 'piros' jelentése az írott és tudományos nyelvben
3. a mai *veres/vörös* – legalább kétféle, de egymással összefüggő – jelentése a táji dialektusokban

Az 1. szemantika voltaképpen a *veres/vörös* 20. század előtti jelentése, amely szokatlanul széles színskálát ölelt fel (lefedett jónéhány narancsos, lilás árnyalatot, ill. az összes rózsaszínt). A 2. szemantikai mező, amely csupán a mai színfelfogásunk értelmében pirosnak tekinthető árnyalatokra terjed ki, kizárólag a *vörös* szóalakhoz kapcsolódik, ill. körülbelül 20. században született. (Ezzel napjainkban szinte kizárólag az írott és a tudományos nyelvben találkozhatunk). Ez utóbbi jelentés természetesen összefügg az egyes számú szemantikával, hiszen a *vörös* mai 'mindenféle piros' jelentése az egykori kategóriajelölő *veres/vörös* tág szemantikai mezejének mai lenyomataként vagy egyfajta (a múltbeli 'makro-piros' jelentésből táplálkozó) maradványként értelmezhető. Az 1. és 2. számmal jelölt szemantikára (egyazon alfejezet keretében) a hármas számmal jelzett a ma beszélt dialektusokhoz köthető jelentésmező elemzése után térek majd vissza. Mielőtt azonban szemügyre venném a *vörös* 3. („kortárs” élőnyelvi) szemantikáját, felvázolom, hogy általában mit tapasztaltam a terepmunkáim során ennek a színnévnek a használatával kapcsolatban.

⁴⁶⁸ BERLIN–KAY 1991, 35-36.

⁴⁶⁹ MACLAURY–ALMÁSI–KÖVECSES 1997.

⁴⁷⁰ UUSKÜLA 2011.

2.1. A színjelentését vesztett régi kategóriajelölő

Saját színmintával végzett empirikus vizsgálataim mindenekelőtt arra derítettek fényt, hogy a magyar nyelvterület egészét tekintve a *vörös* ritkán alkalmazott színnév, aminek köszönhetően elenyésző volt azoknak az interjúalanyoknak a száma, akik az eléjük tett színmintákon azonosítani tudták ezt a színnevezést. Annak illusztrálására, hogy mennyire igaz ez, említhető az az eset, amikor egy adatközlőt a *piros-vörös* közötti különbségről faggattam, azt válaszolta, hogy „én a *vöröset* [értsd: a szót] nem szoktam használni, azért nem tudok rá felelni.” Az általam tanulmányozott településeken rendszerint elsősorban az idősebbek ismerték és említették a *vöröst/verest*, és mivel ez a színnév – legalábbis ma már – erősen tárgyfüggő, a megkérdezettek többsége kulturális kontextusától elválasztva nem tudta megmutatni a *vörös* színt az eléjük tett homogén színmintákon.

Kutatásaim eredménye szerint a *vörös* alkalmazása nemcsak ritka, a kontextus nélküli, steril színmintákon legfeljebb ugyanazt tartották *vörös* színűnek, amelyet korábban már a *piros* névvel jelöltek. Ha viszont konkrét dolgokhoz kötöten beszéltek róla (róka bundája, hagyma héja stb.) akkor ezzel a színnévvvel semmiképpen sem egy tiszta vagy tipikus piros színt jelöltek, hanem valami kétes árnyalatot, amelyre más kontextusokban (hasonló tónusú, de másféle tárgyak esetében) viszont inkább a *sárga* vagy éppen a *barna* színnevet használták. Éppen ezért úgy vélem, hogy a mai *vörös* az élőnyelvi dialektusokban, ill. elsősorban is az idősebb generációk körében a *sárga* vagy a *barna*, esetleg mindkettő színnel áll szoros összefüggésben. Ugyanakkor ez a használati mód csupán egy másodlagos, torzult (vagy „csökevényesedett”) szemantikát fed. Feltételezéseim szerint ugyanis abban az időben, amikor még a *veres/vörös* kategóriajelölő volt, a jelentése felölelt olyan periférikus árnyalatokat is (a *sárga* és a *piros*, ill. a *barna* és a *piros* színek határán lévő tónusokat), amelyekre a mai *piros* jelentése – legalábbis a köznyelvben, ill. a népi dialektusok nagy részében – nem terjed ki. Mivel ezeknek a vegyes színárnyalatoknak a jelölését a *piros* nem – vagy csak néhány nyelvjárásban – „örökölte meg” a korábbi kategóriajelölőtől, az megmaradhatott a *vörös* szó szemantikájában. A *vörös* szót azonban, miután elvesztette eredeti jelentésmezejének legnagyobb, méghozzá központi elemeit (a tipikus piros, ill. a kékbe-lilába hajló piros változatokat), ma már csak ezeknek a két színkomponenst tartalmazó, éppen ezért meglehetősen bizonytalan megítélésű árnyalatoknak az esetében alkalmazzák, ha egyáltalán alkalmazzák. A vizsgált közösségek tagjainak többsége ugyanis ezt a – lényegi színjelentését és korábbi funkcióját elvesztő – kategóriajelölőt szinte teljesen száműzte a nyelvéből legalábbis színt jelölő melléknévként, (a *vörösödik* ige talán gyakoribb használatú, egyik terepemen pl. egy kiszáradó, elsárguló bokor kontextusában is hallottam elhangozni).⁴⁷¹

De nézzük, miből gondolom, hogy az általam vizsgált településeken – pontosabban azok egy részén – a *vörös* színnév csupán egyrészt sárgába hajló, másrészt barnába hajló piros árnyalatot jelöl. Kezdjük először a *vörös* 'sárgásvörös' értelmével.

2.2. A *vörös* mint sárgába hajló piros

Ez a jelentéstartalom voltaképpen megegyezik azzal, amit a 20. század első felében több kutató a *vörös*nek tulajdonított (ld. a 12. táblázatot). A *vörös* szónak ezt az értelmét főleg két, Nyugat-Bácska területén található – egymáshoz közel fekvő, ill. egymással azonos házasodási körbe tartozó – magyar faluban, Szilágyin (Svilojevo) és Kupuszinán (Kupusina) élő idős asszonyok emlékezetéből sikerült rekonstruálnom. Mivel – mint már említettem – a *vöröset* csak nagyon kevesen kapcsolták össze az általam mutatott színminták árnyalataival, két

⁴⁷¹ Vö. „a kalászkok sokasága természetes *veres*edéssel egyformán sárgul” - írta Bél Mátyás *Tractatus*-ának magyar nyelvre fordítója (ld. *Néprajzi Értesítő* 1927, 80).

egymástól eltérő adatszoportból tudtam a *vörös* szónak ezt a jelentését kibogozni: egyrészt az interjúkból, pontosabban a *vörös* és a *piros* közötti színbeli eltérésekről szóló verbálisan megfogalmazott véleményekből, másrészt azoknak a dolgoknak a leltárából, amelyeknek színét *vörös* színűként határozták meg az adatközlők. Szilágyin az adatközlők a következőképpen nyilatkoztak arról, hogy a *piroshoz* képest milyen színt takar a *vörös*:

„A *vörös* szölidebb szín, a *piros* égőbb” (szül. 1937)
„A *vörös* a *piros*nál világosabb, sárgásabb” (szül. 1939)
„A *vörös* a narancssárgába húz” (szül. 1954)⁴⁷²
„A *vörös* az olyan *lángszínű*” (szül. 1936)

Úgy vélem, hogy a tűz lángjára utaló utolsó hasonlat miatt érdemes elgondolkodni a tűz és a vörös szín kapcsolatáról.

2.2.1. A tűz színe

Nem csupán a legutolsónak idézett, Szilágyin elhangzott vélemény utal arra, hogy a *vörös* szó jelentésének köze van a tűz színéhez. Ezt kupuszinaidataim is megerősítik, mivel ott az egyik olyan dolog, amelynek színét gyakran *vörösnek* vagy *veresnek* mondták, az éppen a tűz lángjának a színe:

„Hogy milyen színű a tűz? *Vörös*, mer lángol.”
„A tűz? *Vörös*, *veres*. Azt mondja a nóta, hogy *tűzpiros* virág, de a tűz nem *piros*, az is csak *veres*”
„A tűz... Nem *piros*, hanem *lángveres*.”

Hogy a tűz színének a múltban is köze volt a *veres/vörös* színnévhez, nem meglepő, hiszen évszázadokon át ez a színjelnevezés volt a kategóriajelölő.⁴⁷³ Ezen felül azonban számításba kell venni azt is, hogy a tűz egyes kutatók szerint univerzálisan a piros szín és kategória természetbeni forrása vagy legfontosabb megtestesülése.⁴⁷⁴ A kutatók többsége azonban a vért tartja a piros kategória ilyen jellegű prototípusának, hiszen sok nyelvben (egyebek mellett a legtöbb indoeurópai, a türk és a finnugor nyelvcsaládhoz tartozókban) a vérre vezethető vissza a piros szín elnevezése.⁴⁷⁵ Tehát voltaképpen mind a vér, mind a tűz összefonódik a piros színnel,⁴⁷⁶ de maga a *vörös* színnév is kapcsolatba hozható mindkét szimbólummal. Nyilvánvaló, hogy etimológiai szempontból a *vörös/veres* szó a vérrel hozható összefüggésbe. Ha azonban csupán a fenti faluközösségekben kirajzolódó szemantikáját vesszük figyelembe,

---

⁴⁷² A vörös és a narancssárga szín kapcsolatba állítása korábban még a tudományban is előfordult, pl. Teichman Jakab a 20. század elején a Biblia színneveit tanulmányozva figyelte arra, hogy az Ószövetség „az emberi *bőr vörösségére* vonatkoztatva” egy olyan héber jelzöt használ, amely színjelentését tekintve „a *narancsszínhez* áll közel” (TEICHMAN 1939, 218. Kiemelés az eredetiben).

⁴⁷³ Csak egyetlenegy példát említek: „Mint az tűz úgy el *veresedik*” (Baranyai Decsi János: *Adagia* 1598. ld. NySz 1076).

⁴⁷⁴ Pl. ezt az álláspontot osztja Wierzbicka (1996, 316).

⁴⁷⁵ Természetesen olyan nyelvek is léteznek, amelyekben nem a vérre, hanem a tűzre vezethető vissza a piros színt jelölő színnév, és persze olyanok is akadnak, amelyekben teljesen más – piros színű – dolog játssza ugyanezt a szerepet. Pl. egy kis pápua- újguineai nyelvben egy „startling crimson” színű papagájfajról kapta a nevét a piros kategória (KAY–MAFFI 1999, 752).

⁴⁷⁶ Pastoureau szerint a piros és tűz közti asszociáció nem annyira nyilvánvaló (hiszen a láng ténylegesen ritkán piros, inkább narancsos, sárgás), ennek ellenére azért fonódhatott össze mégis az életet szimbolizáló pirossal, mivel az ókori emberek élőnek észlelték a tüzet (2017, 22-23).

sokkal inkább a tűz színét fejezi ki ez a színnév, semmint a vérét. (Érdekes, hogy míg költői nyelvben a *vér* állandó jelzője – mint arra már utaltam – a *piros*,⁴⁷⁷ addig a szépirodalomban, de általában is az írott magyar nyelvben a *tűz* szó előtt alig használatos színre vonatkozó melléknév).⁴⁷⁸

A tűz és a vér kapcsán azonban szempontunkból nem az a kérdés, hogy melyiknek van több köze univerzálisan vagy akár a magyar nyelvben a piros kategóriához,⁴⁷⁹ vagy hogy ezek az egyetemesen előforduló piros jelenségek mennyiben magyarázzák meg a piros kategória univerzális létezését.⁴⁸⁰ A megfejtésre váró probléma inkább az, hogy miért éppen a tűznek vagy a lángnak a színe az, amit *vörösnek* tartanak az általam vizsgált közösség egy részében? Erre a kérdésre ugyanakkor talán egyszerűbb a válasz, mint az első hallásra tűnhet. Feltételezéseim szerint ugyanis a tűz lángját sárgába hajló, világos, de voltaképpen heterogén színezete miatt azonosíthatják a *vörös* jelentésével. A tűz színe ugyanis – legalábbis normális esetben⁴⁸¹ – a sárgától a pirosig bezárólag többféle világos árnyalat között váltakozik. Hogy a fényt adó tűz színe világos, ez közismert és kétségbevonhatatlan tapasztalati tény.⁴⁸² Az viszont, hogy a tűz nemcsak pirosas árnyalatokat tartalmaz, hanem sárgásakat is, már nem ilyen egyértelmű, de mint a 13. táblázatból is kiderül, az általam vizsgált közösségek tagjai mindenképpen így gondolják.

---

⁴⁷⁷ Vö. *piroskirály* 'menstruáció' (ÚMTSZ IV. 503). Szintén a havibajra mondták a Borsa-völgyében: „Megjött a *piros király*. — (...) *Piros pünkösöd* napja van. — Jönnek a *pirosak*, annyi *pirosak* jönnek” (VAJKAI 1943, 82).

⁴⁷⁸ Nem a tűz tónusára, hanem a hajra vonatkozik pl. a következő is: „Ott van Judith ébenfekete hajával... ott Rebeka gyönyörű *veres tűzhajával*” (Toldy István: *Mikor a nők kávéházba járnak* 1869). Vö. „*Veres*, majdnem lángoló haja” (Jósika Miklós: *Abafi II.* Pest, 1839).

⁴⁷⁹ Véleményem szerint kultúránkban mind a vér, mind a tűz szoros összefüggésben van ezzel a színnel, éppúgy ahogyan a délszlávok és a törökök mindkettőt egyaránt a piros színnel asszociálják (ld. SCHUBERT 1989, 347).

⁴⁸⁰ Ezt a problémát pl. Van Brakel veti fel (ld. 1993, 115).

⁴⁸¹ Attól függően, hogy mi az, ami ég, a láng színe lehet akár kékes is, de azért nem ez a jellemző.

⁴⁸² Vö. „Első megpillantásakor észrevettük, hogy az nem valamely fából élesztett, vagy parázsból hátra maradt tűz, mert fényre sokkal gyengébb és *pirossága* sokkal *haragosb* színű volt, mint a' tűzé szokott lenni” - írják egy légköri jelenségről a 19. században. Eszerint tehát a normális tűz színe semmiképpen sem *haragos* 'sötét' (Kunoss Endre: A' Villanyról *Electricitas TudGy* 1831. VII. 48).

13. táblázat

	A TŰZ színe leggyakrabban:	A TŰZ színe ritkán lehet még:	TŰZ színe elvétele:
Szilágyi	<i>lángszín</i> 'élénk sárgáspiros és/vagy sárgás rózsaszín' <i>lángvörös/lángveres</i> , (<i>lángpiros, lángsárga</i>)	<i>sárgáspiros</i> vörös <i>sárga</i> <i>piros</i>	<i>narancssárga</i>
Kupuszina	vörös	<i>sárga</i> <i>narancssárga</i> <i>piros</i>	<i>lángveres</i>
Kazár	<i>piros</i>	<i>tűzszín</i> 'élénk narancssárga' ⁴⁸³ <i>sárga</i>	vörös , <i>lángszín</i>
Mezőkövesd	vagy <i>piros</i> , vagy <i>sárga</i>	<i>tűzpiros</i>	<i>tűzessárga</i> 'narancssárga' ⁴⁸⁴
Kalocsa	egyszerre <i>piros</i> és <i>sárga</i> <i>lángszín</i> 'élénk sárgáspiros és/vagy sárgás rózsaszín' ⁴⁸⁵	<i>piros</i> <i>sárga</i> vörös	<i>tűzpiros</i>
Báta	<i>piros</i>	-	<i>sárga</i> <i>tűzpiros</i> vörös
Klézse	veres	<i>sárig</i>	<i>langveres</i>

Wierzbicka is hasonló eredményekre jutott, amikor angol ajkúakat faggatott ki egyrészt arról, hogy milyen színű a tűz, másrészt arról, hogy milyen szín jut eszükbe a tűzről. Bár a két kérdés hasonló, az ezekre adott feleletek mégis eltértek egymástól, ugyanis az angol válaszadók szemében a tűz narancs/narancssárga színű,⁴⁸⁶ ugyanakkor mégsem a sárga, hanem inkább a piros színt társítják hozzá. Wierzbicka szerint az lehet erre a magyarázat, hogy az első kérdés kapcsán a tűzláng jut az emberek eszébe, viszont a második kapcsán az égés teljes folyamata a tüztől az izzó piros parázsig.⁴⁸⁷ Véleményem szerint az izzó parázs árnyalata sem sokban tér el a lángétól. A különbség háttérben inkább az állhat, hogy a narancsszín kategóriájának egyetemesen késői elkülönülése előtt a tüzet valóban pirosnak vélték, pontosabban a tűz árnyalatát (vagy inkább árnyalatait) többnyire a piros kategóriába sorolhatták. A B&K hipotézis Kay által továbbfejlesztett – az univerzalisták körében jórészt ma is elfogadott – változata szerint viszonylag későn következik be az összetett meleg kategória kettéválása külön sárga és külön piros kategóriává.⁴⁸⁸ Eszerint amíg az európai nyelvek még nem érték el a színosztályozásnak ezt a fokát, addig bizonyosan a *red/rot/rouge*

⁴⁸³ Vö. FÜLEMILE–STEFÁNY 1989, 143.

⁴⁸⁴ Vö. DAJASZÁSZY 1961, 5. és VARGA 2003, 26. A színnév régiségére mutat, hogy már Veszelszki Antalnál (1798) feltűnik ez a színjelző, a cserszömörécéről írja: „tüzes sárgára festenek véle” (ErMezGy 167).

⁴⁸⁵ Varga a kalocsai népviselet vonatkozásában a *lángszínű* értelmét egyszerűen a 'piros' szóval adja meg, de saját kutatásaim szerint ez így pontatlan (VARGA 1982, 28).

⁴⁸⁶ Vö. „narancsos piros, vagyis tűzvörös” (FÁY 1941, 97. Kiemelés tőlem)

⁴⁸⁷ WIERZBICKA 1996, 315.

⁴⁸⁸ KAY 1975, 260.

stb. értelme ölelte fel mindazon szintartományt, amely a tüzet jellemzi. Mivel pedig ezeket a – ma már csupán 'piros' jelentésű – színneveket évszázadokon keresztül szoros kötelék fűzte a tűzhöz, nem csoda, ha az európai kultúrákban még manapság is a – valóságban tehát nem kizárólag piros árnyalatú, hanem sokszor sárgás – tűz a piros kategória egyik legfontosabb szimbóluma.

De visszatérve a magyar adatokhoz, a tűz színéről szóló általam lejegyzett vélemények összesítésével arra is fény derült, hogy nem minden általam vizsgált településen tartják *vörös* színűnek a tüzet.⁴⁸⁹ Hangsúlyoznom kell azonban, hogy minden általam kutatott közösségben akadtak olyan személyek, akik *vörösként* határozták meg a tűz színét. (A 13. táblázatban többször szereplő – a magyar folklórban is felbukkanó⁴⁹⁰ – nagy múltú színnév,⁴⁹¹ a *lángszín* összetett, dialektusonként kissé eltérő jelentéstartalmára itt most – mivel nem tartozik szorosan a témánkhoz – nem térek ki, csak annyit említek, hogy a tűz tónusának *lángszínűként* való meghatározása szintén összhangban van a *vörös* szó 'sárgásvörös' jelentésével).

2.2.2. *Vörös szőrű állatok*

A *vörös* színnévnek a sárga színhez fűződő viszonya azonban másféle adatokkal is alátámasztható. A *vörös* szót ugyanis már használatának kezdete óta a *vörös* színű haj, szőrzet, valamint tollazat jelölésére is alkalmazzák: *vörös róka*, *vörös-tarka tehén*, *vörös kakas* stb. (Utóbbi állatnak egyébként a tűzhöz is köze van, ugyanis korábban a *vörös* színű kakas a „tűz népies jelképe” volt).⁴⁹² Míg azonban a vizsgált települések idősebb lakói közül még manapság is többen gondolják a tűz színét *vörösnek*, ugyanezek a helyek a mindenkori magyar köznyelvi műveltség szerint *vörös* színűnek mondott állatokat nem törvényszerűen tartják *vörösnek*. Vegyük például a sárgás-vöröses tyúkok és macskák színének meghatározását (ld. a 14. táblázatot).

14. táblázat

Település	a (vörös) TYÚK színe	a (vörös) MACSKA színe
Szilágyi	<i>vörös</i>	<i>vörös</i> (ritkábban: <i>sárga</i>)
Kupuszina	<i>vörös</i>	<i>vörös</i> (ritkábban: <i>sárga</i>)
Kazár	<i>vörös / piros</i>	<i>vörös</i>
Mezőkövesd	<i>sárga</i>	<i>sárga</i> (ritkábban: <i>vörös</i>)
Kalocsa	<i>sárga</i>	<i>sárga</i>
Báta	<i>sárga / vörös</i>	<i>vörös</i>

Mint a táblázat mutatja, Mezőkövesden, Kalocsán, Bátán ebben a kontextusban – a *vörös* helyett vagy a *vörös* mellett – a *sárga* szót használják. Arról azonban, hogy az ezeken a

⁴⁸⁹ Vö. *pirosmári* 'tűz' (ÚMTSz IV. 503).

⁴⁹⁰ ERDÉLYI Zs. 1961, 417.

⁴⁹¹ Vö. az Erdélyi Szótörténeti Társ *lángszín* és *lángszínű* szócikkével (VII. 807).

⁴⁹² PallLex XVI. 952. „*Vörös kakas száll a házra* – mondja a magyar nép, ha tűz üt ki valahol” (ERDÉLYI Zs. 1961, 406. Kiemelés az eredetiben). „*Vörös kakas*. (Tűz. Ha vörös kakással álmodnak, tűzvész lesz.) Rászállott a vörös kakas a portájára. (Tűzvész.)” (MARGALITS 1897, 392 és 767. Kiemelés tőlem). „*Vörös kakast röpit a házára*” (Fölgyújtja a házat)” (SIRISAKA 1890). Vö. lengyel *czerwony kur* 'vörös kakas' szintén a tűz szinonimája (WIERZBICKA 1996, 315.); mordvin: *Kudodo kudos jakstire afaks cijne* 'Házról házra veres kakas fut = tűzvész' (BARNA 1904, 206).

helyeken a házaknál tartott tyúkok színe ténylegesen sárgásabb-e mint a többi helyen, vagy ez az eredmény inkább a *vörös* szó közösségenként változó alkalmazásainak tudható be, nem tudok bizonyosat (mivel a helyiek által korábban tartott tyúkok színeinek felsoroltatása révén jutottam erre az eredményre.⁴⁹³) Az mégis árulkodó, hogy ugyanazokon a településeken mondták a tyúkokat sárgának, ahol a többség a *vörös* macskát is ilyen színűnek gondolja. (Ráadásul talán az sem véletlen, hogy a vizsgált közösségek közül éppen ezek azok, ahol a *vörös/veres* szó szemantikájába a 'barnászvörös' is beletartozik az eddig tárgyalt sárgás jelentésével párhuzamosan.)

De nem csupán a tyúk és a macska olyan állat, amelynek köze van a sárga színhez. Ilyen állat az európai *vörös róka* (*Vulpes vulpes vulpes*) is, amely a magyarok között általánosan ismert szólás szerint is *vörös* (*Vörös, mint a róka*).⁴⁹⁴ A 20. század elején a magyar színnevekről készített két monográfia⁴⁹⁵ szerint azonban:

rókaszínű 'vörhenyeges sárgaszínű'
róka 'sárga'

Ezekre az adatokra egy 18. századi szómagyarázati jegyzékben leírt meghatározás is rímelt, amely szerint a „Verhenyeges Verhenyös, verhenyö” jelentése: „sárga-veress, mint a Róka.”⁴⁹⁶ Mivel a kategóriajelölő *veres/vörös* jelentése ebben a korban még felölelte a teljes piros kategóriát (köztük kékbe hajló piros és bíbor árnyalatokat is), érthető az az igyekezet, hogy ennek a jegyzéknek a szerzője pontosan akarta megfogalmazni a róka szőrének színét, és nem elégedett meg pusztán annyival, hogy „*veres, mint a róka*.”⁴⁹⁷ Viszont mivel ma már a *vörös* tényleges színjelentése (az élőnyelvi dialektusok nagy részében) csupán a sárgába, ill. barnába hajló piros tartomány, senki sem érzi már annak szükségét, hogy pontosítsa a *vörös* jelentését, így nem csoda, hogy a *róka* színére vonatkozó kérdés kapcsán főként csupán a *veres/vörös* színnevet, ill. a *vörös mint a róka* szólást említették nekem az adatközlők. Kivételt egy idős gyimesközéploki adatközlő képezett, akitől mikor a róka színére rákérdeztem, nem jutván eszébe a *vörös* szó, spontán módon megalkotta a „*rókabarna*” színnevet – hasonló módon, ahogyan Nyugat-Bácskában olykor a „*róka-vörös*” színnév is elhangzott.⁴⁹⁸

Mivel az imént említett *verhenyeges*, *verhenyös*, *verhenyö* színnevek szintén a *vörös* szó 'sárgába hajló' jelentését igazolják, a következőkben ki kell térnem ezeknek a jelentésére és a használatára is.

---

⁴⁹³ Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy nem érhetek célt úgy, ha közvetlen módon kérdezek rá arra, ami engem ténylegesen érdekel. Tehát ebben az esetben arra, hogy az adott közösségben milyen színűnek mondják a *vörös* tyúkoknak a színét. Éppen ezért inkább a következő kérdést tettem fel: „Milyen színű tyúkokat tartottak régen errefelé?” (A macskánál úgyszintén: „Milyen színű macskák voltak régen a házaknál?”)

⁴⁹⁴ Vö. „*Ojan veres, mint a róka*: nagyon vörös” (DCSz 708).

⁴⁹⁵ MÁTRAY 1910.; BARTHA 1937.

⁴⁹⁶ Baróti Szabó Dávid: *Paraszi majorság I.* Pozsony-Kassa, 1779.

⁴⁹⁷ Vö. egy 19. század végi feltudományos értekezésben a róka színének pontos meghatározására a *sárga*, a *vörös*, és a *vörhenyes*, sőt még a *barna* színnév is feltűnik. „A róka színezete tulajdonképpen kétféle; az egyik sárgás vörhenyes-barna, helyenkint világosabb árnyalattal..., a másik sötétes vörös-barna, néha feketebarna (...) A *vörös* és a *barna* róka rendes színezetétől egyes példányok többé kevésbé eltérnek, a mennyiben szürkés, sárgás és feketés színűek is akadnak” (Hönlig István: *Vadőr A vadászati ismeretek kivonata...* Budapest, 1895. Kiemelés az eredetiben).

⁴⁹⁸ Lehetséges azonban, hogy az utóbbi nem spontán módon született meg az interjúk folyamán, mert Erdély egyes vidékein bevett színnévnek számít. A *rókaveres* szóalakot pl. Tordában jegyezték fel a huszadik század elején, ott és akkor ezt tyúkszínként, ill. a *vörös* hajú ember gúnyneveként alkalmazták (VISKI 1906, 58). Gúnynévként való használata nyilvánvalólag abból ered, hogy az emberek általában nem szívelelik a *vörös* hajat, ahogyan a rókát sem: „Veres róka, *fekete*,/ Nem szereti senki se” (SZENDE 1991, 65. Kiemelés az eredetiben).

2.2.3. A nyelvünkben mára kiveszett *ver(he)ny(eg)es*

A *ver(he)ny(eg)es/vör(he)ny(eg)es*, valamint a vele egy szócsaládba tartozó *vörhenyő/verhenyő* színnevek a *vörös* szó rokonai mind etimológiailag (szintén a *vér* szóból származnak),⁴⁹⁹ mind értelmükben (jelentésük szintén 'pirosas'), viszont mára már a mindennapi nyelvhasználatból szinte teljesen kivesztek.⁵⁰⁰ Ez alól csupán a *vörheny* főnév,⁵⁰¹ ill. a *vörhenyes* melléknév képez némi kivételt, ezeket még ma is alkalmazzák, igaz utóbbi nem a közbeszédben, hanem egyes állatok és növények biológiai elnevezéseiben: *vörhenyes gödény* (*Pelecanus rufescens*), vagy *vörhenyes őzlábgomba* (*Lepiota helveola*).⁵⁰² A *vörhenyes/verhenyes* jelentését a NySz a legkorábbi latin-magyar szótáraink alapján egyszerűen a *veres/vereses* szóval adja meg.⁵⁰³ A *Régi magyar szavak szótára* viszont elkülöníti egyrészt a *verhenyes/vörhenyes*, másrészt a *verhenyeges/vör(he)nyeges* jelentését, míg az előbbi eszerint a szótár szerint csupán 'vöröses, vörösbe hajló színt' jelöl, addig az utóbbi színnév kapcsán a 'vöröses' jelentés mellett feltünteti a következőt is: 'élénken vöröses színű'.⁵⁰⁴ Véleményem szerint azonban ez a kétféle meghatározás nem logikus. Nehéz elképzelni ugyanis, hogy ezek a szóalakok egyszerre fejeztek ki „vöröses, vörösbe hajló” (azaz voltaképpen csak *kissé* vörös színű), ill. „élénken vörös” (azaz *erősen* vörös) tónusokat. Ellentmond ennek Baróti Szabó Dávid 18. század végi szótára is, melyben ez áll:

„*Vörhönyeges*: vernyeges, vörhenyeges, gesztenye színű p. o. ló ... Vörhönyös sárga: arany színű”⁵⁰⁵

Ráadásul kutatásaim szerint ezeknek a szóalakoknak a használata hasonló egymáshoz, és jórészt megegyezik a *veres/vörös* színnévvel is. Hiszen ezekkel is kifejezhették a vöröses haj és szőrzet színét:

1531: „Vagyon az Crystwsnak [s]zakalaban nyolcz [s]zalak, kyk kewesse lattatnak
verhönyösnek lenny”⁵⁰⁶

1532: „Az boriuknak es az keczeknek vyret elw veuen vyzel es *verhenyw* (*verews sabaso*)
gyapiuual es isopual”⁵⁰⁷

1586: „*Vörhönös* ló: equus rufus”⁵⁰⁸

1590: „*vörhönies* lo = equus spadiceus”⁵⁰⁹

⁴⁹⁹ Vö. a meglőtt medve „*verhenyeges* színű *vérfoltokat*” hagyott maga után (Ujfalvi Sándor: Erdélyi vadászatok és vadak In *Hazai és külföldi vadászrajzok* Budapest, 1882. 337).

⁵⁰⁰ TESz III. 1177-1178. A *vörhenyő* szó írott nyelvemlékekből fellelhető első előfordulása a 15. század, a *vörhenyeges* színnévé pedig a 16. század.

⁵⁰¹ A *vörhenyő*, *vörhenyeges* színnévből a nyelvújítás korában mesterségesen, elvonással alkották meg a *vörheny* szót, melynek jelentése eredetileg 'skarlát (betegség)' volt (ESz 924.).

⁵⁰² Vö. Csokonai összes művében csupán egyetlen helyen fordul elő ez a színnév, ott a vargánya gombához hasonlítja ezt a színt: „ezt nátháson mondja olyan nagy lesz tőlle az ór[r]a, mint a sós ugorka, osztán *verhenyeges* mint a vergánya” (*Cultura Vigjáték*, 1799).

⁵⁰³ NySz III. 1077.

⁵⁰⁴ RSzSz 456.

⁵⁰⁵ Baróti: KisdSz 277. Kutatásaim szerint az *aranyszín* a régi magyar nyelvben a narancsos árnyalatokra volt használatos, ennek bizonyítására azonban most nem térhetek ki.

⁵⁰⁶ NySz III. 1077.

⁵⁰⁷ Komjáthy Benedek: *Szt Pál levelei* 1532. 443. (Idézi: HERMANN 1914, 356).

⁵⁰⁸ Félegyházi Tamás Bibliája II. Debrecen, 1586. 170. (Ld. NySz III. 1077.)

⁵⁰⁹ Sziksz 41. Később, a 18. században, már a *vörös* és a *vörhenyeges* sem gyakori a ló színének kifejezésére. Legalábbis a kecskeméti jegyzőkönyveink tanúsága szerint ezek helyett a *pej*, a *sárga* (és a *barna*) használatos inkább (SZABÓ K. 1936, 222).

- 1594: „*Vörhenyeges*” marha⁵¹⁰
 1643: „A *verhenyös* hajuac hamar öszülne”⁵¹¹
 1702: „A teve *verhenyes* színű kemény bőrű állat”⁵¹²
 1757: „*Vernyeges* és Ritka Szakalu és vékony abrazatu Ember”⁵¹³
 1799: „Tsótánoknak hívják azokat az útálatos... állatotskákat, mellyek ... *verhenyeges* vagy fehér színűek”; „Majd minden rákok *verhenyő* zöldek” (?) „Törpe-pésma... *Verhenyő barna* szőrei vagynak”⁵¹⁴
 1836: „Ha angolt akarsz látni... nézd Master Bloomot; a hosszas arc, a kiálló hólyagos, igen világos szemek, *verhenyeges* haj”⁵¹⁵
 1867: „szőke képű, vastag, *vörhenyeges*, kusza bajuszu, rongyos... ember volt”⁵¹⁶
 1872: „Patagónia déli vidékein [a puma] színe fakóbarna, míg Argentínban *verhenyes*”⁵¹⁷
 1881: „hegyes *verhenyes* szakállú svédek”⁵¹⁸
 „Sárrétudvariban 1920-1950 közötti [lő]színek: ... *verhenyes szürke*...”⁵¹⁹
 1884 „subrufus, mn. egy kissé verhenyes, homo, vereses hajú”⁵²⁰

Az 1790-1819 közti körözőlevelekben – a személyleírás részben – nem csupán a katonaszökevények hajszínéről, hanem bajusz- és szakállviseletükről írt jellemzésben is többször találkozunk a *verhenyes/ver(he)nyeges* színnévvel. Érdekes módon azonban az utóbbi kontextusban a *vörös* szó egyszer sem fordul elő.⁵²¹ Ugyanitt az emberi arcszín vonatkozásában is gyakran használták ezt a színnevet, olykor a „himlős/himlőhelyes” jelzővel kiegészítve, így részben igaza lehet Berzsenyinek, szerinte ugyanis:

„A’ *verhenyeg*, *verhenyeges*, pirhonyag, pirholag ’s pirholagos, annyit jelent nálunk, mint piros hólagos, vagy habos, melly nem egészen annyi mint: *vereses* és pirosas, hanem a’ pirossasnak különös speciese, mellynek természet szerint különös nevezetének is kell lenni.”⁵²²

Az emberi bőr vonatkozásában ugyanis ez a színnév valóban jelölhette a varas, hólyagos bőrt,⁵²³ pontosabban az arc nagy részét borító bőrhibákat,⁵²⁴ erre utal a *vörheny* szó mai használata is (*vörheny* ’kiütések a testen’).⁵²⁵

Ugyanakkor nem csupán az állatok és az emberek külső testfelszíne, szőrzete, haja, hanem a növények *haja* ’héja’, (pl. a *vörösfenyő*)⁵²⁶ magja, gyökere, levele, sőt még a

⁵¹⁰ SZABÓ K. 1937, 88.

⁵¹¹ Comenius, Joh(annes) Amos: *Janua linguae...* Kolozsvár, 1643. 53. (Ld. NySz III. 1077.)

⁵¹² Miskolczi Gáspár: *Egy jeles vadkert* Irta Franzius F. Lócse, 1702. 37. (Ld. NySz III. 1077.) Vö. „1697: Egy oláh *veres* teveször eo [öv]” (SzT IX. 1013).

⁵¹³ Tanúvallomás részlet, közli: MORVAY 1957, 286.

⁵¹⁴ Fábíán József: *Természetihistoria a’ gyermekeknek* Veszprém, 1799. 100. 224. 536.

⁵¹⁵ Jósika Miklós: *Abafi* Budapest, 1990.

⁵¹⁶ Tolnai Lajos: *Életképek* Pest, 1867. 88.

⁵¹⁷ Nyilas: Egy még ősvadász nép között *Vadász és Versenylap* 1872. jún. 5. 174.

⁵¹⁸ Schwarz Gyula: Amerikai levél *Esztergom és vidéke* 17. szám.

⁵¹⁹ SZABÓ, CS. 2002, 445.

⁵²⁰ LatSz

⁵²¹ SCHRAM 1964, 12-15.

⁵²² Berzsenyi Dániel: Megtáfolások, és Igazítások Észrevételek Kölcsey Recenziójára *TudGy* 1825. IX. 106.

⁵²³ Vö. a 16. századból fennmaradt terjedelmes, *Ars Medica*-ban *verhomyegös* hólyagokról olvashatunk (VARJAS 1943, 67). Az 1607-ből való Bibliában pedig *verhenyös* színű szeplő szerepel (NySz 1077).

⁵²⁴ Vö. *verheny(eg)es/vör(he)ny(eg)es* = ’vörös foltokkal tarkított’ ’vörös foltos’ (RSzSz 456)

⁵²⁵ Ld. https://hogymondom.hu/char_v.php). Vö. „*veres* pattanásokkal telyes... ábrázatú” (SCHRAM 1964, 11).

virága⁵²⁷ is megkaphatta ezt a jelzőt a 16-19. században (pl. *verhenyes* borsóról, *verhenyő-barna* vaníliarúdról stb. is találtam adatokat). Mint ezekből az adatokból is kiderül, a *verhenyes* használata nagyon hasonlít a *vörös*éhez, mégsem teljesen egyezik meg azzal, abban pl. különböznek, hogy az előbbivel csak elvétve találkozunk a textilek/szövetek, ill. az öltözet vonatkozásában.⁵²⁸ A régi forrásokban azonban elvétve még az is előfordult, hogy a kategóriajelölő *vereshez/vöröshöz* hasonlóan a *verhenyes/vörhenyes* szót alkalmazták a piros szín gyűjtőfogalmaként. Ennek szép példáját nyújtja Jeney György 1791-ben kiadott csillagászati műve, amelyben ezt olvashatjuk: „7 színek látztanak [ti. a spektrumban], ilj rendel *verhenyeges*, arany szín, sárga, zöld, kék, bársony, és viola szín.”⁵²⁹ A szivárvány valós színeiből kiindulva a *verhenyeges* a szivárvány kezdőszínét, a piros színt takarta. Ez az alkalmazási mód azonban ritka.

A *verheny/vörheny*- kezdetű színnév általában nem a mai *piros* (ill. a tudományos nyelvbeli *vörös*) jelentésének megfelelő széles jelentéssel bírt, sokkal inkább jelenthetett valamiféle kissé pirosba hajló, erősen kevert – éppen ezért koszosnak tűnő⁵³⁰ – sárgás/barnás/szürkés⁵³¹ árnyalatot, tehát ahhoz hasonlót, amit az élőbeszédbeli *vöröst* jelöl az általam vizsgált közösségekben. Ezt igazolja pl. a következő, 19. századi meghatározás:

„*Verhenyős* szín, vereses szín, vas rozsdá szín⁵³²

Hiszen – ahogyan erről még a későbbiekben is szó esik – a rozsdá egyszerre lehet sárgás- és barnásvörös is. De emellett szól az is, hogy a *verheny(eg)es* gyakran áll együtt pl. a *sárga* színnévvel. Már Calepinus tíznyelvű szótárában is előfordult ez a két szó egymás mellett, pl. a *rufus* szó fordításánál, ahol (mai átírásban) a *vörhönyö* után rögtön – mintegy magyarázatképpen – a „*vörös sárga színű vörös*” színmeghatározás tűnik fel.⁵³³ A későbbi forrásokban is gyakran áll a *vörhenyes* szó a *sárga* előtt, annak mintegy értelemmagyarázó

---

⁵²⁶ Fábrián J.: *Természeti historia... i. m.* 61. Vö. 1822-ben írták: a közönséges égerfának „szép *verhenyeges* színű fája” (SCHRAM 1962, 17).

⁵²⁷ Melius *Herbáriumában* (1578) is többször szerepel virágszirmok színének leírására (pl. Melius: Herb 184).

⁵²⁸ 1755: „egy *verhenyes* török munka pamut kendő” (TAKÁCS 1975, 399). 1850: „Egy sötét *vernyeges* színt mutató asszony mellény” (KRESZ 1956, 182).

⁵²⁹ Jeney György: *Természet könyve* Pest, 1791. 27.

⁵³⁰ A *vörhenyes/verhenyes* és szennyes dolgok közti kapcsolatot példázza, hogy a Budapesten 1849 májusában keletkezett tűz kapcsán „nagy *verhenyeges* füstfellegről” számolnak be a korabeli híradások (*Budapest Főv. Levélt. Közl.* '78. 1979. 116). Vö. „*verhenyes*, vagy feketés motskokkal fótos” (Schuster János: *A méreggel megégettettek... meg-mentése* Kassa, 1821. 71).

⁵³¹ A *vörhenyes* mellett a *szürke* is többször szerepel a régi szövegekben pl. *verhenyő* hamuszín magváról ír Mátyus a 18. században (ld. Diat IV. 428). Ill. létezett *verhenyesszürke* lószínű is (PUSZTAINÉ 1976, 456).

⁵³² TSz 383.

⁵³³ Cal 278. Egy a Calepinus szótár magyar adatait átmásoló és részben megváltoztató prédikátor azonban (1607 körül) megelégedett ugyanennél a színnél a „*Verhenyős Veres sárga színű*” meghatározással (BÜKY 1967, 96), tehát a *színű* szó mögül elhagyta az újra megismétlődő *vöröst*, valószínűleg azért, mert felesleges ismétlésnek tartotta. Viszont a *rufeo* fordításánál betoldott egy *veres* szót oda, ahol az eredeti magyar szövegben nem volt, így nála nem csupán annyi szerepel, hogy „*vörhönyős sárga színű vagyok*”, hanem a következő „*Verhenyős Sarga színű veres vagyok*” (97). A *verhenyes* színnév egyébként Calepinus szótárában többhelyütt is feltűnik, vagyis nem csak a *rufus/rufulus/rufeo*, hanem még a *rubidus*, *fulvus*, *luteus* és *helvus* fordításaként is szerepel, így jelentése bizonyosan 'sárgás' és nem csupán 'sötétebb vörös' lehetett, annak ellenére, hogy az orvosi szóanyagra koncentrálo Büky csak utóbbi értelmét tünteti fel dolgozatában (120).

előtagjaként (pl. *verhenyő sárga föld*,⁵³⁴ *verhenyeges sárga salátamagok*,⁵³⁵ *verhenyő sárga köles*⁵³⁶ *verhenyeges-sárga jácintkő*⁵³⁷ stb). Bár még a 19. században is gyakori ennek a két színnévnek a párosítása (ld. *verhenyes sárga selyemhernyók*,⁵³⁸ a burgonyaliszt készítésekor mellékesen keletkező üledékes, *verhenyes sárga színű víz*)⁵³⁹, ekkortájt azonban már a *vörhenyes barna/vörhenyibarna* is legalább olyan sokszor szerepel a különböző szövegekben (különösen az állat- és növénytani leírásokban). A vizsgált színnév mindkét színnel (vagyis a sárgával és a barnával) való párosítása számtalanszor előfordul pl. a PalLex szócikkeiben (ahol egyébként a *sárgás-* és *barnásvörös* is gyakori), sőt itt még a *vörhenyes szőke* összetétel is szerepel.⁵⁴⁰

2.2.4. Milyen színű a „magyar paprika”?

A *vörös* és a *verheny(eg)es/vör(he)ny(eg)es* sárgás jelentése kapcsán érdemes kitérni egy rövid gondolat erejéig a címben jelzett kérdésre, mivel ezzel kapcsolatban különösen figyelemreméltó adatra bukkantam a 19. század közepéről. Egy útleírásban ugyanis a magyar fűszerpaprika színének vonatkozásában a *verhenyeges sárga* kifejezés tűnik fel:

„ez semmi [ti. az erős kapadohány] az indiánok dohányműjéhez képest, mellyet kinikkineknek hívnak s egy fanem gyökerének héjából készitenek... napon megszáritva porrá török és ugy szívják. Erejére nézve hasonló a paprikához s színe is olly *verhenyeges sárga*.”⁵⁴¹

A fenti idézet igazi értékét az adja, hogy az Egyesült Államokban járt magyar utazó annak a „magyar paprikának” a színét határozta meg *verhenyeges sárgaként*, melynek színét a 100 évvel később élők már bizonyosan nem a sárga színosztályba, sokkal inkább a kognitív piros kategóriába sorolják. Hiszen az 1940-es években már legfeljebb abban lehetett nézeteltérés a magyar nyelvet beszélő személyek között, hogy a paprika színe kapcsán a *veres* vagy a *piros* szót megfelelőbb-e használni. Egy 1948-ban, kémikus szakemberek körében tartott felolvasó ülésen ugyanis a fűszerpaprika színével és minőségével kapcsolatos előadás után valaki felvetette, hogy a paprikaőrlemény színe voltaképpen nem *piros*, hanem *veres*,⁵⁴² a felszólaló nézetét azonban senki sem osztotta, sőt hevesen támadták. A vita elmérgesedésének az ülés elnöke végül „avval a tréfás megjegyzéssel vette elejét, hogy próbáljon meg csak valaki a szegedi piacon *veres* paprikát kérni, majd meglátja, milyen választ kap rá.”⁵⁴³

⁵³⁴ Comenius, Joh(annes) Amos: *Janua linguae...* Kolozsvár, 1643. 17. (Ld. NySz III. 1077.) Vö. „Feketetűgy balpartján... homok-sivatag terül el... e homok... sötét-sárga, csaknem *verhenyeges* színű” (ORBÁN 1868. Kiemelés tőlem).

⁵³⁵ Lippay: PosK II. 105.

⁵³⁶ Mátyus: Diat II. 149.

⁵³⁷ Fábrián J.: *Természetihistoria...* i. m. 655.

⁵³⁸ *A Műipar* 1841 nov. 28-iki száma 351.

⁵³⁹ *Fiatalság Barátja* 1851. 59.

⁵⁴⁰ Ld. a *Bernhardt* szócikket. A *verhenyeges szőke* kifejezést a szarvasmarhák szőrszínének azonosítására is alkalmazták, Szabó pl. egy 1821-es kecskeméti jegyzőkönyvben találta meg ilyen kontextusban (SZABÓ K. 1937, 88). Vö. Hermann szerint *szőke* színűnek egykor azt a szarvasmarhát nevezték, amelyiknek „világos vörösses-sárga” volt a színe (HERMANN 1914, 450. Kiemelés tőlem).

⁵⁴¹ Mocskai Haraszthy Ágoston: *Utazás Északamerikában* Pest, 1850.

⁵⁴² Vö. *Vörös*, mint a paprika (SIRISAKA 1890. és MARGALITS 1897, 761). *Ojan veres, mint a paprika*: felhevült, piros az arca (DCSz 662). „A rikítóan piros színről mondják. A hirtelen haragra lobbanó és emiatt elvörösödő arcú emberről is elhangzik” (UJVÁRY 2002, 348). De napjainkban kétféleképpen is ismeretes: „*vörös* <vki> v. <vmi,> mint a paprika – nagyon vörös (különösen vkinek az arcbőre, a füle, a nyaka általában szégyentől, zavartól, haragtól)” és „*piros* <vmi,> mint a paprika – nagyon piros vmi” (BÁRDOSI 2012).

⁵⁴³ SELÉNYI 1948, 12.

Véleményem szerint a fenti adat, és ez az utóbbi szóváltás a fenti színnevek vonatkozásában háromféle tanulságot is hordoz. Egyrészt rávilágít a *verheny(eg)es* és a *sárga* korábbiakban is hangsúlyozott kapcsolatára, másrészt a *veres/vörös* és a *verhenyeges* szemantikai mezejében fellelhető hasonlóságokra, hiszen ezek szerint mindkettő 'sárgásvörös' jelentésű (is).⁵⁴⁴ Harmadrészt további bizonyítékkal szolgál arra nézve, hogy először a népnyelvekben szélesedhetett ki a *piros* használata és jelentése, hiszen az üléseknök szavai arra utalnak, hogy a *piros* színnévhez – valószínűleg már hosszabb ideje óta – ragaszkodó szegedi dialektusban nincs meg a *veres/vörös*, legalábbis ebben a kontextusban. (Fogalmazásmódja ugyanis arra utal, hogy aki a szegediek körében a paprikára az utóbbi színnevet használná, bizonyosan nevetség tárgya lenne). Ezt igazolja az is, hogy az erre vonatkozó vizsgálatok szerint a szegedi tájnyelv a paprika, ill. annak őrleménye tekintetében csupán a *piros* és a *barna* szót – egymással, ill. más jelzőkkel – variáló színneveket használ (*barna, barnapiros, apróbarna, nagybarna, piros, pirosédős, aprópiros, puhapiros, nagypiros*).⁵⁴⁵

2.3. A vörös 'barnás' jelentése

Kutatásaim eredménye szerint Mezőkövesd, Bata, valamint a Kalocsához tartozó szállások (Homokmégy, Szakmár, Drágszél, Öregcsertő) lakóinak egyik része a *vörös* szó 'sárgás', a másik része pedig 'barnás' jelentést tartalmát ismeri. Leginkább a kalocsai, ill. a Kalocsa környéki és emellett a bátai adatközlők közül kerültek ki azok is, akik az egyik, a többség által *barna* (vagy kisebb mértékben *bordó*) színüként azonosított sötét színmintát⁵⁴⁶ *vörös* névvel, vagy – különösen Kalocsán – a *vöröshöz* hasonló értelmű színnevekkel illették (*rozsdavörös/rozsdabarna*).⁵⁴⁷ Az a tény, hogy az általam megkérdezettek között akadtak olyanok, akik ezt a sötét színlapot *vörösként* határozták meg, jól mutatja, hogy a *vörös* nemcsak a tűz lángjához hasonló világos árnyalatoknak az elnevezése lehet a mai dialektusokban, hanem a sötétbarnához hasonló sötét árnyalatokat is jelölhet. A *vörös* szónak ezt a 'barnába hajló sötétpiros' jelentését az általam gyűjtött szóbeli megnyilatkozások is alátámasztják:

„Az egyik mondom olyan élénkpiros szín, a *piros*, a másik meg olyan *barnás*, és akkor az olyan *vörösses*” (szül. 1931-ben Homokmégyen).

„A *vörös* a barnához hasonlít, a *piros* meg piros, mer a *vörös* az, az inkább olyan *vörösbarna*” (szül. 1941-ben Homokmégyen).

„A *piros* lágyabb, élénkebb, a *vörös* erősebb, sötétebb, olyan, mind az alvadt vér színe” (szül. 1938-ban Mezőkövesden).

2.3.1. A véralvadék színe

De milyen színű is a mezőkövesdi asszonytól származó hasonlatban említett alvadt vér? Mi magyarok a *vér* szó hallatán leginkább talán valamiféle tiszta piros árnyalatra gondolunk (nyilvánvalóan nem kis mértékben a középkorban rögzült *piros vér* kifejezés hatására), ezzel szemben más nemzetek e szó említésekor másféle tónust asszociálnak, pl. Kosztolányi szerint a *Blut* 'vér' szóban „a rőt, a rozsdaszín lappang.”⁵⁴⁸ A magyar színfelfogás szerint viszont a

⁵⁴⁴ Az utóbbi vitáról beszámoló Selényi is úgy nyilatkozott, hogy a *vörös* színről „határozottan érezzük, hogy a színképi *vörös* és a *sárga* határán fekszik” (1948, 13).

⁵⁴⁵ SzegSz II. 271.

⁵⁴⁶ Munsell kódszám: 7.5 R 3/6 M

⁵⁴⁷ A rozsdáról, ill. annak színéről a későbbiekben, külön alfejezetben (IV. 2.4.1.) lesz szó.

⁵⁴⁸ KOSZTOLÁNYI 1999, 110. Kiemelés tőlem.

rozsdaszín legfeljebb az alvadt vér tónusával hozható összefüggésbe. Korábban ugyanis határozottan elkülönítették a friss vér színét a megalvadt véretől, legalábbis erre utal a *piros, mint a cseppentett vér* szólás,⁵⁴⁹ amely még a népdalokban is feltűnik:

„A gyalaki bíró kiskertjébe
Lehullott a ropogós cseresznye,
Olyan *piros* mint a *kicseppent vér*
Meghalok a kedves galambomért”⁵⁵⁰

Szépirodalmi forrásaink az alvadt vérrel általában valamilyen barnásvörös színt, ritkábban – részben költői túlzásként, részben mert ténylegesen nagyon sötét is lehet – a feketét kapcsolják össze. Nézzünk az alvadt vér előtt álló színjelzőkre három példát a 20. század első feléből, a *Nyugat* folyóiratból:

1922: „Hirtelen kidülledtek a szemei: a mellény balfelén - a szíve táján - kerek, *rozsdabarna* folt sötétlett! Komor, nagy ijesztő folt. Hát - tegnap éjjel - ezt... ezt nem vette észre? Ezt a rémséget? Mert ez, óh igen, ez... ez vér!”⁵⁵¹

1929: „Fonott kosarakban erdei gyümölcsök leve erjedt *fekete-vörösen* mint az alvadt vér.”⁵⁵²

1939: „Az október nemrégiben még elképesztően szép, megkergültek a kőrisfák, szemérmetlen tarkán vetkőztek: *rozsdaszínben, vörösbarnán*, mint az alvadt vér.”⁵⁵³

De ha a költői hasonlatokon túl tudományos szövegeket is bevonunk a vizsgálatba, azokban szintén az tűnik fel, hogy az alvadt vér színének a leírására *vörös* szóval alkotott színnevek szerepelnek. Bár ez annak fényében nem meglepő, hogy a tudomány előszeretettel használja a *vörös* szót a *pirossal* szemben, mégis tanulságos beleolvasni a következő élettani leírásba a 19. század második feléből:

A vér *meggy színű* szerves, alakos elemekből álló folyadék.⁵⁵⁴ Magában véve, mint folyadék, tulajdonképpen se nem *meggy színű* se nem *piros*, hanem színtelen (...) és színesnek csak azért látszik, mert benne (...) véresejtek úszkálnak, melyeknek nagy része *piros*. (...) Ha a magára hagyott vért megalvása után tekintjük meg (...) csaknem egész állományában kocsonyanemű *vörös* tömeggé szilárdult (...) E *piros* véresejtek állománya a haematin nevezetű, vastartalmú vérfestéktől *vörösre* színezett fehérnyébből, az ú. n. globulinból áll (...) E haematin és globulin vegyületét ennél fogva közös névvel haemoglobinnak nevezik, vagy, mivel a kettő együtt *bíbor-piros*, (...) haematokristallin nevet is visel. (...) A vér az üterekben *piros*, a visszerekben *sötét*, mondhatni *kék* (...) konyhasóoldattal keverve *élénk világosvörös*

⁵⁴⁹ MARGALITS 1896, 616.

⁵⁵⁰ ILLYÉS 1935, 508. A szólás egyik korai előképe egy 1685-ös Koháry István versben is feltűnik: „Ott az alabástrom, mint az hó, fejrlet, /Mint a *Csöppentett vér*, a márvány *vereslet*” (Ld. a *Vasban vert rabnak bús elmével...* című versének 94. strófáját). Vö. BORSI 2003, 45. A „Diósadi bíró kiskertjébe...” kezdetű népdallal

⁵⁵¹ Kürti Pál: Vallomás *Nyugat* 1922. 3. sz. Vö. „A havon itt-ott *rozsdavörös* foltok: megalvadt vér” (Illés Béla: *A vígszínházi csata* Budapest, 1950. 45).

⁵⁵² Sziráky Judith: Egyszerű levél *Nyugat* 1929. 3. sz.

⁵⁵³ Kádár Erzsébet: Az utolsó őzbak *Nyugat* 1939. 3. sz.

⁵⁵⁴ A *meggy szín* itt talán arra az árnyalatra utal, amelyet mások a *rubinvörös* szóval fejeztek ki: A’ szeder-fekete hólyag kelt, felette nagyra dagadt, *rubin* vagy *meggy-veres* széles udvarral” (Csorba József: *A’ magyarországi pokolvar, annak természete, okai...* Buda, 1837. 114). Vö. „A festeny a vért *rubinvörös* vagy inkább sötétbarnavörös színűvé teszi” (Stern R: A húgyszervek betegségei In *A belgyógyászat tankönyve* 2. Budapest, 1902. 4).

színt vesz fel (...) a haemoglobin élenyt felvéve, élenyülve, ha szabad úgy szólanunk *rozsdásodva, vörösebbé* lesz, s mivel az ütérés vérben az éleny sokkal nagyobb mennyiségben van, mint a visszeres érben, amaz sokkal *pirosabb* lesz, mint emez.⁵⁵⁵

Jóllehet a szövegben meglehetősen kuszának tűnik a különböző pirosas jelentésű színnevek használata, az talán mégsem lehet véletlen, hogy az alvadt vér mellett a *vörös* szó áll, nem pedig a *piros*, ill. nem is az – egy korábbi mondatban előforduló – *élénk világosvörös* szó szerkezet. Ebből ugyanis az következik, hogy az alvadt vér *vöröse* se nem világos, se nem élénk. Ezt igazolja, hogy szintén a *vörös* színnév szerepel ugyanennek a szerzőnek egy korábbi közleményében a ruhákon található esetlegesen vértől eredő, megszáradt „*vöröses* vagy *sárgás*” foltokkal kapcsolatban, amikor arról ír, miként lehet megállapítani az ilyen foltokról, hogy azok ténylegesen „*piros* vérsejtektől” származnak-e. Ugyanakkor ebben az esetben a *vörös* korábban tárgyalt ’sárgába hajló’ jelentése is felmerülhet, hiszen a textilre rászáradt sárgás vérmaradvány csupán az általa leírt kémiai beavatkozás után színeződik (újra?) *vörös barnává* vagy *feketévé*.⁵⁵⁶

Érdeemes ezt összevetni egy vérről szóló, szintén tudományos, olykor azonban lírai hangvétellű írás részleteivel:

„A vért *szép piros* folyadéknak ismerjük valamennyien. Színe a viruló élet szimbóluma. Ez adja az arc mosolygó rózsás színét, a kicsattanó piros ajkak biborát. Mikor valaki fülíg pirul és lángvörös lesz, arcbőrében hirtelen kitágulnak az erek (vasodilatatio) és teleszaladnak vérrrel⁵⁵⁷ (...)

Nevezetesek a hemoglobin kémiai sajátosságai: ha oxigénnel egyesül, színe *élénk piros*, ha elveszük tőle az oxigént, *sötét szederjes* külsejű. Ha főzzük a hemoglobint, szétesik, elbomlik és színe *barnára* változik; ennek a barnaszínű anyagnak már nem hemoglobin a neve, hanem hematinnak mondjuk. A főtt marhahús barna színét a hematin adja; a roastbeef barnás szélében már elbomlott a hemoglobin, véres középső részén még nem.⁵⁵⁸ (...)

Az alvadt vér *sötétpiros*, *szinte fekete*... darabos kocsonyához hasonló⁵⁵⁹ (...)

így alakul át a... *sötét, szinte fekete-piros, szederjes, vénás vér* szénsavban szegényebb, de viszont oxigénben gazdagabb, élénk, *mosolygó-piros, artériás vérré*.⁵⁶⁰

Ha alaposan összehasonlítjuk az iménti két idézetet, azt látjuk, hogy az előbbi leírás, amikor általánosságban ír a vér árnyalatáról a *meggy színű* színnevet alkalmazza, utóbbi viszont *szép pirosként* határozza meg ugyanezt. A korábbi írás a vénás/ütőeres vér sötétebb színét egyenesen *kéknek* írja le, az iménti szöveg „*fekete-piros, szederjes*” színűnek állítja be ugyanezt. Ami pedig a minket most leginkább érdeklő alvadt vér színét illeti, az előbbi forrás a *vörös* jelzőt használja, az utóbbi viszont a *sötétpirosat* és a *feketét*. Véleményem szerint a források nem mondanak ellent egymásnak, hiszen a *meggy szín* jelenthet *szép piros* színt, a *kék* pedig *szederjest* (legalábbis a következő értelemben: ’szederkék’), ha pedig ezt elfogadjuk,

⁵⁵⁵ THANHOFFER 1875, 177-178.

⁵⁵⁶ THANHOFFER 1873, 104.

⁵⁵⁷ ALEXANDER–LENHOSSÉK [1905], 199-200.

⁵⁵⁸ ALEXANDER–LENHOSSÉK [1905], 206.

⁵⁵⁹ ALEXANDER–LENHOSSÉK [1905], 207.

⁵⁶⁰ ALEXANDER–LENHOSSÉK [1905], 216. A „mosolygó piros” színjelző jelentéséhez ld. „Az artériás vér melegebb, *pirossabb, világosvörösebb*” (Bene Ferenc: *Az orvosi tudományok rövid rajzolatja. I.* Buda, 1812. 63). Vö. még: „az artériás vér *pirosabbnak* látszik (...) a vénás vér inkább *ibolyás* színű, és ez a mozgékonyág mutatja a szín már jól ismert fokozódását és vándorlását” (GOETHE 2010, 76).

abból annak kell következnie, hogy az alvadt vér színét azért lehet a *vörös* jelzővel is illetni, mert tulajdonképpen az szinte feketébe hajló, sötétpiros árnyalatú.⁵⁶¹

A véralvadék azonban nem mindig sötétpiros, színe hő, nedvesség és a körülmények egyéb változásainak hatására könnyen módosulhat. Legalábbis ez derül ki egy 1905-ből származó írásból, amelyben különféle szívserüléseket szenvedő személyek kórtani eseteinek orvosi elemzése szerepel. Ebben ugyanis a következő jelzők szerepelnek a szívburokban, ill. a tüdőben talált véralvadékok színének meghatározására:

szennyos vörös, helyenként rozsdás vagy sárgás színű;
barnás vörös;
rozsdás barnás;
*fekete-vörös.*⁵⁶²

E forrás szerint tehát az alvadt vér olykor sárgás színezetű is lehet,⁵⁶³ az árnyalata azonban legtöbbször inkább olyan barnásvörös árnyalatok felé mutat, mint amelyet a – korábbi szövegek némelyikében szintén említett – textilekre száradt vérfoltok is mutatnak. Mindezek alapján nagy valószínűséggel állítható, hogy az általam megkérdezettek sötét, ill. sokszor barnába hajló árnyalata miatt említették az alvadt vért a *vörös* színnévvel összefüggésben,⁵⁶⁴ valamint éppen a sötét színezete miatt képes az alvadt vér sokak szemében a *vörös* 'barnába hajló piros' értelmét reprezentálni.

Amikor az „akadémiai állásfoglalást” megfogalmazó, ill. osztó magyar nyelvészek,⁵⁶⁵ továbbá interjúalanyaim egy csoportja azt állítja, hogy a *vörös* sötétebb a *piros*nál, azt kell feltételeznünk, hogy a *vörös* szónak erre a – véralvadék tónusával rokon – 'barnásvörös' értelmére gondolnak. Ha a *vörös* színnévnek csupán ezt a jelentését vesszük figyelembe (vagyis eltekintünk a korábban elemzett 'sárgásvörös' értelmétől), részben helyesnek tekinthető, hogy B&K a *Basic Color Terms*-ben a *vöröset* úgy fordította le angolra, hogy 'dark red' ('sötét piros').⁵⁶⁶ Azért csak részben, mert a magyar nyelvben van még egy olyan színnév, amelynek 'sötétpiros' értelme van. Ez pedig a *bordó* színnév (angolul: *wine-red*, *bordeaux*, *bourdon*).

2.3.2. A *bordó*

Bár Papp Eszter szerint „a *bordó* csoportosítása a pirosak közé” vitatható,⁵⁶⁷ az általam megkérdezett adatközlők véleménye, ill. a terepen végzett színmintás kísérleteim eredményei szerint is a *bordó* szó által jelölt színtartomány igenis beletartozik a piros színek csoportjába (vagyis besorolható a kognitív piros kategóriába).⁵⁶⁸ Amikor kutatásom helyszínein ugyanis

⁵⁶¹ Vö. „aludt feketéllő vér” (Sitkey: HGy 251). Érdekes, hogy a cékla színét is többször asszociálták már az alvadt vér tónusával: „tzevla... setét-veres mint az aludt vér” (Pethe: Mgazd 172). Ill. „sötét aludtvérszínű czékla” (GÁRDONYI 1920, 85).

⁵⁶² Kenyeres Balázs: A halál és öntudatlanság bekövetkezése szív-sérüléseknél, esetek ismertetésével, *Értesítő az Erdélyi Múzeum Egylet Orvos-Ternészettudományi Szakosztályából I. Orvosi szak* 1905. 11-28.

⁵⁶³ A 19. század elején az „elgyengült állapotú” vérről is azt állították, hogy annak színe sárgás: „a' fekete színtől, a' fekete-veres, rubin-skárlátveres színeken által majdnem egészen a' *sárgás* veresig (az igen elgyengült állatokban)” változik (Prof. Hoffner: A' vér a' nyavalyákban kór- és kórjeltudományi tekintetben *Orvosi Tár* 1831. 232-233).

⁵⁶⁴ Vö. „A *vörös* melléknév az alvadóban levő vér színével azonos” állítja pl. egy nyelvész is (SIIMIGNÉ 2004, 34).

⁵⁶⁵ BENCZES-CZIFRA-TÓTH 2016, 64.

⁵⁶⁶ BERLIN-KAY 1991, 36.

⁵⁶⁷ PAPP 2012, 94.

⁵⁶⁸ Vö. „a nyél [ti. ostoré] *piros* színt kap. *Bordórózsaszínek* mondják” (KISS 1930, 144). A népköltészetben az ostor nyele egyszerűen csak *piros* (Ld. *Piros az ostorom nyele...* kezdetű népdalt)

arra kértem az interjúalanyokat, hogy szín szerint rendezzék csoportokba az eléjük tett 35 színlapot, az előzőleg *piros* és *bordó* színüként meghatározott mintákat sok esetben gyűjtötték egy halmazba. Egy kupuszinai asszony pl. a piros csoport összeállításakor a következőt is megjegyezte a színlapok összeválogatásánál: „Ez bordó, ideteszem a piroshó.” (Akik mégis külön halmazt alkottak az általuk *bordónak* tartott színlapokból, gyakran külön csoportosítottak azonos névvel illetett mintákat, pl. külön kupacba gyűjtötték a világos- és sötétzöldeket, a világos- és sötétkéket stb.) Miután pedig – kézzel történő mutogatás útján – rákérdeztem, hogy milyen színek kerültek be a szóban forgó csoportba, szóban ki is fejezték, hogy oda egyaránt *piros* és *bordó* mintákat is beválogattak (vö. *bordópiros*).⁵⁶⁹

Vizsgálataim szerint bár a pirosas és bordós árnyalatokat összetartozóknak gondolják, a *bordó* színnév fokális színét általánosan jóval sötétebbnek tartják, mint a *pirost*. Szilágyin pl. a következőképpen magyarázták el nekem, hogy a *piros* szóval jelölt színhez képest milyen is az általuk *bordónak* tartott árnyalat:

„A *bordó* nagyon sötét, a *piros* meg világos” (szül. 1937-ben).

„A *bordó* az sötétpiros, feketét teszünk a *piros*ba” (szül. 1950-ben).

„A *bordó* több feketét tartalmaz” (szül. 1959-ben).

De nemcsak Szilágyin vélekednek így. Klézse kivételével (ahol ismeretlen a *bordó* szó, hasonló értelemben használatos viszont a *terzsenyi*)⁵⁷⁰ az összes általam tanulmányozott településen többnyire a feketével kevert piros színek elnevezésére alkalmazták a megjelölést. (Kisebb részben pedig kissé kékes árnyalatba hajló, sötétpiros színt jelöltek ezzel a szóval). Ez tulajdonképpen lilába (piros+kék=lila) hajló sötétpiros árnyalat, kutatásaim szerint a 10 RP 4/12 Munsell kódú mintához hasonló, de annál többnyire sötétebb. Ezt az értelmét talán attól a *karmazsinvörös/piros* színnévtől örökölte, amelyet valószínűleg éppen ennek a színtartománynak a jelölésére használhattak egészen addig, míg szinte teljesen ki nem kopott a köznap nyelvől.⁵⁷¹ Feketével kevert pirosként értelmezik a *bordót* egyes 20. század eleji források is:

Egy kevés feketével törve és fehérrel kissé világosítva a kékespiros *karmazsinvörös*, a piros *bordeauxvörös* (...) színt adja.⁵⁷²

Sőt, a néprajzi szakirodalomban arra vonatkozó adatokkal is találkozhatunk, hogy egyes vidékeken a *bordó* vagy a sötétbordó színt egyenesen a *feketepiros* névvel jelölték.⁵⁷³ Vagy ha

---

⁵⁶⁹ A *bordópiros* színnevet az általam kutatott falvak közül elsősorban Kazáron ismerik, de bizonyosan más magyar településeken is használják, hiszen a viselet kontextusában az Ipoly alsó folyásánál található falvakban is feljegyezték (ld. JÓKAI-MÉRY 1998, 224).

⁵⁷⁰ A *terzsenyi* vagy *terzsenyű* szó etimológiáját eddigi ismereteim szerint még nem vizsgálták a kutatók (Vö. *terzsin* 'bordó' ld. SZENTIMREI 1981, 274. ill. *terzsenyi* 'sötétpiros' ld. DUMA-ISTVÁN 2007, 38).

⁵⁷¹ Lilába hajlónak írja le egy 20. század eleji festékekről szóló munka is: „A violás árnyalatú vörös festékek, mint a Bordeaux vörös” (FUCHS 1903, 16). Ebben a jelentésében a *bordó* voltaképpen a művészeti szaknyelvben használatos *kármínpiros/kármínvörös* szinonimájaként is értelmezhető.

⁵⁷² KNER 1909, 44.

⁵⁷³ Ld. „A *berzseny* főzete bordópiros színű, melyet közönségesen pirosnak neveznek. Ha a tojást töményebb oldatában sokáig főzik, színe a feketébe hajló sötétbordó, ún. *feketepiros lesz*” (SZABÓ L. 1963, 532. Kiemelés az eredetiben).

az adatokban a *fekete* szó nem is kerül elő mindig a bordó jellemzése kapcsán a – sokáig a *fekete* színnév szinonimájaként is használt – *sötét* (ill. *barna*) jelző már annál inkább.⁵⁷⁴

Véleményem szerint Moss tévesen gondolja, hogy a magyar nyelv két piros jelentésű színneve közül a *vörös* olyan újabb eredetű másodlagos kategória lehet, amely a piros és a fekete színtartomány „metszetéből” keletkezett.⁵⁷⁵ Hiszen a nyelvünkben fentiek alapján az – alapszínnévnek nem tekinthető – *bordó* színnév jelentése felel meg a piros és a fekete színtartomány keverékének.⁵⁷⁶ A *vörös* legfőképpen azért nem lehet az elsődleges piros és a szintén elsődleges fekete kategóriából származó másodlagos kategória, mivel a *piros* színnévnél régibb. Ráadásul kutatásaim szerint a mai *vörös* bordó színhez némiképp hasonló ’sötétpiros’ jelentésének legalább annyi köze van a – bordóhoz hasonlóan szintén származtatott kategóriák közé sorolt – *barna* színhez, mint az – alapszínnévnek tekintett – feketéhez.⁵⁷⁷ Tévesnek vélem Moss azon feltételezését is, hogy a nyelvfejlődés egy korai szakaszán a *vörös* megfeleltethető a lilás pirosnak („purplish red or crimson”),⁵⁷⁸ hiszen a kategóriajelölő *vörös* jelentésébe egykor nem csak a bíborpiros, hanem – mint azt már az előző fejezetben is érintettük – az összes piros árnyalat beletartozott.

De nem értek egyet Uusküla és Sutrop elképzelésével sem, miszerint a magyar színrendszerben a *bordó* átveszi azt a helyet, amelyet korábban a *vörös* foglalt el.⁵⁷⁹ Ennek az állításnak Uusküla saját színmintás eredményei is ellentmondanak, mivel kísérletei szerint a *vörös* névvel leggyakrabban megnevezett színminta éppen ugyanaz, amelyet legtöbbször *piros* színnévvvel is illettek.⁵⁸⁰ Ez az egymást átfedő színtartomány a két színnév vizuális jelentésében csakis a fentebb már bizonyított ténnyel magyarázható, hogy a *vörös/veres* volt a mentális piros színosztály korábbi kategóriajelölő elnevezése. Sőt a mai *vörös* (élőnyelvi) jelentésébe – mint azt jelen fejezet bizonyítani kívánja – régtől fogva, ill. még napjainkban is beletartoznak olyan sárgával és barnával kevert pirosas árnyalatok, amelyekre a *bordó* szó szemantikai mezeje bizonyosan nem terjed ki. Éppen ezért a *bordó* nem alkalmas arra, hogy a *vörös* helyét átvegye a mai magyar nyelvben, még annak ellenére sem, hogy az erre vonatkozó kutatások,⁵⁸¹ ill. saját kutatásom szerint is a *bordó*t sokkal gyakrabban alkalmazzuk kötetlen színazonosítási szituációban (kontextus nélküli színlapok színének leírására), mint a *vörö*st. Csupán amiatt azonban, hogy a *bordó* színmegjelölést az általam megkérdezett női adatközlők gyakran emlegették, nem szükségszerű a *bordó* színt önálló kognitív kategóriaként számításba venni, hiszen – mint már említettem – interjúalanyaim a pirossal együtt csoportosították a *bordó*ként azonosított színmintákat. Ebben a tekintetben egyet értek Földvári Melindával, aki szerint ez a szín nem mutat „önállósodási törekvéseket.”⁵⁸²

---

⁵⁷⁴ Egy székely férfi szájából hangzott el a következő mondat: az iromba „tyúknak a nyaka körül a sokszínű tollú közül a *setét-vereses*, a *bordó* színű a legtöbb” (Dr. Toró Árpád: *Mi székelyek Vallomásos jellemrajz Székelyudvarhely*, 2000). Vö. „*bordó* (v. *barnapiros*)”, a *barna*- előtag jelentése itt bizonyosan ’sötét’ (SZEREMLEY 1906, 110).

⁵⁷⁵ MOSS 1989, 315.

⁵⁷⁶ Vö. Egyes kutatások szerint a hazai parasztság hagyományos viseletében ez a szín pontosan piros és a fekete „helyetteseként” viselkedik (LACKOVITS 1983, 424).

⁵⁷⁷ Egyes feltételezések szerint a látás fiziológiájából eredő alapszínek (fekete-fehér, piros-zöld, kék-sárga) ún. metszetei adják a származtatott (derived) kategóriákat: a fehér és a fekete metszete a szürke, a piros és a fehéré a rózsaszín, a piros és a sárgáé a narancs, a piros és a kéké a lila, a sárga és a feketéé a barna (KAY–MCDANIEL 1978, 632). Moss ebből kiindulva feltételezi azt, hogy a *vörös* nem más mint a piros és a fekete szín metszete.

⁵⁷⁸ MOSS 1988, 169

⁵⁷⁹ UUSKÜLA–SUTROP 2007, 118-119.

⁵⁸⁰ UUSKÜLA–SUTROP 2009, 363.

⁵⁸¹ Ld. KISS–FORBES 2001, 194. UUSKÜLA–SUTROP 2009, 362.

⁵⁸² FÖLDVÁRI 2009, 390.

2.3.3. „Szennyes” vörös

A vörösnek az a 'barnás' értelme, amellyel a fentiekben foglalkoztam, egy dologban mindenképpen eltér a *bordó* értelmétől. A *bordó* – amely tehát az eddigiek alapján fekete színnel kevert piros színt jelöl – megörökölte a pirostól annak tisztaságát, szépségét, hiszen benne mindösszesen csak két színek komponens keveredik (egy kromatikus/színes: piros és egy akromatikus/színtelen: fekete). Ezzel szemben napjaink – 'barnásvörös' jelentésű – *vörös* szava olyan többszörösen kevert színt jelöl, amelyben legalább három tónus vegyül: ti. piros, a sárga és a kék (de ezekhez jöhet még a fekete is), ebből kifolyólag zavarosnak és „koszosnak” tűnik. Ez a szennyes érzést keltő vizuális benyomás ugyanakkor abban is közre játszik, hogy a *vörös* színjelentése szerint sötétebb, vagy – sötétebbnek tetszik – a fokális *piros*nál, ahogyan a nyelvészek és az adatközlők egy része is állítja. Hiszen minél kevertebb és kétesebb egy szín, annál sötétebb – mindezekből kifolyólag baljósabb – benyomást kelt.⁵⁸³

Amikor a *piros-vörös* problémával legelőször foglalkozó Csapodi javaslatot tesz a különféle pirosas árnyalatokat jelölő színnevek – az általa tudományos kategóriákként kezelt – *vörös* és *piros* színosztályba történő besorolására, a következőket jegyzi meg:

„Természetesen a különféle szennyes, barnás színek megnevezésére is [ti. a *pirossal* szemben] csupán a *vörös* jelző rokon alakjait lehet fölhasználni pl. *vörhenyes* (*fulvescens*) *barnás vörös* (*rufus*), *barna-vörös* (*russus*), *vörhenyes barna* (*rufescens*), *szennyes vörös* (*helvus, vaccinus*).”⁵⁸⁴

Csapodinak azt a javaslatát, hogy a „különféle szennyes, barnás színekre” is kiterjeszti a *vörös* szó értelmét, valószínűleg nem (vagy nem csupán) saját egyéni felfogása diktálja, legalábbis erről vall a fenti mondat fogalmazásmódja, hiszen azt írja, hogy az emberek számára „természetes” az, hogy az ilyen „szennyes” árnyalatok „csupán” a *vörös* jelentése alatt férnek meg. A *vörös* szó vizuális szemantikájának ezekre az ellenszenves árnyalatokra vonatkozó részét egy Csapodival kortárs festőművésznek a véleménye is erősíti, a barnával vegyített *vörös* árnyalatokat ugyanis Mednyászký László (1852-1919) is piszkosnak és zavarosnak tartja. A következőképpen vall erről Naplójában:

„A rozsdavörös és barnásvörös. Van egy rozsdavörös, barnás piszkosvörös, amely a *legnagyobb mértékben izgatja az idegeket*. Van ebben a színben valami fenyegető, kivált, ha más piszkosvörös és meleg színek veszik körül. Ezek a színek *zavarosak*. Önkéntelenül a legismertebb állati anyagokra emlékeztetnek, és pedig olyanokra, amelyek az erjedés első stádiumában vannak. (Míg a tiszta vörös, mint egészséges életelv, nem hat ilyen egyoldalúnak.) A rozsdavörös és megszáradt vagy alvadt vér szinte lángra gyújtja a már erjedő érzelmeket. A legtöbb ragadozó állatnak ez a színe. A vörös és sárga keverékei tiszta állapotban a legizgatóbbak. Piszkos állapotban határozottan a *durván, érzékien ható színek prototípusának* tekinthetjük őket.”⁵⁸⁵

⁵⁸³ (Szubsztraktív) színkeverési tény: minél többfajta festékpigmentet keverünk egymással annál szürkésebb és sötétebb lesz a kapott szín.

⁵⁸⁴ CSAPODI 1899, 204. Azért is kerül a *barnás* és a *szennyes* előtag a *vörös* elé, mert Csapodi szükségét érzi, hogy elkülönítse a *vörös* azon tiszta (vagy sárgás?) piros árnyalatokra vonatkozó jelentéseitől, amelyeket még e kategória alá sorol (pl. *cinóberszín, skarlátszín* stb.).

⁵⁸⁵ Idézi: DEÁK 1991, 25. (Kiemelés az eredetiben). Az idézet folytatásához ld. TURÓCZI 1986, 23.

2.4. A mai *vörös*: egyszerre sárgás- és barnásvörös?

Mindent összevetve tehát a *vörös* szó mai jelentését nem elegendő sötétpirosként leírni (ez a jelentés így önmagában inkább a *bordó* színnévre jellemző) mint ahogy azt B&K, valamint őket követve sokan mások is teszik. Vizsgálataim szerint, ha egzakt meghatározást szeretnénk adni, azt mondhatjuk, hogy a *vörös* szó sárgás és/vagy barnás színnel vegyített, és emiatt sokszor piszkosnak tűnő – ezzel összefüggésben többnyire ellenszenves – pirosas árnyalatoknak a gyűjtőneve, tehát:

vörös 'sárgával (sárgás-barnával)⁵⁸⁶ és/vagy barnával tört, gyakran szennyos piros'

2.4.1. A *rozsa* színe és a *rozsdaszín*

Hogy a fenti definícióban valóban indokolt az *és* szócska, vagyis hogy a *vörös* szó eddig külön tárgyalt jelentéstartalmai talán összefügghetnek egymással, arra – az alvadt vér, ill. az utóbbi Mednyánszky idézet kapcsán is már felmerült – *rozsdaszín*, *rozsdavörös*, *rozsdabarna*, *rozsdasárig* színneveknek részben területekhez kötött, részben egymással párhuzamos használata szolgált bizonyítékokat.⁵⁸⁷ A 15. táblázatból, amelybe egyébként azokat az összetett szerkezetű színnevezéseket gyűjtöttem össze, amelyekben a *vörös* és/vagy a *piros* szó (mint utótag) szerepel, jól látszik, hogy a *rozsa* szót – elsődleges jelentésén túl – minden általam vizsgált közösségben színnévként is alkalmazzák. A táblázatból az is kiderül, hogy a *rozsdavörös* és a *rozsdabarna* színnév egyazon közösségekben egymás mellett is él, valamint az is, hogy az archaikus dialektusairól ismert Moldvában helyettük viszont csupán a *rozsdasárig* (*sárig* 'sárga') forma használatos.⁵⁸⁸

---

⁵⁸⁶ Azért fontos ez az utóbbi kitétel, mert önmagában a *sárgásvörös* voltaképpen a narancsszín is jelentheti (piros+sárga=narancssárga). A mai *vörös* azonban nem ezt a tiszta színt jelöli, hanem a kevert, éppen ezért piszkosnak ható, voltaképpen tehát a világos sárgásbarnával vagy okkerrel kevert pirosot.

⁵⁸⁷ Ezek közül a színnevek közül a *rozsdaszín* rendelkezik a legnagyobb múlttal. Ezt Csapodi is igazolja, hiszen éppen amiatt fejezi ki sajnálkozását, hogy német hatásra – egyebek mellett – a „*rozsdaszín vörös*” helyett egyre inkább a „*rozsdavörös*” alak kezd terjedni a 19. század végén. Ennek megfelelően a *rozsdaszín* szemben a *rozsdavörös/rozsdaveres*, ill. a *rozsdabarna* összetételekkel a Magyar Történeti Korpuszban is többször és korábbi szövegekben fordul elő.

⁵⁸⁸ „A sárga alakváltozatai: *sárog*, *sárig*, *sarik*” (BARTHA 1937, 42).

15. táblázat

	<u>rozsdavörös</u> vagy (<i>rozsdabarna</i>)	<u>téglavörös</u> vagy (<i>téglapiros</i>)	<u>tűzpiros</u> vagy <u>lángvörös</u>	<u>paprikapiros</u> vagy (<i>paprikavörös</i>)	<u>vérpiros</u> vagy (<i>vérvörös</i>)	<u>bordó</u> vagy (<i>bordópiros</i>)	<u>bíbor</u> vagy <i>bíbor</i> - <i>vörös</i>	<i>piros- veres</i>
Szilágyi	gyakori: <i>rozsdavörös</i> ritkán: <i>rozsdabarna</i>	ritkán: <i>téglavörös</i>	ritkán: <i>lángvörös</i> gyakori: <i>lángszín</i> (<i>lángpiros</i> <i>lángsárga</i>)	gyakori: <i>paprikapiros</i>	elvéte: <i>vérpiros</i>	gyakori: <i>bordó</i> (<i>meggybordó</i>)	–	–
Kupuszlina	gyakori: <i>rozsdaveres</i> <i>rozsdavörös</i> ritkán: <i>rozsdabarna</i>	ritkán: <i>téglavörös</i>	ritkán: <i>tűzpiros</i> (<i>lángveres</i>)	gyakori: <i>paprikapiros</i> (<i>paprikavörös</i>)	elvéte: <i>vérpiros</i>	gyakori: <i>bordó</i> (<i>meggybordó</i>)	ritkán: <i>bíbor- vörös</i>	–
Kazár	mind a kettő gyakori	gyakori: <i>téglapiros</i> elvéte: <i>téglavörös</i>	ritkán: <i>tűzpiros</i> gyakori: <i>lángszín</i> <i>tűzszín</i>	elvéte: <i>paprikapiros</i>	gyakori: <i>vérpiros</i>	mind a kettő gyakori	–	–
Kalocsa	mind a kettő gyakori	elvéte: <i>téglavörös</i>	gyakori: <i>lángszín</i> (<i>lángvörös</i>)	gyakori: <i>paprikapiros</i>	–	gyakori: <i>bordó</i>	–	–
Mező- kövesd	ritkán: <i>rozsdavörös</i> <i>rozsdaszín</i>	elvéte: <i>téglavörös</i>	– gyakori: <i>tüzes sárga</i> ⁵⁸⁹	– (<i>paprikavörös</i>)	–	gyakori: <i>bordó</i> (<i>bordóvörös</i>)	–	–
Báta	– ritkán: <i>rozsdaszín</i>	ritkán: <i>téglavörös</i> (<i>téglaszín</i>)	ritkán: <i>tűzpiros</i>	ritkán: <i>paprikapiros</i>	– (<i>vérvörös</i>)	gyakori: <i>bordó</i>	–	–
Klézse	– gyakori: <i>rozsdasárga</i>	gyakori: <i>keremidaszín</i> ⁵⁹⁰ <i>keremidasárga</i>	– ritkán: <i>langveres</i> <i>langas veres</i>	–	–	–	–	ritkán

De milyen színű valójában a rozsdá? Vörös, barna vagy esetleg sárga? Az általam megkérdezett klézsei személyek szerint a rozsdá sárga színű (*rozsdasárga*⁵⁹¹ vagy *feketeszeg sárga* 'sötét sárga'), a többi általam vizsgált település lakói – lakóhelyüktől függetlenül – kétféle véleményen vannak: egyik részük azt gondolja, hogy vörös, a másik részük viszont azt, hogy barna színű.⁵⁹² A rozsdának valóban többféle színe is lehet, egyik adatközlőm

⁵⁸⁹ Vö. „tüzes sárga” (narancsszín) (ZUPKÓ 1982, 19).

⁵⁹⁰ Vö. Pusztinán amikor még nyírfahéjat használtak színezésre „festettek nyírfaverest, de nem lett [igazi] veres, csak mint a keremida” (HALÁSZ 2010, 349).

⁵⁹¹ Vö. *rozsdasárga*. Földvári Melinda (a nevéhez köthető szintan.hu honlapon ír erről) a *rozsdavörös* egyik névváltozataként – a *rozsdabarna* mellett – a *rozsdasárgát* is számon tartja (ld. <http://www.szintan.hu/lista/r/r27.htm>). Bár az utóbbi nem gyakori összetétel, a botanikában mégis előfordul (pl. *rozsdasárga* tölcsérgomba *Lepista flaccida/inversa*)

⁵⁹² Abban, hogy Klézsen a többi közösséghez képest eltérő válaszokat kaptam, nyilvánvalóan közrejátszott az, hogy az ott élők gondolkodása szerint barnás árnyalatokat is magában foglal a sárga kategória.

szerint aktuális színezete mindig „attól függ, mi rozsdál be.”⁵⁹³ Legtöbb embernek a *rozstda* szó hallatán azonban mégis a vason keletkező rozstda és annak színe ugrik be:⁵⁹⁴

„Gy: Mondják errefelé, hogy *rozstdaszín*?

Azt is mondják, az is olyan érdekes (...) se nem piros, se nem narancssárga, se nem barna, hanem annak egy olyan valami olyan különlegesebb valamije (szül. 1942-ben Kazáron).

A 19. századi „tudós” vélemény nem sokban különbözött a fenti adatközlő által adott jellemzéstől. *A magyar nyelv szótárában* ugyanis pontosan ez a három szín szerepel, csak akkor még a *piros* helyett a (hivatalos és tudományos nyelvben gyakori, ill. kategóriajelölő) *vörös*, a *narancssárga* helyett pedig egyszerűen csak a *sárga* áll:

„állati vagy növényi testek fölszínén támadó majd *vörös*, majd *sárga*, majd *barna* foltok, milyen a rozsz [sic!], vagy tisztátalan fogakat lepő rozstda, a növényeket rongáló ragya stb.”⁵⁹⁵

(Utóbbi idézet azonban arra mutat, hogy a *rozstda* és a *rozstdásodás* értelme korábban tágabb volt, mint ma,⁵⁹⁶ ami nem változtat semmit azon a tényen, hogy mint ugyanitt írják: „a rozstdásodásnak kiváltképpen [sic!] a vas van kitéve, s hogy ennek rozsdája *vörnyeges*.”)⁵⁹⁷ A rozstda árnyalatának sokféleségére utal, hogy maga a *rozstda* szó a legkülönfélébb összetett szerkezetű színneveknek képezheti a részét. Ennek illusztrálására elég felsorolni azokat a *rozstda* szót felhasználó összetett szerkezetű színneveket, amelyek egy, a 19. század végén kiadott, madarokról szóló monográfiában – színre vonatkozó jelzőként – szerepelnek:

rozsdavörös / rozsdásvörös
rozsdabarna / rozsdásbarna
rozsdasárga / rozsdássárga
rozsdásfehér
rozsdásfekete
rozsdaszürke / rozdásszürke
rozsdasárgabarna / rozdássárgásbarna
rozsdásvörösbarna
szürkésrozsdásbarna
rozsdás sárgásbarna /sárgás rozsdabarna
rozsdás világosbarna
rozsdás gesztenyevörös
rozsdás sárgásfehér
rozsdás narancssárga
rozsdás agyagsárga

⁵⁹³ Vö. *rozstdazöld* (...) Olyan színű zöld, milyen a rezet belepni szokott penész (CzF V. 625).

⁵⁹⁴ A 19. század végi meghatározás szerint „Különösen azon vörnyeges színű, s érdes tapintatu testrészek, melyek a vasat lepik be” (CzF V. 623). Vagy: „Közönséges értelemben R. alatt rendszerint a *vastárgyakon* képződő R.-t értik” (PalLex XIV. 723).

⁵⁹⁵ CzF V. 623.

⁵⁹⁶ Vö. „Fogai már rozstdásodni kezdenek... A sok kövér, zsiros ételtől megrozstdásodott a torka” (CzF V. 624). Vö. még: „Mint pünkösdi üdő piros lett orczája, Meghaladta Paphost annak szép rózsája, Az melynek most sincsen semmi oly *rozsdája*, Hogy ne illethetné Junonak is szája” (Gyöngyösi: ThZr 146. versszak). Ugyanakkor pl. a búzát támadó gombák különböző fajait máig „rozsdagombáknak” nevezik, ezek: a *feketerozstda* (*Puccinia graminis*), a *vörösrozstda* (*P. recondita/triticina*) és a *sárgarozstda* (*P. striiformis*).

⁵⁹⁷ CzF V. 623

Korábban az alvadt vér kapcsán állapítottuk meg, hogy az is lehet néha sárgába hajló (ill. sárgás lehet a ruhán megszáradt vérfolt is), többnyire azonban mégis inkább sötét. Ezzel szemben a rozsdá legalább olyan gyakran sárgás, mint barnás, valamint egyformán lehet világos, ill. sötét is. Éppen ebből kifolyólag nem lehet véletlen az, hogy több interjúalanyom a *rozsdához*, ill. a *rozsdaszínhez* tartja hasonlóknak a *vörös* szó értelmét. A rozsdá tehát (az alvadt vérrel szemben), mint mindennapos, mindenki számára jól ismert dolog, sajátos, esetektől függően kissé változó színezetével a *vörös* színnevezésnek mind a barnába, mind a sárgába hajló piros jelentését megtestesítheti:

„Hát a *vörös* az, az, a *rozsdaszín*hő hasonlít, nem a piros

„A szép *piros* az szép élénk szín, de hát a *vörös* az má lehet *rozsdavörös* is, és az má nem annyira szép (...) a *vörös* [az inkább] rozsdaszerű már” (szül. 1941-ben Alsómégyen).

Sőt a *rozsdá* nyilvánvalóan a *vörös* szó ’koszos’ értelmét is jól reprezentálja,⁵⁹⁹ amint ezt a *rozsdaszín/-vörös/-barna* színnevek elé tett *piszkos*, *szennyes* jelzők is mutatják (pl. *rozsdavörös* = *barnás piszkosvörös* a korábban leírt Mednyánszky idézetben is).⁶⁰⁰

2.4.2. A *rőt* mint az őszi erdő színe

A *rozsdaszín* ’sárgás és barnásvörös’ jelentése után mindenképpen meg kell emlékezni a *rozsdaszínnel* együtt az őszi levelek színével asszociált *rőt* színnévről is. Ez a középelnémet bajor-osztrák *röt* ’piros’ szóra vezethető vissza, a magyarban elsősorban a vörös és barnásvörös színű haj és szőr színének jelölésére használták már feltehetőleg a 14. századtól.⁶⁰¹ Legújabb etimológiai szótárunk szerint „a választékos társalgási nyelv szava.”⁶⁰² A 17. századi forrásokban az ökör színével kapcsolatban gyakori,⁶⁰³ majd a 18-19. századi szépirodalmi szövegekben legtöbbször a haj, a szakáll, a bajusz, a szemöldök színének leírásakor szerepel a *rőt* szó,⁶⁰⁴ de előfordul azért az arcszín, a róka, egyes ruhadarabok (pl. kalap), sőt a szamóca árnyalatának jelölésére is.⁶⁰⁵ Egyes adatközlőim szintén a róka színének

⁵⁹⁸ Chernelházi Chernel István: *Magyarország madarai különös tekintettel a gazdasági jelentőségükre* Budapest, 1899.

⁵⁹⁹ Vö. „Rozsdálik [sic!] a *tisztátalanul*, vagy nedves helyen tartott vas” (CzF V. 624).

⁶⁰⁰ Vö. A 19. században írták azt a fülemüléről, hogy: „ezen nevérol ’s zengéséről (...) ismert madár (...) álla alúl fejérest játszó barna hamuszín, farka *piszkosbarna rozsdaszínű*” (Pák Dienes: *Vadásztudomány I.* Buda, 1829. 196).

⁶⁰¹ TESz III. 459. A német *rot* és magyar *rőt* szó kapcsolata a 19. század végén még sokak számára egyértelmű lehetett, mivel 1897-ben egy – a névmagyarosításról szóló – olvasói vélemény szerint: „Ha valaki Braun, legyen Barna, ha valaki Klein, legyen Kis, ha valaki *Roth*, legyen *Rőt*” (Gajdács Pál: Néhány szó a névváltoztatásokhoz *Békésmegyei Közl.* 24. 28. sz.).

⁶⁰² ESz 711.

⁶⁰³ Pl. a 17. század második feléből származó debreceni jegyzőkönyvekben gyakori a *rőt*, *rőt szabású*, *rőtös*, (vagy éppen előfordul a *rőt színű barna*) ökör (TAKÁTS 1915, 290-291). Vö. Szolnokon *Rőt ökör* elnevezést viselt egy kocsmá a 19. század végén (SZURMAY 1987, 117). Vö. még a következő, a marhák színét kifejező jelzőkkel: „*rőt szőrű*, *reőt barna*, *rőt busa tehén*, *rőt szemökös*, *rőtös színű tinó*, *rőtös*, *rőtös fejű*, *rőtös fako forma*, *rőtös vastag szőrű fejer*, *rőtös üsző*” (SZABÓ K. 1965, 55).

⁶⁰⁴ Vö. I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár a magyar történelemkönyvekben *rőt*szakállú Frigyesként szerepel. Vö. még: Vivaldit saját korában vörös haja, ill. tanult hivatása miatt – az eredeti kifejezést magyarra fordítva – „*rőt papként*” emlegették.

⁶⁰⁵ Ld. a *Magyar Történeti Korpuszt.* De pl. „*rőt bort*” említ Rummy Károly 1846-ban a borok színezéséről írva (idézi KEMENDI 1989, 16).

maghatározásakor említették, de a magyar népköltészetben is állatszínként szerepel, legalábbis a regösénekek refrénjében a *rőt* szó, ill. ennek további alakjai „elhomályosult jelentéstartalommal” ugyan, de valószínűleg az ökör szőrének árnyalatát jelölik.⁶⁰⁶ („*Rőt* ökör, régi törvény, Haj, regő rejtem...”)⁶⁰⁷ A *rőt* – a *vörhenyeges*, *vörhenyes* színnevekhez hasonlóan⁶⁰⁸ – hajszín jelölésére, ill. különböző házi- és vadállatok színének kifejezésére sokkal népszerűbb színnév lehetett korábban,⁶⁰⁹ mint azt pl. a mára elavult *rőt* vad elnevezés is igazolja.⁶¹⁰ Bár ma már – legalábbis a köznapi nyelvben – szinte kizárólag a *vörös* színnévet használjuk az emberek és az állatok szőrzetével kapcsolatban, akkoriban viszont, amikor a *vörös/veres* színnév töltötte be a pirosas színek gyűjtőkategóriájának szerepét, a *rőt* – de ugyanez igaz a *vörheny/verheny*- kezdetű színnevek családjára⁶¹¹ – bizonyosan sokkal megfelelőbb lehetett ebben a kontextusban. A *rőt* szó ugyanakkor nem feltétlenül lehetett semleges jelző a haj és a szőrzet színének a jelölésében, legalábbis Berzsenyi a következőket írja (egy másik költő verséhez fűzött észrevételeinek megörökítése során):

„lángok *rőt* fénye. – A *rőt* csak gúnyszó, és illy komoly képhez nem illik. Mondjuk: Rőt Kata, rőt tehén, rőt haju, de csak úgy mint midőn gunyolva a szőkét kesének mondjuk”⁶¹²

A *rőt* színnevezés azonban a 20. századra bizonyosan elvesztette negatív felhangját. Ezt a szót – a *verhenyes/vörhenyes* színnévvvel ellentétben – ekkortájt még gyakran használták az írott nyelvben, ekkor azonban már nem elsősorban haj- és szőrszín jelöltek vele, hanem egy tárgytól független önálló színezetet. Így pl. festményeken szereplő tónusok leírására is alkalmazták, mint ahogyan azt Ybl Ervin (1890-1965) művészettörténész tette 1938-ban kiadott, műelemzéseket tartalmazó monográfiájában. Ybl ezt a szót közel negyedszáz alkalommal használta a következő formákban:⁶¹³

rőt,
barnássárga-rőt,
sárgás-rőt,
barnás-rőt,
sárga-aranyosbarna-rőt,
*rőt (terracotta)*⁶¹⁴

⁶⁰⁶ A különböző szóalakokat, ill. azok forrásához ld. a *rőt* szócikket az UMTSz-ban (IV. 782-83).

⁶⁰⁷ Vikár Bélának azonban az volt a meggyőződése, hogy a regösénekek refrénjében szereplő *rőt* színnév másodlagos, „újabb alak”, az eredetibb a *rőjt* (ami a *rejt* ige egy másik formája) lehetett (VIKÁR 1907, 24).

⁶⁰⁸ Vö. „Röd, röt: veressellő, verhenyös” (VocSz 66).

⁶⁰⁹ Vö. *rőt* = „vörös, vörhenyeges (többnyire szőr, haj)” (RSzSz). Az állatok szőrével kapcsolatban a következők olvashatók a PalLex-ban: „Pirók: az a marhaszín, melynél sárgás-vöröses szőrök más színű szőrökkel vannak keveredve oly módon, hogy a pirosas vagy *rőt* szín általában, vagy a test egyes részein előtűnik” (XIV. 15. „Pirók” szócikk). Érdekességként megemlíthető az a 20. sz. első felében írt vélemény, mely szerint a *rőt* árnyalat a ruházati célra használt „nemes és nemnemes [sic] prémnél egyaránt az őszülést [értsd: elöregedést] jelenti” (HATVANY 1936, 215).

⁶¹⁰ „A szarvas- és őzfélék vadászneve, mert szőrük nyáron rőt, vörös színű” (PalLex XIV. 729). Az állatszínhez ld. a *rőt*, ill. a *vörhenyeges* és a *vörhenyes* szócikket az UMTSz-ban (IV. 782-83. és 5. kötet 2010, 772.).

⁶¹¹ Olykor együtt is előfordulhat a két színnév: „nagyszarvu vonó marhákat láttam ugyan Siciliában is, de ezek mind *vörhönyös rőt* szőrűek” (Frivaldszky Imre: Jellemző adatok Magyarország Faunájához *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei* XI. (1869), 4. 70).

⁶¹² Döbrentei Gábor: *Berzsenyi Dániel' összes művei Költelem 's folyóbeszéd* Harmad kiadás Buda, 1842. 208.

⁶¹³ YBL 1938; 91, 182, 269, 297, 400.

⁶¹⁴ Az olaszból átvett *terracotta/terracottavörös* a mai magyar nyelvben az égetett agyag színére utal (LACZIK 1990, 108). Jelentését azonban nem lehet teljesen elhatárolni az általam gyűjtött *téglaszín*, vagy *keremidaszín*

Hogy manapság sem elsősorban az emberi haj és az állati szőrzet kontextusában ismeretes ez a színnév, az is jól mutatja, hogy a *rőt* szót emlegető néhány adatközlő egyike az őszi évszakkal asszociált színek között sorolta fel ezt a színnevezést. Miután rákérdeztem, hogy milyen szint is takar ez a szó, a következőket felelte:

„Hát a *rőt* szín, amikor az ember az [értsd: őszi] erdőbe jár és látja azt a különböző gyönyörű színeket a fákon, nem tudja megnevezni (...) én szerintem csak a *rozsdaszínek*be megy át, csak a *vörös* színekbe ezek a *rőt* színek” (szül. 1945-ben Mezőkövesden)

Utóbbi idézet, valamint a *barnás-rőt*, *sárgás-rőt* stb. szóalakok imént említett előfordulása azt igazolja, hogy a *rőt* és a *rozsdaszín*, ill. a *ver(he)ny(eg)es* tulajdonképpen rokonértelmű szavak. Egyrészt azért, mert jelentésük kapcsolatban áll a sárga, ill. barna színnel⁶¹⁵ (talán éppen emiatt – vagyis a közelebbi meghatározás/pontosítás céljából – szükséges eléjük tenni a *sárga* vagy a *barna* színnevet, mert különben nem lenne világos, hogy a kétféle jelentés közül melyikről esik szó), másrészt azért, mert hasonló kontextusokban használatosak.

Ugyanakkor, míg a 19. században főként inkább a haj, a szakáll és az állatok szőrzetének kontextusában alkalmazták a *rőt* szót (ebben az esetben a *rőt* többnyire a mai *vörös* szinonimája),⁶¹⁶ valamint ennek pl. a *sárga* szóval alkotott összetételét, addig a 20. században már egyre inkább azon őszi lombozattal kapcsolatban találkozunk ezzel, amelyre az iménti adatközlő is asszociált e színnév hallatán. Álljon itt két példa a *rőt* és *sárga* szavak összevonására és a kontextus megváltozására két különböző korból:

1860: a szőrük [ti. a gazelláknak] ép oly *rőt sárga*, mint azon vidékek fővenye, mellyeken tartózkodnak.⁶¹⁷

1969: Ősz. Szőlőt érlelő, cukorral ízesítő, gyengén-meleg napsugár. Fátyolos kék ég, sötétbe hajló meleg színek: barnásarany, *rőtsárga*, rozsdabarna.⁶¹⁸

A 19. század utolsó harmadából (egészen) napjainkig a *rőt* – de ugyanígy a *rozsdaszín*⁶¹⁹ – szónak az őszi színeivel való összekapcsolására a szépirodalomból is számos példát lehet hozni:

1872: „A szőlők (...) összegubancolódva tüskés, *rőt* folyondárokkal (...)

A gyümölcsfák másodlombja rézzöld vagy *rozsdavörös*; búcsúzik a jövő kikelettől”⁶²⁰

értelmétől sem (ld. a 15. táblázatot. Vö. CSAPODI 1898, 640). Vö. „*terrakotta* (v. sötét téglaszín)” (SZEREMLEY 1906, 110).

⁶¹⁵ Ennek azt sem mond ellent, hogy a 19. század végi szótárszerzők csupán a barna színnel való kapcsolatát igazolják: „Vörösbarna színű, sötétvörös, vörnyeges” (CzF V. 636). Hiszen itt is szerepel a részben sárgásvörös értelmű *vörnyeges* színnév, sőt a *rőtfakó* jelentése ugyanitt: „Vörnyeges színbe átmenő fakó.”

⁶¹⁶ Egy 19. századi elején keletkezett forrás szerint „a’ Gallusok nagy erős izmos *rőt* hajú emberek voltak” (Nagy-Váradai Ajtay S.: *A’ világ történetei... i. m.* 227). Vagy: „A perzsák, újabb időkben, igen undorítónak tartják a *vörös* haját; míg a törökök kiváló kedvelői s bámulói a *rőt* hajnak” - írták pl. 1893-ban (*Eger* hetilap 11. sz. p. 83).

⁶¹⁷ *Vadász- és Versenylap IV.* 1860. 10. sz. 146. Vö. „felült a Mókus nevű *rőtsárga* kancájára (*Pesti Hírlap XVI.* 1894. 46. sz.) III. „az oroszlának *rőtsárga* színe” (*Népszava XXXVI.* 1908. 296. sz.)

⁶¹⁸ *Békés Megyei Népújás XXIV.* 1969. 230. sz. 6. Vö. „a *rőt sárga* viruló őszi lombokat” (*Népszabadság LXXX.* 1971. 203. sz.) III. „sétáltam a *rőt sárga* őszi avarban” (*Ludas Matyi XXVIII.* 1972. 43. sz.)

⁶¹⁹ Vö. Egy 1930-as divatról szóló cikkben, mint „őszi levélszint” definiálják a *barna*, *barnásvörös* mellett a *rozsdaszínt* is (Guthy Böske Párisi divattudósításai: Charles Creed szalonjában *Színházi Élet* 1935. 39. sz. 73).

- 1883: „mogoró-, galagonyabokor csenevészik a hasadékok között: azokon is
rőt a levél”⁶²¹
- 1894 „vakító fehéren világított a szeptemberi nap, behatolva a meggyérült erdő *rozsdavörös*
homályába”⁶²²
- 1904 „Őszi harmat után az erdőn
Zörögni kezd a *rőt* avar”⁶²³
- 1906: „várom alkonyban a halált Babel alatt *rőt*, őszi erdőn”⁶²⁴
- 1906: „S hervadt levéllel takarózva hervad Őszök ködében a *rőt* avaron”⁶²⁵
- 1917: „A szemben lévő erdő *rozsdavörös* októberi színeket mutat. Őszi délután”⁶²⁶
- 1918: „Őszre járt az idő. Az erdők bársonyos, zöld, *rozsdavörös*, sárga és lila
színfoltokkal borították el a hegyoldalakat”⁶²⁷
- 1925: „Szembetalálkozott velem az ősz... a vizes sárban *rőt*, sárga és dohányszín
falevelek légiója permetezett alá”⁶²⁸
- 1935: „A folyóparti fák ágain *rozsdavörös* és élénksárga falevelek várták
az első szél halálbasodró érintését”⁶²⁹
- 1946 „Nyomunkat rendre belepi
rőt lombjával az őszi szél”⁶³⁰
- 1960: „Már bús ökörnnyál leng az őszi levélen...
Mint tépett rongy táncol a *rőt* lomb a szélben”⁶³¹
- 1966 „Nézd, már az ősz ecsetje
a tájat rőtre kente”⁶³²

Az eddigiek során azt hangsúlyoztam, hogy az olyan, egyaránt sárgába és barnába hajló színnevek jelentése, mint a *rozsdaszín*, a *rőt*, vagy a korábban már tárgyalt *rókaszín*, *verheny(eg)es* mind összekapcsolódnak a *vörös* színnév értelmével. Arról sem szabad elfelejtkeznünk azonban, hogy ezek a színnevezések – részben a *vörös* egykori ’makropiros’ jelentése révén, részben e szó mai csökevényesedett szemantikája következtében – egymás rokonainak is tekinthetők. Ez az írott történeti források mellett egyrészt a néprajzi szakirodalomban szórványosan előforduló megjegyzésekből, másrészt saját gyűjtéseimből is nyilvánvaló. Ha mondjuk, kiválasztom a *rozsdabarna* színnevet, jelentéstartalmát könnyedén összefüggésbe hozhatom – mondjuk pl. – a *rókaszín*nel, vagy éppen (a 15. táblázatban feltüntetett, de az eddigiek során még nem érintett) *téglaszín*nel is. Hiszen pl. a húsvéti tojások mintáival foglalkozó kutató szerint Vámosoroszipan viasszal rajzolnak jeleket a tojásra, „amit aztán [*vörös*]hagymahéjjal festenek *rozsdabarnára*, [azaz a helyiek szerint] *rókára*.”⁶³³ Saját kutatásaim ugyanakkor arról vallanak, hogy a *rozsdabarna* értelme a

⁶²⁰ Jókai Mór: *Az aranyember* 1872.

⁶²¹ Jókai Mór: *Bálványosvár* 1883.

⁶²² Herczeg Ferenc: *Simon Zsuzsa* 1894.

⁶²³ Sassy Csaba: Miskolczy Simon In. *Borsod-Miskolci Közműv. Múzeum Egy. Évk. 1903/4.* 201.

⁶²⁴ Ady Endre: Halál a síneken *Budapesti Napló* 1906.

⁶²⁵ Juhász Gyula: Haza... In: *Összes művei Versek I.* Budapest, 1963. 102.

⁶²⁶ Herczeg Ferenc: *Kék róka* Budapest, 1917. 65.

⁶²⁷ Surányi Miklós: *Kantate-Noé bárkája* Budapest, 1918.

⁶²⁸ (h. r.): Szembetalálkozott *Békésmegyei Közlöny* 52. 216 sz. 2

⁶²⁹ Czinczár Miklós: *Menekülés* Kolozsvár, 1935.

⁶³⁰ Wass Albert: Söhaj (In. Uő: *A bujdosó imája Összegyűjtött versek* Budapest, 1998).

⁶³¹ Águthy Erzsébet: Szüret után *Irodalmi Szemle* 1960. 3. sz. 360.

⁶³² Jóba Tibor: Három őszi vers *Petőfi Népe* 21. 1966. 227. sz).

⁶³³ MAKOLDI 1997, 11. Vö. a következő színneveket jegyezték le hagymahéjban főtt tojás kapcsán: *se nem piros, se nem barna* (DCSz 354); *rozsdaszín* (MALONYAI 1909, 260). „szép sárga... mint a sárga virág” (MALONYAI 1911, 253); *okkersárga, barna* (Lónya, BABUS 1976, 105); *sárga* (BENEDEK H. 1997, 162). A

téglavörös szóval jelölt színhez is nagyon hasonló, mint ahogyan azt a következő interjúrészlet is bizonyítja:

„Gy: Mondják azt, hogy *rozsdaszín*?

Rozsdabarna (...) azt mondták.

Gy: A rozsdabarna az milyen?

Olyan vöröses, mind a *tégla*” (szül. 1931-ben Kazáron).⁶³⁴

A téglavörössége egyébként annyira közhelyszerű, hogy a *Magyar Nyelvjárások Atlaszá*nak gyűjtői, azért hogy megismerjék a *veres/vörös* különböző szóalakjait a következő kérdést tették fel mind a 164 gyűjtőpontra (egzaktabb meghatározással: szóföldrajzi kutatópontokon): „A téglának milyen a színe?”⁶³⁵ Ennek ellenére, ma már van, ahol *téglapiros* színnevet is használnak (ld. a 15. táblázatot).

2.5. A *verheny(eg)es/vörheny(eg)es* és a *rőt* helyett a *vörös*

A 16. táblázat a *vörös* színnév mai jelentéséről, ill. a két (a *vörös* szó mellett szintén haj- és szőrszínre használt) régi gyökerű, de ma már csak ritkán használt színnév szemantikájáról eddig elmondottakat foglalja össze. Tüzetesebb szemügyre vétele után arra a következtetésre juthatunk, hogy napjaink köznapi nyelvében (legalábbis a ma beszélt dialektusok/nyelvváltozatok egy részében) éppen azokra az árnyalatokra szűkült le a *vörös* értelmek, amelyek a 20. század előtt a *verheny(eg)es/vörheny(eg)es* és a *rőt* legfontosabb jelentései voltak. Vagyis az élőlények, ill. részben más „organikus anyagok” sárgás- és/vagy barnásvöröses külső felszínét jellemző⁶³⁶ szennyes-pirosas árnyalatainak a kifejezésére.

NéprLex-ban a *sárgásbarna* szerepel (II. 609. Gunda B. *Festőnövények* szócikke). Vö. még: Moldvában is „megoszlanak a vélemények a hagymahéjjal festett tojás színét illetően... általánosan úgy tudták, hogy a [tyúkmonyok] *rozsdabarna* színt kaptak. Volt ahol sárgára festették a tojást, de akkor a hagymahéjon kívül tettek bele timsót, gálicot is” (HALÁSZ 2010, 216). Valószínű, hogy sárga és rozsdabarna közti színárnyalatok egész skáláját eredményezhette ez a festésmód, mivel egy, a természetes színezékekkel kísérletező kutatónak saját bevallása szerint a „hagymahéj levélével több mint 30 féle színárnyalatot sikerült” előállítania (ld. LŐRINCZI 1995).

⁶³⁴ Vö. Egy 19. század végén élt tanító szerint viszont pl. a téglapor *rőtveres* színű (*Nyírvidék* 14. évf. 1893. 39. sz.).

⁶³⁵ MNyA 4. 714. térkép

⁶³⁶ Voltaképpen nem kizárólag az élőlények „kültakarója” (arcbőr, haj, szőrzet, héj) vonatkozásában, hanem olykor a test egyes belső „tartozékaira” is alkalmazták ezeket a színneveket. Pl. az *Ars Medica*-ban a kóros vizelet színét jelöli a *vörhönyös* (VARJAS 1943, 11. 232). Vagy Lippay *verhenyéges* jelzővel illeti a sült liba csontját. („Hasonlóképpen Sz. Márton Lúdgvárúl is jövendöllötték az télnek állapotját, megsütve az lúdat, és le éven a melye csontyáru a’ húsát: első részét az nyakánál, tulajdonították Karácsonig való üdönek; az utolsó részét Karácson után valónak; az után á színérül azt jövendöllték, hogy á fejr szín havat, és esöt jelent; az *verhenyéges* szín, nagy hideget” ld. PosK IV. 58-59). Vö. „Ha Márton lúdja melle csontja *veres*: nagy hideg, ha fehér: sok hó... lesz” (*Ethn* 1903, 258).

16. táblázat

Időszak	Nyelvréteg	<i>veres/vörös</i>	<i>verheny(eg)es</i> v. <i>vörheny(eges)</i>	<i>rőt</i>	<i>piros</i>
20. sz. előtti jelentés	élnyelvi dialektusok	'piros'	? talán 'sárgás és/vagy barnásvörös'	? talán 'sárgás és/vagy barnásvörös'	?
	írott nyelv	'piros'	1. élőlények növények 'sárgás és/vagy barnás színezete' 2. emberi szőr/haj 'vöröses' színe 3. 'piros'	1. emberi szőr/haj 'vöröses' színe ⁶³⁷ 2. 'piros'	1. naptól megpirult étel/bőr/ gyümölcs színezete 2. rózsaszíntől bíborszínig 3. 'piros(as)' ⁶³⁸
20. sz. utáni jelentés	élnyelvi dialektusok	'sárgás és/vagy barnásvörös' (haj, szőrszín stb.)	–	–	'piros'
	írott nyelv	Tudományos nyelvben, szépirodalomban: 'piros'	Kizárólag tudományosan rögzült elnevezésekben: 'barnás-, és/vagy sárgásvörös'	Főként a szépirodalomban: 'barnás-, és/vagy sárgásvörös'	'piros'

Az utóbbi mondat „organikus anyag” kifejezését Benczes és Czifra-Tóth tanulmányából kölcsönöztem, akik a *vörös* mai jelentését vizsgálva arra jutottak, hogy a *vörös* – a *piros* szóval ellentétben – gyakran fordul elő „természetes, organikus anyagokkal (mint a *bor, hús, föld, iszap, homok, agyag, réz* stb.)” együtt.⁶³⁹ Ezekhez a dolgokhoz napjainkban a *vörös* valóban jól illeszkedik, mert tökéletesen alkalmas annak kifejezésére, hogy a tónusuk nem tipikus piros. Ugyanakkor nem (elsősorban) a mai periférikus piros tartományra vonatkozó jelentése révén kapcsolódik ezekhez az organikus dolgokhoz, hanem azért, mert eredetileg/kezdetektől is ez a szó fejezte ki a színezetüket (ahogy más elvont fogalmakét is: pl. *vörös forradalom, vöröskereszt, vörös ördögök*,⁶⁴⁰ *vörös szőnyeg, vöröslámpás ház*).

⁶³⁷ Olykor bőrszíné is: „Vannak még *rőt*, rézszínű emberek is” (Peregriny Elek: *A földről* In *A kis Józsi könyve Olvasókönyv 6-8 esztendő gyermekek számára* Pest, 1848. 52). Vö. Mikszáth Kálmán *Lapaj a híres dudás* (1881) című elbeszélésének egyik alakja szintén *rőt* arcú volt.

⁶³⁸ Ezekről az általam feltételezett jelentésekről a disszertáció következő fejezeteiben lesz szó.

⁶³⁹ BENCZES-CZIFRA-TÓTH 2016, 62. Vö. DE-BIE KERÉKJÁRTÓ 2003, 72. A sort mindenképpen ki kell egészíteni az agyagból készített cseréppel és a téglával, hiszen egyrészt – mint utaltunk rá – téglá *vörös* volta közhely, másrészt Ferenczy Géza szerint ez a két dolog a mai nyelvhasználatban egyértelműen *vörös*, függetlenül attól, hogy „a ház piros tetejű” is lehet (1973, 11).

⁶⁴⁰ Az első világháborúban a piros nadrágos magyar huszárok elnevezése volt, napjainkban a belga labdarúgó válogatott tagjaira vagy a Manchester United futball klub játékosaira vonatkoztatva használják (BÁRDOSI

Ugyanez a helyzet a botanikai növénynevekkel is („*vöröskáposzta*, *vörös áfonya*, *vörösfenyő*, *vöröshagyma* vagy *vöröshere*”).⁶⁴¹ Amikor ugyanis a *veres/vörös* volt a piros színtartomány elsődleges vagy kategórijelölő elnevezése, akkor mindezen dolgoknak és fogalmaknak a színét, amely – akkori megítélés szerint – pirosas volt, elsősorban a *vörössel* fejezték ki (ezzel szemben a *piros* – mint már korábban kimutattam – korlátozott használatú volt).

Nagy valószínűséggel azonban egykor sokkal több árnyalatot soroltak a – *veres/vörös* névvel jelölt – kognitív piros kategória alá, mint ami a mai *piros* szemantikai mezejébe tartozik (erre alább még kitérek). Ezt igazolja az is, hogy a ma *vörös* szóval jelölt állatok tónusa nem igazi piros (hanem „a valóságban vagy inkább narancsos, vagy pedig barnás színű”) ill. a *vörös* előtaggal jelölt növények tónusa sem azonos a piros kategória fokális színével (a *vöröshagyma* „narancssárgás-barnás”, a *vöröskáposzta* pedig „lilásabb” a pirosnál).⁶⁴² Eszerint tehát az egykori *veres/vörös* értelme kiterjedt a mai piros kategória periférikus árnyalataira is (sárgába- és lilába hajló pirosas színekre). Úgy vélem, hogy azért a *veres/vörös* lett pl. a hagyma állandósult színjelzője, mert a középkorban a narancssárga és a barna sem volt elkülönült kategória (a narancssárga talán még ma sem az), a káposztáé pedig azért, mert akkoriban még a lilára sem tekintettek önálló színeként.⁶⁴³ Így – megfelelőbb kategória híján – a *veres/vörös* névvel jelölt piros színosztályba sorolták a barnás-, ill. a lilásvörös árnyalatokat, pontosabban azok egy részét.⁶⁴⁴

Ugyanakkor bár elődeink minden bizonnyal kevesebb kognitív színosztályba osztották a színeket, mint mi, a korábbi mentális színekategóriák viszont többféle szint magukba foglalhattak. Bár ezek az egykori szélesebb színtartományt felölelő kategóriák a nyelv szintjén szintén tágabb jelentésű – általánosan ismert és alkalmazott – kategórijelölőkkel voltak megnevezve, mégsem okozhatott problémát egy konkrét tónus pontosabb/közelebbi meghatározása. Egyrészt a széles vizuális mezőt jelölő elsődleges kategórijelölő színnevek helyett használhattak hasonlatokat (pl. „madárka orra *veres*, mint a piros rózsza”),⁶⁴⁵ ill. tárgy+*szín* szerkezetű összetételeket (ld. a korábban tárgyalt: *rókaszín*, *rozsdaszín*, *téglasszín* stb. másodlagos fontosságú elnevezéseket). A periférikus *veres/vörös* árnyalatok kifejezésére pedig kéznél volt: a *verheny(eg)es/vörheny(eg)es*, ill. a *rőt*, amelyek mindenekelőtt – mint láttuk – sárgás, ill. barnásvörös színeket jelöltek.

Azzal, hogy a *piros* szó a pirosas színtartomány kategórijelölő elnevezésévé, ill. gyűjtőfogalomává vált a nyelvünkben, a *vörös* eredeti színjelentésének központi magját vesztette el, hiszen napjainkban az élénk és tiszta piros árnyalatok kifejezésére főként – a hétköznapi élőnyelvben pedig kizárólag – a *piros* használatos. Épp emiatt lehet még manapság is visszaszorulóban a *vörös*.⁶⁴⁶ Ugyanakkor mégsem fenyegeti a teljes felejtés (vagyis a magyar nyelvből való kikopás) veszélye, mivel „életben tartják” azok a rögzült

---

2012). Vö. „az első világháború alatt még azok is »vörös ördög«-nek mondták a huszárt, akik különben *piros*-nak látták a nadrágját, nem *vörös*-nek” (FERENCZY 1973, 11).

⁶⁴¹ BENCZES–CZIFRA–TÓTH 2016, 62.

⁶⁴² BENCZES–CZIFRA–TÓTH 2016, 62. 63. A vöröskáposzta kékbe hajló vörös színét elődeink is észlelték, éppen ezért nem is minden esetben nevezték *vörös* káposztának: „A *kék* káposztát törje meg, annak kifacsart levét nádmézzel főzze össze, s azt nyalogassa” - áll pl. Pápai Páriz egyik 17. századi orvosi receptjében (SZABLYÁR 1984, 131).

⁶⁴³ A *szederjes*, a *lila*, és az *ibolya/viola* színnév közti „versengésről”, ill. a lila színosztály kései önállósodásáról ld. bővebben: BÁLIZS 2013.

⁶⁴⁴ Egyes barnás tónusok jelölésére a *sárga*, a liláspiros árnyalatok jelölésére pedig a *kék* szó is megfelelő lehetett, ennek a gondolatnak a bővebb kifejtésére és bizonyítására azonban ehelyütt nincs mód.

⁶⁴⁵ Ez a mondat az Érdy-kódexben (1526 k.) szerepel, sok kutató hivatkozik rá.

⁶⁴⁶ Legalábbis ezt jelzi, hogy a korpuszvizsgálatok szerint a MNSz-ban 2004 és 2014 között a *piros* szó *vörös* említéséhez képesti előnye 5 %-ról 32%-ra nőtt (BENCZES–CZIFRA–TÓTH 2014, 131).

nyelvi szerkezetek (*vöröshagyma, vörösréz, vörösbegy, vöröshangya* stb.), amelyekbe eredetileg is periférikus szemantikai elemei révén került, és amelyekben ma sem a piros kategória központi árnyalatát fejezi ki. Ezzel párhuzamosan (és talán ezzel kölcsönhatásban), a mindennapok kommunikációjában a mai *vörös* szó elsődleges színjelentése összeszűkült a szennyes sárgás- és barnásvörös árnyalatokra, átvéve ezzel a mára elavult *verheny(eg)es/vörheny(eg)es*, ill. a csupán a szépirodalomban használt *rőt* színnév helyét,⁶⁴⁷ elsősorban is az élőlények bőr- és szőrszínének a jelölésében. Az pedig, hogy a *vörös* napjainkban főleg az emberek, állatok és növények külsejére használatos, részben magyarázattal szolgál arra, hogy miért olyan erősen kontextusfüggő, ill. ritka ennek a színnévnek az alkalmazása, legalábbis az élőbeszéd olyan szituációiban, amikor egy tárgytól független (pontosabban másféle színekben is létező tárgyakon – pl. autókon, épületeken – fellelhető) színtónust kell szóban kifejezni.

A *piros* színnév kategóriajelölővé formálódásával tehát a mai *vörös* színnév értelme az egykori *veres/vörös* színnév periférikus jelentéselemeire „csökevényesedett”, napjaink *vöröse* – legalábbis egyes köznapi nyelvváltozatokban – olyan vegyes és koszosnak ható, „rozsdás” árnyalatokat jelöl, amelyre részben már korábban is kiterjedt az értelme. Voltaképp azonban a mai *vörös* színnév egyetlen (színre vonatkozó) élőnyelvi jelentésrétegét azok a sárgásbarnás-szennyesvörös árnyalatok képezik, amelyek eredeti szemantikájának periférikus elemeit alkották, de amelyek a *verheny(eg)es/vör(he)ny(eg)es* és *rőt* szó értelmének központi elemét képezték egészen a 20. századig.

2.6. A *veres/vörös* 20. század előtti 'makro-piros' jelentése

Tereptapasztalataim alapján tehát a *vörös* sárgába és barnába hajló, kevert és éppen ezért koszosnak ható piros árnyalatok elnevezése. Ezt már önmagában az is bizonyítja, hogy a legfontosabb színekategóriák elsődleges nyelvi kifejezőinek egymással alkotott összetételeiben mind a *barnásvörös*, mind a *sárgásvörös* gyakori. Papp Kornélia vizsgálatai szerint ugyanis a *Magyar Nemzeti Szövegtárban* a legáltalánosabb „alapszínnév összetételek” közül első helyen a *vörös(es)barna* áll (a harmadik a *sárgásbarna*).⁶⁴⁸ A *sárgásvörös* száma nyilvánvalóan azért elenyésző (ahogyan a *pirosas-sárga* is), mert erre külön elnevezés használatos nyelvünkben, a *narancssárga*). Ugyanakkor felmerülhet a kérdés, miért szükséges a *barna* színnevet a *vörös* elé tenni, ha az utóbbi jelentése részben amúgy is 'barnába hajló piros'? A vizsgált színnév szemantikájában bekövetkezett történeti változás fényében egyszerű erre a felelet. Nyilvánvalóan azért, mert a *vörös* jelentése a 20. század előtt – éppúgy ahogyan a tudományos nyelvben még manapság is – nem csupán 'barnásvörös és piszkos sárgásvörös' („rozsdás”) volt, hanem szemantikájába korábban beletartozott a teljes piros színtartomány, éppen abból kifolyólag, hogy a *veres/vörös* volt egykor a pirosas színek kategóriajelölője.

De vajon a történelem során változatlanul mindig ugyanazon árnyalatokat osztályozták a kognitív piros színosztályba? Vagyis elődeink már a kezdetektől a 19. század végéig ugyanolyan szélességű színtartományt, ill. ugyanazt fejezték ki a *vörös* névvel, amit mi manapság a *piros* szóval jelölünk?

⁶⁴⁷ Néhol azonban a *piros* vette át ezek helyét, hiszen *piros-tarka tehén, piros kakas* stb. is elfogadott egyes dialektusokban, sőt – mint arra már korábban rámutattam – Gyimesközéplokon pl. a *piros-szőke* is használatos a *vörös* (haj) helyett. (Az arcszőrzet vonatkozásában hasonlóra már 19. századi példa is akad: „1826:… fekete hajú, szemöldökű *piros* barkóju” ld. SZT I. 589). Sőt napjainkban a *piros* olykor még természetes anyagok esetében is használatos, pl. „a *piros fenyő*, azaz a vörös árnyalatú lucfenyő” (Sóvidék ld. MÁRTON 1994).

⁶⁴⁸ PAPP 2009, 131.

Földvári Melinda, aki a mai köznyelvben a *vörös* névvel megnevezett dolgok listájából indul ki, azt állítja, hogy azok napjainkban is „lehetnek narancs- és bíbor árnyalatúak, sötétek és világosak, telítettek és kevésbé telítettek.”⁶⁴⁹ Ill. „a vörös kategóriába beletartoznak a – percepcionálisan – bíboras, barnás, és narancsas színek is.”⁶⁵⁰ Ez, ilyen formában, azonban kizárólag a tudományok nyelvére igaz. Véleményem szerint a mai élőnyelvbeli *vörös* jelentése sokkal szűkebb ennél. A *veres/vörös* a fentiekben körvonalazott széles szemantikával csupán akkor rendelkezett, amikor még – minden nyelvváltozatban, ill. kommunikációs helyzetben – kategóriajelölő funkciót töltött be. Sőt, azt is feltételezhetjük, hogy minél korábbra megyünk vissza az időben, annál nagyobb, annál több árnyalatot magába foglaló színosztály lehetett a piros kategória. Még hozzá azért, mert a színosztályozás története bizonyítottan a színek differenciálódásának a története is. Amíg például – saját kutatásaim szerint – ma már önálló kategóriának gondoljuk a *rózsaszínt*, addig az a múltban sokáig csupán egy volt a piros színosztályba tartozó többi színárnyalat közül, ahogyan ezt szöveges forrásaink is igazolják.⁶⁵¹

Álljon itt egy (ábécé sorrendbe rendezett) lista azokról a színnevekről, amelyeknek – az idők során bizonyosan változó – jelentését korábban a *veres/vörös* névvel illetett kognitív kategóriába sorolták:⁶⁵²

*barackvirágszín*⁶⁵³

bársonyszín ’~bíbor’⁶⁵⁴

*bíbor*⁶⁵⁵

*bordó(veres)*⁶⁵⁶

borszín

*cinóber*⁶⁵⁷ ’kissé sárgába hajló piros’⁶⁵⁸

*cseres(z)nyeszin/cseresznyepiros*⁶⁵⁹

csigavérszín ’~bíbor’⁶⁶⁰

gránátszín ’sötét kékespiros’⁶⁶¹

⁶⁴⁹ FÖLDVÁRI 2015b

⁶⁵⁰ Uo.

⁶⁵¹ Vö. a középfelelmélet *rot* színnévnek a következő színek felé terjedt ki az értelme: *rózsaszín*, kék, sárga és barna (ld. JONES 2013, 322).

⁶⁵² A lista természetesen nem teljes.

⁶⁵³ Ennek a színnévnek a jelentésére a későbbiekben térek vissza.

⁶⁵⁴ Ennek jelentéséről szintén a későbbiekben lesz szó.

⁶⁵⁵ Ennek jelentését a későbbiekben még hosszasan elemzem.

⁶⁵⁶ Ennek jelentéséről már korábban szó esett. Előfordulásához ld. még: S. LACKOVITS 1999, 478.

⁶⁵⁷ Ld. az V. mellékletet

⁶⁵⁸ Ld. a 1162. lábjegyzetet

⁶⁵⁹ Ennek a színnévnek a 18-19. századi jelentése talán a rózsaszínhez állhatott közel, mivel gyakran fordul elő a rózsák színének jelölésére (ld. a 948. lábjegyzetet). Erősíti ezt a feltételezést, hogy egy 19. század közepéről való forrás egy kalap alá veszi ezt a színt a *testszín*nel és a *rózsaszín*nel (Kubinyi L.: *Kender, len... i. m.* 402.)

⁶⁶⁰ Ld. a későbbiekben.

⁶⁶¹ A *gránát* szó (a gránátalmán kívül) egykor részben egy drágakő, ill. másrészt egy (többféle színben is ismert) posztóféle nevét takarta. Egyes feltételezések szerint ’bizonyos posztó anyag’ jelentése abból adódik, hogy korábban több szín alá volt szokás kermesz alapozást adni, ezt a festőanyagot pedig *graine* (*grana*) néven is ismerték, ebből alakult ki a francia *escarlate en graine* kifejezés, amely a kermesszel előfestett posztó „fantázianeveként” később *gránát*tá rövidült (ENDREI 1989, 126). Ami pedig a szó hazai színjelentését illeti, a 17. században hazánkba behozott török gránátanyag a kék és a zöld színen kívül csupán meggy színben készült (NAGY J. 1993, 30-31), éppen ezért talán a *meggy szín* jelentése is hatással lehetett a *gránátszín* szemantikájára. Egyes vélemények szerint a *gránát* szó korábban két különböző színnévben is feltűnt, a „*gránátszín* (v. sötét

*hajnalszín*⁶⁶²
hússzín ’~testszín’⁶⁶³
*karmazsin*⁶⁶⁴
királysín ’~bíbor’⁶⁶⁵
klárisszín ’~rózsaszínes, pirosas’⁶⁶⁶
lazacszín ’~sárgás rózsaszín’⁶⁶⁷
lángszín
mákszín ’?’⁶⁶⁸
 (májszín ’~barnás- vagy bordóspiros’)
*meggyzín*⁶⁶⁹
*miniumszín/miniomszín*⁶⁷⁰
*nacra*⁶⁷¹
narancsszín
*parázsszín*⁶⁷²
piros
pipacsszín
pompadur/pimpadur ’~bíbor’⁶⁷³
ponceau ’pipacsvörös?’⁶⁷⁴

vörös)” elnevezésén túl „gránátvirágszín” alak is ismert lehetett (SZEREMLEY 1906, 110). Vö. „Gránátszínű – borvörös szín” (MÁTRAY 1910, 36).

⁶⁶² Ennek jelentésére a későbbiekben térek vissza.

⁶⁶³ Vö. „Hús-szín, az a szín, mellyel az emberi testnek, azaz a bőrnek színét a festészet utánozza. E kifejezés a latin *caro* (hús) szóból származó *carnatio* szónak a fordítása” (RévLex X. 406).

⁶⁶⁴ Ennek jelentéséről a piros csizmáról szóló fejezetben már szó esett.

⁶⁶⁵ Vö. „király-szín (color Tyrius, purpurfarbe)” (SZEREMLEY 1906, 109). Ennek a színnévnek a jelentéséről a későbbiek folyamán még bővebben esik szó.

⁶⁶⁶ Ld. ehhez a VI. fejezet 1.5. alfejezetét. Vö. a latin „†corallinus, mn. kláris-színű veres vagy piros” szóval (LatSz).

⁶⁶⁷ Vö. „lazacszín (v. sárgás rózsaszín v. halvány vörös)” (SZEREMLEY 1906, 110).

⁶⁶⁸ A ruházat kontextusában szerepel a régi forrásokban. Nem olyan feketét jelöl, mint amilyen a mákszemek színe (tévesen olvassuk ezt itt: KERÉKES 1940, 159), hiszen Kazinczy *mákszín-veres* frakkról ír (ld. a 6. táblázatot). Talán a mák lilás virágához hasonló árnyalatot érthettek alatta, amely azonban nem teljesen azonos a *szederjes* szóval jelölt színnel, ld. „1634: (...) *makszín* kamukauál bellet *szederjes* granat mentemet” (idézi: NAGY J. 1993, 16). Ugyanakkor a pipacs virágát korábban *veres máknak* is nevezték, éppen ezért a *mákszín* akár a pipacs virágának élénk színére is utalhatott.

⁶⁶⁹ Előfordulásához ld. SZT IX. 22-23. (*meggyzín, meggyszínes, meggyszínű* szócikkek). A piros színtartomány alá sorolásához ld. a következő adatot: „1596: Egy *veres megy zin* chionka vyw skarlát menthe” (idézi: NAGY J. 1993, 15).

⁶⁷⁰ A *miniumszín* elnevezés előfordulásához ld. SZT IX. 278. *minium-szín* szócikkét. Lippay János pl. a gránátalma (*Punica granatum*) virágáról írta azt, hogy az „igen szép *miniumszinü veres*”, egy másikról pedig azt, hogy „igen szép *vörös minium szinü*” (PosK I. 109. 91).

⁶⁷¹ E szó használatához ld. TOMPOS 2004, 168. Tompos szerint egyébként egyfajta testszín jelöl, a szó pedig tulajdonképpen arra festékszínre utal, amelyet a koseniltetű adott választóvíz felhasználásával (Uo. 173. 7. lábjegyzet). Talán köze lehet a sp. por *nacarado* ‘naracspiros’ színnevezéshez is (a *nacarat* 18. századi előfordulását ld. MOLLON 2003, 8). Vö. német *nacarat* jelentésével, ld. itt JONES 2013, 142.

⁶⁷² Ritka, a 19. században *parázsvörös* formában is előforduló színnév, egyes táji dialektusokban lehetett fontosabb szerepe. (Pl. Kiskőrösön, ld. FILUS 2016, 212).

⁶⁷³ Ennek a szónak a jelentése a 18. századi ruhaleírásokban Nagy Jenő szerint ’bíborpiros’ (1993, 27), a csizmák kontextusában azonban az eredeti francia szó sötétpiros színt jelölt (NAGY L. 1971, 217). Vö. „*Pompadour*, fr. (pompádúr), XV. Lajos francia király kéjhölgye; kötőerszény [?]; délamerikai *biborpiros* madár, evező tollakkal” KÖMSz 252).

purpiánszín '˘~ bíbor'
rozsdaszín
rókaszín
rózsaszín
rőt
*(seprőszín '?)*⁶⁷⁵
*skarlátszín*⁶⁷⁶
szederjes '˘~lila vagy liláspiros'⁶⁷⁷
*(szegfűszín/szekfűszín '?)*⁶⁷⁸

⁶⁷⁴ Egy 20. század eleji színtankönyv a következőképpen határozza meg: „*Ponceau* (ponszó) (erős vörös) = Cinóber, Kárminnal átfestve” (ZSITVAY 1903, 91). Talán ez a színnév fordul elő a következő 18. századi versben is: „Ám legyen szép a *pontzjon* s karmazsin” (Ráday Gedeon: A róka és a holló). Vö. 1697-ből: „lészen a menyasszony ilyen *Puizonnak* nevezett színben” (MAGYARY-KOSSA 1929, 125). ill. szintén a 17. századból: „*Ponsson* farb” (ENDREI-HAJNAL 1958, 454). A francia nyelvből átkerült a német nyelvbe is (JONES 2013, 142).

⁶⁷⁵ Ez a színnév a régi forrásokban elsősorban a viselet kontextusában tűnik fel, jómagam Bátán jegyeztem fel, ott a vörösbőr seprűjének/seprőjének színét értették alatta.

⁶⁷⁶ Bár a *skarlát* 19-20. századi és mai jelentése élénkpiros (pl. a pipacs „szirmai skarlátpirosak” ld. ZELÉNYÁK 1908, 79.) vagy sárgába hajló piros (pl. „*scharlach*... skárlát, skárlátszín, *lángpiros* szín” KöMSz 280.; vagy: „*Skarlátvörös*, sárgás színbe játszó karmazsin vörös” *Az Athenaeum kézi lexikona II.* Budapest, [1893]. 1565), számos forrás utal arra, hogy évszázadokkal ezelőtt hasonló jelentésben használták, mint a *bíbor*t vagy a *karmazsint*. Pl. már Pápai Páriznál a *cocceus* jelentésénél a bíborszínnel együtt szerepel a skarlátszín (ill. ez is ott olvasható: „*Coccinatus*, a, um: Biborba, Skárlátba öltözött.” Ld. PAIS 1953, 77). Bod Péter pedig nyilvánvalóan a bíborruhákra utalva írta, hogy „A' *Skárlát* volt festéknek neme, (...) ilyen színű festékekkel festett Palástot viseltek a' Római Imperátorok” (idézi: CSÜRY 1922, 170. Vö. „Skárlát: L. purpura” VocSz. 69). Sőt egy 19. század végi szótáríró szerint a skarlát szintén kékbe hajló színt jelöl: „*Coccineus* — skárlátpiros, karmazsinpiros; kevés *kékkel* kevert, szép, sötétpiros szín” (DADAY 1894, 16). A *skarlát* a színen kívül 18. század után egy betegség elnevezésévé is vált (TESz 3. 553. ESz 737. Vö. „Bíbor vagy Skárlátláz” betegségnevet szerepel itt: Sitkey: HGy 205). Betegségre, sőt még a színre vonatkozó jelentésénél korábbi lehet azonban a szövet jelentése: (*i*)skarlát 'finom gyapjúanyag.' Deák kutatásai szerint pl. 17. századi Magyarországon a *veres* skarlát volt a legértékesebb posztó (DEÁK 2012, 384). (Előfordulásához ld. még: SzT XI. 826. *skarlát* szócikk). A nyugati nyelvek skarlát színneveinek (fra *escarlate*, né *scharlach*, olasz *scarlatto* stb.) részben hasonló használatáról ld. JONES 2013, 338-340. ill. PASTOUREAU 2017, 90).

⁶⁷⁷ Bár egy korábbi tanulmányomban a *lila* elődjeként definiáltam a *szederjes* szót (ld. BÁLIZS 2013. Vö. *Hyacinthinus* – *Szederies* szín” Sziksz 56.; „*szilvaszín* (v. *szederjes*)” SZEREMLEY 1906, 110. Vö. még: KERÉKES 1940, 159; ill. <http://www.szintan.hu/nev33.htm>), a forrásokban azonban vannak arra utaló adatok, hogy elődeink (önálló lila kategória híján) a *vörös* névvel jelölt színosztály alá tartozónak vélték: „Also ruhaia vala sem igen feiér, sem igen vörös azaz *zödörös* (TihC. 106)” (SZEREMLEY 1906, 117). Vö. három 17. századi adattal: Roszas [rőzsás színű?] szederyes Nagydragh” (SzT XI. 559); „veres szederjes karasia” (idézi: DEÁK 2012, 385); „veres szederjes bokály” (KRESZ 1972, 224). Egy 19. század végi vélemény szerint ez a színnév „a viola és a vörös színek közé eső árnyalatokat” jelöli (Czobor Béla: A szövő művészetéről *Művészi Ipar* 1885. 2. sz. 46). Ez a jelző egyébként főleg a viselettel kapcsolatban szerepel a forrásokban, pl. „1774: Tudom ezelőtt 34 esztendővel a magyar gyalogtiszteknek... *szederjes*, rókatorkos mentéjek... volt” (idézi: NAGY J. 1993, 23). (Az írott forrásokban egyébként *szederjes* posztó, gránát, angolai, fejtő, lajblí, dolmány, kaftán stb. is szerepel, Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* műve szerint „szederjes és violaszín” ruhákat használtak a főúri temetéseken). Előfordul azonban másféle kontextusban is, pl. Bornemissza Péter csúzról való bájoló imádságában: „ki siessen és eloszoljon hetvenhétféle csúz, veres csúz, kék csúz, fehér csúz, *szöderjés csúz* (...) ez emberből” (Ld. *Ethn* XXIV. 1913, 200). Itt valószínűleg az emberi bőr kóros liláskék színét jelöli csakúgy, mint az orvostani munkákban, pl. Sitkey: HGy 79; 197. (Vö. „Szederjesség, elkékülés, elhalás” ld. VocSz 72). Azonban az emberi bőr vonatkozásában sem mindig negatív kontextusban tűnik fel, pl.: „fejér az ábrázatja mint a' patyolat lilium, *piros* az orczája mint a' *szederjes rózsa*” (*Szentjóni Szabó László költeményes munkái* Pest, 1839. 85).

⁶⁷⁸ Bár Tompos Lilla szerint a szegfűszín a ruházat kontextusában pirosas árnyalatot takarhatott a 17. században (2004, 167), ugyanakkor nem zárható ki az sem, hogy a *szegfűszeg* barnás tónusát jelölte, nem pedig a *szegfű*

(szitaszín '?)⁶⁷⁹

testszín (tetszin, tettzin, teczin, tecczin, teczén stb. alakokban is!)⁶⁸⁰

téglaszín⁶⁸¹

tüdőszín⁶⁸²

tűzszín⁶⁸³

verheny(eg)es/vör(he)ny(eg)es

vérszín

Ezeknek a színneveknek a piros kategóriával való kapcsolatát a korai forrásokban egyebek mellett az is igazolja, hogy a különböző írott emlékekben gyakran tűnnek fel a *veres/vörössel* együtt, de olykor a *piros* színnévvel is összevontan (pl. *bíborpiros* vagy *bíborveres* vagy „*lazaczvörös*”),⁶⁸⁴ vagy egymás közvetlen szomszédságában (ld. *veres* vagy *piros testszín*).⁶⁸⁵

A fenti listában szereplő színnevek pontos – feltételezhetően időben és térben valamelyest eltérő – jelentéseit nem ismerjük. Abból azonban, hogy egykor mindegyikre valamiféle *vörös* színárnyalatként gondoltak, arra kell következtetnünk, hogy a *veres/vörös* névvel kifejezett kognitív színekategória a sötét (pirosas) lilától a sárgába és barnába hajló pirosokon át valószínűleg a világos rózsaszínig bezárólag többféle színt magában foglalhatott. Köztük tehát olyanokat is, amelyeket mai színosztályozásunk alapján nem feltétlenül tartunk már pirosnak. Ezt igazolja egy 19. század eleji forrás is, amely a „*veres színnek*” a következő végpontjait adja meg: „*a' karmasin vagy kárlát (Ponceau) verestől egészen a' halaván rózsaszínig.*”⁶⁸⁶ Egy másik pl.: Paap János 1796-ban megjelent könyvében „*Beszélgetés a posztóssal ...*” című részben a „*veress színű*” posztók közé sorolja a *scárlát*, a *bársony szín*, a *hús szín*, a *karmazsin vörös* és a *rózsaszín* kifejezésekkel megadott anyagokat.⁶⁸⁷ A tudományos nyelvben, amikor általánosságban esik szó a piros színtartományról, leginkább ebben a tág jelentésében használják a *veres/vöröst* még a 19. században első felében is:

---

virágét. (Ehelyütt mellékesen megjegyezhető, hogy Rác János növénynév enciklopédiája szerint a *szegfű* szó eredetének nincs köze a *szeg/szög* 'barnás szín' jelentésű régi színnévhez, csupán a *szeg/szög* szóval jelölt hegyes vaseszközhöz. Ld. RÁCZ 2010, 520).

⁶⁷⁹ Ld. S. LACKOVITS 1999, 478.

⁶⁸⁰ Az elmúlt századokban nagyon gyakran jegyezték le a ruházat kontextusában. (Ld. előfordulásait pl. a SZT I. 331. *anglia nadrág* szócikkénél). Zoltai Lajos a 16-18. századi debreceni viseletet tanulmányozva legtöbbször *teccin* alakkal találkozott. Egyébként bár a debreceni polgárok ebben az időben főleg kék színű szövetrohákban jártak, a fenti listában felsorolt árnyalatok közül – a korábbiakban zárójelesen feltüntetett seprű- és szegfűszín mellett – éppen a *testszín* viselték még valamelyest (ld. ZOLTAI 1938, 96). További szóalakjai: „*~ téccszín ~ tecén ~ tecin ~ tecény*” (NAGY J. 1993, 27).

⁶⁸¹ A *téglaszín* nagy múltú színnevezés, a kora újkortól kezdve már bizonyosan használták, hiszen már egy 1529-es végrendeletben is szerepel szoknyaszín meghatározására (ld. RADVÁNSZKY 1879, 5).

⁶⁸² Főleg a viselettel kapcsolatban használták, és bizonyosan a piros szín egy árnyalatát értették alatta. Ld. pl. „*1761: egy nyestél premezett veres tüdő szín bársony mente*” (idézi: NAGY J. 1993, 22).

⁶⁸³ Vö. a latin „*burrus, mn. = rufus vörös, tűzszín piros, lángvörös*” szóval (LatSz).

⁶⁸⁴ *Vadász- és Versenylap* 36. (1892) 18. sz. 164.

⁶⁸⁵ Míg Bethlen Mikós 1704-ből származó önéletírásában *veres testszín köntösről* olvashatunk (Bethlen Miklós *Élete leírása magától*), addig Bornemissza Péter 1567-es költeményében *piros testszín oszlop* szerepel (Bornemissza Péter: *Isten városáról, a menyországról való ének*. Idézi: TOMPOS 2004, 172-173.)

⁶⁸⁶ Némethy József: *Az ifju házi-asszony toilettje előtt...* Pest, 1830. 64. Vö. „1885: a halvány rózsaszíntől a bordeauxig” (TESZ I. 344).

⁶⁸⁷ Paap 189.

„Egy példa reá a' vörös szín, (...) de vágnák fajtái: rósa vörös, skarlátvörös, bíborvörös, vérvörös, karmasinvörös 's a' t. mellyekről egy Ásvány tudósnak (Mineralogus) világos felfogásának kell lennie”⁶⁸⁸

„Így a' színek közt is p. o. a' király-, bíbor-, rózsza-, tégla-szín mind tsak az egy veres fő szín alá tartoznak, mellynek ők tsekély változásai vagy módosításai (varietates, nuances)”⁶⁸⁹

Az imént felsorolt elnevezések közül a mai nyelvbeszélők a rózsaszínt – legalábbis az általam vizsgált közösségekben – már mindenképpen önálló színnek tekintik, és nem (a *piros* szóval jelölt színosztályba tartozó) alárendelt vagy valami mellékes színárnyalatként gondolnak rá. A tudományos művekben – főleg színtani és művészettörténeti munkákban – azonban ritkán esik szó erről a színről. Ez azonban nem azért van, mert azok szerzői nem ismerik el a rózsaszín önálló voltát,⁶⁹⁰ hanem inkább azért, mert nem tartják tudományos tekintetben vett alapszínnek: sem fénytani-fizikai (az összefüggő és telített színspektrumban legfeljebb csupán egy vékony sáv feleltethető meg e kategóriának),⁶⁹¹ sem pszichofiziológiai (fekete-fehér, piros-zöld, kék-sárga színekből képzett ellentétpárokkal magyarázzák a színlátást), sem művészi szempontból (jobbára a telítetlen és kevert színek közé sorolják, amely egy színes és egy színtelen szín: a piros és a fehér vegyülete).

A rózsaszínhez hasonlóan ma már a lilát is önálló színeként fogjuk fel,⁶⁹² jóllehet – mint láttuk – a *vörös/veres* jelentése egykor minden bizonnyal lefedte a kékbe hajló piros tónusokat is. Erre utal a fenti idézetekben szereplő *bíborvörös*nek és *szederjes*nek a *veres/vörös* kategóriába való besorolása is. A lilás színeket ugyanakkor a magyarok ma már inkább a *lila* szóval, vagy esetleg néhány lokális jelentőségű, sajátos 'lilás' értelmű színnévvel jelölik vagy jelölték még a közelmúltban is (*borszín*,⁶⁹³ *orgonaszín*, *barnalila*⁶⁹⁴ stb.).

Bár Moldvában napjaikban még mindig a *veres* a kognitív piros színosztály legfontosabb megnevezése, ill. kategóriaajelője – talán egyszerűen modern kulturális befolyás, esetleg román nyelvi hatások nyomán (?) – ma már nem lehet tetten érni azt a nagyon széles jelentésű *veres/vöröst*, amelyet a történeti források élénk tárnak. A klézsei *veres* jelentése ugyanis – legalábbis mai szemantikáját tekintve – a Kárpát-medencében használt kategóriaajelő *piros* színnévéhez hasonló, vagyis a sárga (vö. *rozsdasárig*), a rózsaszín (helyi neve: *ruzsinka*), ill. a lila szín (helyi neve: *kékszínű ruzsinka*, vagy *movkék/mofkék*) irányába nem terjed ki az értelme. Legfeljebb a barnásvörös tartomány felé

⁶⁸⁸ Tóth L.: *Könyv... i. m.* 113.

⁶⁸⁹ Szilágyi János: *A' Magyar nyelvnek... TudGy* 1833. IX. 23.

⁶⁹⁰ A 20. század elejére ez az állítás még nem egyértelműen igaz. Pl. Fél Edit is arról írt, hogy a vörös színek skálájába tartozik a piros mellett a rózsaszín is (FÉL 1935, 9).

⁶⁹¹ A rózsaszínt fizikailag három külön színcsoport alkotja. Egyrészt egy olyan árnyalatcsoport, amely a spektrum piros és kék színének összemosódó (lilás) határáról való, másrészt egy olyan csoport, amely a fizikai spektrumból hiányzó bíbor színek közül kerül ki, harmadrészt egy olyan tónushalmaz, amely a pirosak közül származik, de annak telítetlen, ill. a világos árnyalatai közül származik. Egyébiránt a szubsztraktív színkeverés egyik alapszíne voltaképpen egy rózsaszínnek is tekinthető szín, az ún. *magenta*. Vö. azzal, hogy a nyomdai színnyomásban használt – CMYK mozaikszóban is megörökített – *cyan/cián*, *magenta/magenta*, *yellow/sárga* szavak magyar megfelelői még a 20. század második felében is a *zöldeskék* és *sárga* mellett a „rózsza”, a „rózsaszín” vagy a „ciklámen” volt (pl. itt: GULYÁS 1979, 204). Ugyanakkor R. Arnheim magyarul ugyanebben az évben publikált híres (eredetileg az „Art and Visual Perception” címet viselő) kötetében a magenta helyén a „bíborvörös” szót találjuk (ld. ARNHEIM 1979, 375).

⁶⁹² Ld. BÁLIZS 2013.

⁶⁹³ Az általam vizsgált közösségek közül Kupuszinán használatos színnév, kb. 10 P5/12 M; 2.5 RP 6/12 M, 5 RP 5/12 M Munsell kódú színmintákhoz hasonló tónusok elnevezése.

⁶⁹⁴ Ezt a kettőt egykor Kazáron használták. Az első jelentését színmintáim közül 10 PB 4/10 M reprezentálja legjobban, a másodikat pedig talán a 10 P 5/12 M kódú színlap.

mutat kiterjedést a jelentése, abból kifolyólag, hogy a *barna* szó hiányzik ebből a dialektusból (legalábbis 'barnaszín' jelentésben), ill. mert helyette román színnevet használnak (*káfenyi* vö. ro. *cafeniu* 'barna'). Érdekes azonban, hogy a Kárpát-medencén belül is van – empirikus szinkutatásból származó – adat arról, hogy egy dialektusban, nevezetesen a Zobor vidékhez tartozó Kolonban a piros színek kognitív kategóriáját jelölő színnévnek (a *pirosnak*) az értelme egykor kapcsolatot mutatott a barnás színek (barnászvörös) irányába,⁶⁹⁵ annak ellenére, hogy ott viszont jól ismert színnév a *barna*. A – Kazinczy levelezése kapcsán már tárgyalt – *piros pej* ló és a klézseihez vagy a kolonihoz hasonló adatok miatt úgy tűnik, hogy a *piros* és a *veres/vörös* színnév (de általában a piros kognitív kategória) barna színhez, ill. a *barna* színnévhez való viszonya (vö. a *vörös(es)barna* gyakoriságáról korábban írtakkal) további vizsgálatokra érdemes téma.

3. A látott piros és a 'piros' jelentésű színnevek viszonya

A *vörös* szó makro-jelentése, ill. 'piros' értelme kapcsán elkerülhetetlennek látszik feltenni a következő kérdést is. Megfeleltethető-e a vizuálisan látott szín a verbálisan kimondott színnek? Nem csupán azért fontos kérdés, mert napjainkban a pirosas színminták látványa nem hívja elő a nyelvbeszélők szókincséből a *vörös* színnevet, hanem csupán a *piros* szót. Hanem abból a képletből kifolyólag is, amelyet Sarapik közöl a piros színről írt dolgozatában. Szerinte a látott és a kimondott szín a következő átalakuláson megy át:

szín1 – percepció – megjelölés/szó – asszociáció – szín2

Véleménye szerint a folyamat két végpontján elhelyezkedő szín nem feltétlenül esik egybe, azaz a látott/észlelt szín és a kommunikációs folyamat során elhangzó színnév nyomán megjelenő színbenyomás közt különbség lehet. Méghozzá azért, mert amikor megemlítünk egy absztrakt színnevet (pl. a *kéket*, az *égszín* nem jó, mert az nem elvont színmegjelölés), akkor általában annak fokális színére asszociálunk (a *piros* említése esetén egy tipikus piros tónusra, pl. a paradicsom vagy a pipacs színére),⁶⁹⁶ éppen ezért szerinte a szín2 halmaza mindig szűkebb, mint a szín1-é. (Ez utóbbi érvelés ugyanakkor támadható, hiszen egy tárgyon általában egy színt: egyféle pirost, vagy egyféle kéket látunk, mint ahogyan az elhangzó színnév hatására gondolatban előjövő tipikus piros, tipikus kék is nagyjából egyféle, ez alapján a szín2 nem szűkebb szín1-nél, csupán nem feltétlenül esik egybe). Sarapik ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy „nehezen gondolna bárki a fokális pirosra, amikor azt mondják, hogy „*egy piros tehén legelészik a mezőn.*”⁶⁹⁷

⁶⁹⁵ A koloniak nyelvjárása kapcsán Sándor Anna a következőket írta: „a múlt század hetvenes éveiben tett megfigyeléseim szerint a barna színt a legidősebbek még pirosnak nevezték: *piros fazécska* 'barna kislefű, fazekacska'” (2016, 216). A barnáspiros mázas edényekre a mezőtúri fazekasok is a *piros* színmeghatározást használják, legalábbis Kresz Mária női adatközlője így hivatkozott erre a színre, amikor „*piros* (vörös-barna)” alapszínű edényekről beszélt (ld. KRESZ 1960, 345). A máznélküli edényeket viszont általában „*veresnek*” mondták országszerte, „főleg ha vörösszínű vastartalmú agyagból égették” őket. Elnevezésük leginkább: „*veres korsó, veres köcsög* (Mezőtúr)” (Uo. 368. vö. NéprLex V. 603. István E. *Vörös kerámia, vörös edény* (szócikkével). A mázatlan fazekak jelzője a régebbi századokban is a *veres* volt, pl. „1736:… *veres* mázatlan fazékban… az nagy *veres*fazék bort” (SzT III. 743). Vö. egy 18. századi kéziratos anyag „tűzelő kementze paraszt *veres* kájhákból” meghatározásával, amelyben a *veres kájha* „barnászveresre égetett agyagcsempét” takar (SZABÓ T. 1941, 72).

⁶⁹⁶ Az eredeti példában a *red* szó kapcsán a „crimson or the colour of blood” szerepel.

⁶⁹⁷ SARAPIK 1997.

Utóbbi példával kapcsolatban két további észrevétel is tehető, az egyik a fenti elméletre, a másik a magyar *piros-vörös* színnévkettősre vonatkozik. Egyrészt ez a mondat annak is szemléletes példáját nyújtja, hogy a szín²-t jelentősen befolyásolja a kontextus, vagyis egy adott színnévnek meglehetősen szituációfüggő a szűkebben körülhatárolt jelentése. Pontosabban a szöveggörnyezet jelentősen meghatározza, hogy a színnév kimondása után milyen tónus jelenik meg az ember „lelki szemei” előtt. A *piros tehén* szókapcsolat említése után ugyanis bizonyosan valamiféle barnás szín,⁶⁹⁸ a *piros tűz* esetében inkább sárgás tónus jut az emberek eszébe, a *piros labda* esetén általában – éppen úgy, mint amikor önmagában halljuk a *piros* szót – a paradicsom/alma stb. fokális piros színére gondolunk. Ettől függetlenül azonban a *piros* szó alkalmazása megfelelő mindhárom kontextusban, hiszen a *piros* jelentése (bár nem annyira széles, mint az egykori *veres/vörös* jelentése, ám mégis) teljes egészében lefedi a fizikai színspektrum pirosas színmezőjét.

Másrészt a fenti példamondat kapcsán említést érdemel, hogy a magyar köznyelvben több absztrakt színmegjelölés is használható az állatszörzet kontextusában:

piros tehén legelészik a mezőn⁶⁹⁹

vörös tehén legelészik a mezőn

rőt tehén legelészik a mezőn

(sőt akár: *vörhenyes* tehén legelészik a mezőn)

Nyilvánvaló azonban, hogy a fenti, elvont színneveknek a cserélődésével más hangulatúak lesznek ezek a mondatok, mint ahogyan talán egyértelmű az is, hogy más szöveggörnyezetben nem használható az összes fent említett színnév. Így pl. az emberi haj kontextusában:

Áginak szeplős az arca és *vörös* a haja

Áginak szeplős az arca és *rőt* a haja

(esetleg: Áginak szeplős az arca és *vörhenyes* a haja)

Az viszont nem, vagy ritkán szokott elhangozni, hogy:

Áginak szeplős az arca és *piros* a haja (hacsak nem kifejezetten gúnyos éllel mondják, akkor azonban más jelző is megfelelő lehet, pl. *paradicsomszőke*, *répa*, *rozsdá*, *róka(fejú)*, *tégla(hajú)*, *tűzpiros* stb.).⁷⁰⁰

Nem is beszélve arról, hogy az utóbbi szöveggörnyezetben mind a *vörös*, mind a *rőt* (vagy a *piros* is, ha épp azt alkalmazzák), kissé másféle tónus, legalábbis sötétségében, intenzitásában eltérő pirosas szín benyomását idézheti fel az embereknél. Ez azonban csupán annak a számlájára írható, hogy valamennyire eltérő szemantikai mezővel rendelkeznek a szóban forgó színnevek.

Sok esetben azonban nem cserélhető fel szabadon a *vörös* és a *piros*. Pl. a *piros tűz* mellett a *vörös tűz* még helytálló, de *vörös labda* már nem (ehelyett csupán a *piros labda* használatos), ugyanígy nincs *vörös zokni*, *vörös pohár* stb. tehát azon gyárilag előállított tárgyak kapcsán, amelyek más színűek is lehetnek, inkább a *piros* használatos a mai magyar nyelvben. A *vörös* viszont még ma is megfelelő a tudományos szaknyelvekben (pl. a festészetében: „*Vörös* pigmentek – Cinóber, minium-, kadmium-, króm-, krapp, alizarin, sárgányvörös.”⁷⁰¹)

Mindebből az következik, hogy ugyanaz a színtartomány egyazon időben nem rendelkezhet két absztrakt kategória-jelölővel? A mindennapi élőbeszédben valóban létezik egy olyan tendencia, hogy – a kommunikáció gördülékenységét és egymás zavartalan

⁶⁹⁸ Vö. a szarvasmarhákra használt, kiskunsági *pirosbarna* színnévvél (ÚMTSz IV. 501).

⁶⁹⁹ Vö. „a simmenthali tehén *piros*, *pirostarka*” (GÁRDONYI 1920, 84).

⁷⁰⁰ A következő kifejezéseket a diáknyelv használja (ld. HOFFMANN 1996).

⁷⁰¹ <http://www.szintan.hu/nev341.htm>

megértését elősegítendő – egy adott kognitív kategóriát következetesen egyetlen színnévvel (természetesen legtöbb esetben a kategóriajelölő színnévvel) jelölnek. Ez megmagyarázná, miért nem hallottam a Kárpát-medencén belül vizsgált közösségekben – steril minták színazonosítási szituációjában – spontán módon elhangozni a *vörös* szót, ill. hogy Klézsén – ahol a *veres* a kategóriajelölő – az interjúalanyok miért emlegették ritkán a *piros* szót. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy az írott tudományos nyelvre már nem jellemző ugyanez az egyértelműsítő igyekezet: itt ugyanis (már a 19. század második felétől kezdve)⁷⁰² a *piros* és *vörös* szó szinonimaszerű használatával találkozhatunk. Pl. a Nemzeti Tankönyvkiadó által a 2010-es években kiadott *Fénytan, színdinamika* című munka „hosszú (*piros*), közepes (zöld) vagy rövid (kék) hullámhosszúságú” fényről, majd néhány sorral lejjebb „*vörös* és zöld fény sugarakról” ír.⁷⁰³ Ugyanennek a kötetnek a színek asszociációiról szóló fejezetében valamivel a *vörös* színről szóló rész után a narancsról a következőt olvassuk: „*Piros* árnyalat, a *vöröshöz* hasonló asszociációkat kelt.”⁷⁰⁴ (Nyilvánvalóan közrejátszik ebben az is, hogy a választékos nyelvben igyekeznek kerülni a felesleges szóismétléseket, éppen ezért halmozzák a szinonimákat. Ugyanakkor bizonyosan nem használnák a *vörös* szót, ha nem tartanák a pirossal egyenértékű, ill. ahhoz nagyon hasonló jelentésű színmegjelölésnek).

Visszatekintve Sarapik képletére, a magyar nyelvben tehát nemcsak a vizuális és a verbális piros közt lehet eltérés. Szemantikai, hangulati stb. ellentét is feszülhet két vagy több absztrakt 'piros vagy pirosas' értelmű színmegjelölés (pl. a *vörös/ a rótt/ a piros*) között még abban az esetben is, ha a színpercepció (pl. a tehén pirosba hajló barnás szőrének a látványa) azonos. Sőt, ezen felül létezhet egy fajta különbség egyes – főként mesterségesen színezett – tárgyak⁷⁰⁵ verbálisan kifejezett 'piros' jelentéssel bíró elnevezései között is. Míg ugyanis a nyelv a mindennapi verbális kommunikációban a színes dolgokhoz visszatérően szinte kizárólag egyazon kategóriajelölő színnevet rendel (a *piros* szót), a tudományos nyelv (de annak is főként az írott formája) viszont inkább kettőt (vagy úgy, hogy a tudományos szövegekben csupán az egyik vagy a másik jelenik meg következetesen, de akár úgy, hogy egyazon műben váltakozva használják a *piros* és a *vörös* szót). Vagyis a piros szín esetében hazánkban ellentmondások, ill. különbségek többféle tengely mentén is tapasztalhatók:

- a látott szín szemben a verbális színnel
- az észlelt szín azonossága szemben a megnevezésére választható absztrakt/elvont színnevek (és azok szemantikájának) sokféleségével
- a látott árnyalat besorolására alkalmas egyetlen élőnyelvi absztrakt kategóriajelölő szemben az (írott) tudományos nyelv két – szinonimaszerűen használt – kategóriajelölő elnevezésével

4. Összefoglalás

A fenti fejezetben leírtakat összegezve azt mondhatom, hogy mindenképpen érdemes elkülöníteni a kategóriajelölő *veres/vörös* 20. század előtti jelentését egyrészt a *vörös* szó mai dialektusokban élő 'szennyes', 'sárgás- és barnásvörös', 'rozsdás színű' szemantikai elemekkel felruházott vizuális tartalmától, másrészt a napjaink tudományos nyelvében

⁷⁰² Elég ehhez megnézni a *Természettudományi Közlöny* első évfolyamainak szóhasználatát.

⁷⁰³ MACSUGA–PARIPÁS–DÖMÖTÖR 2011, 101.

⁷⁰⁴ MACSUGA–PARIPÁS–DÖMÖTÖR 2011, 131.

⁷⁰⁵ Mint már szó volt róla, a természetes anyagok és egyes növények színét kezdetektől – a kialakult nyelvszokáshoz ragaszkodva – egészen máig inkább a *vörös* szóval jelöljük: *vöröshagyma*, *vörösfenyő*, *vörösréz*, *vörös okker* stb.

alkalmazott *vörös* színnév makro-piros – gyűjtőfogalomként használatos – értelmétől. Ráadásul a régi kategóriajelölő *veres/vörös* (mainál szélesebb) szemantikájába egykor olyan sárgás-, barnás-, lilásvörös árnyalatok is beletartoztak, amelyek a mai *piros*, ill. részben a tudományok 20. század végi, ill. 21. századi nyelvezetében – a *piros* szó szinonimájaként – alkalmazott *vörös* színnév jelentése nem terjed ki. Vagyis a hazai nyelvészek korábbi, a problémát túlságosan leegyszerűsítő feltételezéseit, melynek értelmében a *vörös* színjelentése ugyanaz lenne, mint a *pirosé*, vagy esetleg annál sötétebb ('sötétpiros'), színmintákat alkalmazó saját terepkutatásom, ill. a vizsgálatba bevont történeti források jelentősen árnyalják.

Vizsgálataim ugyanis rámutattak arra, hogy az élőnyelvben a *vörös* nagyon ritkán használatos színnév, amely leginkább a sárgába és barnába hajló periférikus piros árnyalatok (a tűz, az alvadt vér, a rozsdá, az őszi falevelek) jellemzésére, továbbá a rögzült nyelvi szerkezetekben (pl. *vörös hagyma*, *vörös mint a róka*) kerülhet elő a mindennapi kommunikáció során. (Ez a kétféle használat pedig talán kölcsönösen kiegészíti és megerősíti egymást). Az archaikus dialektusaikról híres moldvai csángók körében azonban csupán a *veres* az egyetlen kategóriajelölő színnév a pirosra, de ezzel a színnevezéssel itt már csupán a mai felfogás értelmében pirosnak tartott árnyalatok – történeti forrásokból kirajzolódó makro-pirosnál valamivel szűkebb – kognitív kategóriáját jelölik, azzal összefüggésben, hogy a mentális piros színosztály néhány – mára önálló színkategóriába rendeződő – árnyalatot (élén a rózsaszínnel) elvesztett. De ahogyan a moldvai *veres*, úgy a Kárpát medencében élő emberek (legalábbis bizonyos korú nők) *vöröse* sem hasonlít a korábbi kategóriajelölő *veres/vörösre*. A korlátozott ismeretségi és alkalmazási élőnyelvi *vörös* ugyanis ma egy szűk, a korábbi széles szemantikájához képest „csökevényesedett” színmezőt takar, hiszen kizárólag a piros és a sárga/sárgásbarna, ill. a piros és a barna határán lévő kétes és ezáltal koszosnak ható piros árnyalatokat fogja össze. Mindezen jellemzők okán ez a szó ma már egyértelműen nem definiálható gyűjtőfogalomként, ebből kifolyólag pedig nyilvánvalóan nem veheti fel a versenyt a nála szélesebb körben és gyakrabban alkalmazott *pirossal*, amely viszont – legalábbis napjaink élőnyelvének a vonatkozásában – a kognitív piros színosztályra használt egyetlen kategóriajelölővé vált. A következő fejezet éppen ennek, a modern színfelfogás/színosztályozás szempontjából fontos *piros* színnévnek a történeti jelentésváltozásait igyekszik nyomon követni.

V. A PIROS/RÓZSÁS ARC, A PIROS RÓZSA ÉS A RÓZSASZÍN

Bevezetés

Már az értekezés második táblázatából kiderült (lásd: III fejezet, 2.5. rész), hogy a *piros* eredetileg élesen körülhatárolt, szűk körű használattal bírt. Éppen ezért, mielőtt rátérnék a *piros* szemantikájával kapcsolatos kérdések tárgyalására, közelebbről szemügyre veszem ennek a színnévnek a legfőbb – már kódexirodalomban is tetten érhető – kontextusait, ill. megpróbálom kideríteni, hogy ezekben a kontextusokban (vagyis közelebbről: az archoz, a rózsához és részben a hajnalhoz kapcsolódóan) milyen árnyalatot takarhatott ez a pozitív konnotációkkal rendelkező színjelnevezés. A *piros rózsza* témája ugyanakkor elválaszthatatlan *rózsaszín* szavunk történeti kiformalódásától, így jelen fejezet elsősorban ez utóbbi színnévnek a szemantikájára, továbbá a rózsaszín árnyalatszoport piros színekategóriától való kognitív elkülönülésére koncentrálok majd. Mivel pedig a *piros* és a *rózsaszín* szó korábbi vizuális jelentéselemeinek tekintetében fontos adalékokkal, ill. részben bizonyítékokkal szolgálhat az általuk jelölt színhez és a rózsza virágához kapcsolódó szimbolika, így a következőkben erre is hosszabban ki fogok térni.

1. Az egészséges *piros* arc és bőr

Az ember testrészei közül a fej a legfontosabb, a fej legfontosabb része pedig nyilvánvalóan az arc, amely vonásai révén „a leggazdagabb jelentést hordozó” az összes testrész közül.⁷⁰⁶ Az arc színjelzője a mai nyelvben általában a *piros*, de ez a színnév már a kódexirodalomban is nagyon gyakran fordul elő az ember bőrének és arcának a jellemzésére.⁷⁰⁷ Vegyük példának a magyar Szent Margit életéről szóló – 1510-ben latinról magyarra fordított – legendának a szövegét. Ebben akkor találkozunk a *piros* szóval, amikor Margitról – szent voltát bizonyítandó – túlzóan azt írja a legenda szerzője, hogy holt állapotában még szebb volt, mint halála előtt:

„Gyakorta a szororok mennek vala Szent Margit asszonynak [ti. holt] testéhez és megnézik vala és látják vala, hogy szebb, *pirosbb* vala, hogynem élteben.”⁷⁰⁸

A *piros* szó a bőr kontextusában még napjainkban is elsősorban az egészségről alkotott képzetekkel fonódik össze,⁷⁰⁹ ahogyan azzal kapcsolta össze a hagyományos paraszti szemlélet is („Ojam piros vóut az orcája, maj kicsattant” - írja Csúry Bálint a Szamosháti

⁷⁰⁶ VEREBÉLYI 2005, 80.

⁷⁰⁷ Vö. Csapodi már a 19. század végén felfigyelt arra, hogy a NySz-ban a piros szóra a „legtöbb példa az arc pirulásáról van véve” (CSAPODI 1899, 203).

⁷⁰⁸ ÉRSZEGI 1983, 140.

⁷⁰⁹ A *piros* szó és az egészség fogalmának szoros kapcsolatára a *piros* és *vörös* színnév közti különbségeket vizsgáló kutatók is kitértek, ld. pl. MACLAURY–ALMÁSI–KÖVECSES 1997. KISS 2004. BENCZES–CIFRA–TÓTH 2014). Vö. „A piros az egészség színe is. Dávid ifjú volt és piros” (I. Sám. 17:42)” (TAKÁCS 1986, 20). A *piros* és az *egészség* szó együttes előfordulásának egy 17. századi lírai példája:

„Láthatlak-e téged kívánt *egészségben*,
Leszel-e friss, vidám, fénlő *díszességben*?
Rózsákat megdülő *piros* *színességben*,
Engem vidámító s méltó *kedvességben*? (Gyöngyösi: PrE V. 25. vers).

szótárban, majd két okot ad meg zárójelen, amitől *piros* lesz az arcbőr, közülük az egyik a hideg, a másik viszont éppen az egészség.)⁷¹⁰ Az arc egészséges színével kapcsolatban megemlíthető, hogy az eredetileg önálló, 'egészséges (színű), telt' jelentésű *pozsgás* melléknév a 17-18. század folyamán forrt össze a *piros* színnévvel olyannyira, hogy ma már kizárólag *pirospozsgás* összetételben alkalmazzuk.⁷¹¹

A szép és kívánatos *piros* arcszín és ezzel együtt az egészség elérését éppen ezért nagyon fontosnak tartották. Egyik interjúalanyom szerint neki gyermekkorában (nyilvánvalóan a színanalógián alapuló mágia hatásában bízva) *pirosra sült* kenyérhajat kellett fogyasztania saját pirosságát/egészségességét biztosítandó:

„Édesanyám mindig azt mondta, hogy edd meg a kenyér haját, mer attú leszel szép piros”
(szül. 1934-ben Kazáron)

De a néprajzi szakirodalomban máshonnan is előfordul ugyanennek a szokásnak az említése:

„A gyerekeket avval biztogaták, hogy egyik meg a kenyírhajat, mert a kenyírhajtul piros, egíssíges lessz az ember arca.”⁷¹²

A szép piros orcát korábban más úton-módon is megpróbálták kicsikarni a természetől, pl. a várandós anya – a születendő gyermeke egészséges arcszíne érdekében – piros almába „harapdált”,⁷¹³ az újszülött arcára – közvetlenül születése után – édesanyja méhlepény körüli vérét kenték,⁷¹⁴ esetleg néhány csepp vöröshagymába öntött vörös borral itatták meg,⁷¹⁵ vagy egyszerűen piros almát dörzsöltek az arcához.⁷¹⁶ Későbbi életkorukban pedig a lányok bizonyos alkalmakkor (pl. újévkor) piros almáról mosakodtak,⁷¹⁷ megcsipkedték egymás arcát stb.⁷¹⁸ Ugyanakkor a *piros* nem az egyetlen jelző, amely az arc előtt áll a szöveges forrásokban. A betegek arctónusának a leírásra mindenkor gyakoribb volt a *piros* helyett a *veres/vörös*:

„a vörös... a láz, *lázvörös*, mikor az ember lázas és vörös, mi inkább annak szokjuk azt a vöröset [értsd: a szót] nevezni [értsd: használni].” (szül. 1935-ben Kalocsán)⁷¹⁹

---

⁷¹⁰ SzamSz I. 494. Vö. 1592-ből való a következő jellemzés (mai átírással): „eleven piros színű, jó termetű” (ld. NySz II. 1598). Vö. még: „A magyarhoz hasonlóan a hajósi kisgyermek is »piros orcát alszik« (hat ihm / ihnroti Bäckla gschlafa). A piros arcszín az egészség mutatója és a szépség feltétele: Deanni schiani roti Bäckla! (Ezek a szép piros orcák!)” (SCHÓN 2009, 420).

⁷¹¹ RSzSz 332. TESz III. 208. 208-209. ESz 644. Utóbbi szótár szerint az egészséges embert leíró mondatokban „gyakran került egymás mellé a rokon jelentésű *piros* és *pozsgás* melléknév,” így alakulhatott ki a *pirospozsgás* szó. (Vö. „1639:... oda iöt vala az malomba(n), igen Nagj *piros posgason*” SzT X. 734). Nyilvánvaló, hogy a *veres/vörös* egykori kategóriajelölő voltával magyarázható, hogy a 18. század végén a *pozsgás* kifejezés még a *vörös* szóval is előfordult: „Vörös posgas: veres színű” (KisdSz 277).

⁷¹² DCSz 431. Kiemelés tőlem. Vö. „A kenyérhajtól *piros* lesz az ember orcája, egészséges étel” (SzamSz I. 475).

⁷¹³ UJVÁRY 2002, 694.

⁷¹⁴ VAJKAI 1943, 56.

⁷¹⁵ NAGY R. 1942, 284.

⁷¹⁶ VAKARCS 1908, 208. Vö. KÉKY 1917, 63.

⁷¹⁷ DANKÓ 2001, 34.

⁷¹⁸ FÜGEDI 1988, 79.

⁷¹⁹ Ugyanakkor a *lázvörös* színnév *lázpiros* alakban is előfordult a 19. századi írott nyelvben: „A' kapitány most rendkívül ingerlékeny leve; arcán egyre hő *lázpirosság* 's halál-haloványság váltakozott” (A' köd-rém *Társ* 1833. 238).

Mint azt már előttem mások kimutatták, a középkortól kezdődően áthatja az irodalmat a női szépség piros-fehér ideálja.⁷²⁰ Nem meglepő tehát, ha az általam átnézett szövegekben az emberi testről pozitívan nyilatkozó szerzőknél a *vörös* helyett a szépséggel asszociálódó *piros* jelző tűnik fel a *fehér* mellett. Az utóbbi szín elsősorban az emberi bőr, az arc, sokszor a női nyak⁷²¹ kontextusában fordul elő. De pl. a Vizsolyi (vagy másképpen: Károli) Bibliában nincs pontosan leírva, hogy ezek a színjelzők pontosan mire vonatkoznak, amikor az Énekek Éneke 5. részének 10. versében azt olvassuk:

„Az én szerelmesem *fejér* és *piros*, tízezer közül is kitetszik.”⁷²²

Valószínűleg azonban a szeretett személy külsejét, talán épp az arcát dicséri az énekíró. Annak a szónak, amely az eredeti héber szövegben a *fejér* helyén áll a következő a jelentése: 'világos, kápráztató, izzó' (a *piros* helyén viszont ugyanaz a szó áll, amelyből a föld porából teremtett és abba visszatérő első ember, Ádám is nyerte a nevét, és amelynek jelentései: 'föld, talaj, ember, vörös').⁷²³ A *fehér* ebben a kontextusban mindenképpen pozitív, hiszen a revideált Károli fordításban⁷²⁴ nem is ez a színjelző, hanem a „*ragyogó*” szó áll helyette.⁷²⁵ Ugyanakkor az apokrif iratokban is feltűnik mindkét szín, pl. az újszülött Noé testéről írja azt Hénoch apokalipszise:

„*fehér* volt, mint a hó, és *piros*, mint a rózsavirág”⁷²⁶

⁷²⁰ PLEIJ 2004, 51-52. ill. PASTOUREAU 2017, 81-82. A rómaiak még úgy vélték, hogy a szép arcot három szín jellemzi, a fehér (homlok és arc) és a piros (arccsont és száj) mellett a harmadik szín: a fekete, amely a szempillákön és a szem körül kívánatos (PASTOUREAU 2017, 47).

⁷²¹ *Aludt tejnél fehérebb a' nyaka* (Dugonics: MPéld II. 261). „Hószin nyakat” emleget a folklór (ld. ABAFI 1875, 30). Vö. „s most teljes gyönyörűségében tűnik elő *rózsaszín fehér* nyakának, vállának bársonyos hava” (Szathmáry Zoltán: Mézesetek. *Békésmegyei Közl.* 1898. 83. sz.)

⁷²² Vö. „VRAM Iesus Christus tiztasagnak kutfeie... ki szep *feier* és *piros* vagy” (Kürti István: Az élő Istenhez... 1611); „Csuda *fejér-piros* orcája vala” (ld. NySz II. 1511); „Ariadné vagyon legszebb ruhájában, *Fejérség* s *pirosság* lángol orcájában” (Gyöngyösi: CuV V. 2. vers). Ill. ld. a következő példákat a 18-19. századból: „szép, tiszta, *fejér-piros* ábrázatú” (Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok.* 1779.) „Szép arcája *fejér*, 's *pirosos* rózsákkal is harcolt” (Faludi Ferenc: *Udvari Kátó Győr,* 1790); „a' képe *fejér*, és *piros*” (Szirmay Antal: *Szathmár Vármegye fekvése, története...* Buda, 1809. 121); „A *piros-fehér* arcz rózsahalmi közt itt-ott liliumvölgyek területnek el” (Vahot Imre: Regényes krónika nemzetünk aranykorából In Vahot I.: *Losonczy... i. m.* 53). „*fehér-piros* ábrázatú ifjú nők” (LEHOCZKY 1907, 148).

⁷²³ Ezúton köszönöm Zsizsmann Endre református lelkésznek, hogy erre felhívta a figyelmemet. Vö. „A vörös szín a szeretet jelképe is. Szeretetből született az első ember, *Ádám*, amely szónak héber jelentése *vörös*” (TURÓCZI 1986, 11). Vö. GREENFIELD 2006, 34.

⁷²⁴ Az újonnan revideált Károli-fordítást az eredeti szöveggel egybevetette és átdolgozta a Protestáns Média Alapítvány által létrehozott szakbizottság, 2011-ben adta ki a Veritas Kiadó.

⁷²⁵ Vö. A modern reklámszlogenekben is előkerül a *ragyogó* jelző az arc vagy a bőr kapcsán, pl. „a *ragyogó* bőr titka.”

⁷²⁶ GÉCZI 2006, 256. Vö. Péter apokalipszisében (Kr. u. 1. sz.) az Úr színe elé jutott két férfiről írták: „testük hónál *fehérebb* volt és a rózsánál is *pirosabb*” (Uo. Kiemelés tőlem). A hó és a rózsza képe jelenik meg később egy Csokonai fordításban is: „úgy *pirosottak* nékem is Ajakaim: úgy vala a' *hószínnel* elegyítve a' Ró'sa tellyesded és gyenge Ortzáimon” (Csokonai V. Mihály: *Amintás Tassónak erdei meséje* 1806). De saját versében is: „halmos melyedre Rózsazáport hintenék: Haj LILIM! *hószin* öledre A' *piros* mint illenék!” (Köszöntő, 1798). A hó egyébként még számos helyen előfordul a magyar irodalomban pl. „Arcszíned nem *hó*tétőn piruló hajnal” (Gyulai Pál: *Nők a tükör előtt Beszély* 1863). Sőt a folklórban is találkozunk vele:

„Szíp az ólma jaz ág tetőn,
De százszor szebb az szeretőm,
Fejér orcája, mind a *hó*

Hazánkban Szűz Mária arcának leírásakor a ferences rendi szerzetes Temesvári Pelbárt (1435–1504) szintén a fehér és a piros színpárt alkalmazta, a havat azonban nála a tej képe váltja fel:

„A szent Szűz [...] Arcán a bőr színe *fehérből pirosba* derengett át. [...] Szent arca nem nagyon telt, sem igen sovány, finom vonalú, fehérben és rózsában játszó, mintha a tejnek és rózsának színeivel volna befuttatva”⁷²⁷

A *tej* és a *rózsa* párosításával a magyar folklórban is találkozunk az arc kontextusában:

„Ha tudtam vón, hogy másnak vár csókjára
a Tündér arcod *tejben* úszó *rózsája*,
Bujdosója lettem vón e világnak
vagy Odaadnám magamat a halálnak”⁷²⁸

Bogáthy Fazekas Miklós 16. században megjelent művében is feltűnik a rózsához hasonlított arcszín, nála viszont a piros szín a szájjal, a fehér pedig a bőrrel asszociálódik:

„Színe mint Rosánac, kiért... Az az, *piros feyér*: ayaka mind piros, bőre színe mind gyenge”⁷²⁹

A magyar nyelvű kódexirodalomban is együtt szerepel a *piros* és a *fehér* szín, előbbi szintén a rózsával, utóbbi azonban egy másik növényvel, a keresztények másik fontos virágjelképével, a liliummal társítva:⁷³⁰

„Istennek szeretetes anyja, lépesméznél édesb, rózsánál *pirosságosb*, liliumnál *fejérb*”⁷³¹

Eddig tehát a hó, a tej és a lilium színével asszociált *fehér* bőrről és a piros rózsával azonosított *piros* arcról (és szájról) volt szó a régi magyar nyelvű források kapcsán. Természetesen ezekre a nemzetközi irodalomból is idézhetnénk további példákat. Ehelyett

---

Hódvilágná csókulni jó” (ABAFI 1875, 45).

⁷²⁷ Idézi: GÉCZI 2008, 259.

⁷²⁸ BERECSKY 2013, I. 685.

Vö. „Barna szemöldöke, hollószín bajussza
Képének *pirosló tejét* büszkén ússza” (Csokonai V. Mihály: Egy magyar gavallér, 1790)
„Ilyen ragyogó kékszeműnek, ilyen jóllakottan
derűsnek, ilyen kitelt arcúnak, ilyen
enyhe *pirosnak*, mint a *tejbeesett rózsá*” (Dsida Jenő: Krisztus, 1928).

Érdekes adalék ehhez, hogy a tejet egykor arcfehéřítésre használták: „Némelyik [lány] tejben mosdott, vagy a tej színét szedte le, s azzal kente be arcát, hogy szép fehér legyen a bőre” (SINKOVICS 1958, 99).

⁷²⁹ Bogáti Fazekas Miklós: *Aspasia aszszony dolga és az io erkölczü...* (1591). Vö. „bőre gyenge, lilium és rózsá színnel kevert színű, ajakai pirosak” (A két Aspasia *HasznM* 1824/2. 13).

⁷³⁰ A rózsá és a lilium képe egyébként egy moldvai csángó archaikus imákban összevontan is feltűnik: „rózsá-liliumszál szép virág (Újfalú)” (TÁNCZOS 2000, 315). Vö. „*Szép mint liliumok köz(öt)t a piros rózsá*” (Dugonics: MPéld II. 261. MARGALITS 1896, 506).

⁷³¹ Lobkowitz kódex 1514. (Idézi: GÉCZI 2008, 29–30). Későbbi szépirodalmi előfordulása pl. „kellemes orcáin liliummal rózsá virágzik” (Kis János: A leánykor, 1809 körül). Erdélyi Pál szerint a magyar folklórszövegekben is gyakran felbukkan a rózsá-lilium virágkettős: „a leálynak *lilium* a karja, teste... *rózsá* az arca” (ERDÉLYI P. 1899, 266). Vö. „A’ költöktől oly gyakran használt, *rózsával* elegyített *lilium* nagyon illik [az arc vagy a bőr] színének lefestésére” (*Athenaeum* 1841/1. 64. 1023).

azonban most csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy a nyugati népeknél a fent idézett képek sora gyakran a bíborral is kiegészül:

„Uram, szépsége, ó, mely előtt leborulnak
Tej és bíborszövet, s a rózsza, liliom
Büvölő színei, kik játsztak arcodon...”⁷³²

A *fehér* a liliummal társítva közismerten a tisztaságot szimbolizálja, ha azonban csupán a bőrszín kontextusában szerepel, egyszerűen ’világos’ jelentésű lehet,⁷³³ ahogyan a *fehér ember* is voltaképpen világos bőrszínéről kapta ezt a jelzőt. Erre utalnak azok a Zrínyitől származó sorok is, amelyben a *fejér* és a *fekete* arc és virág: a fagyalfa *fejér*, az ibolya *fekete*, vagyis ’sötét(lila)’ virága a világos-sötét/jó-rossz fogalompár megtestesüléseként tűnik fel:

„Elbiztad magadat *szép fejér* orcádban,
Engemet semminek vélsz kevély vóltodban;
Mert hogy *fekete* vagyok ábrázatomban,
Azt tudod, vadember csinált Libyában.

Tudod-é, fagyalfának *fejér* virága
Lehull az földre, s nem lesz semmi haszonra?
De noha *fekete* az szagos viola,
Felszedik és tészik süvegkarimába.”⁷³⁴

A költői írások után a régi magyar orvosi irodalmat véve szemügyre, azt találjuk, hogy nyelvünkben már az újkortól kezdve mind a *piros*, mind a *fehér* szín pozitív, egyszersmind óhajtott árnyalatot jelöl az arc kontextusában. Az *Ars Medica*-ban pl. mindkét arcszín elérését célzó receptek is szerepelnek (*Orcza hogy Fejér legyön; Orcza hogy Pyros legyön* címmel). Sőt a nem kívánatos „fekete” és a rút orcát, vagy épp a sebhelyes bőrt „megfehérítő” tanácsokat is szép számmal találunk ebben a terjedelmes kéziratos gyűjteményben.⁷³⁵

---

⁷³² Részlet egy francia ferences rendi szerzetes által írt versből, ld. GÉCZI 2003, 160-161. A *tej és rózsza* mellett a *bíbor* képe tűnik fel egy román balladában is:

„És a két orcája,
virágok virága,
fesző rózsza szirma,

bíbor tej ha nyilna” (Az elrabolt lány Román népballadák *Erdélyi Helikon* 1929. 257). A *bíbor* emlegetése egyébként ebben a kontextusban nem jellemző a magyar népdalokra sem, legfeljebb a népieskedő műköltészetre:

„Szép piros a’ rózsabimbó,
Liliom fejér mint a’ hó:
Rózsám fejérebbe a’ hónál,
Pirosabb a’ kis bimbónál.
Rózsaszínű szép kis arcza,

Bibornál kellemesb ajka...” (Bérczy Károly: Nép-dal *HasznM* 1836/1. 361).

⁷³³ Vö. A következő 17. századi versrészletben a *fehér* helyett a *halovány* szó szerepel: „Attúl kezd gyakorta orcád hol pirúlni./ Hol pedig *halovány* szinekkel borúlni” (Aki régen fegyvert fogott a hazájáért... 1683. Ld. THALY 1872, I. 120). Vö. még a „Volt egy szöke asszony, *halvány* mint a rózsza...” kezdetű népdallal (HORVÁTH 1980, 247).

⁷³⁴ *Idilium* II. 1651.

⁷³⁵ Ld. VARJAS 1943, 453-454. 456. 463. Vö. azzal a régi makói szokással, amit Markos Gyöngyi jegyzett le: „amikor az anya először vitte valahova a gyermekét, a háziasszony tojást ajándékozott a csecsemőnek (...)

Ugyanitt azonban a beteges szín jelzője is lehet a *fehér*,⁷³⁶ ebben az esetben sápadtságra utal, vagyis ugyanúgy negatív a jelentése, ahogyan általában a *fehér/sápadt* almának a népköltészetben.⁷³⁷ (Azért „általában”, mert a fehér alma pl. egyszerűen a női kebelrel is azonosulhatott).⁷³⁸ Mindenesetre a fehér a pirossal együtt mindenképpen valami esztétikust jelez. A női szépség kontextusában ez a két szín legfeljebb még – éppúgy ahogyan az ókorban – a feketével egészülhet ki, ahogyan ez a 19. századi véleményekből is kitetszik:

„Egyik Spanyol Költő az asszonyi szépségnek bélyegeit e’ következendőképpen adja elő, háromszor kilencz szám formában: Hogy egy asszony tökéletes szépséggel birjon megkívántatik: 1) Hogy három *Fehér* szépség bélyegével birjon: t.i. bőre, foga és keze fehér legyen. 2) Három *feketével*: t. i. szeme, szemöldöke, és szempillája fekete legyen. 3) Három *pirossal*: t. i. ajaka, arczája, és körme piros legyen.”⁷³⁹

A fehérrel és a feketével ellentétben azonban a *piros* kizárólag pozitív jelzőnek mutatkozik az arc vonatkozásában, mint már szó volt róla, átvitt értelemben ebben a kontextusban ’egészséges’ és ’szépséges’ jelentése lehetett.⁷⁴⁰ Kimondatlanul, de ugyanerre utalhat egy 1825-ben publikált rejtvény is, amely a következőképpen írja körül a *piros* szóval jelölt szín értelmét:

„Öt betűm kettővel Tsirkét édesgeti [*pi-*],
Hármával a’ földet Jó termővé teszi. [*pir-* mint *pirhanyós*]
Az egész tsupa szín, [*piros*]
Mellyben leány büszke, [értsd: szépségére/egészségére]
Míg bele nem tsaphat
A’ betegség üszke.”⁷⁴¹

---

körbesimogatta (körülkerekítette) a gyermek arcát, hogy olyan szép kerek és *fehér legyen*, mint a tojás” (SZENTI 2009, 404. Kiemelés tőlem).

⁷³⁶ VARJAS 1943, 418.

⁷³⁷ Ezzel a szimbólum a folklórban a „kényszeredett, lanyha, nem kívánt, vagy éppen bűnös szerelemre” utal, azzal összefüggésben, hogy a „piros alma az igazi szerelmi szimbólum” (DANKÓ 2001, 22).

⁷³⁸ Pl. egy 17. századi diákversben, ahol a fehér színű alma „szókimondóan” a női mellel azonosítódik (DANKÓ 2001, 39). Vö. a román balladák a női kebel színét pl. a hó vagy a galambok fehérségéhez hasonlítják (ld. ÁCS 1858, 10. 73). Az alma népköltészetbeli jelentéséről egyébként erőteljesen megoszlanak a vélemények, Bernáth Béla a női genitálé szimbólumának tekinti, Vargyas Lajos „hátról tekintett női csipővel” azonosítja, Dankó Imre viszont a női mellel hozza összefüggésbe. Borsi Ferenc szerint viszont ez a gyümölcs „pontosan be nem határolható érzelmi jelentést hordoz” (Ld. BORSI 2003, 47. A többi szerzőre való pontos hivatkozást ld. ugyanitt).

⁷³⁹ Az Asszonyi szépségnek bélyegei *HasznM* 1825/2. 161. Vö. „Asszonyban, hogy a’ valódi szépség’ címét megérdemelve, kívántatik:... 6) gyöngye, fejtér bőr; 7) gyöngye *pirossággal* vegyült *fejér* szín az egész testen... 10) tüzes *fekete* (...) szemek... 13) halavány *pirosságú* arc; 14) *piros* ajkak... 19) *hófejérségű*... nyak: 2 0) tündöklő alabastrom mell; 21) gyenge *fejér* kezek... 23) *fejéres*... köröm” (Asszonyi szépség’ tulajdonai. Tonderer után *Társ* 1832, 111).

⁷⁴⁰ Egyébként a piros szín és szépség fogalma számos nép körében összefonódik. Talán az orosz nyelv szolgáltatja erre a legfeltűnőbb példát, ahol az eredetileg a csupán ’szép’ jelentésű *красный* vette fel a ’piros/vörös’ jelentést, letaszítva ezzel a helyéről a korábbi kategóriajelölő ’pirosas’ értelmű színnevet (GADÁNYI 1980, 151). Vö. „A’ hasztalan holmikról” vagyis a felesleges dolgokról, cselekedetéről szóló 19. századi magyar mondások között szerepel: „Szépre pirosítót” (Dugonics: MPéld I. 259).

⁷⁴¹ Rejtett Szó *HasznM* 1825/2. 184. Vö. „az egészség nem sokára *pirosra* festi az arcokat” (Honvagy *HasznM* 1833/1. 216). „Leányoknál *piros* szín után sovárgunk” (Leány s pénz *HasznM* 1833/2. 110). Nem a valós testtónusra utal a *piros* a következő mondatban sem, elárulja ezt a – nyilvánvalóan túlzó – hóhoz hasonlított arcszín említése is: „távolabb... *piros* színű leánykák; hajuk aranszínű... meztelen lábok csupa sár, arcok mosolygó ’s fejtér mint hó” (Az útczak’ és nyilvános helyek’ philosophiája Londonban, Edimburgban és Parisban *HasznM* 1835/1. 156).

Feltételezéseim szerint azonban míg a *piros* szónak a valós színre utaló értelménél sokszor fontosabb volt másodlagos (azaz 'egészséges/szépséges') jelentése, addig a *fehér* szóval mindenekelőtt a korábbi színosztályozás szerinti valós bőrtónust fejezheték ki: jóllehet mai felfogásunk szerint az emberi bőr színe *rózsaszínű* vagy *testszínű*,⁷⁴² napjaink hétköznapi beszédében mi is inkább *fehérebb* (vagy *világosabb*), ill. *barnább* (vagy *sötétebb*) bőrű embereket különböztetünk meg. Elképzelhető azonban, hogy olykor a tényleges színt jelölő *fehér* szót átvitt értelemben is alkalmazták, utalva vele az arc bőrhibáktól mentes tisztaságára⁷⁴³ és/vagy fiatalos üdeségére, esetleg szűzies „ragyogására” is.⁷⁴⁴

Az arc valószínűleg korábban is azért tartott igényt – a *fehér* és a *piros* szó alakjában – kétféle színjelzőre, mert a valóságban sem csupán fehér vagy piros színű, hanem egyszerre mindkettő, hiszen a homlok világosabb, mint a pofacsont környéke.⁷⁴⁵ (Vö. „*Rózsa orca. Liliom homlok.*”)⁷⁴⁶ Feltételezéseim szerint tehát mind a *fehér*, mind a *piros* értelmezhető átvitt értékekkel telített jelzőként, ill. egyszerű színre utaló melléknévként is, de sok esetben a *fehér* inkább csupán a testfelszín semleges (voltaképpen testszínű) tónusával függhetett össze, ahogyan később is:

„frissen telt, *fehér*, *piros-pozsgás* arcúak”⁷⁴⁷

Ez áll meghatározásként egy 20. század eleji fizikai antropológiai, vagyis tehát egy természettudományos leírásban. A két színjelző közül a *fehér* valószínűleg egyszerűen csupán a bőr alaptónusára utal, a „*piros-pozsgás*” ellenben az egészséget sugárzó vizuális összbenyomást hivatott kifejezni, éppen ezért ebben a szacikkben is elsősorban talán pozitív értéket sugalló konnotációja miatt szerepelhet.

Az arc kontextusában a *piros* színnév már kezdetektől fogva elsősorban az arc vérbőségből származó élénkségére,⁷⁴⁸ voltaképpen tehát egy élénk rózsaszínes árnyalatra utalhatott, nem a bőr homogén – leggyakrabban a *fehér* révén megnevezett árnyalatára. Ezt

⁷⁴² Vö. „Imhol az egészséges ember' rajzképe... Nem is veres, nem is halvány avagy sárga, hanem *testszínű pír* festi artzát 's ajkít” (*TudGy* 1836. VI. 10). Vö. még: „Ki nemes, büszke orcáját szemlélte, egy a' hajdankorból jól megőrzött márványképnek hitte volna, ha arczait gyöngéd *testszín* nem *pirosítja*” (Széplaki: Lizka Lengyel novella *Athenaeum* 1837. I. 35 sz. 277).

⁷⁴³ Vö. „Arc színe: szép a fehér. *Jaj de csúf szeplős, mint a pulykatojás*” – mondták egykor a Borsa völgyében a nem „fehér” arcú, vagyis a szeplős emberekre (VAJKAI 1943, 15. Kiemelés az eredetiben).

⁷⁴⁴ Vö. „fölfeküdt az új asszony az ágyra,/ felhajlott a rózsaszín szoknyája,/ meglátszott a *fehér* lábaszára” (AVAS 1998, 62).

⁷⁴⁵ Vö. A hódmezővásárhelyiek hagyományos elképzelései alapján „az egészséges bőr színe fehér, kissé barnás. A fehér bőrű ember arca akkor szép, ha pirospozsgás. Ilyen esetben az orrt kivéve az egész arc piros, különösen annak hegye. A kreolbőrűeknek csak archegyük piros” (NAGY Z. 1975, 461). De természetesen a test egyes részeinek tónusa is kissé eltér egymástól, ahogyan ezzel már a 19. században is tisztában voltak: „közönségesen egészséges emberi testben az arcz eleven piros, mely, nyak és a kar felső része gyengéd fejjér, a' has sárgás; a végső részek felé a' szín lassanként hidegül, 's azok hajlásiban, a' keresztül látszó hideg vér miatt violaveres színmérsékre változik” (KöEsT VIII. 116).

⁷⁴⁶ Dugonics: MPéld II. 261. Vö. „hiában virul a' rózsá,- hisz leányarcz szebb a' rózsánál; hiában büszkélkedik a' liliom, - hisz leányka' büszke homloka fehérebb nála” (Hazucha: A' vadászok Humoristikai leczke *Rajz* 1835 I. 15. sz. 86).

⁷⁴⁷ SEMAYER 1901, 8.

⁷⁴⁸ A vérrel függ össze az arc élénk tónusa a következő 19. századi szöveg szerint is: „a' szikes vidékeken való huzamosb tartózkodás... haszonnal ajánltalík némelly *heves vérű rózsapiros arcú* növendékeknek, kik t. i. a' vérgyuladásokra... stb. igen hajlandók, vagy belőle épen felgyógyultak” (D. Balogh József: *A' magyarországi szikes vidékek természettudományi tekintetben* Buda, 1840. 100-101. Kiemelés tőlem).

igazolja az is, hogy későbbi forrásokban a sötétebb bőrtónust kifejező színjelzők mellett is feltűnik a *piros* (pl. „Ábrázatom teljes és *piros*, kerek, *barnaszeg*”;⁷⁴⁹ „artzája tellyes, *barna*, ’s kedvesen *piross*.”)⁷⁵⁰ A népköltészetben is gyakran előforduló *barnapiros* jelző talán éppen azért alakult ki, hogy kifejezze az egészséget sugárzó élénk kreolos arcszín.⁷⁵¹ Erről vall a következő, Budapest második szépségversenyéről szóló 19. századi tudósítás is:

„Nincs Magyarországnak az a nemzetisége, a melynek típusát... meg ne találtuk volna e csoportban [ti. a versenyzőkében]... Az arcbőr különböző színe, az északi *rózsapirostól* a japáni nők *sárgás porcellán színéig* az alföldi menyecskék *barnapiros* arcától a keleti *hófehérig* meg volt benne minden árnyalat.”⁷⁵²

Az idézet *sárgás porcelánszíne* talán a japánokra jellemző púder/arcfesték természetellenesen matt fehér tónusát,⁷⁵³ a *rózsapiros* az üde (és életteli) rózsaszínű arcszín jelölte, míg a *barnapiros* ugyanilyet csupán sötétebb alaptónussal, a *hófehér* pedig esetleg az arisztokratikus, sápadtabb – és éppen ezért betegséget sugalló – halványrózsaszínű arcot fejezhetett ki. (Az arc egynemű fehérsége ugyanis köztudottan és szinte világszerte a magas rangú hölgyek kiváltsága és megkülönböztető jegye a kétkezi fizikai munkából élő, szabadban dolgozó, napsütötte nőkkel szemben.⁷⁵⁴ Ezt igazolja, hogy a fehér bőr még a 19. században is általános elvárás volt a nemesi származásúak körében,⁷⁵⁵ sőt egyes vidékeken még a paraszti ízlés is a fehér arcot tartotta szebbnek.⁷⁵⁶)

Ugyanabban az időben, amikor a *barnapiros* a kreol alaptónusú vérdús arcszín jelzője lehetett, a sötétebb árnyalatú, de egészségtelen arcszínre általában a következő körülírásokat alkalmazták: *fekete-sárga*, *sárga-barna*, *sárga-feketés*, *fekete-sárgás*.⁷⁵⁷ De a már túlságosan, kórosan (vagy ellenszenvesen) piros arcszín jelzésére a régi magyar nyelvben a *vörös* is

⁷⁴⁹ 1759-ből. ld. NySz III. 164. Vö. „1710 k.: (...) ábrázatom hosszúka, *barnaszeg*, *piros*” (SzT V. 302).

⁷⁵⁰ *Magyar Hírmondó* Bécs, 1793. 280. Vö. „Fekete bajusza fedi vidám száját, Árnyékozza barnán *pirosuló* orcáját” (Csokonai V. Mihály: *Dorottya, vagyis A dámák diadalma a fárságon* 1799).

⁷⁵¹ A *barnapiros* vizuálisan az „egészséges napsütötte” bőrszín jelöli Móser Zoltán szerint is (ld. 2015, 31). Vö. „A pecsenye íros-piros, a menyasszony *barna-piros!*” (AVAS 1998, 63). A *barnapiros* ellentéte a világos alaptónusú bőrhöz tartozó pirosság, amelyet a következőképpen is kifejezhetek elődeink: „1807: (...) *szőke piros* ábrázatú” (SzT VII. 121). Vagy: „1843: (...) kerek *fejér piros* tőt ábrázatú” (SzT X. 36).

⁷⁵² N. n. A három Grácia *Budapesti Hírlap* 1887. 230. sz. 12. Vö. „Az ég teszi Ádámnak maradékait... fejéreké, feketékké, sárgákká, olaj színüekké, rés veresékké és setét barnákká. Minő színkülönbség uralkodik magok az Európaiak között is, p. o. a’ szép *fejér* Szászné, kevésbé szép *barna* Olaszné, vagy *setétes* Spanyolné között” (*TudGy* 1834. XII. 62). Vö. még: „A *sárgás* bőrű alföldi magyar, a *barna* talián és a *rózsásfehér* svéd között a fehér bőr tekintetében is meglehetősen nagy különbségekre bukkanunk” (ALEXANDER–LENHOSSÉK [1905], 317).

⁷⁵³ Ezúton is köszönöm Vargyas Gábornak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

⁷⁵⁴ Vö. PLEIJ 2004, 53.

⁷⁵⁵ Egy 19. századi szépségtanácsadó könyv azt javasolja a hölgyeknek, hogy kerüljék a napsütést, mivel „úgy az arcbőr *fehérsége* is vakítóbb, ha a nap sugaraitól kellőleg óvatik” (Wohl Janka: *A női szépség... i. m.* 104). Vö. még: „nálatok tán nem *fehérebb* a friss meszelt kályha, mint itten a féltett úri gyerek” (In. Vas Gereben: *Egy falu, két bakter* In Vahot I.: *Losonczy... i. m.* 138).

⁷⁵⁶ Pl. a hódmezővásárhelyi pusztán „az aranyszőke, göndör hajú, *fehér bőrű*” lányokat becsülték legjobban (Nagy Zoltántól idézi: SZENTI 2009, 404). Vö. „az örökbefogadó magyar szülők a gyermekotthonokban elsősorban *szőke, fehér bőrű*, kékszemű gyerekeket keresnek maguknak” (SZENTI 2009, 405).

⁷⁵⁷ Ld. SCHRAM 1964, 9-10. Vö. a *fekete-sárga* jelző kialakulásában jelentős szerepe lehetett a sárga és fekete epéről szóló képzeteknek, ahogyan erről már korábban írtam (ld. BÁLIZS 2016b).

alkalmas lehetett,⁷⁵⁸ a szeplőkkel, bőrhibákkal elegyes vörös arc kontextusában emellett pedig a *ver(he)nyeges* is helyénvaló volt, ahogyan arról már a korábbi fejezetben szó esett. (A fent említettek kivül egyébként létezik még egy színnév, amellyel korábban szintén jellemezhetek arctónust (is). Ez a *szederjes*, amelyről már – a 677. lábjegyzetben – megállapítottuk, hogy az orvosi munkákban többnyire az elkékült arcot vagy bőrt jelölte.⁷⁵⁹ Kazinczy pl. egy festményen ábrázolt arc vonatkozásában írta: „a’ lelketlen arcz, az a’ *szederjes piros*, az a’ barnában feketébe tsapó fehér, bántja a’ szemet.”⁷⁶⁰)

Az írott történeti szöveganyagban tehát a szép és egészséges arc előtt kivétel nélkül a *piros* szó áll, ugyanakkor a *piros*on (és részben a *fehéren*) kívül is akad még további, – a pirosához hasonlóan – elsősorban átvitt értelme okán használatos – pozitív jelző, amely ebben a kontextusban feltűnik. A *rózsaszín* ugyanis szintén régóta fontos jelzője az ember legfontosabb érzelmekifejező testrészének.⁷⁶¹

2. *Rózsaszínű* vagy *rózsás* arc

Már Csűry megállapította a *rózsaszín* színnévről, hogy az az írott emléktanyagban gyakran tűnik fel a ruházat kontextusában.⁷⁶² Kutatásaim szerint azonban az imént már vizsgált arcszín kapcsán is többször előfordul, bár tény, hogy ezt a jelzőt sokkal ritkábban alkalmazták az arcra, mint a *piros* szót. Ráadásul szinte kizárólag a szépirodalmi vagy „közköltészeti” alkotásokban, valamint a folklórban (pl. a hagyományos gyermekjátékok szövegeiben) szerepel a *rózsaszín* színnév a bőr jelzőjeként:⁷⁶³

„Álmétkodván csodálám az te *rózsaszínű* orcád”⁷⁶⁴

„Kegyés vidám szemű, *piros rózsaszínű*, én édes fejeér hölgyem”⁷⁶⁵

„Orra szép, igyenes, teljes *rózsaszín piros* orcája vala;
Klárisszin ajka, fejeér apró foga, szép kicsin szája vala”⁷⁶⁶

⁷⁵⁸ Vö. „Rózsaszínnek se mondd *vereses* pofádat: Mert én veresebbnek láttam egy kutyádat” (Csokonai V. Mihály: *Rút ábrázat, szép ész*, 1796).

⁷⁵⁹ Pl. „az ezelőtt piros-pozsgás arcz, mely a betegség lefolyása alatt egészen elhalványult, az utolsó napokban *szederjes* színezetet mutatott” (*Orvosi Hetilap VII.* 1863. okt. 11, 807). Vö. „Hüvös, vagy hideg időben keztyű nélkül még a különben legszebb kéz is hamar vörös, sőt *szederjes* lesz” (Madzsar József (szerk.): *Az egészség enciklopédiája Tanácsadó egészséges és beteg emberek számára* (Hetedik kiadás) Budapest, [1926.] 177.

⁷⁶⁰ Kazinczynak egy 1812-es cikkéből idézi Bódi Katalin (2017, 94).

⁷⁶¹ A *rózsakutató* Géczy János szépirodalmi források alapján nem a *piros*, hanem a *rózsaszínű* arcot értékelte hozzám hasonlóan: „A *rózsaszínű* arc... a fiatalság, szépség, egészség, termékenység letéteményese” (GÉCZI 2008, 19).

⁷⁶² CSÚRY 1922, 169-170. Pl. a Bethlen Miklós korában élt Bánfi Ágnes egyik báli öltözetéhez *rózsaszín* ingváll tartozott, a „patyolat” ingujjak alsó szegélyét szintén *rózsaszínű* bársonyból varrták (KÖVÁRY 1861, 132). Ld. még a következő adatot szintén Erdélyből: „1674: Vötte(m) Folthi Kato számara 4 si(n)gh *Rosa színű* Angliait (...) az *Rosa színű* Angliai szoknyaert” (SZT XI. 559). Vagy a későbbi időkből (1778-ból) egy részletes (gazdag miskolci görög kereskedők működéséhez köthető) üzleti könyv is idézhető, amelyben *rózsaszín/rózsaszín* tafota anyag, keszkenő, pántlika, kesztyű és „Spanyoletott” (?) kerül említésre (Ld. KOMÁROMI 1969).

⁷⁶³ Vö. *Rózsaszínű ajak, arcz.* (CzF V. 623). Vö. még: „a tősgyökeres magyar ember nem is ismer *tejszín fehér* arcot, hanem csak *tejszín* v. *tejszínű* arcot... feleségének az arca is csak *rózsaszínű*” (BARTHA 1896, 516-17).

⁷⁶⁴ Balassi Bálint: *Keserítette sok bú...* (1577)

⁷⁶⁵ Balassi Bálint: *Ötvenhatodik, kibem csak azon könyörög...* (16. század második fele) (ld. BalassiSz)

⁷⁶⁶ *Eurialusnac es Lucretianac szép historiaia...* Kolozsvár, 1592. (Idézi: HORVÁTH 1899, 510).

„Rózsaszínű szép orcádat elfordítád tőlem”⁷⁶⁷

„Ne tiltsd tőlem rózsaszín orcácskádat”⁷⁶⁸

„Láttam rózsaszín orcáját, Édesden mosolygó száját”⁷⁶⁹

„Áll előttem szép violám.

Rózsaszínű szép Ilonám;

(...)

Akkor léssen vígasságom,

Rózsa orcádat ha látom”⁷⁷⁰

„Felkele jó reggel szép léjén Zsuzsanna,

Kisétála vala a rózsamezőre,

Lefeküvék oda a rózsatövire;

Borzogatni kezdé arany színű haját,

Mosogatni kezdé rózsaszín orcáját...”⁷⁷¹

„Kérők: Dekturam, dekturam küldött maga leányáért.

Anya: Melyikért, melyikért ?

Kérők: Legszebbikért, legjobbিকért

Rózsaszínű arcájúért”⁷⁷²

A *rózsaszín* színelnevezés alapja ugyanakkor egy virág: a *rózsa*, amellyel kapcsolatban azonban azt is érdemes tudni, hogy nem csupán növényjelentéssel bír. A *rózsa* ugyanis nyelvünkben kedvest/szeretőt becéző név,⁷⁷³ ill. keresztnév (*Rózsa*) is, ráadásul *rózsás* alakban – részben szint is jelölni képes – jelzőként is használatos. A *rózsás* melléknév ehelyütt való említése már csak azért is elkerülhetetlen, mert ez a jelző 19. században szintén gyakran kapcsolódott össze a bőrrel. (A *rózsás* jelző és az arc és ajkak kapcsolatát a *Magyar Történeti Szövegtár* – itt nem idézett – 1815 és 1878 közötti példáival egyértelműen igazolható).⁷⁷⁴

A *rózsa* és a *piros* színnév kutatásaim szerint elválaszthatatlan egymástól, de már Benedek Elek is megállapította, hogy hazánkban „a népnek a piros a legkedvesebb színe s

⁷⁶⁷ Jaj, ki keservesen... kezdetű szerelmi ének az (1670-ből származó) Mátray kódexből (ld. *Magyar remekírók A magyar irodalom főművei IV. Kurucz költészet* Budapest, 1903. 33).

⁷⁶⁸ Az én árva fejem... 17. századi szerelmi ének (ld. *Magyar remekírók... i. m.* 28).

⁷⁶⁹ Csokonai V. Mihály: Az édes érzékenység az... (1791). Ennél is korábban írta a következő sorokat: A gyenge orcáknak *rózsaszín* fedele, Forró szeretetet sok szívben nevele” (A *rózsa*, 1785 körül).

⁷⁷⁰ Ld. NéprLex *Virágének* szócikk, ill. THALY 1864, II. 184-185; *Magyar remekírók... i. m.* 22.

Vö. „Édes Júliám, gyenge violám,
Piros rózsácskám, majoránácskám,
Szép termetű és jókedvű szólló madárkám.
Áll előttem szép szép violám,
Rózsaszínű szép Ilonám” (UJVÁRY 1980, 412).

⁷⁷¹ DOMOKOS 1959, 17.

⁷⁷² KISS 1984, 342. Vö. „Király, királyné küldött a maga lányáért, a legszebbikért, a *rózsaszínű pirosért*” (KISS 1984, 341).

⁷⁷³ Vö. FARAGÓ 2003.

⁷⁷⁴ Előfordult azonban másféle kontextusban is, pl. egyes növények elnevezésében. Egy 19. század eleji botanikai könyv szerint azért nevezik pl. *rózsás Gerelynek* a piros gölyaorrt (*Geranium sanguineum*) mert annak „szirmai nagyszép pirosak” (VÖRÖS 2008, 186).

valahányszor rózsáról beszél, rózsához hasonlítja a kedvesét, *piros* rózsát kell értenünk” e virág neve alatt.⁷⁷⁵ Ráadásul a rózsza, az arcbőr és ezek színjelzője (ami a magyarban elsődlegesen a *piros*) már régtől fogva összefonódik mindenekelőtt a költészetben. Géczi kutatásai szerint azonban „az arc rózsaként való látása, rózsaként való leírása a muszlim irodalomban” is „népszerű toposz” volt,⁷⁷⁶ ill. – szintén az ő megfigyelései szerint – a keresztény Európában a lovagkori trubadúrok leggyakoribb hasonlatai ugyancsak a rózsához hasonlított orcáról (ritkábban szájról és homlokról) szóltak.⁷⁷⁷ Az emberi arc a magyarok szerint is *rózsás*, amikor szép/egészséges/fiatal,⁷⁷⁸ és *hervadt*, amikor csúnya/beteg/öreg,⁷⁷⁹ ahogyan azt a következő (17-es sorszámú) táblázat mutatja:

---

⁷⁷⁵ BENEDEK 1898, 190. Vö. kizárólag „pirosszőrű” tehéneknek adtak egykor „*Rúzsza*” nevet (NOVÁK 1913, 46). Vö. *rózsaszőrű* <szarvasmarha színének jelölésére> (Galambok, ÚMTSz IV. 775).

⁷⁷⁶ GÉCZI 2000.

⁷⁷⁷ GÉCZY 2008, 53. „A testrészt-jellemzés hagyománya szerint a fej vérbő részeit, az orcát és a száját társították a rózsával, leggyakrabban pedig az arcot. Az arc finom fehérségét a fehér rózsával jellemezték, de például a homlok vagy a nyak hasonló árnyalatát nem” (GÉCZY 2003, 165).

⁷⁷⁸ A fiatalsággal való összekapcsolására ld. *A' rózsza is addig szép, még fiatal; Le szedi az üdő az orcákról is a' rózsát; Oda a' fiatal piros* (Dugonics: MPéld II. 260; 333). Vö. *Akkor szakítik a rózsát, amikor virít* Akkor kéri a lányt, amikor szép és fiatal” (Rétközberencs, ÚMTSz IV. 773). Vö. még: „a rózsapiros feslő [rózsza]bimbó életünk legszebb szakát, a röpke ifjúság éveit szimbolizálja előttünk” (SÓLYOM 1909, 53).

⁷⁷⁹ A magyar folklórban is összefüggésben állnak ezek a jelzők életkorral. Erdélyi Pál szerint a népköltészetben ugyanis „a vén leány meghervadt (elhervadt), aszott, szárazkóró, [ellenben] a kis leány bimbó” (1899, 340). Vö. ERDÉLYI Zs. 1961, 413. Vö. még: „Elfutott orcájáról a' fiatal piros és hervadni, az után sárgulni is látszatott” (Dugonics András: *Arany pereczek III.* 1790. 6. idézi: SZEREMLEY 1906, 119); „Piros Ortzám' meg fonnyasztá, rózsza színem' el hervasztá...” (Szent-Mihályi Mihály: *Egyházi énekeskönyv* Eger, 1798. 178); „Piros arcám, hová levél? Hervadsz mint az őszi levél” (CzF II. 1543).

17. táblázat

Az (arc)bőr jelzője	Pozitív	Negatív
szín	<i>fehér, piros, rózsaszín</i>	<i>sápadt/halvány,</i> ⁷⁸⁰ <i>sárga,</i> ⁷⁸¹ <i>fekete, barna</i> ⁷⁸²
virág/rózsa metafora	<i>rózsás</i>	<i>hervatag(os)</i> ⁷⁸³ / <i>hervadt</i> ⁷⁸⁴
gyümölcs metafora	<i>hamvas</i>	<i>aszott</i> ⁷⁸⁵

„A virágmetafora a milyen természetes, épen olyan gyakori és általános minden nép felfogásában, tehát nyelvében és költészetében is” - írta Erdélyi Pál már a 19. században,⁷⁸⁶ sőt megfigyeléseim szerint a 16. században még magát a *virág* szó igei alakját is metaforaként alkalmazták,⁷⁸⁷ amikor az emberi test virulásáról („virágoskodásáról”) és hervadásáról írtak:

„Az Testh... Nehez es erötelen, s nem eleven szinnel *viragoskodik*, hanem vagy herwadoth, vagy megh kekült szinü”⁷⁸⁸

Utóbbi idézet a már többször hivatkozott *Ars Medica*-ban szerepel, ahol – nem melleleg – a *hervadás* szó önmagában egy sápadtsággal járó betegséget is jelöl.⁷⁸⁹ Mégsem a *virágos*,

⁷⁸⁰ Vö. „Ej hugom, beh *halovány* vagy, Féltetek, hogy el ne *hervadj*” (Vörösmarty Mihály: Gábor diák, 1830).

⁷⁸¹ A sápadtság/halványság és a sárga szín ugyanakkor összefügghet egymással: „Ami sárgás, szintelen, az 'hervadt, sápadt' (*Jer 30,6*: arc)” (KatLex *színek* szócikk).

Vö. „Néha személyében mintha nem volna vér,
Hol fejr s hol sárga halovánságot ér,
Néha pirost, fejr s halovánt egybenvér,
Mind változó üdö, egyrül más színre tér.” (Gyöngyösi I.: *Mással... i. m. II.* 134. vers).

Ill.: „Igző orcáján minden szépség megholt,
Imént piros, tüzes, most *sárga s halvány* volt.
Nem virágoztak már rózsák ábrázatján...

Sárga halaványság ült most arculatján” (Kis János: Hercules választása 1793). Vö. még: „1830:... sas órrú, *sárgás sáppadt* képü” (SzT VI. 400).

⁷⁸² Vö. egy 19. sz. végi, ill. egy másik 20. sz. eleji forrás szerint a kevésbé esztétikus *sárga* és *barna* női arc az öltözet jól megválasztott színével „üde rózsaszínné” tehető (Ld. TAFFERNER 1884, 61.; ill. MÁTRAI 1906, 13).

⁷⁸³ Sok példát találunk ennek a szónak a használatára itt: SZEREMLEY 1906, 119. Vö. „látom te szent orcádat, ki vala szép piros színnel megékesülvén, halálos sárgával *meghervadottnak* lenni” (az 1506-ból való Winkler-kódexből idézi: HORVÁTH 1899, 108).

⁷⁸⁴ Vö. *Fű, fa szárad, a legszebb szín fonnyad*, ill. *Rózsa volt, kóró lett* (ALMÁSY 1890, 367).

Vö. még: „*Hervadj*, rózsá *hervadj*,
Már az enyém nem vagy.
Míg az enyém voltál,
Piros rózsá voltál” (UJVÁRY 1980, 417).

⁷⁸⁵ Vö. „Most siralommal zokogok, bútól/búval aszok, epedek” (Ómagyar Mária-siralom). Erdélyi Pál szintén az igei alakra hivatkozik: „A virág-allegoria kiterjed az ember életének minden viszonyára, melyet következetesen a növényi élet szavaival... magyaráz (... hervad, lankad, *aszik*, nő, terem stb.)” (1899, 267. Kiemelés tőlem).

⁷⁸⁶ ERDÉLYI P. 1899, 264-65.

⁷⁸⁷ A *virág* szó metaforaként való alkalmazására már a 19. században felfigyeltek: „Különösen sok kedves képet és kifejezést vesz dalköltésünk a virágok osztályától.” Ott van mindjárt „maga a *virág* nevezet, mely a szerelmesnek, jegyesnek, általában ifjúságnak, szerelemnek képét viseli” (IMRE 1880, 11. Kiemelés az eredetiben).

⁷⁸⁸ VARJAS 1943, 229.

⁷⁸⁹ VARJAS 1943, 378. Moldvában viszont a *rózsa* szó jelöl valamilyen arcon jelentkező bőrbetegséget (ld. ÚMTSz IV. 773).

hanem a – kódexirodalomban *rózsálló*,⁷⁹⁰ ill. *rózsai*⁷⁹¹ alakban is szereplő – *rózsás* jelző terjedt el 19. századtól szélesebb körben az arcszín jelzésére. Ez azonban nem meglepő, hiszen utóbbi melléknevet már az ókori görögök is felhasználták a „száj, arc, újjak, kezek s általában egyes testrészek leírásában.”⁷⁹² A régi magyar nyelv azonban nem csupán szépirodalmi alkotásokban használta ezt a jelzőt, hanem tudományos művekben is, pl. egyes népcsoportok (fizikai) antropológiai leírása során az arc tónusának leírása kapcsán találkozhatunk vele (pl. *rózsás barna* és *rózsás fehér* alakban⁷⁹³ vagy éppen „rózsaszínűen áttetsző sárgás-, vagy *rózsásfehér*” formában.⁷⁹⁴) Sőt az élőnyelvben akár még szitkozódásokban is feltűnhetett ez a különben pozitív jelző.⁷⁹⁵ (A 19. században pedig a *rózsás* ellentétéként a *rózsátlan* melléknevet is alkalmazták egyes szerzők, igaz nem az arc kapcsán, hanem pl. a reménytelen, bús időszakok jelzőjeként: „tán ad egy csendes lakot, egy háborítatlan rejteket e’ pusztá vidék a’ vándoroknak, hol leélhetjük *rozsatlan* napjainkat.”)⁷⁹⁶ Manapság azonban már csupán a következő szólásokban alkalmazzuk: *rózsás kedvében van*, *rózsás színben látja a világot*, *rózsás színben tüntet fel valamit/valakit*.⁷⁹⁷

A *piros* és a *rózsás arc* kapcsán érdemes néhány szót ejtenünk egyik régi szólásunkról, amely a *piros* szóval jelölt szín és a rózsavirág közt fennálló szoros viszonyt örökíti meg: *Piros, mint a rózsa*. Ez a hasonlat O. Nagy Gábor közmondásgyűjteménye szerint ugyanis elsősorban az arcbőr színére vonatkozik: „szép, egészségesen piros <főleg arc>”.⁷⁹⁸ Hogy ennek a mondásnak valóban köze volt az egészséghez, ill. az arc kicsattanó színéhez, azoknak az átányiaknak a véleménye is megerősíti, akik bár gyerekkorukban kedvük szerint szabadon ihattak mézes bort, ennek ellenére – mint mondták – „mégse lett semmi bajunk, úgy virultunk akár a piros rózsa.”⁷⁹⁹ Az „egészség” mellett azonban olykor a „szépségre” is utaltak a piros

⁷⁹⁰ Pl. „O rosalo piros tydeklo zep orchak” (a Nagyszombati kódexből idézi GÁRDONYI 1920, 85. ld. még: NySz II. 1470). Vö. „Az egészség’ színe kies hajnalkint kezde már arczulatán rózsállani” (Makáry: Ipoly Elbeszélés a magyar előkorból *Rajz* 1835 I. 39. sz. 234).

⁷⁹¹ Szintén a Nagyszombati kódexben szerepel.

⁷⁹² LÁJER 1887, 20. Ennek nyilvánvalóan köze lehet ahhoz is, hogy „a rózsát jelölő semlegesnemű görög szó, a *rodon* értelme kettős: egyrészt színre, másrészt a növényre utal” (GÉCZI 2007, 22).

⁷⁹³ Ld. SEMAYER 1901, 43. A *rózsás* mellett a *rózsapiros* is előfordulhat hasonló kontextusban, pl. „a kaukasi [kaukázusi] fájnak igen sok színvegyülete van az ingerlő üde *rózsapirostól* egész a barna feketéig” (A fény hatásáról *Eger* hetilap 1872. 27. sz. 210).

⁷⁹⁴ Ld. ALEXANDER–LENHOSSÉK [1905], 445.

⁷⁹⁵ Ld. „a’ te *rózsás* valagú” kezdetű, 1618-ból származó becsmélést (SzT XI. 559).

⁷⁹⁶ Szikla-király Novella Katona Antaltól *Rajz* 1837. I. 21 sz. 162.

⁷⁹⁷ BÁRDOSI 2012. Vö. „dt. rosa sehen/ etw. durch eine rosa[rote] Brille (an)sehen – russ. videt’ vsë v rozovom cvete / smotret’ skvoz’ rozovye očki – ung. rózsaszínben látja a világot / rózsaszín szemüvegen néz (lát) vmit” (FÖLDES 1991, 79).

⁷⁹⁸ O. NAGY 1985, 583. De „*Szép, mint a piros [pünkösdi] rózsa* = ragyogó szépségű <nő>” (Uo).

⁷⁹⁹ FÉL–HOFER 1997, 243. Itt kell megjegyeznünk azonban azt is, hogy a rózsa mellett a bazsarózsa is feltűnhetett hasonló kontextusban, pl. *Úgy nyitik az orcája, mint a bazsarózsa*: olyan piros, majd kicsattan” (DCSz 631). Vö. „A deli juhász... vidor, egészséges arcza kipiroslik a kalap árnyékából, mint egy hizott basarózsa” (Kuthy Lajos: *Hazai rejtelmek* Pest, 1846. ld. KRESZ 1956, 177). Vö. még: egy román balladában elhangzó szerkezettel „bazsarózsa színű lány” (ÁCS 1858, 10). Egyébként a Távolságon ősidők óta nagy becsben tartott bazsarózsa (vagy pünkösdirózsa, *Paeonia officinalis*) a középkorban még nem jut nagy szerephez Európában, mindenesetre már „a lovagkertekben... a rózsákhoz számították” ezt a virágot (RÁCZ 2010, 99). Hazánkban csupán a késő barokk korban válik divatos növényé (S. LACKOVITS 1986, 38), és míg a rózsa (mint „a középkor kedvelt Mária-virága”) elsősorban „a katolikusok lakta területeken” terjedt el (legalábbis a 16-17. századi Erdélyben ld. CSOMA–TÜDŐSNÉ 2010), addig a bazsarózsa főleg a „református vallású vidékek kertjeit” díszítette (ZELLES 1906, 46).

rózsával vagy önmagában a rózsával,⁸⁰⁰ de akár köznapi dolgok színét is kifejezheték ezzel a hasonlattal.⁸⁰¹

A szövegtörzsek vizsgálata során végeredményben az arcnak két fontos 'pirosas' értelmű színjelzőjére bukkantam. Ezek közül az egyik egy elvont vagy absztrakt színnév: a *piros*, a másik pedig egy szerkezetében hasonlítást, még hozzá egy *piros* színű virághoz való hasonlítást kifejező színnév: a *rózsaszínű/rózsás*. Az a tény, hogy mindkettővel kifejezheték a szép és egészséges (ill. voltaképpen a test megfelelő működéséről tanúskodó, vérbő) arcszínt, a két színnév vizuális szemantikájának hasonlósága mellett szól. Még inkább ezt bizonyítja azonban további két összetett szerkezetű színnévnek a jelentése. Ezek közül az egyik a nagy múlttal rendelkező *hajnalszín*, a másik a csupán a 19. századi írott nyelvben divatos *rózsapiros* elnevezés. Kezdjük az utóbbival.

3. A *rózsapiros* színnév

Mint már utaltunk rá, Csapodi volt az, aki elsőként hívta fel a figyelmet a *piros* szó arccírral való összefonódására, ezen felül azonban még a rózsavirággal való szoros kapcsolatát is elsőként ő hangsúlyozta:

„habár a *vörös*, *veres* szavunk mindenek szerint a vér származéka, a nyelvszokás épen a vér élénkebb tódulásából eredő kékes vörösséget mondja *orczipirulás*-nak, meg a Rosa centifolia ugyancsak kékesbe hajló színéről vallja, hogy *piros rózsza*.”⁸⁰²

Amellett, hogy az utóbb említett *piros rózsza* szerkezet gyakori az írott forrásokban, ebből a két szóból a 19. század folyamán – valószínűleg német nyelvi hatásra⁸⁰³ – egy összetett szerkezetű színelnevezés is született, amely úgy hangzik, hogy *rózsapiros*.⁸⁰⁴ Ez az egykor leginkább az arc,⁸⁰⁵ de sokféle más kontextusban is használt színnév⁸⁰⁶ egyike azoknak, amelyeket Csapodi magyartalan hangzásuk miatt kritizál, mondván, hogy szebb, ha a „szín”

⁸⁰⁰ „a menyecske is *szép piros* vót, mint a nyiló rózsza” (MALONYAI 1907, 97. Kiemelés tőlem). Vö. „aki álmában piros rózsát kap, annak szép szeretője lesz” (SZENDREY 1936, 221).

⁸⁰¹ Néhol pl. a sült húsról mondták, hogy *piros*, *mint a rózsza* (SzamSz II. 279). Vö. a tűzhelyen izzó kövek olyanok „mint a rózsza.” (NAGY J. 1938, 33).

⁸⁰² CSAPODI 1898, 639.

⁸⁰³ Vö. „A magyarban sült németiség ám az égkék, *rózsapiros*, koromfekete”, magyaros viszont az „égszínkék, hideg mint a jég stb.” (N. n. *Budapesti Hírlap* 1897, 80. sz. 7).

⁸⁰⁴ A *Magyar Történeti Korpuszban* ez a szó legelőször egy 1834-ben kiadott elbeszélésben tűnik fel, később azonban olyan neves írók is használják, mint Jókai, Mikszáth vagy Kosztolányi (Vö. BARTHA 1937, 87). Még a folklórban is találkozunk vele: „Itt a rétes, zsíros, *piros*, Menyasszonyunk *rózsapiros*! Tyuhaj!” (ÁCS-ÁCS 1974, 111). A 19. században a „*rózsapír*” főnév is ismeretes volt: „kedves magyar hölgyeink arcán a *rózsapír* bájos színe élénkebbé változik királynénk említésére” (*Kiért ürítsük a pohárt Legteljesebb magyar felköszöntőkönyv* [1886] Budapest, 69).

⁸⁰⁵ Pl. „Mit kívánok? – téged, magadat, úgy mint előttem állsz, – ezen hollószin-hajfürtökkel, ezen alabastromnyakkal, ezen *rózsapiros* arcczal...” (Kastély és temető *Athenaeum* 1837. II. 32 sz. 519). A *rózsapiros* jelzőnek az egészség fogalmával való összefonódásáról vall az a szöveg, mely szerint az egyik római templom csecsemő Jézust ábrázoló szobrát a ferences „barátok el szokták vinni a betegek ágyához is” és ha ennek a faragványnak a „színe rózsapirossá” válik „a beteg meggyógyul; ha pedig halvány: meghal” (*Protestáns Egyházi és Isk. Lap* 1884. 27. évf. 10. sz. 317). Valószínűleg az egészséggel való szoros kapcsolata révén kerülhetett kapcsolatba ez a szó a vér színével is: „*rózsapiros* egészséges vér” (D. Balogh J.: *A' magyarországi szikes... i. m.* 102).

⁸⁰⁶ Előfordul pl. növények, ásványok, ruhák (pl. „*rózsapiros* posztó” *Budapesti Hírlap* 1857. 262. sz.) színének jellemzésére, sőt még ételek vonatkozásában is említik: „*rózsapirosra* sült kenyér” (*Uo* 1898. 202. sz. 2); „*rózsapirosra* sült duzzadó libacomb” (*Uo* 1915. 35 évf. 17.) stb.

szót ragasztjuk össze a tárgyak nevével, vagyis a *rózsapiros* színnevet is helyesebb lenne úgy használni, hogy *rózsaszín piros*.⁸⁰⁷ Csapodi szerint tehát a *rózsapiros* szóösszetétel alatt ugyanazt kell érteni, mint a *rózsaszín* alatt. Hogy ezt ténylegesen így gondolhatták Csapodi és kortársai, azt a következő, *A magyar nyelv szótárában* szereplő mondat is igazolhatja:

Rózsaszínpiros. Piros ajak. Piros arcz, melynek fenékszíne és háttere fehér.⁸⁰⁸

Továbbá az is ezt bizonyítja, hogy egyrészt egy – a rózsáról szóló – 1887-ben publikált terjedelmes értekezésben a *piros* szín hatásainak leírása után a „*halvány* vagyis *rózsapiros* [színbenyomás] hatásának” a számbavétele következik.⁸⁰⁹ Másrészt az, hogy az 1894-es megjelenésű Rovartani Műszótárban, a latin *roseus* ’rózsaszín’ magyar fordításaként szintén a *rózsapiros* színnév olvasható.⁸¹⁰ Sokatmondó ebből a szempontból az is, hogy a *vérpiros-vérvörös*, *tűzpiros-tűzvörös*, *paprikapiros-paprikavörös* stb. alakzatokkal szemben a *rózsapiros* szónak csupán nagyon elenyésző mértékben használták *rózsavörös* párját. Bár az utóbbi színnév a mai fül számára különösen idegenül hangzik (annak ellenére, hogy pl. a *vörös róza* napjainkban is bevett kifejezés), a régi idők költőinek tollából olykor még ilyen idézeteket is ismerünk: „De festi már ösvényét a’ Hajnal friss *rósaveressel*.”⁸¹¹

4. A *hajnalszín/hajnalpiros*

Érdeemes elidőzni néhány gondolat erejéig az imént említett hajnali égbolt színénél is. Egyrészt azért, mert – mint említettük – a *hajnal* színét már régtől fogva a *piros* szóval fejezi ki a nyelvünk⁸¹² (*Piros, mint a hajnal*).⁸¹³ Másrészt azért is, mert a napfelkelte kapcsán szokás használni a *piros* szóval rokon *pirkad* ’hajnalodik’ igét (ld. még: *pirkadat* ’hajnal’, sőt *pirkad* szín, erről a színjelzőről a későbbiekben, a borok színének tárgyalásakor lesz szó).

Már korai keletkezésű szövegekben feltűnik a *piros* jelzővel illetett ég (pl. „A fényes nap az égben hogyha *piroskodva* láczanek, más napra az égh fel derül szépen”;⁸¹⁴ „Tyzta idő lezen, mert *pyross* az egh”⁸¹⁵; „Az reggeli *piros* égh, hadat és gonosz üdöt ielent.”⁸¹⁶) De a történeti szöveganyagban és a népköltészetben a hajnal kontextusában nemcsak a *piros* tűnik fel gyakran, hanem a *rózsapiros* színnév is. (Pl. „Üdvözlégy Szűz Mária, *rózsapiros hajnal*”⁸¹⁷; „Tisztábban kel a nap *rózsapiros* szekerén.”⁸¹⁸) Ebből kiindulva úgy vélem, hogy a

⁸⁰⁷ CSAPODI 1896, 227.

⁸⁰⁸ CzF V. 244.

⁸⁰⁹ LÁJER 1887, 6.

⁸¹⁰ DADAY 1894, 34.

⁸¹¹ Verseghy Ferenc: A Teremtésnek Képe In: *Maradványai és élete* Buda, 1825. 135. A tudományos nyelvben is előfordulhatott: 1834-ben „rózsa-veres” testü cinegéről (*Garasos Tár* hetilap 1834 márc. 1.), 1850-ből „gyönyörű *rózsavörös* madárról” írnak (*Akadémiai Értesítő* 1950. 6. sz. 411).

⁸¹² Tánczos Vilmos szerint „a »szép piros hajnal« közismert folkórkép”, amely elsősorban a verses, lírai jellegű műfajokhoz” kötődik (TÁNCZOS 2006, 144), ill. a szerelmi dalok sztereotip fráziskészletéhez tartozik (ld. NéprLex virágének szócikk). Erdélyi Zsuzsanna szerint különösen a párosítók szövegében gyakori ez a jelzős szerkezet (1961, 409).

⁸¹³ Dugonics: MPéld I. 228.; MARGALTIS 1896, 298).

⁸¹⁴ Nagyszombati-kódex (ld. NySz II. 1293).

⁸¹⁵ Jordánszky-kódex (ld. Uo).

⁸¹⁶ *Cisio* Kolozsvár, 1592. Ld. NySz I. 563. Vö. „Eső lesz... ha *pirosan* megy le a hajnal a Tiszára” (FLUDOROVICS 1913, 245).

⁸¹⁷ Egy számomra eddig még közelebről ismeretlen éneknek a kezdősora ez, amelynek a dallamára a 19. században halottas énekeket énekelték (előfordul említése pl. Bucsánszky 1865-ös ponyvájában 139. számmal).

korábbi századok költői nyelvének egy másik fontos színneve: a *hajnalszín/hajnalpiros*⁸¹⁹ szintén a *rózsaszín*hez hasonló értelemmel bírt.⁸²⁰ A *piros*, az *arc*, a *hajnal(szín/piros)* és a *rózsa(szín/piros)* szavak által felidézett képek, amelyek a különböző magyar írók-költők tollából származnak, szintén erre utalnak:

- 1664: „Az üdö éjjeli gyászát levetette,
Piros hajnalszínben magát öltöztette”⁸²¹
- 1683: „Szóláshoz készülő ajaka nyílása úgy tetszik, hogy *piros hajnal* hasadása”⁸²²
- 1785: Sárgult *arculatod* elhányta *rózsáit*; Halál vonja rajta kékes barázdáit (...)
 Elmúlt *arcáinak hajnalpirossága*; Kemény vad szívet is meghat halványsága⁸²³
- 1787: „hasad a’ *piros hajnal*, láng szín festi nagy részét a’ fellegeknek”⁸²⁴
- 1788: *Rózsa-piros* s szűz-hóba-vegyült *arcája*⁸²⁵
- 1791: Auróra *Rózsa szín* szekerét indította...⁸²⁶
- 1792: Hol a’ *rosás Hajnal* szokta fel emelni Sátorát⁸²⁷
- 1793: Már a *hajnal* lobogtatván alól *rózsaszín* fáklyát⁸²⁸
- 1796: Szökül a’ *Hajnalnak rózsá pirossága*, Tamad a’ Reggelnek eleven világa⁸²⁹
- 1803: Kinyíltak a *hajnal rózsái*⁸³⁰
 A *hajnal piros orcái*⁸³¹
- 1804: Hát a’ *hajnal*’ lángjairól
 Lemásolt szent *rózsa szín*’
 Bársonya többé nem *pirúl*
 Az *orcák*’ nyílt tavaszin?⁸³²
- 1811: Az ő *ortájának pirossága* terül Széljel, óh mely szépen ama *Hajnal* derül!⁸³³
- 1815: ’S mint tavaszi *hajnal*’ *rózsái*,
 Ugy lángoltak teljes *orcái*⁸³⁴
- 1822: O pusztá tájnak *hajnala*! Hűs szelek Lengnek ki nyílt *rózsás* öledből, ’S víg öröm
 ül *piros arczaidban*⁸³⁵

Bálint Sándor a *rózsapiros* helyett *rúzsapirossal* közli ugyanezt a sort, és azt a megjegyzést fűzi ehhez a színnévhez, hogy „inkább nótában, énekben” használatos (SzegSz II. 377). Az ének közismertségére utal a következő, egy 19. századi hetilap tárcájában megjelent írás: „Most maga a *rózsapiros hajnal* tűnik elő egy kecses lény képében. Csak a pacstírtának kellene még megszólalnia: üdvöz légy hajnal, üdvözlégy ifjúság s szép hölgyünk felé fordulunk hajnali imánkkal” (*Békésmegyei Közl.* 1877. IV. évf. 1 sz. 71).

⁸¹⁸ Csokonai V. Mihály: *Névnapi versezetek* (1785-1787 között). Vö. „S hogy felkelt a hajnal *rózsapiros* színben” (Fülöp Áron: Nyílhúzás, 1884. In: *Fülöp Áron kisebb költeményei Székelyudvarhely, 1921*).

⁸¹⁹ Vö. né. Aurorafarb (TOMPOS 2004, 167). ill. a *morgenrot* (JONES 2013, 322), ill. Aurora-Roth színnévvel (Uo 234).

⁸²⁰ Vö. Homérosz Iliásában a következő jelző szerepel a hajnal (*Éosz*) szó előtt: *rododaktilon* ’rózsaujjú’ (GÉCZI 2007, 22).

⁸²¹ Gyöngyösi: MásT I. 1-2.

⁸²² Ismeretlen szerző: „Aki régen fegyvert fogott a hazájáért...” (Id. THALY 1872, I. 122).

⁸²³ Batsányi János: Báró Orczi István halálára In: *Összes művei I.* Budapest, 1953. 8. 9.

⁸²⁴ *Istenes jóságra és szerentsés boldog életre oktató Nemes Aszszony...* Pozsony-Kassa, 1787. 153.

⁸²⁵ Batsányi János: Gróf Andrássy Mária kisasszony halálára In: *Összes művei... i. m.* 16.

⁸²⁶ Gvadányi József: *A mostan folyó ország gyűlésének satyrice criticé való leírása* Pozsony, 1791. 210.

⁸²⁷ Gáti István: *Második József a maramarosi éhségben* 1792. 2.

⁸²⁸ Csokonai V. Mihály „Egy szerencsétlen léleknek az égig való felemelkedése” című verse

⁸²⁹ Péteri Takáts József: A’ reggel (*Péteri Takáts... i. m.* 26).

⁸³⁰ Baróti Szabó Dávid: *A Magyarság Virágyi* Komárom, 1803. 201. (Idézi: NySz II. 1040.)

⁸³¹ Kis János: Leányom halálára 803.

⁸³² Kováts József: Dafné’ keserve 1804.

⁸³³ SzT X. 734.

⁸³⁴ Kis János: Elégia (In: *Versei I.* Pest, 1815. 121).

1823: A' kit óhajt, Lilla' hajnal arczát⁸³⁶
1830: A' mig a hajnal rózsásoda⁸³⁷
1831: Nem derül most hajnal rózsaszínben⁸³⁸ stb.

(Vö. az „Óh hajnal, hajnal, rózsaszínű szép piros hajnal...” kezdetű archaikus imádságban ugyancsak együtt szerepel *piros* és a *rózsaszín* szó,⁸³⁹ ill. egy népdalban a *hajnalpiros* is feltűnik, méghozzá az arc kontextusában: Az én rózsám... *Hajnalpiros* az orcája/Illick a csókom reája).⁸⁴⁰

A *hajnalszín* 'rózsaszínű' értelmét erősíti továbbá, hogy az írott források között olyan is akad, amely a – táplákozásából adódóan rózsaszínű árnyalatú – flamingó színének jelzőjéül használja ezt a színelnevezést: „A kék eget *hajnalszín* flamingók' szárnya hasítja.”⁸⁴¹ Egy korabeli útleírás viszont *rózsapiros* flamingókról számol be.⁸⁴² A *hajnalpiros* szónak az utóbbi színnévvel azonos jelentésére szintén egy madár szolgálhat bizonyítékkal: a récefélék családjába tartozó „nagy bukó” 19. század végi leírásában ugyanis az áll, hogy: „az alsótest és nyak (életben) *hajnalpirosan* fehér, mely szín halál után mindinkább fehér lesz s elveszti *rózsás* árnyalatát.”⁸⁴³ Ehelyütt tehát a *hajnalpiros* és a *rózsás* melléknév szinonim alkalmazásával találkozunk. De hogy ne csak az állatok, hanem a növények kapcsán is hozzunk egy példát, megemlítjük, hogy a *hajnaltök* egykor egy olyan sütőtököféle elnevezéséül szolgált, melynek héja rózsaszínű vagy piros volt.⁸⁴⁴ Sőt még a rózsáról szóló népi találásban is előkerül ez a színnév:

„Van egy virág, jól ismerem,
Szúrós tövis között terem,
Hajnalpiros a levele – (mond meg gyorsan mi a neve?!)”⁸⁴⁵

A *hajnalszín* szó eredeti jelentésének tehát – a *rózsapiros*hoz hasonlóan – a rózsaszínhez lehetett köze.⁸⁴⁶

Összegezve jelen fejezet eddigi gondolatmenetét, azt mondhatjuk, hogy amennyiben a színnevek használatából, leggyakoribb, ill. szinte minden más előfordulást kizáró kontextusaiból⁸⁴⁷ indulunk ki, a *piros* szó eredeti szemantikája nagy átfedést mutat a *rózsaszín* értelmével. Legalábbis emellett szól:

---

⁸³⁵ Vörösmarty Mihály: A hajnalhoz In: *Összes művei 1*. Budapest, 1960. 202.

⁸³⁶ Uő: A bátortalan szerelem In: *Uo.* 239.

⁸³⁷ Szőke József: Az álmatlan szerelmes In: *Poetai munkái 1*. Marosvásárhely, 1830. 24.

⁸³⁸ Kölcsey Ferenc: Könnycsepp In: *Összes művei 2*. Budapest, 1960. 157. Vö. a CzF példamondata a *rózsaszín* szónál a következő: *Rózsaszínben megjelenő hajnal* (V. 622)

⁸³⁹ ERDÉLYI Zs. 1999. 103. (64. számú archaikus ima)

⁸⁴⁰ ABAFI 1875, 12.

⁸⁴¹ Kemény Zsigmond: Gyulai Pál II. Pest, 1847. 151.

⁸⁴² Hasburg Rudolf: *Utazás a Keleten 1*. Budapest, 1883. 20. Vö. „1801 egy fajta gázlómadar *rózsaszín* vörös árnyalatú tollazattal” (TESz I. 928).

⁸⁴³ Chernelházi Chernel István: *Magyarország madarai különös tekintettel a gazdasági jelentőségükre* Budapest, 1899. 83. Vö. „Vagyon egy igen nagy és szép Pelikány, vagy is Gödény a' Jó Reménység fokáról; ez *rózsa színű piros...*” (*HasznM* 1825/2. 331).

⁸⁴⁴ SzamSz I. 351.

⁸⁴⁵ MÁNDOKI 1978, 335.

⁸⁴⁶ Esetleg még a sárgához is, Dugonics András: *Etelka* (1791) című művében ugyanis *hajnalszín* hajú szászokról olvasunk (I. könyv 114)., itt talán 'szőke' vagy 'szőkésvörös' jelentésben szerepel ez a jelző (vö. SzegSz I. 548).

⁸⁴⁷ Vö. a 2. táblázattal

1. a mai színosztályozásunk szerint rózsaszínű (*rózsás, rózsaszín* stb. jelzőkkel is illetett) arc *piros*ként való meghatározása
2. a mai színfelfogás szerint rózsaszínű (*rózsás, rózsaszín* stb. jelzőkkel is illetett) hajnal állandósult *piros* jelzője
3. a *rózsapiros* színnév értelme
4. a *hajnalszín/hajnalpiros* színnév értelme

Ilyen alapon a *piros* színnév legkorábbi jelentéséhez talán éppen a *rózsaszín* eredeti jelentése vihet közelebb bennünket. A következőkben ezért áttérünk a *rózsaszín* szó és szín körüli kérdések tárgyalására.

5. A RÓZSASZÍN

A *rózsaszín* kapcsán eddigiekben a következőket állapítottuk meg: a források szóhasználata szerint a rózsaszín tartomány a *veres/vörös* névvel jelölt kognitív színekategóriába tartozónak mutatkozik. Ezen felül – csakúgy, mint a *piros* – gyakran kapcsolódik a szép archoz, ill. bőrszínhez, de a *piros* színnévvel ellentétben a *rózsaszín* a ruházat kapcsán is sokszor előfordul a régi szövegekben (végrendeletekben, árszabályzatokban stb.). A következőkben megkíséreljük áttekinteni a rózsaszín szín és színnév történetét. Elsőként a szó eredetére vonatkozó kutatásokat vázolom.

5.1 A szó etimológiája

Először „*rózsaszínű*” alakban találkozunk ezzel a színnévvel az írott forrásokban, a Bécsi Kódexben (1450 körül) ugyanis a következők olvashatók (mai átírással): „rosa zino zemellel (?) megotoztetuen.” 1513-ból (a Nagyszombati kódexből) adatolható először a „*rózsaszín*” alak.⁸⁴⁸ A 'rózsa' és a 'szín' jelentésű szavakból képzett összetétel számos más európai nyelvben is megvan. A magyar színnevezés történetével már a 20. század elején foglalkozó Csűry Bálint is felfigyelt arra, hogy a *rózsza* milyen gyakran kapcsolódik össze a *piros* színnévvel.⁸⁴⁹ Azt is észreveszi, hogy néhány forrásban a rózsaszínt egyes pirosasra színező festőanyagok árnyalatával azonosítják (elsősorban a bíborcsigáéval) és ebből arra – a későbbiek során általam részben vitatott – következtetésre jut, hogy: „a *rózsaszín* piros színt, vagy piros színt is jelentett a nyelvújítás előtt.”⁸⁵⁰ Csűrynek ezt a feltételezését két mai etimológiai szótárunk is átveszi, ugyanakkor mindkettő azt is állítja, hogy a *rózsaszín* „elnevezés alapjául a vadrózsza színe szolgálhatott.”⁸⁵¹ Mint Lőrincze Lajos írja, „régén valószínűleg sokkal több volt a vadrózsza színéhez hasonló rózsza, s erről kapta a *rózsaszínű* szó a jelentését,” majd ez a szó – ezzel a szemantikával – megőrződött akkor is, amikor más színű rózsák (mai megítélésünk szerint élénkpiros és bordó árnyalatúak) is általánossá váltak. Párhuzamba állítja ezzel a színnévvel a *galambősz* szót is, amely „nyilván a szürke vadgalambra utal, s nem a később nemesítéssel kitenyészett, sokféle színű házigalambra.”⁸⁵²

⁸⁴⁸ TESz III. 453.

⁸⁴⁹ Vö. Koháry István (1649–1731) összes versében csupán egyszer fordul elő a *veres* és a *piros* jelző is, a *piros* nála is a „Rósa” virág színét jelöli (a *veres* viszont szintén egy növényét: *veres mogyoró*). Ld. <http://szelence.com/kohary/>

⁸⁵⁰ CSŰRY 1922, 170. Csűry tanítványa, Bartha Katalin is elfogadta ezt a felvetést (ld. BARTHA 1937, 20-21).

⁸⁵¹ TESz III. 453. ESz 709.

⁸⁵² LŐRINCZE 1968, 182.

Újabb etimológiai szótárunk ugyanakkor azt is felveti, hogy az olasz *color rosa* hatására keletkezett a *rózsaszín*, ráadásul „mindkét szín a piros rokon értelmű szava volt.”⁸⁵³ Emögött – véleményem szerint – az a feltételezés állhat, miszerint az antik időkben nem létezett ’rózsaszín’, a lat. *roseus* ekkor ugyanis olyasféle pirosat jelölt, mint amilyen a nők sminkjét és a kermesszel festett textilek árnyalatát jellemezte (ld. az V. melléklet Kermesz szócikkét).⁸⁵⁴ A középkori latin *roseus/rosaceus* színnév a korábbi kutatások szerint szintén ’élénkpiros’ értelmű lehetett. Leginkább abból következtetnek erre, hogy gyakran alkalmazták ezt a jelzőt az ajkak, az arc és a smink kapcsán.⁸⁵⁵ Véleményem szerint azonban a kermesszel festett tónusok jelentős hányada távol áll az igazi (fokális) pirostól, ill. a nők természetes száj- és arcszíne sem élénkpiros, pontosabban nem a mai színefelfogásunk szerinti tipikus piros. A rózsával kapcsolatos régi jelzők (így a latin *roseus*) sajátos értelméről/használatáról vallhat például az, hogy – egyes kutatások szerint – az ófrancia nyelvben csupán elvétve alkalmazott *rose/rosé* melléknév nem is pirosas árnyalatot fejezett ki, hanem a holdfény, a kikészített (festetlen) bőr és az állatok bundájának halvány – a mai modern színosztályozás értelmében – sárgás tónusát.⁸⁵⁶

Hogy ezek a színnevek mikor kapcsolódnak össze a rózsaszín tartománnyal arról Pastoureau – a piros színről írt kultúrtörténeti monográfiájában – a következőket állapította meg: csupán a 15. századtól beszélhetünk rózsaszínről, a dél-indiai és szumátrai vörösfák (ld. az V. melléklet azonos szócikkét) ugyanis ekkortájt törnek be a velencei festékpiacon, aminek következtében ruházkozásban és a festészetben is egyfajta „rózsaszín örület” alakul ki. Ennek az új árnyalatnak a megnevezésére azonban – a rózsaszínre utaló színnevek helyett – egy másik név vált felkapottá: az *incarnato* ’testszín’, amelyről majd a későbbiekben ejtek szót.⁸⁵⁷ Továbbá úgy véli, hogy a mai értelemben vett rózsaszín – vagyis voltaképpen a modern rózsaszín kategória – még később, körülbelül a 18-19. században született, ennek jelölésére a nyelvek egy része visszatért a rózsához (fr. *rose*, sp. *rosa*, port. *cor de rosa*, ném. *rosa*), az angolban viszont a vörösfák festékanyagának a nevét vették át megnevezésére (*pink*).⁸⁵⁸ A magyar nyelvészek szerint a *rózsaszín* mai jelentése körülbelül ugyanebben az időben, pontosabban a nyelvújítás korában rögzült, „megszilárdulását a német *rosenfarbig*, *rosenfarben* ’rózsaszínű’ melléknevek is elősegíthették.”⁸⁵⁹

---

⁸⁵³ ESz 709.

⁸⁵⁴ PASTOUREAU 2017, 144. Ugyanitt egy 19. századi forrásra hivatkozva azt is állítja, hogy az antikvítás rózsái sohasem rózsaszínűek, hanem többnyire pirosak, fehérek és sárgák. Nem lehet azonban pontosan kideríteni, hogy az antik „piros rózsák” között mely árnyalat volt az általánosabb: a piros, a bíbor- vagy a világosrózsaszínűek. A fehér (lat. *alba*) és a piros (lat. *ruber*) jelzővel feltehetően ezekre is utalhattak, a halványrózsaszínűekre az előbbivel, a sötétebbekre/élénkebbekre az utóbbival.

⁸⁵⁵ PASTOUREAU 2017, 146.

⁸⁵⁶ Uo. A régi színnevek értelme nehezen fordítható le a mai nyelvekre, ill. nehezen feleltethetők meg konkrét színtartományoknak. Ebből adódik az is, hogy pl. viták folynak arról, hogy a latin *luteus* sárgát jelölt-e az ókorban vagy inkább rózsaszínt. (Ld. EDGEWORTH 1985). Ugyanakkor korábban ezt a két színt egymás rokonainak tekintették, 15-17. században a rózsaszínt egyfajta sárgaként gondolták el (PASTOUREAU 2017, 147).

⁸⁵⁷ PASTOUREAU 2017, 146-147. Annyi bizonyos, hogy a vörösfák révén már a 13. századtól egyfajta *rózsaszín*nek nevezett szín kerül a festők vásznára, ill. a templomok freskóira. Pl. a *De coloribus et artibus romanorum* (A rómaiak festékeiről és művészeiről) 13. században keletkezett III. kötetében brazilfából való „rosa color” receptet olvashatunk, Cennino Cennini *Il libro dell’arte* (Könyv a művészetéről, 1390-1400) című munkájában pedig az áll, hogy a vörösfából igen szép *rosetta* ’rózsaszín’ készíthető. Továbbá egy 15. század eleji kézirat (*De arte illuminandi*, Az illuminálás művészetéről) szerint is ugyanebből a festőanyagból lehet *color rosaceo*-t ’rózsaszín’ vagy másképpen: *rosecta*-t ’berzesenyszín(?)’ készíteni (ld. HEITLER 2012, 37. 253. 83).

⁸⁵⁸ PASTOUREAU 2017, 148-149.

⁸⁵⁹ ESz 709.

5.2. A rózsaszín mint későn önállósuló színosztály

Napjaink rózsaszínjét saját színmintás vizsgálataim egy szűk színekategóriának mutatták. Az összes általam vizsgált településen azt tapasztaltam, hogy a lila és a rózsaszín tartomány határát képező árnyalatokra inkább a *lila*, ill. egyéb lokális jelentőségű elnevezéseket (pl. *ciklámen/ciklamer*,⁸⁶⁰ *meggy szín*,⁸⁶¹ *borszín*,⁸⁶² *püspöklila/répaszín*⁸⁶³ stb.) használták,⁸⁶⁴ a rózsaszín és a piros közti színtartományt pedig sokszor inkább a *piros* szóval jelölték, mintsem a *rózsaszínnel*. Arról nem is beszélve, hogy helyenként a *rózsaszín* rovására hasonló jelentésű színneveket is használnak/használtak, így pl. Kalocsán a *lángszínt*, Bátán a *pezsgőszínt*, Mezőkövesden a *frézzsínt*.⁸⁶⁵

A *rózsaszínt* azonban ettől függetlenül ma már bizonyosan kategóriajelölő elnevezésnek tekinthetjük. Hiszen a nyelvbeszélők körében ez a melléknév – legalábbis az olyan árnyalatnevekkel szemben, mint az imént említett *lángszín*, *pezsgőszín* és *frézzsín* – általánosan ismertnek számít.⁸⁶⁶ Vizuális szemantikája is stabilabbnak tekinthető az utóbbiaknál. Arról nem is beszélve, hogy a magyar színnevek közül talán a *rózsaszín* az egyetlen olyan kéttagú (és nem absztrakt) elnevezés, amely összetett szerkezete ellenére is további sajátos, lokális jelentőségű színnevek alapját képezheti, ill. képezte már a közelmúltban is. Szegeden, ahol a rózsaszínű színtartomány differenciálására hagyományosan három különböző pontosító színmegjelölést is alkalmaztak, Bálint Sándor – a viselet kontextusában – háromféle formában is feljegyezte a kategóriajelölő *rózsaszín* színnevet:⁸⁶⁷ „lilába játszó *tápai rózsaszín*, *ceriz rózsaszín* [ez a korábban már tárgyalt *újjvörös/újpiros/újszín* névvel illetett árnyalattal azonos lehet] és *laksz-rózsaszín* [valószínűleg ~lazacszín, a lazac német nevéből: *Lachs*⁸⁶⁸].

⁸⁶⁰ A Vajdaságban főleg a fiatalabb asszonyok körében használatos színnév, alkalmazására nyilvánvalóan a szerb nyelv *ciklama* 'ciklámenszín' szava is hatással lehet.

⁸⁶¹ Mezőkövesden fontos színnév, de itt nem a meggy valós árnyalatát fejezik ki ezzel a szóval, hanem egy világosabb tónust, amelyet leginkább a tejfőllel/tejjel kevert meggy mártás tónusához lehet hasonlítani. Vö. „meggy szín (piroslila)” (ZUPKÓ 1982, 19).

⁸⁶² Ennek a Kupuszinán használt színnévnek az értelme szintén nem a vörösbor sötét tónusára utal, hanem az élénk parasztrózsaszínt jelöli, a vele egyazon házasodási körbe tartozó szilágyiak (Svilojevó) éppen ezért csak úgy nevezik, hogy „kupuszini rózsaszín” (szemükben ugyanis az „igazi” rózsaszín halványabb szín).

⁸⁶³ Kísérleteim során Kalocsán és a környékbeli falvakban főleg a 10 P 5/12 M kódú árnyalatnál hangzott el legtöbbször ez a két színnév. A *répa* alatt az ún. *marharépat* értik, amely egy bizonyos lilás héjú takarmányrépa-fajta, de ma már egyesek a cékla színére gondolnak, amikor ezt a színnevet kimondják. Vö. a ghymeszi női viseletet ábrázoló fotó magyarázatával: „Vállkendője *cviklaszínű* (céklaszín) kasmír” (JÓKAI-MÉRY 1998, 47). Vö. még: „Pünkösdkor [a templomban] »céklaszín« (...) volt a ruha” a terényi nőknél (LENGYEL 1991, 289).

⁸⁶⁴ A magyar *lila* szó más kutatások szerint is viszonylag széles értelmű, az angolhoz viszonyítva mindenképp. Egy 221 alanyt írásbeli színmintás vizsgálatnak alávető kísérlet eredménye szerint a magyarok 8 olyan árnyalatot is *lilának* neveztek, amelyekre az amerikaiak négy különféle színnevet használtak (PAPP 2012, 101).

⁸⁶⁵ Bár vannak, akik a *frézia* virágnévből eredeztetik a *fréz* szót (ld. *Nógrád* 1989. 45. évf. 246), a 20. század elején készült magyar színnévgyűjtemények szerint a *fréz* vagy *fríz* francia átvétel, eredetileg 'eperszín' jelentéssel (*fraise* 'eper'), Magyarországon azonban inkább „sárgába átmenő rózsaszín” értelemben használták (MÁTRAY 1910, 35.; BARTHA 1937, 13), amelyet saját tereptapasztalataim is igazolnak. Vö. Filus Erika a kiskőrösi viselet kapcsán „lazacrózsaszínként” definiálja ugyanezt a színnevet (FILUS 2016, 212).

⁸⁶⁶ Egyedüli kivétel ez alól Moldva, ahol egyes falvakban – mint már szó volt róla, köztük Klézsén is – nem ezt a szót, hanem kizárólag csupán a hasonló jelentésű és hangzású *ruzsika/ruzsinka* szót ismerik. Más nyelvterületen azonban többszámban is használják, sőt már a 20. század elején is rózsaszínekről írtak: „Uralkodó divatszínnek (...) a *rózsaszínnel* különféle nemei” (Divatlap *Rajz* 1935 I. 49. sz. 300).

⁸⁶⁷ BÁLINT 1977, 403.

⁸⁶⁸ Vö. „a sárgáspiros pedig valamivel több fehérrel az úgynevezett »Lachs« színt adja” (KNER 1909, 44). Saját gyűjtéseim során Kalocsán *lagsz* formában találok ezzel a színnévvel, jelentése helyett azonban összeolvadt a *lángszín* szóéval.

Mint utaltam rá, a történeti szöveganyagban a *rózsaszín* és a *piros/vörös* színnevezés jelentését nehéz elhatárolni egymástól. Ebből azonban még nem feltétlenül következik, hogy a *rózsaszín* egy az egyben 'piros' jelentésű volt korábban, mint ahogyan azt Csúry is állítja.⁸⁶⁹ Hiszen a *rózsaszín* és *vörös/piros* közti átfedés önmagában abból a tényből is adódhat, hogy a magyarok színosztályozásában (hasonlóan más népek színrendszeréhez) a rózsaszínű árnyalatok sokáig nem rendeződtek a pirostól elkülönült kognitív kategóriába, ill. ezzel összefüggésben a rózsaszín nem is kapott önálló szimbolikai szerepet. Hiányzik ez a szín pl. heraldikai színek közül,⁸⁷⁰ de napjaink nemzeti lobogóin sem találkozunk vele,⁸⁷¹ de a lovagkori színszimbolikában is csupán a hat alapszínhez és ezen felül még a barnához társítottak jelentést, a rózsaszínhez nem.⁸⁷²

A rózsaszín önálló színeként való elismerése kapcsán, bizonyosan fontos mérföldkőnek számított az, amikor az egyház hivatalosan is elismerte a rózsaszínt, mint bizonyos római katolikus szertartásokhoz kötődő, meghatározott szerepet betöltő ún. liturgikus színt. Éppen ezért a következő alfejezetben röviden felvázolom a liturgikus színek kialakulásának a történetét.

5.2.1. A liturgikus rózsaszín

Az egyházi szertartásokon alkalmazott terítőkön, liturgikus kellékeken, ill. a pap öltözetén előforduló színek már a 12. században igen változatosak voltak, de ekkor még nem alakult ki kötelező színek. Elsőként III. Ince (1198-1216) pápa rendelkezett a liturgiák alkalmával használható színek milyensége felől – az addig bevett gyakorlatot szentesítve⁸⁷³ – négy fő színt téve meg az ünnepnapok jelzésére: a fehéret (*albus*), a pirosat (*rubeus*), a feketét (*niger*) és a zöldet (*viridis*). Ugyanakkor kánonjában úgy fogalmaz, hogy „ehhez a négy színhez még másokat rendelünk. A vörös színhez a skarlátszínt [*coccineus*], a feketéhez a lilát [*violaceus*], a zöldhöz a sáfrányszínt [*croceus*] (sárgát).”⁸⁷⁴ (A 20. században általában úgy

⁸⁶⁹ A *piros* és *vörös* közül az előbbi kapcsolata a *rózsaszín* összetétellel vitán felül áll. Összeköti őket az is, hogy egyiket sem használták egyes – szinte csupán a *veres/vörös* jelzővel illetett – tárgyak leírására: míg forrásainkban *piros/rózsaszínű* márvány, oszlop stb. említése elő-előfordul, addig *piros/rózsaszínű* festék, kréta, tinta stb.; *piros/rózsaszínű* csupor, korsó, bögre stb.; *piros/rózsaszínű* kereszt, zászló/lobogó, címer stb. nem vagy alig.

⁸⁷⁰ Érdekes, hogy a 20. század elején akadt olyan tudós, aki a középkori címerből – csakúgy mint az egyház vonatkozásában – csupán a narancssárgát és a barnát hiányolja (ld. VIDÉKY 1934, 134), pedig a rózsaszín sem heraldikai szín.

⁸⁷¹ Annak ellenére, hogy pl. a narancsszín bár ritkán, de előfordul (ECO 1985, 173), pl. az ír vagy éppen az indiai zászlóban, bár utóbbiban „sáfrányszíneknek nevezik” (FÖLDVÁRI 2015d).

⁸⁷² RÁTH-VÉGH 1936, 170. Nem a színárnyalatok számát növelték a célból, hogy egyre több dolgot fejezhessenek ki, hanem inkább a főbb színeket kombinálták egymással. Pl. egy 15. század eleji névtelen francia szerző színhármasokat állított össze, amelyekhez különböző jelentést csatolt, pl. kék-zöld-vörös = szerény örömök elfojtott haraggal, kék-zöld-szürke = elsorvadok a szerelemtől stb. (Uo. 171). Erről bővebben ld. még: PLEIJ 2004, 29-30.; PASTOUREAU 2017, 78-79.

⁸⁷³ Dr. VARGA Lajos (váci segédpüspök, OKGyK igazgató) 2016. március 8-iki előadásának (ld. <http://www.magyarok.hu/hirek/varga-lajos-puspok-eloadasa-liturgikus-szinek-kialakulasarol-es-hasznalatarol>) pdf változata szerint, amit ezúton is köszönök neki (VARGA 2016, 4).

⁸⁷⁴ VARGA 2016, 4. (A szögletes zárójelben feltüntetett eredeti latin megfelelőket a következő forrásból vettem: NÉMETHY 1905, 85.) Hogy pontosan mit értettek az utóbbi három szín alatt, nehéz lenne pontosan megfejtetni, mivel „a középkori latin sajátosan sok fogalmat vezet be a színezésre vonatkozóan,” amelyeket pedig egyáltalán „nem könnyű átfordítani egyik nyelvből a másikba”, sőt még az is nehézségekbe ütközik, hogy az egyik egyházban használt színekre vonatkozó latin elnevezéseket megfeleltessük egy másik egyházban használt latin kifejezéseknek (VARGA 2016, 2). (Pl. nehezen fejthető meg a magyar ordináriuskönyvek következő liturgikus színekre vonatkozó elnevezései is: „color glaucus, flaveus”, ld. FÖLDVÁRY 2007, 74). Ennek ellenére feltételezhető, hogy mind a vörös, mind a fekete, mind pedig a zöld mellé ezek rokonának tekintett árnyalatokat

értelmezik e színeket, mint a fő színekhez tartozó „mellékszíneket.”⁸⁷⁵ III. Ince rendelkezése azonban nem vált általános érvényűvé, az angol kánonok pl. még a 13-14. században is csupán az egyetemesen fontos színtriász (fehér-piros-fekete) elsőrendűségét ismerték el.⁸⁷⁶ A 13. században már – ahogyan arról Durandus színekre vonatkozó rendszerezése tanúskodik – a violaszín használata is nagy népszerűségnek örvendett: eleinte még különféle ünnepekhez társították,⁸⁷⁷ de már korán alkalmazták Laetare vasárnapon („örvendező” vasárnap; nagyböjt negyedik vasárnapja). A böjt teljes időszakában a lila voltaképpen a fekete helyét vette át, amely ezután elsősorban a gyászszerartások színévé vált. Véglegesen csupán a 16. században rendeződött a liturgikus színek listája, ill. azok egyházi ünnepekhez való rendelése, az V. Pius által életbe léptetett *Missale Romanum* (1570) már öt színt iktatott törvénybe: a fehéret, a pirosat,⁸⁷⁸ a zöldet, a fekete mellett a böjti violát is (amelyet olykor a kék színnel is helyettesíthettek).⁸⁷⁹ Ezen öt szín előírt liturgikus használata azonban sokáig nem vált mindenütt elfogadottá a nyugati kereszténységben, pl. „a francia katolikus egyház még a 19. században sem alkalmazkodott V. Pius színszabályzatához.”⁸⁸⁰ Ráadásul hozzájuk a helyi egyházi gyakorlatokban újabb színek is csatlakozhattak, pl. a kék.⁸⁸¹ De mi a helyzet a rózsaszínnel?

A rózsaszín a középkorban még bizonyosan nem volt bevett liturgikus szín,⁸⁸² ahogyan Varga Lajos is fogalmaz „például az esztergomi rítusban (...) a rózsaszínt nem ismerték.”⁸⁸³ Rómában legkorábban 1582-ből adatolható ennek a színnek a szertartásokon való alkalmazása,⁸⁸⁴ de csak sokkal később, a *Ceremoniale Episcoporum* 14. Benedikt pápa

---

írt elő III. Ince, így könnyen lehet, hogy a *coccineus* valamiféle kékespiros bíbor színre utalt, a *violaceus* pedig sötét kékeslilára, a *croceus* pedig esetleg talán valamiféle sötétsárgát jelölt. (A sárga és zöld egyértelműen egymás vizuális rokonai, hiszen sok nyelv egyazon színnévvel jelöli ezt a két színt, ld. BÁLIZS 2016, 57).

⁸⁷⁵ Pl. VÁRNAGY 1993, 321.

⁸⁷⁶ RÉVÉSZ 1944, 403. Ennek oka elsősorban az lehetett, hogy a középkorban a textilek anyaga fontosabb lehetett, mint azok színe (Uo. 404).

⁸⁷⁷ Rómában az aprószentek ünnepén és a Laetare vasárnapon használták (VARGA 2016, 4). Magyarországon viszont a hitvallók és az özvegyek ünnepein alkalmazták, legalábbis erről tanúskodik a még a középkori szokásrendet tükröző nagyszombati ordináriuskönyv (1580) „*De diversitate colorum*” címet viselő táblázata (FÖLDVÁRY 2007, 74).

⁸⁷⁸ Amely a későbbi protestáns gyakorlatban sohasem ríktó, sokkal inkább csupán „bordó” volt (ld. NAGY I. 1941, 272). Ezt a színt egyébként, mivel a tűz színe, pünkösdkor, és mivel a vér színe is, a mártírok „emlékére hordták” (LÁSZLÓ 1989a, 309).

⁸⁷⁹ VARGA 2016, 4. Vö. BARANYAI 1965, 50. Vö. A böjti *viola* vagy *lila* színt az *ibolyakék* szóval jelölik itt: PROPSZT-ÚJVÁRY 1997, 435.

⁸⁸⁰ RÉVÉSZ 1944, 404.

⁸⁸¹ E színt Spanyolországban használják „egy-két Mária-ünnepen” (FALUDI 1933, 246). Hazánkban sem ismeretlen a kék szín a Szent Szűzhöz társítva, pl. „a Szűz Mária szobrok öltöztetésének gyakorlata” kapcsán, amely nálunk a barokk kortól volt szokásban, hiszen a szobrokra terített „Mária-palástok színe a liturgia színeihez igazodott. Adventkor lila volt, Karácsonykor fehér vagy *kék*...” (PÁRIS 2015, 50). De például az újkor elején még piros is lehetett a Máriának készült palást: „Lübeckben az özvegyen maradt asszonyok között szokás volt *skarlatpiros* felsőkabátjaik kifejezetten olyan céllal való adományozása, hogy Máriának palástot készítsenek belőle” (FRAUHAMMER 2014, 84).

⁸⁸² Egyes egyházfők díszes tárgyainak színeként azonban már a középkorban is feltűnt a rózsaszín. Legalábbis amikor Desiderius (1058–1087) megszerezte a bencés rend anyakolostora (Montecassino) számára II. Viktor pápa „majdnem minden felszerelését”, a következő két dolgot is megvásárolta: „egy *rózsaszínű* selyemből való pluviále [palást] az egész mindenütt arannyal átszőve, ugyancsak arany rojtokkal” ill. „faldistoriumhoz [összecsukható szék] való *rózsaszínű* kelme, körben arany levelekkel” (MAROSI 1997, 41).

⁸⁸³ VARGA 2016, 5.

⁸⁸⁴ Ld. a 235. lábjegyzetet itt: *Caeremoniale Episcoporum Le Cérémonial des Évêques* (Traduction intégrale du texte selon l'édition de 1752) https://www.ceremoniaire.net/print/caer_ep/Caeremoniale_Ep-francais.pdf

uralkodása alatt átdolgozott, 1752-es kiadásában tűnik fel először, mint hivatalos liturgikus szín. Ez a rendelkezés azonban egy korábbi gyakorlatot szentesíthetett, hiszen egy 1721-es német nyelvű lexikon már beszámol e szín, vagyis a „rosen-farb” évi két napra korlátozódó használatáról.⁸⁸⁵ A rózsaszínt ugyanis „a Püspökök Szertartáskönyve két vasárnapra, Advent III. (Gaudete) és Nagyböjt (Laetare) vasárnapjára írja elő a székesegyházak ünnepélyes miséire” ill. a *Sacra Rituum Congregatio* (S. R. C. – a liturgiáért felelős korábbi vatikáni bizottság, rítuskongregáció) az ún. „csendes” miséken is engedélyezte ezt a színt ezen a két vasárnapon.⁸⁸⁶ Méghozzá elsősorban a viola csereszínneként, vagyis ha a helyi egyházmegyékben igény volt rá, ezzel helyettesíthették a lilát. Hazánkban sokáig megmaradt a rózsaszín ebben a másodlagos, helyettes pozícióban, ezért írhatta pl. a 1932-es kiadású *Katolikus Lexikon*, hogy ezt a színt „rendesen violaszínnel pótolják.”⁸⁸⁷ Sőt Mihalik Gyula szerint – aki 1912-ben egy rövid cikket írt a miseruhákról – egyenesen az állítja, hogy az a liturgikus rózsaszín, amely a fent említett vasárnapokon alkalmazható, voltaképpen nem is igazi rózsaszín, csupán „egy rózsaszínnak nevezett világos ibolyaszín.”⁸⁸⁸

Véleményem szerint a rózsaszín és a lila egymástól való elkülönítésében jelentkező zavar nem csupán a két szín liturgikus felcserélhetőségéből következik. B&K sémája szerint is általános jelenség, hogy ez a két (festészeti szempontból) kevert árnyalat csak későn önállósul: későn rendeződnek önálló kognitív színosztályba, ill. későn alakul ki a jelölésükre alapszínnev. Késői önállósodásuk pedig elsősorban azzal állhat összefüggésben, hogy a rózsaszín és a lila színtartomány – mind objektíve, mind szubjektíve – átfedésben van egymással, nem beszélve arról, hogy mindkettőt szoros kötelék fűzi egy-egy náluk percepcionálisan (azaz az érzékelés szempontjából) feltűnőbb, kulturálisan jelentősebb színek kategóriákhöz: a rózsaszínt a piroshoz, a lilát pedig részben a piroshoz, de főleg a kék színhez.⁸⁸⁹ (Még a színtanban járatlan emberek is könnyen beláthatják, hogy a rózsaszín és piros között vizuálisan sokkal nagyobb a hasonlóság, mint mondjuk a piros és a kék, vagy éppen a sárga és a kék között).

5.2.2. A rózsaszín szó és szín használatában bekövetkező változások

A rózsaszínt tehát a nyugati egyház csupán a 18. században ismerte el hivatalosan liturgikus színeként, bár a gyakorlatban még ezután is csak csekély szerep jutott neki, hiszen leginkább a régóta elismert violaszínnel azonos funkcióban alkalmazták. Vagyis meglehetősen nehezen nyerte el a helyét a liturgikus színek szimbólumrendszerében, főleg ahhoz viszonyítva, hogy milyen régtől fogva ismerik ezt a nagy piros színosztályhoz tartozó árnyalatot. Hiszen már a középkorban is ismerték a rózsaszínt, mint festékszínt, pl. egy – csupán 2011 óta ismert – 15. század eleji latin nyelvű kézirat összesen nyolc nélkülözhetetlen festékszínt tart számon, amelyek között már ott van a rózsaszín is.⁸⁹⁰ Az akkor ismert, pirosas színeket adó

⁸⁸⁵ Ld. JONES 2013, 359. (113. lábjegyzet)

⁸⁸⁶ MIHÁLYFI 1916, 255.

⁸⁸⁷ SCHEIDL 1932, 205. Vö. „A rózsaszínt lehet venni advent 3. és nagyböjt 4. vasárnapján *lila helyett*” (VÁRNAGY 1993, 321).

⁸⁸⁸ MIHALIK 1912, 378.

⁸⁸⁹ A nemzetközi kutatásokban már korán felfigyeltek arra, hogy adott nyelvekben a színminták megneveztetése során a rózsaszín úgy viselkedik, mintha a piros kognitív kategóriából „nőtt volna ki”, éppúgy, ahogyan a narancsszín a sárga kategóriából származónak mutatkozik (ld. HARKNESS 1973, 192).

⁸⁹⁰ *De arte illuminandi* (Az illuminálás művészetéről, ld. HEITLER 2012, 67). Theophilus X. század végén keletkezett a festészeti technikákat is összefoglaló művében (*Theophilus presbyter könyve a különféle művészetekről*), már kétféle „rózsaszín” kikeverését említi. Ezek azonban voltaképpen csupán testszínek, az egyik a fej és test nagyobb felületének a kiszínezésére szolgál, a másik a száj megfestéséhez való. Ill. utóbbi szín

festékanyagok révén olyan árnyalatokat is vászonra vittek, amelyek „nemcsak színezetben, hanem telítettségben és világosságban is erőteljesen különböztek egymástól.”⁸⁹¹ Különösen a trecento időszakát jellemezte a festékek „nagyfokú gazdagsága és minősége,”⁸⁹² ezzel összefüggésben, ill. ekkor kezd el pl. a festészetben ténylegesen előtérbe kerülni a rózsaszín.⁸⁹³ De a reneszánsz korszakra tehető az is, hogy – a pirossal és a sötétkékekkel együtt – a ruházatkodásban is jelentős helyet kapott ez a tónus.⁸⁹⁴ Ekkor azonban még nem tekintettek erre a színtartományra a pirossal, kékkel stb. egyenértékű színosztályként. Pl. a 17. században, amikor már „behatóbb szintani vizsgáldások” veszik kezdetüket, még azt a – festészetileg (a rózsaszínhez hasonlóan) kevert színnek számító – zöldet sem ismerik el fontos színeként, ami az embert a környezetében a növények színe révén körülveszi. Ekkortájt ugyanis még csak három alapszint tartanak számon: a sárgát, a pirosat és a kéket,⁸⁹⁵ elsősorban is azért, mert ezeket „más színből előállítani nem lehet.”⁸⁹⁶ Ráadásul e három közül nem is a piros rokonának tekintették a rózsaszínt, Pastoureau kutatásai szerint ugyanis a 15-17. században ezt a színt egyfajta sárgaként gondolták el.⁸⁹⁷ Sőt még Chevreul híres (1839-es) színeköre is csak három másodlagos színt tartalmaz: a zöldet, a narancsot, ill. az ibolyát, a rózsaszínt azonban nem.⁸⁹⁸ Mindezek, ill. ezen felül az a tény, hogy utóbbi színt később ismerte el az egyházi színekör (mint említettük, csupán az 1752-es *Ceremoniale Episcoporum*ban kodifikálták), megerősíti azon feltételezésünket, hogy a rózsaszín a 18. századnál előbb nem tett szert szélesebb kulturális, szimbolikai stb. jelentőségre.

Kutatásaim szerint hazánkban szintén úgy a 18. század második felében kezdett a *rózsaszín* nagyobb figyelemre és használatra szert tenni. Pontosán akkor, amikor a német nyelvben is szélesebb használatot nyer a *rosa*, ill. a *rosafarben* (az olyan középelnémet ’rózsaszínes’ értelmű színnevekkel szemben, amilyen az *incarnat*, a *leibfarb*, a *rosenrot*, a *rosig* stb.).⁸⁹⁹ Ekkor a magyar *rózsaszín* már nem csupán a ruházat kapcsán tűnik fel, hanem megtaláljuk pl. orvosló könyvekben,⁹⁰⁰ sőt tudományos szakkifejezésekben is (pl. *rosaszín*

---

kapcsán Theophilus még azt a tanácsot is adja a festőnek, hogy: ezzel tegyen „finom vonásokat a[z] elsőnek felvitt] rózsaszín fölé az arcra, a nyakon és a homlokon”, de ezzel rajzolja meg „a tenyér izeit, az összes tagok összekapcsolódásait és a körmöket” is (ld. MAROSI 1997, 60). Vö. „a vermiculumot [névből következtetve ez egyfajta piros kermesztetűfesték] keverd ólomfehérrel, így készíted a rózsaszínt... keverd a barnát fehérrel, és szép rózsaszín lesz” - olvasható Heraclius *A rómaiak festékeiről* című könyv XII. századi részében (ld. MAROSI 1997, 169).

⁸⁹¹ NEMCSICS 1990, 169.

⁸⁹² VARGA 2016.

⁸⁹³ R. TÖRÖK 2014, 20.

⁸⁹⁴ ZSOLT 2007, 38.

⁸⁹⁵ ALTMANN 2006, 525. (*színtan* szócikk) ill. MOLLON 2003, 5-6. A 19. században a pszichológiában is ismert volt egy ún. *háromszínelmélet*. E „Young–Helmholtz elmélet” néven is ismert teória szerint szemünk háromféle érzékelő „rosttal” (’receptor’) rendelkezik és ezeket három eltérő (rövid-közepes-hosszú) hullámhosszú sugárzás hozza működésbe, oly módon, hogy a tárgyakról visszaverődő fénysugarak ezt a háromféle ingerfelvételt más-más módon ingerlik, és voltaképpen „a három receptor aktivitásának sajátos aránya vezet egy adott szín érzékeléséhez” (JAKAB 2006, 125. és ATKINSON–HILGARD 2005, 148). Ugyanakkor ez az elmélet a fények (additív) keverését tekintetbe véve nem a sárgát, hanem a (közép hullámhosszú) zöldet tekintette alapszínek.

⁸⁹⁶ ZSITVAY 1901, 19. Már 18. század fordulóján élt jezsuita szerzetes: Lois Bertrand Castel (híres, *Optique des Couleurs* című, 1740-ben megjelent munkájában ír erről) szintén úgy tartotta, hogy ugyanebből a háromból származik az összes többi szín (MOLLON 2003, 8).

⁸⁹⁷ PASTOUREAU 2017, 147.

⁸⁹⁸ ALTMANN 2006, 524. (*színekör* szócikk)

⁸⁹⁹ JONES 2013, 364. 372.

⁹⁰⁰ 1798-ból: „vegyél az Apatékába üröm essentiat, az igyad egy v két kalánnal, *rosa szinü* az essentia” (NOVÁK 1982, 502). Rózsaszínű folyadékról ugyanakkor már korábbról is van adat, bár ennek említése Szent

savany).⁹⁰¹ Ugyanebben az időben (de a 18-19. század fordulójától már bizonyosan) sajátos feminin szimbolikával is telítődik, mivel egyre inkább nőket illető, ill. nőkhöz illő színeként kezdik számon tartani.

A 17. században még a férfiktól sem állt távol ez a szín,⁹⁰² öltözködésükben még a 18. században is „kedvelték a vörös színárnyalatokat... a rózsza és a szegfű színét.” Hazánkban elsőként „II. Rákóczi Ferenc fejedelem, a Károlyi és Ráday grófi család férfitagjai” mondtak le a pirosas árnyalatokról elsősorban is a kék javára.⁹⁰³ A magyar arisztokráta körében csupán 18. század második felétől kezdett érvényesülni a nyugati divat, mindenekelőtt a „francia módi.”⁹⁰⁴ A francia udvarban azonban 1770 táján (a copf művészeti stílus idején) a férfiak és a nők egyaránt „világoskékben, világoszöldben, rózsaszínben” jártak.⁹⁰⁵ Nyilvánvalóan ezzel összefüggésben ugyanettől az időtől a német *rosa* szót (amely – mint már érintettük – a nyelvészek szerint a mi *rózsaszín* szavunk ma ismert jelentésére is erősen hathatott)⁹⁰⁶ finom ruhaanyagok (atlasz, krepp, taft) jelzőjeként kezdik használni.⁹⁰⁷ Ezek a drága anyagok ebben a világos, „gyenge” árnyalatban azonban szerte Európában fokozatosan a – magasabb társadalmi státuszú – nők öltözetére korlátozódtak. (Még hozzá nálunk főként az alkalmakon viselt ruházatra, hiszen hazánkban a rózsaszín az 1830-as években már kifejezetten báli ruhaszín,⁹⁰⁸ de „tánczestélyeken” – polgári-úri körökben – még e század végén is fontos szerepet játszik.⁹⁰⁹ Sőt a bécsi császári udvarban nem egyszerűen nőket, hanem kifejezetten a menyasszonyokat illető szín lehetett ez az ártatlanságot tükröző árnyalat, legalábbis erről vall, hogy az udvari bálon részt venni kívánó menyasszonyok ruhaszíne kizárólag ilyen árnyalatú lehetett.⁹¹⁰)

István vonatkozásában inkább jelképes, semmint vizuális jellegű (valós színhatást leíró) lehet. A legenda szerint ugyanis Szent László idejében a honalapító koporsójának felnyitását követő napokban csodák történtek, egyebek mellett a koporsó megtelt soha ki nem ürülő forrásként viselkedő „rózsaszín folyadékkal” (CSAPÓ 1861, 59).

⁹⁰¹ „Találni abban [ti. az emberi vizeletben], húgyalakot, hójagkősavanyt, egy más savanyt, mellyet *rózsaszín savany*nak neveztek” (Pethe: FöldK 268).

⁹⁰² A 17. században még „a vidéki, egyszerű nemesek, sőt polgárok” is élénk színeket hordtak. Pl. Földváry Andrásról tudjuk, hogy ő „vörös és rózsaszín selyem, arany és ezüstgombos mentékben” járt (DÜMMERTH 1982, 233). Esterházy Pál (1635-1713) udvarában pedig a „karmazsin és auróraszint (Aurorafarb) [~'hajnalszín, vagyis egyfajta rózsaszín']” viselő ifjú grófok mellett „az ifjak apródjai” is „rózsaszínbe” öltöztek (TOMPOS 2004, 173).

⁹⁰³ Tompos Lilla: *Mante, mancsset, mantilia* című előadásából idézi: KOCSIS 2011, 72.

⁹⁰⁴ F. DÓZSA 1983, 357.

⁹⁰⁵ F. DÓZSA 1982, 75. Vö. Nálunk száz év múlva szintén a rózsaszínt, a világoskékét, az almazöldet, (ill. a halványsárgát) választották ruhájuk alapszínékként a társasági életbe bevezetett polgári és nemesi hölgyek második báljukra. (Az elsőn ugyanis kötelezően fehérét öltöttek magukra. Ld. F. DÓZSA 1989, 192).

⁹⁰⁶ ESz 709.

⁹⁰⁷ JONES 2013, 322.

⁹⁰⁸ Pl. „Bálba a' kisasszonyok többnyire rózsaszín atlatz ruhát visznek [értsd: vesznek fel]” (Divatlap. *Rajz* 1835. I. 4. sz. 44)

⁹⁰⁹ Pl. az 1893-as egri „jogász-tánczestélyen” is ez volt a „domináns szín.” Az estélyről készült beszámoló szerint ennek oka csak részben az, hogy „ezen szín a legkedveltebb, s általában báli öltözetre legalkalmasabb.” Szerepet játszhatott ebben az a közkeletű nézet, miszerint a barna hajhoz ez a szín áll jól, míg a szőkéhez a kék, hiszen ezen a bálon jóval több barna hölgy vett részt, mint szőke (*Eger* hetilap 3 sz. 1893, 19-20). Hosszúéletű sztereotípiá lehetett ez, ami ellen negyven évvel később a *Színházi Élet* (1936, 9. sz. 102) hasábjain Máthé Klári így emelte fel a szavát (ugyanígy dőlt betűkkel kiemelve): *Nem igaz, hogy szőkének világoskék és barnának rózsaszín áll csak jól!*

⁹¹⁰ F. DÓZSA 1989, 204. A „*rósa színő*” színnév már 17. században feltűnik az esküvői viselet kapcsán, pl. Kassán 1697-ben egy előkelő hitvespár – amely részére négyféle öltözetet is készült – a lakodalom harmadik napján pontosan ilyen névvel ruhát viselt (GILICZE–KORMOS 1992, 212, ill. MAGYARY-KOSSA 1929, 125).

Ezzel összefüggésben tehát a 19. század elején hazánkban is kimondottan női színné válik ez a nevében – már régtől fogva a nők szépségét és erényeit kifejezni hivatott – virágra (azaz a *rózsára*) utaló árnyalat. A feminin szimbolikát mi sem igazolja jobban, mint az, hogy a kassai Landerer kiadó egy kifejezetten nőknek szánt regénysorozata címéül a „*Rózsa Szín Gyűjtemény*” (1798-1803) nevet választotta, sőt „stílusosan rózsaszín papírra nyomta az előfizetési felhívást” erre a sorozatára.⁹¹¹ Ugyanebben az időben a művelt férfiak levelezésében a *rózsaszín* szó sajátos pozitív konnotációkat is felvett. Ez a réteg ugyanis legtöbbször nem egy konkrét színtartomány meghatározására, hanem átvitt tartalmú jelzőként alkalmazta a *rózsaszín(ű)* szót, méghozzá ’jó/szép/szépreményű/szerelmes’ értelemben, ahogyan az a következő kifejezésekben is tetten érhető:

„rózsa színű érzés”,⁹¹²

„rózsaszínű humor”⁹¹³

„rózsaszín jövő”⁹¹⁴ (v. „rózsás jövő”⁹¹⁵) stb.

De magával a rózsaszínű árnyalattal is pontosan a következő pozitív fogalmakat asszociálták ebben az időben: szerelem, egészség, ifjúság, humor.⁹¹⁶

A 19. század folyamán az önmagában akár színjelzőként is értelmezhető *rózsa* szó egyre fontosabb nyelvi szerepben tűnik fel. Ekkoriban már a szép női arcokat és ajkakat nem csupán bonyolult hasonlatok révén vetik össze ezzel a virággal (szépségével és/vagy színével, ill. – ahogyan erről még szó esik – átvitt értelemben: tisztaságával/szemérmességével), hanem egyszerűsített, a *rózsa* nevével/jelzőt felhasználó összevont szóalakzatok formájában is. Egyes, a széles nagyközönségnek szánt írásokban ugyanis a „*rózsaaarcz*” vagy a „*rózsaajk/rózsaaajak*” is gyakori kifejezéssé vált.⁹¹⁷ (Sőt, az arc kontextusában olykor a mai fül számára meglehetősen szokatlanul hangzó, sőt furcsa, képzavarral élő szavakat és mondatokat is

---

Nyilvánvalóan e szín feminin vonásával magyarázható, hogy 20. század eleji menyasszonyok kelengyéjében ilyen színű szalaggal voltak átkötve a fehérnemük (ld. F. DÓZSA 1975, 104).

⁹¹¹ BORSA 1998. Vö. „*rózsaszínű* papirosra” írt szerelmeslevél (Toldy Ferenc: *A Házasságok B. Eötvös József vígjátéka 1834-ből* Budapest, a kiadás éve: 1874. 353). Vö. még: „*rózsaszínű* boríték [boríték]” *Magyar Hírmondó* Bécs, 1795). Sőt „*rózsaszín* plajbász [íróeszköz]” (egy 1790-es esetre visszaemlékezve írta Kazinczy, közli: ORBÁN 2009, 34).

⁹¹² Kazinczy–B. Prónay Lászlónak 1790. (Ld. VÁCZY 1891, 81). Vö. „A’ még szabad szívű leányka naivsággal bájol-meg; a’ szerelmes, *rózsaszínű melanchóliájával* olvaszt” (Toldy Ferenc: *Könyv-vi’sgálatok TGyűjt* 1827. V. 88). Vö. „az ébredés az édes valóra, a menyasszonyság fényes reggelén *rózsaszínben* ragyogja át a hölgy egész lelke világát” (*Kiért üritsük... i. m.* 41).

⁹¹³ Kazinczy–Gr. Ráday Pálnak 1808. (Ld. VÁCZY 1894, 304).

⁹¹⁴ A’ rabszolganő Karacs Theréztől *Rajz* 1838. II. 2. sz. 12. Vö. egy 1862-es erdélyi végrendeletben olvasható: „ma egy fiatal életének alig kezdő tavaszán tűnik le a világ színpadáról, hol őt rózsaszínű szép reményekkel kecsegtette a jövő” (SzT XI. 559).

⁹¹⁵ Vajda János: Kell é hivatal? (1848). A *rózsaszín* a pozitív világlátás kifinomult kifejezője is, pl. egy 1849-es keltezésű magánlevélben olvasható: „Ma már rózsaszínben volt a világ előttem” (PAPP 2008, 255). Vö. „elhalványul ama’ *rózsa szín*, melyet kedv’ s öröm, az egészség’ s ifjúság’ ezen bájos leányi, mindenre lehettek” (B. Wesselényi Miklós: *Balítéletekről* 1831. Ld. <http://mek.oszk.hu/09000/09080/09080.pdf>). Utóbbiak közül is legfontosabb a kedv, hiszen „a költők és költői elmék” különösen szívesen „beszélnek *rózsaszínű jókedvről*” (Brassai Sámuel: Némely algebrai fogalmakról, és geometriai alkalmazásukról *Akadémiai Értesítő* 1858, 584).

⁹¹⁶ Vahot Imre: Elmefutattás a színről *Társas élet* 1844. (Ld. SZIGETH 1981, 262-263). Később a magyar parasztság viseletében kontextusában is megmarad „erősen pozitív színnek”, pontosan olyan szimbolikai jelentésekkel, amilyen a pirosra vagy a fehérre kapcsolódik (LACKOVITS 1983, 425).

⁹¹⁷ Ld. ehhez a *Rajz* novelláit és rövid elbeszéléseit.

lejegyeztek, pl. hogy egy hölgynek „*rózsaláng* futotta-el arcza’ tejét”).⁹¹⁸ De a *rózsa* szóval korábban nem csupán az arccal kapcsolatban alkottak összetett szerkezetű szavakat, hanem sok más vonatkozásban is, használták a *rózsaláncz* ’szerelemnek gyöngéd köteléke’, a „*rózsakor*” ’öröm, ifjúság ideje’ kifejezést,⁹¹⁹ Kölcsey pl. „*rózsapályától*” búcsúzott egyik (1813-ban írt) versében, ekképpen: „Isten hozzád eltűnt *rózsapálya*, Isten hozzád elsírt nyúgalom!”⁹²⁰

Emellett a 18. század végére vagy a 19. század elejére az előkelők anyagi kultúrájában – nyugati hatásra – fellendült, a későbbi időkben szélesebb társadalmi rétegek vonatkozásában is nagy karriert befutó rózsaszín-világoskék színpárosítás. Pastoureaux kutatásai szerint ezt a két színt elsőként Madame de Pompadour (1721-1764) alkalmazta először együtt méghozzá a bútorain és lakosztályának díszítésében, majd ez a két tónus – párban – gyorsan meghódította egész Európát.⁹²¹ A ruházkodásban viszont később – a már érintett – copf stílus (1770-1780) idején hódíthatott teret ez a két szín mindkét nem öltözködésében.⁹²² Ezzel a két színnel hazánkban azonban ekkor még főleg külön-külön, de egyazon célra használt tárgyakon találkozunk, úgymint szalagokon,⁹²³ ruhabéléseken⁹²⁴ (ebben a funkcióban még a 19. század első felében is megtaláljuk ezt a különben más női öltözetdarabokon, ill. kiegészítőkön is divattá váló két árnyalatot)⁹²⁵ de ez a két szín olykor már közvetlenül egymás mellett is előfordul pl. drága anyagú paplanokon.⁹²⁶ Sőt ez a két árnyalat egyazon tónusú textilen is feltűnt a 19. században, méghozzá a „világos kék de rózsaszinben jádászó Crocraen színű” (?) ruhaszöveten.⁹²⁷

1808-ban jelenik meg Kazinczy Marmontel fordításai között „*A’ négy palack*” című történet is, amely négyféle színű palackról szól, pontosabban arról, hogy az ezekből való ivás teljesen különböző érzelmi állapotokat idéz elő a főszereplőben. A bűvös folyadékokkal teli üvegek egyike pedig *rózsaszínű*: „*A’ pirosból* akkor iszol, ha forró hévvel fogsz szeretni akarni; ha csak mulatkozni akarsz, nyúlj a’*rózsaszín*’hez...”⁹²⁸ Különösen figyelemreméltó, hogy itt a *rózsaszín* a *piros* színnévvel együtt jelenik meg. Valószínű, hogy Kazinczy a nagy piros kategória (a „*veres*”) két árnyalataként alkalmazta a *piros* ’élénk [bíbor-]pirosas’ mellett a *rózsaszín* ’halvány [testszín-]pirosas’ szót. Az eredeti műben (*Les quatre flacons*, 1761) ugyanis a piros palack színét nem a kategóriajelölő *rouge* ’piros’ színnév, hanem a *pourpre* ’bíbor’ jelöli. A *rózsaszín* helyén az eredeti szövegben az annak nyelvileg teljesen

⁹¹⁸ Tóth Lőrincz: Bácsika és én Elbeszélés *Rajz* 1835 I. 45. 273. Vö.: „Rózsa színt veszel magadra./ Mint az ártatlan leányka arcza./ Homlokodról *rózsaláng* lövel-le./ Mellyel ég a’ szép lányok’ keble” (Kovács Pál: Pásztorlány’ dala a’ Hajnalhoz *Nefelejts-Almanach* 1832. 43).

⁹¹⁹ CzF V. 621. *rózsakor* és *rózsaláncz* szócikk

⁹²⁰ Vö. A *Rajz* című újságban „*rózsapapirosra*” írt szerelmes levélről (1937. II. 72 sz. 570), a férfiak fantáziáját „*rózsaszínnyakon*” ideálhonba vezérlő női szépségről is olvashatunk (1838. I. 35. 270).

⁹²¹ PASTOUREAU 2017, 148

⁹²² F. DÓZSA 1982, 75.

⁹²³ Pl. „a’ [kézirat]csomó kék és rózsaszín tambour pántlikával vala által tűzve” (ORBÁN 2009, 497).

⁹²⁴ Pl. „az elegánok ehhez világos kék vagy épen rózsaszín tafotát vettek bélésül” (ORBÁN 2009, 631).

⁹²⁵ Ld. ehhez a *Rajz* című folyóirat „Divatlap” címet viselő oldalait.

⁹²⁶ Pl. „Borsi János Tokaji lakos ingó és ingatlan javainak inventáriumában” (1808-ból) ezt találjuk: „egy pamuttal bélelt *világos kék* szélű és *rózsaszín* közepű tafota paplan” (BENCSEK 1993, 94). (Ugyanebben a tanulmányban még két másik forrásban is találkozunk ugyanilyen kinézetű paplannal. Ld. BENCSEK 1993, 97, 98).

⁹²⁷ Legalábbis ilyen színű misemondó ruha beszerzését írja elő Szekszárd második katolikus templomának építtetését támogató özv. Hrabovszky Péterné (1855-ben keltezett) végrendelete (VENDEL 1941, 164). Világoskék-rózsaszín színjátzó selyemmel egyes későbbi a népviselet-leírásokban is találkozunk, pl. S. LACKOVITS 1973, 207; ill. BALOGH 2009, 62.

⁹²⁸ BODROGI-BORBÉLY 2009, 457

megfeleltethető *couleur de rose* kifejezés áll. Valószínű tehát, hogy ebben a 18. századi irodalmi alkotásban az utóbbi szín még mindig nem teljes értékű színeként tűnik fel. Viszont a 19. század folyamán a rózsaszín színtartomány már bizonyosan megindul a piros kategóriától való elkülönülés, vagyis az önálló kognitív színekategóriává válás útján. Ez az elkülönülés azonban nyilvánvalóan nem egyik pillanatról a másikra történhetett. Ebben talán az is közrejátszott, hogy a férfiak sokáig úgy tekintettek erre a tónusra, mint valamiféle könnyed, bájos női árnyalatra, és/vagy a piros szín egy jelentéktelen alosztályára. Erre példa Csapodi véleménye, amiből egyenesen következik, hogy bár korábban gyakran sorolhatták a rózsaszínt a piros kategóriához, az ő idejében már, vagyis a 19. század végén „szinte fölségsértés számba megy, ha a durvább színérzékű férfi ember a rózsaszínre rámondja, hogy vörös.”⁹²⁹

A piros és a rózsaszín egymástól való elhatárolását ugyanakkor nagyban megnehezíti, hogy – más nyelvekkel ellentétben – a magyarban egykor bevett volt *halványvörös* (*világos vörös*), ill. napjaikban is elfogadott *halványpiros* (*világos piros*) színről beszélni,⁹³⁰ holott a *rózsaszín* színnév mai értelme is éppen így írható le. (A *halvány-* és *világos-* előtag helyett korábban a *fehér* is megfelelő lehetett).⁹³¹ A rózsaszín és a kifejezetten halványabb piros színárnyalatok egymástól való elkülönítésének nehézségére már a 19. század végén felfigyeltek, pl. az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében viselt egyenruhák huszonnyolc különböző színben előírt hajtókája kapcsán:

„bizony jó emlékezetre és színekülönözetek iránt jól kifejtett érzékre van szükség, hogy az ember például a *halványpiros*, *rózsaszín* és a még ezen kívül létező nyolcféle piros és vörös színeket emlékezetében tartsa és megkülönböztetni tudja.”⁹³²

Miután tisztáztuk, hogy körülbelül mikortól számolhatunk a kognitív rózsaszín kategória önállósodásával, rátérünk arra a – *piros* szemantikája kapcsán is – fontos kérdésre, hogy eredetileg milyen színt jelölhetett a *rózsaszín* szó.

5.3. A rózsa virág és a rózsaszín kapcsolata

Mint már érintettük, a nyelvészek egyhangú véleménye szerint a *rózsaszín* legkorábbi jelentésének a vadrózsa színéhez lehetett köze. Az nyilvánvaló, hogy „*rózsaszín*” összetétel verbális használata összefügg a rózsa virág általános nagyra becsülttségével és szimbolikus jelentőségével. Nézzük meg tehát, hogy a rózsáknak a szirmai milyen színhatárokon belül mozognak, hogy megtudjuk, milyen jelentésmezeje lehetett a róla elnevezett színnek.

5.3.1. A vadrózsafajok

Dr. Facsar Géza rózsaszakértő botanikussal beszélgetve a vadrózsa színéről,⁹³³ rá kellett eszmélnem, hogy ez korántsem olyan egyszerű kérdés, mint amilyennek gondolnánk.

⁹²⁹ 1899, 202. Kiemelés az eredetiben.

⁹³⁰ Az angolban pl. nem használatos a *pale red* 'halványpiros' szerkezet, „helyette van a *pink* 'rózsaszín'”), ugyanígy a „*light red* 'világos piros' is alig-alig” fordul elő, leginkább még „a *pink* szótári definiálására” alkalmazzák (KICSI SÁNDOR 1988a, 44).

⁹³¹ Vö. egy 1864-es kórbonctani munka, azt tanácsolja a halottkémeknek, hogy a kevert színeket a következőképpen tüntessék fel a jegyzőkönyvekben: „fekete-fehér helyett, hogy szürke, *fehérpiros* helyett, hogy *rózsaszín*, kékipiros helyett, hogy violaszín” (Arányi Lajos: *A kórbonctan elemei gyógygyakorló és törvényszéki orvosok számára sokratesi modorban tárgyalva* Buda, 1864. 340).

⁹³² Danczer Alfons (szerk.): *A mi hadseregünk. Az Osztrák-Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt* Budapest, 1889. 172. Kiemelés az eredetiben.

⁹³³ Ezúton is szeretném megköszönni a velem folytatott konzultációt.

Egyrészt a rózsza nagyon változékony növény, állandó változásban van a klíma alakulása, ill. az ember környezetalkító tevékenysége miatt. Nem szükséges nemesítés, hogy módosuljanak a tulajdonságai, elég az is, ha gondolja az ember, máris megváltozhat egy jellemvonása.⁹³⁴ A rózsza alakulása a történelem folyamán éppen ezért beláthatatlan folyamat, sok a nehezen besorolható hibridfaj, sőt még abban sincs egyetértés a tudósok között, hogy voltaképpen hányféle vadrózsza létezik. Másrészt a rózsza rosszul őrződik meg a régészeti leletekben, csupán a magok maradnak fenn, azokból pedig nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy melyik fajhoz tartozhattak, a rózsák múltjára vonatkozó forrásként így csupán a művészet és a leírások használhatóak. Harmadrészt a vadrózsza színét többféle tényező is befolyásolja. Aktuális színezete függ:

1. a fajtól (a *Canina* fajok általában világosabbak, mint a *Gallica* fajok, előbbieik színe a fehértől a rózsaszínig terjed, utóbbiaké a világos rózsaszíntől az élénk bíborig)⁹³⁵
2. az égtájtól (észak felé csökken a fajok száma, a szín viszont sötétedik a Napsugárzás csökkenő intenzitásának következtében)⁹³⁶
3. a mikrokozmosztól és a klímától (ugyanannak a fajnak a példányai más színűek, ha hegyen/ködben, vagy ha síkságon/napfényben nőnek)
4. a virágzás aktuális periódusától (a bimbó színe a legerősebb, a kinyílt rózsza pedig napról-napra veszít az intenzitásából, abból kifolyólag, hogy szirmai növekednek és vékonyodnak)

Ráadásul – a fajállomány variabilitása és intenzív változásai miatt⁹³⁷ – nemcsak azt lehetetlen rekonstruálni, hogy Magyarországon milyen rózsafajok voltak korábban,⁹³⁸ hanem abban sem lehetünk bizonyosak, hogy a *rózsza* név alatt csupán a rózsákat értették elődeink, mivel számos jel utal arra, hogy a „virágok királynőjének” is nevezett rózsza a „virág” általános fogalmával azonosult a középkorban. Erre utal, hogy Luther a Biblia eredeti szövegéből számára ismeretlen virágokat többnyire rózsaként fordította le,⁹³⁹ ill. hogy a címertanban a rózsát egy olyan ötszirmú forma jelzi, amely bármelyik másik kétszirmú virágnak is megfeleltethető,

⁹³⁴ Pontosan tisztában voltak ezzel már a 19. században is: „alig van növény, mely a csekély jelentőségűnek látszó körülmények változása által is oly hajlandó volna új alakok s változatok létrehozására, mint a rózsza” (LÁJER 1887, 61).

⁹³⁵ Vö. A *Rosa canina*, a *R. gallica*, a *R. centifolia*, a *R. damascena* „évente egyszer virágzanak, szirmleveleik színe a (*R. gallica* kivételével) a rózsaszín különböző változata” (GÉCZI 2008, 170). Géczy a *Gallica* fajt (a *parlagi rózsát*), azért tekinti kivételnek, mert a színe sötétebb bíbor is lehet (vö. uő. 2006, 213). Vö. még: „valamennyi rózsánk közt legnagyobb és legsötétebb piros virága van, azért *Rosa Gallica* L. néven kertbe ültették és teljesedik” (Dejtéri Borbás Vincze: *A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza és edényes növényzete* 1900. 159).

⁹³⁶ Vö. „A szinanyagok a szirmokban nem bírnak állandósággal.” Egyes fajoknál „a nap behatására a szirmok elfehérednek. Forró időjárásakor a piros szín nem jól fejlődik ki” (Kaufmann Ernő: *A rózsák színének élénkségéről* *A Kert* 1900. 1. sz 11-12).

⁹³⁷ Míg Rapaics a 20. század elején azt írta, hogy a magyaroknál a *Centifolia* és a *Damascena* a legelterjedtebb parasztrózsza (1932, 33.), addig a mai vélemények szerint a 20. század végére a magyar parasztrózsák legalább 50 %-át az ún. *cövekes rózsza* (*R. Francofurtana*) teszi ki (Facsar Géza szíves szóbeli közlése). Ne gondoljuk azonban azt, hogy Rapaics tévedett, könnyen lehet, hogy ennyit változott időközben az állomány.

⁹³⁸ Az ember hosszú idők óta vonzódik a rózsához, beleavatkozik a világukba, kertjébe ülteti, gondozza, nemesíti. Aztán a történelem viharaiban magára hagyja, visszakerül a természetbe, ahol azonban önmagától is kereszteződik más fajokkal, ill. a klíma változásával is alakul, formálódik. Majd az emberek újra párfogásukba veszik, vándoroltatják (kereskedők, szerzetesek, keresztes lovagok stb. viszik magukkal) újabb és újabb helyeken honosítják meg, különböző helyeken másképpen nemesítik tovább. És így tovább. Ez egy végláthatatlan és éppen ezért rekonstruálhatatlan folyamat.

⁹³⁹ Vö. RAPAICS 1932, 52.

nem csupán a rózsának.⁹⁴⁰ (Vö. egy 1950-es években zajlott széleskörű kutatás szerint az akkori 7-18 éves magyar lányok egy részének a piros színről a piros virág, vagy a piros rózsza – mindkettő egyes számban! – jutott eszébe).⁹⁴¹

Ugyanakkor az is tény, hogy a „botanikai rózsák 80%-ban rózsaszínűek,”⁹⁴² ill. hogy a régi – fehér-rózsaszín-bíbor skálán mozgó – ún. hazai kultúrtaxonok (*Alba*, *Turbinata/Francofurtana*, *Centifolia*, *Damascena*) 17. századig egyeduralkodók voltak, és csak később, ill. más földrészekről kerülnek be azok a dekoratívabb rózsafajok (tearózsák, illatos rózsák), melyek már „számtalan színben pompáznak.”⁹⁴³ Sőt, még a 19. század második felében is főként a rózsaszínű rózsákat kedvelték, ill. ültették hazánkban. Legalábbis erre utal, hogy pl. a *Nyírvidék* folyóirat 1885-ös évfolyamában szereplő kertészeti árjegyzékben⁹⁴⁴ szereplő rózsáknak (össz. 62 olyan faj, amelynek a színét is meghatározzák) 44%-a *rózsaszín* (ebből 1x *testszín*),⁹⁴⁵ és csupán 25%-a *vörös*, vagy *vörös* utótagú színnévvel jelölt árnyalatú (*kármin-bíbor-király-tűz-láng-, cseresznye-* stb) fajta. (A fennmaradók között előfordul egy-egy *karmasin*, *karmin*, *bíboros*, *viola* névvel jelölt is). A *Kert* című folyóirat 1895-ös évfolyamában közölt, összesen 187 fajtát felsoroló rózsalistában⁹⁴⁶ (pontosabban a nemesítőkről elnevezett fajtanevek után szereplő magyar leírásban) legtöbbször szintén a *rózsaszín* szó bukkan fel (60x),⁹⁴⁷ ezen felül is előfordulnak azonban olyan színnevek, amelyek valószínűleg szintén rózsaszínes árnyalatú fajtákra utaltak (*lazacsz*, *világos bíbor*, *gyengéd cseresznye színű*,⁹⁴⁸ *őszibarackszin*, *rózsakarmin*⁹⁴⁹ össz. kb. 6x).⁹⁵⁰ A *piros* és a *vörös* nevet tartalmazó színjellemzések száma együttesen sem éri el azonban a *rózsaszín* szó előfordulásának a számát (előbbieket összesen csupán 47x szerepelnek). Ezek az arányeloszlások ugyanakkor már arra is rámutatnak, hogy a kertekbe ültetett pirosas rózsák (vagyis azok, melyek nem fehérek vagy sárgák) színét a 19. század végén már két nagy színosztályba sorolták, egyrészt a *rózsaszín* névvel, másrészt a *vörös* vagy *piros* névvel jelölt színek csoportjába, ahogyan ez a következő idézetből is világosan látszik:

⁹⁴⁰ Vö. A *rózsza* szóval a magyar „népnyelv számos növényt jelöl. A szellőrózsza, a tavirózsza, a kövirózsza, a naprózsza vagy a kassai rózsza azonban semmiféle rokonságban nincs az igazi rózsával, és csupán alakjuk hasonlít a rózsához” (RÁCZ 2010, 15-16). Ugyanakkor számos olyan virág is megkapta a történelem folyamán a rózsza nevet, amelynek még formája sem hasonlít a rózsához pl. a keresztes háborúk idején elnevezett *jerikói rózsza* (*Astericus pygmaeus*), amely egy sárga virágú sivatagi növény, különösen arról híres, hogy „elszáradt, összezsugorodott levelei, ágai nedvesség hatására szétterülnek” (RÁCZ 2010, 274).

⁹⁴¹ Ld. TURÓCZI 1986, 57.

⁹⁴² MÁRK 2004.

⁹⁴³ KERÉNYI-NAGY 2012, 30. Bél Mátyás a 18. század elején már kétféle pirosas rózsát is említ latinul, amiket a szöveg magyar fordítója a *piros* és a *bíborvörös* színnevekkel fejez ki (WELLMANN 1984, 260).

⁹⁴⁴ Árjegyzéke a gazdasági egyesület kertészetében eladásra szánt azon készleteknek... *Nyírvidék* 1885. 6 évf. 52. sz.

⁹⁴⁵ A *rózsaszín* minden esetben módosító jelzőkkel van ellátva pl. *világos*, *sötét*, *fénylő*, *üde*, *friss*, *gyenge*, *fehéres*, *lilás*, *hússzínű* stb.

⁹⁴⁶ Mühle: A mi legszebb rózsáink *A Kert* 1895. 18-19 sz. 728-730.

⁹⁴⁷ Előtagjai: *gyengéd*, *selyem*, *satín*, *fénylő*, *karmin*, *lila*, *ezüst*, *réz-*, *hus-* stb.

⁹⁴⁸ Érdekes, hogy a *cseresznye* szó össz. négyszer szerepel a listában, de mindig más színnévvel társítva: a *gyengéd* jelzőn kívül a *piros* a *rózsaszín*, sőt még a *kármin* szóval együtt is előfordul. E színfelfogás értelmében tehát a cseresznyék színe sokféleképpen jellemezhető, csak épp a *vörös* szóval nem! Vö. egy színasszociációs kísérlet szerint a fiataloknak a *bíborpiros* szín éppúgy eszükbe juttatja cseresznyét, mint a rózsát (TURÓCZI 1986, 62).

⁹⁴⁹ Ezzel a színnévvel nem csupán itt találkoztam (felbukkant pl.: *A kert* 1895, 1. sz. 35). Az, hogy egyesek ezt az összetételt használták, szintén arra mutat, hogy a rózsza tipikus, de legalábbis mindenki számára jól ismert egyik tónusa a – kékbe hajló – kárminpiros rokona lehetett.

⁹⁵⁰ Sokatmondó, hogy ezen kívül 6x fordul elő önmagában a – kárminhoz hasonlóan feltételezhetően kékespiros értelmű – *karmasin* is (tehát a *piros*, a *vörös* és a *rózsaszín* elő- és utótag nélkül).

„a tökéletes látószervű emberek jelentékeny része sem taglalja az egyes színeket pontosan, hanem az eget például egyszerűen kéknek, a fűvet, falevelet zöldnek, a földet barnának vagy szürkének, a rózsát vörösnek vagy rózsaszínűnek nézi, minden árnyalati megkülönböztetés [sic!] nélkül.”⁹⁵¹

5.3.2. A középkori rózsavirág

Bár a rózsaszínek nevet adó középkori rózsák színét a fentiek értelmében lehetetlen pontosan körvonalazni, az azonban bizonyosra vehető, hogy a történetileg is nagy hagyományokkal rendelkező legtöbb rózsafaj (így a *Rosa Canina*, a *Rosa Gallica* és az utóbbinak már korán létrejött hibridjei: a *Rosa Centifolia*, a *Rosa Damascena* stb.)⁹⁵² virágszirmai napjainkban a rózsaszín és a bíbor skálán mozognak. Mint Géczi is írja: „a régi európai rózsákra többnyire igaz az a megállapítás, hogy virágaik a rózsaszín és a fehér megannyi változatai.”⁹⁵³ Az is bizonyos, hogy napjainkban a mai szemmel nézve fokális piros színben virító rózsák felmenői között az Európában és Közel-Keleten honos vadrózsafajokon túl más fajok is megtalálhatók (anélkül ugyanis semmiképpen sem nyerhetnének tipikusan piros árnyalatot).⁹⁵⁴ Ezeket a nem európai fajokon pedig – mint már utaltunk rá – voltaképpen azokat a távol-keleti rózsákat kell érteni, amelyek viszont későn, kb. csupán a 18. század végén honosodtak meg Nyugat-Európában (ezek európai rózsákkal történő keresztezéseiből erednek ugyanis az igazi „nemes rózsák”).⁹⁵⁵ Annyit tehát biztosra vehetünk, hogy a *rózsaszín* szó használatának kezdetekor, vagyis a 15. században még a paradicsom pirosához hasonló rózsák nem léteztek hazánkban,⁹⁵⁶ valójában (a fehér rózsák mellett) kizárólag rózsaszínbe-bíborszínbe hajló pirosasakat ismertek elődeink, vagyis a rózsát jellemző színek skálája a fehérnek tűnő halvány rózsaszíntől kb. az élénk liláspirosasig terjedhetett.⁹⁵⁷

Hogy pontosan hányféle színárnyalat jellemezhetette a régi magyar *piros* vagy *veres* rózsákat, lehetetlen megállapítani, mindenesetre Lippay János a 17. században már megkülönböztet négy-ötfféle pirosas rózsafajt.⁹⁵⁸ Közönségesnek nevezi a „barackvirág”⁹⁵⁹

⁹⁵¹ FUCHS 1903, 4. A műben egyáltalán nem szerepel a *piros* szó, csupán a *vörös*, ezért (is) állhat az utóbbi színnév a *rózsaszín* mellett.

⁹⁵² „Az újabb irodalom három faj formáiról véli, hogy jelenlétükkel kiteljesítették a görög és természetesen a római népek életét: a *R. gallica*, a *R. canina* és a *R. centifolia*”- írja Géczi (2006, 108). Későbbi – a rózsabotanikájának már részletes fejezetet szentelő – könyvében viszont arról ír, hogy „az évezredek, illetve évszázadok óta termesztett régi kerti rózsák csoportjának tagjai közül az albák [ezek fehér rózsák], a centifoliák (Provence-rózsák), a damaszkuszi rózsák és a gallicák azok csupán, amelyek a reneszánsz korszakot végigkövetik (GÉCZI 2008, 178). Utóbb tehát már a *R. Damascena* hibrid fajt (nála: damaszkuszi rózsák) is ősiinek tünteti fel.

⁹⁵³ GÉCZI 2008, 170. Másutt a legsötétebb *piros* rózsák, azaz a Gallicák árnyalatát szintén a rózsaszínek közé sorolja, ezekről ugyanis azt írja: „*rózsaszínű, pirosas* [vagyis nem egyértelműen és tipikusan piros] virágúak” (ld. GÉCZI 2003, 66).

⁹⁵⁴ GÉCZI 2008, 171.

⁹⁵⁵ RAPAICS 1932, 66

⁹⁵⁶ A középkorban elsősorban a kolostorkertekben virágozhattak a rózsák, majd „a 17. századtól kezdődően a magyarság körében [ennek] a virágnak nagy kultusza alakul ki.” Pl. Zrínyi Ilona munkácsi kertjéről ismeretes, hogy abban számos más virág mellett „mindenféle rózsafák” is voltak (UJVÁRY 1980, 384). Vö. „Pécs a rózsák városa volt már a török hódoltság idején. Még az egyszerűbb negyedekben is az előkertekben rózsák virítanak. A Mecsek változatos, gazdagon virágzó vadrózsatöveit kiássák, s kertekbe átültetve nemesítik” – írta Hantos Gyula (idézi: GUNDA 1988, 469).

⁹⁵⁷ Vö. Az európai és közel-keleti rózsák „színskálája a fehértől a rózsaszínen át a karmazsinvörös, illetve a bíborig terjed” (GÉCZI 2008, 170).

⁹⁵⁸ Lippay: PosK I. 110. (Szó szerint közli: RAPAICS 1932, 65-66).

avagy testszínű” rózsát (egyedül jelöli, de a 7. számmal jelöltről, amit „olaszországinak” mond, szintén azt írja, hogy ennek „színe, mint a közönségesnek.” Géczi szerint ez = „a R. damascena egyik változata”).⁹⁶⁰ Lippay az utóbbinál „egy kevésbé pirosabb” rózsát is említ („százlevelű”), valamint az iméntinél is ismertet egy „még veresebbet”⁹⁶¹ („hollandiai” Géczi szerint ez = „a R. centifolia, amelyet káposzta rózsának, Provence-rózsának is neveznek,⁹⁶² és a 16. század környékén keletkezett s terjedt el”).⁹⁶³ Két rózsát pedig „igen szép veresként” határoz meg (egyik a „bársonyrózsza” Géczi szerint = a R. Gallica,⁹⁶⁴ a másik a „paraszt.”)

Azzal azonban, hogy Lippay megadta a 17. században „közönségesnek” tartott, tehát valószínűleg átlagosnak tekintett rózsáknak a színét: *barackvirágszín* és a *testszín*,⁹⁶⁵ sajnos nem kerülünk közelebb a *rózsaszín* szó egykori jelentéséhez. Hiszen korántsem biztos, hogy az e korban általánosnak tekinthető rózsafajok halványabb színére gondoltak úgy, mint tipikus rózsaszínre. A rózsák jelképi szerepéről terjedelmes műveket publikáló Géczi János pl. az élénkbíorszínű *Gallicát* tekinti az ókort és a középkort jellemző „igénytelen vörös rózsának.”⁹⁶⁶ Éppen ezért éppúgy elképzelhető az is, hogy *Gallica* (ill. még a Lippay által „parasztrózsának” mondott faj szerinte szintén „igen szép veres”) színét tartották igazi rózsaszíneknek, azaz a *rózsaszín* szóval jelölt (a kognitív piros színosztálynál sokkal szűkebb) árnyalathalmaz tipikus képviselőjének, nem pedig az átlagos rózsák világosabb árnyalatát.

Az iménti *barackvirág-* és *testszín* elnevezések (amelyeket leggyakrabban a ruházat kontextusában találunk meg a régi írott forrásokban)⁹⁶⁷ valamilyen rózsaszínes árnyalatra utalnak, afelől nincs kétség.⁹⁶⁸ A *barackvirágszín* értelmét egyértelműen a rózsaszín-bíbor árnyalatok rokonának vélték, hiszen pl. egy latin színnév értelme kapcsán olvassuk: „*ostrinus*:

---

⁹⁵⁹ Itt az őszibarackfa virágára kell gondolni. (Vö. Goethe *őszibarackvirágszín* kifejezésével, ld. GOETHE 2010, 429). Hazánkban ez a színnév a ruházat színjelzőjeként, de az arc kontextusában is előfordul (Vö. a barackfa „ragyogó rózsaszín virágait” szintén „gyakran hasonlítják szép hölgyek hamvas orcájához” Ld. RÁCZ 2010, 94). Pl. „arra a *barackvirágszín* arcú, pompás szép leányra gondoltam” (Csákány Sándor: A lepke *Esztergom és Vidéke* 1900. 48 sz. 1). Ugyanakkor a népdalokban a leány arcához hasonlóan a barackfavirág is *piros*: „A barackfa (szép) *pirosat* virágozik” (MAGYAR NÉPZENE TÁRA IX. 658.) Vö. „minden fa virágozott: a szilvafák sápadt fehéren, a barackfák *pirosan*” Gárdonyi Ferenc: *Dávidkáné* 1899). Csak Klézsén nem, ahol nem *piros* vagy *ruzsinka* (‘rózsaszín’), hanem *veres*: Ez barackim *vereset* virágozik/ A rozsmarin zöldet leveledzik... (MÓSER 2015, 23).

⁹⁶⁰ GÉCZI 2010.

⁹⁶¹ A *piros* és a *veres* színnév mellett maga a *rózsaszín* összetétel is feltűnik Lippaynál, pl. „veres rósa színű” (PosK I. 141) és „piros rósa színű” (III. 2) formában. Színfelsorolásban pedig a „vörös” tulipánok jellemzésénél találkozunk a *rósa színű* jelzővel a *test színű*, *bársony színű*, *karmasin színű* stb. mellett (ld. I. 49).

⁹⁶² Ennek a fajtának a színéről Géczi másutt azt írja, „nagy, *rózsaszín* virágú” (2003, 54). Ill. arról is tudósít, hogy „a dél-francia Provence-ban igen elterjedt, Angliában Rove-rózsaként már a 15. században kolostorokban nevelik... Ferrarius itáliai botanikus 1633-ban arról számol be, hogy Hollandiából Itáliába került ez a rózsafaj. Holland népszerűségét bizonyítja, hogy a korabeli festmények leggyakoribb rózsaszereplője” (2003, 69).

⁹⁶³ GÉCZI 2010.

⁹⁶⁴ Uo. Géczi a többi pirosas rózsát nem tudja pontosan azonosítani, róluk csak annyit állít, hogy „vagy R. gallica, vagy R. centifolia, esetleg R. alba-változat” lehet (Uo).

⁹⁶⁵ Érdekes, hogy a kortárs Nadányi Jánosnak az 1669-es *Kerti dolgok leírása* című munkájában egyik színnévvel sem találkozunk a rózsák színének leírásakor, nála azonban a következő színjelzők bizonyosan – a szövegkörnyezet egyértelműen elárulja ezt – ‘rózsaszín’ értelemben szerepelnek: „*lángszínű*” ill. „*veresszabású fejér*” (ld. GÉCZI–STIRLING 1999, 113). Ezek szerint tehát e korban a *testszín* és a *barackvirágszín* nem általánosan ismert színneve nyelvünknek.

⁹⁶⁶ GÉCZI 2007, 244

⁹⁶⁷ Ld. pl. a SzT I. 332. *angliai* szócikknél

⁹⁶⁸ Ld. a *barack-rózsaszín* összetételt, pl. egy „thearózsza” fajról írták a 19. században, hogy „barack rózsaszínű” (Jablanczy: Az én kedvenc rózsáim *A kert* 1895. 8 sz. 278).

bársony-színű, veres, *baratzk virág-szín*.⁹⁶⁹ Az is igaz azonban, hogy e színnévnek a 19. században már – nyilvánvalóan azzal összefüggésben, hogy sokan csupán a rövidebb *barackszín* alakot ismerték és alkalmazták – néhol másféle jelentést (is) tulajdonítottak, méghozzá a kajszii-/sárgabarack színére utaló 'sárgába hajló' értelmet.⁹⁷⁰ Megerősíti ezt, hogy számos adatközlőm a barackfa gyümölcsének színére, nem pedig a virágára asszociált, amikor a *barackszín* milyensége felől érdeklődtem.⁹⁷¹

A *testszín* a rózsák kontextusában már a humanista botanikai művekben is feltűnik, pl. Johannes Bauhinus (1541-1613) *Historia plantarum universalis* című munkájának „A rózsá orvosi hasznáról” című fejezetében a fehér és a piros rózsákon felül már megkülönbözteti az ún. *inkarnát* színű rózsát:

„Ferrarában az úgynevezett »*Megtestesült*«-eket (Incarnatae), vagyis a halványpiros [A szöveg szerint pontosan a *fehér és piros közötti, átmeneti színűeket*: ezt fordítottam itt halványpirosnak – írja lábjegyzetben a fordító]⁹⁷² rózsákat használják, amelyek kétségkívül, akár Ferrarában, akár pedig Anconában, Nápolyban, vagy Itália egyéb vidékein teremnek”⁹⁷³

Az eredeti latin szöveget magyar nyelvre átültető Magyar László András ugyanakkor nincs tisztában azzal, hogy jelen esetben az általa zárójelben feltüntetett *Incarnatae* nem 'megtestesülés', hanem sokkal inkább 'testszín' értelmű lehet,⁹⁷⁴ mivel ez a – művészettörténetben *inkarnát* alakban is használt⁹⁷⁵ – latin szó hazánkban *testszín*ként terjedt el a rózsák kontextusában is.⁹⁷⁶ (Nem pedig *hússzín*ként, annak ellenére, hogy ez utóbbi „a latin *caro* (hús) szóból származó *carnatio* szónak a [szó szerinti] fordítása.”)⁹⁷⁷ Ez különben a

⁹⁶⁹ PPBI 438. A *bársonyszín* 'bíbor' jelentését a későbbiek során tárgyalom.

⁹⁷⁰ Vö. „1700: egy *Baratzk virág szín* vagy *napszín* Angliai mente” (SzT I. 333). Vö. még „halvány sárga barackszín” (*Esztergom és Vidéke* 1914. 25 sz. 5).

⁹⁷¹ Ugyanakkor az sem teljesen kizárható, hogy a kajszii színt felidéző barackszínnek korábbi előzményei is lehettek, Molnár Albert szótárában ugyanis a *Kayzín barasz*k kifejezés mellett a következő, színre utaló idegen szavak sorakoznak: *sanguinem*, *Pfirsingfarb/rot/blutrot* (MA 244). Sőt, egyes vélemények szerint a *kajszin/kazin* szót kifejezetten színt jelölő melléknévként használták korábban, de mivel ezt a „jelzőt mára már csak a kajszibarack előtagjában használjuk”, napjainkban ezt a sárgás tónust „az utótag felhasználásával barackszínnek mondjuk” (FÜLÖP 2012, 47). Ugyanakkor etimológiáját tekintve az oszmán-török eredetű *kajszii* nem színre, hanem magára a sárgabarackra utal (ESz 365). Mindenesetre valószínű, hogy korábban kajszibarackok közt is akadáhatott rózsaszínesebb árnyalatú, legalábbis erre utal a *rózsabarack* fajtanév (ld. NéprLex II. 706. Kósa L. *Kajszibarack* szócikkét).

⁹⁷² Talán ez az átmeneti szín jelenhet meg Shakespeare egyik szonettjében: „A riadt rózsák tüskéken szorongtak, / Ez szégyenpír, az fehér rémület: / Egy harmadik, se *piros* [red], se *fehér* [white]” (XCIX. szonett, Szabó Lőrinc fordítása)

⁹⁷³ BAUHINUS 2003, 55.

⁹⁷⁴ Ld. *testszín*adás *Carnatio* (KöEsT XI. kötet 380). Vö. *Testszín*: incarnatus (CSAPODI 1898, 640). Vö. még. a 17. századi fr. *Incarnadin* színnévvvel (JONES 2013, 127), ill. a né. *Incarnat-Roth* (Uo. 129).

⁹⁷⁵ Az *inkarnát* festészeti szakszó, általában a festményen ábrázolt alakok testszínű tónusainak összességét értik alatta. Ilyen alakban szerepel már Jókai Mór: *A fekete vér* című regényében: „A felesége ellenben tökéletes cigányszépség volt... arca tojásdad, bronzal zománczott olajbarna, mély *inkarnát* pírrel” (1891. III. fejezet).

⁹⁷⁶ Egyedüli kivétel, amellyel találkoztam, Nadányi János 1669-es kertészeti munkája, ebben ő is „megtestesült” Rózsák”-ról ír. Ennek háttérében azonban az állhat, hogy a szerző a rózsaszínű árnyalatok kifejezésére nem ismeri a *testszín* szót, helyette a *lángszínt* alkalmazza (ld. GÉCZI–STIRLING 1999, 113). Az *incarnatae* szó többértelműségére mutat, hogy a mai portugálban az *encarnado* szónak két jelentése van 1. megtestesült/megszemélyesített, 2. piros.

⁹⁷⁷ PalLex IX. 496. („Hús-szín” szócikk) Vö. „*Hússzín*: carneus” (CSAPODI 1898, 640). „*Carneus*: húspiros, hússzínű” (DADAY 1894, 13). „*hússzín* (carnicolor, carneus, carnation, Fleischfarb)” (BÁRCZAY 1897, 57). A hús és a test nyilvánvalóan nem azonos, de a két (nem teljesen azonos színű) dolog természetesen

rózsák régi magyar neveivel szintén könnyen igazolható: pl. Márton József 19. század eleji *Természethistóriai képeskönyvében* többféle rózsza elnevezésében is szerepel ez a színmegjelölés: *testszín rózsza* (R. Centifolia cv.) *nagy testszín rózsza* (R. alba cv. Celeste), *testszín bokrétarózsza* (R. Damascena).⁹⁷⁸

Míg a középkori kereszténység a szimbolikus tartalmú és sokféle jelentésű rózsák közül csupán a fehér színűeket⁹⁷⁹ különítette el a pirosaktól⁹⁸⁰ (ezzel párhuzamosan azonban – ne feledjük! – az arcszín kapcsán már érintett, de a későbbiek során még tárgyalandó piros–fehér színekettős, ill. a piros–fehér színekettőt tükröző rózsza–liliom virágszimbólum-pár is ismert volt),⁹⁸¹ addig tehát az újkori tudományosság már legalább három (!) különböző színben pompázó rózsát tartott számon.⁹⁸² Így Tabernaemontanus 1731-ben kiadott németnyelvű növénytanában is három nagyobb rózsacsoportot különít el: a *fehér*, a *piros* és a *testszínű* fajtát.⁹⁸³ Ennek előzményeként említhető, hogy már a 16. században élt padovai orvos, P. A. Mattioli „egy gyomrot kíméletesen hajtó rózsagyógyszer kapcsán megemlíti, hogy halványpiros, tehát nem piros és nem fehér rózsából készül.”⁹⁸⁴ Rosenberg 1631-ben szintén három eltérő színű rózsát (ugyanígy: fehéret, pirosat és testszínűt) említ, amelyeket – három napon keresztül a szív felett hordva, majd három napon át borban áztatva – hatásosnak gondolt a szerelmi varázslásban.⁹⁸⁵

Ebben a hármas rendszerben tehát kétféle, egy sötétebb és egy világosabb pirosas szín tűnik fel (a *testszín* és a *piros/veres*). Ettől függetlenül azonban mindkét szín a piros színű

összefügghet egymással, olyannyira, hogy pl. a héber *bászár* szó egyaránt jelöl húst és testet is (TÁNCZOS 2006, 88-89).

⁹⁷⁸ VÖRÖS-PRISZTER 1997. Vö. „A Magyar Fűvészkönyv [1807] is *testszínek* jelzi a csipkerózsza [azaz a R. Canina] virágát” (CSÜRY 1922, 170). Később még a szó latin eredetije is feltűnik a rózsák színének jellemzésére, pl. „carnat rózsaszín” alakban (ld. A *Kert.* 1895. 18-19 sz. 730). Vö. „incarnata halvány rózsaszínű” bazsarózsza (ZELLES 1906, 46).

⁹⁷⁹ A *fehér rózsza* jelkép „megjelenésének, a 14. század elején, a naturalizmus adta a különlegességét: az ekkor keletkező rózszaábrázolatok arra utaltak, hogy a kertekben is jelen lehet a fehér rózsza” - írja Géczi (2007, 135).

⁹⁸⁰ A fehér és a piros rózsát gyakran ábrázolják együtt a 14-15. században (GÉCZI 2007, 13), együtt említi ezt a két rózsát Taurinus is, aki a budai kertek magasztalására – a mohácsi vész előtti időkben – írt művében azt írja, hogy Budán a fehér rózsza a pirossal együtt vegyesen illatozik (RAPAICS 1940, 36). Érdekességként megemlíthető, hogy a 20. század elejéről való *Magyar család aranykönyve* a pünkösdöt a „piros és fehér rózsák ünnepének” nevezi (ld. 1910, II. kötet 513), ill. az is, hogy népköltésünkben ugyancsak gyakori a piros és fehér rózsák említése, pontosabban az ezekből, vagy egyszerűen csupán az ilyen színű „virágokból” kötött koszorú képe. Pl. Csikszendmokoson Szent Iván napján angyalozni járó gyerekek ünnepi énekében szerepel: „Azalatt ül vala Szűzanya Mária/ Úgy köti, úgy köti ékes koszorúját./ *Fejérrel, veressel, fejérrel, veressel*” (BÁLINT 1997, I. 672). Vö. „Ha a rózsám férhez megy, férhez megy./ *Kötök akkor majd koszorút, csinosat/ (...)/, Kötök, kötök fehéret meg pirosat/ A piros majd megy rája a rósámnak hajára,/ A másik meg fejfára, fejfára*” (egy kéziratban fennmaradt műdal részlete Ld. KILIÁN 1966, 425).

⁹⁸¹ GÉCZI 2007, 241.

⁹⁸² Vö. „Láttam rózsát, *fehéret s pirosat,*/ De az ő arcán bizony sohase” (Shakespeare: CXXX. szonett). Míg Szabó Lőrinc magyar fordításában csupán két szín szerepel, addig az eredeti verssorban három! „*I have seen roses damask'd, red and white.*” Ekkoriban „a *damask* szó sötét rózsaszínt éppúgy jelent, mind Damaszkusz városából valót” – állítja Géczi azon a 16. századból származó angol nyelvű gyógynövénykönyv kapcsán, amely kétféle piros rózsát különböztet meg, méghozzá oly módon, hogy az egyiket épp ezzel a szóval jelöli (GÉCZI 2008, 173). Vö. *damask* 'the pink color of the damask rose' (damask rose = R. *Damascena*)

(<http://www.dictionary.com/browse/damask>)

⁹⁸³ LÁJER 1887, 54.

⁹⁸⁴ GÉCZI 2008, 162. „Gyógyszerkeverékek céljára – Matthiolus szerint – a *bíbor* rózsza nedve a legjobb, valamint a *halványpiros* rózsáé” (BAUHINUS 2003, 54). Dodoneus, a 16. században élt flamand orvos három rózsafajtája a fehér, a halványabb piros és a damaszkuszi vagy moschata (ld. BAUHINUS 2003, 56).

⁹⁸⁵ LÁJER 1887, 56

rózsák csoportjába tartozik, hiszen a 15-16. században élt francia orvos, Sylvius is úgy hivatkozik az ún. testszínű rózsákra, hogy azok „szép, piros színűek.”⁹⁸⁶ Ugyanakkor a test színéhez hasonlított rózsákról feltételezhető, hogy azok ténylegesen halványak lehettek,⁹⁸⁷ hiszen pl. a Fontainebleau-i iskolához tartozó művész *Hölgy toalettje* című (1590 körül készített) festményén valóban hasonló árnyalata van a női alak bőrének és a három világosabb rózsának (ld. Géczi 2008-as könyvének 21. ábráját):⁹⁸⁸

(Vö. az utóbbi testszínű rózsák színét egy, a budapesti Szépművészeti Múzeumban őrzött 1645 körül készült csendélet⁹⁸⁹ üvegázában megfestett rózsáinak az árnyalatával:

⁹⁸⁶ BAUHINUS 2003, 54.

⁹⁸⁷ Kutatásom során csupán egyetlenegy ennek ellentmondó adatot találtam: Babos Kálmán a 19. század közepén „kiáltó pirosnak” fordította a latin *incarnat* szót (ld. KöMSz 165).

⁹⁸⁸ GÉCZI 2008, 58. Vö. „Tiziano sokszor társít megfestett asszonyai mellé rózsát, általában sokszirmút, éppen csak nyílóakat, halvány rózsaszínűeket” (GÉCZI 2008, 110).

⁹⁸⁹ Jan van den Hecke: Csendélet gyümölcsökkel, homárral és rózsákkal, 1645 körül (Régi Képtár).

Ugyanakkor a *piros/vörös* szóval jelölt virágok sem lehettek túlságosan sötétek, sokkal inkább élénkebb bíbor-rózsaszínűek (legalábbis Közép- és Dél-Európában), vagyis ezeken sem a fokális piros szín uralkodott, hiszen pl. Géczi szerint az itáliai reneszánsz festményeken „a rózsák a bíbor-rózsaszín és a fehér színváltozatok közötti árnyalatokban pompáztak.”⁹⁹⁰

Közép-Európától északabbra azonban talán a délebbiekénél valamivel sötétebb színű rózsák is nyílhattak (mint már említettem, a rózsák színe észak felé sötétedik), valószínű azonban, hogy azok sem egyszerű, vagy tipikus pirosak voltak, hanem többé-kevésbé kékbe hajlóak, hiszen pl. Bauhinus a *piros* rózsák orvostani használatát együtt tárgyalja azzal a csoporttal, amelyre a következőképpen utal: „a többi *mélybíbor* rózsák.”⁹⁹¹ Az Angliában virágzó rózsákat bizonyosan jól ismerő Shakespeare szintén nem egyszerűen a *red* 'piros' szóval írta le a sötétebb pirosas faj nevét, hanem egy másik (talán vizuálisan találóbb, előfordulhat persze, hogy egyszerűen csak költőibb) színnevet választott, amely mellé azonban még odabiggyesztette a „*mély*” 'sötét' jelzőt is:

“Nor did I wonder at the lily’s white, Nor praise the *deep vermilion* in the rose”
 „Nem csodáltam a hó-liliomot / S a rózsza szirmán a *mély karmazsint*”⁹⁹²

5.4. A rózsaszín eredeti szemantikája

Térjünk vissza azokhoz a rózsákhoz, amelyek egykor a Kárpát-medencében nyíltak! Ha elfogadjuk, hogy ezeknek a virágoknak a színe hazánkban – ahogyan másutt Európában – már középkorban is a halvány rózsaszíntől az élénkbíborig terjedt, felmerül a kérdés, hogy mit jelölhetett kezdetben (a 15-16. században) a magyar *rózsaszín* elnevezés? Két, egymással ellentétes válasz is elképzelhető. Ha a *rózsaszín* szóval a rózsák valós árnyalatait fejezték ki – ahogyan azt a nyelvészek feltételezik – akkor ez a szó minden bizonnyal egyszerre jelölt halvány és élénkebb rózsaszínű, ill. sötétebb bíborpiros tónusokat is.⁹⁹³ Ellenben, ha a *rózsza*

⁹⁹⁰ GÉCZI 2008, 309.

⁹⁹¹ Ld. orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/2.3.5./ioannes_bauhinus_rozsza_orvosi_hasznarol.pdf

⁹⁹² Shakespeare: XCVIII. szonett (Fordította: Szabó Lőrinc).

⁹⁹³ Vö. egy I. Apafi Mihály udvartartásából származó, 1669-es elszámolásban külön rózsaszín és külön sötét rózsaszín posztó szerepel (idézi: TOMPOS 2004, 173).

szó a 'virág' fogalmával volt azonos, akkor talán inkább a *vörös/veres* szinonimája lehetett, annak mintegy költőibb neve. Hiszen a rózsá heraldikai színe is a piros, nem pedig a rózsaszín! Másrészt a virág, mint a növények legdekoratívabbika, az összes szín közül bizonyosan a legélénkebbel és legfeltűnőbbel, azaz a pirossal (pontosabban a piros színtartomány fokális színével azonosulhatott), amellyel a természetben leggyakrabban éppen egyes növények virágszirmain lehetett találkozni.⁹⁹⁴ (A festékiparnak ugyanis mesterséges úton – így már nem csupán a gazdagok, hanem szélesebb tömegek számára is elérhető – élénk árnyalatokat csak későn sikerült létrehozni).

A kettő közül bármelyik feltételezés helytálló lehet, azonban van egy fontos különbség köztük. A második esetben valószínű, hogy a *rózsaszín* a *veres/vörös* szóval jelölt kategórián belül csupán a vonzó árnyalatok szűkebb halmazát jelölhette (hiszen – ne feledjük! – a rózsá pozitív szimbólum), sőt még az is előfordulhat, hogy egyenesen a legpirosabb piros színt fejezte ki, ebben az esetben nyilvánvalóan azért használták, hogy ezzel különítsék el a fokális pirosat a többi még szintén *veres/vörös* névvel jelölt színtől. Ha azonban a rózsák valós színezetéből indulunk ki, azt kell feltételeznünk, hogy a *rózsaszín* szó nem csupán egy-két árnyalatnak felelhetett meg, hanem jóval szélesebb vizuális jelentésű lehetett, hiszen – mint azt már a korábbiakban igazoltuk – a középkori rózsák számos – az érzékelés számára jól elkülöníthető – rózsaszínű és bíbor, halvány és élénk árnyalatban virágoztak. De, harmadik lehetőségként az sem zárható ki teljesen, hogy a *rózsaszín* tényleg egy bizonyos (Lippay 17. században használt szavával élve) „közönségesnek” tekinthető rózsafaj jellemző színére utalt. A rózsá változékonyságának a tényéből kiindulva kérdéses azonban, hogy léte(z)ett-e hazánkban olyan – a rózsák esetében természetes fajok közti kereszteződéseknek huzamosabban ellenálló – rózsafaj, amelynek színezete a halvány rózsaszíntől a sötét bíborpirosig tartó színskálához képest lényegesen kisebb és tartósan egyazon színtartományon belül variálódott csupán.

Létezik azonban még egy érv, ami amellet szól, hogy a *rózsaszínt* egykor esetleg a kategóriaajelőző *vörös* szóval tekintették hasonló értelműnek, nem pedig a rózsák tényleges tónusával. Mint már szó volt róla, a piros rózsá, mint jelkép, egy tőle eltérő színű virággal, a fehér liliummal állt párban. E tény ismeretében nem nehéz elképzelni azt sem, hogy a *rózsaszín* nem a rózsaszírmok – *piros*, ritkábban *veres/vörös* szóval jelölt – „közönséges” vagy valós színére utalt, hanem a fehér-vörös kettősből ez utóbbi szín virág alakban „megtestesülő” (vagyis egy konkrét, kézzel fogható alakot öltő) jelképe volt. A fehér lilium (vagy a fehér rózsá) pedig ugyanígy a fehér szín növényi „megfelelője” lehetett a – kifejezetten a színük miatt sajátos jelentésekkel felruházott – virágszimbólumok között. Hiszen a piros-fehér tulajdonképpen nem más, mint az univerzálisan kiemelkedő jelentőségű színhármas, a fehér-vörös/piros-fekete triász⁹⁹⁵ színekettősökbe, „bináris oppozícióba” vagy poláris ellentétbe rendezett változata,⁹⁹⁶ amely a fekete-fehér és a fekete-piros színekettősök mentén szintén széles szimbolikus, rituális stb. jelentőségre tett szert a történelem

---

⁹⁹⁴ Bár való igaz az is, hogy „a természet nagyon takarékosan bánik a piros színnel. Keveretlen pirossal ritkán dolgozik. Piros virágai, vagy piros gyümölcssei csak a nyár és az ősz kiváltságos napjain mutatkoznak” (N. n. 1928, 252).

⁹⁹⁵ Hogy milyen széles körben terjedt el ez a színhármas, és miként tehetett szert univerzális szimbolikai jelentőségre, ezt taglalja Victor Turner egyik híres tanulmánya (TURNER 1966). Vö. FÖLDVÁRI 2015c

⁹⁹⁶ Évszázadokon át a piros színt, nem pedig a feketét gondolták a fehér igazi ellentétének - mondja Herman Pleij is (2004, 17) ugyanezt gondolja ókori rómaiaktól Kr. u. 1000-ig tartó időszak vonatkozásában Pastoureau is (2017, 52). Egyes feltételezések szerint azonban már az ókori Egyiptomban is a piros volt „a fehér komplementere” (<https://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/teazo/uj/szin.html>)

folyamán.⁹⁹⁷ Mint már érintettük, a középkori kereszténység számára a piros és a fehér szín együttesen, legalábbis bizonyos kontextusokban (pl. az arc vonatkozásában) a testi szépséget vagy éppen – mint arról az alábbiakban még szó lesz – a tiszta erkölcsöt szimbolizálta. A két szín összekapcsolódására számos további példát lehetne hozni az európai népek mitológiájából, kultúrájából,⁹⁹⁸ mivel azonban számunkra most a *rózsaszín* jelentése az elsődleges, ettől eltekinthetünk. Így épp csak felvetem annak lehetőségét, hogy a múlt homályába vesző piros-fehér polaritás akár megelőzhette a piros rózsza-fehér liliom szimbolikai kettős feltűnését,⁹⁹⁹ vagyis elképzelhető, hogy ehhez a kiemelkedő jelentőségű színpárhoz csupán utólag, a középkor folyamán társult még virágszimbólum is (a többféleképpen variálódó *piros rózsza-fehér liliom/rózsza* alakjában). Ha ez a hipotézis a későbbi kutatások során igazolást nyerne, az azt a feltételezésünket erősítené, hogy a *rózsaszín* szemantikája kezdetben a teljes piros kategóriát feleltette (de legalábbis annak központi árnyalatát), éppúgy mint ahogy a (szöveges forrásaink némelyikében a liliomok jelzőjeként is alkalmazott)¹⁰⁰⁰ *hószín* szavunk is általában fehér színt, de még inkább annak fokális színét jelöli.¹⁰⁰¹ Természetesen azzal a különbséggel, hogy a *hófehér/hószín* nem formálódott napjainkra sem egy elkülönült színosztály kategóriajelölő elnevezésévé, ellentétben a *rózsaszín/(rózsapiros)* szóval.

Ugyanakkor létezik egy másik lehetőség is. Már Csilléry Klárának is feltűnt, hogy a 15-16. századi nyelvemlékekben valamilyen „közismert fogalomhoz hasonlítva volt szokás egyes színeket, színárnyalatokat meghatározni.” Ő példaként az *égszín* és a *fűszín* szót említi.¹⁰⁰² Nyilvánvaló, hogy formáját tekintve a *rózsaszín* is ezeknek a színneveknek a sorába illeszkedik.¹⁰⁰³ Ha abból indulunk ki, hogy a középkorban a kategóriajelölő *kék* és *zöld*, ill. a *veres/vörös* még sokkal tágabb jelentésű volt, mint manapság (a *vörös* esetében ezt már bizonyítottuk az előző fejezetben, ill. azt is igazoltuk, hogy szélesebb szemantikával bírt, mint a mai *piros* szó), akkor könnyen elképzelhető az is, hogy ezek az összetett szerkezetű színnevek nem csupán arra szolgáltak, hogy ugyanazt a széles vizuális mezőt fejezzék ki csak

⁹⁹⁷ Párban jelennek meg pl. a 16. századi alkímiában is: „Az alkimista szimbolikában a vörös ifjú egybekel a fehérruhás lánnyal... Egy alkimista parabolában... a vándor megöli az oroszlánt és elveszi vörös vérét és fehér csontjait. Később vörös és fehér rózsákat talál... Kétféle tinktúra van, vörös és fehér...” stb. (FÓNAGY 1943, 178-180).

⁹⁹⁸ Csak egyetlen példát említek, az eredetileg Indiából származó sakkban, ill. keleten mind a mai napig „egy fekete és egy vörös csapat küzd egymással.” De amikor a 11. században az európai keresztények az araboktól átvették ezt a játékot, először *fehér* (voltaképpen világos) és *vörös* bábokkal játszották, és csak a 13. században tértek át a ma is ismert fekete-fehér sakkra (PASTOUREAU 2012, 56).

⁹⁹⁹ Mint már szó volt róla, ez a színárnyalat virágszimbólika nélkül is a szépséggel (a szép arc- és bőrszínnel) függhet össze. Ezt nem csupán a már említett írásos források igazolják, hanem néprajzi adatok is. Pl. a küüllőmenti Kibédén a farsangi alakoskodók „szépek” nevet viselő csoportjában *fehér* és *piros bővér* is szerepel (BARABÁS 1996). Vagy: egy régi párválasztó játékban az egyik főszereplőt *piros alma* névvel, a másikat *fehér alma* névvel jelölték (a játék részletes leírását ld. KISS 1984, 327-328).

¹⁰⁰⁰ Pl. egyes 17. századi székelyföldi gazdaságok kertészeti inventáriumában (ld. CSOMA-TÜDŐSNÉ 2010).

¹⁰⁰¹ A *liliom* nevéből nem vált színnev, bár a színét a költészet sokszor emlegeti. Pl. „artzán szerelem rózsája piroslott, Ártatlanságnak *liliom színébe* vegyülvén” (*TudGy* XX. 5. sz. 70). Vagy: „Arcza étellel teljes, rózsás az ajaknál, *liliomszinü* a’ homlokon és nyak körül” (Korsó föld Népmonda Garai-tól *Rajz* 1837. I. 46 sz. 361).

¹⁰⁰² K. CSILLÉRY 1982, 162.

¹⁰⁰³ A huszadik századi festőművész és színelmélet-kutató Király Sándor szerint a „primitív kultúrákra” jellemző, hogy „nagy számú konkrét színárnyalat szóbeli megjelöléseit alkalmazzák. Kifejezetten gyakorlati célokat szolgálva ezek a színnevezések, *döntő többségében szemléletes, képi jellegű meghatározások* (égszín, rózsaszín, kőszín, vérszín stb.)” Ez az állítás így ebben a formában nem biztos, hogy megállja a helyét. Viszont helytálló megfigyelés lehet, hogy napjainkban „a különböző ismert színlexikonok többek között ezen színmegnevezések gyűjteményeit tartalmazzák azonosítás céljára” (KIRÁLY 1987, 42. Kiemelés az eredetiben).

éppen más (képszerűbb) formában. Logikusabban tűnik az a feltevés, hogy pl. az *égszín* a nagy kék kategórián belül (amely minden bizonyonnyal a lila és szürke színárnyalatok bizonyos részét is magában foglalta)¹⁰⁰⁴ csupán azokat az árnyalatokat jelölte, amelyeknek ténylegesen közel álltak a (napos) égbolt színéhez. Talán a többi összetett szerkezetű színnévvel is ez lehet a helyzet. Ez viszont a *rózsaszín* 'piros' jelentése ellen szól, ill. arra mutathat, hogy mégis a középkori rózsákat a valóságban is jellemző rózsaszín-bíbor árnyalatok között kell keresni a *rózsaszín* szó eredeti vizuális jelentését. Jómagam valamelyest hajlok arra, hogy ez utóbbi feltételezést fogadjam el, talán leginkább azért, mert a forrásokban a rózsával jellemzett, a rózsához hasonlított arc és hajnal színe vizuálisan távol áll a – mai színfelfogás szerinti – fokális pirostól. Napjainkban az „igazi” pirost mondjuk a Coca Cola vagy a Ferrari pirosa testesíti meg, korábban azonban talán a tűz és/vagy a vér színe képviselhette ugyanezt, semmint a változatosan – halványabban és élénkebben – pompázó *piros/veres* rózsáké.

5.5. A mai rózsaszín mint egyszerre „gyenge” és rikítóan élénk szín

A *rózsaszín* szó „napjainkban használatos jelentése, mely világosabb, pirosas színárnyalatot jelöl” legkésőbb a nyelvújítás korából már bizonyosan kimutatható.¹⁰⁰⁵ (Éppen ezért azt is feltételezik, hogy „a német *rosenfarbig* és *rosenfarben* 'rózsaszínű' melléknevek lehettek hatással” a szó ma is érvényes szemantikájára.)¹⁰⁰⁶ Az általam áttekintett írott forrásokból szintén kiviláglik, hogy ez a színnév a 19. század második felétől főként 'halványpiros' jelentésben élt, bár valójában ennél jóval korábbi időktől fogva kapcsolatba hozható az egészen világos piros árnyalatokkal, főleg ha az arccal és a hajnallal való gyakori összekapcsolására gondolunk. A 19. század végén már egyértelműen világos színeként tartják számon, így definiálta pl. a CzF *rózsaszín* szócikke¹⁰⁰⁷ vagy a népköltészetet elemző Wasylkiewicz is, aki a *rózsaszín* jelentésének szintén az arc tónusához hasonló 'gyenge piros színt' tartja, szerinte ugyanis a magyar folklórban:

„a legszebb szín a piros, akár virág az, akár a szép leány arca. A leány, az asszony kivált akkor szép, ha gyenge piros, [azaz] rózsaszín. *Megcsókolom gyenge piros orcáját.*”¹⁰⁰⁸

A „gyenge piros” értelme az *Erdélyi Szótörténeti Tár* készítői szerint ugyancsak 'halványpiros',¹⁰⁰⁹ ezek szerint tehát a rózsaszín és a *gyenge* (azaz 'halvány') piros szín vizuális hasonlósága kétségtelen, sőt már egészen korai források alapján is igazolható. Egy feltehetőleg 17. századi dal szövegében pl. mindkettő a szép arc jellemzője:

---

¹⁰⁰⁴ A lila kapcsán ezt már részben bizonyítottam (ld. BÁLIZS 2013), a szürke kapcsán viszont nem igényel különösebb igazolást, hiszen – más nyelvekhez pl. az oroszhoz (ld. GADÁNYI 1978, 168) hasonlóan – a régi magyar nyelvben a kékeszürke állatok színére is általános volt a *kék* színnév használata. Ld. pl. „*kék* tarcsa babos, *kék* tarcsa kajla... *kék* tarcsa daruszörű ökör... (mindannyi 1594-ből), *kék* forma szöke pörge tehén... (1689.)” Vagy: „vércse *kék* kancza ló (1591)” ill. „*kék* kabla ló (1594.), *szürkekék* ló (1594.)” (TAKÁTS 1915, 293). Sőt a kurucvilágban állítólag „széltére divatozott” a lovak „kékre” festésének szokása is (HARMATTA 1946, 33).

¹⁰⁰⁵ ESz 709.

¹⁰⁰⁶ TESz III. 453.

¹⁰⁰⁷ „Rózsaszín:... rendesen vékony, világos, piros színt értünk alatta, milyen a fehérrel föleresztett piros arcbőrnek színe” (CzF V. 622.)

¹⁰⁰⁸ WASYLIKIEWICZ 1900, 77. Vö.: „a papirkontyot... szövettel szokták bevonni. És pedig a hétköznapi kontyot piros vagy *gyengepiros* (*rózsaszín*) selyemmel” (NOVÁK 1913, 63. Kiemelés tőlem).

¹⁰⁰⁹ „I826:... fejrészeg gyenge piros ábrázatú... A párhuzamos német szöv-ben: ein weißes etwas roth liches Angesicht” (SzT IV. 745).

„Mosolygó szép ajakidat
Rózsaszínű szép orczádat
Fordíts(d) hozzám, hadd csókoljam,
Gyenge piros két orczádat.”¹⁰¹⁰

Sőt ebből a szempontból az is sokatmondó, hogy önmagában a *gyenge* jelzőt korábban nem csupán ’világos’ értelemben használták,¹⁰¹¹ hanem egyenesen ’(világos) rózsaszín’ jelentésben is, hiszen ez a szó színnévként Debrecenben és a Csallóközben még a közelmúltban is a (*halvány*) *rózsaszín* szinonimája volt.¹⁰¹²

Az is bizonyos azonban, hogy a közelmúltban még egyes táji dialektusokban elsősorban nem világos tónusokat értettek a *rózsaszín* alatt, hanem már-már bántóan élénk, pirosba hajló rózsaszínű árnyalatokat is. Hiszen számos közösség nyelvhasználata szerint a vegyészeti és a festékipar 19. századi fejlődésének eredményeképpen a paraszti rétegek ruházatában is elterjedő élénk, anilines,¹⁰¹³ kissé lilába hajló a néprajzi szakirodalomban ún. *parasztrózsaszín* szóval jelölt árnyalatokat is *rózsaszínnek* mondták. Pl. egy a baranyai fejeviseletekről szóló leírásban olvassuk:

„A pirosból a kékbe volt egy átmeneti színű, a rózsaszín, – bár ez többször inkább piroslila volt, de általános neve: *rózsaszín főkötő*.”¹⁰¹⁴

Egyes vidékeken viszont, ugyanezt az árnyalatot valószínűleg épp élénkségéből kifolyólag nem is a *rózsaszín* szóval, hanem különféle más (vagyis a *rózsza* szót és a rózsavirág képét teljesen mellőző) nevekkel jelölték, pl. a *tüdőszín* szóval. A kutatók véleménye is ingadozik abban, hogy hova sorolják ezt az élénk anilines színt. Flórián Mária felfogása szerint ez a lila egyik „átütő változata,”¹⁰¹⁵ Gergely Katalin szerint viszont – aki a varsányi *tüdőszín* kapcsán

---

¹⁰¹⁰ *Am úgy légyen...* (Közli: THALY 1867, II. 278, ill. *Magyar remekírók... i. m.* 24). Ugyanakkor a későbbi tudományos nyelvben a *gyenge* jelző a *veres* színnévvvel is összekapcsolódhatott, pl. „gyöngén veres arcszín” (Munkácsi Bernát: Alsó-Fehér vármegye magyar népe Irta Lázár I. *Ethn* VII. 494).

¹⁰¹¹ Pl. „Néha minden vérét vészi orcájában,
Elpirul, s láttatik lenni merő lángban;
Néha ereszkedik *gyengébb* pirulásban,
Mint kertekben rózsza, mikor nyílik nyárban” (Gyöngyösi: MásT II. 133. vers). Vö. „S mint az nyíló rózsza, *gyengén* pirosodék” (Ugyanebben a műben II. 328 vers). Vö. még: „S rózsák mosolyognak *gyenge* orcájában” (Szintén ugyanitt II. 143).

¹⁰¹² DCSz 315. III. „*Gyenge szín* – rózsaszín, halovány piros. Csallóközi tájszó” (MÁTRAY 1910, 36). A korábbi időkben ez a szó főnév alakban is előfordult: „És erkölcsinek is nincs semmi tüskéje, /Melytől sérthetnék orcádnak *gyengéje*” - azaz rózsaszínje (Aki régen fegyvert fogott a hazájáért... 1683. Ld. THALY 1972, I. 145). III. „Karmazsin tsizsmát húz lába *gyengéjére*” (Gvadányi József: *A’ nemes magyar dámákhoz, és kis aszszonyokhoz szálló versek, mellyeket...* Pozsony-Komárom, 1790).

Vö. „Nincs az én rúzsámnak
E világon párja,
Két *gyenge* jorcája
Két szép piros óma” (ABAFI 1875, 46).

¹⁰¹³ Az első „mesterséges festőanyagokat anilin-festékeknek vagy kátrány-festékeknek is nevezik, mert ezek jelentékeny részének kiindulási anyagát a kőszénkátrányban is előforduló olajszerű folyadék, az anilin képezi” (SZÉKI 1940). Az anilin számos szintetikus festéknek képezi az alapját, legkorábban ebből egy igen élénk rózsaszínes-bíborpirosas árnyalatot gyártottak, amely a mályváról kapta az elnevezését (*Mauveine*). (Általában is elmondható, hogy a mesterséges festékanyagoknak nagyobb a „színintenzitása” mint a természetes festékeknek. ALTMANN 2006, 168).

¹⁰¹⁴ ZENTAI 1974, 239.

¹⁰¹⁵ FLÓRIÁN 1994, 353. Vö. „tüdőszín vagy piroslila” (SZENTIMREI 1978, 176).

írt erről – ez egy „erősen rózsaszín” árnyalat.¹⁰¹⁶ Sőt, abban, hogy miként írható körül helyesen ez az árnyalat, olykor még azok is bizonytalankodnak, akik egykor viseltek ilyen színű ruhákat. Egy parasztasszony önéletírásában olvasható: „A felső szoknya lila posztó volt. Azaz erős rózsaszín, inkább püspöklila.”¹⁰¹⁷

Kutatásaim szerint a gyimesiek nyelvében ez a „piroslila” ráadásul a *rózsaszín* fokális színe, központi árnyalata. És, ha ez nincs is mindenütt így, általánosnak mondható mégis, hogy a polgári pasztellrózsaszínt a régi paraszti ízlés túl fakónak (vagy éppen csúnyán fakulónak¹⁰¹⁸) vélte. Ennek ellenére ez utóbbi halvány szín – polgári hatásra – a 20. század folyamán hazánk legtöbb vidékén beépült a falusi közösségek anyagi kultúrájába,¹⁰¹⁹ sokhelyütt még a hagyományos viseletbe is.¹⁰²⁰ Például akár oly módon, hogy míg a piros pántlika a nagylányokat, addig a rózsaszínű a kislányokat illette/jelölte.¹⁰²¹ Vagy éppen úgy, hogy „pünkösdre a lányok rózsaszínbe,” míg „a menyecskék, asszonyok piros, bordószínű ruhákba öltöztek,” ahogyan az Tápén volt egykor szokásban.¹⁰²² (Érdekességként megemlíthető, hogy a piros szín és a menstruációs vér közti szimbolikai összefüggés¹⁰²³ is felsejlik néhány hazai néprajzi adatból, pl. – Fél Edit gyűjtése szerint – voltak vidékek, ahol csupán akkor tűzhetett a leány a hajába piros pántlikát, ha már megindult a havi vérzése).¹⁰²⁴

---

¹⁰¹⁶ GERGELY 1978, 242. Vö. Fáy a 20. század első felének magyar népművészetéről írva azt állította, hogy a rózsaszín legfeljebb élénk változatában fordul elő a viseletben (FAY 1994, 104).

¹⁰¹⁷ Vankóné Dudás Juli: *Falum, Galgamácsa. Studia Comitatensia 4.* (A szöveget gondozta I. Sándor Ildikó). Szentendre, 1976. 206. Vö. a kazári lila körüli problémával. Ld. BÁLIZS 2013.

¹⁰¹⁸ Vö. „Sokan a rózsaszínt szerették, mások a kéket. A világoskékért azért szerették, mert ha fakult is, tiszta szín maradt. Viszont ha a rózsaszín fakult, úgy nézett ki, mintha nem szépen mosták volna ki” (NAGY Gy. 1975, 356).

¹⁰¹⁹ Vö. Kalotaszegen a 19. század végén tűnt fel a „világoskék vagy rózsaszín selyembe hímzett, idegenbe olcsó pénzért készülő terítő”, ez azonban még nem a nép, hanem a megrendelők ízlését követte (KRIESCH 1903, 254).

¹⁰²⁰ A zoborvidéki viseletről pl. dátumra pontosan tudjuk, hogy ott a mellényt díszítő „világos rózsaszín és halványkék szalagdísz csak az 1940-es években jelent meg” (JÓKAI-MÉRY 1998, 72). Vö. „Régebben [hajfonat végére kötött] szalag mindig tüzes piros, rikító kék... volt, ma már azonban a *tanitóneni* jóvoltából, sajnos, csak fehér, halvány rózsaszín vagy világoskék” (NOVÁK 1913, 65. Kiemelés az eredetiben). A rózsaszín és a világoskék ebben a rendszerben azonos megítélés alá esett. A *rózsaszín-kék* párosból az előbbi színnek azonban nem feltétlenül kellett halványnak lennie, Varsányban pl. a lányok ünnepi selyemszoknyája a világoskék mellett *tüdőszínű* (azaz „erősen rózsaszín”) volt, amely szín a piroshoz hasonlóan a „cifra” színekhez sorolódott (ld. GERGELY 1978, 250-252).

¹⁰²¹ Pl. az eladósorban lévő sárközi lányok büszkén viselték a piros színű hajszalagot, „mintegy incselkedtek vele a legényeknek: Irigylük a lányságomat,/ Azt a *piros pántlikámat!* Bokorra kötöm a végét,/ Úgy sétálok Bátán végig” (BORSI 2003, 133).

¹⁰²² VARGA 1982, 24.

¹⁰²³ Vö. Turóczi színpreferencia kutatásai szerint összefüggés lehet a piros szín szeretete és a biológiai ovuláció megindulása között, mivel mindkét nem esetében „a vörös szín kedvelési maximuma, arra az időre esik” amikor a nemi érés is (TURÓCZI 1986, 54-55).

¹⁰²⁴ Fülemile Ágnes szíves szóbeli közlése. Flórián általános szokásként írta le ugyanezt (ld. 1997, 763). A nemi érettséget jelző hajszalag történeti előzménye egyébként a 13-14. századtól ismert hajnyomtató pánt, erre vezethető vissza pl. a moldvai csángó kislányok piros homlokkötője is. Talán a középkori homlokkötők emlékét őrzik a párták alatt viselt piros szálak is. Torockón korábban piros selyemszálakat, Pécs környékén piros selyemszalagot viseltek a fejükön a nagylányok (Flórián Mária szíves szóbeli közlése). De nem csupán a hajban viselt szalag színe lehet érdekes ebből a szempontból, pl. Bagon „ahogy nőnek a lányok, sorra kapják az újabb és újabb *posztószoknyákat* (a hozzájuk való ujjassal)” elsőként, talán nem véletlenül éppen a nemi érés idején: „10-11 éves korban pirosat” (HORVÁTH 1996, 165. Kiemelés az eredetiben). Ennek természetesen ahhoz is köze lehet, hogy volt idő, amikor még a piros szoknya volt hivatott elrejtetni a menstruációs vért, sőt „még a két világháború között is, egyes vidékek cselédlányai havi vérzésükkor a piros színű szoknyára, kötényre bízta a nedvek” ellepezését (SZENTI 2009, 644).

Ezzel a témával azonban el is érkeztünk a piros szín, a rózsa virág és a rózsaszín szimbolikájához. Fő témánkhoz, a *piros* szó nyelvi jelentéséhez képest ugyan ez mellékes problémának tűnik, de mivel fontos tanulságokkal szolgálhat a minket érdeklő szemantikára vonatkozóan, erről a kérdéskörrel is bővebben szólnunk.

5.5. A rózsa, a rózsaszín és a *piros* szimbolikája (Második kitérő)

Mivel a *rózsaszín* szó szemantikájára csakúgy mint a „*piros* rózsa” jelzős szerkezetben fellelhető *piros* színnév jelentésére nézve fontos adalékokkal szolgálhat az, hogy hazánkban a rózsa virághoz és a róla elnevezett színtartományhoz milyen szimbolikus vagy átvitt jelentések kapcsolódnak, a következő alfejezetekben megkísérlek felvázolni néhányat a szóban forgó „*piros*” virág, ill. az erről a növényről elnevezett szín szimbolikai vonatkozásaiból.

5.5.1. A *piros* és a *fehér* liliom/rózsa

Térjünk vissza a legrégebbi írott nyelvemlékekhez és a már említett piros-fehér ellentétpárhoz. A rózsa kultúrtörténetével foglalkozó Géczi János kutatásai szerint már az ókori költészetben feltűnik a „virágzás-elnyíltság” ellentétpár és ugyanígy a – Károli Biblia kapcsán már tárgyalt – *fehér* és *piros* szín együttese vagy „ellentétezése” is. Sőt Géczi egyenesen úgy véli, hogy ez a színpár voltaképpen „a rózsa botanikai sajátosságain alapuló” szimbólum,¹⁰²⁵ vagyis azért tett szert jelentőségre/jelentésre az antik lírában és epikában, mert a virágok királynője, a rózsa szintén kétféle színű (*piros* és *fehér*), ill. annak (is) jellemzője, hogy előbb *kinyílik/virágzik*, majd pedig *elhervad*.

Saját kutatásaim szerint csupán annyi bizonyos, hogy a piros és fehér színpáros a magyar szöveganyagban kapcsolatban áll bizonyos – ilyen színű – virágokkal, ill. a *fehér* és a *piros* jelzővel egyaránt illetett fiatal és szép arccal,¹⁰²⁶ amely a virágokhoz hasonlóan *virulhat*, vagy éppen *hervadhat*. Ugyanakkor elődeink a fehér színhez többnyire nem a fehér rózsa képét asszociálták, hanem egy másik, hazánkban talán az előbbinél is szélesebb jelentőséggel bíró jelképet, a – már érintett – fehér liliomot.¹⁰²⁷ Dugonics „Etelka” című művében pl. a következő sorok olvashatók:

„Bátor ugrálással futkosott a’ virgancz Vér minden Élet-ereiben. Meg-előzte a’ hulló havaknak fehérségeket a’ gyenge, testet bé-födöző hártya, Orczáját nem más pirossággal felváltván; hanem mellyeket a’ *fehér Liliomok* között tapasztalunk, midőn a’ Pünkösdi piros Rózsákkal öszve - vegyesednek. E’ fiatal Piros el-nem-nyütte, el-se-hervasztotta a’ koslató Szeretet. El-se-sáppasztották ama kaczeros Indulatok.”¹⁰²⁸

¹⁰²⁵ GÉCZY 2006, 104.

¹⁰²⁶ Az, hogy kizárólag a fiatalok arcára lehet piros, a következő 18. század végi szövegből is egyértelműen kiderül: „Az itten született [értsd: Manila] és nevelkedett Spanyol asszonyoknak... hasonló a’ szépségek a’ pünkösdi királysághoz, mivel már 20 esztendőskorokban hervadni, ortzáik rántzosodni, *piros* színek halványodni kezdenek” (Polynésianak, az az: e’ világ ötödik részének rövid históriája *Magyar Almanak* 1795. 140).

¹⁰²⁷ Pl. a fehér liliom az egyik magyar szentnek is attribútuma. Államalapító Szent István királyunk fia, a fiatalon és utód nélkül elhunyt Imre herceg a legendák szerint (házasságában is) önmegtartóztatást fogadott, így (a fiatalok védőszentjévé vált) Szent Imrét a katolikus egyház tisztasága okán is tiszteli. Szüzessége miatt Szent Imre képi ábrázolásainak elengedhetetlen motívuma a fehér liliom.

¹⁰²⁸ Dugonics: E. I. 41. Vö. Ugyanennek a műnek a legelső kiadásában (1788) a következő olvasható szintén az arc kapcsán: „Fehér színének lilioma-is merő piros rózsába öltözött.” Érdekes azonban, hogy az 1791-es kiadásban már a „*piros rózsába*” helyett egyszerűen csupán a „*pirosba*” kifejezés szerepel (Dugonics: E. új kiadás, 366).

Mint ahogy a legkorábbi magyar vallásos vagy világi költeményekben a rózsza színe szinte csak *piros* lehet, úgy a fehér színhez is sokkal inkább a már említett, tisztaságot jelképező liliom társul, semmint a rózsza.¹⁰²⁹ (Ráadásul ez a két virágszimbólum nem is csupán az – elsősorban női vagy főként leányi¹⁰³⁰ – arcbőr kontextusában fordul elő, hiszen pl. egy 18. századi útleírásban olvasható: „úgy virágoztak benne [ti. Jeruzsálem városában] a jó keresztények, mint az kertben a jó illatú *fejér liliomok*, vagy *piros rósa* szálak.”¹⁰³¹) Ez a két növény egyébként Rapaics szerint „a magyarságnak legkedveltebb virága... az ezeréves magyar történelem egész folyamán.”¹⁰³² Sőt a liliom olyannyira kiemelkedő szimbólum, hogy a *Magyar Katolikus Lexikon* írói szerint a piros és fehér színek együttese a Biblia bizonyos helyein egyenesen ilyen árnyalatú liliomokra (vadvirágokra)¹⁰³³ utalhat. Mint írják, az Énekek Énekében

„a leggyakrabban használt jelkép a (fehér és piros) liliom: az 5,13 a menyasszony piros ajkait hasonlítja liliomhoz (a piros liliom esetleg a görög liliom, a hegyi tulipán, a keleti császárkorona, s a tömegesen vöröslő koronás szellőrózsza is lehet). „Az én szerelmesem fehér és piros” (5,10) a szüzesség és szeretet, ill. az áldozat tisztasága és a szeretetből vállalt szenvedés jelképe; ezért van olykor a fehér és piros liliom együtt Mária kezében.”¹⁰³⁴

Hogy az imént idézett bibliai szövegrész eredetijében szereplő héber *sósan* szó, vagy többes számban *sosannah* szóalak (amelyet a Magyar Katolikus Lexikon szerzői szerint a rabbinikus irodalom a rózsára használ)¹⁰³⁵ a rózsát vagy más virágot takar-e, nem tisztem eldönteni. Viszont figyelemreméltónak tartom, hogy a nyugati egyháznak a „liliom” ezek szerint annyira szent jelképe, hogy olvasatukban felmerül az – ősidők óta minden nép kultúrájában fellelhető és sok esetben lényeges kultikus vagy rituális pozíciót betöltő – piros-fehér színpárosnak kizárólag a liliomból, ill. annak szimbolikájából kiinduló értelmezése is. (Ezzel szemben a rózsakutató Géczi – mint láttuk – épp a rózsza jellemzőiből, méghozzá annak botanikai tulajdonságaiból vezeti le a piros és fehér színek szimbolikai szerepét. A két nézőpont abban tehát megegyezik, hogy egyetlen virágot tesz a középpontba és a színpáros jelképi szerepben való feltűnését, ill. egyáltalán összepárosításukat ezeknek a virágszimbólumoknak mintegy „járulékos hozadékaként” magyarázza, csak hogy ez egy tipikusan olyan kérdés mint, hogy a tyúk volt-e előbb vagy a tojás...).

Rátérve immár ezeknek a szimbólumoknak a jelentésére, míg a korai forrásokban a *fehér* liliom csupán a szüzesség jelképe,¹⁰³⁶ addig a *piros* rózsza többféle jelentéssel is bírt: a

---

¹⁰²⁹ Azért találkoztam olyan 19. századi szöveggel is, amelyben a fordító a rózsza és a liliom színéhez hasonlított arc kapcsán a *piros* szót – valószínűleg tévedésből – a *veres* színnévvvel cserélte fel: „Tejfehér és izzó *veres* színeid; liliom és rózsza, nem mérközhetnek vele” (Szilágyi Sándor Galeswnthe *VasU* 1855. 262). Az ilyen esetek azonban meglehetősen ritkának mondhatók.

¹⁰³⁰ Pl. „a’ lányok száma három, kik általában szépek: (...) fehérek: mint a’ kertliliom; pirosak: mint a’ hónapos rózsza” (A’ két Dohosi. Lukács Lajostól *Rajz* 1836 II. 72. sz. 571).

¹⁰³¹ Vö. P(áter) Kiss István: Jeruzsálemi Utazás (1796) Ld. *A Dunánál* 2003. 2. évf. 4. sz. 27.

¹⁰³² RAPAICS 1932, 45.

¹⁰³³ Hiszen „a Bibliában megjelenő liliom különböző vadvirágok gyűjtőneve (nárcisz, tulipán, nőszirm/irisz, gyöngyvirág stb.)” (PROPSZT 1997b, 307).

¹⁰³⁴ KatLex *liliom* szócikk

¹⁰³⁵ Ld. Uo.

¹⁰³⁶ A fehér liliom a folklórban ugyanakkor nem feltétlenül pozitív jelkép, pl. „sápatt képű liliomok, sirom éjjébe” „Sárga színű liliomok arci képemnek” (ABAFI 1875, 88. 98). Ennek háttérben részben a sápatt-fehér szín elmúláshoz kötődő szimbolikája állhat, ill. ez lehet a magyarázata annak is, miért vált a fehér liliom (sőt a fehér rózsza is) egyes középkori német legendákban bizonyos egyházi személyek számára közeli halálukat

vértanúság mellett pl. a szemérem kifejezője is lehetett. És mivel a fehér szín a valóságban a rózsát is jellemezheti, természetszerű, hogy idővel a két virág jelentése összekeveredett,¹⁰³⁷ és a rózsza is jelölhette az érintetlenséget. Ez természetesen azért következhetett be, mert mindenekelőtt a tárgyak valós tulajdonságaira telepnek rá a szimbolikus jelentések, amelyek akár más, hasonló jeggyel rendelkező dologra is áterjedhetnek. (A híres kultúrtörténész, Huizinga véleménye erről a 20. század elején az volt, hogy ez a közös tulajdonság a középkori emberek felfogásában „lényeges vonás”, sőt „realitás”, így vallott erről pontosan a minket is érdeklő fehér és piros rózsákat hozva példának:

„A közös tulajdonságokon alapuló szimbolikus összehasonlítás feltételezi azt a felfogást, hogy ezek a tulajdonságok lényeges részei a dolgoknak. Ha a középkori ember fehér és piros rózsákat lát virágozni tövisek közt, rögtön egy szimbolikus hasonlóság jut eszébe: pl. szüzekre és mártírokra gondol, akik glóriásan fénylenek üldözőik között. A hasonlatot az hozta létre, hogy a tulajdonságok azonosak: a rózsák szépek, gyengék, tiszták, a szüzek is azok, a rózsák pirosak, a mártírok vére is az. De ez a hasonlóság csak akkor lehet misztikus értelemmel teljes, ha a tertium comparationis, vagyis a tulajdonság, ami összeköti a szimbolikus egyenlet két tagját, mindkettejükben közös *lényeges* vonást tartalmaz: más szavakkal, ha pirosság és fehérség több, mint minőségen alapuló fizikai különbséget jelölő név, ha fehérség és pirosság lényeg, realitás.”¹⁰³⁸)

Hazánkban először talán a Karthauzi Névtelen írta le a rózsavirágokat „a tisztaság és a szeplőtelen szüzesség jegyeként”, de – egyebek mellett – „a tiszta szüzességgel” kapcsolja össze ezt a virágot a Cornides kódex Szent Dorottya-legendája is.¹⁰³⁹ Középkori eredetű folklórműfajunk, az archaikus imádságok gyakori kezdőformulája szerint Szűz Mária olyan, mint a fehér színű rózsza: „*Fehér rózsza, Mária,*”¹⁰⁴⁰ de pl. Balassi Bálint is „fényes fehér rózsának” nevezi szerelmét, Júliát.¹⁰⁴¹ Ugyanakkor „az ellenreformáció erkölcsi virágnyelve” szerint a rózsza általában is, vagyis az őt jellemző színtől függetlenül is szintén a szemérmesség fogalmát képviselte.¹⁰⁴² (A lányok testi érintetlenségét ebben a rendszerben – a középkorban nagyra becsült lilium helyett – a rozmaring képviselte, talán éppen ezért válhatott a magyar paraszti lakodalmak egyik fontos kellékévé ez utóbbi növény). De egy 18.

---

tudtukra adó „előhírnökké” (LÁJER 1887, 29). (A teljes képhez ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy a lilium a görög mitológiában az alvilág jelképe volt, ld. PROPSZT 1997b, 307).

¹⁰³⁷ Vö. „A reneszánsz kései időszaka, különösen az azt követő manierizmus megengedte a [latin] 'lilium' kifejezés nem szószertinti fordítását, s annak a rózsajelképhez való beleolvastásával a rózsakénti értelmezését” (GÉCZI 2003, 148).

¹⁰³⁸ HUIZINGA [1938], 192.

¹⁰³⁹ GÉCZI 2003, 147. Vö. a következő festmény címével: Ismeretlen mester: Szűz, rózsával. (Kassa, 1500 körül, Nemzeti Múzeum, Budapest). Részben szemérmesség-jelképnek tartja a rózsát Gyöngyösi István is: „Fejír és piros színt egyvelített egyben./ Szerelmet s *szemérmét* rekesztett amelyben,/ Ezt vette magára, s ül a rózsza ebben./ Fitogatja magát, lehet ennél szebben.” (PorMF I. könyv IV. rész 23 vers).

¹⁰⁴⁰ Vö. a Peer kódex bűn nélkül fogant „szép, tiszta rózsá”-nak mondja Máriát, az óbudai klarisszák Nádor-kódexének (1508) *Farkasb ellen* fohászokója pedig a „szízeknek rózsájaként” definiálja Krisztus anyját (GÉCZI 2003, 148). A rózsajelképek hagyományának „legerőteljesebb fenntartója a középkor második szakaszában” pontosan „a Mária-kultusz” volt, a rózsza Mária-virággá (Mária attribútummá) formálódott, majd ennek a tradíciónak „a reformáció után a katolikus keresztény változata is kialakult: a 'Mária országa' elképzelésben, illetve a rózsafüzér-mozgalomban” (Uo. 163). Nem csupán mellé társult a rózsza, hanem egyenesen azonosult vele (*rosa mystica*), hiszen úgy tekintettek Jézus anyjára, mint a teremtéskori rózsára „amely megőrizte eredeti, paradicsombeli ártatlan – tövis/tüske nélküli – állapotát” (REUSS 1997, 395).

¹⁰⁴¹ Ld. HORVÁTH 1899, 465.

¹⁰⁴² A hús növényből álló lista és a növények Lukás Martini szerinti szimbolikai jelentése magyarul 1591-ben Péchi Lukács fordításában jelent meg, a teljes listát ld. RAPAICS 1932, 127-128; 357.

századi költemény ugyancsak a – színjelző nélküli – rózsát dicsóítja ekképpen: „Rózsa! Képe vagy te az ártatlanságnak.”¹⁰⁴³

Talán a rózsza szeméremesség/szüzesség jelentésével függ össze az is, hogy a rózsza a hagyományos paraszti társadalom elképzelései szerint (legalábbis egyes tájegységeken) a női nemi szervet, ill. annak valamely részét,¹⁰⁴⁴ másutt a szűzhártyát jelölte.¹⁰⁴⁵ (A női nemi szerv... rózsának, bimbónak nevezése” egyébként az arab irodalomból is ismert).¹⁰⁴⁶ A magyar folklórban a virág (vagy gyümölcs) leszakítása „a testi szerelem élvezését”, a „szerelem beteljesülését” jelzi, kifejezetten a rózsza letépése ezek szerint pedig azt fejezi ki, hogy „vége a leányságnak”, azaz a test érintetlenségének.¹⁰⁴⁷ (Vö. Tóalmáson mondták: *Szép rózsát szakít* 'Szép lányt vesz feleségül').¹⁰⁴⁸ A rózsza-leszakítás motívumának azonban régi irodalmi előzményei is vannak: egy „13. századi francia allegorikus verses regényben, A Rózsa regényében (Roman de la Rose) a Rózsa a szeretett nő szimbóluma. A költő sok viszontagság után leszakítja a Rózsát, azaz elnyeri a szeretett nőt.”¹⁰⁴⁹ De nem csak a rózsza, hanem önmagában a piros is összekapcsolódott a szeméremmel, ill. a női szeméremtesttel. Kéri Katalin kutatásai szerint pl. a középkori iszlám irodalomban ez a szín nem csupán a szerelmet szimbolizálhatta, de kifejezhetette „a nő szeméremességét, az epekedő szerelmesével kacérkodó szűzlányt”, sőt még a nők ágyékára (*vulva*) is utalhattak vele.¹⁰⁵⁰ Ha figyelembe vesszük a magyar „szemérem” szó egyik régies, ill. irodalmi nyelvben használatos jelentését: 'férfi vagy női szeméremtest és közvetlen környéke'¹⁰⁵¹ még inkább érthetővé válik, miért kapcsolódhatott össze a „piros rózsza” és a női ágyék: azonos (leginkább rózsaszínű) tónusok jellemzik mindkettőt.

5.5.2. Piros szemérem, piros szégyen

Az arc és a rózsza kapcsolata egymással,¹⁰⁵² ill. a pozitív *piros* színjelzővel vitán felül álló tény. Magából az arcot előntő pírból, pontosabban az elpirulás mögött álló érzelmekből viszont a *piros* szóval jelölt színhez társított szimbolika egy része is értelmet nyerhet. A szeméremesség és az elpiruló arc¹⁰⁵³ asszociációs sor vonalán könnyedén megmagyarázhatóvá

¹⁰⁴³ A' hervadt rózsza. Péteri Takáts József költeményes munkája Bécs, 1796. 61.

¹⁰⁴⁴ ÚMTSz IV. 773.

¹⁰⁴⁵ SzegSz II. 376. Talán a szűzhártya rózsaként való értelmezéséhez lehet köze, hogy egy 16. századi recept egy porrá tört „piros rózsza” adalékkal készített (méhbe öntendő) szert ajánl a nők elvesztett ártatlanságának „visszaállításához”, pontosabban ahhoz, hogy a nők fenn tudják tartani szüzességük látszatát. (Ld. a „Hogy egy asszony olyan legyen, mintha szűz lenne” elnevezést viselő receptet itt: FÓNAGY 1943, 297). Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de a *piros* feltűnik a terhesség-megszakítás kapcsán is, egy 19. századi adat szerint ugyanis előfordult, hogy méhbe szűrt „piros tollszárat” használtak a nem kívánt magzat vetélésének az előidőzésre (GÉMES 1987, 98). Talán utóbbi esetben a menstruációs vér pirosságának analógiája okán választottak épp *piros* színű tollszárat.

¹⁰⁴⁶ GÉCZI 2000.

¹⁰⁴⁷ TÁNCZOS 2006, 281; DANKÓ 2001, 22.

¹⁰⁴⁸ ÚMTSz IV. 773. Vö. „Házasoggy meg, ha meg akarsz,/ Végy el engem, ha el akarsz,/ Mer ha engem elszalajtasz,/ Illyen rózsát nem szakajtasz” (ABAFI 1875, 23).

¹⁰⁴⁹ KEMÉNY 2002, 171.

¹⁰⁵⁰ KÉRI 2003.

¹⁰⁵¹ Ld. a Magyar Értelmező Kéziszótár „szemérem” szócikkének 3. számmal feltüntetett jelentését.

¹⁰⁵² „Rózsa arc” (MARGALITS 1896, 22).

¹⁰⁵³ Vö. „chac hamar ki ielenti magát az feier emberekbe, es orczaiokba az *pirossag*, mely az *szemermesseg* nec leg közelb valo köuete” (Pécsi Lukács: *Az keresztien szvzeknec...* 1580.); az arc, mint a „szeméremességnek *piruló rózsája*” (Gyöngyösi: PorMF I. könyv V. rész 37. vers); „*Artatlan pirosság* borította el ortzáját” (Báróti Sándor: *Léonorka* 1775). A 19. században a rózsza pirossága mellett akár már a pipacs színe is szeméremjegyként

válí a Dugonics „jeles mondásai” közt szereplő szólás: *Piros, mint a szűz*.¹⁰⁵⁴ De ha csupán az – elpirulásra hajlamos – arccal összefonódó *piros* szóból és ennek a színnévnek az arcbőr kontextusában képviselt pozitív jelentéseiből indulunk ki, akkor is természetesnek tűnik az összefüggés egyrészt (a rózsához hasonlított) szép *piros* orcák, ill. a fiatalos üde arcbőr, másrészt pedig a költői nyelvben a bimbózó vagy viruló rózsaszálakhoz hasonlított leányok¹⁰⁵⁵ (szintén a rózsza jelképben megtestesülő) szüzessége között. Kutatásaim szerint voltaképpen három különböző, de egymással többféle szálon is összefonódó szimbólum is képviselhetette egykor a testi-lelki ártatlanság erényét:

1. szemérmesen *elpiruló* (sokszor a rózsához hasonlított: *rózsaszínű/rózsás*) arc
2. maga a *rózsza* virág,
3. az a *pirosnak* mondott szín, amellyel általában az arc és rózsavirág színét is jellemezték

Hogy a piros szín az elpiruló arc vagy az ártatlanságot szimbolizáló rózsza árnyalata révén került-e összefüggésbe a szüzesség egykor igen nagyra becsült erényével,¹⁰⁵⁶ (vagy éppen a rózsához hasonlított szeméremtest valós színezete kapcsán) esetleg egyaránt mindezek hozzájárultak ehhez, utólag már nehezen kibogozható problémának tűnik. Mindenesetre az bizonyos, hogy hazánkban a *piros* névvel illetett szín önmagában, vagyis a rózsza jelkép nélkül is összefonódik a szemérmességgel és a tisztességgel. Jó példa erre az a 17. század tájáról származó csúfoló ének, amely a cölibátusban élő papokhoz társítja ezt a színt:

Isten vetne vendéget: *papoknak pirossát* [értsd: szemérmes/szűz, esetleg – gúnyos éllel – szemérmeskedő fajtáját],
Deákoknak nyakassát, tótoknak talpassát stb.¹⁰⁵⁷

A *piros* azonban korábban természetesen nem csupán az önmegtartóztató szerzetesek jelzője volt, hanem sokkal inkább a női tisztesség kifejezője lehetett. A megesett a lányok egyes helyeken (pl. Gömörben) még a közelmúltban sem viselhetek piros vagy rózsaszínű kendőt,¹⁰⁵⁸ hiszen nem társadalmilag elfogadott módon – hanem épp ellenkezőleg: házasságon kívül – lettek várandósak. Valószínű, hogy a 18. század elején Mikes Kelemen sem testi szépsége miatt nevezte egyik levelében a lakodalmaára készülő Köszeghy Zsuzsannát „piros

---

tűnhetett fel: „Testesült *szeméremként* áll/ Ez lesütvén szemét,/ Képén [a halvány] rózsza [égőpiros] pipacsosá vál/ S neveli kellemét” (Kis János: Julis, 1825).

¹⁰⁵⁴ Dugonics: MPéld I. 228.

¹⁰⁵⁵ Ld. „a rózsza az élet tavaszának örvendő, testi s lelki kellemeivel *viruló hajadonnak* legalkalmasabb jelképe. Az eszményi hajadonnak mintaképe minden idők s népek felfogása szerint a rózsza” (LÁJER 1887, 20. Kiemelés az eredetiben). Magyar vonatkozásban is könnyen igazolható az utóbbi állítás, hiszen pl. Dugonics arról ír, hogy bevett szokás a szüzeket a rózsabimbóhoz hasonlítani: „E’ Magyar Szokás a’ Rózsákhoz hasonlítja az itt nevelt Szüzeket; mellyek akkor kedveltetnek leg-inkább, midőn Bimbójokból ki-nyílani kezdenek” (Dugonics: E I. 41).

¹⁰⁵⁶ Adalékul ahhoz, milyen fontos volt egykor a szüzesség, megemlíthető, hogy „a magyar törvények mindig nagy erővel védték a női tisztességet. Aki erőszakot követett el, azt Szent László törvényei értelmében oly keményen büntették, mint a gyilkosokat, mert a stuprum violentumot mint erkölcsi gyilkosságot fogták fel. A későbbi századok folyamán azt is szigorúan büntették, aki szóval mocskolta egy hajadon ártatlanságát” (VAJDA 1996, 339).

¹⁰⁵⁷ A protestáns Szenesey György 1704-ben befejezett dalkönyvéből származó *Lakodalmi gajd* című dalt Thaly Kálmán tette közzé még a 19. században (ld. THALY 1864, I. 345).

¹⁰⁵⁸ UJVÁRY 2002, 692.

leánynak”,¹⁰⁵⁹ hiszen – mint később írja – „a kis Zsuzsinak igen fősvényen osztogatták a szépséget”, hanem sokkal inkább azért, mert úgy vélte, hogy „rendes, tisztességes személy és tiszta jószág.”¹⁰⁶⁰ Eszerint tehát a *piros* jelző egymagában is kifejezhetette a rózsaszimbólumában is megtestesülő női tisztességet. A folklórban is előfordult, hogy a rózsaszín és a piros szín külön-külön jelezte ezt az erkölcsi értéket, ahogyan arról a következő (18. század végi vagy 19. század eleji) vásári nyomtatványon szereplő, *Az anyját eldaraboló Igacs Ruzsi nótája* címet viselő sorok is tanúskodnak:

Vén anyádnak haláláért
Holtig vasra verettél.

Ökörfarkkórónak a szára
Elhervadt a sárga virágja.....
Oda hát Ruzsinak a *rózsája*.
Piros volt Ruzsi még lány volt
Még rabokkal lakossal nem volt.
Áll ajtóján három strázsza....
Hadd szenvedjen
Huszonötöt a farára
Bestelések kurvanyjára!¹⁰⁶¹

Eddig amellet érveltem, hogy a *piros* szóval jelölt szín szemérem-tisztesség jelentése egyrészt az ártatlanságot szimbolizáló rózsaszín közönséges (*piros* szóval jelölt) színében, másrészt pedig egyszerűen csupán az (általában a *piros* jelzővel illetett) arcon jelentkező szűzies elpirulásban gyökerezhet. El kell ismerni azonban, hogy az utóbbi, vagyis az elpirosodó arc nem csupán az ember ártatlanságáról vallhat, hanem éppen ellenkezőleg, bűnösségét is leleplezheti (vö. *A megpirulás festéke a jó erkölcsnek*,¹⁰⁶² ill. *Aki pirul, vétett*).¹⁰⁶³ Erre utal a következő 18. századi „a’ szemérem” fogalmának megfejtésére váró „találós mese” is:

A’ hajnalnak pirosságát
Az enyim fellyül múltja,
Az ember’ ártatlanságát,
‘S bűnét is el árúlja.¹⁰⁶⁴

---

¹⁰⁵⁹ „Tudja-é kéd, hogy most csakhamar egy leányból asszonyt csinálnak? Nem tudom, mikor leszen az a szerencsés nap, de azt tudom, hogy igen akarnám, ha az én lakadalmom olyan közel volna, mint azé a *piros leányé*” (Mikes Kelemen: *Törökországi levelek* ld. <http://mek.oszk.hu/00800/00880/html/22>. levél, 1718).

¹⁰⁶⁰ Uo. 24. levél, 1719. (Ld. még: HORVÁTH 1899, 673).

¹⁰⁶¹ Ld. THALY 1864, II. 391. A kipontozott részeket obszcén voltuk miatt cenzúrázta Thaly.

¹⁰⁶² Vö. a kínai színészeknél a piros arcfestés a szereplő hűségét és becsületességét jelzi, mivel csupán a tisztességes ember pirul el, „ha füllent egyet, vagy rosszat cselekszik” (RAUGUL é. n. 7).

¹⁰⁶³ ALMÁSY 1890, 91. 66. Ilyesféle elpirulásról szól a Torockón feljegyzett következő farsangi paródiarészlet:

„A fekete ördög bizony munkálkodik,
leányok orcája rögtön *pirosodik*,
mert a ronda mindent bekent e [piros] festékekkel,
ne haragudjatok, lányok, tőrjétek el” (KUN KRIZA 1996).

III. a következő 1756-ból való perszöveg is: „a réten tsak közel egj árkotskáb(an) látám... kylymét... Feleségével nyilvánágon paráználkodni... Ezzel eő kylyme tsak *el pirossadék* s énis eljövék onnan” (SZT II. 1143).

¹⁰⁶⁴ Péteri Takáts József költeményes munkája Bécs, 1796. 117.

A „piros szemérem” fogalmához tehát közel áll a bűn, továbbá a bűntudat okozta (negatív töltetű) szégyenérzet éppúgy,¹⁰⁶⁵ mint a szeméremből fakadó (pozitív töltetű) szégyenlősség. Ez utóbbit is jelölheti azonban a *szégyen* szó, mivel a *szégyenpír* mögött sem feltétlenül valami helytelen viselkedés vagy szégyenletes cselekedet bújik meg, hiszen ez a főnév a régi magyar nyelvben egyszerűen ártatlan elpirulást is jelölhetett. (Pl. „A’ nyájas, szelíd erkölcsű leányok arczát *szégyen-pirosság* futá-el ’s zavarba jöttek.”¹⁰⁶⁶ De ez megfordítva is igaz, a *szemérem* szó is jelölhetett korábban bűnt és szégyent. Pl. „Nagy *szömérem* ez az embereknek, hogy olyan nagy háládatlanság találtatik öbenek.”¹⁰⁶⁷) Minden bizonnyal szüzességükből fakadó tisztességük jelének tekinthető a turai menyasszonyok piros fejdíszé is, ott ugyanis „a menyasszonyi koszorúra elől két piros *szégyönpántlikát* varrtak,” amelyek „régik szokás szerint a szemet takarták.”¹⁰⁶⁸ Nyilvánvalóan ehhez a képzetkörhöz kapcsolódik a Kalocsán használt *szégyönpiros* és a *mönyasszonypiros* színmegjelölés is.¹⁰⁶⁹ A *szégyönpiros* a német nyelvben is megvan a megfelelője, a (középfelnémet) *schame(de)rot*.¹⁰⁷⁰ Már csak azért meg kell emlékezni az utóbbi színnévről, mert ez az idegen szó újabb bizonyítékkal szolgál számunkra a magyar *piros* színnevezés és a szemérmesség fogalmának a kapcsolatára. Egy 18. századi szótár ugyanis a *Schaamroth* színnévet a következőképpen fordítja: „Piros, Szemérmes Színű.”¹⁰⁷¹

Nyelvünk ugyanakkor a *szégyenpiros* mellett *szégyenvirág/szeméremvirág*ot is ismer. Erről a növényről jómagam csupán a vajdasági Szilágyin hallottam, de történetét Moldva sok településén ismerik és a hozzá fűződő hagyományt egyebek mellett Kolozs és Baranya megyéből is feljegyezték.¹⁰⁷² Ez virág, vagyis a vadmurom (*Daucus carota*), amelyet a moldvai településeken *fehér virágnak*, *lányok szemérmének*, *szégyenburjának*, *szeméremburjának*, a baranya megyei Nagyvátyon *szégyömvérágnak* és *szömérmérvérágnak* neveznek), és amely „a hiedelem szerint” a leányok szemérmét, szégyenérzetét fejezi ki, „ami – a világ általános hanyatlásával együtt – természetesen rohamosan csökken.”¹⁰⁷³ A vadmurom ernyős virágának a közepe néha pirosassá válik, amiről azt gondolják, hogy „ez a piros folt valamikor sokkal nagyobb volt.”¹⁰⁷⁴ Amíg a leányok tisztességesek voltak, a virágszirmok piros színben virítottak, de ahogyan csökkent bennük a szemérem, úgy terjedt szét a fehér szín. Napjainkban már a szirmokon csupán „kicsi [a] veresség... feje [az] egészen. Szégyen nincsen” – állapította meg sommásan Halász Péter egyik pusztinai adatközlője.¹⁰⁷⁵ Vagyis e növénynek a kontextusában szintén – a tisztasággal asszociálódó fehérrel ellentétben – a piros

¹⁰⁶⁵ Vö. a német *rot* a középkorban még szintén kifejezhette (egyéb pozitív és negatív fogalmak mellett) ezt a fajta – gyalázatossággal párhuzamba hozható – szégyent (ld. JONES 2013, 398).

¹⁰⁶⁶ Utazás’ sikere. *HasznM* 1834/2. 190. Vö. *pirom(g)ság* ’szégyen, ill. emiatt bekövetkező (el)pirulás’ „Neked gondod legyen különben magadra, Mert *piromságot* kapsz még ma orcádra” (ÚMTSz IV. 500-501).

¹⁰⁶⁷ Heltai Gáspár 22. számú fabulája („Az agg lóról és agg agárról”) Ld. <http://mek.oszk.hu/06400/06417/html/heltaiga0040023.html>

¹⁰⁶⁸ VARGA 1982, 68.

¹⁰⁶⁹ GÁBOR 1938, 31.

¹⁰⁷⁰ JONES 2013, 322.

¹⁰⁷¹ Jambressich, Andrea: *Lexicon latinum: interpretatione Illyrica, germanica et hungarica locuples...* Zágráb, 1742. 808.

¹⁰⁷² NAGY R. 1942, 303.

¹⁰⁷³ HALÁSZ 2010, 450.

¹⁰⁷⁴ NAGY R. 1942, 303.

¹⁰⁷⁵ Uo.

szín az, amely a szemérem és a női tisztesség kifejezője. Ahogyan egy somoskai asszony mondta: lánykorában még ez a virág „mind *veres* volt, olyan szemérmes volt a világ.”¹⁰⁷⁶

Ha a piros szín szeméremmel, ill. szüzességgel való kapcsolatából indulunk ki, könnyedén megmagyarázhatóvá válik Szűz Máriának a képi ábrázolásokon megjelenő piros öltözeke is. A 16. században V. Pius pápa írta elő, hogy Szűz Máriát csupán piros ruhában és kék palástban szabad ábrázolni¹⁰⁷⁷ (a középkori egyházban azonban még csupán a kék kapcsolódott Máriához, vizsgálataim szerint az idős asszonyok most is az égszínkéket tartják Mária színének).¹⁰⁷⁸ Mária piros ruhaszíne nyilvánvalóan mindenekelőtt a szépségét hirdette, valószínű azonban, hogy szemérmes voltát,¹⁰⁷⁹ ill. ezzel szoros összefüggésben szüzességét is.¹⁰⁸⁰ De önmagában a Szent Szűz „pirosságára” való utalások, ill. fenséges kinézetének egyszerűen a *szép* jelzővel való hangsúlyozása is magában hordozhatta a testi érintetlenség képzetét. Hiszen – mint arra Tánczos Vilmos rámutat – a *szép* szó (a lat. *pulchra* szóhoz hasonlóan) a régi magyar nyelvben a következőket jelölte: ’szent’, ’szűz’, ’tisztá.’¹⁰⁸¹

Mellékesen jegyezzük meg, hogy más népek körében nem csupán a rózsza, hanem a vér (nyelvünkben szintén a *piros* szóval jelölt) színe is kapcsolatba került a női ártatlanság fogalmával. Pl. az örményeknél egykor a nászéjszaka után a férjhez adott lány szülei piros almák osztogatásával jelezték az összegyűlt rokonság számára azt, hogy a menyasszony a házasságra lépése előtt még szűz volt: a szülők „büszkén kínálgatták az almát” ezzel hozva mindenki tudomására, hogy lányuk „megőrizte a tisztaságát. Az almák *vérvörösek* voltak.”¹⁰⁸² A házasság elhálása után körbehordozott véres lepedő/fehérenemű régi hazai – egyes magyar nyelvterületeken néhol még a 20. században is élő – szokására¹⁰⁸³ emlékeztet az iménti örmény hagyomány. Éppen ezért az almák színét is talán inkább az elhálással együttjáró női vérrel asszociálták, semmint a szemérmes arcpírral. Már csak azért is, mert a rózsás arc halványpiros, a vér tónusa viszont élénk, éppúgy ahogyan a szajhasághoz asszociált pirosé.

5.5.3. A rosszféle nők és a *piros*

A szenvedélyes tüzes piros szín erőteljes erotikus asszociációkkal is bír, éppen ezért a történelem folyamán szerte Európában a szüzesség ellenpólusát képező szabados nemi élet kifejezőjévé is vált.¹⁰⁸⁴ A keresztény tanokban a 13. században rögzült hét főbűn közül a piros

¹⁰⁷⁶ HALÁSZ 2010, 451.

¹⁰⁷⁷ FÖLDVÁRI 2015b

¹⁰⁷⁸ FLÓRIÁN 1997, 763. Vö. „Ég színű selyem” palástban írja le a felékesített Máriát pl. a *Makula nélkül való tükör* is (ld. *Makula-Nélkül-Valo Tükör Melly Az Üdvözítő Jesus Kristusnak...* Nagyszombat, 1746, 61). Vö. „Mária ünnepekkor a katolikusok a kék színt hangsúlyozzák” (LENGYEL 1991, 289). A magyar falvak 20. századi szakrális gyakorlatában azonban a Mária ünnepekhez nem csak a kék, hanem az ártatlanságot szimbolizáló rózsaszín is társult, úgymint a Nógrád megyei Szandán (LIMBACHER 1994, 149), vagy Gánton, ahol a Christkindl-játék Máriát megszemélyesítő szereplői olyan koronát viseltek, amelyre „rózsaszín vagy világoskék szalagot” tűztek (GELENCSÉR–LUKÁCS 1991, 143).

¹⁰⁷⁹ Ebben a szimbolikai rendszerben ugyanis a *piros* a szemérem kifejezője, a *fehér* viszont nem a tisztaság és az ártatlanságé (amelyet a fehér liliom is képvisel), hanem az – a fehér „színtelenségéből” fakadó – egyszerűségé: „Álljatok elő tehát a próféták és az apostolok kenőcseivel és díszével ékesen, gyűjtsetek csillogó fehérséget az egyszerűségből, *piros színt a szeméremből*” (Tertullianus művéből idézi: KLANICZAY 1990, 170).

¹⁰⁸⁰ A szemérem és a test érintetlensége közti szoros kapcsolatot egy, a rózsza virágot emlegető közmondás is megörökíti: *Mint rózsához az illat, úgy szűzhöz a’ szemérem hozzá terem* (Dugonics: MPéld I. 211).

¹⁰⁸¹ TÁNCZOS 2006, 90. 144-145. 190.

¹⁰⁸² Romuald Korastól idézi: SZENTI 1993, 96.

¹⁰⁸³ Erről ld. bővebben: VAJDA 1996, 339-440.

¹⁰⁸⁴ A szajhának Németországban és Olaszországban piros ruhát, Bernben piros sapkát kellett hordaniuk, a bordélyház pirosa (így a *vöröslámpás ház*) is ebből a hagyományból eredeztethető (LEIMGRUBER 2007, 25).

a paráznaság (és a gög)¹⁰⁸⁵ mellé társul,¹⁰⁸⁶ majd a reformáció során még inkább negatív státuszba süllyed. Luther pl. „a nagy babiloni parázna módjára pirosra pomádézott pópista Róma emblematisz színét látja benne.”¹⁰⁸⁷ A közelmúlt paraszti gyakorlatában szintén elsősorban a romlott erkölcsöt jelképezte ennek a színnek a felöltése, pl. saját gyűjtésem szerint egykor néhol „kurvásnak” tartották a piros fejkendő, de Györgyfalva viselete kapcsán is lejegyezték, hogy ott korábban „ha egy fiatal menyecske csak fekete alapon pirosbabos keszkenőt talált venni”, rögtön megszólták, fejkendőjét azonnal „kurva keszkenőnek” bélyegezték.¹⁰⁸⁸ Csíkszentdomokoson a piros színt szintén a testi szerelem beteljesülésével azonosították, pl. a lakodalmi fenyők kapcsán:

„a menyasszonyos ház előtti fenyőket, vagy a tornác oszlopaikat fenyőgírlanndal kötik össze vízszintesen, amelybe fehér virágot fonnak. Ennek *szűzkoszorú* a neve, és a menyasszony tisztaságát jelképezi. (...). Ma is, amikor fonják... megkérdezik a menyasszonytól: *ne kössünk-e belé vaegy pirosat es? Met, vigyázz, ha úgy vagy (ti. állapotos), a koszorú megmozdul a fejedén!*”¹⁰⁸⁹

A házasságon kívüli nemi élet összekötése a *piros* szóval és színnel egyébként a történeti forrásanyagban is visszaköszön, pl. abban az erdélyi perben, ahol egy rossz hírű asszony csúfneveként a „*Piros Kurva*” jelzős szerkezettel találkozunk.¹⁰⁹⁰ A *piros* ebben a kontextusban való használata azonban véleményem szerint nem feltétlenül „a szajhasággal asszociálódott skarlátvörös színre” utal,¹⁰⁹¹ hanem sokkal inkább a rózsaszínű arc mesterséges úton történő élénkebbé tételére: vagyis az *arcpirosításra* (másképpen az arc „mázolására”),¹⁰⁹²

Vö. „A *piros* szín Krúdnyál és több kortársánál (így Adynál is)... a szexuális vágnak a kifejezője” (KEMÉNY 2002, 182).

¹⁰⁸⁵ A sokáig csupán drága anyagokkal társuló és magas előállítási költséggel járó élénk piros ruhaszínt a hiúság és a gög bűnére csábítónak vélték, éppen azért a negyedik lateráni zsinat meg is tiltotta ennek a színnek a viselését a klérus közönséges tagjai számára (PLEIJ 2004, 67).

¹⁰⁸⁶ PASTOUREAU 2012, 65.

¹⁰⁸⁷ PASTOUREAU 2012, 174. Vö. „A piros negatív jelentése a testi szenvedélyek megbélyegzéséhez kapcsolódik, a skarlátvörös a »nagy babiloni parázna« színe” (Jel 17,3-7)” (KUSZMANN 1997, 383).

¹⁰⁸⁸ PAP JÁNOSSY 1971, 504.

¹⁰⁸⁹ BALÁZS 1994. Vö. A következő népdalban a fehér rózsza a hajadon leány, a piros rózsza pedig a szerelemben jártas édesanya jelképe: „Tűlső soron a mi házunk,/ *Fejér* rózsza nyílik nálunk,/ Ha *fejér* kell, azt is adok,/ Ha *piros* kell, magam vagyok” (ERDÉLYI Zs. 1961, 179). Vagy: „Ha *fehér* rózsza köl, szakasztok, Ha *piros* rózsza köl, magam vagyok” (ABAFI 1875, 20). A parasztság előbeszédében azonban a fehér és a piros rózsza egyszerűen csupán az arcszínnel is azonosulhatott, pl. egy a fehér arcú leányt intett így az édesanyja: „hát te azt gondolod, hogy mindenki a piros rózsát szereti? Tudd meg kislyányom, van olyan is sok, aki a fehér rózsát szakítja le, mert neki az a legszebb” (BALOGH-FÜLEMILE-STEFÁNY 2004, 22).

¹⁰⁹⁰ „1814:... *Piros Kurvának* és Todorának hívták... Az első Férje-is azért hagyta el hogy látta hogy sokakkal barátkozik” (SzT I. 580). Ugyanerről a személyről: „az előtt *Piros kurvának* szokták nevezni; de Nevét érdemlő Cselekedetét én soha nem láttam” (SzT III. 281). Ill. „*Piros Kurvának* ... hívták. Ifjú korában is elég rossz hír hallatott felőle” (SzT IV 985). Végül: „Jol tette, hogy le Kurváztá, mert *piros Kurva* volt, örökkön örökké azis lesz holtig” (SzT V. 1034).

¹⁰⁹¹ FINLAY 2004, 152. Vö. A Károli-féle Bibliafordításában olvasható: „Ha *bűneitek skarlátpirosak*, hófehérek lesznek, és ha vérszínűek, mint a karmazsin, olyanok lesznek, mint a gyapjú” (Ézs. 1,18). A „skarlátot” az erkölcsi romlottságot jelképező bibliai várossal, a „pirosuló Sodomával” kapcsolatban említi pl. Csokonai is egyik korai költeményében: „Vélnéd, hogy a nyalkán pirosuló Sodoma/ A legjobb gyümölcsök szép paradicsoma:/ Pedig ha *skarlátja* szádba ketté válik,/ Várt gyönyörködésed mind hamuvá válik” (Csokonai V. Mihály: A színesség, 1785 körül)

¹⁰⁹² Pl. egy 19. századi szövegben a rabszolgának eladott szüzön a kereskedő azt lesi, hogy a lány arcának „ártatlan pirosságát az anya természet, vagy pedig mesterséges *mázolás* varázslá-e rá” (A' czirkasszi nővásár *Társ* 1833, 55).

pontosabban annak túlzásba vitt mértékére. Méghozzá leginkább azért, mert a magyar nyelv nem csupán a természet adta élénk, hanem a növényi, ill. egyéb pirosítószerrek révén pirossá tett arcszín kifejezésére is a *piros* szót alkalmazta, már az írott források megjelenésétől fogva:

„1573:... az kato leány p(rae)dicatora latta hogi *pirossak* voltak archul kerdette az kissebiket my lelte azt Monta hogi az Anna kente Meg.”¹⁰⁹³

Utóbbi idézetben érdekes módon pontosan az a „kenni” ige szerepel, amelyet a moldvai csángók még ma is használnak az arcpirosítás kifejezésére: Klézsén pl. a terjőke kígyószisz (*Echium vulgare*) virágról mondták, hogy „a fejrénépek az orcájukat kenték vele.”¹⁰⁹⁴ Az arc pirosításának vagy régebbi nevén „kendőzésének”¹⁰⁹⁵ szokására fókuszálva a következőkben arra is megpróbálok magyarázatot keresni, hogy miért jelölheti a *piros* szó a szüzesség/tisztesség mellett ennek ellenkezőjét, azaz a nemi szabadosságot is.

5.5.4. A kipirosított céda

Míg a sminkelés az ókori Egyiptomban a felsőréteg kiváltságaként a társadalmi hatalom jele volt, addig az antik görögöknél a hetérák piros ajkai a vonzóság és az öntudatosság pozitív jelképeként értelmezhetők. Jóllehet a középkorban a prostituáltakon (nőkön és férfiakon egyaránt) és a színészekon kívül senki sem használt sminkszereket, a női szépségideál, és az egészségességről vallott nézetek mégis megkövetelték a természettől való szép piros arcot és ajkakat. A sminkhasználat társadalmilag csak a 18. században szélesedett valamelyest, amikor Nyugat-Európában a barokk és a rokokó stílus révén a piros ajkakat és orcákat előnyben részesítő udvari elegancia jött divatba. Ekkortájt a smink a ruhával együtt az udvari körhöz való tartozást, azon belül is rangsort jelzett. Egészen addig így is maradt ez, míg a polgári értékrend kialakulásával és terjedésével párhuzamosan a kipirosított arc és a kifestett száj a homoszexuális dandyk és a hírhedt kurtizánok világába szorult vissza. Ekkor a polgári erkölcsiség által elvárt „nemi viselkedés” a sminkelést immár végérvényesen a női nemmel kapcsolta össze, ill. a szexuális vonzerő tárgyává tette.¹⁰⁹⁶

Bár azt imént azt írtam, hogy a középkorra még nem volt jellemző sminkhasználat, kivételek azonban bizonyosan akadtak. Hiszen az illemben néhol még belefért némi arcpirosítás, a száj festése azonban ténylegesen a rossz nőszemélyek (boszorkányok vagy cédák) ismertetőjegyének számított. Bár az egyházfők és a moralisták rosszalatták a sminkelést, mégis akadhattak, akik megpróbálták mesterséges úton fokozni a Teremtőtől kapott természetes szépségüket. Legalábbis erről vallanak a korabeli, sminkszerek készítmésmódját tartalmazó receptek, amelyek máig fennmaradtak.¹⁰⁹⁷

Hazánkban a 18. században bizonyosan elterjedt volt az arcfestés a nemesi hölgyek körében. A nemesurak, az értelmiségiek és az egyházi személyek azonban általában nem nézték ezt jó szemmel, így az úri dámák sminkelési szokásai ebben az időben, de még később

¹⁰⁹³ SzT I. 414. Vö. „Mint a mely orczat meg *kennék* az áll festéckel tündöklük: így a [Jób] leánia orczáia szép volt, mint ha *kente fente* volna” (Melius Péter: A Sz. Jób könyvének fordítása Várad, 1505. Ld. NySz I. 835).

¹⁰⁹⁴ HALÁSZ 2010, 277.

¹⁰⁹⁵ A „kendőzés” szót arcfestés értelemben használja pl. Faludi Ferenc is: „Oktatják... mutatják a *kendőzésnek* eszközeit, mennyire légyen szabad nevelni az arcákon a *pirost*, hogy meg ne sokallják a szemek; s mint kellésék elejét venni, hogy a veríték le ne mossa és el ne árulja a vendégszint” (Faludi F.: *Nemes asszony... i. m.*). Különösen figyelemreméltó utóbbi idézet *vendégszín* kifejezése az arcpirosítóra, amely ma nem használatos, szemben a hasonló felépítésű – ’paróka’ értelmű – *vendéghaj* összetétellel.

¹⁰⁹⁶ FIERZ 2007.

¹⁰⁹⁷ PASTOUREAU 2017, 81-82.

is sokszor csúfolódások céltáblájává vagy éppen erkölcsi tanmesék tárgyává váltak. Ezt igazolja a következőkben elemezendő két szöveg is.

Elsőként lássunk Csokonai Vitéz Mihály *Dorotya, vagyis A dámák diadalma a fárságon* (1799) című regényéből egy részletet, amely egy úri nők közt zajló hangos perpatvarról szól. Az ábrázolt jelenet szerint az egyre inkább elfajuló csata hevében egy bizonyos Johanna nevű szereplőről ledörzsölődik az arcfestéke:

„De *Johanna*, kinek rózsákba mártatott
Orcája született hajnalszint¹⁰⁹⁸ mutatott,
Johanna újonnan Ecsét megtámadta:
De orcáját Ecse addig cirolgatta,
Míg mind elenyészett a Johanna vére,
S hajnalszíne maradt az Ecse kezére.
Iromba lett a szép *cerussa s miniom*,
Olyan lett a rózsa, mint a sásliliom. -
Így hálnak el gyakran egy orcafogásra
Sokan, kik rászoktak a képmázolásra,
Azok, akik nappal angyali bálványok,
Éjszaka lüdercek s merő boszorkányok.”¹⁰⁹⁹

Az „Iromba lett...” kezdetű sorhoz Csokonai magyarázó lábjegyzetet fűz, amelyben rámutat arra, hogy a „*cerussa*” szó alatt voltaképpen „fejér festéket, fejér kendőzöt” vagyis arca felvihető fehér szépítőszert, egyfajta fehér alapozót/púdert kell értenünk (vö. lat. *cerusa* ’ólomfehér’),¹¹⁰⁰ a *miniom* pedig „egy neme a piros festéknek.” Az utóbbi kapcsán még azt is megjegyzi, hogy „a jóféle orcafestő piros színnek a neve *carmin*.”¹¹⁰¹ Ezt a kosenil tetűből¹¹⁰² (ld. az V. mellékletet) készülő pirosítót talán azért nevezi Csokonai „jófélének”, mert az egészségre ártalmatlan szemben a miniummal és a cinóberrel, amelyek viszont mérgezőek.¹¹⁰³

¹⁰⁹⁸ Ez a színnév – mint azt korábban kimutattam – ’rózsaszín’ jelentést hordozott, ahogyan ezt a fenti mondat is igazolja. Érdekes módon a *hajnalszín* jelzővel az arcpirosítás kontextusában még a 20. század elején is találkozhatunk: „használtak-e ők a [ti. a török háremhölgyek] pirosítót? Vajon... adtak-e *hajnalszint* hofehér arcuknak is?” (Eötvös K.: A török... i. m. 3).

¹⁰⁹⁹ Csokonai V. Mihály: *Dorotya, vagyis a dámák diadalma a fárságon* Nagyvárad-Vác, 1804. 64.

¹¹⁰⁰ Az ásványtanban használt *cerussit* jelentése ’ólom-karbonát’ (GESZTELYI 2001, 221). A „fejéritő” használata magasabb társadalmi körökben minden bizonnyal elfogadott lehetett, ahogyan az a következő történetből is kiderül: „»Kedvesem! (...) rákveres vagy« így szólítá-meg biztos barátnéja Nánikát, ki a’ *szokott fejéritőt* pirossal téveszté el. »Ej, be bolond az a’ gyógyszeráros! Most csupa vörös fejéritőt adott« választolt mosolyogva Nánika” (Félhazugságok *Társ* 1833, 328). Vö. Lelki szemeim előtt (...) az est-éji tarka sereg (...) önmagamat is látom mint pamlagon ülöt, fejér (nem merem mondani: *fejéritett*) vállak fölött nézni-el. (Katalin bál [olvasói levél] *Rajz* 1835 II. 46 sz. 288).

¹¹⁰¹ Vö. „Miczike sokat tánczolt. Izzadtan tükör’ elibe állván (...) látá: hogy piros arczáról a’ *kármin* folydogál. »Ah anyám!« - monda remegve - egy mellék szobába kívánczom - mert igen igen elfáradtam.« - »De már az látszik - közbe szólt a’ kis Mihályka - hisz egészen a’ véres verítékig tánczolt...!«” (Magyarkák *Társ* 1833, 364).

¹¹⁰² Ezt máig alkalmazza a szépségipar, a 18. század közepén azonban még elsősorban főleg csupán az előkelő francia hölgyek pirosítóinak legfontosabb alapanyaga lehetett. Legalábbis erre a következtethetünk abból a 19. századi anekdotából, amely szerint Madame Pompadour a francia földön betiltott *Encyclopaediaból* tanulta volna meg, hogy „több sáfrány volna a’ spanyol, és több cochenille a’ francia pirosítóban” (Soltész Dániel: *Encyclopaedia HasznM* 1836. 14).

¹¹⁰³ Vö. „A’ Karlovitzi leányok... az egészségnek igen ártalmas orcafestékekkel élnek. Készítetik ezen orcafesték (Schminke) higánykenetből (Zinnober), *miniom*- (Mennig), fejérolom- (Bleyweiss) és bátranyból (Wissmuth)” (Rumy Károly: A’ Karlovitzi vidék és a’ Karlovitzi leányok *HasznM* 1836/2. 226). Vö. Egy 20. század eleji orvosi munka is még arra figyelmeztet, hogy „aki kendőzi magát... ki van téve az ólommérgezés veszélyének” (ALEXANDER–LENHOSSÉK [1905], 490).

A fenti versszak értelme tehát voltaképpen az, hogy Johanna arcán összemaszatolódik a fehér és a piros kendőző/arcfesték. Bár ez a két szín explicit módon nem szerepel ebben a mondatban, mégis nyilvánvaló, hogy ezekről van szó. Vagyis úgy tűnik, hogy a festett/kendőzött női arctónus esetében is pontosan az a két szín kerül elő, amely a szép női arc leírásakor is párban tűnik fel a szépirodalomban.¹¹⁰⁴ Ennél is fontosabb azonban, hogy a szöveg egyértelműen elítéli a „képmázoláshoz” vagyis az arcfestéshez szokott nőket, azt állítva róluk, hogy bár nappal mennyei („angyali”) jelenségnek mutatkoznak, éjjel azonban úgy viselkednek, mint az alvilág női démonai (vagyis a „lüdercek” és a boszorkányok).

Rossz színben tünteti fel az arcpirosítást Péteri Takáts József 1796-ban publikált verse is, amely az árulkodó „A’ festett rózsza” címet viseli.¹¹⁰⁵ Ez az egyébként németből fordított költemény arról szól, hogy egy ablakban virító fehér rózsza megirigyeli a „Képiró” által festett piros rózsza szépséges „bibor színét”, és megkéri a festőt, hogy őt is fesse ilyen színűre. (’S ne szánd tőlem is szép szinedet; Másként olyan vagyok mint a’ holt.”) Az „eszes” piktor szót is fogad a „hetyke Bohó rózsának”, a festék mérge azonban a fehér rózsát elszáritja, megöli, végül gazdája a „holt halavány sárgává” vált rózsát, amely bár „ugy mond, a’ szépség’ példája” volt, most már viszont „a’ dög’ büzét” árasztja, tövestől kitepi és kihajítja. A történet végén az író következőképpen figyelmezteti a hajadonokat:

„Leányok! e’ mesét el értsétek:
’S a’ fejér rózsát ne fessétek”

A „mese” tehát burkoltan természetes pirosságuk, szépségük (és ezzel összefüggésben talán testi tisztaságuk) megőrzésére szólítja fel a fiatal lányokat. A kor erkölcsi megítélése szerint a női arcok Isten adta szépségű („fejér”) rózsáinak megfestése, művi *pirosítása* tehát egyenértékű a romlott erkölcsű személlyé válással. Péteri Takáts egy másik költeményéből az is kiderül, hogy egyedül a szeméremtől piruló arc lehet az, amely – kortól függetlenül – esztétikussá teszi a külsőt:

„El szökik az Ifjúsággal
Ortzádról is a’ szépség:
Egyedül a’ Jámborsággal
Marad egy olly ékesség,
Melly addig tart, míg képedet
Rózsza színbe borítja
A’ szemérem...”¹¹⁰⁶

¹¹⁰⁴ Az egyaránt fehérre és pirosra kent arc a későbbi irodalmi művekben is feltűnik: „Neki legkisebb szüksége sem volt *fehérítő* vagy *pirosító* szerekre” (Vahot Imre: Regényes... i. m. 55); „Úgy ki volt az festve *pirosra*, *fehérre*, az ajkai karmazsinra... mintha színpadra készülné lépni” (Jókai Mór: *A mi lengyelünk*, 1903). Sőt tudományos jellegű leírásban is találkozhatunk mindkét színnévvel a mesterséges arcszínezés kapcsán: Az asszonyok... arcukat *fejér* és *piros* festékekkel festik, melly őket éppen nem szépíti; azon kívül pedig bőrüket rongálja“ (Az Orosz nemesek’ életmódja *HasznM* 1831/2. 299-300). Szintén negatívan tünteti fel a két színnel való arcfestést a következő prózarészlet: „Vilma festi magát, és pedig mind *fejérre*, mind *pirosra*; már pedig akár festett leányt venni nőül... mindenkép csalástól félhetni!” (Nem nekünk való *HasznM* 1839/2. 42). Ugyanebben a kontextusban akár még a *veres* szó is a *fejér* mellé kerülhetett: „Még a’ közönségesebb Leányoknál, és Asszonyoknál-is... mértékletlen hajlandóság uralkodik árá, hogy magokat... *fejér*, és *veres* festékekkel czifrázzák” (Rácz István: *A’ Szép Nem mind egészséges, mind beteges állapotjában...* Pest, 1825. 40).

¹¹⁰⁵ Péteri Takáts... i. m. 67-68.

¹¹⁰⁶ A’ hervadt rózsza Péteri Takáts... i. m. 61. Vö. Egy 19. század eleji vélemény szerint a „varázs kellemű arc” a következő dolgoknak a magunkra öltésével érhető el: „Természetesség, *ártatlanság*, kendőzetlen derültség ’s vidorság” (ld. Orvosi tanács szépeinknek *Társ* 1832. 388).

Az arc pirosítása ellenben akár – legalábbis a festett rózsáról szóló tanmese végkifejlete erre utal – teljes társadalmi elutasításhoz vezethet.¹¹⁰⁷ Az arcát pirosító hölgy színes külseje „színtelen”, azaz értéktelen belsőt takar egy 19. századi hazai folyóiratban megjelent cikk értelmében is:

„Egy leány ha sok szín van rajta semmi szín sincs benne. A’ melly leány kalapja mellé vagy hajfürtjei közé egy lángpiros rózsát tűz, kijátsza, kigunyolja arczájának rózsáját.”¹¹⁰⁸

Ami pedig a magyar parasztság sminkelési szokásait illeti, a legtöbb vidéken elítélték az arc fehéritőkkel és pirosítókkal való „mázolását.” A Kiskunságon pl. az arcát festő, illatos szappannal mosdó nőt „puccos dámának” csúfolták.¹¹⁰⁹ Ennek ellenére akadtak olyan tájegységek, ahol elfogadott, sőt egyenesen elvárt volt az arc „kikészítése”:

„Ez utóbbit [értsd: a „tejfehér gyenge-piros orcát”], ha a természet nem adja önként, kizsaratják tőle egy kis *pireétó*val (pirosító). Említettük, hogy a magyar ember tisztességérzete nem szereti a rosszat nevének nevezni (...) De az ormánsági nép minden mást felyülhalad ezen tisztességtudásban. Az ő nyelvén nincs »festék«, csak „*pireétó*”; a nő nem *festi* magát, csak *pireéti*, a mi egészen más. Hisz az nem is szégyen az ő nézete szerint, mert a fehér-népnek kötelessége kifogástalan tisztán járni; de, ha egész héten sütteti magát a nappal, hogyan hozza hármóniába [ti. leburnult] orcáját az ünneplő [ti. fehér] ruhájával? Erre való a *pireétó*, nem csásbaságból, hanem ízlésből. És ha valaki ezt elhanyagolja, van neki mit hallani: »A céda! annyira se bir menni, hogy egy kicsit *kikészítse magát*, ha ember elé megy!« De, a mi e tekintetben az ormánságban illő, ugyanaz egyébutt s főként az egész nagy alföldön tisztességtelen”¹¹¹⁰

¹¹⁰⁷ Ugyanebben az időben azonban Csapó József negatív felhang nélkül írja az Alkanna (ld. az V. mellékletet) hasznáról, hogy „néhány Asszonyok ez gyökérrel ábratjokat pirosítják, hogy fiatalabbaknak tessenek, és kedvesebbek legyenek” (UFüv 205). Ugyanakkor a 20. század elején még tudományos folyóiratokban is olvashatunk elítélő hangvételben az arcpirosításról, pl. rutén nemzetiségű „álnok menyecskékről”, akik „pirosra festik” az arcukat, és úgy látogatnak a pócsi búcsúhelyre (ld. LEHOCZKY 1907, 146). Vö. „Egyes vidéken az asszonyok a gyökér [érsd: Alkanna] főzetével arcukat mossák, hogy fiatalabbaknak látszassanak” (ld. ZELENYÁK 1908, 89). Az iménti mondat egy plébános tollából származik, ugyanő egy másik növény porrá tört gyökeréről viszont már azt írja, hogy azt „hiú leányok s hiú nők” használják „arcpirosítónak” (Uo. 118). Vö. még: a következő – ugyanebből az évből származó – kijelentéssel: „a pirosítót tetszeni vágyó, hivalkodó hölgyeink használják” (Eötvös K.: *A török... i. m.* 3).

¹¹⁰⁸ Szerényi asszony’ divat kereskedése, „a’ szép lélekhez” Saphir után *Rajz* 1839. 30. sz. 239. Egyébként ehelyütt a rózsza *lángpiros* jelzője valószínűleg csupán a nyelvünkben ’arcpirosító’ értelemben is emlegetett „*láng*” miatt tűnik fel. ’Pír’ jelentésű a *láng* szó pl. a következő mondatban: „arcza a’ rózsza *lángjával* vetélkedők” (*Nefejejts - Almanach* 1833. 260.) ill. még itt is: „a’ szemérem’ rózsza *lángja* futotta be angyali arczát” (*Rajz* 1838 II. 35. sz. 276).

¹¹⁰⁹ TÁLASI 1977, 266. Bár szóban bírálták az arcpirosítást, a gyakorlatban – sokszor „titokban” – mégis sokféle pirosítószert alkalmaztak, a matyó lányok a cikóriakávét vízben áztatott papírját dörzsölték az arcukhoz (ld. FÜGEDI 1988, 79). Kalotaszegen arcfestékként „veszélyes mérgező növényeket” is használtak, ami súlyos következményekkel is járhatott: „nem volt ritka, hogy az arc megduzzadt az ilyen szerektől, s teljesen lehámlott” (PÉNTEK-SZABÓ 1985, 155). Hazánkban „a sárgarépa leve és a sáfrányos szeklicéből kivont piros festő népszerű »kendőző szer« volt régen” (KEMENDI 2011, 10). Vö. A tót lányok „feltűnő, hamvas” szépségét az adta, hogy „arcszínzésre csak a sáfrányos szeklice virágát, a sáfrányt, esetleg az alkörmöst alkalmazták, kerülték a *pirosító* és a púder használatát” (GRYNAEUS 2008, 173).

¹¹¹⁰ Baksay Sándor: Magyar népviselet. In. *Az Osztrák Magyar Monarchia Irásban és Képen Magyarország A magyar nép* (Ld. KÉKY 1917, 29). Kiemelés az eredetiben.

Még hozzá azért tisztességtelen, mert a mesterséges arcpirosítást hazánkban régtől fogva a hiúság jegyének tartották, ill. összekötötték a rossz hírű nőszemélyekkel. Véleményem szerint a piros szín talán részben szexuális értelemben kihívó, ill. tisztességtelen viselkedésre – még pedig főleg házasságtörésre – csábító volta¹¹¹¹ miatt nem maradt csupán a szűzi ártatlanságukban pironkodó leányok kizárólagos ismérve. Hiszen úgy tűnik, hogy korábban az istenadta – sokszor az ártatlan rózsához hasonlított – arcpír szemben a mesterkéltnél, élénkpiros arccal homlokegyenest ellenkező asszociációkat keltett. Előbbivel a testi-lelki tisztaságot, az utóbbival (vagyis a művileg létrehozott piros arcszínnel) viszont a kihívó nemi viselkedést, ill. általában a rossz erkölcsöt kapcsolták össze.¹¹¹² Ráadásul legkésőbb a 19. században a *piros* a szexualitással is összefonódott, ahogyan azt a következő idézetek is mutatják:

„*Piros* vagy most te kis kaczerkódó
ljedtedben halvány léssz, mint a hó”¹¹¹³

„ajkai a vágnak *pirosságával* nyíltak a szerencsés férfi felé”¹¹¹⁴

Ugyanakkor úgy vélem, hogy a korábban már említett „*Piros Kurva*” csúfnévben a *piros* nem feltétlenül átvitt értelemben szerepel, vagyis ez a színnév bizonyosan nem ’szép, egészséges’ – az pedig teljességgel kizárt, hogy ’szemérmes’ – jelentése miatt került ebbe a megbélyegzésre használt (élőnyelvi) jelzős szerkezetbe. De nem is feltétlenül amiatt, mert a piros színt a vágy és a kacérság színének vélték (elsősorban is az írott források művelt szerzői), hanem inkább azért, mert a *pirossal* már régtől fogva a festett/pirosított arcot is kifejezték, így „*piros kurva*” egyszerűen csupán annyit jelenthetett, hogy ’kipirosított (arcával magát kellett) céda.’

5.5.5. Piros szeméremből rózsaszín szüzesség

A *piros* szóval jelölt szín tulajdonképpen tehát sohasem volt kizárólag, és nem is maradt csupán szüzesség- vagy szeméremjelkép.¹¹¹⁵ Ezt a jelentését a 19-20. század folyamán a piros halványabb, gyengédebb változata rózsaszín vette át, de immár nem általában a női, hanem a gyermekek, pontosabban a kislányok ártatlanságának jelképeként. A rózsaszínek közül – legalábbis napjaink színhasználatára szerint – elsősorban a halványabb rózsaszínre, azaz a *babarózsaszínnel* nevezett árnyalatra kell itt gondolnunk.

A *rózsaszín*-szüzesség kapcsolat tehát szívósabbnak bizonyult a *piros*-szemérmesség társításnál, aminek következtében éppen ezért a rózsáról elnevezett szín, a *rózsaszín* vált az ártatlanság színbeli kifejezőjévé.¹¹¹⁶ Ezzel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy ha elfogadjuk

---

¹¹¹¹ Vö. Az erre vonatkozó kutatások szerint már az óvilági majmok rendkívül élénk, pirosas színű nemző szervekkel rendelkeztek (LEIMGRUBER 2007, 229), ill. az emberek erogén zónáira is jellemző, hogy szexuális izgalom hatására élénkebb tónusúvá válnak. A piros szín tehát az emberek állati ösztöneire hat, felkorbácsolja a nemi vágyat, sőt – egyes vélemények szerint – már egészen a csecsemőkortól kezdve izgalomba hozza az embert (HERMANN 1984, 293). Vö. Krúdy Gyula Álmoskönyve szerint, ha álunkban „valamely testrészünk volna igen *piros*”, annak jelentése: „szerelmi vágy” (ld. <http://mek.oszk.hu/00700/00756/html/03.htm#279>)

¹¹¹² Vö. KUSZMANN 1997, 383.

¹¹¹³ *Honderű* 1843. 1. sz. 235.

¹¹¹⁴ Uo. 325-326.

¹¹¹⁵ A régi értelmű használat talán legkésőbbi emléke a már említett, 19 század elején lejegyzett *Piros, mint a szűz* szólás (Dugonics: MPéld I. 228).

¹¹¹⁶ Az egyszerű *piros* csupán a szépség kifejezője maradt, az ártatlanság jelentést már átvette tőle a *rózsaszín-piros* a következő 19. századi költeményben is:

„Az valójában *szép*, ’s igazán *piros* a’

azt a következő fejezetben igazolni kívánt hipotézist, hogy a *piros* szóval eredetileg nem tipikusan piros színt fejeztek ki, hanem csupán az arc és a rózsza valós rózsaszín-bíbor színét, akkor rögtön logikusnak tűnik, hogy az írott történeti forrásokban a *piroshoz* kapcsolódik a fent elemzett 'szüzesség-szemérmesség' konnotáció. Vagyis feltehető, hogy a szüzesség már eredetileg is a rózsaszínű árnyalatokhoz kötődött, nem a – *veres/vörös* névvel jelölt – nagy piros színosztályhoz, ill. annak fokális színéhez. Természetszerű változásnak tűnik az is, hogy a *piros* szó jelentésének átalakulása (voltaképpen kitágulása) után ezt a jelképi tartalmat egyre inkább a rózsaszín színtartományt lefedő *rózsaszín* szóval kötötték össze. Vagyis tökéletes magyarázatot nyer, hogy az eredetileg rózsaszín-bíbor színtartományt jelölő (pozitív jelentésekkel felruházott) *piros* színnév helyét napjainkra miért a rózsaszín színtartomány mai kategóriajelölője, a *rózsaszín* vette át a szüzesség/szemérmesség szimbolikai jelölésére.¹¹¹⁷

A lánycsecsemőkhöz és lánygyermekhez társított rózsaszíneknek annak ellenére lehet ártatlanság konnotációja, hogy a modern korra a rózsza/rózsaszín és a szüzesség közti jelképi kapcsolat már elfelejtődött. A kettő között fennálló szimbolikus viszony azonban nyilvánvaló lehetett annak a 19. században élt orvosnak a számára, aki a bírósági ügyek szempontjából írta le a szüzesség ismérveit. Sitkey Manó kéziratban fennmaradt törvényszéki orvostana szerint ugyanis a szűz nők testét a valóságban is jellemzi a *rózsaszín*:

„A szüzesség bélyegei a nőknél ezek: 1. a nyak... 2. a csecsek udvarkája *rozsa színü*...¹¹¹⁸ 4. a szemérem kis ajkai *rozsaszínüek*, nem kidülök... 9. a szemérem ajkak belső felülete *rozsaszínüek*”¹¹¹⁹

Sitkey a fenti kontextusokban a *rózsaszín* szót választja, jóllehet más, hasonló jelentésű színnevet is használhatott volna, pl. a *testszínt*, a kifejlett magzat bőréről ugyanis ugyanebben a műben írta azt, hogy az „nem igen vörös, hanem *test színü*.”¹¹²⁰ Ez az adat egyértelműen

---

Kinek a' jó erkölcs rózsaszín pirosa
Fedi az orcáját, ez az igaz festék,
Nem az, mellyel sokan képüket befesték!
Szép a' pirosító, de az idő által,
Törődött fekete színekbe megy -által;
De az ártatlanság olyan [rózsaszínü] festéket ad,

Melly megtartja színét, s széppé teszi orcád'!” (Ferge István: Borczához *HasznM* 1835/1. 337). Vö. „tánczterem jelenleg a' finomabb Ízlésnek remeke; csinos idomú oszlopzatának hófejérén a' legszebb *rózsaszín* piroslik, mintha az *ártatlanság* és *szemérem* szobrai volnának” (Bácskai kaland *HasznM* 1838/2. 122).

¹¹¹⁷ Talán hasonló folyamat zajlott le a „szerelem” fogalmának színbeli kifejezésével kapcsolatban is. Míg ugyanis a 17. században Beniczky még a *piros* szóval jelölt színnel társította a szerelmet, addig Kazinczy korában a *piros* mellett már – mint ahogyan erről már szó volt – a nőiséggel összefonódó *rózsaszín* is jelölhette ugyanezt az érzelmet. Vö. „hite a' remény zöld színében öltözködött (...) és azon fölül szerelme *piros* volt, mint *piros* a' tavasz rózsája” (Vajda: A' Páriának tavaszi dala *Rajz* 1835 I. 47. sz. 285). Vö. még: „a' szerelem' piros rózsája” (Hachucha: Utazási levelek 6. *Rajz* 1835 II. 45. 283).

¹¹¹⁸ A női mellbimbó rózsaszínüként való leírása nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a rózsabimbót már korábban is alkalmazták ennek a testrésznek a jelölésére: pl. „jobban szeretlek , ha az előbbeni egyszerűségénél megállasz 's nem követed azokat, kiknek rózsza bimbók kukucsálnak ki nálunk hattyú kebelekből. Ezen pontot többször el olvasd mert egy keveset homályos, vigyázz, a' rózsza bimbók egészen mást jelentenek” (Kiss Lajos: Kedves Húgom! *Rajz* 1837. I. 42 sz. 336). Vö. A rózsza „levelének [szirmának] szélllyel terjesztvén pompáját, Ékesite sok szép Asszony keble táját” (*Halloti Rövid Prédikáziok* Kézirat, 1880 körül. 219. A kézirat az újvidéki Matica srpska könyvtárban található). Vö. még: „kebled rózsái még alig fakadók” (Ács Klára: Alarcosbál In: Uő: *Kabaré tréfák* Budapest, 1928. 18).

¹¹¹⁹ Sitkey: Törv 44-45.

¹¹²⁰ Uo. 133.

arra mutat, hogy a rózsza a női ártatlanság fogalmának ekkoriban még magától értetődő asszociációja volt.

Érdemes azonban összevetni ezt az adatot egy hajdon lány lehetséges szülésének kérdése körül zajló 1770-es szegedi perszöveggel,¹¹²¹ amelyben a női mellbimbóudvar (*areola mammae*) színváltozásáról esik szó. A bűnper egyik tanúja ugyanis azt állította, hogy:

„ha hogy pedig az Aszonyi, avagy Léányi Személyek Gyermekeket szülnek, a szülés után nem marad a Csőcse bimbojuk körülete fejér, ámbátor magok Testiben fejérek legyenek is, hanem mindék barnáb leszén”¹¹²²

Szerinte tehát a sötét mellbimbó-udvar a gyermekszülés – azaz az ártatlanság elvesztésének – velejárója és egyben igazolója. Egy másik tanú véleménye egybevág vele: ő szintén nem tapasztalta, hogy „Szűz Léányakon... az Csőcsük bimboja Kőrül valo büre barnás volna” sőt, egyenesen azt állítja, hogy az inkább „*piroskás* szokott lenni.”¹¹²³ Ez utóbbi véleményben tehát nem egyszerűen a *világos-sötét* ellentétpárnak megfeleltethető *fejér* és *barna* jelenik meg, ahogyan a fentiben, hanem egy sokkal konkrétabb színnév: a *piroskás* is említésre kerül. Tanulságos, hogy ebben a kontextusban nem a kor hivatalos piros színneve: a *veres/vörös*, (vagy annak rokona: a *verhenyes/vörhenyes* 'kissé veresbe hajló') hangzik el,¹¹²⁴ hanem a – rózsaszínbe hajló tónusokat felidéző – *piroskás* jelző.¹¹²⁵ A szűz lányok halványnak tartott mellbimbóudvarát elődeink tehát legfeljebb *fejérnek* ('világos'), *rózsaszínűnek* vagy éppen – a – művi arcpirosítás kapcsán negatív szimbolikával is terhelt – *piros* színnevet kicsinyítő, becéző képzővel ellátva: *piroskásnak* tartották. Vagyis korábbi forrásainkban az ártatlan lányok érintetlenségét igazoló testrészek (keblek, szeméremtájék) valós színezetének a meghatározása során a szép/egészséges bőr jelzőivel, vagy ami még fontosabb: a szemérmességgel, ill. a szüzességgel társított színnevekkel találkozunk.

Az eddigiekből világosan kitetszik, hogy nem általában a piros kategória, vagy a fokális piros, hanem csupán egy pirosba hajló („*piroskás*”) árnyalat, azaz – a rózsavirághoz társított elvont értékeket is magába olvasztó – rózsaszín tónus az, amely a legbecesebb női erénnyel: a testi tisztasággal/szüzességgel összeforrt. Ez pedig közvetett bizonyítékkal szolgál arra, hogy az írott magyar emléanyagban a *szemérmes* (szemérmességét, de konkrétan akár a szemérmestestet is) jelképező *piros* színnév nem csupán az ártatlanság szimbolikus kifejezésében, hanem akár vizuális tartalmában is rokonságban állhat a *rózsaszín* szóval.

5.5.6. A rózsaszín jelképi jelentései a magyar parasztságnál

Mielőtt azonban rátérnék arra a kérdésre, hogy eredetileg milyen színmezőt fejezhetek ki a *piros* színnévvel, néhány szót ejtek a rózsaszínek a magyar parasztság hagyományos kultúrájában betöltött szimbolikai jelentéseiről. Mint már szó volt róla a tradicionális magyar falusi társadalomban polgári hatásra jelenik meg a világos rózsaszínű öltözet, ill. városi

¹¹²¹ SZENTI 2009, 315-318. (372. A lányt két bába vizsgálta meg, hogy szült-e?)

¹¹²² Uo. 317. Később azonban ugyanő azt is vallja: hogy „Igenis találtattnak oly Aszonyok a kiknek Szülés után a Csőcs bimboja Kőrül valo bür fejéren marad, de csak ha firfiu Gyermekeket Szűll, de ha léányt Szűlnek, barna fog lenni” (318).

¹¹²³ Uo. 318.

¹¹²⁴ Vö. Ugyanebben a perben egy másik tanú a szülés után hastájon jelentkező „kékes és vöröses erekről és Léniakról [vonalakról]” is szól (Uo. 317).

¹¹²⁵ A *piroskás* jelző további használatához ld. SzT *piroska* szócikkét (X. 734). Vö. Nem pontosan ez, de egy hasonló alak már Balassinál is feltűnik: „Kövéрке, *pirosocska*, jó üzöcske, mint egy nyúl cimerecske!” (BalassiSz)

kultúra befolyását mutatja az a szokás is, hogy ezzel a színnel különböztetik meg a lány újszülötteket a fiú csecsemőktől.¹¹²⁶ Tipikusan a lány csecsemők színe ugyanis a pasztellrózsaszín, a fiúké viszont a világoskék (vö. *babarózsaszín*, *babakék*).¹¹²⁷

Ez utóbbi halvány színek kapcsán nem feltétlenül ismert tény, de szimbolikai összekapcsolásukat, ill. nemet jelölő funkciójukat eredetileg egy másik színpárostól örökölték, méghozzá „sötétebb/élénkebb” testvéreiktől: a pirostól és a kéktől. A piros (amely „Mária [ruha]színe”) és a kék (amely részben Jézus színe) „mint egyházi színpár” a „profán használatban” eleinte a felnőttek öltözködésében jelent meg: „a női és férfi öltözet jellemző színe lett.”¹¹²⁸ A „népviseletben” a piros szintén női szín, de elsősorban a fiatalabbak hordták, mert „fiatalos színnek” számított, a hagyományos paraszti öltözködésben legfeljebb a – még gyermektelen – menyecskék korosztályának illett viselnie.¹¹²⁹ (Általánosan is jellemző, hogy ezek a fiatalasszonyok és természetesen az eladósorban lévő lányok „színes – legtöbb helyen piros, illetőleg sok pirossal tarka –, vagy fehér viseletben jártak,”¹¹³⁰ ill. esküvőn is hangsúlyos szerepe volt ennek a színnek egyes cifra viseletű vidéken, pl. Kalotaszegen.¹¹³¹) Ami viszont a polgári öltözködést illeti, ott már korábban kislányos színeként kezdtek tekinteni a pirosra, mivel a 19. században, hozzávetőlegesen a „hatvanas-hetvenes években a fiúk számára a sötétkék, a lányoknak a vörös” vált elfogadott ruhaszínné.¹¹³² De ugyanezt a szimbolikai megfeleltetést („kék=fiú és piros=lány”) látjuk viszont később egyes tájak hagyományos gyermekviseletében is,¹¹³³ pl. az 1920-as évekbeli Kapuváron.¹¹³⁴ Ugyanakkor szintén polgári hatásra ezt a két élénk színt (amelyet egyébként maguk a gyermekek is kifejezetten kedvelnek)¹¹³⁵ egyre inkább a náluk szolidabb színhatást képviselő rózsaszínnel

---

¹¹²⁶ A polgári lakásokban is megjelent ez a két szín, pl. a két világháború közti időben egy bizonyos lakás gyerekszobájában a díszpárnák kék és rózsaszín kínai selyemből készültek, „a falak váltakozó kék-rózsaszín színezése” pedig egyértelműen a „nemi jelleget” tükrözte „a korszakos színdívatnak megfelelően” (PETERDI 2002, 131).

¹¹²⁷ Mellékesen megjegyezhető, hogy mivel mindkettő a gyermeki ártatlansághoz kötődik, „e két színt a bűnözők alig választották” kedvenc színüknek a magyar színpreferencia vizsgálatokban (TURÓCZI 1986, 20). A *babakék* francia megfelelője (*bleu layette*) kapcsán egyébként arra mutatott rá a kutatás, hogy e szín „nem szerinti megkülönböztető szerepe (...) csak a 20. századra alakult ki, mivel korábban a kék nem számított egyértelműen maszkulin színnek” (BALOGH 2012, 548).

¹¹²⁸ FLÓRIÁN 1994, 352. Vö. Laichingben a 18. század végén, amikor a kék szövetek kezdtek szervesen beépülni a paraszti öltözködésbe, a kék szín hamarosan a piros szimbolikai tükörképévé vált: „ami a férfiaknál a kék szín volt, az volt a nők körében a piros szín” (MEDICK 2002, 31).

¹¹²⁹ A kivetkőzés után azonban a fiatalos színek „viselési korhatárai későbbre tolódnak” (FÜLEMILE 1991, 65). Összevetésül megemlíthető, hogy a hazai cigány nők viseletében is fontos (volt) a piros, a „fiatal és termékeny leányok” által viselt a harsány színek közül ez a szín az első (FÁBIÁNNÉ ANDRÓNYI 2015, 98).

¹¹³⁰ DOMANOVSKY 1981, 127. Ez a két szín: a piros és a fehér szín (kisebb mértékben – a nemzeti trikolorhoz igazodva – a zölddel kiegészítve) ment át a 19. század végén divatossá vált „a magyar ruhának» nevezett nemzeti öltözetbe”, hiszen ez a nők számára egy „piros-fehér pártás, pruszlikos, csizmás, kötényes” viselet volt (FÜLEMILE 2011, 187).

¹¹³¹ LACKOVITS 1983, 421. Vö. Japánban és Kínában a menyasszonyi ruha színe szintén piros (SHEPHERD–SHEPHERD 2004, 343).

¹¹³² F. DÓZSA 1989, 191.

¹¹³³ Vö. FLÓRIÁN 1997, 763-764.

¹¹³⁴ HORVÁTH 1972, 166. Vö. „Sárkeresztesen, Mohán, Fehérvárcsurgón a születéstől a fiúk kezére, csuklójára kék, a lányokéra, piros szallagot kötöttek. Az eljárást úgy indokolták, hogy ezzel ékesítették a gyereket, és ily módon adták tudtul mindenki számára a nemét” (GELENCSE–LUKÁCS 1991, 386).

¹¹³⁵ A magyar színpreferencia-vizsgálatok szerint ők – a telt színek közül – pontosan „a pirosat és a kéket” szeretik a legjobban (NEMCSICS 1990, 148). Egyes 20. századi, a reklámok pszichológiájára fókuszáló vizsgálatok szerint a felnőttek sem közömbösek e két szín iránt, de a nők inkább „a piros színre reagálnak jobban, míg a férfiakra inkább a kék színnel lehet hatni” (SKODNIK 1988, 318).

és világoskékkel helyettesítették. A magyar parasztság körében azonban nem vált általánossá e két – olykor már pasztellvilágosságú – tónus, mégis igen széles használati szférában megtaláljuk őket ilyesfajta, vagyis az újszülöttek nemét jelző jelentésben. Többek között pólyakötő/párnakötő szalagoknál alkalmazták,¹¹³⁶ keresztelői takaróknál,¹¹³⁷ a halottas lepedőknél,¹¹³⁸ ill. elhunyt kisgyermek koporsóját letakaró textilnél¹¹³⁹ vagy éppen a gyermekek részére készített (festett) fejfáknál.¹¹⁴⁰ De ez a két szín együttesen különösebb szimbolikai tartalom nélkül – vagyis a baba nemére való utalás nélkül – is megjelenhetett a csecsemők öltözékén,¹¹⁴¹ éppúgy ahogyan a felnőttek viseletében (pl. a terényi nők rózsaszínű és kék selyemből készült templomi öltözékében, amelyet elsősorban farsangi időszakban vettek fel,¹¹⁴² vagy a szakályi fehér felsőruhák lyukacsos mintáiba behúzott szalagdíszítéssel¹¹⁴³), ill. a háztartási textileken is (a fehér párnahuzat áttört csipkés része alá illesztett textildarabon.¹¹⁴⁴) Sőt a gyári készítményeknek a parasztság hagyományos viseletében való felhasználásával egyre nagyobb tért hódított ez a két szín, pl. az ún. „margitvarrás”/ „margitdísz” (gyárilag hímzett, díszítésre használt szegőszalag) is fehér alapon rózsaszín vagy világoskék cérnával készített díszítéssel készült. De a 20. században külön-külön jelenik meg ez a két szín a koszorúslányruhák színeként is egyes falvakban. Míg pl. Emődön a nyoszolyólányok kizárólag rózsaszínű ruhát viseltek és ugyanilyen árnyalatú koszorút,¹¹⁴⁵ addig az Órségben – egy az 1980-as évek viseletéről szóló tudósítás szerint – „a koszorúslányokon... rózsaszín vagy világoskék selyemruha díszlett. A fejükön ugyanolyan színű művirág-koszorú, karjukon ugyanolyan színű művirágcsokor” volt.¹¹⁴⁶ Saját megfigyeléseim szerint a Baranya megyei Mattyon még az 1980-as és 90-es években is főleg ebben a két színben kölcsönöztek vagy varratattak koszorúslányruhát a fiatal lányok.¹¹⁴⁷ Arra vonatkozó adatokkal, hogy a koszorúslányruhák rózsaszínű vagy világoskék színe mit szimbolizált, vagy egyáltalán jelentett-e valamit, ezidáig nem találkoztam. Viszont az bizonyos, hogy korábban voltak olyan magyar falvak, ahol a szóban forgó két színt jelzőszerepben használták a viselet kontextusában. Pl. „amikor Zsitvabesenyőn udvarolni kezdett a legény, a *lajbijára* rózsaszín vagy égszínkék szalagot kötött, ami azt jelentette, hogy

---

¹¹³⁶ Pl. a két világháború között Felsőkirályiban (ld. JÓKAI–MÉRY 1998, 24), vagy ugyanebben az időszakban a Mailáth-uradalom cselédei körében (ZÓLYOMI 1979, 204), ill. Szatmár megyében (LUBY 2002, 156).

¹¹³⁷ TAKÁCS 1986, 20. Vö. SCHÖN 2009, 399.

¹¹³⁸ LACKOVITS, 1990, 43.

¹¹³⁹ LUBY 2002, 184.

¹¹⁴⁰ KUNT 1983, 50. Másutt viszont a rózsaszín helyett a fehér tűnt fel (a rózsaszín helyett) nemjelző szerepben, pl. a Duna-Tisza közben található Makádön „a kisleányok fehér, a fiúk és legények kék, az idősebbek feketére festett fejfát kaptak” (NOVÁK 1984, 97).

¹¹⁴¹ Például Naszvad, Martos és Komáromszentpéter környékén a világoskék és rózsaszín szalagból készített virágdíszít „soronként váltakoztatva, kék-rózsaszín összeállításban” varrták rá a fiú és lány csecsemők fejrevalójára (JÓKAI–MÉRY 1998, 161). Vö. az Ipoly mentén a babákra adott kis főkötőből rózsaszínű és világoskék is volt, ezeket „korábban *nemétől* függetlenül, felváltva adták a gyermekre”, (a kötött vagy horgolt babasapka színét viszont „utóbb a gyermek nemétől függően” választották. Ld. KAPROS 1986, 290).

¹¹⁴² LENGYEL 1991, 289.

¹¹⁴³ G. VÁMOS 1979, 243.

¹¹⁴⁴ Saját gyűjtés, Szilágyin. Vö. Makón a keresztelői takaró kapcsán jegyezték le, hogy a – csecsemőt templomi keresztelésre vivő – baba „a csipke vagy hímzés alá kék vagy rózsaszín betétet tett, attól függően, hogy fiú vagy lány volt az újszülött” (MARKOS 1984, 82).

¹¹⁴⁵ SIMON 1966, 343. Kizárólag rózsaszín volt a koszorúslányok öltözéke Székesfehérvár „Palotaváros” nevet viselő negyedében is (GELENCSÉR–LUKÁCS 1991, 67).

¹¹⁴⁶ AVAS 1998, 59. Vö. MARX–MEGYERI–KOVÁCS 2007, 65.

¹¹⁴⁷ Vö. Csömörön még a menyasszony ruháján szintén külön-külön alkalmazták ezt a két színt, ehelyütt ugyanis „kék virágokkal vagy rózsaszín virágokkal” díszített „tisza fehér” ruhát viseltek (K. HAJDU 1955, 61).

elkötelezte magát, *szeretője* van. A szalagot bálok alkalmával viselte, amíg meg nem nősült.”¹¹⁴⁸

A továbbiakban azonban szorítkozzunk kizárólag a rózsaszínre és annak szimbolikájára. Egykor ugyanis még az is előfordulhatott, hogy ezt a színt egészen elvont fogalmakkal társították. Míg Beniczky Péternek a különféle színek jelentéséről szóló 17. századi versében a „*rózsa*” az akkor még – a patriarchális társadalmak értékrendjét tükrözve – leginkább női erénynek számító „engedelmesség” jelképe volt,¹¹⁴⁹ addig a közelmúlt falusi gyakorlatában ugyanehhez a színhez egy ennél sokkal férfiasabb tulajdonságot/erényt asszociáltak: a sályiak pünkösdi szokásának kontextusában a „bátorságot” fejezte ki. A rózsaszínhez kötődő bátorság azonban a sályiak ún. *pünkösdkosara* vonatkozásában mégsem valamiféle hősiességet jelölt,¹¹⁵⁰ hanem a férjhez menő lány „bátorságát” (amely talán a gazdaasszonnyá válásához szükséges „tette készségének” vagy talpraesetségének felelt meg). Ezen a településen ugyanis, amikor a legény a fejkendőt, ill. ingek alapanyagát tartalmazó *pünkösdkosarát* elküldte a jövendőbelijének, a fiú édesanyja a következő kísérőszavakkal adta át leendő menyének ezt a fehér, rózsaszín és piros papírvirágokkal, ill. zöld rozsmaringággal feldíszített jegyajándékot:

„Ezt a kosárt édes lelkem, fiam küldte, mert ő szeret. Ki benne van, mind a tied. Fogadd, viseld egészséggel. A fehér mályva tisztaságod, a *rózsaszín* a bátorságod, a piros az örömd, a zöld rozsmaring reményed. Szeressétek tovább egymást, míg eljön a várva-várt nász.”¹¹⁵¹

Véleményem szerint a rózsaszínek a paraszti anyagi kultúrában betöltött szerepe, ill. a piros színtől független szimbolikai tartalmakkal való megtöltése arról tanúskodik, hogy a 20. századra már mindenképpen önállósult kognitív kategóriaként fogták fel ezt a színtartományt. Saját színmintás vizsgálataim szintén azt igazolták, hogy manapság a rózsaszín önálló – pirostól független – kategória volta (szemben pl. a narancssárgával) nem kérdés.

6. A „*piros rózsa*”, ill. *rózsaszín* problematika összefoglalása

A *piros* szó legkorábbi használatából: az arc, a hajnal és a rózsával való összekapcsolásából és ugyanezen dolgoknak a rózsával, ill. a rózsáról elnevezett színnel (*rózsaszín*) való kapcsolatából¹¹⁵² kiindulva elfogadható az a nyelvész berkekből, nevezetesen Csúry Bálinttól származó feltételezés, miszerint a *piros* és a *rózsaszín* elnevezés jelentése egykor összefügghetett egymással.¹¹⁵³ Sajnálatos módon azonban, csupán írott forrásokra támaszkodva szinte lehetetlen feladatnak tűnik annak pontos kiderítése, hogy eredetileg milyen szemantikával rendelkezett ez utóbbi összetett színnév.

¹¹⁴⁸ JÓKAI-MÉRY 1998, 153. Kiemelés az eredetiben. Vö. a móri legények a szeretőjüktől olyan darutollas kalapdíszet kaptak, amelyben „széles, fehér, rózsaszín vagy világoskék szalag” is volt (GELENCSÉR-LUKÁCS 1991, 530).

¹¹⁴⁹ Beniczky P.: Az különböző... *i. m.*

¹¹⁵⁰ Egy 19. század végén íródott címertani leírás szerint a heraldikai vörös viszont pontosan a „katonai bátorságot” jelezte, míg a – vizuálisan a rózsaszín rokonának tekinthető – bíbor a – rózsavirág és a *piros* kapcsán már tárgyalt – „szemérem” kifejezője (Deák Farkas: Az első magyar címertan *Turul* 1883/3).

¹¹⁵¹ BARSÍ 1965, 146.

¹¹⁵² Vö. „*rózsaszín* szatin kell nekem, a *rózsa* diskkrét színe, a *hajnal* pirkadó fénye, egy szűzies szeméremben piruló *leányarcz* bársonyos tükre, ma az én kábult szívemnek édes gyönyörűsége” (*Bolond Istók* 1898. 21, 6. sz.)

¹¹⁵³ CSÚRY 1922, 170.

Két elképzelést vázoltam fel a 16. századtól használt *rózsaszín* színmegjelölés legkorábbi jelentésére nézve. Egyik szerint a rózsza a liliummal párban talán az ókortól fogva kulturálisan kiemelkedő színárnak: a piros és a fehér együttesének lehet virág alakban képet öltő szimbóluma. Ha pedig ez így van, a *rózsaszín* szó eredeti szemantikájának a piros kategóriát jelölő *veres* színnévvel kell megegyeznie, pontosabban a piros kognitív kategória egy szemet gyönyörködtető, élénk árnyalatával (talán a mai fokális piroshoz közelítő tónussal), amely a vizsgált időszakban nagy valószínűséggel a kategóriajelölő *veres* jelentésmezejének is központi magját adta. (Ezt a feltételezést esetleg alátámaszthatják – a következő fejezetben tárgyalandó – a „*rózsaszínű vérről*” szóló adatok, bár – mint majd látni fogjuk – ezek a rózsza szimbolikája által befolyásolt költői képekként is értelmezhetők). A *rózsaszín* 'fokális piros' jelentésének ellentmond azonban, hogy a középkori rózsafajok szirmai feltehetően a rózsaszín-bíbor árnyalatok széles skáláján többféle tónusban is pompázhattak. Ráadásul e színek kapcsán kérdéses, hogy közülük melyiket tartották a rózsza tipikus árnyalatának (ha egyáltalán volt olyan szín, amelyiket általánosan a rózsza átlagos színének tartottak). Ha a középkorban, ill. kora újkorban a rózsát esetleg a „virág” általános fogalmával azonosították, mint ahogyan az a korábbi kutatásokban felmerült, akkor az sem elképzelhetetlen, hogy valóban a fokális piros színt jelölte a *rózsaszín*.

A másik – e fejezetben felvázolt – elképzelés szerint az iménti rózsaszín-bíbor színmezőt jelölték a *rózsaszín* összetétellel, azaz a nagy piros kategórián belül ténylegesen csupán a rózsákat a valóságban is jellemző – főleg intenzitásukban – vegyes árnyalatokat fejezte ki ez a színnév. (Még hozzá oly módon, hogy vagy a pirosas rózsaszirmok összes létező tónusát ezzel a jelölték, vagy úgy, hogy a rózsavirágok különböző árnyalatai közül csupán egyikre-másikra mondták azt, hogy *rózsaszín*. Ez utóbbit azonban kissé valószínűtlenebbnek tartom).

A jelenre vonatkozó színmintás vizsgálataim szerint a *rózsaszín* színnév napjainkban a pasztellrózsaszíntől a sárgás-rózsaszínes tónusokon át egészen az élénkbíborba hajló széles rózsaszínig terjedő színmezőhöz tartozó – közösségenként, de akár személyenként kissé eltérő, inkább kisebb, mint nagyobb – árnyalatcsoportnak a neve. Diakrón kutatásaim révén arra is fény derült, hogy ez a hosszú évszázadokon keresztül a – *veres/vörös* névvel jelölt – piros kategóriához sorolt színtartomány a 18. századnál előbb nem válhatott önálló kategóriává. Az írott forrásokból az is kiderült, hogy a rózsaszínű árnyalatok családját még a 19. században sem tekintette mindenki egy összetartozó, a piros színtartománytól független színosztálynak, részint azzal összefüggésben, hogy önálló kognitív kategóriává válásának folyamata párhuzamosan zajlott ezen árnyalatcsoport feminin jellegének kialakulásával.

Ehhez a színhez a 20. század folyamán széles körben meghonosodott, az újszülöttek/kislányok nemét jelző szimbolika is társult, amely eredetét tekintve szorosan kapcsolódik az – általam áttekintett szövegekből meggyőzően igazolható – szüzességhez/ártatlansághoz társított (*piros/fehér*) rózsza, a rózsza esztétikus szépségét és pirosságát tükröző, ill. az erényességből fakadóan elpiruló arc, valamint a „*piros szemérem*” (amely valójában talán 'rózsaszín szemérem') képzetköréhez. Ez a tény pedig szintén alátámasztja a *piros* és a *rózsaszín* szín és szó közti szoros történeti kapcsolatot.

VI. A PIROS MINT EGY SAJÁTOS SZÍN ÉS EGY POZITÍV JELZŐ

A *piros* színnév szemantikájáról két különböző, de egymást csak részben kizáró hipotézist fogalmazok meg. Az egyik szerint a *pirost* eredetileg a mainál szűkebb jelentésben használhatták, legalábbis azokban az esetekben, amikor egy konkrét színtartományt akartak vele kifejezni: elsősorban olyan rokon árnyalatokat jelölhettek vele, amelyek az előző fejezetben tárgyalt arc, rózsaszín és hajnal tónusát is jellemzi. A másik feltételezés szerint viszont bizonyos kontextusokban a *piros* vizuális vonatkozásainál fontosabbak lehettek a szó – előző fejezetben már tárgyalt – pozitív konnotációi: sok esetben azért használták, hogy a *pirosodás* folyamatának végeredményeképpen létrejött árnyalatra utaljanak, vagy azért, hogy a színes (pirosas) tárgyat vagy jelenséget (vagy akár egy, a színek és a vizualitás dimenzióját teljesen nélkülöző fogalmat, pl. az „örömet”) pozitív színben tüntessék fel.

Mint azt látni fogjuk, e két hipotézis kifejtése nem azonos hosszúságú és súlyú. A szövegekpuszok vizsgálata során ugyanis jómagam elsősorban a *piros* vizuális jelentéstartalma szempontjából lényeges adatokra koncentráltam, aminek eredményeképpen számos közvetett és néhány közvetlen bizonyítékra akadtam arra nézve, hogy milyen színmezőt illethettek elődeink a *piros* szóval. Az átvitt értelmű alkalmazásmód problémájához képest tehát sokkal terjedelmesebb összegzését nyújtom az elsődleges színjelentésre vonatkozó – a megközelítés és a hozzáférés tekintetében sajnos igen bonyolult – kérdéskörnek.

1. Első hipotézis: A *piros* 'rózsaszín, kékbe hajló piros' jelentése

Napjainkban leginkább a rózsaszínű/bíbor árnyalatok színosztályába sorolnánk annak a három dolognak a színét, amelyeket a kezdetektől fogva gyakran a *piros* színnévvel jelöltek, azaz

1. a (*piros* szóval jellemzett vad, ill. „kerti”) rózsaszín
2. a („rózsaszín” vagy *piros*) arc
3. a („rózsaszín” vagy *piros*) hajnal tónusát.

Abból kiindulva, hogy – mint azt már kimutattam – a *rózsaszín*, a *hajnalszín/hajnalpiros* a költői nyelvben rózsaszínű árnyalatot jelölt, ill. hogy a *piros* rózsaszín, az arc és a hajnal valós színe voltaképpen egymáshoz hasonló, adódhat egy logikus következtetés. Nevezetesen, hogy a *vörös*nél szűkebb használattal bíró *piros* eredetileg elsősorban a ma *rózsaszín*nek és *bíbornak* (ill. részben *lilának*, ill. *bordónak*) mondott tónusok elnevezése lehetett. Voltaképpen – legalábbis a forrásokban végzett a *piros* kontextusait feltáró vizsgálatok erre mutatnak – a *piros* szó szemantikája egykor kb. három különböző, de vizuálisan összefüggő területet ölelhetett fel:

1. (napjainkban *babarózsaszín*ként is emlegetett) világos- és emellett középrózsaszínű,
2. (a mai fiatalok nyelvében az angolból átvett *pink* vagy *magenta* szóval is jelölt, a tudományos nyelvben *parasztrózsaszín*ként ismert)¹¹⁵⁴ élénk-(lilás)rózsaszínű,
3. a sötétebb, kissé kékbe vagy lilába hajló pirost (ha úgy tetszik: *bíbort-* vagy *kármint*¹¹⁵⁵)

¹¹⁵⁴ A *parasztrózsaszín* elnevezéséről ld. bővebben BÁLIZS 2012. Előfordul említése pl. a következő szakirodalmi helyeken: ZUPKÓ 1982, 19. SZABADFALVI 1987, 193.; VERES 1997, 314.; KERTÉSZ 2006, 217.; KNOTIK 2015, 334.

Ezek az árnyalatok azonban nem csupán vizuálisan függnek össze egymással, hanem bizonyos értelemben festéktechnikai „eredetük” is közös. Hiszen a szintetikus festékek feltalálása előtt a természetes színezőanyagok közül a bíbortetvek, az orseille-zuzmók és a vörösfák¹¹⁵⁶ a különféle kelmefestési eljárások során pontosan ezen a szintartományon belüli árnyalatokat eredményeztek.¹¹⁵⁷ Vegyük például az amerikai kosenilt. A mapuce indiánok ezzel festett ágytakaróinak napjainkban is az a legszembetűnőbb jellemzője, hogy rajtuk „a pasztellrózsaszíntól a mélybíborig különböző árnyalatú vörös csíkok futnak keresztbe” méghozzá csupán azért, mert „mindegyiket kicsit eltérő bíbortetű-fémsó recept szerint” készítették – állítja pl. Finlay.¹¹⁵⁸ Sőt – egyes feltételezések szerint – ez az újvilági festőanyag a 16. századi Európában (a velencei, a milánói, a firenzei, a luccai és az antwerpeni textiliparban) egyebek mellett pontosan azért tudott olyan nagy sikert aratni, mert kosenillel – a mély kékespiros mellett – olyan halvány rózsaszínű árnyalatokat is el lehetett érni, amelyek bár első pillantásra „törekenynek” tűntek, mégis igen szintartónak bizonyultak.¹¹⁵⁹ (Ez viszont nem jelenti azt, hogy nyelvünkben éppen ezért a *piros* szót alkalmazták a kosenillel festett szövetekre, hiszen – mint már szó volt róla – az öltözködéssel kapcsolatban szinte kizárólag a *veres/vörös* jelzővel találkozhatunk egyéb tárgy+szín szerkezetű színelnevezések, pl. meggyzsin, mákszin, kláriszsin, seprőszin stb. mellett).

Azt a nézetet, miszerint a *piros* színnévvel a kissé kékbe hajló pirosas tónusok családját kapcsolom össze, nem egyedül képviselem hazánkban. Mint már idéztük Csapodi a 19. század végén is ezt a – arc kontextusában „kékes vörösségnek” hívott árnyalatcsoportot – tekintette a *piros* jelentéséhez tartozónak. Arra is utaltunk már, hogy Kenedy szintén az állította, hogy „a piros szín a vörösnek legtöbbszörre kézzel, vagy ibolyaszínűvel való vegyülete.”¹¹⁶⁰ Megemlíthető ehelyütt az is, hogy Ferenczy Géza nyelvész – az 1970-es években írt rövid cikkében – állandósult szókapcsolatnak tartja egyrészt a „vörös cinóber”, ill. a „vörös miniom”, másrészt a „*piros* kármin” szerkezetet.¹¹⁶¹ Ha elfogadjuk a

---

¹¹⁵⁵ A *bíbor* szóról a későbbiekben még hosszabban esik majd szó, a *kármin* kapcsolatban ld. az V. mellékletet. Ami a *bíbor* és a *kármin* szóval jelölt árnyalatok közti különbséget illeti, talán az előbbi valamivel közelebb állhat a kék színhez. Egy 19. századi magyar szintani könyv szerint legalábbis ez a fő különbség köztük (ld. TAFFERNER 1884, 88).

¹¹⁵⁶ Mindháromhoz ld. az V. mellékletet

¹¹⁵⁷ Ennek az sem mond ellent, amiről Goethe írt, hogy a kermeszből és a kosenilből készíthető piros szín „savakkal és alkáliákkal történő kezeléssel” egyaránt „billenthető” a sárga és a kék szín felé is (GOETHE 2010, 93). A pácok természete a fenti színezékekkel festhető textilszínek tekintetében valóban meghatározó. Bár a kosenilből már timsós páccal is gyönyörű piros árnyalatot tudtak elérni, Drebbel 17. századi receptjével (ld. V. melléklet kosenil szócikkénél) olyan pirost szín született, amilyent – legalábbis Greenfield szerint – még senki sem látott korábban (GREENFIELD 2006, 180). Ki tudja? Talán valóban ekkor tűnt fel a történelemben először az a telített, kiegyensúlyozott (vagy a kissé sárgába hajló) élénkpiros, melyet mai felfogásunk szerint fokális pirosnak vélünk. (A kissé sárgába hajló kitétel azért szükséges, mert pl. azon bíborba hajló árnyalatokhoz képest, amelyeket a koseniltetvek – éppen úgy, ahogyan a vörösfák – más pácokkal adtak, az ónsós páccal készülő élénkpiros ténylegesen kissé sárgásba hajlónak tűnhetett. Vö. HAJNAL 1981, 108). Vagyis sokáig arra kellett várni, hogy a mai megítélés szerinti „igazi piros” kézzel foghatóvá váljon a kosenillel festett ruhák kelméiben, ilyet ugyanis korábban ezek, ill. más természetes színezőanyagok egymással való keverése (ill. sajátos adalékanyagok) révén – legalábbis tartósan és szintartóan – nem (vagy csak etvéte) tudtak előállítani. (Kétszer ugyanazt az árnyalatot nehezen lehetett előállítani, még egyazon bevált receptből sem, főleg a természetes anyagokban rejlő színezékanyagok koncentrátságának eltérései miatt, ill. a festési körülmények kiküszöbölhetetlen apróbb változásai miatt).

¹¹⁵⁸ FINLAY 2004, 147. Vö. REDFERN 2001.

¹¹⁵⁹ GREENFIELD 2006, 103. Vö. a 18. századi kelmék között válogató személy félelmével: „hús színű és rózsaszín nem lesznek elegendőképpen állandósak” (Paap 189).

¹¹⁶⁰ KENEDY 1921, 33.

¹¹⁶¹ FERENCZY 1973, 11.

megállapítását, akkor ez szintén azt igazolja, hogy a *piros* vizuálisan a kékbe hajló pirosakat (pl. kosenilhoz kötődő kármint) fejezi ki, ellenben a sárgáspirosak (pl. a cinóber és a minium) inkább a *vörös* szemantikájába tartoznak.¹¹⁶² Saját hipotézisem ezzel teljesen összhangban áll, mivel jómagam is azt feltételezem, hogy eredetileg nem tartozhattak a *piros* jelentéséhez azok a sárgába és barnába hajló árnyalatok, amelyek – színmintás vizsgálataim szerint – ma is a *piros* periférikus jelentéseit képezik (ill. amelyek a mai *vörös* jelentésének képezik a lényegi részét az élőnyelvi dialektusok egy részében). Sőt – sokak számára talán meglepő módon – korábban még a ma tipikus piros színűnek tartott tónusokra (vagyis a paradicsom vagy a pipacs pirosára) sem feltétlenül mondták azt, hogy *piros*.

Tehát míg Csűry Bálint mellett érvelt, hogy a *rózsaszín* szó egykor pirosas színeket is jelölt, addig én ennek pont az ellenkezőjét tartom valószínűnek. Nevezetesen azt, hogy a *piros* színnévnek lehetett korábban a 'bíbor vagy liláspiros' mellett 'rózsaszín', nem pedig a rózsaszínnak 'piros' jelentése.¹¹⁶³ Véleményem szerint, amikor Csapodi a 19. század legvégén azt javasolta, hogy „a vörös szín kékes színezeteire, a *bíbor-rózsaszín csoport* megjelölésére foglaljuk le a tudományban a magyar nyelv *piros* szavát,¹¹⁶⁴ csupán ennek a szónak korábbi (18-19. század előtti) szemantikáját próbálta újra feleleveníteni. Nézzük sorra, mi bizonyítja ezt a feltételezést.

1.1. A *piros* mint 'bíbor' és 'rózsaszín' – Vitathatatlan bizonyítékok

A legnyomósabb érveket a *piros* szó 'rózsaszín és bíbor' jelentésére két 19. századi forrásban találtam. Az első a címerek színeiről és azok fekete-fehér ábrázolását megéneklő versikék, amelyek a *Hasznos Multságban* láttak napvilágot. Ebben mind a *veres*, mind pedig a *piros* színnév feltűnik, méghozzá egyértelmű jelentésmegoszlásban: a *veres* felel meg a latin *rubrum* 'piros', a *piros* pedig az először magyarul a *bíbornak*, majd latinul *purpura* 'bíbor' szóval megnevezett szín jelentésének:

„Ezen alkalmatossággal kívánjuk közölni Tek. Horváth István Úrnak... a' Paizsok állására, színeire, és színek külömböztetésére tartozó emlékeztető Verseit.

(...)

A' paizsszínekről.

---

¹¹⁶² Kenedy sem a pirosak, hanem a vörösek közé sorolja „a cinóberfesték” színét (ld. 1921, 33). Megerősíti ezt egy 19. századi és egy 20. század eleji forrás, az előbbi azt írja, hogy „több sárgának” a vöröshöz „keverésével a cinóber származik” (TAFFERNER 1884, 87). Egy másik meghatározás szerint: „világos cinóber = vörös + narancs” (FUCHS 1903, 8). Vagyis tehát már korábban is inkább sárgába hajlónak tartották ezt a színt, mint kékbe vagy lilába hajlónak.

¹¹⁶³ Az *Erdélyi Szótörténeti Tár* szerzői a *piros* szó hetedik jelentéseként szintén a 'rózsaszínt' adják meg, ehhez azonban csupán egyetlen adatot csatolnak: „1765: Piros kotza” (SzT VII. 17). Ugyanakkor ez a forrás önmagában semmit sem bizonyít, hiszen nem csupán fehér (voltageppen rózsaszínű), hanem vöröses szőrű disznót is takarhat ez a 18. századi feljegyzés. (Bél Mátyás – fehér és fekete mellett – csupán barna és vörös sertést említ a 18. század elejéről. Ld. WELLMANN 1984, 81. Ugyanennek a századnak a vége felé a bakonyi disznók színei közt is csak a *veres* tűnik fel. Ld. TÁLASI 1939, 14. A korábbi századokban a Kárpát-medence északkeleti részében is a „*veres sertés*” tekinthető általánosnak. Ld. BALASSA 1973, 54. A *veres* vagy éppen a *langvörös* jelző voltageppen főként az ún. „szalontai” sertésfajhoz kapcsolódik. Ld. D. Balogh J.: *A' magyarországi szikes... i. m.* 90-91. ill. ZILAHY 2011, 297. A „Szalonthai fajt” *veres* színűnek jelöli egy 1822-es forrás is. Ld. SCHRAM 1962, 10). Másrészről viszont, ha figyelembe vesszük, hogy a *piros* nagyon ritkán jelölt szőrszín, akkor talán mégis helyes, hogy a SzT szerzői a *piros kotza* szerkezetet 'rózsaszínű kocaként' fordítják. Még inkább annak tűnik, ha idevesszük, hogy a MNyA a fehér/kese disznó nyelvjárási megfelelőit jelölő térképén egy erdélyi – név szerint a mai Máramaros megyében található Domokos – községben nem csupán az *ánglius*, hanem – igaz ritkán, de – a *pirozsbőrű* névvel is illették ezt a sertésfajt (ld. II. kötet 352. térképét).

¹¹⁶⁴ CSAPODI 1899, 203. Kiemelés az eredetiben.

A' Vértnek hét színe lehet: vagy arany, vagy ezüstszín,
Vagy *veres*, a'vagy kék, zöld, *piros* és fekete.

A' színek különböztetéséről.

Pontok aranyt tesznek, 's a' jegy kihagyása ezüstöt;

Állva *verest*, kék színt fekvé vonása jelent.

A'zöld balra ledül, a' *bíbor* balra megyen fel;

Kotzkázott négyszeg bús feketére mutat.

Melleyek deák nyelven így isméretesek:

Aurum puncta notant, argentum absentia signi;

Linea stans *rubrum*, caeruleumqve jacens.

Descendit viride in laevam, quo *purpura* surgit,

Cumqve jacens stanti linea mixta nigra est.¹¹⁶⁵

Veres = 'egyszerű/közönséges piros', *piros* = 'bíborpiros' megfeleltetés rajzolódik ki ebből a két, „emlékeztetésre” szolgáló mnemotechnikai versikéből.¹¹⁶⁶ Az első versben a *piros* mellett külön jelenik meg a kategóriajelölő *veres*, jelezve azt, hogy a *piros* szó szemantikai mezejébe tartozó színárnyalat vizuálisan ténylegesen különbözik a *veres* szóval jelzett színtől. A második versike a különbség okát is megvilágítja, hiszen itt a *piros* helyén megint másik színnév tűnik fel, a *bíbor* (lat. *purpura*), egyértelművé téve azt, hogy a piros a bíbor szín voltaképpen egy és ugyanaz.¹¹⁶⁷

Hasonló a helyzet egy a *Vasárnapi Újság* hasábjain megjelent színszimbolikával foglalkozó cikkben, ahol mind a *veres*, mind a *piros* feltűnik, ráadásul különféle jelképek sorolódnak alájuk.¹¹⁶⁸ Míg a *veres* szimbolikája kapcsán a tüzzel és a vérrel, addig a *piros* kapcsán – amelyet nem mellesleg a *veres* és *fejér* keverékének tart a cikk ismeretlen szerzője! – nem mással találkozunk, mint a rózsával. A *piros* 'rózsaszínű' értelmére tehát nem csupán abból következtethetünk, hogy a szerző megadja az ezzel a szóval jelölt szín kikeverésének a módját. Hanem abból is, hogy bár ebben az összeállításban számos jelentéktelen színnév is feltűnik, a *rózsaszín* mégsem szerepel.¹¹⁶⁹ Ehelyütt tehát a *piros* színnév 'rózsaszínű' jelentése vitán felül áll. Ugyanakkor az már kérdés, hogy a két cikkíró felfogása vajon megegyezik-e koruk általános vélekedésével?

A fentiek alátámasztására további érvként megemlíthető, hogy – mint már szó volt róla – Kazinczy színfelfogása szerint is különbség lehet a két színnév által takart vizuális mező között. Egy a korábbiak során még nem tárgyalt adat fényében ráadásul úgy tűnik, hogy

---

¹¹⁶⁵ *HasznM* 1823/2. 11.

¹¹⁶⁶ A *piros* 'bíbor' jelentésben másutt is felbukkan: pl. Ferenczy János, a „*Közönséges geographia, mellyben a földnek...*” című 19. századi művében a Kaliforniai-öböl nevét a *piros* szóval fordította le (Pest, 1809. 260), minden bizonnyal azért, mert az öböl korabeli nevei közt a 'bíbor' jelentésű *purpura* is szerepelt. (Ld. „Mare Vermejo, La mer vermeille, Mare Purpureum” nevetek itt: Herrn von Buffons: *Allgemeine Naturgeschichte II*. Troppau, 1785. 302). Később *Bíbor-tengernek* is nevezték a szóban forgó öblöt, pl. Németh Imre Xantus János életútját megörökítő regényének (1959) címében is ez szerepel: „A Bíbor-tenger partján” (FÖLDVÁRI 2018).

¹¹⁶⁷ Magyarázatra szorul ugyanakkor, hogy miért került bele a bíbor szín ezekbe a versikékbe, Bárczay Oszkár szerint ugyanis a bíbor voltaképpen nem is heraldikai szín, „mint a paizs mezejének színe a spanyol és angol heraldikában előfordul, de nálunk nem” (BÁRCZAY 1897, 57). A bíbor csupán később került be a heraldikai színek közé, a narancs és a barna pedig még később, azonban ez utóbbiak a bíborral ellentétben „nem számítanak bele a 7 fő címerszínbe” (FÖLDVÁRI 2015d).

¹¹⁶⁸ S. J.: A színek mint jelképek *VasU* VI. 13.1859, 147-148.

¹¹⁶⁹ A lilás színcsoportot pl. három név képviseli: a *jácint*, a *bíbor* és a *skarlátszín*, az e nevekkal jelölt árnyalatok mindegyikét a *veres* és kék szín keverékének tartja a szerző, csak éppen úgy véli, hogy eltérő arányban tartalmazzák ezen alkotóelemeket: a jácintszín a legkékesebb, míg a skarlátszín tartalmazza a legtöbb piros összetevőt.

Kazinczy a *piros* szó alatt a cékla színével megegyező árnyalatot értett. Legalábbis erre következtethetünk Kazinczynak egy és ugyanazon eseményről, az 1792-es koronázási ceremóniáról szóló, de különböző időpontokban készült önéletrajzi feljegyzéseiből. Egymásra vetítve a három némileg eltérő írást, azzal szembesülünk, hogy Ferenc királynak az egy alkalommal „piros-színű” jelzővel leírt nadrágja, vagy Kazinczy szavait pontosan idézve „harisnyája” vagy „strimflije” voltaképpen kékespiros árnyalatú lehetett, a két másik leírásban ugyanis a „czéklaszín” színmegjelölést használta ugyanennek a ruhadarabnak a megnevezésére.¹¹⁷⁰ Úgy tűnik tehát, hogy a cékla liláspiros árnyalatának (amelyet Kazinczy másutt a „berzseny” kékespiros tónusához is hasonlított)¹¹⁷¹ a jelölésére saját megítélés szerint is a *piros* színmegjelölés volt a megfelelőbb, szemben a mindenféle pirosas árnyalat esetében használható (és kategóriajelölő) *veres* szóval, annak ellenére, hogy – mint már azt bizonyítottuk – a 19. század elején a *piros* szót még csak elvétve használták a ruházat kontextusában.

Sokkal korábbi nyomai is léteznek azonban a *piros* ’rózsaszín és liláspiros’ szemantikájának. Kezdjük a legkorábbi forrásokkal.

1.2. A *piros* előfordulása a latin-magyar szótárakban

Fontos eligazítást nyújtanak a *piros* mainál szűkebb vizuális értelmére legrégebb latin nyelvű szótáraink, amelyekben a *piros* gyakran tűnik fel a bíbor-rózsaszín árnyalatok magyar megfelelőjeként. Annak ellenére, hogy első látásra kuszának tűnik bennük a *piros* és a *veres/vörös* használata, ha alaposabban vesszük szemügyre őket, mégis találni bennük a *piros* vizuális szemantikájára vonatkozó támpontokat. Calepinus szótárában például négy latin színnév esetében a *veres* a *pirossal* együtt szerepel (pl. *rubeo* „Veres vagiok, piros vagiok”¹¹⁷²), annak ellenére, hogy a *veres* legtöbbször önmagában tűnik fel. Sőt két latin szó fordításánál önmagában – pontosabban a *veres* nélkül – a *piros* szót találjuk: a *blatteus* és a *subrutilus* magyar megfelelőjeként.¹¹⁷³ Ezek közül előbbi jelentése egyértelműen: ’bíbor’, erről vall, hogy Calepinus ugyanitt a bársony-színt is feltünteti, de (Szenczi) Molnár Albert Dictionariumában (1604) szintén a következő olvasható *blatteus* mellett: „*Piros* barson színö”, az ún. *bársonyszín* ugyanis a bíborral egyenlő (*purpureus* Barsonszinő),¹¹⁷⁴ ahogyan erről még a későbbiekben bővebben esik majd szó. A *subrutilus* jelentéséről (amelynek *sub-*előtagja talán valamibe hajló jelentéssel is bír, az ’al-’ mellett) azonban csak annyit tudunk bizonyosan, hogy Comeniusnál is „pirosszínű” árnyalatot jelöl,¹¹⁷⁵ ill. egy 19. századi latin szótár szerint a jelentése szintén ’pirosló’.¹¹⁷⁶ (Molnár Albert szótára szerint jelentése viszont „Pirossárga”¹¹⁷⁷ ez tehát nem egyezik az előzőekkel a megadott vizuális árnyalat tekintetében, csupán abban, hogy szintén nem a *veres/vörös* szót alkalmazza, hanem a *pirost*.)

Ugyanakkor nem csupán a ’bíbor’ jelentésű *blatteus* ’bíbor’, és a *subrutilus* ’?’ mellett tűnik fel a *piros* színnév a régi szótárainkban. Comenius szótárában két *piros* szóval alkotott összetétel bizonyosan halványrózsaszínt jelöl:

¹¹⁷⁰ Ld. ORBÁN 2009, 1063.

¹¹⁷¹ „egy illy physionomiájú ember’ képe állott, *berzseny* (az az *czékla*) *szín* schlafrockban” (ORBÁN 2009, 1001).

¹¹⁷² Cal 278.

¹¹⁷³ *blatteus* „Piros színö, bárson színw” (Cal 28).; *subrutilus* „Piross zinw” (Cal 302).

¹¹⁷⁴ MA 202 és 1080.

¹¹⁷⁵ Ld. NySz III. 250.

¹¹⁷⁶ Egy fedél és címlap nélkül fennmaradt szótárról van szó, amely az újvidéki Matica srpska könyvtárában fedeztem fel, és amelyet egyelőre nem tudok beazonosítani.

¹¹⁷⁷ MA 1241.

Candidus: „A fejtér festéc *piros fejtér* színü, tiszta fejtér színü, viz színü”
Russus: „A fejtér festéc *piros fejtér* szín, test szín, tej szín”¹¹⁷⁸

A *fejtér* itt bizonyosan tágabb értelemben vett ’világos’ értelmet takar, alá tartozik a minket érdeklő *piros fejtér*, vagyis egy a *piros* és a *fehér* színnevek összevonásával kifejezett árnyalat. A „piros fejtér” összetételben a *piros* szó valószínűleg halványpirosas-rózsaszínes tónusra utalhat, hiszen a hozzá csapódó *fehér* is nyilvánvalóan a szóban forgó szín csekély intenzitását hivatott kifejezni. Ezt támasztja alá az is, hogy Pápai Páriz 17. században kiadott szótárában a következőt olvassuk:

„Candicans eruso: Test-szín, Tetzin”

Bár Pápainál a *candidus* mellett csupán a ’fejtér’ és a ’világos’ jelentés szerepel, sokatmondó, hogy a *candicans erusot* a fehér ember bőrszínéhez hasonlító színeként írja le, azaz hogy ezt a latin kifejezést a *testszín* értelmével azonosítja. Fontos, szintén a *piros* ’rózsaszín’ jelentésére utaló adat, hogy míg Comeniusnál a *roseus* fordításaként csupán a *rózsaszín* szerepel, addig Pápai Páriznál ugyanennél a latin színnévnel feltűnik a *piros* is, hiszen ő *piros-rózsaszín*ként fordítja ugyanezt.

Pápai Páriz latin magyar szótárában (1708) a *piros* többféle latin színnév fordításánál is megjelenik, a *veres*hez képest azonban így is (és itt is) elenyésző az aránya. Ráadásul sohasem önmagában tűnik fel, hanem mindig a *veressel* együtt. Ez arra utal, hogy a magyar nyelv akkori állapotában az alább felsorolandó latin szavakat csak bizonyos kontextusokban lehetett a *piros* szóval fordítani:

Rubeo: *Veres-vagyok, Piros-vagyok.*
Ferrum rubet igne: *Meg-veresedik a ’ tűzben a ’ vas.*
Ruber: *Veres, Piros*
Ruber crine: *Veres-hajú*
Rubesco, scere: *Meg-veresedem, Pirosodom*
Aurora rubescit: *Piros-hajnal hasad.*
Rubrisceta (...) *Kendőző, Ortza pirosító.*¹¹⁷⁹

Tehát a tűzben hevített vas színváltozására, ill. a vörös haj kapcsán (ahogy bizonyára még számtalan más esetben: ld. *Rubellianus, Rubeus, Rubricosus, Burrus, Rufesco, Russus* stb.) a *veres* volt a helyénvaló magyar fordítás, a hajnal kapcsán viszont – a korábbiakban tárgyaltak alapján nem meglepő módon – a *piros* lehetett a megfelelő.¹¹⁸⁰ Sokatmondó az is, hogy a „*Rubor, oris:*” mellett nem csupán az szerepel, hogy „Veresség, Pirosság”, hanem a következő példa is: „*Virgineus rubor:*”, és mellette a következő fordítás: „Leányi szemérmesség.”¹¹⁸¹ Ezzel rögtön fel is fedi, hogy e latin szónak milyen vonatkozásban van köze a *piros* szóhoz, méghozzá az arcpirulással és a *piros* szóval társított szemérmesség/szüesség/tisztesség kontextusában – ahogyan ezt már a korábbiakban bemutattam.

¹¹⁷⁸ NySz III. 218.

¹¹⁷⁹ PPI 507. Vö. „Piruló hajnal. Aurora rubescens” (MagySz II. 133).

¹¹⁸⁰ Ne feledjük, hogy a korban a *veres* szó gyakoribb színnév, mint a *piros*, mégis ez utóbbi használatos a hajnal kapcsán. Vö. „ötöd fél óra tájban, láték először valamely *veresellést*, mely a szokott est-hajnali *pirosságnál* valamenny jobban fel-tetszék” (*Magyar Hirmondó* Pozsony, 1783. 50).

¹¹⁸¹ PPI 508.

Azt, hogy a *piros* szó vizuális jelentésébe viszont semmiképpen sem tartozhattak bele a sárgászörös árnyalatok, az mutatja legjobban, hogy a *piros* – a *veressel* ellentétben – csupán egyetlenegy esetben tűnik fel olyan latin szó mellett, amelynél a *verhenyő* is megjelenik: „*Rubidus*, a, um: Verhenyő, Fekete-piros.”¹¹⁸² A sárgás- és barnászörös jelentéssel is bíró *verhenyő* azért kerülhetett ide, mivel korábban akkor is ezt a színnevet alkalmazták, amikor csupán arra akartak utalni, hogy az árnyalat nem igazi *veres* 'piros', hanem kissé vörösbe hajló. Ehelyütt a *piros* szó *fekete* előtagja szintén arra utal, hogy a szóban forgó tónus voltaképpen nem igazi piros szín, hanem annál jóval sötétebb, esetleg zavarosabb. A *rubidus* 'sötétpiros' jelentését igazolja, hogy a már említett 19. századi latin szótár szerint 'sötétveres' szint fejez ki, ill. a *NySz* a „meggy-szín” jelentése gyanánt tünteti fel ugyanezt a latin szót.¹¹⁸³ 'Zavaros' értelmét támaszthatja alá viszont Baróti Szabó Dávid „Kisded Szó-tárának” *Vörhönyeges* szócikke, amelyben egyebek mellett a következő is olvasható: *Vörhönyő*: fekete-piros, kástélyos p. o. [értsd: példának okáért] bor.”¹¹⁸⁴ Egykor ugyanis az a bor kapta a *kástélyos* jelzöt, amely nem volt igazi mélyvörös, csupán rózsaszínbe hajló, készítési módjánál fogva azonban nem szintiszta rózsaszínű, hanem inkább valamilyen kevert színt mutatott,¹¹⁸⁵ ahogyan erről még a későbbiekben is szó lesz majd.

Úgy vélem tehát, hogy a fent bemutatott latin színnevek mellett nem véletlenül jelenik meg a *piros* színnév. Kutatásaim szerint az a tény, hogy a latin szótárakban az összes magyar színelnevezés közül csupán a *fejér*, a *rózsaszín*, a *veres/vörös* társaságában tűnik fel a *piros*, és csak ritkán szerepel egymagában (!), ennek a szónak eredeti vizuális jelentésével függ össze: leginkább a világos rózsaszíntől a sötétbíborig terjedő színtartományhoz lehet köze.

1.2. A *bársonyszín*, a *bíbor* és a *királyszín*

További érv a *piros* színnév 'rózsaszín-bíbor' értelmére, hogy a bíborcsigával festett anyagok valószínűleg többé-kevésbé kékbe hajló piros színének¹¹⁸⁶ vonatkozásában mind a *rózsaszín*, mind a *piros* gyakran feltűnik a legkorábbi forrásoktól kezdve. Calepinus szótárban a *blatteus* fordításaként a következőt olvassuk: „Piros szino, bárson színw”, ami egyértelműen arra utal, hogy a *piros* jelentése egybeesett a később is használt *bársonyszín* jelentésével.¹¹⁸⁷ Ahogyan ezt már előttem mások is megállapították,¹¹⁸⁸ a *bársonyszín* jelentése azonban már a korai forrásoktól kezdve, de még egyes 19. századi szövegek szerint¹¹⁸⁹ sem a mai *piros* szóéval egyezik meg, hanem a *bíbor* szóéval. Mint Lőrincze írja, „a *bársonyszínű*-t... talán feketének

¹¹⁸² Uo.

¹¹⁸³ *NySz*. III. 250. Vö. *rubedo* Vörösseg. Posgo pirossag (MA 1137).

¹¹⁸⁴ Baróti: *KisdSz* 277.

¹¹⁸⁵ A *kástélyos* szó 'zavaros' jelentését már korábban is felvetette a kutatás: „Valószínűbbnek tartom, hogy a kástélyos bor eredetileg nem sillér (!) bort, hanem zavaros fakó bort jelentett” (MÁTRAY 1910, 39).

¹¹⁸⁶ Erre még a későbbiekben visszatérek.

¹¹⁸⁷ BÜKY 1967, 93. 119. A *piros* és a *bársony* szó közti szoros kapcsolatra lásd még: „Bársonynak pirosát jádszó szőlő-fejek” (Révai Miklós: *Magyar alagyák I.* Nagykároly, 1778. 12). „carmoisinpáros bársony” (N. n: A' két zsidó *Rajz* 1838 II. 11. sz. 82).

¹¹⁸⁸ Vö. <http://www.szintan.hu/nev342.htm>

¹¹⁸⁹ Ld. Szikszai (1590) „*Ostrinus*” (Sziksz 56.), ill. PPBl *bársonyszín* fordítását. Egy 17. századi orvosi kézirat szerint „*Bársony színű* ere vágattatik meg embernek belső részinek fájdalmaért”; a bőrön áttetsző erek színe pedig kékbe hajló, ez adat tehát szintén a *bársonyszín* 'kékesvörös' jelentését igazolja (Phlebotomia. Kézirat a XVII. század második feléből. Ld. SZALTKY 1983, 236). Vö. CzF *bársonyszín* szócikkével (I. 449). ill. a következő megfeleltetéssel: „*bársonyszín* (Purpurfarbe)” (*Orvosi Tár* 1843. 396). Vö. még: a pirosból a lilán át a feketébe hajló sötétkékig terjedő tartomány kapcsán jegyezték le a 19. században: „a' külső bőr veres lesz, majd *bársony színű*, kékes, feketés” (Rácz I.: *A' Szép Nem... i. m.* 203). Söt, ugyanebben a műben a *violaszín* is feltűnik hasonló jelentésben (Uo. 248).

gondolná [ti. a mai ember],¹¹⁹⁰ pedig – bíborpiros volt (...) s azért öltöztek a régi gazdagok *bíborba-bársonyba*.”¹¹⁹¹ Hadrovics László is amellett érvel, hogy a *bársony* szó „a legrégebb nyelvemlékeinkben” ’purpur’ jelentésű, „ennek megfelelően az ugyancsak régi *bársonyszínű* jelentése ’purpurfarbig’, amint azt a NySz példái kétségtelenül bizonyítják.”¹¹⁹²

Sőt, a Sárköziak viseletét tanulmányozó Kovách Aladár már a 20. század elején felismerte, hogy „a mit mi mai nap bíborpirosnak mondunk (...) Őseink bársonypirosnak [saját kutatásaim szerint inkább *bársonyszínek*] ismertek.”¹¹⁹³ Ugyanakkor Kovách valószínűleg pirosas színt értett a *bíborpiros* szón. Ekkortájt ugyanis már nagyon bizonytalanná vált a *bíbor* jelentése, valószínűleg épp abból kifolyólag, hogy azzal a pirossal asszociálták, amelynek szemantikája jelentős változáson esett át: egy szűkebb, ’rózsaszín-bíbor’ jelentésű színnévből a kognitív piros színcsoport kategóriajelölőjévé vált.

A *bíbor* szemantikája is részben hasonló folyamaton eshetett át, ugyanakkor máig sem rögzült hozzá egy mindenki által jól ismert és elfogadott szemantikai mező.¹¹⁹⁴ Így történhetett, hogy a színeknek a 20. század kezdetén önálló könyvet szentelő rajztanár a következő megjegyzést fűzte ehhez a színhez: „bíborvörös alatt nagyon eltérő fokozatokat értenek.”¹¹⁹⁵ Zsitvay nagy valószínűséggel arra céltzott ezzel, hogy már akkoriban is két különböző jelentésben használták ezt a szót: míg egyesek megítélésében ’lilás’, addig másokéban ’pirosas’ jelentéssel rendelkezhetett, pontosan úgy, ahogyan napjainkban. Ezt igazolja, hogy míg Zsitvay szerint a bíborszín a kárminvörössel egyenlő (legfeljebb abba még egy kis kék keverhető), addig egy színekről szóló, 1884-es művészeti munka szerint a bíbor színhez a kármin és az ultramarin [kék] festékek vegyítése révén jutunk.¹¹⁹⁶ Egy 1902-ben publikált festékekről szóló könyv szerint pedig a „bíbor = vörös [értsd: piros] + ibolya [értsd: lila].”¹¹⁹⁷ Vagyis az utóbbi két mű szerzője egyértelműen kékes- vagy liláspiros színnek, az előbbi viszont nagyon kevésbé kékbe hajló pirosnak véli ezt a színt. A *bíbor* szóval jelölt színt kékespiros árnyalatnak tartotta Póra Ferenc is, aki szinonimákat gyűjtő 20. század eleji szótárában a *bíbor* színelnevezést az *ibolyaszínű*, a *lila* és a *kékesvörös* szavak rokonának tünteti fel. Manapság a *bíbor* szónak ez a jelentése főként a fizikában van jelen,¹¹⁹⁸ a köznyelvben azonban inkább ’élénkpiros’ jelentéssel használatos.¹¹⁹⁹

A nyelvtudomány máig ismeretlen eredetűnek tartja a *bíbor* szót, azt viszont tudjuk, hogy a 16. század közepéig „értékes textíliák megnevezésére szolgált.”¹²⁰⁰ Első jelentése ’festetlen (fehéres-sárgás) finom lenszövet’, a második értelme: ’festett vagy színezett

---

¹¹⁹⁰ Vö. A *bársony* szót önmagában fekete lovak elnevezésére is használták, pl. Abonyi Lajos: *Bogár és Bársony* című novellájában, a címben szereplő két név egy-egy „szép fényes fekete szőrű” lovat takart (1882. Bp. 229); a sárrétudvariak egyik lószínelnevezése pedig a *bársonyfekete* volt (PUSZTAINÉ 1976, 456).

¹¹⁹¹ LŐRINCZE 1968, 181-82. Vö. „*Viszik mán, viszik mán Danikáné jányát. Bíborba, bársomba, letyefitye főükötöübe, gyöngyös koszorúba* (Gyermekmondóka)” (DCSz 540).

¹¹⁹² HADROVICS 1954, 161

¹¹⁹³ KOVÁCH 1907, 218.

¹¹⁹⁴ Még napjaink tudományos írásműveiben sem, hiszen mint azt már Papp is észrevette: „A B&K univerzalista sorrendjét magyarul ismertető nyelvészeti írások egy részében a *lila* terminust használják a [sémában a *purple* szóval jelölt] színtartományra, mások pedig a *bíbort*” (PAPP 2012, 176).

¹¹⁹⁵ ZSITVAY 1901, 29.

¹¹⁹⁶ TAFFERNER 1884, 32. (Ezt megismétli: BUTOVSKY 1906, 86).

¹¹⁹⁷ FUCHS 1903, 8. Vö. Egy másik írás szerint a *bíbor-szín* az *ibolya* és a *kárminvörös* között helyezkedik el (ld. MÁTRAI 1906, 18). Vö. még „*ibolyás-piros*, vagyis *bíborszín*” (FÁY 1941, 97).

¹¹⁹⁸ PAPP 2012, 118.

¹¹⁹⁹ ESz 68. Vö. „létrejön a tiszta vörös, amit magas méltósága miatt *bíbornak* nevezünk” (GOETHE 2010, 83).

¹²⁰⁰ FUTAKY 1996, 335.

ruhaanyag' volt.¹²⁰¹ A *bíborba-bársonyba* kifejezésben szereplő *bíbor* sem színre, hanem inkább egyfajta drága fátyolszerű fehér (!) szövetre utalt, éppen ezért a *bíbor* mellett a népköltészetben sem mindig a *bársony* szó tűnik fel:

Mély kútba tekintek,
Asszonyomat látom,
Bíborban, fátyolban
Vasgerebenben"¹²⁰²

Vagy:

„Mer' én vagyok asszonyomnak
Letevője, föltevője, *bíbor lepedője*.”¹²⁰³

Ezek a sorok talán az egykori sárközi menyecske öltözetéhez tartozó ún. *tekerődő bíborra* utalnak (vagy a *bíbor* szót szintén 'fehér fátyol' értelemben használó Zenta vidéki, és Torontál megyei községek viseletére),¹²⁰⁴ azaz egy „a legfinomabb erősen sodrott fonalból szőtt, áttetsző fodorvászomból készült” kendőre.¹²⁰⁵

De mikor és miért lett a *bíbor* szóból szint jelölő név is? Pais Dezső a szó színjelentésének eredete kapcsán azt írja, hogy:

„mivel a megelőzőleg a 'purpura, ostrum: vörös brokát' jelentéshez jutott török jövevény *bársony* szóval együtt forgott [a *bíbor* szó], azért tapadt rá a magyar nyelvközösség egyes részeiben a *bársony*-nak 'purpura: vörös szövetanyag' majd 'vörös szín' jelentése”¹²⁰⁶

Pais szerint a *bíbor* 'vörös' jelentése a 16. századnál korábbról nem mutatható ki. A lat. *purpura* a középkorban szintén nem csupán színt jelölt, hanem anyagot is, méghozzá olyan – kivétel nélkül minden esetben – „festett, vagy más módon színezett szövetet”, amely mellett még a *bársony* és a *selyem* jelentősége is eltörpült.¹²⁰⁷ Ezeknek a hazánkba a keletről érkező szöveteknek többsége talán bíborszínű lehetett, de nem feltétlenül, hiszen – Endrei Walter véleménye szerint – „a görög császár gineceumain (manufaktúráin) kívül a bíborcsiga színezék használata tilos volt, ezért az ott készült drága selyemszöveteket akkor is purpurának nevezték, ha nem azzal készültek.”¹²⁰⁸ Vagyis a latin nyelvű középkori forrásaink *purpurája* – amit a nyelvészek egyöntetűen a magyar *bíbor* szóval azonosítanak – bármilyen színű lehetett, nem kizárólag *purpiánszínű*.¹²⁰⁹

---

¹²⁰¹ TESz I. 295. FUTAKY 1996, 335-37. Vö. KOVÁCH 1907, 217. Vö. *Fehér, mint a bíbor; Tiszta mint a bíbor, Vékony mint a bíbor* (Dugonics: MPéld I. 218, 234, 236). Színes bíbort említ Újcsalános 1759-es templomi leltára: *égszín* és *veres* bíbor „selyemfátyol” úrasztali terítőt (TAKÁCS 1986, 19). Vö. „1732:... Mente *Viola Szin bíborból* való rövid Angliai Nyul béléssel” (idézi: NAGY J. 1993, 20).

¹²⁰² KISS 1984, 283.

¹²⁰³ KISS 1984, 411.

¹²⁰⁴ PAIS 1953, 79.

¹²⁰⁵ Ld. NéprLex I. *bíbor* szócikk. Vö. „Mert nem *piros* ám a magyar bíbor, hanem fehér... A sárközieknel ma is fehér a bíborümög s a bíborkendő” (MALONYAI 1912). Palotay egy 17. század eleji „sargah bybor” adat kapcsán úgy fogalmaz, hogy „a szadászerű (török, de alkalmasint balkáni közvetítésű) vékony vászonkelmét” nevezték egykor bíbornak (ld. 1940, 12. lábjegyzet).

¹²⁰⁶ PAIS 1953, 80. Vö. „*Bíbor*: bébor, bársony” (Baróti: KisdSz 20).

¹²⁰⁷ FUTAKY 1996, 337.

¹²⁰⁸ ENDREI 1989, 157.

¹²⁰⁹ Ennek a 16. századtól adatható színnévnek az alapja a lat. *purpura* 'bíborcsiga, bíborfesték, bíborszín, bíborszövet' ill. a lat. *purpureus* 'bíborszínű' (TESz III. 314). Enderi Walter szerint a

Ha valóban a bársony vörös színe miatt ragadt a *bíbor* szóra a 'vörös' színjelentés, nem pedig azért, mert a középkori *purpura* nevet viselő méregdrága luxuszsövet színe többnyire bíborszínű volt (bár elképzelhető, hogy így volt, azonban se pro, se kontra nem igazolható), akkor mindenképpen figyelembe kell venni azt, hogy a „*veres bársony*” sem feltétlenül egyazon árnyalatban készült. Az újkor elejének értékes kelméi, köztük a bársonyok¹²¹⁰ szintén többféle piros színben készültek. Egy 17. századi árszabályzatban legalábbis a következő színű bársonyokat sorolja: „Velencei, Tetszín [értsd: testszín], veres királyszín, szederjes, megyszín.”¹²¹¹ Könnyen lehet, hogy a *bíbor* szóhoz asszociált szín már eredetileg sem általában a piros volt, hanem egy meghatározott pirosas árnyalat. Méghozzá az, amely az akkori átlagember szemében aktuálisan a királyi-egyházi hatalomhoz¹²¹² kapcsolódott, vagyis a másképpen *királyszín* névvel is jelölt árnyalat.

A *királyszín* eredetileg valószínűleg nagyméltóságú személyek (királyok, érsekek stb.) által hordott kiváltságos színre utal: „Király szín méltóság, Ezüst szín uraság...” – így kezdi Beniczky Péter 17. századi színekről szóló versét.¹²¹³ Ennek a főként a viseletek kapcsán lejegyzett színnévnek a legkorábbi jelentése a bíboréhoz hasonlóan bizonytalan: egyfelől 'kékespiros', másfelől 'vegyítetlen élénkpiros' jelentése is felmerülhet.¹²¹⁴ Mindenesetre valószínű, hogy ez a régtől fogva használt, ill. még a közelmúlt egyes táji dialektusaiból is ismert színnév (ld. kapuváriak „királszínű selemkendő” kifejezését)¹²¹⁵ a korábbi századokban sajátos, csak rá jellemző szemantikával bírt, amely minden valószínűség szerint a *bíbor* szó jelentésével hozható összefüggésbe. Annál is inkább, mivel ez a két színnév együtt nem fordul elő az írott forrásokban, ráadásul a ruházat összefüggésében a kettő közül a *királyszín* sokkal gyakoribb. Előfordulhat, hogy pontosan a *bíbor* helyett használták az öltözet kapcsán, hiszen utóbbi alkalmazását – mivel jelentésébe sokáig egy vagy kétfélea

---

purpurian/purpian/Perpianisch szavakkal eredetileg „firenzei vagy eredeti perpignani posztót” fejeztek ki (ENDREI 1989, 233).

¹²¹⁰ A bársonyból különböző minőségű és drágaságú fajták készültek már a 17. században is (ld. NAGY J. 1993, 30).

¹²¹¹ NAGY I. 1871, 207. Ezek közül a velenceit valószínűleg kermesszel festették (ld. az V. melléklet Kermesz címszavát). Deák Éva kutatásai szerint a „testszín, veres királyszín, szeder- és megyszín” közös árkatóriába tartoztak a 17. század elején, méghozzá ezek voltak a legdrágább színek (2012, 391).

¹²¹² Konstantinápoly eleste a bíborcsigákkal való textilfestés végét is jelentette, így a 15. században II. Pál pápa elrendelte, hogy a kermesz/karmazsintetvek színezékét alkalmazzák az egyházi vezetők ruháihoz. Így vált a *karmazsinvörös* „az egyházatyák színévé” (KUSZMANN 1997, 383), valamint – egyes internetes források szerint – a *bíbor* szó jelentésébe ekkor olvadhatott bele (az eredeti 'kékespiros' mellé) a 'fokális piros' is (ld. https://hu.wikibooks.org/wiki/Heraldikai_lexikon/Bíbor#cite_ref-6). A helyzet azonban ennél bizonyosan bonyolultabb. Struckmeier kutatásai szerint a bíborosok (*Kardinalspurpur* színű) öltözkékének a színét a kermesz timsóval adta, ez a festési eljárás „skarlátpirosat” eredményezett (2011, 106). Ez a színnév ebben a kontextusban kékespirosat takar, hiszen a magyar kutatások szerint a kermesz „timsópácon bordó-piros (crimson, karmazsin)” színt ad (TIMÁR-BALÁZSY 2002, 52). Ráadásul napjainkban sem csupán a piros jelenik meg az egyházi személyek öltözkékében, hanem a *lila* névvel jelölt kékespiros: „A fölszentelt papok reverendája (...) a hierarchiában elfoglalt helyüktől függ (...) a püspököké *lila* [vö. *püspöklila*], a bíborosoké *piros*” (KatLex *reverenda* szócikk). Ráadásul *lila* a középkorban már a bíborosok gyászszíne is volt (Uo. *lila* szócikk).

¹²¹³ Beniczky P.: *Az különböző... i. m.*

¹²¹⁴ A királyszín jelentése kapcsán a NySz egyebek mellett a PPBl szótárra (1767) hivatkozik, amely szerint ez a color Tyrius azaz a 'türoszi szín', Türosz pedig az ókorban a bíborfesték előállításának legfontosabb városa volt. Vö. a bíbor kapcsán említik a *Königsfarbe* színnevet is egyes 17. századi német források (ld. JONES 2013, 358).

¹²¹⁵ „olyan kendő, aminek cinóberpiros (*királszínű*) az alapszíne, szélein pedig széles fehér csikok futnak” (HORVÁTH 1972, 401). Mellékesen megjegyezhető, hogy a néprajzi szakirodalomban még a 20. sz. elején is előfordul ez a színnév a népviselet kontextusában: „vörös szín uralkodik a bihari szűrön... 3-4 árnyalatát találjuk... a cinóberpirosat, meggyzínpirosat, sötétebb carminvöröset és világos *királyvöröset*” (GYÖRFFY 1930, 102).

Napjainkban a kutatás két fontosabb bíborcsigafajt tart számon, amelyből bíborfestéket: elsősorban ruha-, de arcfestéket is készítettek¹²²⁵ (ld. a két fajt az V. mellékletben). Valóban igaz, hogy közülük az egyik többet tartalmaz az ún. 6.6' *dibrom-* névvel kezdődő anyagokból, a másik viszont többet a – kék színű! – indigóból.¹²²⁶ Ez voltaképpen azt jelenti, hogy a bíborban és az indigóban fellelhető színezék „közvetlen kémiai rokonságban áll” egymással.¹²²⁷ Ehhez lehet köze, hogy a *bíbor* és a *kék* szóból a 20. század elején megalkották a *bíbor-kék* színnevezést, mellyel nem csak egy színárnyalatot jelöltek,¹²²⁸ hanem egyfajta indigószármazékot is.¹²²⁹ A két anyag közti vegyi összefüggés okán máig vitatott, hogy pontosan milyen színűek lehettek eredetileg a bíborral festett ruhaanyagok. A legvalószínűbb, hogy a kék és a piros közti tartományban változott a színezetük. Emiatt nem kell meglepődni azon sem, hogy a Károli Bibliában előforduló „bíborruhák”, ill. a „bíborból csinált ruhák” jelzője sem csupán a *piros* volt, hanem – igaz, csupán egyetlen helyen – a *kék* (vagy a 20. századi, a Szent István Társulat féle fordításban: *viola*) is.¹²³⁰

A *bíbor* szó ugyanakkor ma már sokak szemében fokális pirost jelöl, a 19. század vége óta azonban a tudományos kutatások rendre felhívják a figyelmet arra, hogy az antik és a középkori bíbor inkább kékes volt.¹²³¹ Feltételezéseim szerint azonban régi forrásaink *bíbor* szava (színnévként) szintén kékespiros árnyalatra utalhatott. Még hozzá úgy vélem, hogy ez a jelentés elsősorban a *bársonyszín* színnevezés eredeti 'kékespiros' jelentéséből következik, hiszen – mint már érintettük – a *bíbor* szóval már régóta nagyon szoros kapcsolatban áll a *bársony* szó. Ezt nem csak a – nagyon korai forrásokból kimutatható¹²³² – *bíborban-bársonyban* kifejezés, hanem pl. a bíborcsigák *bársonycsiga* elnevezése is igazolja.¹²³³ Az is bizonyos, hogy a *bársonycsiga* elnevezés, a „bársonyt festő csiga” rövidüléseként keletkezett, hiszen még Pápai Páriz szótár egyik latin színnévének (*conchyliatus*) fordításánál is ilyen

¹²²⁵ FINLAY 2004, 366; WAGNER 1934, 29. Vö. Calepinus szótárában szerepel a következő: „*purpurissum*: Orca vörössítő kendőző festék, bársony [azaz bíbor] színű festék”, egy későbbi, kissé átfert szótárban: „Orca veressítő, kendező festék, bársony festék” (ld. BÜKY 1967, 90). Ehelyütt azért nem a *pirosító* szerepel a *vörössítő* helyett, mert ez a szótár még egyáltalán nem használja ige formában a *piros* színevet.

¹²²⁶ COOKSEY 2001, 751.

¹²²⁷ FINLAY 2004, 369. Érdekes, hogy bár csupán 1912-ben mutatta ki Paul Friedländer, német vegyész, hogy a bíbor az indigó brómderivátuma, Wartha Vince kémikus, a MTA rendes tagja, már 1900-as évek legelején kijelentette, hogy „a híres régi purpur nem volt más, mint a mai indigó” (WARTHA 1901, 4).

¹²²⁸ A *bíbor-kék* 'mélyvörös és a mélykék közötti szín' (KatLex *bíbor* szócikk). A bibliai „kék bíbor” valós árnyalata Teichman Jakab kutatásai szerint talán „a sötétkékeknek, illetve az ibolyának felel meg.” (TEICHMAN 1939, 226). Egy 1910-ben íródott apró kertészeti szakközlemény szerzője szerint a *bíbor-kék* a rózsák kontextusában szintén az „*ibolyakék*” színnek felel meg (ld. A *Kert* 1910. 68). Ez a színjelzőt a szépirodalomban is használták: „kék-bíbor palást” (Kisbán Miklós: Helena Spártában *Erdélyi Helikon* 1928. 9).

¹²²⁹ A kereskedelmi forgalomba bocsátott termékek között a következő „indigokészítményekről” olvashatunk: „indigo-oldat, indigo kivonat, indigo-karmin, kék karmin, *bíbor-kék*” (*Képviselőházi irományok* 1906. XXI. kötet, 695-703., XC VIII-CVII. sz. CIII. 342). Vö. PalLex III. „Bíbor-kék” szócikk: „egy neme az indigó-színnek, az u. n. indigó-bíbor.”

¹²³⁰ Ld. „Áron ruházatát, a »Szent ruhát aranyból, viola bíborból, és piros bíborból művészi hímzéssel« (Sir 45,10) készítették” (PROPSZT 1997a, 75).

¹²³¹ Egy 1880-ban publikált lexikonban olvasható: „az eredeti biborszín nem vörös, hanem *viola*, s Plinius is írja, hogy a tiszta *violaszín* eleinte leginkább becsültetett” (MLex IV. 24). Másutt az áll, hogy középkori könyvművészet szintén a bíbor „mély *violába* olvadó” változatát preferálta (ld. VARGA SÁNDOR 1940, 302.) Az etnográfusok közül Fél szintén arra figyelmeztetett, hogy az ókorban amikor „purpuráról beszéltek, mindig violaszínt értettek alatta” (FÉL 1935, 9). Vö. Goethe 1810-ben írta: „jól tudjuk, hogy a régiek bíbora inkább a kék oldal felé hajlott” (GOETHE 2010, 92).

¹²³² PAIS 1953, 78.

¹²³³ MÁTRAY 1910, 30.

meghatározás szerepel: „Bársony-festő tsigából való, veres bársony színü.”¹²³⁴ Ennek alapján, és mivel az újkor hajnalán a bársonyanyagokat nem egyszerűen *veresre*, hanem sokszor *királyszínű veresre* vagy ezen kívül még *szederjesre*, *meggyszínre* festették, és mivel utóbbi három jelző jelentése: ’kékespiros’ vagy ’lila’ lehet, felvethető, hogy a *bíbor* színnévnek már a legkorábbi időktől ahhoz hasonló többé-kevésbé kékbe hajló piros színt kellett jelölnie csakúgy, mint a *bársonyszínn*ek. Ha ezt elfogadjuk, érthetővé válik az is, hogy a *lila* szónak a magyar nyelvben való meghonosodása után (18. század vége, 19. század eleje) miért bukkan fel a *bársonylila* összetétel is,¹²³⁵ ill. hogy a 19. végén és a 20. század folyamán keletkezett szövegekben miért fordul elő olykor – a *bíborpiros* mellett – a *bíborlila* színnév is.¹²³⁶ A *bíbor* ’lila’ jelentését szépen illusztrálja pl. az is, hogy míg a *Magyar Lexikon* (1879-1885) a *bíborszínű* szóval írta le a bojtornán (*Arctium*) virágának az árnyalatát,¹²³⁷ addig Rácz 2010-es Növényenciklopédiájában már a következő meghatározás áll ugyanennél a növénynél: „*lila*, fészkes virágzatú gyomnövény.”¹²³⁸

Ennél bizonyosan meglepőbbnek tűnhet azonban az a tény, hogy nem csupán a *bíbor* helyett jelenhet meg a mai botanikai művekben a *lila* szó, hanem olykor a *piros* helyett is. Míg pl. az amerikai alkörmösről (ld. az V. melléklet Alkormös szócikkét) napjainkban azt olvashatjuk, hogy annak termése „fényes *sötétlila*,”¹²³⁹ addig a 19. században, a *Pallas Nagylexikon*ban még azt írták ugyanerről a növényről, hogy ennek „bogyója... eleinte fehér, azután piros, végre csaknem fekete, s *lila-piros* levelet ereszt.”¹²⁴⁰ A 20. század elején pedig szintén alkörmös kapcsán jegyezték fel, hogy e növény „bogyójának *fekete-piros* levélvel a bort, cukorsüteményt *pirosítják*.”¹²⁴¹ Ezzel azonban már vissza is érkeztünk kiinduló hipotézisünkhöz, a *piros* színnév eredeti ’rózsaszín-bíbor, ill. enyhén kékbe hajló piros’ jelentéséhez.

De mielőtt a *piros* szemantikájával folytatnánk, összegezzük a jelen fejezetben írtakat: Kutatásaim szerint a *bíbor*, a *bársonyszín* és a *királyszín* vizuális szemantikája nagyon hasonló lehetett egykor, mindhárom színnév többé-kevésbé ’liláspiros’ jelentéssel rendelkezhetett; a 19. századra azonban az előbbi két színnév jelentése módosult, méghozzá a fokális piros irányába tolódott el. Ami pedig e színnevek mai jelentését illeti, a *bíbor* csupán a fénytan területén maradt meg a liláspiros tartomány nevének, azon a kevés területen, ahol napjainkban az optikán kívül még használják (pl. az írott nyelvben) ’piros’ értelművé vált. A *bársonyszín* ma már egy elavult színnévnek számít, a *királyszín* (összefüggésben a királyság politikai intézményének hazai megszűnésével) szintén kikopott a használatból.

---

¹²³⁴ PPBI ld. NySz I. 420. Vö. „a’ bársonyt, vagy a’ leg szebb veres színt bizonyos tsigákból készítettek, mellyeket erről bársonyszigáknak neveztenek” (Fábián J.: *Természeti-historia... i. m.* 153).

¹²³⁵ Előfordul pl. a PalLex I. „Alstroemeria” szócikkében

¹²³⁶ Szerepel már a 19. század végén kiadott PalLex-ban is (IX. „Iszlag” szócikk: „bíborlila virága”). A 20. század első felében egy állattani leírásban szerepel (ld. Brehm, A.: *Az állatok... i. m. bíboros szerezcsenmadár* szócikkét), ill. ruhaszínként is említik (Guthy Böske: Flitterhímzésű estélyiruhák *Színházi Élet* 1935. 16. sz. 80). A szépirodalomban is felbukkan: pl. arcon keletkező *bíborlila* verésnyom szerepel egy 20. század eleji regényben (Laczkó Géza: Német maszlag, török áfium *Nyugat* 1913. 20. sz.), ill. Dsida Jenő egyik versében is feltűnik (*Kóborló délután kedves kutyámmal*, 1938).

¹²³⁷ MLex 11. 202. („Lappa” szócikk)

¹²³⁸ RÁCZ 2010, 113.

¹²³⁹ BALOGH–JUHÁSZ 2012, 32.

¹²⁴⁰ PalLex I. „Alkormös” szócikk

¹²⁴¹ Dejtéri Borbás V.: *A Balaton... i. m.* 401.

1.3. A piros, a rózsaszín, a bíbor(szín) és a bársony(szín) együtt'

Úgy vélem, hogy a korábbiakban részletesen elemzett négy szó: 1. a piros, 2. a rózsaszín 3. a bársony(szín) 4. a bíbor(szín/piros/vörös) közti szoros szemantikai összefüggés, ill. gyakori együtt említésükből világlik ki legjobban a piros korábbi vizuális jelentése. Nézzük meg most, hogy miként kapcsolódnak össze a történeti szöveganyagban.

1.3.1. Piros bársony(szín)

Mint már láttuk, a bársony színjelzője – a ma gyakoribb vörös helyett – a korai forrásokban még a piros szó volt. Melius a piros szót alig említő Herbáriumában (1578) a bársonyvirág (Meliusnál további neve még: de Amarantho, mai neve: *Amaranthus caudatus*¹²⁴² – bókoló disznóparéj)¹²⁴³ nevéhez magyarázatképp hozzáfűzi, hogy „mint egy piros bársony [olyan] a levele.”¹²⁴⁴ Felvetődhet, hogy miért pont a bársonyhoz hasonlítja ennek a növénynek a levelét. Valószínű, hogy nem, vagy nem csupán bársony tapintású felszíne okán, mert akkor annyi is elég lett volna, ha azt írja, hogy „mint egy bársony [olyan] a levele”. Minden bizonnyal nem egyszerűen 'piros' jelentéssel szerepel itt a piros jelző, hiszen akkor önmagában annyit is elegendő lett volna megjegyeznie, mint ahogyan a többi esetben, is hogy „a levele veres.” Éppen ezért gondolom, hogy a piros bársony kifejezésnek egy sajátos árnyalatot kellett felidéznie. A virág pedig épp erről a színről kaphatta a nevét, ahogyan arra Vörös Éva is utal („a névadás magyarázata a bíborszínű, bársonyos virágokból álló bugavirágzat”),¹²⁴⁵ nem pedig, vagy nem elsősorban azért, mert bársonyos simaságú.

Ami mármost ezen árnyalat színezetét illeti, valószínűleg itt valamiféle liláspirossal van dolgunk, hiszen a bársonyvirág latin megfelelője Szikszai szójegyzékében (1590) egyszerűen: *Purpureum*.¹²⁴⁶ Ráadásul a bársonyvirág minden bizonnyal megfeleltethető azon „Amarántnak”, amelynek egyik fajtájáról Kassai József azt állapította meg, – mint már szó szerint is idéztük – hogy annak virága „piros veres” színű. Ennek a színmeghatározásnak a fentiekből következőleg nyilvánvalóan az lehet a jelentése, hogy 'bíbor árnyalatú/féle piros' (*piros* = 'bíbor', *veres* = 'piros').¹²⁴⁷ Nagyban erősíti ezt a feltételezést, hogy a Bárczay féle *Heraldikai Szótárban* a bíbor szó fordításaként az *ostrinus*, *purpureus* stb. mellett éppen erre a növényre utaló színelnevezések is feltűnnek: *amaranthus*, *amarantfarben*.¹²⁴⁸ Ha ehhez hozzávesszük, hogy egy bizonyos – nem mellesleg latinul szintén a *purpureum* jelzővel illetett – rézfajtát egy 1809-es forrás „Piros Réz” névvel jelöl, ennek közelebbi színéről pedig azt írja, hogy ez „veres, vagy kék színű”, ami annyit jelent, hogy a „Piros” jelzővel illetett

¹²⁴² Melius: Herb 447.

¹²⁴³ VÖRÖS 2008, 77. Ez a virág szerepel pl. Fuchsius Leonhardus medicus: Commentarius de stirpium historia (XVII sz.) című művében *Barson virag* néven. Latin nevei közt az *Amarantus purpureus* is szerepel (SzegSz I. 117). De önmagában az *Amaranthus* név is jelölte azonban a szóban forgó „bíborszínű tarajos virágot” (BÁRCZAY 1897, 558). Vö. „BÁRSONY-VIRÁG: Szerelem-fű. A' kertekben termesztik, olyan a' virága mint a' piros kakastaréj” (Csapó: UjFüv 25). PalLex XV. „Taréjfürt” szócikke mellett a következő elnevezések is szerepelnek „taréjos bársonyvirág, piros bársony, piros bársonyka.” A növény angol neve *amaranth*, erről Pastoureaux is azt írja, hogy ez egy „piros vagy bíborszínű/karmazsinszínű (*crimson*) virág” (ld. 2017, 29).

¹²⁴⁴ MELIUS 1979, 145-146.

¹²⁴⁵ VÖRÖS 2008, 78. Vö. „Bársony-kerep... Virága sötét bársonyszínű, s azért is mondatik bársonyborsónak” (*TudGy* 1841. IX. 68).

¹²⁴⁶ Sziksz 26.

¹²⁴⁷ Kassai: Szókönyv 264.

¹²⁴⁸ BÁRCZAY 1897, 513.

részféle valós árnyalata a megjelölt két szín: a *veres* és a *kék* között áll.¹²⁴⁹ Azaz a *piros* szó e fém kapcsán – akárcsak az bársonyvirág/amaránt esetében – a bíborszínre utalhat.

Érdekes, hogy a Herbáriummal azonos korban keletkező Károli Bibliában (1590) csupán egyszer fordul elő a *bársony* szó, ráadásul jelzőként nem is a *piros* (de nem is a *veres/vörös*) kapcsolódik hozzá, hanem a *bíbor* („Márdokeus pedig kiméne a király elől... nagy arany koronával, és *bíborbársony* palástban”).¹²⁵⁰ A *bíbor* a Szentírás más részein is színjelzőként szerepel, igaz, egyszer sem önmagában, hanem – bizonyosan nem véletlenül – a *piros* szóval való összetételben: *bíborpiros* (vö. „purpur piros”¹²⁵¹). Nehezen értelmezhető, hogy ugyanebben a fordításban a *bíborpiros* szóval pontosan azonos számban előforduló *karmazsin* utótagja nem egy színnév, mint a *bíbornak*, hanem csupán a *szín* szó. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy a *karmazsinszín* 27 említése közül 26 esetben a *bíborpiros* színmegjelöléssel együtt tűnik fel az előbbi melléknév, még hozzá kizárólag textilek kapcsán („*bíborpiros* és *karmazsinszínű* fonal/lepel/öve/kárpit/függöny” stb.) Ez talán azt jelzi, hogy a két név által jelölt szín közül az egyik bizonyosan nem esett közel a fokális piroshoz, az pedig, hogy *bíbor* szóhoz utótagként nem a kategóriajelölő *veres* terminus (de nem is a *szín* szó) kapcsolódik, esetleg arra utalhat, hogy a két színnév közül inkább a *bíborpiros* szóval fejezhetek ki egy a tipikus pirostól távolabb eső árnyalatot.¹²⁵² Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy ezzel a két színnévvel elsődlegesen a textilfestés különbségeire utaltak, vagyis a *bíborpiros* egyszerűen annyit jelöl: bíborral festett, a *karmazsinszín* pedig azt: kermesszel festett. Már csak azért felvethető ez, mivel egyes vélemények szerint korábban a színeket a színezékük eredete vagy kulturális jelentése után nevezték meg, nem pontos színtónusuk szerint, így történhetett, hogy a Jézusra gúnyból rátett palást színe Márk és János evangéliuma szerint bíbor (*porfura*), Máté szerint viszont karmazsin (*kokkino*) volt.¹²⁵³ Ha valóban a festőanyag volt a fontos a színek megnevezésekor, akkor *bíborpiros* összetétel kapcsán azt érdemes hangsúlyozni, hogy Károli bizonyosan jó okkal választotta a *piros* színnévet a – ruházat kontextusában amúgy szinte egyeduralkodó – *veressel* szemben, amikor a bíborcsigákkal festett öltözethez keresett jelzőt.¹²⁵⁴

A *pirosnak* a *bíbor* szóhoz hasonló vizuális jelentését mindemellett az is valószínűsíti, hogy a *piros* színnév a kezdetben 'kékespiros' értelemmel bíró *bársonyszín* előtt és után is

---

¹²⁴⁹ Gergelyffi: Tech 166-167. Ugyanitt a többi vöröses jelentésű, vagyis a „Tégla színű Réz”, a „Verhenyős Réz” és a „Veres Réz” közül csupán a legutóbbi részfélnék a tónusáról olvashatunk még útbaigazítást, de erről is csupán annyit tudhatunk meg, hogy „sötét veres” árnyalatú.

¹²⁵⁰ Eszter könyve 8,15.

¹²⁵¹ Mózes II. könyvének 25. 26. 27. 28. 35. 36. 38. 39, és Mózes IV. könyvének 4. fejezetében. A *purpur piros* egy a 19. században alkalmilag alkotott színnév: „A' pergamentnek színe feje, sárga és *purpur piros* [értsd: 'bíbor'] volt, de ez utolsó szín leginkább a' császárok okleveleire és a' szent könyvekre használtatott” (Könyvméreti töredékek *HasznM* 1834/1. 275). Az idézetben valószínűleg a bizánci bíborlapú kódexekről van szó (ld. FÖLDVÁRI 2018).

¹²⁵² A *bíbor*- és a *karmazsinszín*t azonban a 19. században már egymás rokonainak tekintették, valószínűleg épp kékbe hajló árnyalatuk révén. Pl. „Világos *bíbor carmoisin* vörös színű thearózsa” (Jablanczy: *i. m.* 279). Vö. „*bíbor-karmazsin* virágokat fejleszt” (*A kert* 1912. 3 sz. 81). A *karmazsin* jelentése egykor ugyanis kékespiros lehetett (ld. ehhez a 367. lábjegyzetet), de talán közelebb állhatott a fokális piroshoz, mint a *bíbor* (jelen esetben *bíborpiros*) szóval jelölt szín.

¹²⁵³ ZENTGRAF–IMMING–IMHOF 2000.

¹²⁵⁴ A református Károli egyébként a *karmazsin* helyett a *skarlát* szót is választhatta volna, hiszen ekkoriban a *skarlát* is jelölhetett kermesszel festett textilt (Vö. Jakab-ősevangéliuma szerint „a jeruzsálemi templom kárpitját (...) bíbor- és *skarlát*fonallal” készítették, ld. PROPSZT 1997a, 75), de a protestánsok szemléletében ez a szó negatív felhanggal bírt. Ld. ehhez az 1091. lábjegyzetet.

többször feltűnik egészen a 19. század elejéig.¹²⁵⁵ (Pl. „Némelly Tsigákból ez előtt inkább mint most a' *piros bársonyszín* vétetett”¹²⁵⁶ és „Nagy gömbölyű, szép *bársony-szín piros*, fejér húsu” barack,¹²⁵⁷ „Violaszín [!] bakszakál... virágai nagyok, *piros bársony színűek*.”¹²⁵⁸) Amikor pedig már a *piros* szót (az addig ebben a kontextusban egyeduralgkodó *veres/vörös* mellett) alkalmazni kezdik a ruhaneműk színének a jelölésére is, megalkotják a – már tárgyalt *rózsapiroshoz* hasonlóan szintén németes hangzású – *bársonypiros* összetételt is, amellyel jelenlegi ismereteim szerint legkorábban egy 19. századi folyóiratban fordul elő.¹²⁵⁹

Míg azonban a *piros* színnevet amúgy is halmozó folklórban a „bársony” minden időben *piros* volt (pl. „Végigmentem a gyulai nagy utcán, / Elvesztettem *piros bársony* keszkenőm. / *Piros bársony* keszkenőmet nem bánom, /Hogy igazán szerettelek, azt bánom”¹²⁶⁰), addig a *Magyar Történeti Szövegtár* 18. század végi szövegeiben már viszonylag sokszor (össz. 12 x) szerepel a *bárson(y)* szó előtt vagy után a *veres/vörös* színnév is.¹²⁶¹ A 19. században pedig még inkább összefonódik a *veres/vörös* jelző a bársonnyal. Vörösmarty „Piros száj” című versében például csupán az ajkak, a szamóca, a bor és a hajnal jelzője a *piros*, a bársonyhoz viszont már a *veres* szó társul.¹²⁶² Ennek azonban egyszerű a magyarázata. Ettől az időtől kezdve ugyanis – a korábban tárgyalt *bíborhoz* hasonlóan – a *bársonyszín* elnevezés szemantikai mezeje megváltozott, egyre-inkább az élénkpiros szín jelölésére kezdték használni. De, hogy e szó jelentésén a 18. században még jobbra másféle tónust értettek, mint amelyet az akkor még 'élénkpiros és mindenféle piros' értelmű *veres* jelölt, azt a következő idézet igazolhatja:

„ez a' Látomány... *veres*, zöld, kék és *Bársony-szín*ekkel mint egy Szívárvány lángol”¹²⁶³

Vagy még inkább az a – már korábban is említett – tudományos szívárványleírás, amelyben a *bársony* szóval jelölt szín (a violaszínnel együtt) egyértelműen a bíborszín/lila helyén szerepel: a szívárványban „7 színek látztanak, ilj rendel verhenyeges, arany szín, sárga, zöld,

---

¹²⁵⁵ Vö. Petőfi verseiben a *bársony* jelzője kizárólag a *piros*, pl. „Jött az ifju hajnal, az ékes levente,... S vállán újdonat-új *piros bársony* mente” (Szécsi Mária, 1847); „Vér rajtad a *piros bársony*, Süssenek meg tüzes nyáron!” (Kont és társai, 1848).

¹²⁵⁶ Földi János: *Természeti história* Pozsony, 1801. 374.

¹²⁵⁷ Pethe: MGazd 270.

¹²⁵⁸ *TudGy* 1841. IX. 13.

¹²⁵⁹ „a fal fejér *bársony piros* s kék szőnyegekkel volt beborítva” (*Erdélyi Híradó* 1833, 16. sz.) Már egybeírva szerepel egy korabeli divatlapban: „indiai kasimir-ből fehér vagy *bársonypiros* gazéból” (*Rajz* 1835. I. 43 sz. 264).

¹²⁶⁰ MÓSER 2015, 30. Vö. „Puran néz ki az én pörge kalapom, /lehullott róla *piros bársony* szalagom./ Édes szülém rég tette./ Az idő megfejtette./ Bokréta sincs mellette, mellette” (KILIÁN 1966, 423).

Vö. még: „Útra ment módika,/ magát módokálja./ *Piros bársony* papucskája,/ vörös kis szakála. - Galamb.” (MÁNDOKI 1978, 327).

¹²⁶¹ Egy más helyről származó példa: „fölül égy öltözetöt, mely *vörös bárson - színre* festetött” (Dugonics: Sz II. 401).

¹²⁶² „Oh szűz ajak! Mi haszna vagy piros, Ha meg nem csókolhatlak? (...) Szamócza is piros (...) Piroslík a' bor is (...) Pirúl a' hajnal is (...) Van vérszín drágakő, Van bársony is *veres*, Mit embercsontokon Sok büszke szív keres” (Vörösmarty: *Piros száj*, 1839).

¹²⁶³ Kármán József: *Kachimir, vagy Az ártatlan Hegyek*. Vác, 1794. 223. A skarlát színével és a karmazsinszínnel sem egyezett a bársonyszín, legalábbis egy az árvácska (?) színeit felsoroló versrészlet szerint: „A' tellyes Violák állanak szép rendben,/ Ki *Skárlát*, ki *Bársony*, ki *Karmasin* színben,/ Nem utolsó fények ezek- is a' Kertben,/ Színekért, szagokért vannak méltán kedvben” (Gyöngyösi: *PorMF* I. könyv IV. rész 26. vers).

kék, *bársony*, és *viola* szín.”¹²⁶⁴ Csakúgy, mint egy 19. század eleji leírásban, amelyben az imént csupán *bársony* névvel jelölt szín még pontosabb meghatározást kap:

„a’ színeket egymásután ilyen rendel látjuk; úgymint: először a’ veres, azután a ’ narants, sárga, zöld, kék, *setét veres bársony*, és a’ *viola* színt”¹²⁶⁵

Itt már a *bársony* mellé kerül a *veres* szó is (talán azért, nehogy véletlenül kék színű bársonyra gondoljon az olvasó, hiszen Newton leírása szerint az indigószín áll ezen a helyen, éppen ezért pl. egy 19. század végi szerző a newtoni indigót „sötétkéknek” fordítja).¹²⁶⁶ A színeknek a szivárványban való tényleges elhelyezkedése viszont egyértelműen arra mutat, hogy a *veres bársonyszín* különbözik attól a *verestől*, amely a szivárvány kezdőszínét képezi. Méghozzá éppen abban, hogy a kék (vagy lila) szín irányába mutat jelentős vizuális eltolódást.¹²⁶⁷

Összefoglalva a fentebb elmondottakat a valóságban régen bíbor színű bársony és a *piros* jelző a 18. század végéig minden bizonnyal azért kapcsolódott szorosán egymáshoz, mert a *piros* ennek a szövetnek a kontextusában egy bizonyos kékespiros (a Károli féle Bibliában *bíborpirosnak* nevezett) árnyalatot jelölt. A 19. századra azonban a „bársony” és – az eredetileg lilás értelmű – *bársonyszín* jelző is inkább a *veres/vörös* szóval elnevezett fokális piros színnel kezdett összefonódni (talán összefüggésben, hogy ekkora már a bársonyszövetek tipikus színévé is ez az élénk tiszta piros árnyalat lépett elő).

1.3.2. A *bársonyrózsa*

A *piros rózsa* jelzős szerkezetről már a korábbi fejezetben szó esett. Arról viszont még nem, hogy a *R. Gallica* fajt – Rapaics szerint „*piros szirmairól*”, pontosabban „*bársonypiros*” színéről, azaz kékes-pirosas/bíbor – *bársonyrózsának* is nevezték.¹²⁶⁸ A *R. Gallica*-k (vagy éppen annak adott alfajai)¹²⁶⁹ tehát pontosan azon árnyalat miatt kapták ezt a jelzőt, ami miatt a bíborcsiga is viselte a „bársonycsiga” elnevezést.¹²⁷⁰ Géczi szerint a rózsákhoz már a görög költők kétféle pirosas színt társítottak, az egyik ’piros’, a másik viszont ’bíbor’ jelentéssel bírt.¹²⁷¹ A korai keresztény irodalomban is megjelenik a *bíbor* színnel jellemzett rózsa,

¹²⁶⁴ Jene Gy.: *Természet... i. m.* 27.

¹²⁶⁵ A’ közönséges Levegőről... *TGyűjt VIII.* 1824. 13. Vö. „Színkép: Viola, *Indigó*, Kék, Zöld, Sárga, Narancs, Vörös” (FELMÉRI 1875, 400).

¹²⁶⁶ Thanoffer Lajos: *Az összehasonlító élet- és szövevény alapvonalai* Budapest, 1883. 487. Ugyanakkor, ahogyan az már korábbról is ismert, amit Newton indigónak (*indigo*) hívott, az a mai angolban az ibolyaszínek (*violet*) felel meg, amit pedig ibolyaszínek (*violet*) nevezett az viszont a bíbornak/lilának (*purple*) (ld. BIERNSON 1972).

¹²⁶⁷ Háromféle *veres* árnyalat faanyagon történő festésmódját adja meg egy 19. századi forrás: 1. „Cosenil skarlátszín”; 2. „Veres szín fernambuk fából”; 3. „*Veres bársony szín*”. Utóbbit – a fentiek alapján nem meglepő módon – a „lilaszín”, majd a „violaszín” követi (Balásfalvi Orosz József szerk.: *Fillértár mindennemű közhasznú ismértek terjesztésére*, 2. köt. Pozsony 1835. 117).

¹²⁶⁸ RAPAICS 1932, 63. A *bársonypiros* jelzőt a *R. Gallica* kapcsán a PalLex is említi (I. Aprócsérje” szócikk). Egy 20. század eleji kertészeti munka szerint a *R. canina* fehér vagy rózsaszínű, a *R. Rubiginosa* rózsaszínű, a *R. Gallica* szirmai viszont „világosabb vagy sötétebb bíborszínűek” (WAGNER 1902, 103). Vö. még: „a Rosa gallicára jellemző bíboros árnyalat” (GÉCZI 2006, 213).

¹²⁶⁹ Márton József 19. század elején megjelent *Természethistóriai képek* könyvében a *bársonyrózsa* a *R. gallica* cv. *Violacea* nevéként szerepel (ld. VÖRÖS–PRISZTER 1997, 19). Vö. a *R. chinensis* Jacq. egyik kalotaszegi (Kisperti faluban használt) nevével: „*bársonypiros rózsa*” (PÉNTÉK–SZABÓ 1985, 281).

¹²⁷⁰ A *bársony(os)*- előtag más, bíborszínűként meghatározott virágok nevében is feltűnik pl. bársonyos kakukkszegfű (*Lychnis Coronaria*).

¹²⁷¹ GÉCZI 2006, 82. Kr. e. 5. századi Pindaros „bíborhímű rózsáligetről” verselt, egy Kr. u. 5. században élt görög költő a rózsát a „rétek bíborának” nevezte (GÉCZI 2006, 43); Avicenna *bíbor rózsa* néven hívott egy

leginkább Máriával és az ő szépségével kapcsolatban: „rózsaszíromnál bíborabb” olvashatjuk róla pl. egy az 5-6. század körül keletkezett latin nyelvű írásban.¹²⁷² A hazai Döbrentei-kódex (1508) viszont a *bársonyszínű* rózsához hasonlítja a Szent Szüzet (mai átírásban):

„Úr Istennek boldog szüleje szűz Mária... Te vagy *bársony színű rózs*a Jerikóban...”¹²⁷³

Egy vallásos népében viszont már nem a *bársonyszín*, hanem a *bíborpiros* jelző tűnik fel, ill. nem Mária, hanem Jézus azonosul az ilyen árnyalatú rózsával:

„*Bíborpiros* szép rózsá nyílik a Golgotán,
Ott áll a fájdalmas Szűz, mint a liliumszál.
Nézi, hogy szent fia, szenved a keresztfán
Ó, ne hagyj, légy velünk, fájdalmas Szűzanyánk.”¹²⁷⁴

Természetesen tisztában vagyok vele, hogy a költői nyelv önkényes, ill. nem kell messzemenő következtetéseket levonni abból, hogy a lírai nyelvben milyen színnév társul a rózsához vagy éppen a korábban elemzett hajnalhoz. Hiszen már Arisztotelész is a különböző jelentésű kifejezések közti választás lehetőségét ecseteli, amikor *Rhetorica* című művében azt írja, hogy a szónoknak/költőnek:

„szébb azt mondani, hogy *rózsaujjú* hajnal, mint *bíborujjú*; de a *piros* ujjú még csúnyább volna”¹²⁷⁵

1.3.3. A költői nyelv: *rózsaszínű* és *bíbor színű* vér

Éppen a költői nyelv imént említett önkényességéből kifolyólag vélem úgy, hogy nem a vizuális egyenértékűség játssza a főszerepet akkor, amikor egyes magyar szövegekben a *vér* kontextusában nem a *piros*, hanem éppen a *rózsaszínű* színnév szerepel. Míg pl. a bíborfesték és – mint már láttuk – a bíborszínbe hajló rózsák színezete közti valós összefüggés fogalmazódhat meg, akkor amikor Bod Péter „ró’sa színű veres” festékként határozza meg a bíborcsigából származó színezőanyagot,¹²⁷⁶ addig a kódexekben a vér jelzőjeként fellelhető *rózsai* és *rózsálló* melléknevek inkább szimbolikus, semmint valós vizuális élményre építenek.¹²⁷⁷ Hiszen – mint azt már bizonyítottuk – a vérhez hasonló sötétségű, ill. a fokális

---

bizonyos rózsafajt (ld. GÉCZI 2008, 163). A magyar költészetből hasonló példák: „A rózsá színe *bíbor*, S illatja finom ámbra” (Csokonai Vitéz Mihály: A számóca, 1797); „Én hozom az ifjú rózsát *bíbor színbe*, És a’ liliumot tiszta muselínbe” (szintén Csokonai: *Dorottya.... i. m.*)

¹²⁷² Idézi: GÉCZI 2007, 101.

¹²⁷³ ABAFFY–T. SZABÓ 1995, 883. Vö. Albertus Magnus írta: „Sok szép virág van, de valamennyi között legszebb a rózsá, mert a királyi díszben, *bársonyban* díszleg. Hasonlóképpen sok szent asszony van, de Szűz Mária a női nem dicsősége, Ő a Szűzek Királynője” (GÉCZI 2008, 29).

¹²⁷⁴ ÁG 1996. Ld. <http://csemadok.sk/nepzenei-adatbazis/biborpiros-szep-rozsa-nyilik-a-golgotan/> Vö. „Piroska! Piroska! Ah! soha ilyen piros rózsát az Orczy kertben (...) Piroska! paradicsomi piros rózsá! paradicsom alma! te patyolatból szótt vászontakács leány! (...) *bíborpiros* vászontakács leány” (Tündér Ilona Tünneményes vígjáték 3 szakaszban *Rajz* 1838. II. 21 sz. 155).

¹²⁷⁵ Idézi: GÉCZI 2006, 61.

¹²⁷⁶ Idézi: CSÚRY 1922, 170. Vö. Nyelvünkben a rózsavirág színével kapcsolatban előforduló *piros*, *rózsaszín* és *bíbor* szó közül az utóbbi színnév olykor még a *rózsapiros* összetétellel is variálódhatott: pl. „virága laponan kihajlott, *bíbor rózsapiros*” (*A kert* 1917. 19. sz. 586).

¹²⁷⁷ „Mosgyal meg en rosay vérömben” (Nagyszombati-kódex 1512-13 körül, 73.); „ő *rosalo* verewel mynd meg wereswitettek valla” (Érsekújvári-kódex 1531. 46). Ld. NyTSz II. 1469-1470. Vö. még: Az Apor-kódexben talált Szent Ambrus-himnusz XV. századi magyar nyelvű változata így szól: „*Kinek a keresztfá oltárán Megsült*

piroshoz közelítő rózsák akkoriban ritkaságnak számíthattak. Ugyanígy önkényes lírai megnyilvánulásként értékelhető az is, amikor Gyöngyösi István egyik költeményében a földet „Rosa szinnel” pirosító vér képe jelenik meg:

„Az sebek meg nyílnak jobban,
Véred meg- indul ujobban,
S folyását szaporittya:
Meg pirosittya az földet,
Nem enged ott lenni zöldet,
Rosa szinnel borittya”¹²⁷⁸

Vagy álljon itt még egy példa a 18. századi költészetből:

„Rosa színű vérem már ki is botsassátok”¹²⁷⁹

Ugyanez a lírai kép a magyar folklórban is megjelenik:

„Édesanyám, mossa ki az ingemet,
Mossa ki a rózsaszínű véretem.
Meg az éjjel csendörökkel verekedni akarok,
Nem bánom en / Azt se bánom, ha reggelig meghalok.”¹²⁸⁰

A rózsával, ill. annak színével összekombinált vér¹²⁸¹ háttérében ókori előzmények sejlenek fel: a görög mitológia szerint Afrodité vagy Adonis véretől nyerték a színüket az eredetileg fehér rózsák. Sőt, míg az iszlámok „a próféta vérevel hozzák összefüggésbe” a rózsá pirosságát,¹²⁸² addig a keresztények Krisztussal,¹²⁸³ az ő keresztfán kiontott, valamint a kereszténységükért vértanúhalált halt mártírok vérevel kapcsolják össze azt:¹²⁸⁴

---

szentségő testét Ő rózsáló vérevel Kóstolván élünk Istennek” (GÉCZI 2008, 255). Ugyanakkor a későbbi lírai hangvételű szövegekben a *rózsa* jelzője lett a *vérpíros*: „Nézd a rózsá *vérpíros* szirmai! Láthatsz-e szebb bíort?” (Czéh Sándor: Helyesírási eredmények... *Evangelikus Népiskola* 1942. 10. sz. 234).

¹²⁷⁸ Gyöngyösi: *Rózsák* III. 601. vers. Ugyanakkor Gyöngyösi iménti művének korábbi részén a *veres* színnel azonosul a vér:

„Meny	Pilátus	Udvarában				
Onnét,	s	’ostorozásában				
Nőtt	vére	tengeréből				
Származott	Rosákat	keress,				
Van	is	ott	sok,	de	mind	veres,
Mert eredett vérébül” (206. vers)						

¹²⁷⁹ A 18. század közepéről való torockói verseskönyvből idézi BARTHA 1937, 21.

¹²⁸⁰ BEREZKY 2013, II. 1300.

¹²⁸¹ A vér és a rózsá színe közti analógia magyarázza meg pl. azt is, hogy korábban „*vérfolyás* esetén úrnapi *piros rózsát* főztek meg és annak a levét a beteggel megittatták” (UJVÁRY 1980, 390. Kiemelés tőlem.)

¹²⁸² LAJER 1887, 10. 17.

¹²⁸³ A piros rózsá „színénél fogva a mártírok virága, a legfőbb mártírt, Krisztust jelenti” (RAPAICS 1932, 51).

¹²⁸⁴ Vö. A német mondák szerint „a rozsdáslevelű rózsá (...) ágainak vörös foltjai az Üdvözítő vércseppjeitől származnak... a mohrózsá (...) szintén az Üdvözítőnek mohára lehulló vércseppjeiből” keletkezett (LAJER 1887, 11). Vö. még: Szerb és román hatásra néhány magyar nyelvű archaikus ima ún. grál-motívuma a következőképpen alakult: a kosárba hulló szent „vércsepp helyibe piros rózsák nyíltak” (ERDÉLYI Zs. 1999, 523), más folklóralkotások szerint a keresztfá tövébe hulló vércseppek változtak rózsává (TÁNCZOS 2006, 207).

„A piros rózsza a vér, a fájdalom jele, szent Bernát szerint a szenvedés szimbóluma, a mártíromság jelképe, de összefüggésbe hozzák Krisztus stigmáival is”¹²⁸⁵

Mint ahogyan Cornides-kódex szerzője fogalmaz:

„A rózsának *pirosságán* jegyeztetik a mártíromság.”¹²⁸⁶

Ugyanakkor Aquinói Szent Tamás tanítása szerint a mártíromsággal a bíbor szín fonódik össze, az ő rendszerében ugyanis az egyszerű piros a szeretet jelképe és inkább a bíbor jelöli a vértanúságot.¹²⁸⁷ Ha ebből indulunk ki, könnyedén megmagyarázható miért lehet *rózsai/rózsálló* a vértanúk és a legfőbb vértanú (Krisztus) vére, hiszen – mint már szó volt róla – a középkori rózsák is inkább rózsaszín-bíbor színűek voltak, semmint igazi pirosak.

Ennek ellenére mégis úgy vélem, hogy mindenekelőtt a piros/bíbor színnek a mártírok vérével való szimbolikus összekapcsolása, nem pedig a vér és a rózsza színének vizuális hasonlósága állhat a háttérben annak, hogy egykor a rózsát *vérszínűnek* vagy később *véрпиrosnak* mondták.¹²⁸⁸ Továbbá a keresztény szimbolika lehet az oka annak is, hogy a – leggyakrabban *piros* jelzővel illetett – vér színét a rózsza *pirosságához*¹²⁸⁹ vagy *színéhez* (vagy egyszerűen – természetesen szintén a rózsát jelentő – „piros virághoz”)¹²⁹⁰ hasonlították sokhelyütt a vallásos, sőt a szépirodalomban is.¹²⁹¹ Vagyis, bár minden bizonnyal a kódexírók is észlelték a rózsaszínű-bíbor rózsák és az eltérő tónusú vér közötti színelkülönbséget, ettől függetlenül a színek keresztény szimbolikája vezérelte őket, amikor a nagyra becsült mártírvér színének kifejezésére kerestek megfelelő jelzőket. Arról, nem is beszélve, hogy a világi költészet képviselői számtalanszor egybefonták a vér képével a – rózsához hasonlóan pozitív szimbolikájú – bíbort is. (Bár nem tartozik szorosan ide, de tény az is, hogy a tudomány kezdetben magát a bíborfestéket is vérnek, méghozzá a bíborcsiga vérének tekintette.¹²⁹² Ld. „*csigavérszín*”, ill. „*vérszínbársony*.”)¹²⁹³

¹²⁸⁵ SOÓS 2009. Vö. REUSS 1997, 395. Éppen ezért a piros szín a szenvedés jele is, hiszen „a 16. századi kódexeinkben, a Czech- (1513 körül) és a Gömör-y-kódexben (1516 körül) a rózsafüzér egységeiként említett” örvendős, fájdalmas és dicsőséges olvasók közül a fájdalmas neve/színe a „veres (piros)” volt (GÉCZY 2003, 182). Ugyanakkor a fájdalmashoz a *veres* szó társítását a vérrel járó krisztusi áldozat is indokolja, így ebben a kontextusban a *veres* szó egyaránt jelenthette azt, hogy ’véres (szín)’ ill. azt, hogy ’piros’. Ettől függetlenül „szemiotikailag a fekete rózsafüzér a gyászt; a piros/vörös a szenvedést (...) jelentheti” (LENGYEL 2008, 376).

¹²⁸⁶ Ld. NySz 1293. A már korábban tárgyalt fehér-piros színpáros jelentése ebben a szimbolikai összefüggésben a következő: Krisztus „fehér a szüzességben, vörös a halálban” (STIRLING 1991, 191). Ahogyan Bod Péter fogalmaz a 18. században: az eklézsiát „ábrázoló” rózsza „Krisztus’ sok szenvedései által piros; Szentsége és Ártatlansága által fehér” (Bod: Leks 234).

¹²⁸⁷ PLEIJ 2004, 16. Vö. „Fehér rózsza: Tiszta lélek. – Piros rózsza: Szereteljes szív” (egy 19. század végén megjelent vallási könyv tartalomjegyzékéből idézik itt: *Kalocsa-i Főegyházmegyei Körlevelek* 1898, 81). Vö. még a *karmazsin* szeretethez kapcsolódó szimbolikájával (PROPSZT-ÚJVÁRY 1997, 435).

¹²⁸⁸ „Köszöntünk tégedet fájdalmaknak Anyja, Golgota csúcsának *véрпиros* rózsája” (Babik József 19. századi versét idézi: SOÓS 2009).

¹²⁸⁹ „Foly te véred (...) *piros*, oly mint most nyílt rózsza” (Czech-kódex 1513. 25. ld. NyTSz II. 1469.)

¹²⁹⁰ Pl. „Testén csurgó vérének Piros Rózsáit szedheted” (Gyöngyösi: *Rózsák* II. 205. vers); „drága Vérének piros virága” (Uo. II. 210. vers).

¹²⁹¹ Még a 19. századi szépirodalomban is előfordul, hogy a vért a piros rózsával azonosítják. Pl. „a párbaj okozta halált Ambrus Zoltán így írja le: »...s az egyik szépen himzett fehér ingen egyszerre csak kivirul az úri becsületérzés piros rózsája« (Ambrus: *Őszi napsugár* 28)” (ld. AJTAY-HORVÁTH 2001).

¹²⁹² PRUZSINSZKY 1902.

¹²⁹³ Nagy-Váradai Ajtay S.: *A’ világ története... i. m.* 53, 180. A *csigavérszín* szóval másutt is találkozhatunk, pl. KöEsT. I. 157. Ill. Szeremley és Mátray is említi tanulmányában (ld. SZEREMLEY 1906, 109; MÁTRAY 1910, 33). Vö. „Lekopott képedről a’ *csiga vér* cseppel

1.3.4. A bíbor rózsa

Az, hogy Damaszkuszi Szent János a 7. században az ibolyát és a rózsát egyaránt „a bíborral azonos színűnek” vélte,¹²⁹⁴ szintén arról vall, hogy a rózsa tényleges színe a középkorban kékbe hajló piros árnyalatú lehetett. A magyar nyelv az ibolyához a *kék*, a rózsához a *piros* színt társítja, annak ellenére, hogy pl. már a rómaiak is „bíbor viola (*viola purpurea*) néven különböztették meg az ibolyát” a többi, szintén a violák csoportjába sorolt növénytől.¹²⁹⁵ De ahogyan egykor a *kék ibolya* kifejezés *kék* szóval jelölt kategóriájába beletartozott (a kékek mellett) a kékeslila szín is,¹²⁹⁶ úgy tartozhatott bele a *piros rózsa* szókapcsolatban jelzett szín jelentésébe a pirosba hajló lila mellett a rózsaszín (azaz a *testszín* szóval is jelölt árnyalat) is. Szent János fent idézett véleménye azonban nem biztos, hogy általános volt, hiszen a toposzokhoz jobban ragaszkodó késő középkori szerzők már szinte csak *pirosuló rózsákról* és *bíborszínű violákról* írtak.¹²⁹⁷ Ugyanakkor a *bíbort* (a festékanyagot) és a *rózsát* nemcsak színükben, hanem pompájukban, ill. kulturális jelentőségükben is hasonlóknak ítélték egykor,¹²⁹⁸ legalábbis egy 9. századi verses kertészeti munka szerzője „a rózsa színét a Karolingok számára olyan fontos, a Római Birodalomban, illetve a kortárs bizánci császárságban reprezentációs szerephez jutott bíbor színével találta összevethetőnek.”¹²⁹⁹ Az újkorban azonban már egyes kertészeti munkában is feltűnik a *bíbor* a rózsák színének jellemzésére, pl. Lonitzer 16. században megjelent latin nyelvű művében a rózsafajokat a következő színjelzőkkel különbözteti meg: 1. *cadidus*, 2. *purpureus*, 3. *puniceus*, 4. *pallidus*, 5. *luteus*.¹³⁰⁰ E színnevek értelme Molnár Albert és Pápai Páriz szótára szerint 1. 'halvány' (azaz 'fehér'),¹³⁰¹ 2. bársonyszínű (azaz bíbor), 3. MA szerint 'bíborszínű, vereses' (viszont a

---

Kifestett gyönyörű *piros* bársony lepel.” (Kováts József: Csípős vers. 1800).

¹²⁹⁴ GÉCZI 2006, 15. A rózsa és az ibolya párosítása egyébként a rómaiakig nyúlik vissza, ott ugyanis mindkettő halotti virág (is) volt, a *rosatio* és a *violatio* pedig halotti rítusokat jelölt (Tóth Anna Judit szíves szóbeli közlése). Ugyanakkor az ókorban elsősorban még a piros és a fehér színű virágokat emlegették együtt halotti kontextusban (ld. THOMAS 1979).

¹²⁹⁵ RAPAICS 1932, 54. Vagyis nem kéknek nevezték azt, de nem is egyszerűen pirosnak. A piros és a bíbor szavak jelentése azonban a későbbi latinban sem esett egybe. Pl. Agricola 16. század eleji művében a nyers ezüst, valamint az agyag különböző fajtáit tárgyalva külön emlékezik meg a vörösről, és külön a bíbor színűről (ZSÁMBOKI 1994, 105. 140). (Az Agricola által bíbornak mondott ezüstérc, a kerargirit a valóságban „bíborszínű vagy barna.” Ld. Uo. 220).

¹²⁹⁶ Vö. az „illatos, sötétlila” virágú *Viola odorata* „szederjes viola” néven való meghatározásával (VÖRÖS 2008, 475. 421).

¹²⁹⁷ GÉCZI 2007, 72. Ha a magyar nyelvet vesszük, ott kezdetben csak a rózsa és a lilium előtt áll színjelző, az ibolya/viola előtt nem. Pl. „pyros rosac... feyer liliumok, es zeppló nelkivalo vyolak” (Nagyszombati kódex Ld. *Akadémiai Ért.* 1909, 484). Vagy: „Edesz szép violyat piros rusaiat egyben kötue nekem ata ö bucretaiat” (Ritoókné Szalay Ágnes: Ismeretlen XVII. századi versek *Irodalomtört. Közlm.* 85. 1981, 4. sz. 439). Később viszont már kaphatott színjelzőt, a 17. századi székelyföldi gazdaságok kertjeinek leírásaiban pl. a *szederjes* szó szerepel a *viola* neve előtt (ld. CSOMA-TÜDŐSNÉ 2010). (Annak ellenére, hogy ez utóbbi forráscsoportban a *szederjes* jelölte a *viola* színét, a „*violaszín*” és a *szederjes* eltérő jelentésű színnevekként is felbukkannak a régi szövegekben, pl. egy kolozsvári orvos 1739-es véleménye szerint pestis esetén „a kék, *violaszín*, *szederjes*, zöldes és fekete fakadékok, rossz jelnek” számítanak. Ld. Pataki Jenő: *Fejezetek Erdély járványtörténetéből.*

http://mek.oszk.hu/05400/05413/pdf/pataki_jarvanyok.pdf

¹²⁹⁸ Pl. „A két nyugati fajta [ti. ametiszt] halvány *bíborszínű*, akár a nemrégén kifeslett rózsabimbó, melynek szirmait a nap heve már kissé pirosra festette” (Heliodoros regényéből idézi: GÉCZI 2006, 170).

¹²⁹⁹ GÉCZI 2007, 46. „Némethon talaját nem festi a túroszi bíbor, s Gallia sem terem ám rótszín bíborcsigaházat: itt a csigák szerepét évenként messzevöröslő, bőségben bomló rózsák játsszák” (47).

¹³⁰⁰ Lonitzer Adam: *Naturalis historiae opus novum...* [Tomus I.] 1551. 45b. Ld. <http://bibdigital.rjb.csic.es/ing/Libro.php?Libro=5419>.

¹³⁰¹ Szikszainál „tisza tündöklő feier” (Sziksz 56).

punicans jelentése 'piros, pirosacska');¹³⁰² Pápainál viszont 'királyszín, gesztenyeszín', 4. 'sárga' 5. 'verhenyő sárga'. Mint láthatjuk, a fenti színnevek közül a *puniceus* jelentése tűnik a leginkább kérdésesnek, hiszen többféle színmegjelölést is társítottak hozzá, a fent említett *bíborszín*, *piros*, *királyszín* és *gesztenyeszín* mellett még a *rózsaszínt* is, mivel Szikszai (1590-ben) pl. „Rosa színnek” fordítja ugyanezt a latin szót,¹³⁰³ amit a 19. században már – Molnár Alberthez hasonlóan – elsősorban a *bíborszín* jelentésűnek tartanak.¹³⁰⁴ Látszólag furcsának tűnhet az is, hogy mit keres a sorban a *gesztenyeszín*, ezen elnevezés alatt azonban ebben a korban még inkább talán pirosas árnyalatot érthettek, mint barnásat, hiszen pl. Lippay „gesztenye színű almáról” ír,¹³⁰⁵ sőt még egyes 19. századi rózsalistákban is előfordul ilyen árnyalatú rózsák említése.

Mindenesetre valószínű, hogy mind a *puniceus*, mind a *purpureus* valamely kékespiros, vagyis bíbor árnyalatot jelölt. Az itáliai képzőművész Leon Battista Alberti festészetről szóló könyve szerint a rózsák között csupán egyféle élénk bíbor van, de hasonlatok révén megkülönbözteti tőlük a világos rózsaszínűeket és a fehéreket is:

„A rózsák némelyike élénk *bíbor* [*porpora* 'bíbor'] színű, másik hasonlít a lányok orcájához,¹³⁰⁶ ismét másik az elefántcsonthoz”¹³⁰⁷

Tehát Lonitzer és Alberti is kétféle pirosas árnyalatot említ (előbbi a *purpureus* és a *puniceus* névvel jelöltet, utóbbi a *porpora* tónusút és az archoz hasonló színűt), korántsem biztos azonban, hogy az általuk használt színmegjelölések egy az egyben megfeleltethetők egymásnak (vagyis a *puniceus* nem feltétlenül azonos a bőr valós színével). Már csak azért sem, mert Németországban és Itáliában bizonyosan másféle rózsák voltak elterjedve, sőt másféle színben pompáztak még az azonos fajú rózsák is (hiszen mint már szó volt róla, a rózsák színe észak felé sötétedik). Ugyanakkor mindkét szöveg – és véleményem szerint ez a leglényegesebb momentum! – a tipikus vagy tiszta piros (latinul: *ruber*) színnel ellentétben kizárólag bíbor (vagyis kékbe hajló pirosas) színű rózsák létét igazolja. Ezáltal pedig a magyar *piros rózsá* kifejezésben szereplő *piros* színnév 'bíbor, élénk rózsaszín' értelmét is alátámasztja – szemben a *veres/vörös rózsá* összetételekben¹³⁰⁸ is szereplő *veres/vörös* szóval, amely viszont bizonyosan 'tipikus piros és mindenféle pirosba hajló árnyalat' jelentéssel rendelkezik.

1.3.5. *Bíbor hajnal, bíbor arc*

A *piros* eredeti 'rózsaszín-bíbor' jelentésének tekintetében további bizonyítékként szolgál, hogy az *arc* és a *hajnal* a magyar szépirodalomban gyakran szerepel együtt az eredetileg

¹³⁰² Vö. *piros* pomagranát (*punica granatum*), ld. Wagner: MKözhg 217.

¹³⁰³ Sziksz 56.

¹³⁰⁴ Pl. abban a szótárban, amely fedél és címlap nélkül maradt fenn az újvidéki Matica srpska könyvtárban, és amelynek beazonosítása idáig még nem sikerült. Vö. „*puniceus*, *mn.* 1) *punicus*, *puni* vagy *pun-*, *carthagoi*. 2) *bíborszínű*, *vereses* (LatSz Kiemelés tölem). Vö. még: „Bársony-szín – *Puniceus*, *purpureus color*” (Simai K.: *Vég tagokra... i. m.* 90).

¹³⁰⁵ III. 75.

¹³⁰⁶ Vö. az inkarnátról és a testszínről korábban elmondottakkal.

¹³⁰⁷ Alberti, Leon Battista: A festészetről (1436) I. könyv (6-10). Ld. <http://www.c3.hu/perspekt/alberti/610.html>

¹³⁰⁸ Bár eddig a *piros rózsá* jelzős szerkezetéről esett csak szó, nem szabad elfeledni, hogy a *veres/vörös* is feltűnt a rózsá kontextusában már a legkorábbi forrásokban is, pl. Melius Herbáriumában „csak *veres rosát* említ” (NATTER-NÁD 1962, 314). De éppen amiatt, hogy csupán ezt említi, vehetjük bizonyosra, hogy nála *veres* értelme a rózsaszínűt is lefedte, hiszen a rózsaszínes és pirosas rózsákat összefoglalóan *veres rosá*-nak nevezte.

'lilas' értelmű *bíbor* színmegjelöléssel.¹³⁰⁹ A bíbort emlegető költeményekben ugyanakkor sokszor kombinálják össze egymással a hajnal és az arc, sőt még a rózsza képét is:

- 1793: „S most, midőn az éjtszakának
Gyász-palástja szétterül,
És a hajnal asszonyának
Új pirossa felderül:
Illy pirost ad szeg hajadnak
Bíbor orcád hajnala”¹³¹⁰
- 1799: „pitymallott... A' mint a' harmatos rózsákba öltözött Hajnal már feltetszett... Játszott a'
*bíbor*ba borúlt Ég' aljával”¹³¹¹
- 1826: „tövis közt nyílik a' Piros Rózsák' hajnali *bíbora*”¹³¹²
- 1837: „most hajnalpiros *bíbor*arczczal, hóféjér köntösbe öltözeten, egy karcsú, könnyen lejtő szűz
lebeg elébe”¹³¹³
- 1838: „Bár a' piros hajnal *bíborát* most rózsza-színeddal Meghaladod...”¹³¹⁴
- 1839: „holt utczákra derült a' hajnal' *bíbora*”¹³¹⁵
„Arczát gyenge rózsza szín *bíborozta*”¹³¹⁶
„tekintete az ifjúéval találkozott, 's akkor arczának *bíbor* rózsái, mint hajnal-pír égtek”¹³¹⁷
- 1846: „arcán a szemérem futó *bíbora* hajnallik fel”¹³¹⁸
- 1853: „hajnalodott, az ég keleti kárpitja *bíbor*, és rózsza karmazsin és sáfrán színeiben égett”¹³¹⁹
- 1878: „a hajnal *bíbora* kezdett pirosítani az arcokon”¹³²⁰
- 1882: „két csillag égett örök fénnel aranyszegélyű felhők mögött a rózsaszín hajnal lehelletszerű
bíborában”¹³²¹
- 1883: „*Bíborban* ékesen közeleg a hajnal, tükrödbe pillant s arcza pirban ég”¹³²²
- 1886: „Mosolygó égnék rózsza-fénye
Nem mindig a hajnal-*bíbor*”¹³²³
- 1896: „Oh e hajnal szépséges *bíborát* ott látom pirkadni, kedves ifjak gyenge orcáitok feslő
rózsáin”¹³²⁴
- 1902: „Légy üdvözölve csoda dolgaiddal, lánglelkedésseddel, *bíbor* hajnalod rózsás egével!”¹³²⁵

¹³⁰⁹ Vö. FÖLDVÁRI 2018. A magyar nyelvben létező „estbíbor” (ld. FÖLDVÁRI 2018) költői kép ellenére, nyelvünkben a bíbor többnyire mégis a hajnallal kapcsolódik össze. Másutt ez épp fordítva van, pl. az orosz *purpúrnyj* 'bíbor', a bolgár *purpuren* 'bíbor' inkább az esti égbolt színjelzője, mintsem a hajnalé (ld. SCHUBERT 1991, 212). Ettől függetlenül természetesen a *bíbor* nálunk is összekapcsolódhat a feljövő és lemenő nappal egyaránt, pl.: „*Bíborszínbe* kél a' nap, *bíborszínbe* nyugszik, csak a' »boldogtalan szerelem' képét« nem derítheti-fel *bíborpirosa*” (Aggfí: A szerelem képekben Hölgyeknek szentelve III. Kép Boldogtalan szerelem *Rajz* 1837 I. 48 sz. 380).

¹³¹⁰ Csokonai V. Mihály: [Nincs tavasszal] (1793).

¹³¹¹ Uő: *Dorottya, vagyis A dámák diadalma a fárságon* Nagyvárad-Vác, 1804. 93.

¹³¹² Ángyán Mihály: c. n. (*TudGy* 1826. VII. 126).

¹³¹³ Aggfí: Új esztendei szép kisaszszony (*Rajz* 1837. I. 1. sz. 1.)

¹³¹⁴ N. n. Mík tetszenek nekem leginkább? *Rajz* 1838. I. 28. 212).

¹³¹⁵ Császár Ferenc: Útazás a' quarneroi szigeteken (*Tudománytár* 1839. 5. kötet 357).

¹³¹⁶ Szabó Richard: Első szerelmem *Rajz* 1839. 7. sz. 51.

¹³¹⁷ Bárány Gusztáv Adolf: Béla 's Ida (Elbeszélés) *Rajz* 1839. 45. sz. 354.

¹³¹⁸ Arany János: *Hermina* (1846)

¹³¹⁹ Jókai Mór: Egy magyar nábob (1853-ban jelent meg a *Pesti Naplóban*, 1874-ben jelent meg egyben)

¹³²⁰ Csepeli Pál: Böngészet *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 21. évf. 6 sz. 174.

¹³²¹ Halász Ferenc: Csillagok szerelme *Esztergom és Vidéke* 99. sz.

¹³²² Sziklay János: Ünnepi költemény *Pápai Lapok* 10. évf. 37. sz.

¹³²³ Kardoss Iván: Teréznek *Eger* Hetilap 1886. 350.

¹³²⁴ Lenner Emil főreáliskolai igazgató ünnepi záró beszéde In *Szögyi győri naptára az 1897-es évre* 1896. 74.

¹³²⁵ N. n: Márczius 15. *Nagybánya és vidéke* 28. évf. 11 sz.

- 1907: „*bíbor* színt öltének a hajnali szellő szülte magasan szálló báránfyellegek. Itt a hajnal. Rózsapírjával beragyogja a lép rengetegét...”¹³²⁶
- 1910: „Az angyal (...) szemében egy darabja a mennynek, az orcáján pedig egy sugara a *biborképző* hajnalnak ült.”¹³²⁷
- 1913: „üde leányka-felé egy vak hit, az éden, a boldog jövő hite integet s csalja hamvas arcocskájára a hajnal *bíbor* pírját”¹³²⁸
 „másnap hajnalban *bíbor* ruhában, ragyogó arccal kelt föl a nap”¹³²⁹
- 1924: „Minden májusi *bíbor* rózsái, Hol hús szirmon sírt gyöngyöt a hajnal”¹³³⁰

De a *bíbor* színnév az arcszín (ill. az ajkak)¹³³¹ jellemzésére nemcsak a költői nyelvben fordult elő korábban, hanem pl. néprajzi leírásban is:

„Persze, hogy piros csizma az öltözék kiegészítő része, csak kár, hogy a mesterkéltségre piros színt arcukra is kenik, pedig itt a nélkül is a friss havasi lég rózsákat lehel az arcokra, de ők a gyenge rózsapírt nem itélik elég szépeknek, s *bíborszínre* mázolja rutitják el szép arcaikat”¹³³²

Utóbbi idézet Orbán Balázs Székelyföld leírásából származik, és annak is bizonyítéka, hogy a *bíborszín* és a *rózsaszín* a 19. században még bizonyosan egymás rokonának vélték. Orbán fogalmazása szerint ugyanis a halvány(*rózsaszín*) arcszínnel ellentétpárba állítható élénk(*rózsaszín*) arctónust legjobban éppen a *bíbor* szó jelentése adja vissza.¹³³³ Arra nézve, hogy ebben a korban nemcsak a pirosas arcszín, de a – 19. század végén már bizonyosan halványpiros jelentésben használt – *rózsaszín* szó értelme is kapcsolatba hozható a *bíborszínnel*, Pékár Károly a 19. század végén publikált esztétikai indíttatású dolgozata szolgál egyértelmű bizonyítékkal, amiben a *rózsaszín* névvel jelölt szín a fehér és a *bíbor* színű festék vegyületeként tűnik fel:

A teltség legnagyobb a tiszta színeképi színeknél, a fehér hozzávegyültével csökken: *rózsaszín* (fehér-*bíbor*), hús-vörös (fehér-vörhenyvörös) stb...¹³³⁴

1.4. A rózsaszín-bíbor fokozatok 19. századi nevei

Ez utóbbi idézetből az is kiderül, hogy a 19. század végén a *rózsaszínnel* már többféle fajtáját/elnevezését ismerték. A *rózsaszín* szó mellett használatban lehetett még az itt is szereplő *hússzín*, amelyet tereptapasztalataim szerint részben még ma is ismernek, pl. Kupuszinán (itt ugyanis a hagyományos kupuszinai viselet részét képezte az ún. „hússzínű harisnya”). Továbbá emlegették még a *hússzínnel* rokon jelentéssel bíró *testszín* szót (amelyet pl. Csapodi is a *hússzín* szinonimájának tartott),¹³³⁵ ill. az előző fejezetben részletesen

¹³²⁶ N. n: Éjjel a Kisbalatonon *Balatonvidék* 11 évf. 19. sz. 3.

¹³²⁷ H. Szederkényi Anna: *Sodoma Nagybánya* 8. évf. 30. sz.

¹³²⁸ N. I. : A vak hit *A vármegye* 1 évf. 15. sz. 1.

¹³²⁹ Török Teofil: A viharban *Nagybányai Hírlap* 6. évf. 42 sz. 3.

¹³³⁰ Kisényi Zoltán: Évfordulón *Nyírvidék* 45 évf. 144 sz. 4.

¹³³¹ Vö. *Bíborpiros ajak Báborszín ajkak* (CzF I. 648).

¹³³² ORBÁN 1868. (Csík-szék. XXVIII. Átrándulás Gyergyó-Topliczára)

¹³³³ Kortársra szerint viszont a 'bíbor' értelmű *királyveres* szót használja ugyanebben a kontextusban: „a léleknyugalmanál a homlok se nem ránczos, se nem feszes; (...) az arcz-szín természetes, azaz: sem egészen halvány, sem kiáltó-veres (*királyveres*)” (Mátray Gábor: *A rendszeres szavalattalan alaprajza* Pest, 1861. 79).

¹³³⁴ PÉKÁR 1896, 295. A bíbor és rózsaszín kapcsolatához ld. még: Egy magyar színpszichológiai felmérés alanya (egy fiatal lány) a *bíborpiros* színről azt írta, „valami *rózsaszínű* álomra emlékeztet, ahol tündérek járnak” (TURÓCZI 1986, 63).

¹³³⁵ CSAPODI 1898, 640.

elemezett Lippay-féle rózsaleírás kapcsán már említett *barack(virág)színt*. A *hússzín* jelzőn kívül közkeletű színnevek lehetettek ezek már a 17. században is, hiszen Beniczky Péter *Az különböző színefestékeknek értelme és magyarázatja* című, a különböző színneveket és azok jelentéseit megéneklő költeményében a *piros, veres, lángszín, meggyszín, királysín* mellett szintén feltűnik már a „rózsa” a „test szín” és a „barack szín” is.¹³³⁶ Vizuális jelentésükről azonban sokáig nem értesülünk, legfeljebb csak következtethetünk rá. Így pl. a *testszín* – legalábbis a ruhaszövetek kontextusában – talán a test valós színénél élénkebb tónusra utalhatott. Egyrészt erre utal, hogy Szikszai (1590) a latin *sandicinus* szót kétféleképpen fordítja le magyarra, egyrészt a „test szín”, a másrészt a bíbornak megfelelő a „purpiá(n) szín” elnevezéssel.¹³³⁷ Hiszen a *sandicinus* szó azon *Sandyx* töre vezethető vissza, aminek jelentése: vörös fénylő festék,¹³³⁸ vagy „miniom v. legalább egy ahhoz hasonló mesterséges vörös ásványfesték.”¹³³⁹ (Az ókorban egyébként még egy ásványi festéket, egy miniumkeveréket, a középkorban pedig már a festőbuzért értették a *Sandyx* szó alatt).¹³⁴⁰ A *testszín* jelzővel illetett ruhaneműk élénk tónusára utal továbbá az is, hogy 1725-ben annak az Iparművészeti Múzeumban őrzött dolmányának színét határozták meg *testszínűként*, amelyet a későbbi leltározók már a *cinóberpiros* (1858-ban), majd pedig a *téglavörös* (1923) szóval jellemeztek.¹³⁴¹ De ugyanerre mutat az is, hogy Rákóczi egyik generálisának hagyatéki leltárában a végben álló szövetek színei között (a *rózsaszín* és a *barackvirágszínű* mellett) a *testszín* nem önmagában, hanem a következőképpen szerepel: „*testszín-skarlát*.”¹³⁴²

A 19. század végén azonban már a rózsaszín árnyalatok elnevezéseinek a szemantikájáról is értesülünk. pl. az 1.3.5. alfejezet végén idézett mondatban Pékár Károly azt fogalmazza meg, hogy milyen a különbséget lát a *rózsaszín* és a *húsvörös* színnév jelentése között. Színfelfogása szerint az előbbi a kékespiros értelmű bíbornak fehérrel kevert árnyalatát jelöli,¹³⁴³ míg az utóbbi a sárga vagy barna színbe hajló *vörhenyvörös* szín telítetlen, fehéres változatát fejezi ki. A húsvörös a fentiek értelmében nem is a (marha vagy a sertés)hús valós árnyalatához, hanem sokkal inkább az emberi bőr színéhez hasonlít, azaz számára ez voltaképpen az emberi test valós színét jelölhette.¹³⁴⁴ Hasonló felosztás szerepel már egy korábbi művészeti munkában is, annyi különbséggel, hogy abban a *rózsaszín* alkotórészeként feltüntetett kékespirosas árnyalat neve nem a *bíbor*, hanem a „*kármin*”, ill. a *vörhenyvörös* helyett is más színnév áll, nevezetesen a – *vörhenyvöröshöz* hasonlóan szintén sárgáspirosba hajló jelentésű – „*cinóber*.”¹³⁴⁵

¹³³⁶ Beniczky P.: *Az különböző... i. m.* Hogy a *rózsaszín* és a *testszín* különböző színárnyalatokat takarhattak már ebben az időben, a következő adat is igazolja: „1673:... Kétt darab posztot egyiket *tetszint*, mást *rosa színt*” (Szt XI. 559).

¹³³⁷ Sziksz 56.

¹³³⁸ MA 1154

¹³³⁹ LatSz

¹³⁴⁰ Ld. az V. mellékletben a Minium címszónál

¹³⁴¹ TOMPOS 2004, 174. 35. lábjegyzet. Természetesen időközben ennek a ruhadarabnak ténylegesen is megváltozhatott a színe, mert ma már csupán barnás árnyalatúnak tűnik.

¹³⁴² GYULAI 1988, 396.

¹³⁴³ Vö. „Vadrózsaszín = vörösibolya + fehér” festék (ZSITVAY 1903, 91).

¹³⁴⁴ A test tényleges színére utal Zsitvay János véleménye is a *hússzín*ről, szintan könyve szerint ugyanis utóbbi árnyalat háromféle festékből keverhető ki: fehérből, sárgából („Vil. okra” ’világos okker) és kárminből (1903, 90, vö. a „bórszín” kikeverési módjával: SKODNIK 1988, 319), vagy kettőből: a – már eleve enyhén sárgás – cinóberből és „sok Fedőfehérből” (1901, 83).

¹³⁴⁵ TAFFERNER 1884, 32. A *kármin* szerepel Butovszkynál is (ld. 1906, 86). Vö. „Rózsaszínhez *carmin* vagy hígított világos krapplackot veszünk” (BÓTÁR 1886, 155). Vö. még: a kalocsai hímzéseknél használt

A rózsaszín tónusok neveivel kapcsolatban érdekes megvizsgálni azt is, hogy milyen színneveket használtak rá azokban a szövegekben, amelyekben a *rózsaszín* szó ritkán fordult elő: pl. a rózsák színének kontextusában. E virág színének jellemzésénél ugyanis valószínűleg szándékosan kerültek a *rózsaszín* jelző használatát, hiszen meglehetősen ellentmondásosan hangzott volna, hogy „*rózsaszínű rózsza*.” A 18. század végén Csapó József csupán *piros rosa* fajokról ír (kerti rosa, parlagi rosa, basa rosa),¹³⁴⁶ többféle színnév szerepel viszont Diószegi Sámuel *Magyar fűvész könyv* című 1807-ben kiadott munkájában, amelyben 20 különböző rózsafaj van felsorolva.¹³⁴⁷ Bár Diószegi nem mindegyik fajnak adja meg a közelebbi színét, munkája mégis fontos abból a szempontból, hogy háromféle színnevet is használ a pirosas szirmú fajok jellemzésére. Az egyik a Lippaynál is már előforduló *testszín*, a másik a *veres*, a harmadik a *piros*. Hogy ehelyütt mi a különbség, vagy van-e egyáltalán különbség a *vörös* és a *piros* szóval jelölt rózsák között, nem lehet bizonyosat mondani. (De talán nem véletlenszerű ezeknek a színneveknek a használata, hiszen a *piros* szó pl. önmagában tűnik fel – a gyakran bíborszínű árnyalatot mutató – *bársonyrózsával* rokon *R. Damascena* fajnál).¹³⁴⁸ Az is elképzelhető, hogy Diószeginél a „*testszín*” a „*piros*” és a „*veres*”, világossági és esetlegesen árnyalatbeli fokozatokat jelöltek, méghozzá oly módon, hogy a *testszín* világos rózsaszínnek felel meg, a *piros* az élénkebb/sötétebb rózsaszínnek, a *veres* a még sötétebb rózsaszínes-bíborknak és/vagy a bordópirosnak. A kizárólag *R. Canina* (csipkerózsza) kapcsán alkalmazott *testszín* jelentése nem kérdéses, azt viszont, hogy a másik két színnévvel (a *piros* és a *veres*) pontosan mit jelöl, lehetetlen megfejtani.¹³⁴⁹

Peregriny Elek 1847-ben publikált *Természettörténetében* viszont a *piros* már nem, csupán a *vörös* és a *testszín* szerepel a rózsák jellemzésére. Az előbbi nem önmagában, vagy mint „szép vörös” áll, ahogyan a csipkebogyó színének leírásánál, hanem valamilyen előtaggal szerepel, így kétszer találkozhatunk a *halványvörös* színmeghatározással, míg a *Gallica* fajnál – összefüggésben azzal, hogy ez a legsötétebb vadrózsafaj – a *sötétvörös* jelző szerepel. A rózsákról szóló szövegrészben ugyanakkor feltűnik a *piros* szó is, de érdekes módon a sárga rózsáról szóló jellemzésben: „sárga, többnyire egyszerű virága belől gyakran *piros bársonynemű*.”¹³⁵⁰ Nem egyértelmű mit akar mondani ezzel a szerző, ugyanakkor szóhasználata újabb bizonyítékkal szolgál a *piros* és a *bársony* szavak közti szoros kapcsolatra. Éppenséggel azonban magáról a bársonyról elnevezett szín is megjelenik egy másik, kevésbé tudományos leírásra törekvő rózsaleírásban, a Grevill Ró’sájáról szóló (1828-as) ismertetésben:

„Egyetlen egy virág tsemő valóságos bokkrétát formál, m ellyben a’ természet a’ fejér, *piros, skarlát,* és *bársony-színű* Rósákat a’ színeknek minden változásaival felpiperézve állítja elő.”¹³⁵¹

„pamukszínű” között a *rózsaszín* névvel illetett tónus – Romsics Imre kutatásai szerint – szintén a fehér és a *kármin* keveréke (1998, 410).

¹³⁴⁶ A bazsarózsza, ill. még az általa említett *tuba* és *kassai rosa* voltaképpen nem rózsza, csak a nevében. A *basal rosa* árnyalatát szintén a *piros* színnévvel írja le (Csapó: UjFüv 30).

¹³⁴⁷ Diószegi: MFüv 302.

¹³⁴⁸ Uo. 303.

¹³⁴⁹ Vö. Ugyanebben az időben a ’rózsaszín’ értelmű *testszín* helyett a hasonló értelmű *tüdőszín* használja egy bizonyos rózsafajtáról, nevezetesen a „fejér és piros, vagy tüdőszín Százlevelű Ró’sáról” szóló leírás (*Orvosi Fűvész Könyv... i. m.* 246).

¹³⁵⁰ Peregriny Elek: *Természettörténet Az ifjuság tanítására és házi használatra* Pest, 1847. 342.

¹³⁵¹ N. n. Óriási Rózsza *HasznM* 1828/1. 46.

Feltételezhető, hogy a *skarlát* és a *bársonyszín* előtt szereplő *piros* – pozitív konnotációin túl – éppenséggel pont az előbbi színnevek ’kékbe hajló piros’ jelentése révén került be a sorba.

Térjünk rá azonban azokra az esetekre, amikor a *rózsaszín* is feltűnik a pirosas színfokok leírásainál. Pl. egy háziasszonyok számára készített gyakorlati (a tudományos nyelvvel ellentétben talán inkább a köznapi dialektust előnyben részesítő) útmutató a „hiáztint” virág¹³⁵² rózsaszínes árnyalatai kapcsán a következő színneveket sorakoztatja fel: *testszín*, *rózsaszín*, *setét vagy király piros*.¹³⁵³ Ha megérzésünk nem csal, ennek a forrásnak a szerzője három rokon árnyalatot kívánt kifejezni (az általa jelzett fehér, kétfajta *kék* ’lila’ és sárga árnyalatún túl),¹³⁵⁴ amelyek főként sötétségükben, vagy esetleg még élénkségükben is különböztek egymástól. Ezek feltételezésem szerint a következők:

<i>testszín</i>	’legvilágosabb rózsaszín’
<i>rózsaszín</i>	’közép- (vagy élénk)rózsaszín’
<i>setét vagy király piros</i>	’sötét- (vagy lilás)rózsaszín ~ bíbor’

Bizonyosan annak is volt jelentősége, hogy az utóbbi, *setét* színnek a megnevezésében a szélesebb értelmű *veres/vörös* helyett a *piros* áll (jöllehet ebben az útmutatóban többször feltűnik a *veres* is, pl. a hagyma, a répa, a bor, a föld színének jellemzésére). Valószínűnek tartom, hogy éppen az általam feltételezett ’rózsaszínes, bíbor’ jelentése miatt esett a *pirosra* a választás.

Még inkább megerősíti a rózsaszín-bíbor színtartomány utóbbi felosztását az a *bakator/bakar/bákor* szőlőfajtát színek alapján alfajokba csoportosító,¹³⁵⁵ *A’ Szőlő fajtaokról* címet viselő dolgozat, amelyben szintén egymás mellé kerül a *rózsaszín* és a *piros* szóval jelölt árnyalat:

1. Fekete
2. Fejér
3. Gránát szín
4. Meggy-szín
5. Piros
6. Ró’sa szín
7. Sárga
8. Téglá vagy Tüdő szín.¹³⁵⁶

E színnevek lejegyzője, Fazekas György nagykállói református lelkész, a *gránátszínű* bakator közelebbi színtónusát nem ismerteti, a *meggyszínről* viszont azt írja „nagyon setét és késsel elegyült veres Bakar faj ez” az utána következő *pirost* a meggyszínnél világosabb veresként

---

¹³⁵² Természetesen a *hiáztint* szó, a ma is *jácint* névvel jelölt „erős illatú, lila, fehér, rózsaszín stb. fűtős virágzatú hagymás dísznövényt” jelöli (RÁCZ 2010, 269). Ezt a növényt – a rózsához hasonlóan – színnévként is használták a 18-19. században: *Hiáztint-színü* (ld. TESz II. 256); „*hiáztint színü* hosszú ruhába” (Nagy Iván: *Magyarország családai* Pótlék kötet 1868. 98). A jácint tipikus színe tudvalevőleg a lila, amit sokáig – az ibolyához hasonlóan – a *kék* szóval jelöltek. (Vö. a *kékibolya* nevet a *kéjjácint* növénynévvel, ld. RÁCZ 2010, 269). Ugyanakkor a 18. században „a fehér és kék jácinton kívül ismerték még a félig telt, *rózsapiros* fajtát, melyet nagy becsben tartottak” (A jácint *Budapesti Hírlap* 1909. 99 sz. 24).

¹³⁵³ Nagyváthy János: *Magyar házi gazdaasszony* (Második kiadás) Pest, 1830. 275.

¹³⁵⁴ Diószegi ugyanakkor még csak *veress* és *kék* jácintról beszél, (nála *tsilla*, ld. Diószegi: MFüv 230). Csapó József munkájában viszont csupán egyedül a *kéket*, vagyis a lilát említi (UjFüv 115).

¹³⁵⁵ Erről a középkorig visszavezethető szőlőfajtaról az alábbiakban még többször esik majd szó.

¹³⁵⁶ Fazekas György: *A’ Szőlő fajtaokról TGyűjt* 1836. VIII. 69-71.

definiálja, az azutáni rózsaszínről viszont azt írja, hogy az meg a *piros* színűnél világosabb. A legutolsó színről szintén nem tudunk meg semmit, abból kifolyólag azonban, hogy a *téglás* jelző ennél a szőlőfajtnál más forrásban 'halványrózsaszínt' jelöl (pl. „u. m. téglás bakator, azaz világos rózsaszínü”)¹³⁵⁷ azt kell feltételeznünk, hogy ez még a „Ró'sa szín” szóval jelölnél is világosabb színt képviselhet. Véleményem szerint azért a *piros* szerepel ebben a sorban, és nem a *veres/vörös*, mivel a kettő közül az előbbi szónak a vizuális szemantikája függ szorosabban össze a rózsaszín és a bíbor színtartománnyal.

Ugyanakkor az is valószínű, hogy a *piros* ebben a korban, a 19. század első felében már nem rendelkezik egyértelmű vizuális jelentéssel, hiszen amikor Fazekas általánosságban ír a „*veress*” szőlők csoportjába sorolt fajok színéről, mellőzi ennek a színnévnek a használatát, feltételezéseim szerint éppen azért, mert ekkorra a *piros* már sokak szemében (egyre szélesedő jelentéséből adódóan) a kategóriajelölő *veres/vörös* szinonimájává vált. Az általa felsorolt árnyalatnevek ugyanis a következők:

1. Kesely
2. Téglaszín, v. Tüdőszín
3. Rózsa szín
4. Szilva szín
5. Gránát szín
6. Meggy szín
7. Konkoly virág szín
8. Viola szín
9. Vér szín¹³⁵⁸

Ebben a sorban talán szintén érvényesülni látszik valamiféle sötétség szerinti elrendezés. Márpedig ha ez így van, akkor a *szilva* képezi a *gránát* szóval jelölt piros szőlők kékes párját, éppúgy ahogyan a *konkoly* szín¹³⁵⁹ a *meggy* színét, a legsötétebb tónusok esetében a – számos forrásból igazolhatóan 'mély lila' értelmű – *violaszín* pedig a *vérszín* 'kékes' értelmű társát.¹³⁶⁰ Hipotézisem szerint a pirosas értelmű színnevek vizuális jelentése tehát:

kesely = enyhén rózsaszínbe hajló világos szín

tégla- v. *tüdőszín* = világos rózsaszín

rózsa szín = középrózsaszín és/vagy élénkrózsaszín

gránátszín = sötétebb rózsaszín ~ lilába hajló pirosas/bíbor¹³⁶¹

meggy szín = sötét lilás-piros/bíbor¹³⁶²

vérszín = feketébe hajló pirosas

(Ugyanígy a kékes héjú szőlők színárnyalatait a halványtól a sötét liláskék felé a *szilva*, a *konkoly* és a *viola* növény nevével jelzett színek jelölhetik).

A fentiekből az a leglényegesebb számunkra, hogy Fazekas a *piros baka(to)*rnak nevezett szőlőfajt úgy jellemezte, hogy annak tónusa a sötét kékes-vörösként meghatározott

¹³⁵⁷ MLex II. 1879. 533

¹³⁵⁸ Fazekas Gy.: *A Szőlő... i. m. 77.*

¹³⁵⁹ A *konkoly* (*Agrostemma ghitago*), amelynek virága liláspiros, nem azonos a kék *búzavirággal* (*Centaurea cyanus*), annak ellenére, hogy mindkettő gyakori a búzatáblákban (RÁCZ 2010, 128).

¹³⁶⁰ A *vérszín* színnevet korábban sokszor sötét árnyalatú dolgokhoz társították, pl. a „fekete áfonyáról” írták a 19. században, hogy ennek „bogyója borsó nagyságú, violaszínfekete, hamvas; *vérszín-violaszínü*” (Wagner: MKöztg 8).

¹³⁶¹ Vö. Ma a francia borászok szemében a *gránátszín* képviseli a legvilágosabb vörösbort, a sorrend náluk a következő: *gránátszín, téglavörös, bíborvörös, rubinvörös, sötétvörös* (PRIEWE 2015, 50-51).

¹³⁶² Utóbbi három színnév, vagyis a *rózsa-* *gránát-* és *meggy szín* sötétségi átmenetet jelölhet a pokolvaras beteg arcán jelentkező pirosság kontextusában is a következő 19. századi forrásban: „a' vörösség eleinte a' *rózsa-*, azután *gránát-*, vagy *meggy-színig* különbféle” lehet (Csorba J.: *A' magyarországi pokolvar... i. m. 115*).

meggyszínnél „világosabb veres”, ami a *piros* szó egykori ’bíbor-rózsaszín’ értelmét valószínűsíti. Még hozzá oly módon, hogy a kékes meggyszínnel való rokonítás a ’bíbor’, a halványabb vörösként való azonosítása pedig a ’rózsaszínes’ jelentését igazolhatja.

Mielőtt továbblépnénk, feltétlenül szólnunk kell az imént említett bíbor szirmú konkoly virágról (vetési konkoly, *Agrostemma githago*) is. Még hozzá azért, mert éppen erre a virágra kérdeztek rá a *Magyar Nyelvjárás Atlasz* szóanyagának lejegyzői is, még hozzá következőképpen: „Mi az a *lila* gyomvirág, aminek a fekete magja a csépléskor a búzában szokott maradni?” A *konkoly* szóalakjaira kíváncsi gyűjtők tehát egy *lila* virág után érdeklődtek, a válaszok egy részében azonban egy másik színnév bukkant fel: a – feltételezésünk szerint egykor még a *lila* konkoly árnyalatának kifejezésére is alkalmas – *piros*. Zala megyében és néhány Északnyugat-Dunántúli gyűjtőponton ugyanis a következőképp nevezik ezt a virágot: *piros konkó*, *piros konka*.¹³⁶³

1.5. *Piros rubin és piros kláris*

A *piros* színnévnek a rózsaszín-bíbor színtartománnyal való szoros kapcsolatáról vall továbbá az a tény is, hogy több rubin drágakőről, ill. számos *kláris*ról/*kaláris*ról, azaz eredetileg korallból készített nyakláncról¹³⁶⁴ szóló forrásban is feltűnik a *piros* szó. Kezdjük két rubinról szóló idézettel:

„Fénylenek *rubintok* szép *piros* szemekkel, és fejtér gyémántok egyelőre ezekkel”¹³⁶⁵
„A több drága kövek között a kedves *rubintnak piros* színe nagyon”¹³⁶⁶

Ezek és az ezekhez hasonló *piros* rubint emlegető sorok azért igazolhatják, hogy a *piros* egykor ’rózsaszínű’ jelentést is hordozott, mivel ennek a drágakőnek a színe nem egyféle. Egy mai ismeretterjesztő kiadvány szerint „ez a kristályos szerkezetű ásvány a természetben a világos rózsaszíntől a barnás bordóig sokféle színárnyalatban előfordul.”¹³⁶⁷ Nem csoda hát, hogy más forrásokban a *halvány*, a *rózsa(szín)*,¹³⁶⁸ sőt még a *bársony* és a *bíbor* szóval alkotott jelzők is előfordulnak ennek a drágakőnek a kontextusában:

„az *rubint* olyan *veres* karbunkulus... színe az *rubintnak* valamennyivel szebb *bársony* színű annál szebb”¹³⁶⁹
„*Rosa színű* drága *Rubintokkal*” fénlík¹³⁷⁰
„A *Rubint*... *vörössége* nem egyféle... Mert némely igen vörös, ’s ez a legritkább ’s legdrágább. (...) Némely *halovány-vörös* vagyis *rózsa színű*, ’s ennek a neve Balassus. Némely ismét *fejtér-vörös*”¹³⁷¹

¹³⁶³ Ld. MNyA 1. köt. 15. térképét

¹³⁶⁴ Később bármiféle gyöngy alakú golyóbisokból fűzött nyakékre is rámondták, pl. az üvegből készült igazgyöngyutánzatokra is (ld. Gárdonyi Géza: *Hogyan készül a kaláris?*).

¹³⁶⁵ Gyöngyösi: ÚjÉ 85. (ld. NySz I. 582).

¹³⁶⁶ Drága gyémánt (1708) In Lukácsy Sándor (szerk.): *A megszentelt ország* Budapest, 2004.

¹³⁶⁷ Gál Éva: A rubin *Örökség A Baranya Megyei Múz. Kiadványa* 3. 1987/ősz, 50. Vö. A rubin színe „az egészen világos rózsaszínűtől... az egészen sötétbordóig” változó (*Studia Comitatus* 25. 1995. 505).

¹³⁶⁸ A *rózsaszín* pl. itt: PaLex V. 488. „Drágakövek” szócikk

¹³⁶⁹ Kövekről (1656-60). *Archeológiai Értesítő*. 1883. 265. Vö. Ugyanitt „az *jaspis*, kit geremantianak hínak; azután *bársonyszínű veres*, ki szederjes színre hajol; az harmadik *veres rózsaszínű*; negyedik feketeszínű veres; ötödik, mint a vese olyan színű...” (277).

¹³⁷⁰ Ez a sor Szönyi Nagy István 1727-ben kiadott művének címében szerepel (ld. BARTHA 1937, 21).

¹³⁷¹ Sándor István: *Sokféle Györ*, 1798. 130. Vö. Rabelais 1532-ben megjelent művének drágakő felsorolásában kétszer szerepel a rubin, egyszer önmagában egyszer világosnak jelölve: „karperecek drága gyöngyökkel,

„*piros* színét a tűzben sem változtatja meg. (...) színéhez képest, így osztják fel: 1) A' tulajdonképpen való Rubint, melly *világos vörös*, és a' *bíbor* színhez hajlik; 2) Spinel, *fehéres vörös*; 5) Ballasz, melly- nek színe halavány vörös, vagy is *incarnat* színű; 4) Rubiczell, melly sárgás vörös.— Ez legtsekélyebb bötsü, és a' tűzben a' színét el változtatja”¹³⁷²

„*balais*, fr. (bálé), v. *balas*, (bálá), *halvány v. rózsapiros* rubin, így nevezetik Balasia kelet-indiai helytől, hol föltaláltatott”¹³⁷³

„Rubis balais = *halvány piros rubint*, vagy balész gyémánt (...) mely *halvány vörös*, nem ritkán *fehéres* gyémánt faj, nevét kelet-indiai Balaszám városától vette”¹³⁷⁴

„A *piros* rubin; színe néha cochenill-karmoisin [értsd: karmazsin] vagy *rózsapiros*”¹³⁷⁵

Földvári Melinda interneten található – a szintan.hu oldalon elérhető – színnév-adatbázisa szerint a napjainkban használt *rubinvörös* (ahogyan valószínűleg az egykor felkapott *rubin(t)piros*¹³⁷⁶) színelnevezés a bíbor színek tartományába sorolható. Ha ez így van, akkor azon megfigyelés, hogy a régi forrásokban gyakran a *piros* színjelzőt kapta a rubinkő (és csak ritkán a *veres/vörös* jelzőt), szintén a *piros* színnév 'bíbor' jelentését erősítheti. Ettől függetlenül tény, hogy a rubin és a *piros*nak mondott szín egykor összetartozott, ahhoz hasonlóan, hogy a *vörös* szót is – mint arról már a korábbi fejezetben szó esett – gyakran társították a láng színével. A *piros* színű *rubin* és a *vörös* színű *láng* kerül említésre pl. a következő 19. századi szövegben is:

„Flórenczben a két leghiresebb képtár az Uffizi és Pitti galeria... Feltalálható itt minden szín... a legköltsőbb drágakőig, melyben a smaragd zöld színe; a láng *vörös*, – az arany sárga, – a rubin *piros*, – a zaphir kék színe a szemérem tüzével élénkítve egyesülten tündöklök.”¹³⁷⁷

Bár régi nyelvhasználat szerint a rubin színét elsődlegesen a *piros* színnév jelzi,¹³⁷⁸ számunkra már az imént említett *rubinvörös* színnév sem hangzik idegenül (szemben a már érintett *rózsavörös* összetétellel), napjainkban főleg a vörösborok színét szokás ezzel a jelzővel illetni.¹³⁷⁹ Az, hogy ma a *rubinvöröst* a vörösborhoz hasonló mélyebb árnyalatokra

---

karbunkulusokkal, *rubinnal*, gyémánttal, *halványpiros rubinnal*, zafírral, smaragddal (...) voltak díszítve” (idézi: GÉCZI 2008, 72).

¹³⁷² Rubint *HasznM* 1825/1. 391.

¹³⁷³ KöMSz. 45.

¹³⁷⁴ Koncz József: *Bethlen Gábor fejedelem végrendelete* Marosvásárhely, 1878. 34.

¹³⁷⁵ Cserey Adolf: *Kis ásványtan* Pozsony-Budapest [1903.] 23. Vö. A 'kékesvörös' jelentésű *karmazsin* szó másutt is feltűnik a rubin színének jellemzésére: „*karmazsin* piros keleti rubin kövekkel kirakott arany gyűrűk” (Hamary Dániel: Tilos a bemenet In *Apró életképek I.* Székesfehérvár 1879. 8).

¹³⁷⁶ A *rubin(t)piros* többféle kontextusban előfordult a 19. és 20. században, leginkább a szépirodalomban használták, de néha még a tudományos nyelvben is.

¹³⁷⁷ FELMÉRI 1875, 401.

¹³⁷⁸ A *piros* jelző talán ennek a drágakőnek rózsaszínes-bíborba hajló színére utal. Ugyanilyen értelemben szerepelhet a *márvány* szó előtt a Teleki-kódexben (ld. NySz I. 53). Vö. „1662:... *piros* és fehér *márványkövekből*... építettett... tornác” (SzT X. 382); „1681: 3. Erkély... *piros márvány* kövei” (SzT IV. 456). Ill. ugyanott: „4. Erkély;... szeles *piros márvány* kővel” (SzT IV. 90). A *purpura* szóval rokon etimológiájú *porfir* (ang. *porphyry*, né. *Porphyr*) kőzet azonban bizonyosan bíborba hajló színe miatt kaphatott *piros* jelzőt a 19. században: „*piros porphyrkő* darabok” (*HasznM* 1834/2. 334). A kő (egyik) mai magyar neve egyébként: *bíborkő* (ld. FÖLDVÁRI 2018).

¹³⁷⁹ A 20. század elején a *rubintos* jelző a következő dolgokhoz társult: női szájhoz (*rubintos ajkak*), csillagokhoz, vérhez és a borhoz: „e' kedves Rubintajak csókot kér” (Ld. az Arcanum adatbázis idevonatkozó *rubintos* találatait). A közköltészetben a szeretett nő kifejezésére előfordult a „*rubintos virág*” jelzős szerkezet használata is: „Szólalj meg hát *rubintos virágom*” (HORVÁTH 1980, 326). Vagy: „Ne zokogj utánam *rubintos virágom*” (H. Gy. Széljegyzetek háborús költészetünkről *Keszthelyi Kath. Főgimnázium Ért.* 1914-15. 17).

használják, talán azzal állhat összefüggésben, hogy már régóta a sötét, közülük is az ún. *galambvérszínű* rubinokat tartják a legértékesebbnek.¹³⁸⁰

Régen azonban a ma már szinte ismeretlen *k(a)lárís* színéhez is hasonlíthatták a vörösborkok színét. Pl. egy 1821-es Arad városáról szóló leírás szerint itt a fehér mellett háromféle színű vörösbork készül, a „közönséges veres, törtt vér-színű Bor” mellett megtalálható a „Ménési édes *piros* bor” és a „*barna Kaláris színű* bor” is.¹³⁸¹ Véleményem szerint az utóbbi két színmegnevezés világos színű borkokat takarhat, míg a „törtt” (alvadt) vér sötétségű jelzővel inkább a mélyvöröset fejezhetnék ki. Bár ehelyütt a „Kaláris” szó előtt a *barna* színnév áll, mivel a *k(a)lárís*, azaz a korall valójában nem barna, itt biztosan nem színre utal ez a jelző, hanem inkább ’sötét’ értelmű. A kaláris nyakékek alapanyagául használt korallak ugyanis pirosasak. Így tehát a fent említett „*barna Kaláris szín*” jelentése talán ’sötét pirosas’ lehet, ezt igazolja az is, hogy ugyanez a szerző a kifakult ménési bort viszont világos kláris színűnek véli.¹³⁸²

De milyen árnyalatú lehetett pontosan a *k(a)lárís*? Ami az üvegből készített népi ékszereket illeti, azok valószínűleg főleg a fokális pirosához hasonlítottak, a valódi korallból készült drága nyakláncok, karkötők és gyűrűk azonban valószínűleg sajátos árnyalatot mutattak, ezt jelölhette a korallról elnevezett *kláriszín*. Az ún. *nemes korall* (*Corallium rubrum*) színezete az élénkpirostól a halványabb, rózsaszínes és narancsospirosas árnyalatokig terjed, méghozzá egyazon példányon belül is.¹³⁸³ Ha hihetünk annak, amit a 20. század elején készült Tolnai Világlexikona ír a korallokról, Európában – Dél-Európán kívül, ahol mindenkor inkább az élénk színű klárist kedvelték – leginkább a „rózsaszínű” korallokat tartották nagy becsben. Ilyen szín a nemes korallok közt is előfordul, viszont kizárólag ilyen árnyalatú azon „japáni korall”, amelyből Európában szintén régóta csiszolnak ékszereket.¹³⁸⁴ Megerősíti ezt a Pallas Nagylexikona is, ebben ugyanis az áll, hogy régen a legértékesebb „piros kalárisok” rózsaszínűek voltak.¹³⁸⁵ (Napjaink valódi korallból készült ékszereinek szintén változatos a színük: az egész halványrózsaszíntől a legélénkebb pirosig sokféle árnyalatban vásárolhatóak.¹³⁸⁶) Az angol nyelvben ma a „*coral color*” egészen világos rózsaszínes árnyalatokra is vonatkozhat,¹³⁸⁷ a 16. századtól adatható „*coral*”, és a 17. századtól használt „*coralline*” múltbeli jelentése azonban bizonytalan,¹³⁸⁸ ahogyan a régi

¹³⁸⁰ „A rubinok között a legkedveltebbek és legbecsesebbek a sötét kárminpiros, úgynevezett *galambvérszínű*... kövek” (DUDICHNÉ-KOCH 1935. (Korund c. fejezet, Kiemelés az eredetiben). Vö. „fehéres gyémánt-, zöld smaragd- és *vérvörös rubinnal* zománcozott áldozó oltárok” (Vahot Imre: Regényes... i. m. 44). Vö. Már a 20. század elején azt írták, hogy „a szép sötétvörös színű és hibátlan rubin értéke olyan mint a gyémánté” (Hankó: Ch 52).

¹³⁸¹ Peretsenyi Nagy László: Arad Várossának jelenvaló állapotjáról készült foglalatos ösmértetés *TudGy* 1821. IV. 77-78. Vö. „A’ hegyallyai után nyomban következik a’ ménési, melyet gyönyörű *piros* színe, kellemes, fűszeres édessége egyiránt ajánlanak” (KöEsT VII. kötet 558). Vö. még: „a’ híres Ménési jó ízű *veres* asszúsözölő bor” (Zádor Elek: *Geographiai kézikönyv I. Európa* Pest, 1831. 247).

¹³⁸² SCHRAM 1963, 171.

¹³⁸³ Vö. „Klárís vagy koral, *piros, rózsaszín, húsvörös* néha egészen fehér mészállományu test” (*MLex* 10. Budapest, 1882. 389). A *piros* itt már a mai értelmével, vagy esetleg ’élénk rózsaszín’ jelentésben szerepelhet.

¹³⁸⁴ *Tolnai Új Világlexikona* 9. Budapest, 1927. 97. „Korallok” szócikk

¹³⁸⁵ *PalLex* X. „Klárís” szócikk. Vö. „házai a *klárís* [korall] *rózsa színében* [rózsaszínű árnyalatában] pompáztak” (*VasUj* 1875. 214).

¹³⁸⁶ Attól függ, melyik tenger partján készülnek, legalábbis ezt írják az egyik magyar nyelvű internetes oldalon: https://www.csaladinet.hu/hirek/eletmod/egeszseg/1217/a_magikus_korall

¹³⁸⁷ Erről könnyen meggyőződhetünk, ha valamelyik internetes keresőprogram segítségével képeket keresünk ehhez a színnévhez.

¹³⁸⁸ KERTTULA 2002, 136. Utóbbi szerző élénkpiros/skarlát jelentést tulajdonít a *coral/coralline* színnévnek neki, de nem bizonyítja, hogy erre milyen adatokból következtet.

magyar nyelv *kláriszín* elnevezésének szemantikája is. Valószínű, hogy a *kláriszín* jelölt tónus a pirosba hajló narancssárga, ill. a (barnás) rózsaszín közti határvonalon mozgott. Tompos Lilla szerint a 17. századi leltárak *kláriszín*e a legvilágosabb, „rendszerint narancsos árnyalatú” piros árnyalat.¹³⁸⁹ Sárgába hajló értelmét igazolhatja pl. a kalotaszegi „*korálszín*.” Az így nevezett tónust ugyanis még Kalotaszegen belül sem mindenütt illették a *korálszín* megjelöléssel, Kiskapuson ugyanis a *sárga* színnévvel fejezte ki ugyanezt.¹³⁹⁰ A *kláris*/*korál* árnyalatának a narancsszínnel való rokonságára utal az is, hogy Kiskőrösön a jómódúak feltehetőleg a valódi korall árnyalatát megidézni kívánó, ún. „parázköves gyűrűt” viseltek. A helyiek visszaemlékezései szerint ugyanis a *parázs szín* jelző egykor a sötét narancssárgát jelölte.¹³⁹¹ A narancsszínnel való kapcsolatáról vall továbbá a lampionvirág (*Physalis alkekengi*) *kláris*- vagy *korallcseresznye* neve.¹³⁹² Valószínű ugyanis, hogy ez a növény azért kapta ezt a nevet, mert a lampionszerű termésben lévő narancspiros bogyók a kláris gyöngysor (vagy olvasó)¹³⁹³ szeméire emlékeztetnek.¹³⁹⁴

De ugyanez lehet a helyzet a *klárisfü* (vagy tülevelű aszparágusz, *Asparagus Densiflorus*), bogyóival, amelyről egy botanikai oldalon a következők olvashatók: „érésükkor ragyogó élénkpiros gyöngyszemek (kláris) módjára látványosan díszlenek.”¹³⁹⁵

Véleményem szerint bár a régi *kláriszín* és a 19. századi *korálszín* szemantikájának nem kell feltétlenül egybeesnie, valószínű, hogy mindkettő szoros kapcsolatban állt a rózsaszínnel és a narancsszínnel egyaránt. A rózsaszínnel/bíborral való rokonságukra utal, a nagy becsben tartott rózsaszín korallok létezésén kívül az is, hogy az az 1859-ben feltalált

¹³⁸⁹ TOMPOS 2004, 167-68.

¹³⁹⁰ PÉNTEK 1979, 39.

¹³⁹¹ FILUS 2016, 212.

¹³⁹² WAGNER–HOFFMANN 1902, 40.

¹³⁹³ Hiszen a *kláris* egyik jelentése „olvasó, rózsafazüzer” (RSzSz 211).

¹³⁹⁴ WAGNER–HOFFMANN 1902, 40.

¹³⁹⁵ <http://novenytar.krp.hu/novenytar/aszparagusz-klarisfu/19>

anilinfesték kapta meg *korallin* (*coralline*) elnevezést, amely nem csak narancspiros színhez van köze, hanem a bíborhoz: ez a festékanyag ugyanis „borszeszben sárgászörös, lúgokban bíborvörös színnel oldódik.”¹³⁹⁶ A *klárispiros* színnév jelentésének „halványpiros színként” való meghatározása szintén erre mutat.¹³⁹⁷ De pl. a következő idézet is a rózsaszín és korallszín rokonsága mellett szól: „a teljes napfogyatkozáskor elsötétített napkorong szélein mutatkozni szokott *protuberaciák* – halvány rózsaszín vagy korall-színű kidudorodások...”¹³⁹⁸ Kérdés azonban, hogy az iménti cikk szerzője szerint miként viszonyulhatott egymáshoz a halvány rózsaszín és a korallhoz hasonlított árnyalat. Vitathatatlan azonban, hogy valamiféle sajátos kevert árnyalatra utalhattak a *kláris*- és a *korallszín* jelzőkkel, talán épp olyan kevert pirosra, amely sok Nyugat-Európában készült 18-19. századi korallékszerre jellemző:

Györgykorabeli korall-arany karperec (A fotó forrása: www.ebay.com.au)

1840 körül készült korall-arany karkötő (A fotó forrása: www.ebay.com.au)

(Érdekességként megemlíthető, hogy utóbbi ékszerek színéhez nagyon hasonló volt az egyik, a 20. század derekán divatos autószín: a „*korallszín*.”)

¹³⁹⁶ BRUNELLO 1973, 301. RévLex. XII. 26.

¹³⁹⁷ Ball 89.

¹³⁹⁸ Stolczek József: Újabb nyomozások a szín-kép elemzés terén *A MTA évkönyvei* 14. (1873) 49.

1963-ban gyártott korallszínű Wartburg

1000. A fotó forrása: www.totalcar.hu)

Úgy vélem, hogy a korallokból készült gyöngyök és ékkövek sajátos rózsaszínes és/vagy narancsos színezete lehetett az oka egyrészt annak, hogy a *k(a)lárís* szó legkésőbb a 17. századtól színnévként is elterjedt a nyelvünkben (*kláriszín*),¹³⁹⁹ másrészt annak, hogy a 19. századtól egyre többször állt (a *veres/vörös* helyett) a *piros* jelző a korall és az abból – vagy annak utánzataként – készült nyaklánc neve előtt.¹⁴⁰⁰ Például egy a 19. század elejéről való forrásban az áll: „A’ Kláris külömbféle rendű, a’ *piros* színű legbetsesebb,”¹⁴⁰¹ holott mint az imént már említettük, más források szerint a legdrágább kalárisok tónusa a *rózsaszín* névvel illetett színtartományba tartozik. Ugyanebben az időben feljegyzésre kerül a *klárispiros* színnév egy magyar-német szótárban.¹⁴⁰² A 19. század második felében pedig a nemes korall faj a következő, régies állattani elnevezése is lejegyzése kerül: „*piros* burány.”¹⁴⁰³ De az 1873-as kiadású Ballagi Mór féle nyelvszótár *kláris* szócikkében szintén a *piros* színjelző szerepel.¹⁴⁰⁴ Különösen figyelemre méltó, hogy Tafferner Béla színekről szóló könyvében, amelyben a *piros/vörös* színnevek közül szinte kizárólag a *vörös* szerepel, a *piros* színnév csupán egyszer tűnik fel, méghozzá – bizonyosan nem véletlenül – a „*piros* kláris”

¹³⁹⁹ Világosabb pirosas árnyalatként értelmezte a 17. századi források *kláris*át Kerekes György is (ld. Uő 1940, 158.), amelyet még a 19. század végén is alkalmaztak (pl. *Budapesti Közlöny Hiv. Ért.* 1873. VII. 148. 2497). Vö. „*koralszín* v. *kláriszín*” (SZEREMLEY 1906, 110).

¹⁴⁰⁰ Korábban ennek színjelzője is inkább a *veres/vörös* volt. Pl. „1628/1635:… Egj *Veres* apro zemw kláris lancz” (SzT I. 384). 1640-ből: „Egy nyakra való vörös kláris” (egy győri végrendeletből, ld. *Arrabona Múzeumi közlemények* I. 1959, 124). 1661-ből: „*Veres* kláris, fejár gyöngygyel füzött, két renddel (...) Apró *veres* kláris két csomóval” (Géresi Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára IV. Budapest, 1887. 420. 421.) 1735-ből: „Három álhaj egyiken elől *veres* kláris füzve apró kék gyöngygyel elegy (...) Nagy nyakra való *veres* klárisok” (Néhai Horváth Miklós ingóságainak leltára... *Magyar Történelmi Tár* 4 sor. 5. köt. 1904, 479). 1793-ból: „holmi savanyúság óltó porotskákka, minémü: a’ rák fzem, *veres* kláris” (Mátyus: *Diat* VI. 428). 1795-ből: „a’ *veres* korallban (*veres* kláris)” (Pethe: *FöldK* 267); 1801-ből: „A’ *veres* Kláris igen derék kereskedésnek Neme kivált Napkeleti Indiában” (Földi J.: *Természeti... i. m.* 374). Vö. SzT *kláris*, *klárisgallér* stb. szócikkének *veres* adataival.

¹⁴⁰¹ Gergelyffi: *Tech* 44. Vö. „Köznép Dalla: (...) Izent nékem a’ Kalmár is,/ Kell e’ Babám *piros kláris*?/ Nem kell nékem *piros kláris*/ Maga sem kell a’ Kalmár is!” (*HasznM* 1824/2, 10).

¹⁴⁰² *Magyar és Német zsebszótár. Közre bocsátá a Magyar Tudós Társaság*, Buda 1838. 413. Vö. CzF szótár *klárispiros* szócikkével (III. 308). Vö. még: „*piros kláriság*król” írnak az 1844-ben, a Honderű című folyóirat 730. oldalán.

¹⁴⁰³ Pokorny Alajos: *Az állatország természetrajza...* Bécs, 1856. 171. Ugyanitt a leírás részben pedig „*piros* korallról” esik szó (ld. 172).

¹⁴⁰⁴ Ball 89.

jelzős szerkezetben.¹⁴⁰⁵ Sokatmondó tény az is, hogy Zsitvay János *vörös* színcsoportba sorolt színelnevezései között a számos *vörös* szóval meghatározott árnyalat mellett (*császárvörös*, *rubinvörös*, *gránátvörös* stb.) csupán egyetlenegy olyan színnevet találunk, amelynek a *piros* képezi az utótagját, ez pedig éppen – a kláris nyaklánc alapanyagát képező – korallról elnevezett árnyalat, azaz a *korallpiros*.¹⁴⁰⁶ A *Néprajzi Lexikon* „gyöngysor” szócikkének írója szintén a *piros* színnevet választotta a korall színmegjelöléséül, amikor a parasztság nyakláncait tárgyalva arról írt, hogy „a nemes gyöngysor anyagokat (igazgyöngy, *piros* korall, sötétvörös gránát) többnyire utáztatokban találjuk a népnél.”¹⁴⁰⁷

Ugyanakkor nem lehet teljesen kizárni, hogy ez a „drágakő” csupán esztétikai érteke miatt kapta meg a *piros* jelzőt, hiszen pl. az általam ezidáig talált legkorábbi olyan forrásban (1689), ahol ez a színnév a *kláris* előtt áll, a *piros* jelző a „szép” (vagy „értékes”) szavunk szinonimájaként is értelmezhető:

„A búárok annál mélyebben bocsátkoznak bé a tenger örvényi köziben, mennél titkosabb rejtekben találatik a *piros kláris*”¹⁴⁰⁸

A *piros* korallt ugyanis mágikus hatású ékszernek vélték, úgy tartották, hogy szerelemet, egészséget és jókedvet biztosít a viselőjének.¹⁴⁰⁹ Valószínű azonban, hogy a *kláris* éppen élénk színezete okán vált – ahogyan Krúdy fogalmaz – „babonás kővé.” Értékes, szemet gyönyörködtető volta megmagyarázhatja azt is, miért gyakoriak a szépirodalomban a *kláris*hoz hasonlított ajkak.¹⁴¹⁰ A száj és a korall pirossága ugyanakkor vizuálisan is összefügghet, méghozzá a rózsaszín tartományba sorolható tónusuk tekintetében.

A korábban említett *rubin(t)* és az iménti *kláris* kapcsán is szóba kerültek a borok. A következőkben éppen ezért egy utolsó, de minden eddiginél terjedelmesebb kitérőt teszek a

---

¹⁴⁰⁵ TAFFERNER 1884, 9.

¹⁴⁰⁶ ZSITVAY 1903, 90. A *korallpiros* elnevezés létezése ellenére Csapodi István a „korálszint, kláris-szint” mégsem a *piros* színcsoportba illeszti, hanem a *vörös* árnyalatok közé (CSAPODI 1898, 640). Ennek talán a korallszín narancspirossal való rokonsága lehet az oka, mivel Csapodi a sárgás árnyalatok a *vörösek* közé tartoznak.

¹⁴⁰⁷ NéprLex II. 372 (Horváth T. *Gyöngysor* szócikke). De ahogyan a korall is inkább rózsaszínes és/vagy narancsos, mint *piros*, úgy a gránát sem egyszerűen „sötétvörös”. Legalábbis a 17. században még a rózsaszínhez hasonlónak vélték ezt a drágakövet, vagy esetleg ennek egyik fajtáját (ld. ehhez a SzT *rózsagránátos* szócikke alatt sorolt adatokat: XI. 557.), a 18. század folyamán viszont lilába hajló színezetűnek látták: „A’ Száfir kék. A’ Smaragd zöld... A’ Gránát *viola* színű *pirosos*” (*A folyó és versbéli magyar beszédnek válogatott példái*. Nagyszében, 1790. 222). Mindez azt bizonyítja, hogy a – borok esetében is használt – *gránátszín* jelző egykori jelentésének is köze volt a *piros* színnévhez, ill. a kékes-*piros* színhez, ahogyan arról a szőlőszínek kapcsán már korábban szó esett.

¹⁴⁰⁸ Landovics István: *Novus Succursus II*. Nagyszombat, 1689. Ld. NySz II. 85.

¹⁴⁰⁹ Legalábbis ez áll Krúdy Gyula Álmoskönyvében (1925) (ld. mek.oszk.hu/00700/00756/html/03.htm#279). A korall már a rómaiak számára is fontos „ásvány” volt, elsősorban villámcsapás ellen szolgált (PASTOUREAU 2017, 48).

¹⁴¹⁰ Pl. „szépen szólló *kláris* szája” (Zrínyi Miklós: Euridikét így siratta Orfeusz, 1651) „Napkeleti *klárist* látnál ajakában” (Gyöngyösi: MásT 66). „Homloka lilium, az ajaka *kláris*” (Uő: ThZr 66. versszak). „Szívet sebesítő *kláris* ajakoknak” (Orczy Lőrinc: *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* Pozsony, 1789. 170). „Mit használ szép, aranyszín hajad, – *Kláris* forma gyenge ajkad” (*Szent vagy, uram! Ősi és újabb egyházi énekkincsünk tára* Budapest, 1944, 289). Utóbbi idézet, vagy pl. Balassi „*kaláris* szabású” ajkakát megéneklő sorai (Keserítette sok bú... 1577) felveti annak lehetőségét, hogy a *kláris* nem elsősorban (vagy nem csupán) a színe miatt lett a női ajkak jelzője, hanem kicsiny, gyöngy(sor) alakja okán. Annál is inkább, mivel középkortól fogva a kicsi, telt ajkakot tartották szépek szemben az állatiasnak és erkölcstelennek vélt nagy szájjal (PASTOUREAU 2017, 82).

borok és szőlőfajták színe kapcsán, amely bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, mégis fontos vizsgálati terepet kínál a *piros* szó színjelentésére vonatkozó kutatások számára.

1.6. A *piros bor* (Harmadik kitérő)

A *vörösbor* azért érdemel meg, hogy a tudományos színekutatások tárgyává váljon, mivel több magyar tájegységen (pl. Erdélyben,¹⁴¹¹ a Belső-Somogyban található Niklán,¹⁴¹² a Nyitra megyei Kolonban¹⁴¹³) a *bor* jelzője nem a *vörös*, hanem a *piros*, vagy legalábbis az volt.¹⁴¹⁴ Ez a nyelvhasználati különbség ugyanakkor többféleképp is magyarázható. Egyrészt ahhoz is köze lehet, hogy vörösbort nem minden tájegységen készítenek vagy isznak olyan régóta. Könnyen lehet, hogy pl. Erdélyszerte csak azután vált fontossá, miután a kognitív piros színosztály kategóriaajelőjévé (vagy „hivatalos nevévé”) már a *piros* szó vált.¹⁴¹⁵ Az sem zárható ki azonban, amit Csillag Andrea állít, hogy a magyarok egy része a *vörös bort*, ill. a *piros bort* külön borfajtáknak tartja, amelyek eltérnek árnyalatukban, abból kifolyólag, hogy különbözőképpen is készülnek.¹⁴¹⁶ Ez a vélemény még újságírói szinten is felvetődött:

„Hangulatos aranyhegyi kirándulásokon sokan így éneklük a dalt: *Vörös bort ittam az este...* Mások szerint a bor piros, ezért ők *piros* borról énekelnek. Kiknek van igaza? Talán azoknak, akik szerint más a vörös bor íze és más a *piros* boré, a silleré.”¹⁴¹⁷

Az idézetben említett *siller* név a világosabb vöröses borokra utal. Egy borászati lexikon szerint ez „a vörös bor és fehér bor között áll a színét tekintve. A sillerbor a vörösbornál kevesebb, de a rozénál hosszabb időt ázik a héján, így színe is mélyebb, teltebb.”¹⁴¹⁸ Tulajdonképpen a siller „olyan bor, melynek színe pirosas, de íze akár fehérbor jellegű is lehet”, és amely eredetileg úgy készült, hogy vegyes szüreteléssel szedték a szőlőt, azaz „válogatás nélkül puttonyba” kerültek „a kék és piros szőlőfürtök.”¹⁴¹⁹ Sőt, a 19. században a *világos vörös siller* borokról azt írták, hogy nem csak kék („fekete”) és piros („vörös”), hanem emellett még „fehér szőlőnek vegyületeiből” is szűrték, és még azt is hozzátették, hogy ez a borféle „törkölyön állás nélkül készítettik; (s minél jobban megkéneztetik: annál világosabb vörössé válik.)”¹⁴²⁰ A „*schiller*” tehát „vegyesen megszedett és kitaposott fehér és fekete fürtök eredménye.”¹⁴²¹ Ugyanakkor Andrásfalvy Bertalan kutatásai szerint „tisztán vörösbort termelő vidékeken” kizárólag „kék szőlőből is készítettek silleryt, amikor a vörösbor iránt elveszett az érdeklődés.”¹⁴²² A készítés módjától függetlenül úgy tűnik, hogy a 19. század végén a *siller* szó a kissé pirosba hajló borokat, sőt azok árnyalatát is jelölte, amint ezt a következő idézet tanúsítja:

¹⁴¹¹ Vö. GÁRDONYI 1920, 86.

¹⁴¹² Tomisa Ilona szíves szóbeli közlése.

¹⁴¹³ SÁNDOR 2016, 217.

¹⁴¹⁴ „A magyar pl. a bort éppen úgy hívja *pirosnak*, mint *veresnek*, bár az utóbbi [a népköltészetben] aránylag jóval ritkábban fordul elő” - állítja Erdélyi Zsuzsanna (1961, 406). Természetesen lehetnek egyéni használatbeli különbségek is, pl. egyik kazári adatközlőm mesélte, hogy ő néha „*piros bort*” mond, de ebben az esetben a férje mindig „*rászól*” és kijavítja, hogy a bor az *vörös*.

¹⁴¹⁵ Erre a lehetőségre Szabó Á. Töhötöm hívta fel a figyelmem, ezúton is köszönöm neki.

¹⁴¹⁶ CSILLAG 2005, 58.

¹⁴¹⁷ T. I. Szélné Szavak (*Dunántúli Napló* 1961. 18. évf. 144. sz. 5).

¹⁴¹⁸ <http://www.boraszportal.hu/borlexikon/sillerbor-163>

¹⁴¹⁹ GERENCSÉR 2008, 212.

¹⁴²⁰ Hudacsó György: Miképpen lehet a kerti borokat... *BorL* 1858. 38. sz. 298.

¹⁴²¹ *Borászati Füz.* 1870. 2. évf. 8 sz. 457.

¹⁴²² ANDRÁSFALVY 1998, 48.

„ha kadarkából vagy más fekete szőlőből akarunk fehér bort nyerni, akkor a megőrlött szőlő levét azonnal el kell választani saját héjától és csumájától, különben *vörhenyes* [‘kevésbé pirosas/vöröses’], azaz *siller* színt nyer”¹⁴²³

Később azonban törvényileg meghatározták, hogy csupán vörösborszőlőből készülő bort lehet *siller* néven forgalomba hozni, a sillerbor így csupán abban különbözik a vörösbortól, hogy bár az is kék szőlőből készül, de azt – a vörössel ellentétben – „héjakon (törkölyön) való erjesztés nélkül szűrik.”¹⁴²⁴

De vajon korábban valóban a sillerbor kifejezésére használták a *piros* színjelzővel ellátott *bort*, azaz a „*piros bor*” jelzős szerkezetet, az igazi vörösbort pedig a „*veres/vörös bor*” jelölte? Kutatásaim szerint ennél bonyolultabb lehet a helyzet. Kezdjük először azzal a kérdéssel, hogy milyen színnevek kapcsolódhatnak össze egyáltalán a különböző tónusú borokkal.

1.6.1. A borok színjelzői (*siller*, *kastélyos*, *fukszos*, *fixlis*, *pirkadt*)

A bor színére vonatkozóan első forrásunk Szikszai szójegyzéke (1590), ő azonban már ötféle bort különböztetett meg: a *tiszta fehért*, a *vöröset*, a *kastélyt*, a *világost* és az *eperjest*.¹⁴²⁵ A *piros* szót tehát Szikszai nem használta, a többé-kevésbé silleres-pirosas színt nála talán a *világos*, a *kastély*¹⁴²⁶ (és talán az *eperjes*) nevek takarhatták. Ezek közül pl. a *kastélyos borról* az eddigi kutatások azt feltételezik, hogy „a nevét valószínűleg onnan kapta, hogy a kékszőlő mustját azonnal a kastély, udvarház pincéibe, italméréseibe szállították, így nem tudott igazi vörössé színeződni.”¹⁴²⁷

Bár Andrásfalvy Bertalan kutatásai szerint a vörös bor a mohácsi vész előttről nem adatolható, így 16. század előtt a vörös színű bor készítése nem lehetett elterjedt hazánkban, ill. a középkorban még a kék szőlőkből is inkább fehér/világos bor szűrtek,¹⁴²⁸ addig a mai kutatások felvetik annak lehetőségét, hogy – igaz csak kis mértékben, de – már készültek vörösborkok a középkorban is. Marton Szabolcs kutatásai szerint Mátyás király uralma alatt terjedt el a vörösbork Magyarországon,¹⁴²⁹ de szerinte ehhez a sötét színű italhoz még nem a kadarkakultúrával érkezett vörösbork technológiával (vagyis a szőlő levének hosszabb idejű törkölyön tartásával), hanem a fehérbor vörösre színezésével juthattak, ez ugyanis megmagyarázná, hogy miért találtak a korabeli régészeti leletekben kökény, bodza- és meggyamagokat.¹⁴³⁰ Sőt Marton annak lehetőségét is felveti, hogy a kékszőlő héjától megszíneződött bort is ihattak már a középkorban, méghozzá olyat, amelyet a sötét bogójú

¹⁴²³ Dr D. R.: Borászati előadás a kecskeméti műkertben *BorL* 1875. 22 sz. 262.

¹⁴²⁴ Ld. *Belügyi Közlöny* 1924. 31. sz. 801.

¹⁴²⁵ Sziksz 37. Ezek közül az *eperjes* szó nem feltétlenül színt, hanem esetleg ízt jelöl, hiszen nem a színt mejelölő színnevek közt szerepel, hanem később következik.

¹⁴²⁶ „Kastélyos bor. Így nevezik némely vidéken a félvörös vagyis sillerbort” (PalLex X. 243). Vö. Egerben „a vörös borokat a legérettebb és aszalt fürtökből készítjük (...) tökéletes sötét rubinszinű borokat nyerünk; e mellett készítünk *világos piros* (Schiller, *kastélyos*) borokat is” (*BorL* 1859. 36. sz. 285). Vö. még: „*piros* szőlőfaj levén, borának színe is legtöbbször *kastélyos*; de legalább is sötétebb színű szokott lenni a többi muskotály-boroknál” (*BorL* 1883. 8. sz. 58). Ill. „20-25 éves borok színüket teljesen elvesztik s *kastélyos* színt tüntetnek elő” (*BorL* 1886. 5 sz. 34).

¹⁴²⁷ MARTON 2005. A *kastélyos* szó első említése korai, már 1472-ből való (MARTON 2014, 156).

¹⁴²⁸ ANDRÁSFALVY 1957, 56.

¹⁴²⁹ MARTON 2014, 157.

¹⁴³⁰ Vö. a bodzát Lujzikalagorban még a közelmúltban is a vörösbork „feketítésére használták” (HALÁSZ 2010, 106).

vadszőlőből nyertek. Még azt is feltételezi, hogy a ma három színben fellelhető „fehér, rózsaszín és sötétpiros” *bakator* szőlőfajta¹⁴³¹ a középkorban még bizonyosan sötétebb héjú lehetett, így aztán ebből szintén pirosas színű bort készíthettek.¹⁴³² (Marton elfelejti azonban, hogy az utóbbi szőlőfajták esetében is a színezőanyag a bogyó héjában van, éppen ezért, ha a lét kevés ideig sem hagyták a törkölyön, hanem rögtön leszűrték, a bor nem tudott igazán mélyvörösre színeződni!)¹⁴³³ Ugyanakkor Marton számos adatot sorakoztat fel annak igazolására, hogy a középkor végén pl. a pozsonyi borvidéken – ahol később a nyugati eredetű, kékfrankos szőlőből nyert, préseléses technikát alkalmazták¹⁴³⁴ – a vörös bornak a készítése jelentősebb méreteket ölthetett.

Számunkra mindebből csupán az a fontos, hogy a Marton által is idézett középkor végi magyar nyelvű forrásokban a *vörös* szó fejezte ki a sötétebb színű bort. A *vörös* azonban ekkor még nem feltétlenül jelenthetett nagyon mélyvörös színt, ez a színnév pl. Temesvári Pelbárt borszínekről szóló leírása szerint éppen a köztes tónusú bor jelzője:

„színük szerint is különböznek a borok; mert egyes borok fehér színűek, mások sötétek, vannak aranszínűek és vörösek, sőt összetett színűek is. Ezek között a *sötét* bor sűrűbb és nehezebben emészthető... a *vörös* bor a sötétnél kevésbé tápláló... a *fehér* bor...”¹⁴³⁵

Vagyis nála – mint az az idézetből is kitűnik – a 19. századi felosztáshoz hasonlóan (*fehér, siller, vörös*) háromfokú a színskála¹⁴³⁶ de világosság szerint a *fehér* után a *vörös* következik, végül pedig a *sötét* színű bor zárja a sort. Marton szerint a rozé és sillerborok a középkorban sokkal elterjedtebbek lehettek, mint napjainkban, ha ez így volt, az megmagyarázná, hogy miért bukkan elő a régi magyar forrásokban a *piros bor* (aminek jelentése talán ’rózsaszínes, silleres bor’) említése is.¹⁴³⁷ Ettől függetlenül az, hogy Temesvári Pelbártnál a *vörös* a

---

¹⁴³¹ Vö. Már a 19. századi Magyar Lexikon háromféle árnyalatú bakator szőlőt különböztetett meg. De érdekes módon ebben a forrásban a színek sora nem a fehérrel kezdődik, hanem a világos rózsaszínnel, és itt a középtónust fejezi ki a *sötétpiros* jelző, nem a legsötétebb fajtát, a legmélyebb színű bakatort itt ugyanis a *liláskék* szóval írják le (MLex. II. 1879. 533).

¹⁴³² MARTON 2005. Vö. Már a 19. századi Magyar Lexikon háromféle árnyalatú bakator szőlőt különböztetett meg. De érdekes módon ebben a forrásban a színek sora nem a fehérrel kezdődik, hanem a világos rózsaszínnel, és itt a középtónust fejezi ki a *sötétpiros* jelző, nem a legsötétebb fajtát, a legmélyebb színű bakatort itt ugyanis a *liláskék* szóval írják le (MLex. II. 1879. 533).

¹⁴³³ Marton (2005) szerint a parasztok bizonyosan nem tudták a bort érlelni, földesúr maga pedig, „hogy elejét vegye a jobbágyi ravaszkodásnak, rögtön szüretkor levette a mustból a maga tizedét, ami majd az úri pincében forrt borrá.” Vö. „A legtöbb vörös borszőlőfajta azonnali préselés után majdnem teljesen fehér mustot ereszt” (FÖRHÉNCI HORVÁTH 1994, 320). A champagne-i pezsgőt „melyekről pedig tudjuk, hogy majdnem színtelenek” szintén kékszőlőből nyerik (KOSUTÁNY 1900, 220).

¹⁴³⁴ NéprLex V. 601. (Égető M. *Vörös bor* szócikke)

¹⁴³⁵ MARTON 2014, 158. 204. Bár az *Ars Medica*-ban szintén a *vörös* szó a bor jelzője, egy helyen azt olvassuk, hogy egy bizonyos betegségben szenvedőnek „Vekony Barna színű, jo szagu bort kel innia” (VARJAS 1943, 204). Ehelyütt a *barna* talán ’sötét’ értelemben szerepel.

¹⁴³⁶ „A borokat színök szerint, *fehér, vörös* és *siller* vagy *kástélyos* borokra osztjuk” - írták még a 20. lelegején. (KOSUTÁNY 1900, 220). Napjainkban viszont már legalább négyféle színminőség szerint osztályoznak: *fehér, rozé, siller, vörös*.

¹⁴³⁷ Pl. Heltai Gáspár: *A részegségnek...* (1552) című művének egyik helyén a bornak *verességéről* ír, de nála a bor jelzője mégsem a *veres*, hiszen kétszer is *piros bort* említ. Vö. Szintén Heltai tollából származó műben olvasható: „szemei *pirosbac* a bornál” (ld. NySz II. 1243). Vö. Felvinczi 1693-ban írta: „Ha *piros* bort iszol felettébb, s gyakorta Haspuffadás lesz annak ártalma” (SZALTKY 1983, 331). Vö. még a következő 17-18. századi adatokkal: „1650: Piros O bort” [óbort] (SzT X. 733); „1693: Uy Borok ezek... piros” (Uo.); „1721:... *piross* ürmös bor” (SzT VI. 841); „1722: Gyekei piros bor” (SzT X. 733). „1731: Kóródról hozott conficiált *piros* bor” (SzT VII. 127); „1750: Hozattam... Kostolób(an) a *piros* borból” (SzT VII. 282). (Ld. ehhez még az

közbülső szín, természetesen azzal magyarázható, hogy akkoriban még ez a szó volt a piros kategória legfontosabb – mindenféle rózsaszínes és pirosas tónus esetén helyénvaló – elnevezése. Ehelyütt kell nyomtatékkal hangsúlyoznunk, hogy ugyanez a tény, a *vörös* egykori kategóriajelölő volta lehet az oka annak is, hogy a *vörös* vált a vörösborok összefoglaló színjelzőjévé a nyelvünkben, vagyis, hogy a „*vörösbor*” lett az elfogadott megnevezés, nem pedig a „*pirosbor*”.

A borok színére vonatkozó eddigi vizsgálataim szerint a 19. századtól, amikor a bor valós színéről volt szó, a *vörös* és a *piros* szót egyaránt alkalmazták,¹⁴³⁸ akár egyazon szövegen belül is, ahogyan ez a következő idézetből is kiderül:

„Az ólmos szerekkel meghamisított veres borok rendesen *halavány pirossak*, 's nem oly' *mély veres* színük, mint az előtt voltak”¹⁴³⁹

Bár az utóbbi idézetben a halványabb bor kontextusában szerel a *piros*, a világosabb vörösborok elnevezésére mégsem a *piros* vált általánossá a 19. században, hanem a már érintett *siller* szó, amely valószínűleg német átvétel.¹⁴⁴⁰ Megfigyeléseim szerint ez a név eleinte nem egyféle (vagyis nem csupán a *rozé* és a *vörös* szín közti) árnyalatra utalt, hanem a ma *rozénak* nevezett borok halvány rózsaszínes tónusait is jelölhette, hiszen pl. Palugyai a 19. század közepén szegediek ízléséről szólva így ír:

„az előtt a nép a vörös bort kedvelte, most leginkább az úgynevezett *schillert*, melly vagy *világos* vagy *sötét*, az egészen fehér borok ritkák”¹⁴⁴¹

Az alföldi *siller* bor múltját Égető Melinda kutatásainak köszönhetően jól ismerjük. Itt a 18. századtól kezdve – a korábbi időszakokhoz viszonyítva – nem hagyták túl hosszú ideig a törkölyön a főként kadarka szőlőből nyert mustot (kb. 8-14 napig), ennek ellenére mégis sötét bort szűrtek, főleg annak köszönhetően, hogy gyakran festőszőlőt is tettek a borbába.¹⁴⁴² Égető vizsgálatai szerint ugyanis – az alföldi borkészítésnél „helyenként még a múlt század végén is – jelentős szerepe volt a fekete színű, fanyar ízű, apró bogyójú *Csókaszőlőnek*.¹⁴⁴³ E szőlőfajták bogyóinak erős festő tulajdonsága miatt a must már néhány óras állás után is megszíneződött.”¹⁴⁴⁴ A 19. század végén viszont (így pl. a dél-alföldi Solt-Vidéken is) „a bor

---

SzT *pirosbor* szócikkét is: X. 733). Sőt, a RSzSz szerint a *piros* szó önmagában is jelölhette egykor a „piros színű bort; vörös bort” (324).

¹⁴³⁸ Sőt ekkoriban már a *rózsaszín* és a *fekete* is előfordult a borok színjelzőjeként, pl. „1843: Fekete Muskotály Rosa-szin muskotály” (SzT XI. 559).

¹⁴³⁹ Schuster: *A méreggel... i. m.* 137. Vö. „Rózsa mellett, rózsa mellett szép a piros tulipán./ *Piros borral, veres borral* itatott az alispán” (*Magyar népdalok Vargha Gyula bevezetésével* Budapest [1928.] 152).

¹⁴⁴⁰ Ld. CSOMA 1998, 510.

¹⁴⁴¹ MÓD 2011, 95. Vö. Egerben (a 19. század második felében) „a lelkiismeretes kereskedők élesen elkülönítették a valóban vörös bort a sillertől, s az utóbbi ha valóban nagyobb festőanyagtartalmú volt, azt *sötét siller* néven hozták forgalomba” (SUGÁR 1976, 319. Kiemelés tőlem).

¹⁴⁴² ÉGETŐ 1993, 161.

¹⁴⁴³ A *csókaszőlő*, másképpen a *vadfekete* vagy *cigányszőlő* „régii pannon eredetű hagyaték” hazánkban (SURÁNYI 2006, 134). Ld. még: CSOMA 1998, 517.

¹⁴⁴⁴ ÉGETŐ 1993, 161. A József-nádor szőlőről írták másutt, hogy *szép veres viola színre* hajló festéke” van, amely „a fest anyagot [így!] oly nagy mértékben tartalmazza, hogy egy részlete 8 részlet fehér bolt képes tökéletes veresre festeni” éppen ezért, „kinek bora nem elég veres (siller)” ennek törkölyével színezza, ill. ennek szőlőfajtának „setét fekete bora” van (*Borászati Füz.* 1873. 5. évf. 1 sz. 40-41).

törkölyön tartása lecsökkent 1-4 napra”, az ezzel a rövidebb eljárással készült „borok legnagyobb része siller (*fukszos*) volt.”¹⁴⁴⁵

A *siller* szó mellett tehát másféle színjelzőket is használtak a kevésbé sötét borra. Ilyen jelző lehetett az iménti *fukszos* is, amely pl. Szankon egy adott színárnyalaton túl annak a keverékbornak az elnevezését is adta, amely a fehér és a piros szőlőből készült must összeszűréséből készült.¹⁴⁴⁶ Másutt is hasonló módon készült ez a vörösborféle:

„A sillerbor enyhén piros, kevesebb festékanyaggal és csersavtartalommal. *Fuxosbor* néven jelölik azt a bort, amelyet különböző szőlőfajták együttes feldolgozásakor nyernek”¹⁴⁴⁷

A *fluxos bor* elnevezés a *Szőlészeti és borászati szótárban* egy sorban szerepel a *hagymaszínű*¹⁴⁴⁸ és *rókaszinű* borral.¹⁴⁴⁹ Ha a róka német elnevezéséből (*Fuchs*) indulunk ki és a *fluxos bor* német megfelelőjéből (*fuchsiger Wein*),¹⁴⁵⁰ ill. ha feltételezzük, hogy ezek a keverékborkok valóban sárgás-barnás színnel bírtak, könnyen megmagyarázható válik a *fukszos/fluxos* név eredete: „*fluxos* (ti. róka) szín.”¹⁴⁵¹

Ugyanakkor, ha abból indulunk ki, hogy ezek a borok talán inkább rózsaszínesek lehettek, mint sárgások, felvetődhet az is, hogy ez a kifejezés inkább a német *fuchsin* 'fukszin' szóból eredhet. Már csak azért is, mert a német nyelvben a rókára utaló *fuchsig* jelző a bor előtt inkább ízt/szagot jelölt, mint színt,¹⁴⁵² (és ahogyan arra Gerencsér is felhívja a figyelmet, a *fluxos szín* és *rókaíz* nem függ össze egymással).¹⁴⁵³ Éppen ezért úgy vélem, hogy a *fluxos* szó, mint színjelző akár a *fukszin* szóból is eredhet.

De mi is az a fukszin? Nyelvünkben – a némethez hasonlóan – a *fukszin* egy olyan, a „vörös anilinfestékek” között számon tartott¹⁴⁵⁴ szintetikus festőanyagot (rosanilin hydrochlorid) jelöl, amely kékbe hajló pirosas színt ad.¹⁴⁵⁵ (Ennek a hazánkban

¹⁴⁴⁵ ÉGETŐ 1974, 150. Másutt így ír erről: „A mennyiségi termelés a kis mennyiségű, de jó minőségű vörös bort eredményező *balkáni típusú vörösborkészítés technológiáját módosította*. A törkölyön tartás ideje lerövidült... arra törekedtek, hogy a lédús törkölyből minél több mustot, ill. bort nyerjenek. Ez a törekvés a múlt [19.] század elejétől a borok kivilágosodását eredményezte. Átmenetileg növényi festőanyag (...) hozzáadásával pótolták a sötét színt. A technológia változását követő ízlésváltozás hamarosan feleslegessé tette a borok festését. A félvörös bor (...), majd a fehér bor egyre inkább tért hódított” (ÉGETŐ 1975, 459-460. Kiemelés az eredetiben).

¹⁴⁴⁶ JÁNÓ 1999, 80.

¹⁴⁴⁷ BÖRCsök 1975, 209.

¹⁴⁴⁸ Ezzel a jelzővel én alig találok a szőlészeti borászati témájú szövegekben, pl. „az elvénült vörösborok színe sárgásabb, barnásbahajló, téglavörös, *hagymaszínű* lesz, mert lassankint egészen oxidálódik” (S. PÁLINKÁS 1942, 260).

¹⁴⁴⁹ KÁLLAY–LELKES 2011, 152.

¹⁴⁵⁰ Uo.

¹⁴⁵¹ GERENCsÉR 2008, 199.

¹⁴⁵² Ld. <http://www.wein.de/de/glossar/fuchsig/> Vö. „Triumph. Fehér szőlőfaj... sajátságos kellemetlen roka-izzal” (*BorL* 1888. 20. évf. 40. sz). A róka íz/zamat, sötét szag említése számos helyen előfordul a 19. századi és 20. század eleji borászati folyóiratokban, míg rókaszínnel csupán egyetlen helyen találok.

¹⁴⁵³ GERENCsÉR 2008, 199. A „rókaíz” egyes direkt termő amerikai fajták borára volt jellemző (Uo. 206).

¹⁴⁵⁴ Ld. *Budapesti Közlöny* 1873. 123 sz. Egy ehelyütt közreadott körrendelet szerint a vörös anilinfestékanyagok „a kereskedésben a következő nevek alatt fordulnak elő” pl. „Anilin-vörös, *Fuchsin*, Diamanth-Fuchsin, Rosanilin... Magenta-vörös, mályvaszín, Mauve, Rubin...” stb. Ezek közül a *Mauve* 'mályva' különösen is híres, mert ezzel a névvel illették az első anilinfestéket, az ún. „anilinbort” (*mauveine* v. – mai angol írásmóddal – *mavein*, ezt Perkin 1856-ban fedezte fel az anilin krómsavas oxidációja révén). (Ld. BIGGAM 2012, 256, MAKKAY 1995, PELLEW 1918).

¹⁴⁵⁵ A fukszint, amely tulajdonképpen – a *mavein* után – a második mesterségesen előállított festékanyag, A. W. Hoffman kísérletezte ki 1858-ban, majd Verguin kezdte meg a gyártását 1859-ben Lyonban (SZ. SZATHMÁRY 1910, 676; BARTAL 1915, 540). Időrendben egyébként a következő kátrányfestékeket fedezték fel (angolul):

„anilinpirosként” is ismert festőanyagnak a tónusát éppen ezért a 19. végi és 20. század eleji források a következőképpen határozták meg: „pompás piros”,¹⁴⁵⁶ „lilásvörös”¹⁴⁵⁷, „gyönyörű karmazsinvörös”,¹⁴⁵⁸ „rubinveres.”¹⁴⁵⁹) Már csak amiatt is felmerül a *fluxos* és a *fukszin* közti nyelvi kapcsolat, hogy ezt az „élénkzöld, fémfényű kristályok” formájában¹⁴⁶⁰ árult festékanyagot bizonyíthatóan széles körben használták hazánkban: Erdélyben például tojásfestésre,¹⁴⁶¹ csergefestésre,¹⁴⁶² ill. szentképek színezésére.¹⁴⁶³ Sőt a borokra alkalmazott *fukszos* jelző talán a *fukszia* (*Fuchsia hybrida*) növénynévvel is kapcsolatban állhat. Ennek a bíbor-rózsaszínű virágnak a tájnyelvi elnevezései között ugyanis a *fuksz*, *fukszi* is szerepel.¹⁴⁶⁴ Hogy tisztábban lássuk bizonyos összefüggéseket, érdemes szemügyre venni, hogy milyen nevek és színnevek kötődnek a *fukszin* néven is ismert, 1858-ban felfedezett anilinfestékhez, ill. hogy ezeknek a nevek honnan eredhetnek (ld. a 18. táblázatot).

---

mavein (1856); *fuchsin* (1858); *coralline* (1859); *lyon blue* (1860); *methyl violet* (1861), *Hoffman's violet*; *Bismarck brown* (1862) stb. (ld. TIMÁR-BALÁZSY 1988, 234. ill. BRUNELLO 1973, 301). Vö. MAKKAY 1995, 18.

¹⁴⁵⁶ Hankó: Ch 131. ill. GERSTER 1888, 168.

¹⁴⁵⁷ *Természettud. Közl.* 60 évf. 1928. 806.

¹⁴⁵⁸ BARTAL 1915, 540.

¹⁴⁵⁹ PalLex VII. 682. Erre a színnévre következtethetünk abból is, hogy egyes vélemények szerint a fukszin adja a „rubinlakkok” alapanyagát (ld. WALTER–NOVÁK 1924, 72).

¹⁴⁶⁰ BARTAL 1915, 540. Vö. „A boltokból szerzett festőszerek közül... a fuxin vagy általános nevén fuxia, vízben *pirosat*, szeszben pedig *zöldet* ad” (MALONYAI 1909, 260).

¹⁴⁶¹ Uo. Vö. „Vannak ügyes hímező asszonyok, a kik a berzsenyben főtt vagy ujabban anilinnel festett különféle színű tojásokra (...) hímeiket írják” (Móricz Zsigmond: Szatmár vármegye népe In BOROVSZKY [1908] 266).

¹⁴⁶² N. BARTHA 1932, 20. E forrásból tudjuk, hogy a Székelyföldön a 20. század elején a boltban árulták a „darabos fukszint.”

¹⁴⁶³ A Mezőségen a „*fuxia* vöröst” fametszetek festésénél alkalmazták (KÓS 1994).

¹⁴⁶⁴ RÁCZ 2010, 209.

18. táblázat

Név	Eredet	Kik használták/használják?
<i>fukszin</i>	fukszia (né. <i>Fuchsie</i>) virág neve	németek (<i>Fuchsin</i>) magyarok (<i>fukszin, fuxin, fukszin-szín</i> stb.) (Vö. ang. <i>fuchsine</i>)
<i>aniline red</i>	<i>aniline</i> 'anilin = nitrogéntartalmú szénvegyület' + <i>red</i> 'piros'	19. század végi, 20. század eleji angol nyelvű szakkönyvek ¹⁴⁶⁵
<i>magenta</i>	egy olasz város neve (1859. jún. 4-iki magentai csata emlékére) ¹⁴⁶⁶	a francia, a mai angol és a magyar nyelv, a nyomdaipar stb.
<i>rosanilin/rozanilin</i>	<i>rosa</i> 'rózsaszín' + <i>anilin</i> (A. W. Hoffmann kémikus nevezte el így)	vegyészet
<i>cerise</i>	fra. 'cseresznye' szó ¹⁴⁶⁷	a francia és a 19. századi angol, ill. 20. századi magyar nyelv (pl. <i>ceriz</i> , ¹⁴⁶⁸ <i>cerisevörös</i>)
<i>solferino</i>	egy olasz város neve (1859. jún. 24-iki solferinói csata emlékére) Talán a fukszinnál valamivel kékesebb színnek egy francia festékgár által adott neve. ¹⁴⁶⁹	? ¹⁴⁷⁰ (a <i>Solferino-veres/vörös</i> a <i>fukszin</i> szinonimája itt: PaLex VII. 682. RévLex XVII. 10).
<i>újszín, újpiros, újveres/újvörös</i> ¹⁴⁷¹	<i>új</i> + <i>szín</i> szó, vagy a <i>piros/veres</i> színnév összetétele	értelmiségiek és egyes tájak dialektusában is
<i>tüdőszín</i>	régi magyar színnév, néhol ilyen jelentésben	egyes tájakon, pl. Varsányban ¹⁴⁷²
<i>rózsaszín</i>	régi magyar színnév, néhol ilyen jelentésben	egyes tájakon, pl. Baranyában ¹⁴⁷³
<i>lila</i>	nyelvünkben a 18. század végétől használt színnév, néhol ilyen jelentésben	egyes tájakon, pl. Kazáron ¹⁴⁷⁴
<i>borszín</i>	lokálisan használt magyar színnév	egyes tájakon, pl. Kupuszinán ¹⁴⁷⁵
<i>parasztrózsaszín</i>	<i>paraszt</i> 'parasztos viseletben használt' +	néprajzosok

¹⁴⁶⁵ PL. PELLEW 1918.¹⁴⁶⁶ PELLEW 1918, 108-109.¹⁴⁶⁷ A *cerise* 'cseresznye' szót a francia nyelv a 17. század vége óta használja színnévként is, az angol nyelv szintén színelnevezésként vette át a 19. században (KERTTULA 2002, 138).¹⁴⁶⁸ Horváth Terézia szerint a *ceriz* kereskedelmi szó, ezt a színt a kereskedők e név alatt árulták az 1920-as évektől Kapuváron (HORVÁTH T. 1972, 47). A *ceriz* szót kétféle jelentésben találtam meg az általam vizsgált forrásanyagban. A *ceriz* a magyar heti- és napilapokban a 1920-as években egy – közelebről beazonosíthatatlan – textilanyagot, az 1930-as években pedig divatszínt jelölt (pl. „ceriz piros” ld. *Keleti Ujság* 1937. 128. sz.)¹⁴⁶⁹ FÖLDVÁRI 2015e.¹⁴⁷⁰ Egy első alkalommal 1958-ban kiadott portugál-angol szótárban a port. *solferino* angol megfelelőjeként „*fuchsine* [!], *solferino red*” szerepel. Eszerint tehát a portugál nyelvben bizonyosan ismert (volt). (Ld. *A Portuguese-English Dictionary Revised James L. Taylor* Stanford, 1970. 587).¹⁴⁷¹ „Magam is emlékszem fiatal koromból, hogy az *újvörös* szín megkülönböztetése úttörő újdonság volt” - írta Vidéky Emil (1879-1960) a műszaki tudományok doktora, a Fővárosi Iparrajziskola igazgatóhelyettese 1934-ben (VIDÉKY 1934, 134). De már Vidéky születése előtt is használták, az első – általam talált – adat az *újvörös* színnévre 1864-ből való: „*újvörös* régi magyar ruhában” (*Nefelets* 5. évf. 42. sz.), ill. ugyanebben a folyóiratban szerepel először az *újpiros* alak is: „*újpiros* atlasz görög tunika” (1866, 8. évf. 6. sz.). Az 1913-as *Néprajzi Értesítő*ben (14. évf. 82.) az *újpiros* színt tojásfestékként említik, az 1914-esben viszont az oláh viselet kapcsán kerül szóba, ráadásul az itt szereplő *újvörös* mögött zárójelben ennek német megfelelőjét is megtaláljuk: *Neuroth*. Román megfelelői ugyanitt: *viorin, rosu nou* (Ld. CS. SEBESTYÉN 1914, 298).¹⁴⁷² GERGELY 1978, 242.¹⁴⁷³ ZENTAI 1974, 239.¹⁴⁷⁴ FÜLEMILE 1989, 143.¹⁴⁷⁵ Saját gyűjtés.

A táblázatból kiderül, hogy feltűnően sok „hivatalos név” kapcsolódik ehhez az élénk tónusú festékhez. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a vegyészet később oldotta meg a fukszin „rejtélyét.” Csupán egy szabadalmi jogsértés ügyében indított bírósági per kapcsán derült fény ugyanis arra, hogy a *fukszin*, a *magenta*, a *solferino*, az *azalein/azaline*, a *rosine*¹⁴⁷⁶ stb. neveken forgalmazott 19. századi színezékek „mind ugyanannak a szerves bázisnak a sói.” Vagyis ezekről az eltérő nevekkkel jelölt festékekről, amelyeket különböző anyagoknak is hittek, voltaképpen csupán utólag derült ki, hogy mind *rosanilin/rozanilin* származékok, melyek a nevükön kívül legfeljebb még abban tértek el egymástól, hogy különböző mértékben tartalmaztak „szennyező anyagokat.”¹⁴⁷⁷ (Ez persze nem azt jelenti, hogy árnyalatbeli különbség ne lett volna köztük, sőt valószínűleg volt is, hiszen pl. Zsitvay a 20. század legelején a vízfestékek között háromféle anilines „ibolya” szint különböztetett meg: 1. „Mauvé (Anilinibolya)” = ez az elnevezés az elsőként felfedezett anilinfesték: a *mavein* nevéből jön;¹⁴⁷⁸ 2. „Kékes anilinibolya” = solferino-szín? ; 3. „Vöröses anilinibolya.”¹⁴⁷⁹)

De visszatérve a borokra alkalmazott *fuksos* jelző eredetére, nem szeretnék merész etimológiai feltételezésekbe bocsátkozni, az viszont tény, hogy az egykori borhamisítók – egyebek mellett – fukszinnal is színezték a fehérborot, hogy vörösként tudják azt eladni, ill. ezzel javították a piacra szánt vörösborok színét.¹⁴⁸⁰ Így akár a sillerborok színének „fukszos” elnevezése ebből a gyakorlatból is fakadhat, hiszen – legalábbis a 19. századi források szerint – már kis adag fukszin képes volt megszínezni, méghozzá rózsaszínessé tenni a folyadékok színét (a korabeli források szerint már 1 mg fukszinnal „rózsaszínre” lehetett festeni egy liter vizet).¹⁴⁸¹ De természetesen az sem zárható ki, hogy ’rókaszín’ értelemben használták a *fuksos* jelzőt, ill. hogy a róka német nevéből származik ez a színnév, ahogyan ez – mint már szó volt róla – a borászati szótárakban áll. Már csak azért sem, mert a magyar nyelvterület nyugati csücskében a „Fuchs” valóban átkerült nyelvünkbe színnévként, igaz az Ausztriához tartozó Középpulyán nem a bor, hanem a pej színű ló vonatkozásában használják/használták a *fuksz* szót.¹⁴⁸² Ugyanakkor hazánkban a *fuksos/fukszos* mellett maga a – festéket jelölő – *fukszin* szó is elterjedt színnévként a 19. század folyamán (ld. a 18. táblázat első sorának harmadik rubrikáját), méghozzá ’lilába hajló piros, bíbor’ értelemmel,¹⁴⁸³ pl. 1893-as *Pesti Napló*ban egy báli ’toilet’ leírásában is szerepel a *fukszin-szín* a következő zárójeles megjegyzéssel: „új szín violába játszó borvörös.”¹⁴⁸⁴ A *Színházi Élet* 1936-os évfolyamában a *fuksia* színnév

¹⁴⁷⁶ Vö. „titokteljes vegyészai alakítással egyszerre színeket állított elő (...) *rozanilin*, *azalin*, *harmalin* és *fukszin*, minden csodaszép változataival” Jókai Mór: *Egész az északi pólusig* (1876).

¹⁴⁷⁷ BLOOR 2002, 148. ill. <https://www.pharmaceutical-journal.com/opinion/blogs/magenta-vs-solferino/11123412.blog?firstPass=false> Vö. „A violás árnyalatú vörös festékek, mint a *Bordeaux vörös*, *Magenta vörös*, *Saxonia vörös* [?] a fukszinnal való összekötetéséből keletkeznek” (FUCHS 1903, 27).

¹⁴⁷⁸ Ld. az 1455. lábjegyzetet

¹⁴⁷⁹ ZSITVAY 1903, 86.

¹⁴⁸⁰ Ld. *BorL* 1884. 34. sz. 268.; 1891 39. sz. 315; 1897. 52 sz. 814. Vö. Hankó: HáK-nak „A fuchsin fölkeresése a borban” című alfejezetével (83). ill. a *BorL*-ban megjelent (1884 34. sz, 268) „Hogyan lehet festett vörös borban a fukszint könnyen felismerni?” című cikkel. Borfestésre használt növény még a málna, a cékla, a mályva, az áfonya, az alkörmös, a börszöny, kosenil, alizarin stb. Vö. „Ha végre az üledéknek szép piros színe van: a’ bor veresrépával, berzsényvel vagy szantálfával festetett” (*Műipar* 1841. 350).

¹⁴⁸¹ PalLex VII. 682. „Fukszin” szócikk

¹⁴⁸² Ld. MNyA II. kötetének 318. térképét

¹⁴⁸³ Vö. „bíborvörös (fukszin)” (*Érem* 1999/2. 13).

¹⁴⁸⁴ 44. évf. 29. sz. 17. Kiemelés tőlem.

szintén ezt az árnyalatot takarhatta.¹⁴⁸⁵ Ráadásul saját terepkutatásom alkalmával még napjainkban is találkoztam ezzel a szóval színmegjelölésként, pl. Gyimesközéplokon egy élénk rózsaszín árnyalatra használták egyesek a *fukszpiros*, *fuksziarózsaszín* ill. a *fuksziaszín* elnevezéseket.¹⁴⁸⁶

De lépünk tovább. A *Szőlészeti és borászati szótárban* a *fluxos* „ekvivalenseként” szerepel a *fixlis* jelző. Gerencsér Ferenc *Bor és szőlő kislexikonjában* a *fluxos* szinonimája viszont az ún. *pirkadt* bor.¹⁴⁸⁷ A *fixlis* bor árnyalatát az általam vizsgált borászati folyóiratok *fakó*, *vörhenyes* színeként írták le (a 1920-as évekig),¹⁴⁸⁸ majd 1942-ben egy kifejezetten a borok színével foglalkozó cikkben a következő meghatározást olvashatjuk:

„termelésünk 60-70%-a fehérbor, csakhogy ennek tekintélyes része nem valódi fehérbor [sic!], hanem világosabb-sötétebb *rózsaszínes*, *pirkadtas*, kadarkás, vagy jó magyarsággal mondva: *fixlis*. Nagyon szerencsétlen ebben a tekintetben, hogy a világos siller vagy sötét kadara, rosé igenis külföldön is elfogadott szín, ellenben a *pirkadtas*, *világos hagymalevélszínű*, semfehérsempiros borunk eléggé kellemetlen jelenség nálunk”¹⁴⁸⁹

S. Pálinkás, a fenti idézet szerzője elkülöníti tehát a szebbnek vélt, elfogadottabb rozét a magyar borok rosszféle színétől: a *pirkadtas* v. *pirkadt* színtől, amelyről egyébként még azt is írja, hogy ez a:

„legkellemetlenebb jelenség a bornál. A szürkebarát (...) mindig *rezes* színű s ez bizony nagy hátránya ennek a kitűnő borfajtának, mert a *sempiros-semsárga* színe nagyon rontja a hatást”¹⁴⁹⁰

A *pirkadt(as)* szín Pálinkás felfogásában tehát rezes, vagyis sárgába hajló pirosas,¹⁴⁹¹ és szerinte a *fixlis* jelző is ugyanezre vonatkozik. Gerencsér szerint viszont a *fluxos bor* a *pirkadt bor* szinonimája. Véleménye megegyezik Pálinkáséval abban, hogy annak színe a sárga és piros közt áll. De vajon a *fluxos*, *fixlis*, *pirkadt*, *rókaszín*, *hagymalevélszín* jelzők valóban mind azonos színárnyalatra utaltak a bor esetében? Ha ezek mind sárgába hajlók, akkor csupán a *siller* jelölt tiszta (azaz nem sárgás) pirosas-rózsaszínes tónusokat, vagy az sem feltétlenül? Ezek a kérdések további vizsgálatokat igényelnek.

Jelenleg számunkra ennél fontosabb probléma azonban az, hogy a *piros* színnév valóban a sillerborokhoz kapcsolódik-e, míg a *vörös* jelző a mély tónusú vörösborokhoz? Ennek a kérdésnek a tisztázásához megvizsgáltam, hogy milyen színnevekkel illették a forrásokban a kadarkaborok színét.

¹⁴⁸⁵ Máthé Klári: Milyen színű a bőre Asszonyom? *Színházi Élet* 1936. 9 sz. 103.

¹⁴⁸⁶ Sajnos Munsell-féle kódját nem tudom megadni, mivel az ott végzett terepmunkám során még nem Munsell mintákkal, hanem csupán egyszerű színes papírlapokkal dolgoztam.

¹⁴⁸⁷ GERENCSÉR 2008, 199.

¹⁴⁸⁸ Ld. *BorL* 1912. 52 sz. 807. 1919. 16. sz. 133. 1920. 7. sz. 40.

¹⁴⁸⁹ S. PÁLINKÁS 1942, 265. Kiemelés tőlem.

¹⁴⁹⁰ Uo. 266. Kiemelés tőlem.

¹⁴⁹¹ Vö. az ún. Cserszegi fűszeres szőlőfajta bogyójának színe „*pirkadtsárga*” egy mai kézikönyv szerint (TÓTH-PERNESZ 2001, 64). Talán a *pirkadt* színre utal a siller borokra használt *pirkanyós* jelző is (ld. ÉGETŐ 2001, 577).

1.6.2. A kadarkaborok színei

Napjaink meghatározása szerint a kadarka „bora fűszeres, zamatos, kiváló siller.”¹⁴⁹² Vagy „színanyagban nem gazdag minőségi vörösbor.”¹⁴⁹³ Egy legújabb adott jellemzés szerint a kadarkabor „diszkréten illatos, fűszeres, csersavdús, *rubinvörös*, de nem elég intenzív (sillerbor).”¹⁴⁹⁴ Az 1850-es években a *Borászati Lapok (BorL)* hasábjain főként „vörös” és „fekete kadarkából” ill. (részben még a „cigányszőlőből”)¹⁴⁹⁵ készült „szegzárdi vörösborról” azt írták, hogy „*granátszínű* [így!], közönséges jó italu.”¹⁴⁹⁶ Egy évvel később ugyanebben a folyóiratban olyan javaslat olvasható, hogy a kadarkát vegyesen kellene telepíteni más „kék” szőlővel (pl. nádor szőlővel, melynek „leve fekete mint a tinta”), azért, hogy sötétebbé tegyék a vörösbor színét.¹⁴⁹⁷ Úgy tűnik tehát, hogy *fekete kadarka* borából sokhelyütt nem szűrték kifejezetten sötét bort.¹⁴⁹⁸ Egyértelműen erre utal a fentebb már idézett S. Pálinkás is:

„főként a kadarka szokott sillerbort adni, mert törkölyön erjesztve is többnyire nem lesz eléggé sötétszínű”¹⁴⁹⁹

(Pálinkásnál a sötét és kevésbé sötét közti határvonalat az átlátszóság kritériuma képezi, mert ha egy bor „egészen sötét színű” – ezt jelöli felfogásában a *vérpáros* és a *granátpiros* jelző szemben az átlátszó bort kifejező *rubintpirossal* – akkor „a poháron már nem lehet átlátni.”)¹⁵⁰⁰ A 19. században még azonban akadt olyan szerző, aki egyfajta „jó fekete” borhoz viszonyítva a fekete kadarka boráról azt írta, hogy „ez is elég fekete” és csupán az ún. *vörös kadarkáéról* állította azt, hogy: „különös jó időnek kell járni, hogy *vörössége* csak kissé is átmelessen a *feketülésbe*.”¹⁵⁰¹ Hogy miféle szőlőt értett utóbbi szerző a *vörös kadarka* alatt, nem tudni, az sem sokat segít az eligazodásban, hogy a 19. sz. második felében íródott *Magyar Lexikon* ugyancsak kétféle kadarkát, (de nem *vöröset*, hanem) *kéket*, és *feketét* különböztet meg, előbbiről egyébként azt állapítja meg, hogy „bora *piros*, tartós, tüzes”, utóbbiról viszont azt, hogy azé viszont „sötétebb.”

A 19. század utolsó harmadából való *Borászati Lapok* hasábjain szintén a *piros* színnév szerepel a kadarka borának kontextusában, azt olvassuk ugyanis, hogy a „Nádor Isabella” szőlőfajta a kadarka borának „*halványpiros* színét” könnyedén „a legszebb sötét-pirosra” változtatja, mivel „oly festanyaggal [így!] bir, hogy tizszer nagyobb mennyiségű bort is *bibor-pirosra* képes festeni.”¹⁵⁰² Pár évvel későbből, de szintén ebből a folyóiratból való a következő, a kadarka borának *rubin* színét említő idézet is:

¹⁴⁹² RÁCZ 2010, 278.

¹⁴⁹³ TÓTH-PERNESZ 2001, 130.

¹⁴⁹⁴ HAJDU 2013, 105.

¹⁴⁹⁵ A cigányszőlőt (amely vagy azonos, vagy nagyon hasonlít a vadfeketére) festőanyagul használhatták, mivel – mint már szó volt róla – „a balkáni vörösborkultúra jellegzetes Kadarka borát is Vadfeketével árnyalták, festették sötétebbre” (CSOMA 1998, 517).

¹⁴⁹⁶ *BorL* 1858. 9. sz. 72.

¹⁴⁹⁷ *BorL* 1859. 45. sz. 354.

¹⁴⁹⁸ Vö. „A filoxéra utáni egri boroknak mintegy kétharmada fehér, egyharmada vörös és az annál *világosabb* színű *kadarka* és a siller” (PETERCSÁK 2012, 312).

¹⁴⁹⁹ S. PÁLINKÁS 1942, 260.

¹⁵⁰⁰ Uo.

¹⁵⁰¹ *BorL* 1858. 34. sz. 270.

¹⁵⁰² *BorL* 1883. 19. sz. 151.

„A kadarka melyről a versecziek mint a nemes faju magyar szőlőről... beszélnek; borának rubin színe és kellemes zamata... másszőlő levében nem találunk”¹⁵⁰³

A gránátvörös színnév a 20. században is feltűnik a kadarkabor kontextusában, Gyüre József a három különböző kadarkaszőlő háromféle színéről tudósít 1921-ben, szerinte a „nemes kadarka” bora gránátvörös, a „asszu kadarkáé” sötétebb, a lúdtalpú kadarka „fürtjeiből csak kastélyos (siller) bort lehet nyerni.”¹⁵⁰⁴

Milyen lehetett tehát a kadarka vagy a kadarkának nevezett fajtából szűrt bor színe? Valószínűleg nem egyféle,¹⁵⁰⁵ hiszen eleve többféle kadarkafajt ismer a mai tudomány is (bár régen még egyes fehér szőlőket is kadarkának neveztek, ezek azonban biztosan nem ehhez a fajhoz tartoztak).¹⁵⁰⁶ Ráadásul – mint már szó volt róla – nem is egyformán készültek a kadarkaborok, hiszen egyrészt volt, ahol fehérbort készítettek ebből a szőlőből,¹⁵⁰⁷ volt ahol, festőszőlővel is színezték, másrészt eltérő szint nyert a bor azáltal is, hogy a mustot eltérő ideig hagyták a törkölyön állni.¹⁵⁰⁸ A néprajzi szakirodalomból a szanki borról pl. a következőket olvashatjuk:

„A frissen ledarált és préselt kadarka bora fehér vagy halványpiros. Ha azonban a mustot néhány napig állni hagyták törkölyön, csersavtartalma megemelkedett, színe erősen pirossá vált, s könnyebben eltartható volt. Színét így szabályozni tudták a fehértől a mélypirosig.”¹⁵⁰⁹

De másutt is a két végletet jelölő halványpiros-mélypiros jelzőpárral írták le a kadarkából az Alföldön készített borok színének lehetséges szélsőségeit:

„a frissen ledarált kadarka... bora fehér vagy halványpiros lesz. Ha viszont néhány napig állni hagyják a mustot a törkölyön... A kadarka bora mélypirossá, a bikavérhez lesz hasonlóvá. E tapasztalatok birtokában... erősen piros kador borokat szűrték. A Szeged környéki homoki borok ekkor alapozták meg hírnevüket (Ásotthalmi vörös).”¹⁵¹⁰

Különösen figyelemreméltó, az émikus szemszöveget is felvillantó adattal szolgál a kadarkabor tónusának változásáról a Zala megyei Csatáron élő gazdaember (a 20. század nyolcvanas éveiben lejegyzett) véleménye:

¹⁵⁰³ BorL 1890. 38 sz. 258. Kiemelés az eredetiben. Vö. Majdnem száz évvel később a kadarkából nemesített biborkadarka szőlőfajtából készült bort – meglehetősen lírai hangvétellel – a szintén a rubin színéhez hasonlítja egy újságíró: „a kékfürtökben már ott bíborlik, ott pirosodik a majdani nemes ital rubintos színe” (Petőfi Népe 1981. 36 évf. 210. sz. 3).

¹⁵⁰⁴ A kadarka és a ménési vörösbort BorL 1921 53 évf. 33-34. sz. 222.

¹⁵⁰⁵ Vö. „az 1828. évi levéltári adat” szerint „Egerben minden hegyen zömében vörös bor terem, mely átlagos világos vörös színű, de közöttük akadnak éppen olyan sötét színű borok is, mint a budaiak” (SUGÁR 1976, 297). Ezen adat szerint tehát a 19. század elején az egri borok „átlagban” világosabbak voltak, mint a budaiak.

¹⁵⁰⁶ Pl. „Juh-fark; ezt Bogdányban, és N. Maroson sárga Kadarkának nevezik” (Krizsány János: Tekintetes Nemes Nógrád... Verőcze Helységének... leírása TudGy 1827. IX. 36. Kiemelés az eredetiben). Vö. a sárféher szőlő „fehér kadarka” nevével (RÁCZ 2013, 493).

¹⁵⁰⁷ Vö. A kadarka „szemből [azaz: bogyójából] kiszakasztott része véрпиros, ezért színes [vagyis: siller vagy vörös] bort is ad” írták a 19. század közepén. Az „is” szó ehelyütt egyértelműen arra utal, hogy sokszor inkább fehérbort készítettek ebből a szőlőből (BorL 1859, 41. sz. 327).

¹⁵⁰⁸ Egerben „a tanult és tehetősebb, illetve gazdag szőlőbirtokosok” a filoxéra-vész után rájöttek arra, „hogy a vörös bor-készítésnek csupán egyik alapfeltétele a sötét színű szőlő, de a készítés módjától függ, hogy valóban vörös bor lesz-e belőle” (SUGÁR 1976, 311).

¹⁵⁰⁹ JÁNÓ 1999, 80.

¹⁵¹⁰ BÖRCSÖK 1975, 209.

„a kadarka sohasem volt *vörös* [jelentése ebben az esetben: 'mélypiros' lehet], csak akkor, amikor a felvásárlás „parancsa” vöröset kívánt. Akkor tettek bele othellót, bodzát, az színt adott neki”¹⁵¹¹

Az imént idézett szövegek arra mutatnak, hogy ennek a valóságban is különböző színezettel bíró, mégis többnyire a vörösborokhoz sorolt itálnak az árnyalatát sokféle módon, változatos színjelzőkkel fejezték ki a 19-20. század során (*siller, vörös, piros, halványpiros, mélypiros, bíborpiros, kastélyos, sötét gránát- és rubinszín*). Függetlenül azonban a színnevek kuszaságától úgy tűnik, hogy az igazán sötét, feketébe hajló kadarkabor korábban ritka lehetett, ugyanakkor nagyon valószínű, hogy valamiféle kékes-árnyalat mindenképpen felfedezhető ebben a hivatalos néven *kékkadarkából* (táji nevei: *fekete budai, jenei fekete, kökényszőlő, törökszőlő*)¹⁵¹² készült borban.¹⁵¹³ Feltételezéseim szerint ez a borfajta éppen világossága és enyhén bíborba hajló volta miatt érdemelhetette ki a tágabb jelentésű *vörös* helyett a szűkebb értelmű *piros* jelzőt is a 19. századtól egészen napjainkig.¹⁵¹⁴

A kadarkából nyert borról szóló idézetek mindenesetre meggyőzően igazolják, hogy meglehetősen nehéz bármiféle kapcsolatot találni a termelt borok valós színe és a megnevezésükre használt *piros bor* vagy *vörös bor* elnevezések között, ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy nincs köztük semmiféle összefüggés. Mint már utaltam rá, előfordulhat, hogy csupán a balkáni – töröklyéről fogyasztott – borkultúrával rendelkező vidékekhez kötődik hagyományosan a *vörös/veresbor* elnevezés, hiszen itt eleinte „a vörösbor *erős ízű, sűrű, vastag* ital volt, ezért is nevezték gyakran *bikavérnek*” vagy *kadarkaolajnak*,¹⁵¹⁵ ezzel szemben a csak újabban, vagy a vörösbort máig sem készítő vidékek kifejezése a *piros bor*. Ez a kérdés további vizsgálatokat igényel.

1.6.3. A *piros* szőlők

A vörösborokra (a 19. század folyamán) alkalmazott változatos színjelzőknél többet árulnak el a *piros* eredeti jelentéséről a szőlőfajták nevei. Fontos támpontot nyújt a *piros* szó vizuális tartalmáról az is, hogy a szőlőknek milyen főbb színcsoportjait különítette el a 19. századi ampelográfia. Kutatásaim szerint ekkoriban többnyire a következő három nagy színcsoport szerint különítették el a szőlőfajtákat:

1. FEHÉR. Idetartoztak a sárgás és zöld színű, ill. színtelenebb fajták (elvéve ide sorolhatták még a következő csoportba tartozó szőlőfajokat is.)¹⁵¹⁶
2. PIROS. Idetartozott a *rózsaszőlő*,¹⁵¹⁷ ill. a *veres/piros dinka* (esetleg a *tramini*).¹⁵¹⁸
Sok tájon csupán a legelsőként említett faj képviselte ezt a – másik kettőhöz képest –

¹⁵¹¹ Tolna Megyei Népújság 1986. 36. évf. 6. sz. 3. Vö. „Helyenként direkttermő fekete szőlőt, *Otellót* futtattak fel, melynek termését borfestésre használták... A kadart festették vele, hogy *mélyvörös* színt kapjon” (NAGY V. 2000, 40).

¹⁵¹² Ld. RÁCZ, 278.

¹⁵¹³ Vö. S. Pálincás szerint a nagyburgundi és az oportó bora néha „kissé *ibolyásba* hajlik”, kifejezetten lilás mellékárnyalattal bír az othelló vörösbort, amelynek „különösen a habja *lilás*” (1942, 260).

¹⁵¹⁴ A kadarka szőlőfaj „magas fokra emelte a magyar *piros* bor minőségét, s hírnevet szerzett neki” (RAPAICS 1940, 57).

¹⁵¹⁵ ÉGETŐ 2001, 582.

¹⁵¹⁶ Pl. „A fehérek e következők: hárslevelű (...). Ide számítom még a csak [értsd: Böhönyén] gyéren található de időnként bővebben szaporodó rózsaszőlőt és vörösdinkát is.” Ugyanez a szerző a fekete mellett a „vörös kadarkát” (?) viszont a *fekete* csoportba sorolta (*BorL* 1858. 34. sz. 270).

¹⁵¹⁷ Vö. *Rózsásszínű* <szőlőfajta jelölésére> (Nyíregyháza, ÚMTSZ IV. 775),

amúgy is szűkebb csoportot. Ezt támasztja alá egy 1859 októberi híradás Ménesről, mely szerint a legtöbbet termő kadarka a leginkább károsodott, „kevesebbet termett a rózsza, de ez ment maradt a rothadástól. A fehér fajok is elég bőven teremtek, de szinte nagyban rothadtak.”¹⁵¹⁹

3. FEKETE vagy KÉK.¹⁵²⁰ Idetartozott minden sötét héjú bogyóval rendelkező faj.¹⁵²¹

A *Tudományos Gyűjtemény* (1835) hasábjain a szőlő bogyóinak színeit a következőképp határozzák meg:

„Sárga, fehér, zöld, rózsaszín, *piros*, sötét, mikor a' piros szín feketéllő. Fekete, kék, rozsdás, mikor a' sárga v. fehér bogyón rozsdaszín fókok vagynak.”¹⁵²²

Ebben a felsorolásban tehát a *vörös* szó nem szerepel. A *veres* színnév tűnik fel azonban egy ennél korábbi forrásban. Pankl Máté 1790-ben 7-féle, borkészítésre alkalmas sötét szőlőfajta nevét közölte, ezek közül négyet a *fekete* jelzővel írta le (a bákori, a muskotály, a burgundiai, a németh), a fennmaradó három neve pedig a következő:

allemana – *Barna szőlő* – Braune Trauben
rhetica – *Veres bákori*¹⁵²³ – Rothe Zierfahner
rubella – *Rózsza szőlő* – Rothe Muschkateller¹⁵²⁴

Ezek közül az első összetételben a *barna* 'sötét' jelentésű lehet, talán 'sötétpiros' értelemben, míg a *fekete* jelző inkább a kékes szőlőre utalhat. A másik kettő magyar megnevezése azonban – bár német nevük alapján nem különböznek egymástól, hiszen mindkettő *rot*, azaz 'piros') – világossági, ill. talán színzeti különbséget sejtet: talán a *veres* szóval jelölt lehetett a sötétebb, míg a 'bíbor-rózsaszín' jelentésű *Rózsza* jelzővel illetett a világosabb. E forrásból tehát a *piros* színmegjelölés teljesen hiányzik, pontosabban a *veres* áll azon a helyen, ahol a későbbiekben általában a *piros* (vö. *piros bákori*).¹⁵²⁵ Szirmay Antal Szatmár vármegyéről szóló 19. század eleji monográfiájában viszont a *veres* szóval ismét nem találkozunk, holott sok színnevet ad meg: a *fehér*, a *fekete*, a *sárga*, a *zöld*, a *piros* („piros Járdován”), a *rózsás*, sőt még a „narancs, vagy arany színű” is (ezeken kívül a „Király édes” elnevezés esetleg a –

¹⁵¹⁸ Ld. *BorL* 1858. 23. sz. 192. Vö. Az Arcanum adabázis 781 „*piros tramini*” találatára, csupán 35 „*veres/vörös tramini*” jut. A legtöbb „*piros tramini*” (280) találat 1880-1899 közötti. Ez a név is szerepel itt: TÓTH–PERNESZ 2001, 42). Vö. még: „A traminer földhöz közelebb eső gerezdjei élénk *piros* színnel pompáztak, míg a távoliabbak halvány *rózsza színűek* voltak” (*Borászati Füz.* 1873. V. 4. sz. 233).

¹⁵¹⁹ *BorL* 1859. 43. sz.

¹⁵²⁰ A folklórban inkább fekete szőlővel találkozunk:

Nincs édesebb a *fekete* szőlőnél,
Nincs igazabb az első szeretőnél... (MÓSER 2015, 23).

¹⁵²¹ Voltak, akik a szőlők fekete és kék színét külön említették. Pl. „összeszedtek more patrio fehérét, pirosat, kéket és feketét” (*A kert* 1904. 4. sz. 110). Később azonban inkább összevonással találok, pl. piros, fehér és *kékesfekete* fajtákról olvashatunk itt: *BorLap* 1936. 68. évf. 16. sz. 135. (A valós szín kapcsán ugyanitt: „piros, fehérészöld vagy feketekék.”)

¹⁵²² Tatai Ferentz: A' Hazában tenyésző sokféle szőlőfajták rendbe szedhetéséről... választó béjegekkel való leírásával együtt *TudGy* 1835. X. 76.

¹⁵²³ A *Magyar Tájszótár* szerint a *bákori* a bakator Balaton melléki neve (MTSz I. 85). A *bakator* jelzője egy öt évvel későbbi műben azonban nem a *veres*, hanem a *piros* (ld. Gáti István: *A természet története* Pozsony, 1795. 61).

¹⁵²⁴ Idézi: CSOMA 2004, 108.

¹⁵²⁵ PalLex II. 492

már tárgyalt – *királyszínre* vonatkozhat).¹⁵²⁶ A *piros* tehát ebben a monográfiában is csupán egyetlenegy szőlőfajtának a nevében szerepel. Egy másik, Verőcéről készült 1827-es leírásban viszont nem a szőlőfajta elnevezésében, hanem annak jellemzésénél találjuk meg a jelzőt:

„A’ *veres* Dinka ismét sokféle u. m. egészen *piros* gömbölyű. ’s ritka apró szemű; félig *piros*, félig zöld szemű; nagy szemű *piros*...”¹⁵²⁷

Letenyei Lajos szőlészeti munkájából (1859) az is kiderül, hogy a szóban forgó *veres dinka* különböző táji neveiben szintén feltűnt egykor a *piros* (*piros dinka*), sőt még a *rózsa* szó is (*bihari bakator rózsa*).¹⁵²⁸ Szegeden ugyanennek a szőlőnek a neve *rúzsadinka*.¹⁵²⁹ Mindebből logikusan az következik, hogy a tájtól függően a *piros* és *rózsa* jelzővel megkülönböztetett dinka a valóságban rózsaszínes-bíborba hajló színű lehetett. Az, hogy ez valóban így volt, abból is sejthető, hogy a dinkát (mai hivatalos nevén a *kövidinkát*) a mai szőlészeti könyvek is *liláspiros* bogyójú szőlőfajként határozzák meg.¹⁵³⁰

A *dinka* szóval jelölt szőlőfaj elnevezései között ugyanakkor – a *Bakator* rövidebb alakja – a *Bakar* is feltűnik.¹⁵³¹ A *bakator* vagy *bakar* szó már Molnár Albert latin szótárában is szerepel, méghozzá a következőképpen: „Rosaszemő Bakator szőlő”,¹⁵³² a *rózsa* itt nyilvánvalóan a színre utal. Csokonai egyik költeményében a királyi bíbor árnyalatát idéző „*veres bársony*” (ennek jelentése valószínűleg: ’bíborszín bársony’) tónusához hasonlítja ezt a szőlőfajt.¹⁵³³ A 19. század végi színefelfogás értelmében a *bakator* szintén bíborszínű, pontosabban: „kékespiros bogyójú magyar szőlőfajtát” takar (amelyből általában fehér színű „pecsenyebort” készítettek).¹⁵³⁴ A *bakator* rokonnevei ugyanezt a rózsaszín-kékespiros vizuális mezőt idézik fel jelentésükkel: *meggyszínbakar*, *bakator piros*, *ménesi rózsa*, *rózsaszőlő*.¹⁵³⁵ Letenyeinél a *bakator* név mellett (ill. zárójelesen utána) a *tüdőszín*, a *tulipiros* jelző is szerepel.¹⁵³⁶

¹⁵²⁶ Szirmay Antal: *i. m.* 214. Megerősítheti ez a feltételezést a következőkben tárgyalandó szerző, Letenyei Lajos véleménye. Nála nem szerepel a „Király édes”, viszont feltűnik a „*Királyi piros* gyöngyszőlő.” Ennek bogyóiról azt írja, hogy amint „a virágból kifejlenek, azonnal *piros* színt váltanak” (Letenyei Lajos: *Szőlészeti tájrajz Fehérmegye Vályölgyi és Tabajdi szőlőművelés ismertetése...* Pest, 1859).

¹⁵²⁷ Krizsány J.: *Tekintetes... i. m. TudGy* 1827. IX. 37. Vö. „*Dinka piros* muskateller” néven szerepel egy 1856-os összeírásban (ld. CSOMA 1995, 233).

¹⁵²⁸ Letenyei L.: *Szőlészeti... i. m.* 62.

¹⁵²⁹ BÁLINT 1976, 577.

¹⁵³⁰ HAJDU 2013, 84.

¹⁵³¹ HAJDU 2013, 82. Vö. „A’ Hegyalján *Rósa szőlő* a’ neve pirossága miatt... A’ Jászságban *Bakator* a’ neve... Baranyában pedig *Dinka szőlőnek* nevezetik” (Kassai: Szókönyv 239).

¹⁵³² MA 487.

¹⁵³³ „Setétül a setét góhér a vesszőkön, /Barna színt vér vissza a többi szőlőkön, /Amellyeknek általvilágító kristályja/ A nézőt már édes nektárral kínálja. /Rajtok királyságot mutogatni akar /A *veres bársonyba* kevélykedő *bakar*” (Csokonai V. Mihály: *Az ősz*, 1789).

¹⁵³⁴ Ld. PalLex II. 492. Ugyanakkor a *bakator* éppúgy, mint a *dinka* és *rózsaszőlő* sokhelyütt megszínezhető a fehérbort, Peretsényi 1805-ös leírása szerint pl. e három szőlőfaj *veres* fürtjei „szint és festő erkölcsöt adnak” a bornak (SCHRAM 1963, 161).

¹⁵³⁵ RÁ CZ 2010, 86. Vö. „*Rózsaszín* pirosat játszó bogyóju szőlőfaj” (CzF I. 389). A híres érmelléki *bakator* fajok „a *tüdőszínű* és *piros válfajába*” tartoznak, legalábbis egy 19. sz. második feléből származó vélemény szerint (*Borászati Füzet*. III. 1871. 4. sz. 221). Vö. „A szőlő oeconomiája, a termelt fajok minősége más, mint Zilahon, vagy Erdélyben... A *bakator*nak Zilahon világos-piros színe [Somlyón] barna-pirossá [értsd: sötét-pirossá]... változik” (*BorL* 1859. 10. sz. 78).

¹⁵³⁶ Letenyei L.: *Szőlészeti... i. m.* 60-61. A *tulipiros* egy régi magyar szőlőfajta elnevezése (CSOMA 1998, 516). Ezzel a névvel *tunipiros* és *turipiros* alakban is találkozunk a forrásokban (ld. SIMON 1874, 291; CSOMA 1995,

Letenyei ugyanakkor a dinkán és a bakatoron túl külön tárgyalja a (tehát a bakator elnevezéseként is ismert) „Rózsa szőlőt” is, erről nem csupán azt írja, hogy rózsa illatú, hanem azt is, hogy „bogyói átlátszó rózsaszínűek.”¹⁵³⁷ Minden eddigi általam felsorolt adatot összevetve logikus feltételezésnek tűnik, hogy a *dinka*, a *bakator* és *rózsaszőlő* neveken jelölt fajok ténylegesen bíbor- vagy rózsaszínűek lehettek, ill. valószínű az is, hogy ezen szőlőfajták táji elnevezései – éppen hasonló színezetük miatt – keveredhettek egymással. Már csak azért is, mert korábban a különböző szőlőfajokat – mint arról az eddig tárgyalt szőlőfajták táji nevei is meggyőzhettek bennünket – részben színezetük alapján különítették el egymástól. Ráadásul ez megmagyarázza azt is, miért találkozunk a forrásokban a szőlőfajták megnevezése kapcsán a *piros*, a *rózsa*, a *tüdőszín* jelzőn túl további ’lilas-rózsaszín’ vagy ’liláspiros’ értelmű színnevekkel, úgymint: „Rubint színű”,¹⁵³⁸ „Bibor”,¹⁵³⁹ *hajnalpiros*,¹⁵⁴⁰ vagy „Veres Karmasin.”¹⁵⁴¹

Ennél is fontosabb azonban, hogy a régi magyar fajtáknak tartott szőlők nevében a vörössel ellentétben gyakran szerepel a *piros* szó (*Kéklőpiros*, *Piros* gránát, *Piros* kéknyelű, *Tökőspiros*, *Tulipiros*),¹⁵⁴² míg a 20. sz. folyamán nemesített új fajok neveiben már ritka a *piros*; csupán olyan, színre utaló kifejezéseket találunk bennük, mint a *kármin*, a *rubintos* vagy a *bíbor* – utóbbi pl. a „*bíborkadarka*” formában használatos. Letenyei a rózsaszínes-bíboros színű szőlőkre egyenesen a *piros* szóval utal, nem pedig az akkori gyűjtőfogalommal: a kategóriajelölő *vörös* névvel! A fekete szőlőket pedig egyértelműen a kékekkel összetartozónak gondolta, egyhelyütt ugyanis a szőlők három nagy csoportjáról: *fehér*, *piros* és *fekete* szőlőfajtákról írt,¹⁵⁴³ másutt viszont ez utóbbi színosztályra a *kék* elnevezéssel utalt.¹⁵⁴⁴ A szőlők utóbbi szín szerinti felosztása ugyanakkor teljesen megfelelt a korabeli felfogásnak, hiszen a legtöbb általam vizsgált forrás is fehér, piros és kék/fekete felosztásban tárgyalja a szőlőfajtákat.¹⁵⁴⁵ De a szőlők korabeli német osztályozása (*weiss*, *roth*, *blau*) is

236. A Csoma által idézett 1813-as forrásban „Bákor vagy Turi piros” szőlőfaj-meghatározás szerepel). A TESz 1818-ból hozza az első adatot a *tulipirosra*: „A’ Rósa szőlő... ezt a’ Balaton mellett tulipirosnak, a’ Hegyajján pedig rósásnak” nevezik (TESz III. 1000). A szót a 19. században még finnugor eredetűnek vélték (ld. Hunfalvy Pál: Egy vogul monda. *Akadémiai Ért.* 1859. 4 sz. 394. majd: SZVORENYI 1889, 51.). a nyelvészek mai véleménye szerint azonban ismeretlen eredetű, etimológiája nem fog össze sem a *Túr/Tours* helységnévvvel, sem a *tulipán* szóval (TESz III. 1000).

¹⁵³⁷ Letenyei L: *Szőlőszeti... i. m.* 65. A rózsaszőlő régi magyar szőlőfajta, „Facsar Géza nagyjelentőségű régészeti szőlőmag meghatározása alapján ismert, hogy a XIII. században Budán nagy valószínűséggel” egyebek mellett már ezt is termesztették (CSOMA 1998, 516)

¹⁵³⁸ A *verhenyeges* és a *Rósa* mellett ez az egyetlen feltételezhetően pirosas színre utaló szőlőnév a következő műben: Prónay Pál: *A szőlőknek plántálásáról, helyes mivéléséről, és a boroknak gondos meg-tartásáról való oktatás* Pest, 1786. 60.

¹⁵³⁹ Verőcén a 19. század elején „Boros szőlő vagy is *Bibor* szőlő” néven megjelölt fajtát is ültettek (Krizsány J.: *Tekintetes... i. m.* 37.), de a keszthelyi Georgikonról szóló leírásban is szerepel a „Bibor” (CSOMA 1995, 233). Bonyhádön pedig a 19. század végén a következő szőlőfajta vesszőjét is árulták: „Mézes, fekete (sárfekete, *bibor*).” (Ld. *Borászati Füz.* 1872. 2 sz. 123). Vö. „bibor színű gerezdekkel diszelgő szőlőtő” (*TudGy* 1836. I. 35). Érdekességként megemlíthető, hogy Berzsényi egyik versében is szereplő „*bíbor* thyrus” (thürszosz) egy olyan mitológiai tárgy (díszes bot), amely pontosan „a szőlő és bor szimbóluma” (FÖLDVÁRI 2018).

¹⁵⁴⁰ „Hajnalpiros (Chams szerint die Fleischtraube [’hús(szín)szőlő], mások szerint Morgenroth [’hajnalpiros’])” (*BorL* 1858. 11. sz. 87).

¹⁵⁴¹ Egy 1812-ből való szőlőnévben fordul elő (ld. BALANYI 1994, 540).

¹⁵⁴² CSOMA 1998, 516.

¹⁵⁴³ „honosult *fehér*, *piros* és *fekete* szőlőfajaink” (Letenyei L: *Szőlőszeti... i. m.* 68.)

¹⁵⁴⁴ „kék fajok: fekete góhér, fekete dinka, kék tökszőlő, fekete kecskecsőcsű sat.” (Uo).

¹⁵⁴⁵ Csupán két olyan leírást találtam, amelyben a *piros* helyett a *veres/vörös* szerepel a 2. csoport összefoglaló neveként, egyet 1828-ból (közli: SUGÁR 1976, 295.) egyet a század második feléből (ld. SIMON 1874, 291).

hasonló volt,¹⁵⁴⁶ összevetve azt a magyarral, azt látjuk, hogy nyelvünkben ebben a kontextusban a *piros* felelt meg a né. *roth* színnévnek, nem pedig a kognitív piros színosztály korabeli gyűjtőfogalma.

Úgy vélem, hogy bizonyosan jó okkal tették meg – a kategóriajelölő *veres/vörös* színnév helyett – a *pirosat* a rózsaszínes szőlők gyűjtőkategóriájának. Abban, hogy a vörösborokat szolgáltató kék és fekete fajokkal ellentétben rendszeresen fehérborokat szolgáltató rózsaszínes-bíboros bogyójú szőlőkhöz, köztük is az egykor *rózsaszőlő*nek nevezett fajtákhoz kapcsolták a *piros* színnevet, minden bizonnyal elsősorban e szó vizuális jelentésének lehetett köze.¹⁵⁴⁷ Ez véleményem szerint csak a *piros* egykori 'rózsaszín, kékespiros' jelentésével magyarázható, és ilyenformán a *piros* rózsaszín színtartománnyal való összefonódásának egyik fontos bizonyítéka.

1.7. Nehézségek a vizuális szemantika körül

Ha a *piros* a 19. század elejéig vagy közepéig elsősorban a bíbor és/vagy a rózsaszínű árnyalatokat fedte le a nyelvhasználók többségének szóhasználatában, akkor miért olyan körülményes ezt utólag alátámasztani, ill. miért a szőlőfajok csoportosításához hasonló közvetett bizonyítékok vannak túlsúlyban? Csupán azért, mert kevés olyan szöveges forrással rendelkezünk, amelyben utalnak a színnevek valós vizuális jelentésére? Vagy inkább annak a jele ez, hogy a 19. században már csupán egyes művelt szerzők táji dialektusában/színfelfogásában volt (vagy maradt meg) a *piros* szónak ez a két különböző, valójában azonban mégis egy összefüggő színtartományt képező jelentéstartalma? Nehéz lenne megmondani.

Ráadásul vannak olyan 19. századi források, amelyek egyszerűen csupán a világospiros árnyalatokkal,¹⁵⁴⁸ sőt van, ahol a – kutatásaim szerint inkább a *vörös* jelentésébe tartozó – sárgásvörös színtartománnyal kapcsolják össze a *piros* jelentését:

„*Skarlát*nak nevezetik kevés sárgával vegyült veres szín, mellyet *piros*nak mondunk; ez igen *világos veres*.”¹⁵⁴⁹

Az ilyen jellegű adatok azonban sokszor csak látszólag mondanak ellent feltételezéseimnek. Jelen esetben valószínűleg az áll a háttérben, hogy a *skarlát* szónak az idők folytán megváltozott a szemantikája. Mint már szó volt róla eredetileg, ill. részben még a 19. század folyamán is egyes kékespiros jelentésű színnevek pl. a *bíbor*, a *karmazsin* szinonimájaként használták, viszont a 19. században már sokan inkább sárgába hajló, mint kékbe hajló piros tónust értettek alatta (vagy esetleg még fokális piros).¹⁵⁵⁰ A *skarlát* ilyen irányú jelentésváltozását a német *scharlach* színnév 19. századi – sárgába hajló – értelme befolyásolhatta.¹⁵⁵¹ Ebben az esetben az okozhatja a zavart, hogy a *skarlátszín* valószínűleg

¹⁵⁴⁶ Ld. Fazekas Gy.: *A Szőlő... i. m.* 59.

¹⁵⁴⁷ Vö. ÉGETŐ 2001, 578.

¹⁵⁴⁸ Pl. a vér kapcsán: „Az arteriás vér melegebb, *pirossabb*, *világosvörössebb*” (Bene Ferenc: *Az orvosi tudománynak rövid rajzolatja. I.* Buda, 1812. 63). Vö. „A kiömlő vér minémiségére, vagy *világos vörös*, és ekkor üteres... *piros* /:üteres:/” (Sitkey: HGy 231, 240).

¹⁵⁴⁹ KöEsT X. 488. Vö. „Ezen láz nemében a bőr *világos vörös*, mint a *skarlát* posztó, vagy a főtt rák” (Sitkey: HGy 205). Goethe színtanához írt egyik lábjegyzetben a *skarlátszín* kapcsán ez olvasható: „a magyar nyelvben ezt a színt a piros szóval jelöljük, ami a tiszta vöröshöz képest kevés sárgát is tartalmaz” (GOETHE 2010, 76).

¹⁵⁵⁰ Hiszen Zsitvaynál az ún. *skarlátlakk* a (sárgás) cinóber és a (kékes) kárminból keverhető (1901, 82), ellenben pl. a *karmazsinlakk* egyértelműen kékes, hiszen a kármin és a kobaltkék vegyítéséből állítható elő (Uo).

¹⁵⁵¹ JONES 2013, 340.

akkor kezdték *pirosnak* mondani, amikor még nem „sárgával vegyült veres színt” jelölt, hanem bíborszínt.

Nagyban nehezíti a vizuális szemantika iránt érdeklődő kutató dolgát, hogy a 19. század folyamán a *piros* színnevet számos esetben ’fokális piros’ jelentésben, vagy a pirosas árnyalatok gyűjtőelnevezéseként használták pl. a ruházat kontextusában: részben talán a csizma kapcsán, de apránként az öltözködésben felhasznált textilanyagok kapcsán is. Utóbbit igazolhatja, hogy a *Rajzolatok a’ társas élet és divatvilágból* című folyóirat (1835-1839) melléklete gyanánt kiadott szószerkesztésben, amely új vagy szokatlan értelemben használt szavakat és azok jelentését gyűjti egybe, egyéb színmegjelölések mellett a *piros* is feltűnik.¹⁵⁵² Bár maga a *piros* szó bizonyosan nem számított sem újnak, sem szokatlannak ebben a korban, viszont a kontextus, vagyis a ruházat, és az az értelem, amelyben az öltözetek kapcsán alkalmazták, vagyis a *piros* ehelyütt németül megadott ’élénkpiros’ [„hochroth”]¹⁵⁵³ jelentése a 19. század hajnalán még igenis újszerűnek számíthatott.

Ugyanakkor a közvetlen és a közvetett szöveges bizonyítékokon kívül, olykor maguk a színnevek, pontosabban azok nyelvi megformáltsága is sokat elárul a hozzájuk tartozó vizuális jelentésmezőről. 1889-ban látott napvilágot *A mi hadseregünk Az Osztrák-Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt* című kötet, amelyben – mint ahogyan azt már korábban is érintettük – felsorolták a hadsereg huszonnyolc ezredének megkülönböztetéséhez használt, a katonák ruházatán (az egyenruhák hajtókáján) megjelenő színeket.¹⁵⁵⁴ Az alábbiakban táblázatba foglaltam azokat a színneveket, amelyek pirosas értelemmel bírnak. Megfigyeléseim szerint háromféle szerkezet jellemzi ezeket a színmegjelöléseket: négy-négy rendelkezik *-vörös*, ill. *-piros* utótaggal, kettő viszont csupán a *szín* szót tartalmazza (ld. a 19-es számú táblázatot):

19. táblázat

-vörös	-piros	-szín
<i>sötétvörös</i>	<i>halványpiros</i>	<i>rózsaszín</i>
<i>buzérvörös</i>	<i>carmoisinpiros</i>	<i>meggyszín</i> ¹⁵⁵⁵
<i>rákvörös</i>	<i>amaranthpiros</i>	
<i>skarlátvörös</i>	<i>bordeauxpiros</i>	

Ha jobban szemügyre vesszük, hogy milyen előtagok kapcsolódnak össze a *piros* szóval, azt találjuk, hogy kizárólag olyanok, amelyek önmagukban is többé-kevésbé kékbe hajló pirosas árnyalatot képviselnek. Így a *piros csizmák* színének leírására gyakran alkalmazott – etimológiája szerint a kermesztetű színezékére visszavezethető – *karmazsin*, a meliusi herbáriumban már a „*piros bársony*” tónusához hasonlított, bizonyos tájakon *piros bársonykának* is hívott bíborszínű virág (ill. egy trópusi, lilás árnyalatú faanyag nevében rejlő) „*amaránt*” szó¹⁵⁵⁶ (vö. né *amarantfarben*, ill. fr. *amarante*¹⁵⁵⁷),¹⁵⁵⁸ végül pedig az a

¹⁵⁵² *Füzérke a’ Rajzolatokban használt új vagy szokatlan szavakból*. Kiadá Munkácsy János. Budán, A’ Magyar Kir. Egyetem’ Betüivel. 1835. 6.

¹⁵⁵³ Vö. „rikító piros színt (Hochsrosa-Roth)” (Czobor B.: *A szövő... i. m.* 46).

¹⁵⁵⁴ Danczer A. (szerk.): *A mi hadseregünk... i. m.* 173.

¹⁵⁵⁵ Mint arra már a 104. lábjegyzetben felhívtuk a figyelmet, a „meggy” színére mind a *vörös*, mind a *piros* megfelelő nyelvünkben, talán éppen ezért szerepel itt ez a szó a „-szín” utótaggal. Mindenesetre ez az árnyalattól sötét színt jelöl, ezért hasonlíthatta Balassi a női ajkat a világosabb, még éretlen meggy színéhez: „Édes ajaka *piros*, szinte oly, mint jól meg nem ért *meggy*” (BalassiSz).

¹⁵⁵⁶ *amarántfa v. kék ébenfa* (ang. *Purpleheart*, *Amarante*, *Violet Wood* né. *Violettholz*, fr. *bois violet* stb.) Botanikai név: *Peltogyne paniculata*

bordó szín, amely tulajdonképpen egy kékes szőlőfajtákból készített francia borról kapta a nevét. Ellenben a *vörös* utótaggal ellátott árnyalatnevek közül egyik sem jelöl kékes árnyalatot. (Pontosabban – ahogyan arról ez előbb szó esett – a *skarlátvörös* korábban ilyet tónust jelölhetett, de a 19. század végére már megváltozott a jelentése).

Érdeemes összevetni a 19. táblázatot Gárdonyi Géza kéziratos szinonimagyűjteményével,¹⁵⁵⁹ amelyben a *piros* szinonimájaként tűnik fel az iménti *karmazsin*, az *amaránt* és bár a *bordó* itt nem szerepel, feltűnik helyette a „vörösbor-szín”, amely valószínűleg ugyanerre a színre utal. Sőt, a jelen fejezetben tárgyalt dolgok közül feltűnik a *bíbor*, a *királyszín*, a *vér*, a *rubin* és a *berzseny*, sőt még a rózsaszínnel rokon „*testszín*” és „*barackvirág*” is. (A fenti táblázatból a „*buzér*” és a „*skarlát*” egyáltalán nem kerül említésre, a „*rák*” viszont Gárdonyinál is a *vörössel* kapcsolódik össze.) Csupán két pontban találunk eltérést az általunk feltételezett jelentésmegoszláshoz képest: az egyik a „*cékla*”, ami – mint már szó volt róla – bár Kazinczy szerint a *berzseny(szín)* szinonimája, itt mégis a *vörös* rokonértelmű szavai közt szerepel. Talán a „*vörös cékla*” botanikai név lehetett befolyással Gárdonyira. Emellett szól a „*hús*” *vörös* alá sorolása is (hiszen a *hússzín* korábban ’rózsaszín’ jelentésben is használatos volt) amely azzal állhat összefüggésben, hogy a „*vörös*” köztudottan a sötét hússok jelzője.¹⁵⁶⁰ A másik különbség az, hogy Gárdonyi a *kármin* festéknév mellett a – sárgába hajló és emiatt talán inkább *vörös* rokonértelmű kifejezései közé illeszkedő – *cinóbert* is a *piros* szinonimájaként tárgyalja. Ez sem olyan különbség azonban, amely sokat nyomhatna a latba, hiszen a cinóber is lehet kissé kékbe hajló piros árnyalatú (ld. az V. melléklet Cinóber szócikkét).

De visszatérve még egy gondolat erejéig a 19. táblázatra, ebből az is kiderül, hogy egykor a *vörös* egyszerűen „*sötétvörös*” formában, a *piros* pedig „*halványpiros*” alakban is használatban volt. Véleményem szerint okkal szerepel itt a „*világosvörös*” és a „*sötétpiros*” színjelző. Hiszen már a 19. században is létezhetett az a közkeletű nézet, hogy a *piros* elsősorban a világospiros színre utal, szemben a *vörös* szóval. A 20-21. századi színfelfogás értelmében sokszor kizárólag éppen e – világossági fokozatban megmutatkozó – különbséget látják a két szín közti egyetlen vizuális eltérésnek. A napjainkban is tetten érhető a (B&K híres, 1969-es munkájában is visszaköszönő) *piros*=világos piros, *vörös*=sötétpiros azonosítás véleményem szerint egyrészt talán pontosan a *piros* szó eredeti szemantikájának most tárgyalt szeletéből, vagyis a korábbi vizuális értelméből (különösen is ’világos rózsaszín vagy testszín’ jelentéséből) származik, másrészt viszont abból, hogy az előbbi színnév erőteljes pozitív konnotációkkal bír. Hiszen a jó/szép dolgokhoz mindig élénk, tiszta és világos színeket társítunk, míg azokat a dolgokat, amelyeket rosszaknak vagy negatívaknak ítélünk, inkább a sötéttel és a zavarossal asszociáljuk, a *veres/vörös* jelentésébe pedig – ahogyan ezt

---

¹⁵⁵⁷ Egy 17. századi forrásból idézik itt: JONES 2013, 127.

¹⁵⁵⁸ Egy a bíbor szín címetanban betöltött szerepével foglalkozó mai írás a *bíbor* szóval egy kalap alá veszi a karmazsint éppúgy, mint az *amaranth-színt* is: „a nemheraldikus színek közé tartozó árnyalatok, mint a bíbor karmazsin, sötét bíbor (en: Murrey), bíborvörös (la: amaranth), karmazsinvörös, stb. a bíbor egy-egy változatának tekinthető”(Ld. https://hu.wikibooks.org/wiki/Heraldikai_lexikon/Bíbor). Hogy lehet igazság a bíbor és az amarant közti megfeleltetésben, azt a következő, 19. századi színfelsorolás is igazolhatja: „viola, lila, mályva, bíbor (amarant)” (Kubinyi L.: *Kender, len... i. m.* 402). Ha ez valóban így van, az szintén a piros ’rózsaszín-bíbor’ jelentése mellett szól. Vö. <http://www.szintan.hu/lista/a/a26.htm>

¹⁵⁵⁹ KOROMPAY 1986, 39. Gárdonyi után több kötetnyi titkosírási hagyaték maradt, a legnagyobb kötetben, az ún. Főkönyvben egy szinonima-szótár található, amelyben mintegy húszezernyi magyar szó rendszerezése található.

¹⁵⁶⁰ A tudomány ugyanakkor nem régóta tesz különbséget *fehér* és *vörös* hússok között, legalábbis az első, ezt a kétféle húscsoportot említő cikkek az Arcanumban csupán 1930-as évekből valók.

már korábban részletesen bemutatam – a „szép veres” színek mellett mindenkor beletartoztak a kellemetlen, zavaros és kétes vöröses árnyalatok is.

És ha már a nyelvhasználat által kínált bizonyítékoknál tartunk, az is felmerülhet kérdésként: ha a *piros* egykori vizuális jelentése a rózsaszín és a bíbor szín közti skálán mozgott, akkor azt nem ilyen jelentésben kellett volna megőriznie az archaikus csángó nyelvnek? Mint már szó volt róla, klézsei adatközlőim a *piros* szót csupán néhány alkalommal említették, akkor is a rózsaszín, vagy helyi nevén *ruzsinka* és a *veres* szóval együtt, jóllehet a csángó népköltészetből nem ismeretlen:

„Gyenge piross orczám meg
Szem hervadt lenne
Két szemem ki nem
Szírtam lenne”¹⁵⁶¹

Vagy: „*Piross* pünkösöd napján hajnalban születél...”¹⁵⁶²

A néprajzi szakirodalomból sajnos csak kevés adattal rendelkezünk a moldvai *piros* elsődleges jelentésére nézve, pl. Szentimrei megfigyelései szerint a *pirosveres* értelme ’téglavörös.’¹⁵⁶³ Akárhogy is van, Klézsen a *piros* számomra ritkán használt és homályos jelentésű színnévnek tűnt.

A *piros* szó elsődleges színjelentésére vonatkozó kérdés csakúgy, mint a moldvai *piros* színnév problémája tehát még mindig nincs teljesen és minden kétséget kizáróan megoldva, további vizsgálatokat érdemel. Az eddig gyűjtött nyelvi adatokból azonban egyértelműen látszik, hogy bár a *piros*, mint színnév Moldvában kevésbé fontos, az itt használt *pír-* tőből képzett többi szó a – korai írott forrásokban is tetten ért – *pirulási* folyamatokkal: az arc pirosságával, a gyümölcsök érésével, valamint az ételek pirosra sütésével függ össze: *piroska/piraska* 1. ’pirosposzsgás’,¹⁵⁶⁴ 2. ’nyári almafajta’¹⁵⁶⁵ 3. ’zsírban kisütött túrós, tojásos fánk’.¹⁵⁶⁶ Éppen ezért mindenképpen tárgyalnunk kell a *piros* szín kapcsolatát a *pirosodást* jelző szavaink szemantikájával is.

2. Második hipotézis: a *pirulásból* származó és a pozitív *piros*

A második hipotézis tárgyalása előtt lássuk a *piros* szó – az eddigiek során csupán részleteiben érintett, de teljes egészében még ki nem fejtett – nyelvtörténeti eredetét!

2.1. Etimológia: a *pír-* tő és származékai

A 13. századtól adatolható *piros* egy belső keletkezésű szó, amely a „végső soron hangutánzó eredetű” *pír-* tőből származik, mivel az égést, pirítást követő ropogó hangot volt hivatott kifejezni. Voltaképpen a tűz pattogásához és hő hatására jelentkező *pirosodáshoz* lehet

¹⁵⁶¹ Döbrentei Gábor kérdései ’s Petrás Incze feleletei a’ moldovai magyarok felől. *Tudománytár* 1842. 12. 9. sz. 153.

¹⁵⁶² Uo. 160.

¹⁵⁶³ SZENTIMREI 1981, 306. 290. 277. 351. 274. 278. és ld. ehhez még 304. oldalon a színnévtáblázatot is. Jelentésükhöz lásd még: NAGY J. 1981b.

¹⁵⁶⁴ SZABÓ T. 1956, 476.

¹⁵⁶⁵ SZABÓ T. 1956, 479. HALÁSZ 2010, 63.

¹⁵⁶⁶ HALÁSZ 2010, 504. Az utóbbi, hármassal jelzett jelentésnek azonban talán nincs köze a *piros* színhez, sokkal inkább a *piroghoz*: ez a szlávoknál használt szó (pl. *пирог-пирожки с капустой* piroski-pirozhki-s-kapustoi ’káposztás pirog’) a nagyobb és többnyire sült töltött tészta neve, a szó kicsinyített alakja *piroski*, utóbbi többnyire a főtt változat, és ha ezt egyes számban használjuk, akkor pontosan a *piroska* alakhoz jutunk (Kisbán Eszter szíves szóbeli közlése)

köze,¹⁵⁶⁷ éppen ezért a nyelvészek azt feltételezik, hogy a szó legkorábbi vizuális jelentése a sütés, pirítás következtében jelentkező 'barnáspirosas' elszíneződés lehetett.¹⁵⁶⁸ Annyi bizonyos, hogy még a mai szóhasználat szerint is *piros* színűre sütjük a húst/szalonnát/halat,¹⁵⁶⁹ a kenyeret/kalácsot/süteményt, a bő zsiradékban készülő ételeket (pl. fánkot), függetlenül attól, hogy ezek végleges színe változó. Ezt a szóeredeztetést támasztja alá, hogy a *pirús* szóalakot Szlavóniában még a 19. században is 'pirított' jelentésben használták (*pirús kenyér*).¹⁵⁷⁰ Bár a *pir-* tőhöz kapcsolható *piroska* megfelelőjének tekintik a *Mutató a Magyar Nyelvjárás Atlasz 1-6 kötetéhez* című munka szerzői a Kárpátalján lejegyzett a *perka/perki, piroka* 'derelye' szóalakokat is,¹⁵⁷¹ amelyeknek azonban – a moldvai *piroskához* hasonlóan – talán inkább a szláv *pirog* szóhoz lehet közük,¹⁵⁷² ettől függetlenül azonban logikusnak tűnik az a feltételezés, hogy a *piros* szó eredetileg sütésre, hő hatására bekövetkező színváltozásra vezethető vissza.

A *pir-* tőből képzett további szavaink ugyanakkor nem utalnak arra, hogy valamiféle égett, barnás elszíneződéssel függne össze a *piros* szó legkorábbi jelentése. A napsütés hatására megérett gyümölcsök (alma, cseresznye, eper, málna stb.) is *pirulnak*, az ember bőre is megpirulhat a tűző napon,¹⁵⁷³ a nap játéka hozza létre az égbolton azt, amit *pirkadásnak* hívunk, az *arcpir* pedig elsősorban a *piros vér* – mint már szó volt róla: a szégyen vagy szemérmesség érzésétől – az emberek bőre alá áramlását fejezi ki.¹⁵⁷⁴ (Erre az áramlást Faludi pl. eképpen fejezi ki: „A tükörrel kezdi tanácsát, gyűl-e vagy oszlik artzáján a *piros*.”)¹⁵⁷⁵ Sőt, a tájnyelvi *pirók* egyik jelentése is a következő volt: 'gyermek, akinek piros, vagy valamilyen

---

¹⁵⁶⁷ A 17. századból (1660-ból) – tehát egy abból az időből való kéziratban, amikor még a *veres/vörös* volt a kategóriajelölő – szerepel a következő, a hő és a *piros* szó kapcsolatát jól példázó mondat: „Melegics meg az *aczélt* az tűzön (...) aztán tedd a tűzben, *fűcs* meg szép *pirosan*” (*Archeológiai Ért.* 1883. 300). Vö. „Hajnalszint mutat már a vas setétsége, *Megpirosította* a tűz melegsége” (Gyöngyösi: PorMF II. könyv, III. rész 26. vers). Az egykori Gömör vármegyében fekvő Licén élő fazekasok, szintén a *piros* szóból képzett igét használtak a tűz kapcsán, itt ugyanis a fazekak kiégetéskor a kemencében addig folyt a „tüzelés”, amíg „az edény *ápirosodott*” (NEMCSIK 1966, 224). Ugyanakkor egyes erdélyi nyelvjárásokban még ma is a *veres* használatos hasonló kontextusban: „s egy patkót úgy *veresítsen* meg a szénen, hogy legyen tiszta *veress*” (ld. ZAKARIÁS 1992). III. Moldvában is a *veres* használatos ebben a kontextusban: „bészúr egy szirmát, kötötűt a tűzbe, *vereseggyék* meg (...) míg *megveresedik*, akkor szúrja belé a hagymába...” (HALÁSZ 2010, 217-218). Vö. „a kést beteszi a tűzbe, a míg *veres* nem lesz” (Filimon Aurél: Besztercevidéki oláh ráolvasások és rontások *Ethn* XXIV. 1913, 103).

¹⁵⁶⁸ Vö. egy bizonyos héber színnévről írta azt Teichman Jakob: „ha az etimológiából indulunk ki (...) az égés színének megfelelő *barnát* kell értenünk rajta” (TEICHMAN 1939, 220. Kiemelés tőlem).

¹⁵⁶⁹ Vö. „*Pirulat*: pirulatlan, pirúlt. Ez piríttya ötet. Szalonnát, kenyeret pirítani” (Baróti: KisdSz 179). Vö. még a következő 18. századi adattal: „Túrós süteményre várta az Aszszony ő Nsga (...) és tsak azért hogy *pirossan* meg nem sült, a' Kóltsal verte az Aszszony a' fejét” (SzT XI. 987).

¹⁵⁶⁹ MTSz 160.

¹⁵⁷⁰ MTSz 160.

¹⁵⁷¹ BALOGH–DEME–IMRE 1980, 127. Ld. MNyA 3. köt. 406-os térképét. A *Mutató a piroska* 'csipkebogó' értelmét is feltünteti, de a MNyA (1. köt.) 123-as térképén csupán a megjegyzés rovatban szerepel ez a szó: „Egy megkérdezőjelezett *piroska* adat.” Ezt a vajdasági Péterrévén jegyezték le.

¹⁵⁷² Ld. az 1566-os lábjegyzetet

¹⁵⁷³ A RSzSz szerint a *pirított* jelzőt is használták egykor a megperzselt bőrre (324). Ma már *leégett* bőrről beszélünk, de így nevezték ezt már a 19. század végén is: „megbarnult arcot »leégett«-nek szoktuk mondani.” Ugyanez a forrás párhuzamba állítja a bőr és a gyümölcsök *pirulását* is: „Mint a gyümölcs is leginkább a naptól nyeri legélénkebb színeit, míg az árnyékban érő halaványabb marad” (Wohl Janka: *A női szépség fenntartásának, ápolásának és növelésének titkai* Budapest, 1885. 104).

¹⁵⁷⁴ Vö. „orcza pirossító veer” (Balásfi Tamás: *Csepregi iskola* Pozsony, 1616. (Ld. NySz II. 1293. ld. még GÁRDONYI 1920, 85).

¹⁵⁷⁵ Faludi Ferenc: *Istenes jóságra... oktatott Nemes Asszony* 1748.

okból kipirosodott az arca.¹⁵⁷⁶ De a rosszat cselekvő, vétke miatt elpiruló emberre is mondhatták, gúnyosan: „heh, te pirók!”¹⁵⁷⁷ A gyümölcsök, a hajnalpír és a napnak kitett bőr azonban nem barnás árnyalatú, hanem inkább pirosas-rózsaszínbe hajló (bár az is igaz, hogy a leégett ember színe csupán kezdetben pirosas,¹⁵⁷⁸ később inkább barnássá változik).

2.2. Hőhatásra bekövetkező színváltozás

Ha tehát a *piros* szó etimológiájából indulunk ki, ill. a szavak történetével foglalkozó nyelvészek gondolkodását követjük, azt kell észben tartanunk, hogy a tűztől, annak hőhatására származó *pirulás/pirosodás* máig az egyik dolog, amelyet nyelvünk kizárólag a *piros* szóval jelöl.¹⁵⁷⁹ A másik, amit csak ezzel a színnévvel fejezünk ki, az a napfény melege, azaz szintén hőhatásra bekövetkező növénykifejlődés/gyümölcsérés, amely gyakran *pirosodást/pirulást* von maga után a virágok szirmai és/vagy termésén,¹⁵⁸⁰ sőt a gabonán,¹⁵⁸¹ hiszen a *búzapirulást* is ismeri a régi magyar nyelv.¹⁵⁸²

Kazinczy egyik (korábban már részben idézett, 1818-as keltezésű) levelében szintén a meleg hatására bekövetkező színváltozásból vezeti le a *piros* szó értelmét:

„a' *piros*. — «Közönségesen s z é g y e l l é s t értünk rajta», ezt írod. Igen is, közönségesen; de úgy hogy közönségesen ezt is mondjuk: már pirul a' galagonya bimbója A' tűz veressé (pirossá) változtatja a' mi addig nem volt az. Innen a' *piros*.”¹⁵⁸³

Ugyanakkor Földvári Melinda a naptól piruló gyümölcsök *piros* színjelzőjét inkább ennek a színnévnek a pozitív konnotációval hozza összefüggésbe, mint írja:

„Az édes gyümölcsök színe is többnyire piros, pedig az érett alma, cseresznye (fajtától függően) gyakran sötét, vagyis vörös [*vörös* = 'sötétpiros'] is lehetne (...). Tudjuk, hogy az

¹⁵⁷⁶ ÚMTSz IV. 500.

¹⁵⁷⁷ TSz 298. Másik jelentése a szarvasmarhák színére vonatkozott (Uo.; MagySz II. 133). A RSzSz szerint állatok vonatkozásában: 'vörhenyes' ill. 'rőt; sárgás vöröses' (324). Vö. „*Pirók* = rőt, vörös színű” (Horváth Zsigmond: A' Balaton-melléki Tájstátár' kivonata *TudGy* 1839. XII. 47). A *pirók* névvel jelölt madárfajok nem vöröses, hanem rózsaszínes vagy rózsaszínből karmazsinba hajló tollazatukról kapták nevüket (Petényi Salamon: A' pirókokról *Uj Magyar Múzeum* 1850/51. 421).

¹⁵⁷⁸ Vö. a napégés a 19. században írt KöEsT szerint csupán „rózsaszínü gyuladást” okoz (KöEsT VIII. kötet 208).

¹⁵⁷⁹ Vö. Egy 18. század végi-, 19. század eleji orvosi kéziratban (amely a „*Pax Corporis — Orvos Könyvetske*” címet viseli) csupán egyhelyütt fordul elő a *piros* színnév (a *veres* viszont számtalanszor), akkor is a sült hús kapcsán: „*piros* léssen, mint a' sült” (NOVÁK 1982, 503-504).

¹⁵⁸⁰ „Nem minden gyümölcs jó, mely szépen *pirosodik*. (Km.)” (CzF V. 245.) Vö. *Piros alma, pirosan virágozik* (ALMÁSY 1890, 361).

¹⁵⁸¹ Vö. A tönkölybúza 19. század eleji nevei: *tenkely, piros alakor* (ld. *TudGy* 1817. X. 42). Ld. még: „*Alakor* Erdélyi nevéből a piros tönkölynek” (Kassai: Szókönyv 239. Kiemelés az eredetiben).

¹⁵⁸² ERDÉLYI Zs. 1961, 408. A *búza* jelzője a régi nyelvben a *piros* szó volt, pl. „1701: többé Faragó Búza, Asztal avagj vendégség búza, kaláts búza, *piros búza* nevezeti alatt... a' Malom vámja ne tékozoltassék” (SzT VI. 22); „1720: Az iten livo *Piros Búza*” (SzT II. 535); „1722:... *piros*, tar ósz búzát” (SzT X. 276); „1740:... *piros* szőrös búza” (SzT X. 734); „1750:... egj rakás igen *piros búzát* (SzT I. 763). Sőt olykor a rózsaszín pirosságához is hasonlíthatták a jóféle búzát: „életerővel teljes, *ró'sa pirosságú*, a' Pesti pékeknél legkapósabb búzát termő szántó-földek” (*TudGy* 1827. II. 19). (Vö. „1828:... *piras Búzát rózsást*” ld. SzT X. 733). A *pirosnak* mondott szín és *búza* képe korábban annyira összetartozott, hogy olykor a *búzaszín*t is alkalmazták olyan kontextusban, amelyben a *piros* volt az általános: „a Sz. Szűz... teste *búza színü* vala” olvasható pl. 1746-os *Makula nélkül való tükörben* (ld. *Makula-nélkül-való... i. m.* 61).

¹⁵⁸³ VÁCZY 1905, 446. Kiemelés az eredetiben.

édes íz rendkívül vonzó az ember számára magas energiataralma miatt, és csak az utóbbi száz évben férünk hozzá könnyen, régebben ritkaságnak számított.”¹⁵⁸⁴

Az utóbbi állítás azonban részben kiegészítésre szorul, hiszen a sütésen átesett ételek színét – függetlenül az ízüktől, vagy attól, hogy azokat elődeink mennyire gyakran vagy ritkán fogyasztották – szintén *pirosnak* mondjuk. A sütéssel készült ételek *pirosnak* mondott színe, ill. a növények, virágok pirossága ráadásul nem is ugyanazon árnyalatot fedi a valóságban.¹⁵⁸⁵ A köztük lévő kapocs egyedül az, hogy mind a *piros* gyümölcsök, mind a *pirosra* sült étek csak apránként, fokozatosan nyerik el a színüket, egy *pír*- igéből képzett folyamat: gyümölcsök esetében: *pirosodás*, az ételek esetében: *pirítás/pirosra sütés* következtében.

A *piros* szó egyébiránt nem csak napjainkban, ill. nem csak 19. századtól fordult elő a gyümölcsök vagy más növények színének jellemzésére, kizárólag ebben a kontextusban találkozunk ezzel a szóval Szikszai (1590) szójegyzékében is, (mint már utaltunk rá – ez a színmegjelölés a *vörössel* és a *rózsaszínnel* ellentétben nem szerepel a színelnevezések között):¹⁵⁸⁶ *Piros czeresznie, Apro piros alma, Pyros körtueli.*¹⁵⁸⁷ A *piros* szó és a gyümölcsök közti szoros kapcsolat (a botanikai szaknyelven kívül, amelyben a különböző növényfajok elnevezésében sokszor inkább a *vörös* volt használatos) az irodalmi nyelvből,¹⁵⁸⁸ ill. a 19-20. századi tájnyelvekből is kimutatható. Az *Új Magyar Tájézótár* szerint a *piros* szót önmagában is alkalmazták „gyümölcsfajta jelölésére,”¹⁵⁸⁹ és ha utánaszámolunk, legalább annyiszor, ha éppen nem többször használták a különböző alma, körte, szőlő stb. fajok megkülönböztetésére, mint a *vörös/veres* színelnevezést:

*kis-pirosalma, pici-pirosalma, nyári-pirosalma, lánysecsű-pirosalma, piros-szentiváni*¹⁵⁹⁰
*piroskörte, piros-búzaskörte, piros makariakörte*¹⁵⁹¹

¹⁵⁸⁴ FÖLDEVÁRI 2015b. Vö. A cseresznye színéről Kassai a 19. században így vall: a’ tseresznye jobbára *piros* szokott lenni” (Kassai: Szókönyv 294). Vö. még: „így például a’ gesztenyeszín köntöshöz kék bélés, a’ csokoládbarnához [így!] zöld, a’ tobákszínhez *világos piros (cseresznyeszín)* (...) bélés vétetik” (Szépnemi divat *Rajz* 1835. 7 sz. 44).

¹⁵⁸⁵ Pl. „a *piros* szőlő, málna és retek enyhén bíboros árnyalatú” (FÖLDEVÁRI 2015b). Vö. A kékesbe játszó pirosságú málna színének alakulásáról Mikszáth egyhelyütt így írt: „Meg is fonnyadt, meg is törődött. *Karmazsin pirossága sötét gránátszínbe* ment át, finom pelyhei lekoptak” (Mikszáth Kálmán: *Urak és parasztok*, 1894).

¹⁵⁸⁶ Sziksz 56.

¹⁵⁸⁷ A *piros* cseresznyéhez ld. még: MA 63., az almához: MA 12. ill. vö. a következő forrással: „1600... mellic (!) *piros* edes *almanak* hinak” (SzT VII. 691). Vö. még: az *Erdélyi Szótörténeti Tár* a *piros* szó 9-es számú jelentésénél feltüntetett *piros alma* adatokkal (X. 733). A körtéhez ld. még: „1606: 2 *piros keorteouely* fat” (SzT II. 523); „1687 u.:... vagy(n) két oltovány... égyik *piros körtővely* másik mosolygó alma” (SzT VII. 414). Vö. még: „A sárgálló almák s a *piros körtvények* Legörbedi anyjoknak emlőjén kevélyek” (Csokonai V. Mihály: *Az ősz*, 1789).

¹⁵⁸⁸ „Ímé, az ért cseresznye/ Melly édes és *piross* is?” (Csokonai V. Mihály: *A számóca*, 1797). Vö. „szép pirossággal gyönyörködtető, tudomány ékességivel elvegyített, teljes magyarságú megért édes cseresznye” (*Rimay János Összes művei* Budapest, 1955, 84); „Rózsafák magosan s kevélyen állanak./ S sok törpe bokrokon almák *pirosanak*” (Kis János: *A falusi élet Második ének*, 1825); „Azzal a mi önkényt nőtt, megelégedtek./ Barna kökényt s *piros* somot s epert szedtek” (Kis János: *A világ négy kora*, 1819).

¹⁵⁸⁹ ÚMTSz IV. 501.

¹⁵⁹⁰ Az alma színjelzője 17-18. században már a nép nyelvén is a *piros*. Pl. „*Tót-pirosnak* hívnek egy almát néhutt a’ Felföldön; hoszúkás éppen mint-egy *feketéllő vörös*: belől-is *vörös* vonyasok vannak rajta (Lippay: *PosK* III. 144). A 19. századi tudomány is használta a *pirost* az alma kontextusában: „Az egész alma, de leginkább a napnak fordult oldala, setét *karmazsin piros* csikokkal van fedve, melly csikok közt hasonló színű pontok, és elmosott *pirosság* terül el...” (*Gazdasági Lapok* 1854, 581). Vö. még: a következő 1714-es keltezésű levélrészlettel: „egy felől *pirossacska*, igen leves és puha telelő alma” (HOFFMAN 1980, 37).

<i>piros-leányszőlő, pirosgyöngy, pirosnoah, pirosvelteli</i>	
<i>piros-pattogócsereznye</i>	
<i>pirosegres</i> vagy <i>pirosszőlő</i>	'ribizli' ¹⁵⁹²
<i>piroscsipke</i>	'csipkebogyó'
<i>pirosdönnye</i>	'görögdinnye' (de <i>veresdinnye</i> is)
<i>pirosbors</i> ¹⁵⁹³	'örölt paprika' (de <i>veresbors</i> is) stb. ¹⁵⁹⁴

Annak, hogy a *piros* aránya a népi növénynevekben nem jelentősebb a *vöröshöz* képest – a *veres/vörös* egykori kategóriajelölő voltán kívül – az is az oka lehet, hogy a *rózsa* is gyakran fordul elő az ilyen elnevezésekben: pl. a szegedi dialektusban használatos volt a *rózsabarack*, a *rózsadohány* és a *rózsaszilva* név is.¹⁵⁹⁵ De ha pl. kizárólag a kalotaszegi nyelvet vesszük, abban már igen szembetűnő a különbség a *piros* és a *veres* aránya között: negyvenkét növény helyi elnevezésében szerepel a *piros*, és csupán a nyolcében a *veres*. Ráadásul ezen felül három növénynevében a *rózsaszínnel* találkozunk, egyben-egyben a „*bársony piros*”, a *bibor* és a *tüdőszínes* is előfordul.¹⁵⁹⁶

Már Gárdonyi József és Selényi Pál is felfigyelt rá, hogy a gyümölcsökhöz a *vörös* és a *piros* közül inkább az utóbbi kapcsolódik. Selényi ennek okát abban látja, hogy a *piros* „a megpirosodásnak, az érésnek az eredménye, s mint ilyen egyben a virulásnak, az életnek színe. Ezért és nem épen a színe miatt mondjuk *piros*-nak az érett, szép, nehézszemű magyar búzát.”¹⁵⁹⁷ Elképzelése szerint tehát a *pirosodás*/(*meg*)*érés* életigenlő folyamata magyarázza a *piros* szó pozitív konnotációit is.

A történeti szöveganyag vizsgálata során valóban találunk számos olyan 19. század előtti adatot, amely a *piros* és a *pirulás* folyamatának jelentéstani kapcsolatát igazolja. A *piros* az alábbi kontextusokban a *pirosodás*, a „pirossá érés” eredményét jelöli, vagy legalábbis részben ráirányítja a *pirulás* folyamatára is a figyelmet:

1664: „*vörös* gyümölcsök, ha *megérik*... szép *piros*”¹⁵⁹⁸

„a vadsom „Áprilisban s’ Májusban virágzik: Szeptemberben és Octoberben szép *piros*, akkor-is szokták le szedni”¹⁵⁹⁹

1784: „midőn egy ideig a’ levegő égen tartatott, *pirossá* vált”¹⁶⁰⁰

1785: „*Pirosodik* az idő hajnalban”¹⁶⁰¹

1786: „Ha a’ fehér Szederj *Pirosra* változott”¹⁶⁰²

1787: „Minél jobban meg-ért a’ som, az az, *piross* színe setétes színt váltott”¹⁶⁰³

¹⁵⁹¹ Itt kell megemlítenünk, hogy a *piros* olykor kifejezetten 'rózsaszín' jelentése révén kerülhetett be a gyümölcsök táji elnevezéseibe. Például a szamosháti *pirosbélü-körte* azért kapta ezt a nevet, mert ez egy 'rózsaszín-belü körtefaj' (SzamSz II. 235). Vö. *piros-körtvély*; *rózsa-körtvély* (NySz II. 417).

¹⁵⁹² Vö. „1717: Ngos Aszszonyom írja Ngod hogy medgyet egrest es *Veres szőlőt* aszallyunk” (SzT I. 454). („*Aszúveresszőlő* aszalt ribizke” Uo. 484).

¹⁵⁹³ A paprikát „kertekben termesztik, és a’ *piros* hosszú gyümöltseit a’ paraszt emberek porrá törik, és eledeleiket avval borsozzák” (Csapó: UjFüv 284).

¹⁵⁹⁴ Ld. ÚMTSz azonos címszavait.

¹⁵⁹⁵ SzegSz II. 376-77.

¹⁵⁹⁶ PÉNTEK–SZABÓ 1985, 188.

¹⁵⁹⁷ SELÉNYI 1948, 14.

¹⁵⁹⁸ Lippay: PosK I. 107.

¹⁵⁹⁹ Uo. I. 225.

¹⁶⁰⁰ Tolnay Sándor: *A marha-dögről való jegyzések* Bécs, 1784.

¹⁶⁰¹ Ld. NySz II. 1293.

¹⁶⁰² Földi János: Buda Várának a Töröktől lett vissza-vételének Századik esztendeje In *Földi János költeményei* Budapest, 1910. 136.

¹⁶⁰³ Mátyus: Diat II. 363.

- „A' Galagonya (...) midőn késő őszre *meg-pirossúlt*”¹⁶⁰⁴
 „Tsipke vagy Vad ro'safa' gyümölsök (...). Mellyeket őszszel, mikor szépen *meg-pirossúltak*”¹⁶⁰⁵
 1788: „De már jól hajnállik látom, Ég-széle *pirosodik*”¹⁶⁰⁶
 „mellyének két emlője Fél- éréssel *pirossodott* Narants”¹⁶⁰⁷
 1790: „Engedd, hogy a' napnak sугárai által *piros* színt öltözzenek magokra a' drága ízű körtvélyek”¹⁶⁰⁸
 1792: „az nagy Hegyen is, a' Bakator szöllőnek volt termése, de savanyu volt, mert egészszen *meg-nem pirosodott*, fejéresen maradt”¹⁶⁰⁹

A 19. századtól kezdődően viszont az általam áttekintett szövegekben a *pirosodik/pirosul* helyett a *piroslik* ige vált gyakorivá, ami talán azt jelzi, hogy a *piros* szóval jelzett szín ekkorra már kezdett eltávolodni a *pirosodás* folyamatától, ill. a hőhatásra bekövetkező színváltozásnak a tényétől, ugyanis – mint ahogyan arra már a 19. századi nyelvészek is felfigyeltek – a *piroslik* szónak már egyáltalán nincs köze a pirossá alakuláshoz:

„A *pirosodik*, és *piroslik* különböznek egymástól, amaz t. i. a színnek fejlődésére, emez már készen levő látszatára vonatkozik.”¹⁶¹⁰

Mivel azonban a 19. századnál korábbi adatok kapesán szoros összefüggés mutatkozik a *piros* szó használata és a *pirossá* alakulás folyamata között, nem érdektelen, ha bármiféle *pirral* (vagyis pirosas színezettel való) *telítődés* szempontjából vizsgáljuk meg azoknak a dolgoknak a listáját, amelyeket már a legkorábbi nyelvemlékeinkben is *piros* jelzővel illettek. Ezek között ugyanis több olyan akad, amely nem eredendően ilyen színű, hanem csupán ilyenné szokott válni:

<i>piros kenyér/hús</i> stb.	a tűzön sütés következményeként megjelenő színváltozás
<i>piros arc</i>	az elpirulásra/kipirulásra hajlamos arcbőr vagy testfelszín
<i>piros hajnal</i>	a felkelő nap következtében pirkadó reggeli égbolt
<i>piros rózsa</i>	a bimbóból kinyíló élénken pompázó szirmok
<i>piros alma/szőlő</i> stb.	a megérő alma/szőlő stb.
<i>piros búza</i>	a megérő búza ¹⁶¹¹
(<i>piros leány</i>)	a termékeny, szerelemre éretté váló lány a népköltészetben ¹⁶¹²
<i>piros tojás</i>	nem csak maga a tojás, de a színe is termékenységre utal)

¹⁶⁰⁴ Uo. 364.

¹⁶⁰⁵ Uo.

¹⁶⁰⁶ Ravazdy András: *Pásztori játék* (1788) Diószeg, 1791. 258.

¹⁶⁰⁷ Uo. 263.

¹⁶⁰⁸ Péczeli József: *Sírhalmai és elmélkedései* Pozsony, 1790. 193.

¹⁶⁰⁹ SzT VIII. 1008.

¹⁶¹⁰ CzF V. 245.

¹⁶¹¹ A következő szövegben kifejezetten a 'pirulás' értelemben használták a *piros* szót ennek a gabonának a kontextusában: „hazánk déliesb, melegebb éghajlata alatt még az idegen földről hozott halvány, fehér buza is megbarnul s *pirossá válik* idővel” (Benkő Dániel: *Mezei gazdaság könyve III.* Pest, 1855. 82).

¹⁶¹² ERDÉLYI Zs. 1961, 418. Vö. „a piros szín igen gyakran az érettséget, a testi-lelki beérést, a testi szerelem megkezdését jelentheti a szerelmi élet költői kifejeztárában” (BORSI 2003, 24).

Ebből a szempontból a *piros* az élet természetes folyamatait, ill. valamiféle kiteljesedett, „megérett” állapotot tükröző szín, szemben a *vörössel*, amely mindenféle dolognak, így a természetükből adódóan vagy mindekkor pirosas színnel rendelkező jelenségeknek a neve.

2.3. Az átvitt értelemben használt *piros*

El kell ismerni azonban, hogy vannak olyan *piros*nak ismert vagy nevezett dolgok is, amelyek kevéssé illenek ebbe a *pirosodás* folyamatot előtérbe helyező elképzelésbe. Egyértelműen ilyen a *piros vér*, a *piros bársony*, a *piros rubin* (és talán *k(a)láris*) ill. a *piros bor*. Éppen ezért ezek kapcsán az is felmerülhet, hogy esetükben tényleges vizuális színezetük, kissé rózsaszínbe vagy kékbe-lilába hajló árnyalatuk miatt használhatták a *piros* színnevet. Ellentmondhat ennek azonban, hogy épp ezek azok a dolgok, amelyek elé *veres/vörös* jelző minden időben épp olyan jó volt, mint a *piros*.¹⁶¹³ Éppen ezért talán a fenti szókapcsolatok esetében figyelembe kell venni a *piros* szó másodlagos ’szép, jó, egészséges stb.’ jelentését, ill. azt hogy e dolgokat kapcsolatba lehet hozni a *piros* szó pozitív konnotációival is:

<i>piros vér</i> ¹⁶¹⁴	a) a nemes ügy érdekében kiontott vér (Krisztus esetében az emberiség megváltásáért, a mártírok esetében keresztény hitükért, honvédő vitézek esetében a hazáért stb. folyt vér) b) az élőlények folyékony és egészséges vére (szemben a holtak alvadt vérével) ¹⁶¹⁵
<i>piros bársony</i>	szép/finom/nemes textilanyag
<i>piros rubin</i>	szép/szemet gyönyörködtető rubin
<i>piros kláris</i>	szép/szemet gyönyörködtető korall(nyaklánc)/gyöngysor
<i>piros bor</i>	jóféle/finom bor ¹⁶¹⁶ (Egyébként, ha úgy tekintünk a borra, mint a vért helyettesítő szimbólumra, ¹⁶¹⁷ logikusnak tűnik, hogy a bor – amely tehát, szintén életjelkép – megörökli a vér <i>piros</i> jelzőjét.)
<i>piros búza</i>	jóféle/finom búza (A búzát természetesen – akárcsak a vért és a bort – szintén lehet életjelképként értelmezni, innen is eredhet a <i>pirossal</i> való összefonódása)
(<i>piros csizma</i>)	csinos/jóféle bőrnől készült csizma)
<i>piros pántlika</i>	szép/csinos hajkötő vagy díszítő szalag ¹⁶¹⁸)

¹⁶¹³ A vörös rubinra pl. „zöld smaragd nál, veres rubinnál, zöldeskék türkisznél... egyebet sem lehetett látni ” (*TudGy* 1836. VII. 13-14.)

¹⁶¹⁴ Vö. „*Piros s szép véremet elvitte folyó víz./ De bosszút áll érte, az ki menybül ránk níz...*” *Végső szómat halljad...* kezdetű 1680-ból származó kuruc dal (Ld. *Magyar remekírók... i. m.* 95).

A „szép piros vér” említése a balladákban is előfordul, pl. ld. a Varga Sándor [A meggyilkolt legény] címűben itt: UJVÁRY 2002, 71.

¹⁶¹⁵ Csupán a cseppfolyós, vagyis az élő szervezetekben keringő vér élénk *piros*, a nem folyékony viszont már nem feltétlenül az. Annál is inkább, mert mint már szó volt róla, a sötét alvadt vért *vörösnek* (is) szokás mondani. Vö. „A vér piros színében jól sejtjük az élet melegét... A *mosolygó piros vér* élteti szöveteinket; ez a forrás, amelyből sejtjeink új erőt, új anyagot merítenek. (...) az *élénkpiros* vérben az élet mosolyog felénk... a szederjes sötétszínű vérben a fekete halál int felénk” (ALEXANDER–LENHOSSÉK [1905], 200. 217).

¹⁶¹⁶ Vö. „Nincs az italok közt jó bornak párja, A házigazda ezt háromszor kapálta (...) Későn szüretelet és igen jól megérett, Azért lett a mustja ilyen *piros édes*” (UJVÁRY 2002, 701).

¹⁶¹⁷ Ld. TÁNCZOS 2006, 218-222. Vö. PASTOUREAU 2017, 66.

¹⁶¹⁸ A pántlika már csak az alliteráció miatt is inkább *piros*, mint *vörös*. Ez a tárgy nemcsak egy egyszerű viselet, de a parasztság mágikus eszköze is volt, pl. rontásra is alkalmas volt, pl. a szerelmi bánatba belehaló lánynak a karjára kötötték, hogy a tragédiát okozó legény ne tudjon soha megőszülni (SZENDREY 1936, 221).

Egyes pozitív fogalmak előtt a *piros* alkalmazása ugyanakkor kizárólag ez utóbbi jelző pozitív konnotációjával magyarázható, úgymint „*piros* öröm,”¹⁶¹⁹ „*piros* nevetés,”¹⁶²⁰ „*piros* kedv”¹⁶²¹ stb. Ez utóbbi használati módban a *piros* voltaképpen a *rózsaszínű* szinonimájaként is értelmezhető (vö. „rózsás kedv”¹⁶²²), hiszen mint már szó volt róla a *rózsás* és a *rózsaszín* szót legkésőbb a 18. századtól gyakran pozitív töltetű elvont jelzőként használták.

Azok a történeti szövegforrások tehát, amelyekben a *piros* szó előfordul, többféleképpen is értelmezhetők. Kiolvashatjuk belőlük e színnevezésnek a *rózsaszín* szóhoz hasonló, pontosabban a halvány rózsaszíntől az élénk liláspiros (vagyis a *bíbor* jelentésével rokon) árnyalatokig terjedő értelmét, továbbá a – tűz vagy napfény hatására végbemenő – égés vagy érés folyamatát kísérő *pirosodást/pírral telítődést* is. Több esetben azonban a *piros* szó használata a szín és a színnév másodlagos jelentéseivel is magyarázható, vagyis azzal a tulajdonságával, hogy pozitív színben képes feltüntetni a tárgyat vagy fogalmat, melynek jelzőjeként szolgál. Az, hogy melyik értelmezés a helyes, mindig az adott esettől függ, és legfeljebb a szöveggörnyezet konkrét elemzése segíthet a döntés meghozatalában.

3. A *piros* szó szemantikájának összegzése

Jelen fejezetben döntően azt vizsgáltam, hogy milyen szövegek és kontextusok vetnek fényt a *piros* sajátos vizuális jelentésére, amely nem egyezik meg sem a ma használt *piros* szóéval, sem a kategóriajelölő *veres/vörös*ével. Hipotézisem szerint a *piros* szó jelentésének eredetileg elsősorban a rózsaszín és/vagy a bíbor színtartományhoz lehetett a legtöbb köze. Legfőbb érvem erre azon dolgok tényleges színe volt, amelyeket már akkor is előszeretettel *piros* jelzővel együtt emlegettek, amikor még a *veres/vörös* volt a piros kategória legfőbb, egyes kontextusokban (pl. *vöröshagyma*, *vörös föld* stb.) pedig szinte kizárólagos elnevezése. Ezeknek a dolgoknak a listája nagyban megegyezik azzal, amely a *Sokféle* címet viselő folyóirat 1832. évfolyamában megjelent, ismeretlen szerzőjű *A' piros szín dítsérete* című vers tárgyal. Mivel ezt a szöveget Móser Zoltán *A szivárvány havasán* című munkájában teljes hosszában közölte,¹⁶²³ én itt csupán azon dolgoknak a listáját adom meg, amelyeknek a „pirosságát” – saját kutatásaim értelmében rózsaszín-bíbor színét – megéneкли ez a költemény:

1. a rózsza
2. a réti virágok általában
3. a hajnal és a naplemente
4. a bársony
5. a szemérem
6. az ajkak
7. a vér

¹⁶¹⁹ Vö. „az öröm' *pirosabb* színével arcán” (N. n. A kelet rózsája [Elbeszélés] *Rajz* 1935 II. 42 sz. 257). Ill. „az ember tüstént első tekintetre megösmérje: emez itt a' reménynek zöld, az ártatlanságnak fehér, az örömmnek *piros* (...) színeit viseli (Hazucha: A' rajzolatok' lerajzolása Rövidke rajzolat egy rajzólótól *Rajz* 1936 I. 1. sz. 1). Vö még: „Édes hazám hova lett a kedved? Az a híres, *rózsza-piros* örömed?” (Lisznyai Kálmán: Édes hazám Ld. *Kiért üritsük... i. m.* 183).

¹⁶²⁰ MagySz. II. 133.

¹⁶²¹ Vajda János: László Vitéz (ballada) 1854.

¹⁶²² Arany János Petőfihez írt levelében írta, 1847-ben: „pirosnak látván a legfeketéb [!] viaszt is *rózsás kedvedben*” (*Petőfi Sándor összes művei* 7. *Levelezése* Budapest, 1964. 94).

¹⁶²³ MÓSER 2015, 51-52.

8. a bor
9. az élet¹⁶²⁴

Ez a felsorolás legfeljebb még az általam elemzett rózsás arcszín, a gyümölcsök, ill. a rubin (és esetleg még a *k(a)láris*) sokszor rózsaszínbe vagy kissé kékbe hajló pirosba (művészeti szaknyelven: kárminba) hajló színével egészíthető ki.¹⁶²⁵ Ezek közül valók azok a dolgok is, amelyhez a nyelvünkben *-pír* utótag is társulhatott:

arcpír
rózsapír
hajnalpír

vérpír (elavult élettani szakszó, jelentése: 'hemoglobin')¹⁶²⁶

Kutatásaim szerint a *piros* színnév pontosan ezekkel a dolgokkal való kapcsolatában őrizte meg (nagyjából a 19. század első harmadáig) eredeti – a mainál szűkebb – színjelentését. Ezen túlmenően azonban – ahogyan arról a szó etimológiája, ill. egyéb adataink is vallanak – barnába hajló piros árnyalatokat is lefedhetett, főleg a pírított ételek és a barnás szőrű lovak vonatkozásában. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a *piros* színjelnevezés elsősorban a fenti listában szereplő dolgokra jellemző, többé- vagy kevésbé kékbe hajló piros, kb. a rózsaszíntől a bíboron át a meggyszínig tartó színvilágot idézhetett fel az egykori nyelvhasználók számára.¹⁶²⁷ A szövegkorpuszok alapján ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a *piros* színnév főleg azon színárnyalatok kifejezésére szolgált, amelyekre más kontextusban a következő árnyalatneveket használták: *rózsaszín/rózsapiros*, *bíbor*, *királysín*, *bársonyszín*, *testszín/hússzín*, *barack(virág)szín*, *hajnalszín*, *tüdőszín*, *rubinszín*, *k(a)lárisszín*, *meggyszín*, *cseresznyeszín*, *céklaszín*, *gránátszín*, *berzsenyszín*, *karmazsin*, *kármin*. Utóbbi három ráadásul festéknévként is ismeretes, méghozzá olyan színezékek elnevezései ezek, melyekkel a rózsaszín-sötét kékbe hajló piros skálán többféle színt is lehetett festeni, mivel alkalmazásukkal a különböző pácoktól, segédanyagoktól, ill. a festési módszerektől függően különböző árnyalatokat értek el, nagyjából azonban ezen a tartományon belül változtak a velük festett kélmék (ld. az V. melléklet idevágó címszavait).

Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a fenti listában szereplő dolgok közül, főleg az élet, és részben a *szemérem* (vizuális megfoghatatlanságukból kifolyólag) nem valós színezetük miatt kapták meg a *piros* jelzöt, hanem pozitív voltaként köszönhetően, pontosabban pozitív voltaként hangsúlyozandó. Méghozzá azért, mert a *piros* színnév számos

---

¹⁶²⁴ A piros színnek az élet fogalmával való asszociációjára jómagam nem tértem ki, itt is csupán annyit jegyeznek meg erről, hogy az élet és vér színe között nyilvánvaló az összefüggés, hiszen a piros vér az élet előfeltétele, minden ember számára „közvetlenül tapasztalható”, hogy amikor „az ember vére elfolyik, beáll a halál” (VEREBÉLYI 2005, 81). Közismert, hogy a különböző időkben és kultúrákban a neandervölgyiekhez hasonlóan vasoxiddal, ill. más pirosas porral (Kína egy részén pl. cinóberőrléménnyel) szórták be a halottakat, ennek legvalószínűbb magyarázata pedig az lehet, hogy ezzel a színnel a vért, az élet nedvét akarták visszaadni az elhunytaknak (LEIMGRUBER 2007, 32. Vö. MÓSER 2015, 69). Pl. Savu és Rai Jua szigetén kimondottan azért göngyölik be vörös ruhaanyagba a magas rangú elhunytat, hogy a halott testnek visszaadják a meleget és az életerőt (NABHOLZ-KARTASCHOFF 2007, 57). Vö. az afrikai ndembuk között – Turner híres tanulmánya szerint (1966) – a különféle vérfajtákat (asszonyit, gyilkolásból származót stb.) jelképező vörös szín szimbolikus jelentése szerint: „erő, élet is” (SÁRKÁNY 1998, 43).

¹⁶²⁵ Vö. egy 19. századi szótárban a következő szavak előtt szerepel a *piros*: ajak, alma, „bicsak” ’bicska’, csizma, füstök, „füzény” ’egy bíbor-rózsaszínes (!) virágú növény: réti füzény, *Lythrum salicaria*,’ hajnal, nevetés, pántlika, pej, rózsa, „szarvas mák” ’(„*veres* szarvasmák” néven is ismert) narancsszínű virág’, szín, tojás, vér (MagySz II. 133).

¹⁶²⁶ Előfordul pl. itt: Arányi L.: *A kórbonctan... i. m.* 40.

¹⁶²⁷ Utóbbi mondatban a „többé-kevésbé” kitétel azért szükséges, mert pl. a vér valós színének kevésbé, a rózsa és vörösbor tónusainak viszont már annál több köze van vagy volt a liláspiros színhez.

másodlagos jelentéssel is bír, úgymint: 'jó, szép, kívánatos, egészséges stb.' A szépirodalom, de még inkább a folklór gazdagon példázza ezen konnotációkat. Sőt azt is mondhatjuk, hogy e tekintetben a *piros* olyan a népköltészet számára, mint a *bíbor* a szépirodalom számára. Legalábbis Berzsenyi szerint „a bíbor szín” elsősorban nem vizuális jelentése miatt fontos a költészetben, hanem azért, mert ez a szó „a' vidámnak, szépnek jelképe.”¹⁶²⁸

A *piros* szimbolikus használata okán felmerülhet az az ellenvetés, hogy a *piros* és a *veres/vörös* között talán nincs is semmiféle vizuális különbség, csupán „érzelmi” vagy „hangulatbeli”, ahogyan egyesek ezt már a 20. század elején is hangoztatták.¹⁶²⁹ Mindenekelőtt a *piros* és a *vörös* használatának 19. századi kuszaságát látva tűnhet kissé kétségesnek a két melléknév által jelölt szintartomány közti különbségtétel. Való igaz, hogy mivel mindkét színnév voltaképp a – rózsaszínt, a narancssárgát, a bíborpirost és a barnászöröst is magában foglaló – nagy pirosas szintartományhoz tartozik, nagyon nehéz őket elkülöníteni. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy abból az időből rendelkezünk a legtöbb írott forrással, amikor a *piros* szónak már elkezdett kiszélesedni a jelentése, vagyis amikor ez a színnév a *veres/vörös* szinonimájává vált. 19. századi írott forrásaink nagy része ugyanis már nem utal arra, hogy a *piros* valamiféle sajátos, szűkebben körülhatárolt vizuális tartalommal bírna. A 'rózsaszín-bíbor' jelentéssel ellenkező adatok véleményem szerint nem cáfolják meg a hipotézisemet. Csupán annak bizonyítékai, hogy a *piros* jelentése egyes nyelvterületeken már korán a *veres/vörös* szemantikájához hasonlóvá vált. Viszont meggyőző érvek és bizonyítékok szólnak amellett, hogy a *piros* vizuális jelentésének mindenkor több köze volt a rózsaszínhez és a kékbe hajló piros tónusokhoz, mint a *veres/vörös* szónak.

Úgy vélem, hogy a *piros* és a *vörös/veres* 20. századnál korábbi jelentésében és használati módjában (főleg más színnevekhez viszonyítva) igenis fellelhetők sajátos, csak rájuk jellemző törvényszerűségek. Ezek nem csupán a világossági fokban érhetőek tetten, de színezetbeli különbségeket is feltételeznek köztük. A szemantikájukban fellelhető szabályszerűségek pedig még szembeütőbbek, ha a fentebb felsorolt árnyalatnevek: a *rózsaszín*, a *bíbor*, a *bársonyszín*, a *testszín* stb. függvényében vizsgáljuk őket. Ezeknek – az általam megvizsgált forrásokban a *piros* szónál jóval ritkábban lejegyzett – színneveknek a vizuális jelentése sokkal bizonytalanabb és képlékenyebb, mint akár a *piros*, akár a *vörös* melléknévé. Sőt úgy tűnik, nem csupán időbeli, térbeli, hanem talán még egyéni eltérések lehettek abban, hogy milyen szintartományt jelöltek velük, ill. hogy milyen dolgokhoz társították ezeket.¹⁶³⁰ Bár a *pirost* korábban a *veres/vörös*nél ritkábban jegyezték le, a fent említett árnyalatnevekhez képest mégis mindenkor sokkal körülhatároltabb szemantika és használati kör jellemezte.

Az is bizonyos, hogy a *piros* korábban a *veres/vörös* színnévhez hasonlóan erősen tagolt szemantikai mezővel rendelkezett, hiszen annak ellenére, hogy korlátozottabban (pontosabban: kizárólag meghatározott kontextusokban) használták, több eltérő jellegű (színezetre vonatkozó, ill. a vizuális minőségtől független) tartalmat is ki tudtak fejezni vele. Valószínű ugyanis, hogy voltak alkalmak, amikor a *piros* melléknevet mindenekelőtt átvitt

¹⁶²⁸ Megtáfolások... Kölcsey Recenziójára *TudGy* IX. 1825. 102.

¹⁶²⁹ GÁRDONYI 1920, 84. Vö. „mindkét színnév érzelmileg erősen telített” (FÖLDVÁRI 2015b).

¹⁶³⁰ Jó példa erre a korábban már elemzett *bársonyszín*. Ha Jeney sokszor emlegetett szívárványleírását (Jeney Gy.: *Természet... i. m. 27.*) összevetjük a szívárvány Newton által meghatározott, de ma a spektrum színei kapcsán még használt színneveivel (ld. ECO 1985, 168.), azt találjuk, hogy Jeneynél a *bársonyszín* a newtoni „indigo” 'ibolyaszín' helyén áll. Itt tehát a *bársonyszín* jelentése kékeslila lehet, mivel a kék és a bíbor/lila színsáv között helyezkedik el, más források viszont – mint azt már igazoltam – inkább 'bíbor/pirosaslila' értelemben alkalmazták ugyanazt a színjelzőt, sőt – legalábbis ha a *bársonyvörös* színnévből indulunk ki – még akár egyszerűen 'piros' jelentésben is használhatták.

értelemben alkalmazták, és nem, vagy csak elenyésző mértékben utaltak vele egyúttal konkrét színre is. Ha pedig mindenekelőtt konkrét színtónust kívántak ezzel a színnévvel jelölni, kifejezhetek vele barnás színt (a ló, a sült hús kapcsán) éppúgy, mint rózsaszíneset (az arc, a szőlő vonatkozásában) de akár egészen sötét, a meggy színéhez hasonló tónust is (pl. a bor tekintetében). Sőt, ezen felül a 19. század folyamán a *piros* vizuális jelentéstartalma kibővült a fokális pirossal is.

Mindent összevetve az összes általam áttekintett szöveges forrás alapján – úgy vélem – (a kezdetektől kb. a 19. század közepéig) kb. öt olyan kommunikációs szituáció lehetett, amelyben a szerzők más színnevekkel (azon belül: tárgy+szín szerkezetű – pl. *testszín*, *céklaszín*, vagy elvont színmegjelöléssel – pl. *karmazsin*, *pej*) szemben a *piros* szót választhatták:

1. a rózsaszín és a bíbor színtartományba tartozó árnyalat megnevezése
2. a sült (piritott) ételek, bizonyos állatok (leginkább lovak) barnás színének jelzése
3. egy tárgy vagy fogalom pozitív küllemének/tartalmának értékjelző kifejezése
4. (főleg a 18. század végéig) a pirosodás vagy a pirulás *folyamatának* hangsúlyozása, ill. ezzel összefüggésben bizonyos gyümölcsök és növények színének jelzése
5. (főleg a 19. századtól) a szóismétlés elkerülésének szándéka (elsősorban azokban a tudományos szövegben, amelyekben a *vörös/veres* is gyakran előfordul)¹⁶³¹

Minél több érvényesült egyazon közlési helyzetben, annál nagyobb lehetett a valószínűsége annak, hogy a *piros* szót használták (elsősorban is azért a *veres/vörös* helyett). Ezzel szemben – tereptapasztalataim szerint – napjaink előbeszédében a magyarajkú emberek már hajlanak arra, hogy a *piros* szót használják a teljes színtartomány gyűjtőelnevezéseként (kognitív szempontból kategóriajelölőjeként), másrészt a konkrét tónusok (pl. papír alapú színminták) azonosítására.

---

¹⁶³¹ Bár már korábbról is lehet erre példát hozni. Akár a *veres* szinonimájaként is értelmezhetjük a *piros* szót a következő madárleírásban, amely Miskolczi Gáspár *Egy jeles vadkert* (1702) című művében szerepel „sok szép *veres* pettegetések látszanak rajta, a tollainak végei igen szép *pirosak* lévén” (NySz II. 1288). Ugyanakkor a szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy a szerző a *piros* említésével itt a „pettegetések” *veres* színére utal vissza vagy sem.

VII. ÖSSZEFOGLALÁS

Régóta tudjuk, hogy a piros szín kiemelkedően fontos az emberiség számára. A 19. században általánosan elterjedt vélemény volt, hogy a távoli „primitív” kultúrák, ill. a fejlett társadalmak falusi-paraszti rétegei – a gyerekekhez hasonlóan – egyaránt a szép élénkpirosat becsülik a legtöbbre a színek közül.¹⁶³² A képzőművészek már korán felfigyeltek arra, hogy a piros „minden más szín felett dominál.”¹⁶³³ A középkori alkímiában a piros a „színek színe” volt,¹⁶³⁴ a mai pszichológusok pedig nem csak azt vallják, hogy az érzékelés számára ez a legfeltűnőbb szín (ti. ez látható legtávolabbról), hanem egyenesen azt, hogy ez a „legszínesebb” szín.¹⁶³⁵ Ezzel összefüggésben a kognitív kategóriákkal foglalkozó mai szinkutatók szemében a „szín” fogalmának legtipikusabb példáját is a telített piros adja, vagyis ez a színek mentális kategóriájának a legfőbb „prototípusa.”¹⁶³⁶ Ráadásul a piros az ősidőktől ismert, a világ szinte minden kultúrájának valamiféle szimbolikus vagy kultikus/rituális pozíciót betöltő három alapszín (fehér-vörös/piros-fekete) közül az egyetlen olyan, amely kromatikus (színes vagy másképpen: tarka) szín. Sőt B&K kutatásai szerint a színek evolúciója során a (nappali világosságból és az éjszakai sötétségből elvonatkoztatott) fehér és fekete után ez az első szín, amelyet az ember kognitívan elkülönít, ill. a kromatikus színek közül minden nyelv ezt jelöli először saját névvel.¹⁶³⁷

Hazánkban már csak azért is kiemelt jelentőségű a piros, mert két különböző, a történelem folyamán változó fontosságú és szemantikájú színnevezés kapcsolódik hozzá. Kutatásaim során elsősorban arra kerestem választ, hogy ennek a két nagy múlttal rendelkező verbális színmegjelölésnek milyen a viszonya a kognitív piros színosztályhoz. Ha egyetlen szóval kellene ezt a kérdést megválaszolnom, azt felelném, hogy változó: mindenkor ki volt (ill. még most is ki van) téve a történelem és a nyelv változásainak. Terepkutatásaim során azzal szembesültem, hogy napjainkban a kategória gyűjtőfogalmaként mind a két színnevet használják. Jóllehet a magyar nyelvű közösségek döntő többségében ma a *piros* színnév hangzik el a piros színek beazonosításakor, létezik egy olyan archaikus nyelvsvizet, ahol még mindig a *veres* szó van ebben a kitüntetett helyzetben. A történeti források elemzése során ugyanakkor arról is meggyőződhattünk, hogy a mentális piros kategóriát mindkét színnevezéssel kifejezhetjük, csak éppen eltérő időszakban alkalmazták őket a minden korban összefüggőnek – bár változó terjedelműnek – tekintett piros színtartomány megnevezésére. Vagyis annak ellenére, hogy a magyar nyelvben két fontos színnévvel is rendelkezünk egy és ugyanazon piros színtartomány jelölésére, a színosztályozás kognitív szintjén mindig is egyetlen piros színosztályt tartottunk számon. A nyelvek többségével

---

¹⁶³² Vö. Egyes 20. századi magyar színpreferencia vizsgálatok eredményei szerint a piros színtartomány árnyalatai közül az emberek minden életkorban szinte kivétel nélkül a „legteltettebb”, vagyis a legfeltűnőbb pirosat preferálják a legjobban (NEMCSICS 1990, 144-145).

¹⁶³³ N. n. 1928, 252. 255.

¹⁶³⁴ SZIKSZAI 2005, 24. Vö. FÖLDVÁRI 2015c.

¹⁶³⁵ Vö. SAHLINS 1976, 5.

¹⁶³⁶ Vö. Néhány nyelvben a szín, színesség fogalmát és a piros színt egyazon szótóvel alkotott nevekkel jelölik, így pl. a spanyolban is (KICSI SÁNDOR 1990, 1144).

¹⁶³⁷ A piros szín fiziológiai, ill. pszichológiai hatásáról az értekezésben nem esett szó, ettől nem kevésbé ez is fontos, bár igen szerteágazó téma. Erről itt is csupán annyit jegyeznek meg, hogy pl. Goethe szerint a piros lélektani „hatása éppoly egyedülálló, akárcsak a természeté” (2010, 93).

szemben (de pl. az oroszhoz és a portugálhoz hasonlóan) a magyarban az idők során felcserélődött a piros szín megnevezésére általánosan ismert és használt nyelvi jel: a korábbi *veres/vörös*t felváltotta a *piros*. Azt, hogy nagyjából a 19. századig inkább a *veres/vörös* lehetett a kognitív piros színekategória egyetlen fontos nyelvi kifejezője, a következő négy megfigyelés támasztja alá:

A *veres/vörös* ugyanis a *piros* jelzőnél

1. sokkal gyakrabban használt,
2. semleges, pozitív és negatív kontextusokhoz egyaránt kötődik,
3. általánosan és minden dolog színének a kifejezésére alkalmazható,
4. gyűjtőfogalomként is előfordul az általam megvizsgált szövegtörzsekben.

A korai írott forrásokban (15. század) az összes pirosas kinézetű tárgy és jelenség színezetét a *veres/vörös* színjelzővel fejezték ki; a *piros* ekkoriban csupán egy korlátozott használattal bír, sajátos kontextusokhoz (elsősorban az arc, a rózsza és a hajnali égbolt vizuális élményéhez) kötődő, de már bizonyos másodlagos jelentésekkel is felruházott színnevezés volt. A *piros* jelentése azonban a 17-18. század folyamán lassanként kitágult, ami jól nyomon követhető pl. az öltözködés vonatkozásában: a ruházat kapcsán korábban csak elvétve előforduló *piros* szót ekkortájt alkalmazni kezdték a csizma színére is, olyannyira hogy később annak állandó jelzőjévé vált. A 19. század folyamán már nem csupán a csizma alapanyagát képező bőrök, hanem (azon a bársonyon felül, amelynek már régóta jelezhetette bizonyos árnyalatát) bármilyen más ruhaanyag előtt feltűnhetett ez a jelző. A 19. századra ugyanis a *veres/vörös* mellett, és részben annak rovására a *piros* is kategóriajelölő színnévvé formálódott. Bár ekkoriban a *pirost* és a *veres/vöröset* szinonimaszerűen használták, mégsem egyenlő gyakorisággal alkalmazták őket (kiváltképpen akkor, amikor egy aktuálisan észlelt pirosas tónust igyekeztek azonosítani). Körülbelül az 1880-as 90-es években ugyanis az írott szövegekben való előfordulás tekintetében az addig gyakoribb *veres/vöröset* utolérte az addig ritkábban lejegyzett *piros*, majd ettől kezdve a *piros* vált a gyakoribb 'piros' jelentésű színnévvé nyelvünkben. Az élőbeszédben (de legalábbis egyes táji dialektusok vonatkozásában) talán ennél korábbi fordulóponttal is számolhatunk, ahogyan arról egyes néprajzi adatok, valamint a – paraszti nyelvhasználatot tükröző – szöveges folklóralkotások is meggyőzhetnek bennünket. Végül a 20. század folyamán a *piros* – szinte teljesen háttérbe szorítva ezzel a *veres/vörös* színnév köznapi használatát – a mentális piros színosztály általános, az élőnyelvben pedig egyenesen kizárólagos kategóriajelölőjévé lépett elő. Az írott, de még inkább a tudományos nyelvben azonban a *veres/vörös* részben napjainkig is megőrizte korábbi rangját, ebben a nyelvrétegben ugyanis a *pirossal* együtt a *vörös* (és ma már kizárólag csak ez a szóalak!) is a pirosas színek gyűjtőfogalmát jelöli.

Kutatásaim szerint tehát az írott forrásokból visszakövethető évszázadok alatt a következő változások mentek végbe a piros kategória és a hozzá tartozó megnevezések vonatkozásában:

1. A kognitív piros kategóriához tartozó színárnyalatok köre az idők múlásával valamelyest lecsökkent, főként annak a következtében, hogy a rózsaszín és a bíbor-lila színtartomány napjainkhoz közeledve önálló (saját kategóriajelölő megnevezéssel jelölt) színekategóriává vált.
2. Bár korábban a *veres/vörös* szó volt a piros színekategória (gyűjtőfogalomként is értelmezhető) „kategóriajelölője”, ezt a szerepét napjainkhoz közeledve fokozatosan elvesztette. Jelenleg elsősorban az írott nyelvben, mindenekelőtt a tudományos nyelvben használatos; a mindennapok élőbeszédében azonban mára általánosan visszaszorult. Ez alól a moldvai dialektusok tekinthetők csupán kivételnek. A mai

köznyelvben főleg bizonyos kontextusokban használatos, leginkább néhány rögzült nyelvi szerkezetben (pl. *vöröshagyma*, *vörösréz*, *vöröshangya*), másrészt a haj- és a szőrszín jelölésére.

3. A *piros* legkorábbi nyelvemlékeinkben egy korlátozott előfordulású, másodlagos jelentőségű, pozitív jelentésekkel felruházott színjelző. A korban előre haladva egyre inkább kiszélesedett a használata (a felhasználók és a felhasználás köre tekintetében is) aminek eredményképpen a 19. században, különösen annak vége felé már számos szöveges forrásban a *veres/vörös* szóval egyenértékű színnévként tűnik fel. Másként fogalmazva a szerzők – először még kimondatlanul, a 20. században azonban már nyíltan is – épp olyan kategóriajelölőnek tekintették, mint amilyen a *veres/vörös* volt hosszú évszázadokon keresztül egészen a *piros* felértékelődéséig. Sőt, voltaképpen napjainkban is zajlik a *piros* „előretörése”, ami jól megmutatkozik pl. abban, hogy egyes dialektusokban olykor már olyan kontextusban is ezt a színjelzőt használják, amelyben a köznyelv még ma is a *vörös* szóhoz ragaszkodik (pl. „piros hagyma” ’vöröshagyma’).

E változtatásokkal párhuzamosan a következő módosulások mentek vége a *piros* és a *veres/vörös* színnév, ill. (az elsődleges jelentés vonatkozásában) a *piros* szó rokonának tekinthető *rózsaszín* szemantikájában.

I. Kutatásaim alapján a *veres/vörös* színnév elsődleges vizuális jelentésmezejének három eltérő rétege különböztethető meg:

1. egy régi gyökerű, a történeti források alapján jól rekonstruálható széles, átfogó értelem, amelybe beletartozik mindazon árnyalat, amelyet elődeink valaha a piros színekategória alá tartozónak véltek. Színezet (*hue*) tekintetében ez több, ma már nem piros színeként felfogott árnyalatot foglal magában a rózsaszíntől a pirosas-lilán át a vörösesbarnáig.
2. egy ennél valamivel szűkebb értelem, amely egybeesik a ma általánosan a kognitív piros kategória alá sorolt pirosas árnyalatokkal. Ilyen jelentésben használatos Klézsén a *veres*, ill. részben ilyen vizuális tartalmat fed le a *vörös* szó a mai írott nyelvben. (A tudományos írásokban olykor még az egyes pontban megadott jelentésben is feltűnik).
3. a mai élőbeszédben viszont elsősorban egy sajátos, az előbbi két pontnál sokkal szűkebb színterület megnevezésére használatos: többszörösen kevert, szennyesnek, olykor ellenszenvesnek ható árnyalatok, amelyek a piros és a (barnás)sárga, ill. a piros és barna szín határán mozognak.

Ez utóbbival kapcsolatban mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy itt egyfajta „csökevényesedett” szemantikával van dolgunk. Bár a barnába és a barnássárgába hajló piros tónusok mindig is részét képezték a *veres/vörös* vizuális jelentésének, annak eredetileg csupán a perifériáját alkották. Ma már viszont szinte kizárólag ezek adják ki a – konkrét színek azonosításakor ugyan már meglehetősen ritkán elhangzó – *vörös* szó jelentésmezejét. Ezek a kevert színárnyalatok pontosan azért maradhattak meg a korábbi kategóriajelölő *veres/vörös* jelentésmezejében, mert vizuálisan messze állnak a piros kategória központi árnyalatától (a fokális pirostól), ill. a szennyesség érzetét keltő hatásuk következtében egyáltalán nem hasonlítanak szép és vonzó pirosas árnyalatokhoz, vagyis nem igazán férnek meg a – pozitív másodlagos jelentéssel is felruházott – *piros* szemantikájában. Így jelölésükre megmaradt a régi kategóriajelölő, azaz a *vörös*.

Ez utóbbi azért is alkalmasabb a sárgás- és a barnászörös árnyalatok leírására, mert egyrészt a legkorábbi időktől kezdve egyaránt használták semleges, pozitív és negatív kontextusokban is, másrészt mert ennek a színnévnek a legkorábbi (1. számmal jelölt) értelme a ma pirosként felfogott és a *piros* szóval jelölt színtartománynál nagyobb, ill. a többi szín (így a narancs és barna) irányában is sokkal nyitottabb volt. Ezt két, nyelvünkől mára kiveszett árnyalatnév: a *verheny(eg)es/vörheny(eg)es* és a *rőt* használata is bizonyítja. Ezek a színevek ugyanis pontosan ilyesféle kevert vöröses színeket jelöltek, méghozzá legtöbbször az állatok szőrzete, ill. az emberi haj és szakáll kontextusában. Mint tudott, a *vörös* az élőnyelvben ma már szintén főleg az ilyen színű haj és szőrzet jellemzésére használatos, ebben a tekintetben tehát a *vörös* napjainkra pontosan az egykori *verheny(eg)es/vörheny(eg)es* és a *rőt* színnév helyét vette át teljesen kiszorítva ez utóbbiakat a használatból.

II. A *rózsaszín* szemantikájával kapcsolatban a következő megállapítások tehetők:

- A) A *rózsaszín* arról a rózsáról kapta a nevét, amelynek legfontosabb jelzője mindenkor a *piros* volt. Bár egyes a 20. század elején felmerült, hogy a korábbi évszázadokban a *rózsaszínt* valójában nem is a rózsaszínű, hanem inkább a pirosas árnyalatokra használhatták, saját vizsgálataim ezt a feltételezést *ebben a formában* nem támasztják alá. (Kutatásaim szerint ugyanis a *piros* szónak lehetett korábban 'rózsaszín-bíbor' értelme, de erről később). Kutatásaim nem igazolták azt a felvetést sem, hogy e színnév eredeti szemantikája egyértelműen a vadrózsa világos árnyalatával lenne összefüggésbe hozható. A rózsza növény botanikájában elmélyedve csupán azt sikerült minden kétséget kizáróan igazolnom, hogy egyrészt a középkorban a hazánk területén nyíló vadrózsák színe bizonyosan világosabb lehetett, mint a tőlünk északabbra fekvő országok ugyanilyen vagy hasonló fajú rózsáké. Másrészt azt, hogy a Kárpát-medencében nyíló vadrózsafajok nem csak egyféle színezetű és intenzitású (telítettségű és világosságú) rózsaszínű színezettel bírtak, hanem többféleképpen. Valós színük hozzávetőlegesen a fehérbe hajló rózsaszíntől egészen az élénk bíbor színű rózsán át a sötétebb liláspirosig bezárólag terjedő skálán mozoghatott. Pontosabban ezen a tartományon belül variálódott az aktuális színárnyalat *akár egy adott fajon* belül is, aszerint hogy az egyes egyedek milyen mikroklímában fejlődtek, a virágzás mely periódusánál tartottak stb. Sőt ez a színtartomány már viszonylag korán, kb. a 17. századtól kezdődően kiegészült további, mai szemmel nézve a fokális pirosokhoz közelebb álló színárnyalatokkal is, elsősorban az Európán kívüli rózsafajokkal való szándékos és spontán keresztezéseknek köszönhetően.

Az írott források alapján tehát csupán találgatni lehet, hogy miféle színt jelölt a 15. századi szöveges forrásokban már fel-felbukkanó *rózsaszín*. Véleményem szerint leginkább az alábbi két – eltérő – jelentésmező közül lehet választani:

1. A *rózsaszín* eredetileg talán a kategóriajelölő *vörös/veres* szinonimája lehetett, annak mintegy költőibb neve, amellyel tulajdonképpen a teljes piros színtartományt, vagy még inkább a legpirosabb piros (akkori nevén a *verest/vöröst*), azaz a – középkori felfogás szerinti – piros kategória fókuszszínét (~ a mai fokális piros) különítették el a többi *veresnek/vörösnek* mondott piros árnyalattól. Főleg abban az esetben valószínű ez a hipotézis, ha a *rózsza* valóban a „virág” általános fogalmával volt azonos a középkorban, mint ahogyan azt egyes kutatók feltételezik. Illetőleg abban az esetben, ha az egyetemes jelentőséggel bíró színtriász (fehér-vörös/piros-fekete) poláris

ellentéparba állított két tagját, vagyis a fehér-piros szín párost, ill. a középkori Európa két jelentős virágszimbólumát, a lilium-rózsza jelképkettőt egymásnak megfeleltetjük.

2. Elképzelhető azonban, hogy a *rózsaszín* szóval eredetileg a vadrózsák valós árnyalatára utaltak, ahhoz hasonlóan, ahogy a többi, régi gyökerű összetétel közül az *égszín* is az ég, a *fűszín* is a fű stb. tényleges színét fejezhette ki. Ebben az esetben viszont nagyon valószínű, hogy a *rózsaszín* jelentése az első ponthoz képest szélesebb vizuális tartományra vonatkozhatott, vagyis egyaránt felölelhetette a rózsát valójában jellemző árnyalatokat (amely fajonként és a mindenkori környezet és klíma szerint is variálódott): a halvány és az élénkebb rózsaszínű, a bíborszínű – esetleg még egészen mély liláspirosba hajló – tónusokat is.

Ettől függetlenül bizonyos, hogy a *rózsaszín* – a *vörös/veres* színnévhez hasonlóan, de a *piros* színnévvel ellentétben – gyakori szereplője a ruházatok színeit felsoroló források csoportoknak. Ez a megfigyelés sem visz azonban közelebb minket a *rózsaszín* közelebbi jelentéséhez, ill. ahhoz, hogy tisztán lássuk milyen különbségek lehettek az e névvel jelölt színmező, ill. az öltözetek kapcsán szintén gyakori a *hajnalszín*, a *testszín* és a *barackvirágszín* szemantikájához képest. Míg azonban a *rózsaszín* szó legkorábbi szemantikája nehezen és bizonytalanul körvonalazható, addig közelmúltbeli jelentése már sokkal világosabb. Vizsgálataim szerint ez a színnevezés a 19-20. századi magyar köznyelvben inkább a halvány, a polgári színízlést követő pasztelles (az arc kontextusában csupán önmagában a „gyenge” színjelzővel is kifejezett) rózsaszínű tónusok jelölésére szolgált. A korabeli parasztság néhány dialektusában viszont ezzel a szóval jelölték, ill. részben még ma is ezzel jelölik az igen élénk, kissé lilába hajló, a néprajzi szakirodalomban ún. *parasztrózsaszín* névvel ellátott árnyalatokat is.

- B) Kutatásaim során azt a kérdést is megvizsgáltam, hogy a rózsaszínű színtartomány mikor alakult át önálló kognitív kategóriává. A magyar nyelvű írott források tanulsága szerint nem valószínű, hogy ez a szín a 18. század előtt elkülönült volna a *veres/vörös* névvel jelölt piros kategóriától. Vagyis bár már az újkori beszélők is jól érzékelték a *testszín*, a *barackvirágszín* és a *rózsaszín* névvel megkülönböztetett árnyalatokat, ill. a fokális és a többi piros közti különbséget, a rózsaszín árnyalatok tartományát mégis csupán egy *veres/vörös* árnyalatként (vagy a piros színek kategória egy alkategóriájaként) fogták fel. A kognitív elkülönítésre való szándék egyértelmű jeleként értelmezhető viszont már az a pillanat, amikor a 18. század folyamán a nyugati katolikus egyház hivatalosan is „kanonizálja” a rózsaszínt, mint liturgikus színt. Ugyanerre az időre tehető, hogy hazánkban a *rózsaszín* – mint szó és mint szín – egyre inkább előtérbe kerül, amivel párhuzamosan sajátos feminin szimbolikát is nyer. A rózsavirágot már a középkor óta a nővel, a női szépséggel (és emellett az ártatlansággal) asszociálták, ettől az időtől fogva azonban ez a szín bizonyosan a nőiség jelképévé vált. Sőt, a 18. században a (többjelentésű, de hazánkban általában pozitív szimbólumként alkalmazott) *rózsza* és a róla elnevezett szín, általánosan használt, és átvitt (*jó/szép/szépreményű/szerelmes*) jelentéssel felruházott pozitív jelzővé alakult. A 19. századtól kezdve pedig már arra is lehet – elsősorban a néprajzi szakirodalomból vett – példákat találni, hogy a *rózsaszín* szóval jelölt spektrális színmezőnek a pirosához képest önálló szimbolikai jelentést tulajdonítanak. Mindezek ellenére is, még a 19. század vége felé sem tekinthető általánosnak az, hogy a rózsaszínt a pirostól független, teljes értékű színosztályként fogják fel, azaz olyanak, mint amilyenek ma gondoljuk és tartjuk.

III. Összegezve végül a *piros* eredeti jelentésére vonatkozó eredményeimet is, írott nyelvemlékeink vizsgálata alapján a szó korábbi szemantikai mezőjére vonatkozóan két hipotézist fogalmaztam meg.

A) Az első szerint a *piros* vizuális értelme egy bizonyos, az érzékelés számára összefüggő árnyalatcsoportot fedett le, amely elsősorban világosságában és telítettségében változott, és csak kisebb mértékben színezetében: a rózsaszínes és a kissé kékbe hajló piros/bíbor színek skáláján belül mozoghatott. Körülbelül olyan árnyalatokra mondhatták, mint amilyen a következő kép a harmadik oszlopában található (a *veres/vörös* jelentése ugyanakkor mindhármát felölelte):

500	#FF5722	500	#F44336	500	#E91E63
50	#FBE9E7	50	#FFEBEE	50	#FCE4EC
100	#FFCCBC	100	#FFCDD2	100	#F8BBD0
200	#FFAB91	200	#EF9A9A	200	#F48FB1
300	#FF8A65	300	#E57373	300	#F06292
400	#FF7043	400	#EF5350	400	#EC407A
500	#FF5722	500	#F44336	500	#E91E63
600	#F4511E	600	#E53935	600	#D81B60
700	#E64A19	700	#D32F2F	700	#C2185B
800	#D84315	800	#C62828	800	#AD1457
900	#BF360C	900	#B71C1C	900	#880E4F
A100	#FF9E80	A100	#FF8A80	A100	#FF80AB
A200	#FF6E40	A200	#FF5252	A200	#FF4081
A400	#FF3D00	A400	#FF1744	A400	#F50057
A700	#D02C00	A700	#D50000	A700	#C51162

B) A második hipotézis szerint viszont a *piros* szóval mindenekelőtt a *pirosodás* folyamatának végeredményeként elért („*pírral*” telt, *piros* színt nyert) színárnyalatra utaltak, ill. átvitt értelmű pozitív jelzőként alkalmazták.

A kétféle feltételezés nem zárja ki egymást, az első ugyanis a *piros* jelentésmezőjébe foglalt spektrális színtartományt, másik viszont a vizualitáson túli jelentéselemeket helyezi előtérbe.

Közelebbről, részletesebben:

A) A korábbi nyelvészeti kutatások azt feltételezték, hogy a *rózsaszín* elnevezést eleinte a piros színtartományra vonatkoztatva használták, ezzel szemben én – jelentős számú szöveges forrásra támaszkodva – azt feltételezem, hogy ennek éppen az ellenkezője lehet igaz: eredetileg a *piros* színnévnek lehetett ’rózsaszínű’ értelme, mintsem

fordítva. Komoly közvetlen és közvetett bizonyítékok szólnak amellelt ugyanis, hogy a *piros* elsődleges (vagyis vizuális) jelentése a rózsaszín-bíbor árnyalatcsoportot fedte le. A következők támasztják alá a *piros* 'rózsaszín-bíbor' jelentését:

1. Néhány 19. századi szövegben a *piros* a következő színnevek/definíciók által lefedett vizuális mezővel azonosul:

a) a lat. *purpura* 'bíbor'; ill. (ugyanott) *bíbor*

b) a rózsavirág szirmainak „*veres*” és „*fejér*” vegyülete; azaz 'rózsaszín'

c) a „*czéklaszín*”

2. A *piros* kódexirodalmunktól kezdve három, a valóságban legtöbbször rózsaszínű tónust mutató dolog színének a megjelölésére használták: a) a rózsa; b) az arc; c) a hajnal.

3. Forrásaink a *pirost* sokszor a *rózsaszín* szinonimájaként alkalmazták, ill. emellett a valóságban bíbor színű dolgok (pl. bársony) leírásakor is gyakran esett erre a színjelzőre a régi szerzők választása. Az írott nyelvemlékekben a *piros*, a *rózsa(szín)*, a *bársony(szín)* és a *bíbor(szín)* (vagy a ruházat kontextusában feltehetőleg a *bíbor* helyett használt *királysín*) szavakat könnyen variálták egymással. Ezen felül a *bíbor* szó gyakran kapcsolódott össze a *piros* leggyakoribb kontextusát képező rózsával, hajnallal, arccal, valamint a – valós színezetében a fokális piroshoz közelítő – vérrel is („*piros/bíbor vér*”). Ami azonban a *bíbor* (sőt olykor a *rózsaszín(ű)*!) jelzővel ellátott „vérről” szóló adatokat illeti, véleményem szerint ezek feltűnése egyrészt a vérhez és a rózsához kötődő szimbolikából fakadhat, másrészt összefüggésben lehet a költői nyelv szabadságához lehet közük, vagyis nem (vagy nem feltétlenül) a vér tényleges tónusával állnak kapcsolatban.

4. A *piros* a rózsaszín-bíbor színtartományon belül ingadozó drágakő, a „*rubin(t)*”, továbbá a (rózsaszínes vagy inkább narancspiros?) nemes korallból készült „*k(a)lárís*” nyaklánc színjelzőjeként is előfordult korábban számos alkalommal.

5. A *piros* gyakran tűnik fel olyan régi felsorolásokban, amelyekben a szerzők a világos rózsaszínnel kezdődő, majd fokozatosan élénkebbé váló, ill. sötétedő kékbe hajló pirosas árnyalatokat igyekeztek különböző pontosító színmegjelölésekkel azonosítani. Gyakori például a különböző szőlőfajtákat jellemző árnyalatok megnevezésében, sőt – külön erre a kérdésre fókuszáló vizsgálataim szerint – a *piros* egykori 'rózsaszín-bíbor' jelentése állhat annak háttérében is, hogy a 19. századi szőlészeti szakcikkekben a szőlő három nagy színcsoportja közül (fehér, rózsaszín, kék/fekete) a rózsaszínűeket következetesen a *piros* névvel jelölték, nem pedig a tudományos írásokban akkor szinte még egyeduralkodó *veres/vörös* színnévvél.

6. A festékek közül (legalábbis a 19. században) gyakran kifejezetten azokhoz kapcsolódott a *piros*, amelyekkel – páctól, adalékanyagoktól vagy a festési eljárástól függően – a rózsaszín és a kissé kékbe hajló sötétpiros közti árnyalatokat lehetett színezni, így a kermeszre utaló *karmazsin*, a kosenilre utaló *kármin*, ill. a vörösfákra utaló *berzseny* névhez. (De ugyanígy a *piros* rokonának tekinthető a szintén kissé kékbe hajló pirosas színre utaló *amaránt* és *bordó* is).

B) Ami a *piros* korai értelmére vonatkozó második hipotézist illeti, ennek valószínűsége mellett elsősorban az szól, hogy vannak olyan írott források, ahol a *piros* szót nem lehet egyszerű, semleges színjelzőként értelmezni. Az ételek (a *pirosra* sült hús, kenyér stb.) és a gyümölcsök (az érett alma, körte stb.) mindenekelőtt azért kaphatták

meg ezt a jelzőt, mert a tűz és a napfény melegére bekövetkező *pirosodáshoz/piruláshoz* kezdetektől fogva a *piros* szót kötjük. Az etimológiai kutatások szerint a *pir-* szótő a sütetést kísérő pattogó hangot utánozza, az ebből származtatható *piros* melléknév pedig a sütés/sülés nyomán hátramaradó barnás tónusra utalhatott. A szó 'barna' jelentése azonban a gyümölcsök, a rózsa, az arc, a hajnal és a vér kapcsán nem igazolható, ilyen jelentéssel az általam áttekintett forrásokban az ételeken kívül legfeljebb a *piros(pej)* ló tekintetében számolhatunk. Ennek ellenére nyelvünkben (máig vagy újra?) léteznek olyan dialektusok, amelyekben a *piros* jelentésmezeje a barna, ill. a barnásvörös szín irányába is kiterjed.

C) Akadnak olyan források is, amelyek esetében azonban teljesen el lehet tekinteni a *piros* elsődleges (vizuális) jelentésétől/jelentéseitől. Sok esetben a *piros* – véleményem szerint – kizárólag azért bukkan fel, mert ez a jelző nyomatékos – olykor bizonyíthatóan meghatározó szerepű – átvitt értelemmel is bír. Éppen ezért egyes szövegek értelmezésénél a *piros* másodlagos 'szép, jó, egészséges stb.' jelentése tűnik mérvadónak (pl. „*piros nevetés*”); részben talán a vér kapcsán is ez a helyzet, hiszen a „*piros vér*” a nemes célért kiontott, pozitív konnotációjú vérré éppúgy utalhat, mint az egészséges, az embereket éltető – cseppfolyós állagú – vérré. (Természetesen amellet, hogy az artériás vér mély – meggyléhez hasonló – színe a rózsaszín-bíbor fokozat legsötétebb tagját, azaz a *piros* szó alatt értett tartomány legsötétebb, kékbe hajló piros árnyalatát is képviselheti.)

D) Végeredményben az általam vizsgált korpuszokban a *piros* szónak számos legalább ötféle használati módja mutatható ki. Az első három megegyezik egymással abban, hogy bennük a *pirost* elsősorban vizuális azonosítás céljából alkalmazzák, a különbség csupán abban a szintartományban mutatkozik, amelyre ezt a szót használják. A 19. század közepéig ezzel a színelnevezéssel jelölték tehát:

1. a rózsaszín-bíbor szintartományt
2. a sült („*pirított*”) ételek, ill. a lovak barnásvörös tónusát
3. a teljes piros kategóriát is (azokban a 19. századtól gyakorivá váló esetekben, amikor a *veres/vörös* szinonimájaként alkalmazták ezt a szót)

A *piros* másodlagos jelentései, konnotációi kerülnek előtérbe,

4. a napfény melegére történő *pirosodás* vagy a *pirulás* (érés) bekövetkezésének hangsúlyozására, vagy amikor
5. a pozitív színben feltüntetni kívánt tárgy/fogalom jó, szép, finom, kívánatos stb. voltára akarják irányítani a figyelmet.

Mint minden tudományos vizsgálat, jelen doktori értekezés is egy folyamatban lévő kutatás egyik állomása, bizonyos kérdéseket (remélhetőleg) megold, lezár, egyben új kérdéseket is vet fel. A *veres/vörös*, *piros* és *rózsaszín* színnevek használatának és jelentésének jelenére és múltjára vonatkozóan számos kérdés tisztázatlan maradt. Kizárólag a szöveges emléktanyag vizsgálatára támaszkodva azonban nem is mindig nyílik lehetőség bizonyos kérdéseknek a fenti hipotéziseknél nagyobb valószínűséggel történő megválaszolására. A történeti jelentésváltozás a fentieknél is részletesebb felderítésének a kulcsa – meggyőződésem szerint – a vizsgálati módszer további finomításában rejlik. Az emberek elméjében létező kognitív színekategóriáknak a jelenleginél is egzaktabb felmérése, ill. a színnevek mai vizuális szemantikájának a vizsgálata pedig a színmintákkal történő terepkutatási módszerek továbbfejlesztésén fog múlni. Ez azonban már a jövőbeni kutatások feladata lesz.

MELLÉKLET I.

SZÍNMINTÁS GYŰJTÉS

A színlapok csoportokba rendeztetése
(Kupuszina 2010)

KÉRDŐÍV

(határon túli magyarok esetében:)

Magyaros kontra romános/szerbes stb. színek

1. Színhasználat az anyagi kultúrában

A ház, az udvar és a lakásbelső színei:

Milyen színűek voltak a kerítések régen?

Milyen színű virágokat ültettek a kiskertbe?

Melyik tulipánt/rózsát/muskátlit kedvelték/kedvelik?

Milyen színűek voltak a lovaskocsik?

Milyenek voltak a házak kívülről?

Milyen volt a falfestés?

Milyen színűek voltak az ajtók és az ablakok?

Milyen függönyök voltak?

Milyen színűek voltak a bútorok?

Milyenek voltak az ágyterítők, díszpárnák, paplanhuzatok és párnahuzatok?

Milyen asztalterítőket, konyharuhákat, törölközőket használtak?

Milyen falvédőt és szőnyeget használtak?

Viselet, öltözködés:

a leginkább kedvelt ruhaszín

női színek kontra férfiszínek

fiatalos színek kontra öreges színek

hétköznapi viselet színei kontra ünnepi viselet színei

szegények viselete kontra gazdagok viselete a színek szempontjából

csupa fehér kontra csupa fekete ruházat

helyi viselet kontra szomszéd falvak viselete

egyszínű kontra tarka

sötét alj kontra világos felsőruházat

Milyen ruhákat adtak a csecsemőkre, gyerekekre?

Pólya színe?

Hogyan különböztették meg a kislányokat és a kisfiúkat?

Milyen alsó és felsőruhát viseltek a lányok/asszonyok/idősek?

Milyen színűek a kötények?

Milyen színű nagykendőket/kardigánokat/kabátokat viseltek télen?

Milyen volt a női fejviselet?

Női haj- és fejviseletben kedvelt szín?

Hajszalagból melyik hajszínhez melyik szín?

Fejkendőszínből kinek mi áll jól?

Milyen harisnyákat és lábbeliket hordtak?

Milyen a legények, a házasemberek és az idős férfiak viselete?
Milyen kalapokat hordtak? Hogyan díszítették azokat?

Az emberélet fordulójának színei:

Keresztelőn a csecsemő ruhája, keresztelői takarójának a színe?

Első áldozók, bér mátkozók/konfirmálók viselete
Viselet eljegyzéskor
Eljegyzési ajándékok

Milyen a menyasszony és vőlegény viselete az esküvőn és a lakodalomban?
Hányszor öltöznek át, milyen színűek a különböző ruhák?
Esküvői fejdísz, cipő és a menyasszony csokrának a színe?
Milyen a nyoszolyólányok/koszorúslányok viselete és csokra?
Milyen az esküvői vendégek/násznép öltözete, kitűzője?
Van olyan szín, amelyben nem illik megjelenni esküvőn?
Esküvői kellékek (pl. vőfélybot) díszítése?

Milyen színben gyászol a közeli és nem közeli hozzátartozó?
Milyen ruhában mennek a temetésre?
Van olyan szín, amelyben nem illik megjelenni temetésen?
Milyen ruhát adnak a halottra?
Milyen színű a koporsó?
Milyen színű a fejfa/sírkő?
Milyen színű temetési koszorút és csokrot visznek temetésre?

Naptári ünnepek színei:

Hogyan díszítik fel a templomot ünnepekre?
Milyen színű a pap öltözéke ünnepen?
Milyen a Mária lányok viselete?
Milyen színű húsvéti tojásokat festettek?
Milyen színű karácsonyfadíszeket használtak?
Milyen szaloncukrok voltak korábban?

2. Milyen színe van?

nap, hold, csillagok

róka
tehén
tyúk
macska

alma
hagyma
répa
krumpli

cékla
reték
szilva
alma
dió
kukorica
kukoricacsutka
rozsa
szárított dohánylevél
kenyér héja

vér
hús
tüdő

tojás
hagymahéjjal festett tojás

rózsa
ibolya
orgona
krizantém

borok

arany
ezüst

Társítható-e szín...

a nappalhoz és az éjszakához?
az élethez és a halálhoz?
a vidámsághoz és a szomorúsághoz
az évszakokhoz?
a pokolhoz és a mennyországhoz?
Szűz Máriához és Jézus Krisztushoz?
az ördögökhöz és az angyalokhoz?
a vízhez, a földhöz, a tűzhöz és a levegőhöz?

MELLÉKLET III.

VIZUÁLIS SEGÉDESZKÖZÖK I.

Harmincöt Munsell színminta a színek megneveztetésének feladatához (2 fotó)

Ugyanezek a színminták terepen, alkalmazás közben (2 fotó)

VIZUÁLIS SEGÉDESZKÖZÖK II.

Munsell színminták a színcsoportosítás feladathoz (1 fotó)

VIZUÁLIS SEGÉDESZKÖZÖK III.

Rózsaszín-lila színtáblák (2 fotó)

5. ADT = Arcanum Digitális Tudománytár

<https://www.arcanum.hu/hu/adt/>

The screenshot shows the homepage of the Arcanum Digitális Tudománytár. The header features the Arcanum logo and navigation links for 'Hétköznap', 'Adatbázisok', 'Technológiák', and 'Egyéb'. The main banner displays 'Arcanum Digitális Tudománytár' in large white text against a blue background with a stylized 'A' logo. Below the banner, there are several informational sections:

- Mit nyújtunk?** A section explaining the ADT's role in digitizing and providing access to historical documents and books.
- 17 128 285 oldal** A statistic indicating the total number of pages available in the digital archive.
- Teljes szövegű keresés** A search section highlighting the full-text search capabilities across various historical documents.

At the bottom, there are two buttons: 'Tovább az adatbázisokhoz' and 'Ingyenes letöltés'. A quote at the bottom reads: "Nincs, én nem vagyok egy digitál-virtuális, de elég jól elboldogulok!" and "Köszönöm a támogatást és az érdeklődést az ADT-vel kapcsolatban!".

6. Real-J = az MTA Könyvtárának Repoitóriuma

<http://real-j.mtak.hu/>

The screenshot shows the homepage of the REAL-J website, which is the repository of the MTA Library. The header includes the REAL-J logo and navigation links for 'Közlekedés', 'Információ', 'Hírek', 'Könyvtár', 'Szolgáltatások', and 'Könyvtárak'. The main content area features the title 'REAL-J - az MTA Könyvtárának Repoitóriuma' and a brief description of the repository's purpose. Below the title, there are several sections:

- Leírás** A section providing a detailed description of the repository's content and access policies.
- Keresés a repozitóriumban** A search section allowing users to find specific documents or publications within the repository.
- Információ a REAL-J-ről** A section providing general information about the repository, including its history and contact details.

The footer contains the text: "A REAL-J támogatja az OAI 2.0 protokoll szerinti leírásokat az alábbi alap URI-errel: <http://real-j.mtak.hu/oai/2002>".

Néhány természetes eredetű piros/vörös festékanyag

Alkanna: Homoki báránypirosító (*Alkanna tinctoria*), (korábban „festő atrac(z)él” *Anchusa tinctoria*). Régi magyar nevei: *báránypirosító, piros ökörnyelv, veres vadökörnyelv, piritófű, pirosítógyökér, vörösgyökér, homoki pirosító* stb.¹⁶³⁸ A növény „báránypirosító” neve abból a gyakorlatból ered, hogy az alföldi pásztorok a bárányok szőrét tulajdonosuk jelzésére (tulajdonjegyként) ezzel dörzsölték be.¹⁶³⁹ Az „alkannin nevű vörös festékanyag” a növény gyökerében, a „pirosasbarna” gyökérhéjban található.¹⁶⁴⁰ Már a görögök és a rómaiak is ismerték, elsősorban – pácfól függően – piros vagy lilás színt festettek vele.¹⁶⁴¹ E növény megfelelője a latin nyelvben az *anchusa* volt.¹⁶⁴² A 18. században „fát, gyapjút, viaszszat, sőt az aszszonyok az ábrázatjokat festik véle.”¹⁶⁴³ Ezen felül „olajok és hajkenőcsök megfestésére, továbbá lakkfestékek előállítására és gyapotfestésre használták.”¹⁶⁴⁴ Törökországban gyapjút is festettek vele, a pácolatlan gyapjút „barnáslilán”, a timsóval pácoltat „vörösesbarnán” festette.¹⁶⁴⁵ Brunello szerint kivonatával selymet is lehet festeni, barnáspirosat ónkloriddal, kékes színt ólomacetáttal, ill. mély ibolyát vaskloriddal.¹⁶⁴⁶ Hazánkban egykor nemcsak pirosas, hanem lilás színt is festettek az alkannával,¹⁶⁴⁷ éppen ezért a vele festett fonalak, textilek összetéveszthetők a bíbortetvekkkel festett anyagokkal.¹⁶⁴⁸

Alkőrmös: Amerikai alkőrmös vagy amerikai karmazsinbogyó (*Phytolacca americana/decandra* L.) Régi magyar nevei: *berzsen, berzsen vérfürt, festőszőlő, skarlátbáb*.¹⁶⁴⁹ A „skarlátbáb” név onnan ered, hogy a kermesztetvekből nyert „skarlátszínhez” hasonló színezék nyerhető belőle. Az észak-amerikai indiánok gyökerét és leveles szárát használták (lilás-barnás) színezőként.¹⁶⁵⁰ Egyes hazai vélemények szerint az alkőrmössel azonosított „kermesz bogyók” már „sumér és akkád forrásokból ismeretesek.”¹⁶⁵¹ Ez a feltételezés ugyanakkor összeegyeztethetetlen azzal, hogy ez a növény csupán az Újvilág felfedezésével került Európába. Hazánkban Veszelszki Antal 18. század végi botanikai művében a bogyók sötétpiros-bordós levét említi színezőként, annak pl. tintaként és

¹⁶³⁸ VÖRÖS 2008, 434.

¹⁶³⁹ BÁLINT 1976, 484.

¹⁶⁴⁰ DARVAS–MAGYARY-KOSSA 1925, 106. ill. HOFFMANN-WAGNER 1902, 32.

¹⁶⁴¹ BRUNELLO 1973, 462.

¹⁶⁴² BARTAL 1915, 537.; FORBES 1964, 103.

¹⁶⁴³ Veszelszki: ErMezGy 54.

¹⁶⁴⁴ RÓZSA 1902, 109.

¹⁶⁴⁵ ADORJÁN [1987] 18.

¹⁶⁴⁶ BRUNELLO 1973, 329.

¹⁶⁴⁷ GYÖRFFY 1983, 178. Vö. „Az alkanna *bíborvörös* festék” (N. n. 1908, 232).

¹⁶⁴⁸ Ld. SZŐKE–TIMÁRNÉ BALÁZSY 1995, 256. 18. számú lábjegyzet

¹⁶⁴⁹ Romy K.: *Jegyzéke... i. m.* 322.

¹⁶⁵⁰ KEMENDI 1989, 36-37.

¹⁶⁵¹ ENDREI–HAJNAL 1958, 456.

borfestőként való használatára utal.¹⁶⁵² Korábban textil- és bőrfestésre alkalmas vörös festéket is készítettek belőle. „A kosenilre emlékeztető” szint kap az alkörmöstől a timsóval pácolt gyapjú.¹⁶⁵³ A hazai paraszti gyakorlatban a festőbuzérral együtt is alkalmazták fonalak festésére.¹⁶⁵⁴ Bár bogyója mérgező, mégis szörpöt készítettek belőle,¹⁶⁵⁵ ill. ételfestékként és – mint említettük – borszínezékként is használták.

Atracél Ld. Alkanna

Berzseny Ld. Vörösfák

Báránypirosító Ld. Alkanna

Bíborcsiga: Többféle bíborcsigafaj létezik, ezek közül kettő játszott fontos szerepet az ókori bíborfestésben: az iszaplakó tüskés bíborcsiga (*Bolinus brandaris* L.), a tengerfenék szikláin élő sávós bíborcsiga (*Hexaplex trunculus* L.), előbbiből inkább pirosabb, utóbbiból inkább kékesebb bíborszín nyerhető.¹⁶⁵⁶ Ezeket a mai Palesztina tengerpartján (Türoszban, Szidónban) élve gyűjtötték, hogy sötétszínű mirigyváladékuk ne vesszen kárba. Ebből készült ugyanis –bonyolult, máig sem teljesen ismert eljárások – révén a bíborfesték (amely tulajdonképpen nem festék, hanem csupán színezék).¹⁶⁵⁷ Rengeteg csiga (1 gramm festékanyaghoz kb. nyolc ezer),¹⁶⁵⁸ ill. idő- és munkaigényes eljárás szükségeltetett a színezék előállításához. A számos erre vonatkozó kutatás ellenére még mindig sok rejtély lengi körül az antik bíborfestést.¹⁶⁵⁹ Brunello (1973) vizsgálatai szerint a *purpurarii/carinae* névvel illetett kelmefestők¹⁶⁶⁰ foglalkoztak a bíborfestéssel, a bíbor-lila szín számos változatát készítették: *purpura hyacinta*, *amethystina*, ill. *ianthina* (a görög *ion* 'ibolya' szóból). Fényes pirosas bíbor szín volt a nagyon keresett türoszi szín, amelyet vagy *blatta/oxyblatta* (a görög *blatta* 'alvadtvérszín' szóból) vagy *tyria* néven ismertek.¹⁶⁶¹ Ugyanakkor szerinte az antik

¹⁶⁵² Veszelszki: ErMezGy 159.

¹⁶⁵³ ADORJÁN [1987] 42.

¹⁶⁵⁴ GYÖRFFY 1983, 177.

¹⁶⁵⁵ *syrupus alkermes* (Wagner: MKözhg 168).

¹⁶⁵⁶ STRUCKMEIER 2011, 170. Vö. „Előbbiből lilás-piros, utóbbiból kékeslila szín nyerhető” – állítja a római kori viseletek bíbor színét jól ismerő magyar régész (P. SZEÖKE 2003, 23. Kiemelés tőlem).

¹⁶⁵⁷ FINLAY 2004, 369.

¹⁶⁵⁸ SZKSZAI 2005, 25.

¹⁶⁵⁹ PASTOUREAU 2017, 42. Bár a világon főként vegyészekből álló hatalmas kutatógárda vizsgálta már (a 19. századtól kezdve) azt a kérdést (ld. BASKAI 1944, 150), hogy pontosan mi a kémiai összetétele a türoszi bíbornak (*tyrian purple*), máig sem jutottak dűlőre e kérdésben, és abban, hogy miként nézhetett ki az ókori bíbor szín. Napjainkig nem sikerült pontosan rekonstruálni, hogy eredetileg milyen eljárásokkal (főként milyen segédanyagokkal) festették a különböző textileket. Pontosabban azt, hogy milyen körülmények között és milyen pácokkal fixálták a bíborcsigák színezékét a textileken. A helyzetet az is bonyolítja, hogy a bíborcsigák nedvében található vegyi képletek rendkívül könnyen variálódnak és rendkívül érzékenyek a külső körülményekre pl. napfényre, hőre stb., ezzel összefüggésben nagyon könnyen változik az aktuális színezetük. (Ehhez a problematikához ld. még ZENTGRAF–IMMING–IMHOF 2000, HEDRICK–WONG 2013).

¹⁶⁶⁰ A kermesszel festők neve: *coccinari*, a sáfrányos szeklicével festők: *flammarii* stb. (ld. PASTOUREAU 2017, 39).

¹⁶⁶¹ Vö. A latin „költőknél az egyszerű *murex* [’kagyló’] is jelentheti a bíbort, habár azok többnyire az általánosabb *fucus* szót használják a bíbor jelzésére; a késői császári korban a *blatta* szó is előfordul a bíborra nézve” (PRUZSINSZKY 1902). Ezek közül a *fucus* az orseille-t (ld. ezen melléklet azonos címszavát) is jelölhette (ld. LatSz *fucus*, *fucinus*).

bíbornak négy típusa is elkülöníthető: 1. a *inathina* (Türoszból), 2. a lilásrózsaszín, 3. a mályva, 4. a sáfrány = 'kartamin-rózsaszín'?¹⁶⁶² színű. Ezekhez azonban nem feltétlenül csupán a csigák váladékát használták, hanem adhattak hozzá kermeszt, orseille-t, sáfrányt vagy más növényi festőszert is.¹⁶⁶³ Más vélemények szerint azonban nehéz bármit határozottan állítani, mert a bíborhoz kapcsolódó eljárások időről-időre, tájról-tájra, sőt akár festőműhelyről-festőműhelyre változhattak, ill. a bíborfestéssel festett színt az is nagyban befolyásolta, hogy épp milyen árnyalatot követelt az aktuális divat. Pastoureau szerint a bíborfestés végeredményeként a piros, a rózsaszín, a mályva, a lila és a fekete közül bármelyik szín elképzelhető (ill. szerinte épp olyan változatosság jellemezte az antik bíbor árnyalatokat, mint az azokkal kapcsolatos szókészletet).¹⁶⁶⁴ Amit biztosan tudunk, hogy ezt a festőanyagot elsősorban gyapjú- és selyemfestésre használták, ritkán alkalmazták pamuton, lent azonban sohasem festettek vele.¹⁶⁶⁵ Szépségéből és drágaságából adódóan az előkelők viseletéhez kapcsolódott, értékességét pl. jól mutatja, hogy a türoszi bíborral festett gyapjú ára a Kr. e. 2. században tizenötször-hússzor annyiba került, mint a festetlen.¹⁶⁶⁶ A bíborcsigával való festés legkésőbb Konstantinápoly 1453-as bevételéig maradt fenn, „a bíborfestés mint kivesző iparág utolsó említése” 1165-ből való.¹⁶⁶⁷

Bíbortetű Ld. Kosenil és Kermesz

Brazilfa Ld. Vörösfák

Buzér Ld. Festőbuzér

Cochenille Ld. Kosenil

Cinóber: A természetben megtalálható cinóber voltaképpen „kristályos állapotú higanyszulfid”, de van mesterségesen előállított változata is.¹⁶⁶⁸ (Az angol nyelvben mind a *minium*, mind a *vermilion* is jelölheti ezt a festékanyagot). Már az ókori görögök is használták, *cinnabaris*-nak nevezték. „A rómaiak a cinóberüket az ókori világ legnagyobb higanybányájából nyerték, a hispániai Almadénből. Kétezer év múltán még mindig ez (...) a bánya a legtermelékenyebb a világon.”¹⁶⁶⁹ Hazánkban a 18-19. században Rozsnyó és Szlana környékén bányásztak cinóbert, erről Goethe híres színtanában (1810) a következőket írta: „A legjobb magyar cinóberből, mely a legtisztább sárgászöröset adja, a hollandok oly festéket készítenek...”¹⁶⁷⁰ A kínaiak is előszeretettel használták pl. pergameneken kiemelő

¹⁶⁶² A kartaminhoz ld. ezen melléklet *sáfrány* szócikkét. Azért tettem ide kérdőjelet, mert Pastoureau szerint a sáfrányos szeklicéből készíthető rózsaszínt a görögök és rómaiak még nem ismerték (2017, 37).

¹⁶⁶³ BRUNELLO 1973, 104-105.

¹⁶⁶⁴ PASTOUREAU 2017, 42. 197. 53. lábjegyzet

¹⁶⁶⁵ PASTOUREAU 2017, 197 54. lábjegyzet. Bizonyosan azzal is összefüggésben, hogy a lenből szótt anyag „nehezen festhető, ezért főként fehérített vagy természetes állapotban használták” (LÁSZLÓ 1983, 293).

¹⁶⁶⁶ PASTOUREAU 2017, 42.

¹⁶⁶⁷ FINLAY 2004, 353. Tudelai Benjámint ekkor jegyzi le, hogy „a thébai zsidó közösség selyemruhák és bíbor gyártásáról híres” (Uo).

¹⁶⁶⁸ SZÖNYI 1957, 48.

¹⁶⁶⁹ FINLAY 2004, 167.

¹⁶⁷⁰ A mondat így folytatódik: „melyet vermillionnak neveznek. Ez is csupán a cinóbernek egy árnyalata, ami azonban közelít a bíborszínhez [nál a bíborszín jelentése tiszta piros], és vélhetően alkáliákkal próbálják közelebb vinni a kulminációhoz” (Ld. GOETHE 2010, 66).

színként.¹⁶⁷¹ Az ókorban még a természetes, nyers állapotú cinóbert, a középkorban viszont inkább már a finomított változatot használták: „a kénnel elegyített tisztított higanyt.”¹⁶⁷² Bármelyik alkimista képes volt ezt a festékanyagot ebből a két anyagból (kén, higany) előállítani.¹⁶⁷³ Mesterséges úton kétféle eljárással készíthető: nedvessel és száraz módon, előbbi világosabb-melegebb, utóbbi sötétebb-hidegebb tónust eredményez.¹⁶⁷⁴ A cinóber mérgező, ráadásul napfény hatására kissé feketedik, ennek ellenére sokáig nélkülözhetetlen volt, mivel a festészetben évszázadokon, (sőt évezredek) át nem akadt jobb/szebb piros szín ennél.¹⁶⁷⁵ Még a huszadikban is használták, pl. – a nyomdaiparban használt – vörös lakkfestékek „tüzesebbé és világosabbá tételére.”¹⁶⁷⁶

Fernambuk: Ld. Vörösfák

Festőbuzér: *Rubia Tinctorum*. Elnevezése még: *festőfű*, *buzér(fű)*, *pirosító gyökér/fű*, *pirítófű*, *(veres) festőgyökér*, *pirosító/festő buzér*, *fabrálófű*, *erdei mester*,¹⁶⁷⁷ *pu(z)sér*, *buvér*, *krappgyökér*, *Farberröthe* stb. A buzérgyökérből előállított vörös a legrégebb növényi eredetű piros festék. Már korai kínai, óegyiptomi, föníciai források is említetik a használatát.¹⁶⁷⁸ A görögök *eritrodanon*, a rómaiak *rubia* névvel illették,¹⁶⁷⁹ „a középkorban *verancia* vagy *varancia* néven ismerték.”¹⁶⁸⁰ Ennek a festőnövénynek a ruházat színessé tételében volt a legnagyobb szerepe, a feltételezések szerint a középkorban elsősorban „vörös, téglavörös és barnás árnyalatokat festettek” vele.¹⁶⁸¹ Már az ókori Rómában külön kelmefestők foglalkoztak a buzérral való festéssel (*sandicinii*),¹⁶⁸² a 12-13. században megalakult „kelmefestőcéhek” szintén „festésfajták szerint tagozódtak.”¹⁶⁸³ A törököknél is léteztek buzérra specializálódott kelmefestők.¹⁶⁸⁴ Bonyolult festési eljárással (huszonhat lépésből álló folyamat révén),¹⁶⁸⁵ gyapoton készült az ún. *törökvörös*, amely egy „rendkívül élénk s

¹⁶⁷¹ GREENFIELD 2006, 13. Keleti jelentőségéről tanúskodik a következő kínai szólás: „Ha nem elegendő a cinóber, jó lesz a vörösföld is.” Ennek értelme annyit tesz, mint: „Ha nincs ló, jó a szamár is” (SZEMERKÉNYI 2011, 239)

¹⁶⁷² FINLAY 2004, 168-169. „Egy rész apróra törött kénből és két rész higanyból készül, hevítéssel (üvegpalackban, agyaggal körülatasztva és lefojtva hevítették)” (LUKÁCS 2011, 146).

¹⁶⁷³ SZIKSZAI 2005, 24.

¹⁶⁷⁴ SZŐNYI 1957, 48. Ezzel függ össze, hogy a 19. század végi kínai cinóber árnyalatában nem egyezik meg az európaival, mivel míg ez utóbbi sárgás-, addig a keleti inkább kékespiros („karmazsin-vörösbe hajló színű”) (N. n. 1908, 230).

¹⁶⁷⁵ GREENFIELD 2006, 13. Vö. SZŐNYI 1957, 47.

¹⁶⁷⁶ N. n. 1908, 230.

¹⁶⁷⁷ VÖRÖS 2008, 434.

¹⁶⁷⁸ KEMENDI 1989, 18. MAKKAY 1994, 88.

¹⁶⁷⁹ MAKKAY 1994, 88.

¹⁶⁸⁰ PalLex „Természetes festőanyagok” szócikk, ill. FORBES 1964, 103.

¹⁶⁸¹ KEMENDI 1989, 20-21 oldal közötti, számozatlan színes oldalak egyikén.

¹⁶⁸² PASTOUREAU 2017, 39. (Bár ehelyütt Pastoureaux Brunello-t jelöli meg forrásul, az általa idézett szövegrészben nem található meg a buzérral festett kelmefestők neve: a *sandicinii*, csupán a más festőanyagokat felhasználóké. Ld. BRUNELLO 1973, 104).

¹⁶⁸³ LÁSZLÓ 1983, 296.

¹⁶⁸⁴ GYÖRFFY 1983, 176.

¹⁶⁸⁵ SZIKSZAI 2005, 24. Vö. A törökvörös (Turkey red) színt a festőbuzér színezéke „komplikált pácolási eljárással adta” (TIMÁR-BALÁZSY 2002, 50. Ennek leírását ld. a RévLex törökveres (XVIII. 426-427.) szócikkénél, ill. ENDREI 1989, 30.

felettebb tartós” szín,¹⁶⁸⁶ olyannyira időtálló, hogy pl. „a perzsa, török, kaukázusi szőnyegek több száz éven keresztül megtartotta fényességét.”¹⁶⁸⁷ (Bár a legtöbb helyen azt írják, hogy a törökvörös egy „erős, tüzes” szín volt,¹⁶⁸⁸ pontos színezete nem biztos, hogy fokális (tipikus) pirosnak felelt meg.)¹⁶⁸⁹ E festék receptjét, mivel azt a törökök titokban tartották, a francia kelmefestők csupán a 18. században fedték fel.¹⁶⁹⁰ A reneszánsz festők, közülük is leginkább „Tiziano buzérgyökérből állított elő hamuzsírral és timsóval a rózsaszínűtől a legmélyebb pirosig változó lakkokat. Ezt krapplakk néven ismerik.”¹⁶⁹¹ A *krapp* szó a 17. századi Hollandiából származik, ők nevezték a gyökér legbelső rétegének őrölt, por alakú változatát így.¹⁶⁹² (A buzérgyökér tisztogatása közben levált, majd megőrölt rostokat is színezőanyagként alkalmazták, ezt a „mull vagy mullkrapp” név jelölte.)¹⁶⁹³ A buzér gyökerében található ugyanis a fő festőanyag: az alizarin, de „emellett purpuroxantint, purpurint, rubiadint, pseudopurpurint és purpurozanthicarbonsavat is tartalmaz.”¹⁶⁹⁴ A középkorban elsősorban Nagy Károly birodalmában nemesítették, természetették, ill. dolgozták fel, majd a 16-17. századra Hollandia vált e növény fő termelőjévé.¹⁶⁹⁵ Később inkább keleten természetnek sok buzért, az 1700-as években már Törökország fedezi „a világ festőbuzér-szükségletének 2/3-ad részét.”¹⁶⁹⁶ A buzérgyökér egészben vagy őrleményként hordókba taposva került forgalomba. Mivel a színe őrölt alakban sárgászöld vagy barnászöld színű, éppen ezért téglaporról, okkerrel vagy homokkal hamisították.¹⁶⁹⁷ Bár 1869-ben sikerült előállítani mesterségesen alizarint,¹⁶⁹⁸ e festőnövény mégsem merült teljesen feledésbe. A 19. század végén még hazánkban is (pl. a Bánságban) termelték, ekkortájt azonban a legjobb minőségű „a levantei vagy török buzér” volt, amely Szíriában, Kis-Ázsiában, Görögországban nőtt, és amelyet őrölt állapotban ládába vagy bálákba csomagolva (*alizari* vagy *lizari* néven) értékesítettek. (Az európaiak közül az avignoni vagy francia buzér volt a legjobb).¹⁶⁹⁹ Napjainkban is használják ezt a festéket pl. Törökországban szőnyegek (elsősorban Nyugat- és Közép-Anatóliában).¹⁷⁰⁰ Ezen felül manapság is készül eredeti „buzér-rózsaszín”

¹⁶⁸⁶ Az 1857-es *Képes Kalendáriumból* idézi: KEMENDI 1989, 50.

¹⁶⁸⁷ KEMENDI 1989, 50.

¹⁶⁸⁸ PI. SZIKSZAI 2005, 24.

¹⁶⁸⁹ Talán kissé kevert (barnás?)piros lehetett, legalábbis erre utal, hogy – ha hitetünk a 20. század elején a *Grafikai Szemlében* írtaknak – a téglavörös színű miniumot szintén „török vörös”, (ill. „török minium”) névvel illették (N. n. 1908, 230).

¹⁶⁹⁰ BARTHA 1993.

¹⁶⁹¹ KEMENDI 1989, 14. Földvári Melinda érthetően megfogalmazta a textilhez használt festőlé és festőművészek által használt lakkok közti különbséget, ezért őt idézem: „A szerves (növényi, állati) eredetű anyagokból színes levét főznek, amivel textilt lehet festeni (...) Ahhoz, hogy a léből kenhető állagú festéket nyerjenek »kicsapatják«, v. más néven: lakkosítják. Ez azt jelenti, hogy a színes levét valamilyen szilárd, porszerű szubsztrátumra (hordozóanyagra) öntik, ami beszívja azt. A szubsztrátum lehet fehér pigment, krétapor, timsó, különféle fémok stb. Így készül (...) a szerves eredetű kárminlakk, karmazsinlakk, buzérlakk” (FÖLDVÁRI 2018).

¹⁶⁹² FINLAY 2004, 188.

¹⁶⁹³ N. n. 1908, 232.

¹⁶⁹⁴ HAJNAL 1981, 108.

¹⁶⁹⁵ MAKKAY 1994, 88.; LÁSZLÓ 1983, 295.

¹⁶⁹⁶ BARTHA 1993.

¹⁶⁹⁷ N. n. 1908, 232.

¹⁶⁹⁸ BARTAL 1915, 539. FINLAY 2004, 192. Az antracénből előállított mesterséges alizarinfestéket a 19. század végén „narancsszínű tészta” alakban forgalmazták (GERSTER 1888, 170).

¹⁶⁹⁹ N. n. 1908, 232.

¹⁷⁰⁰ ÖKRÖSNÉ BARTHA 1993, 395.

vízfesték.¹⁷⁰¹ Korábban könyvek festésére is használták,¹⁷⁰² főleg azonban gyapjút, bőroket és szöveteket festettek vele. (A törökök gyapjűfestésre, nem csak a gyökerét, hanem a kergét és leveleit is használták, de ezek nem vöröses színt adtak, hanem sárgás tónusokat).¹⁷⁰³ A vele festett szövetek színtartósága kifejezetten jó.¹⁷⁰⁴ Textileken csupán páccal alkalmazható, de különböző pácokkal másféle pirosas (ill. barnás, lilás) érték el vele.¹⁷⁰⁵

Henna: *Lawsonia inermis*. Virágos cserje, amelynek elsősorban a levele színező hatású, „sárga vörössárga vagy vörös színt” ad.¹⁷⁰⁶ Afrika szubtrópusi részein, Dél-Ázsiában őshonos. Már az óegyiptomiaknál is nagyra értékelt festőnövény.¹⁷⁰⁷ A héberek *kopher*, ógörögök *kupros* néven ismerték, a latin nyelvben a *cyprus* szó jelölte.¹⁷⁰⁸ Felhasználására vonatkozóan Magyary-Kossa Gyula részletes összefoglalását (1931) idézzük: „a növényt *hennának* vagy *alhennának* (*alhinna*) nevezik az arabok s hogy használata ősrégi, azt az egyiptomi múmiák festett részei is bizonyítják.¹⁷⁰⁹ Úgy látszik, hogy manapság Európában csak az albán nők használják kozmetikus célokra, ellenben a török hódoltság idején a bosnyák, oláh és déloroszországi nők közt is divatozott ez a szokás, s az akkori török nők nemcsak az ujjukat, körmüket és tenyerüket, hanem a köldöktől lefelé, a csípők alatt is hennával festették be magukat. Vagy 10-15 év óta a drogistáink kirakatában is gyakran láthatjuk a hennaleveleket, mert nemcsak kozmetikus, hanem ipari célokra, selyemfestésre is felhasználják ezeket, alkanna-vörös- (alkannin-) tartalmuk miatt. (...) a régi egyiptomiak (...) a kezüket, hajukat és körmeiket festették meg vele.¹⁷¹⁰ (...) A kirgiz asszonyok (...) Ha a kezüket vagy lábukat vörösre akarják festeni, akkor a hennát először citromnedvvel vagy más savanyú dolgokkal (borkővel, timsóval) elegyítik.”¹⁷¹¹ Magyary-Kossa szerint a régi nyelvemlékeinkben (már 16. századtól) főleg a lovak festésének kontextusában felbukkanó *kana* (*kanna*) v. *kána* tulajdonképpen az *alkanna* rövidítése, amely alatt eredetileg nem a

---

¹⁷⁰¹ FINLAY 2004, 189. Egy londoni festékes kifejlesztett egy olyan eljárást, amellyel a buzérból „nyomás alatti szűréssel” rózsaszín festék nyerhető, a „Winsor & Newton cég ma is szinte teljesen ugyanezt a technikát alkalmazza” (Uo.). Vö. a következő vízfestéknévvel: „Krapplakk, rózsza (...) igen finom, gyengéd rózsaszín” (ELEKFI 1957, 75).

¹⁷⁰² KEMENDI 1989, 13.

¹⁷⁰³ ADORJÁN [1987] 33. A gyapjún a buzérgyökér örleményével a festési eljárástól függően a következő színeket lehet elérni: csillogó vörös, sötétvörös, narancsvörös, rózsaszín, „bíborhoz közeli sötétvörös”, „bordóhoz közeli sötétvörös”, sötétbordó, „fekete és bordó közötti szín”, sötétbarna, még sötétebb barna, sötét rózsaszín, világos rózsaszín, sápadt rózsaszín (Uo. 30-32).

¹⁷⁰⁴ H. HOFENK DE GRAAFF 1983, 224. Mivel a festőbuzér „színezése tartós volt, ellenállt a napfénynek, az esőnek, a mosásnak és nem fakult ki”, Türkmenisztánban még a 20. század elején is használták szőnyegek színezésére (GOMBOS 1976, 183).

¹⁷⁰⁵ Hogy pontosan milyet, ld. itt: HAJNAL 1981 108.

¹⁷⁰⁶ GYÖRRFFY 1983, 178.

¹⁷⁰⁷ BRUNELLO 1973, 42.

¹⁷⁰⁸ FORBES 1964, 103.

¹⁷⁰⁹ Ptolemaiosz-kori temetésekről fennmaradt textiltörödékeken a buzér- és a kermeszfestéken túl nyomokban felfedezhető – a bíborcsiga és a sáfrányos szeklice mellett – a henna színezéke is (PASTOUREAU 2017, 37).

¹⁷¹⁰ Egyes vélemények szerint „főleg hajfestéshez használják” (BROBY-JOHANSEN 1969, 335). Vö. „Algirban vernyeget sárgára festik hajukat, melyet henna nevű fűből szoktak tsinálni” (*HasznM* 1826, 85). Vö. még: Egy hazai, 1909-ben megjelent cikk arról számol be, hogy a henna „hajfestés terén ma is állandóan keresett” (Gy. K. Hasznos növények, mint festanyag-termelők *A Kert* 1909, 493).

¹⁷¹¹ MAGYARY-KOSSA 1931, 393-394.

báránypirosítót (*Alkanna Tinctoria*) értették, hanem a hennát.¹⁷¹² A 19. század végi Pallex. szintén azt írja, hogy „azelőtt a keleti *Lawsonia inermis* L. gyökerét tartották alkannagyökérnek.”¹⁷¹³ Vagyis, ha Magyary-Kossa hipotézisét elfogadjuk, akkor az is feltételezhető, hogy hazánkban egykor – ha más egyébre nem is – a lovak sörényének és farkának festésénél használatban lehetett ez a festőnövény. Mindenesetre keleten „árnyékban szárított leveleit porrá őrlik, és vízzel elegyítve használják” haj és körömfestésre, ill. „néhol a kelmefestők is alkalmazzák.”¹⁷¹⁴ Pl. a törökök gyapjút festenek vele, még hozzá vörösesbarnásra, mivel a henna „a timsóval pácolt gyapjút vörösbarnára színezi.”¹⁷¹⁵

Kosenil: Egy bizonyos kaktuszfajon (a fügekaktusz egyik alfaján: *Opuntia coccinellifera*) élősködő újvilági kármentetű (*Coccus cacti* vagy *Dactylopius coccus*). E tetűfaj nőnemű példányainak szárított testéből – amely kárminsavat tartalmaz – igen jó minőségű szerves festékanyag nyerhető. A következő neveken található forrásainkban: *bíborbogár*, *bársonyfestő bogár*,¹⁷¹⁶ *cochenille/kokcsinella* vagy *kosenil/kozenil, kosenilla*. Eredetileg „az inkák és aztékok kincse, majd évszázadokon át a spanyolok zsákmánya” volt (emiat *spanyolvörösnek* is nevezték).¹⁷¹⁷ Az Amerikából behozott szárított tetűkből Firenzében, Bécsben és Párizsban gyártottak ún. kárminlakkot.¹⁷¹⁸ A koseniltetű távoli rokona az indoeurópai kermeszfajoknak. Színezéke – amelyet *kárminnak* is neveznek¹⁷¹⁹ – főleg arról nevezetes, hogy friss állapotában „a legvörösebb festékanyag, amit a természet valaha is létrehozott.”¹⁷²⁰ Pigmentjének „kb. tízszer nagyobb a színezőereje” mint az óvilági bíbortetűnek, vagyis a kermesnek. Gazdaságosan használható a textilfestésben, mivel 3 kg tetűből 1 kg színezéket elő lehetett állítani, ami kb. elegendő volt 10 kg gyapjú élénkszínűvé tételéhez.¹⁷²¹ Ráadásul Angliában a „17. század elején egy flamand kémikus, Cornelius Drebbel és vejei, a Kufflerék” felfedeztek egy sajátos „ön alapú festőpácot” ami révén még inkább lecsökkentette a kárminnal festett szövetek előállításának költségét.¹⁷²² Ezt az ónpáccal festett kosenilt „holland skarlát” néven is jelölték.¹⁷²³ Később azonban a nála is olcsóbb színezékanyagok hatására lassan kiszorult a textilfestésből, napjainkban főleg csupán a szépségiparban és E120 vagy *kárminsav* néven

---

¹⁷¹² Uo. 392. Szerinte Tseh Márton 17. századi munkájának (*Lovak orvosságos meg-próbált új könyvetskéje*, Lőcse, 1656.) a lovak vörösre festéséről szóló fejezetében („Miképpen kell a lovat török módon vörössen festeni”) megemlíti „török festék” is alatt is a hennát kell értenünk, mivel a németek „türkische Röthe-nek” mondták ezt a festőnövényt.

¹⁷¹³ PalLex II. 628. Báránypirosító szócikk

¹⁷¹⁴ BARTHA 1993.

¹⁷¹⁵ ADORJÁN [1987] 26.

¹⁷¹⁶ Mindkettőt megtaláljuk pl. itt: Fábrián J: *Természetihistoria... i. m.* (1799), 152.

¹⁷¹⁷ FINLAY 2002, 140. 155.

¹⁷¹⁸ HAJNAL 1981, 107. Némileg ellentmond ennek, hogy Fuchs a 20. század elején még azt írta, hogy a müncheni és a bécsi lakk készül kosenilből, a „firenzei (florentini) lakkot” viszont a vörösfák kivonatából készítik (FUCHS 1903, 27).

¹⁷¹⁹ A *kármin* bíbortetű színezékkel elegyített mészből és agyagból előállított festéket is jelölhet (ld. BROBY-JOHANSEN 1969, 338).

¹⁷²⁰ FINLAY 2002, 141. Vö. „kosenilla, mellyel festett szín minden veres színeket meghalad” (Ferenczy János: *Közönséges geographia, mellyben a földnek...* Pest, 1809. 266). „A legjobb veres festék Chocenille bogarakból készítettik.” (*Az Europai Manufakturák és Fábrikák... i. m.* 1818. 362).

¹⁷²¹ SZIKSZAI 2005, 24.

¹⁷²² SCHNEIDER 1985, 68.

¹⁷²³ TIMÁR-BALÁZSY 2002, 52.

ételszínezékként használják.¹⁷²⁴ A 19. században még a Kanári szigeteken tartottak nagy mennyiségben bíbortetveket, „napjainkra már csak Lanzarote szigetén vannak tenyészetek.”¹⁷²⁵ A textileket kizárólag pác segítségével festették, de a különböző páccokkal másféle színt értek el: kárminpirosat, lilásat stb.¹⁷²⁶ A vele festhető árnyalatok nagyban függtek a kosenil minőségétől is, mivel „kárminsavnak %-os aránya” aszerint változott, hogy a festékanyag honnan származott „vagy hol került forgalomba (pl. a bécsi karmint timfölddel elegyítették).”¹⁷²⁷

A kosenillel festett szövetek színtartóssága kifejezetten jó, ettől függetlenül léteznek olyan több száz éves, kizárólag ezzel festett textilek is, melyek rózsaszínes tónusúra fakultak.¹⁷²⁸

Kermesz-fajok:

1. tölgyfán élősködő bíbortetű: A Mediterráneumban és a Közel-keleten honos gubacs- vagy karmazsintölgyön (*Quercus coccifera* L.) élősködő pajzstetűfaj: a *kermesztetű* (*Kermes vermilio* vagy *Kermes ilicis*).¹⁷²⁹ Kermesszel festett textilrostokat már egy franciaországi, a neolitikum óta használt barlangban (Adaouste) is találtak,¹⁷³⁰ ill. a kermesz nőtényeiből már az ókori egyiptomiak is színezéket készítettek, még hozzá (alumínium felhasználásával) olyan lakkot, amelyeket bőrökön alkalmaztak.¹⁷³¹ A hellenisztikus időkben bőrt, gyapjút és selymet is festettek vele, keleten pedig évszázadokon keresztül elsősorban bőrt festettek ezekkel a „karmazsintetveknek” is nevezett rovarokkal.¹⁷³² A Római Birodalomban elsősorban spanyolföldről szállították ezt az értékes festőanyagot, Hispánia adójának felét ez adta.¹⁷³³ Pastoureau szerint a középkorban az előkelők piros ruháit többségében kermesszel festették, mert ez volt az egyedüli a festékanyag, amelyből tiszta, élénkpiros színt tudtak nyerni.¹⁷³⁴ Mindenesetre az bizonyos, hogy a középkorban (kb. 14. századig) szoros kapcsolat állt fent a kermesz és a drága skarlátszövetek között.¹⁷³⁵ Híres volt a kermesszel festett luccai selyem, ill. a velencei skarlátszövet. Ez utóbbi mély és fényes árnyalatú volt,

---

¹⁷²⁴ FINLAY 2004, 140-42. szintan.hu kármin szócikk. Vö. SZIKSZAI 2005, 24.

¹⁷²⁵ LENTE 2017, 342.

¹⁷²⁶ Ld. HAJNAL 1981, 108.

¹⁷²⁷ Uo. 99.

¹⁷²⁸ H. HOFENK DE GRAAFF 1983, 226.

¹⁷²⁹ Az arab eredetű *kermesz* szó először a (2. számmal jelzett) lengyel és a (3-as) örmény tetűt és a belőle készült festéket jelölte, a 17. századra vált általános megjelölésévé mindhárom pajzstetűfajnak és festéknek (GREENFIELD 2006, 49).

¹⁷³⁰ FORBES 1964, 102, 104.

¹⁷³¹ FORBES 1964, 105. László Emőke szerint a Kr. e. 2. évezredben nem csupán az egyiptomiak, de a kínaiak is ismerték (LÁSZLÓ 1983, 295). Ugyanakkor a távol-keleten nem a kermesz, hanem egy másik bíbortetű-festék ismert, melyet a kermesz keleti – bizonyos Dél-Ázsiában őshonos növényeken élő – pajzstetű rokonaiból nyernek. Ennek az indiai lakktetűnek vagy forró égővi levéltetűnek (*Coccus/Cartheria lacca* v. *Laccifer/Kerria lacca*) az elgyantásodott váladékából állítják elő napjainkban a sellakkot (ld. FORBES 1964, 106).

¹⁷³² FORBES 1964, 105.

¹⁷³³ GREENFIELD 2006, 47. Más források szerint Hispánia „adóként vörös színű cinnabaritot szállított” Rómának (MAKKAY 1994, 90).

¹⁷³⁴ PASTOREAU 2017, 90. Véleményem szerint kérdéses azonban, hogy mindig, vagy akár többségében olyan festési eljárást alkalmaztak-e az előkelőknek szánt drága szöveteken, ami (mai felfogásunk szerinti) fokális piros eredményezett. Hiszen ugyanazon festőanyagból különböző páccokkal eltérő színárnyalatokat lehetett elérni (vö. GREENFIELD 2006, 26).

¹⁷³⁵ JONES 2013, 339.

még hozzá kermeszhez adott arzénadalék miatt.¹⁷³⁶ A kosenil előtt ezt tartották a legszebb piros színezéknek, ezért gyakran más festékekhez (pl. a vörösfák forgácsához) is tettek belőle, hogy szebbé tegyék azt.¹⁷³⁷ Ez a festőanyag az uralkodó rétegekhez kapcsolódhatott hazánkban is, ezt igazolja pl. az is, hogy a volt Teleki-palota területén egy középkori kút régészeti feltárásakor előkerült Anjou-magyar címeres kárpiton is kimutatták a kermesztetű nyomát.¹⁷³⁸ Az amerikai bíbortetű a 16. századtól kezdődően háttérbe szorította a használatát. A kermesz tulajdonképpen – akárcsak a kosenil – pácfesték,¹⁷³⁹ keleten egykor „urinnal csávázták, pácként alumínium- és vastartalmú timföldet alkalmaztak.”¹⁷⁴⁰

2. lágyszárú növényeken élősködő bíbor(pajzs)tetű: a *lengyel bíbortetű/kosenil/kermesz* (*Porphyrophora polonica*). Leggyakrabban az évelő szikárkán (*Scleranthus perennis*) fordul elő. E tetvek „Szent János vére” (né. *Johannisblut*) elnevezése onnan ered, hogy begyűjtésüket Szt. János napján (jún. 24.), délben kezdték meg vallásos ceremónia keretében. A betakarítás úgy zajlott, hogy először kiásták a bíbortetvek gazdanövényét, a terveket leszedték a gyökereiről, majd újra elültették. Már a 12. században használták a lengyel tetvek színezékét textilfestésre.¹⁷⁴¹ A középkorban nagyon keresett festékanyag volt, Lengyelországból és Litvániából szállították Dél- és Nyugat-Európába. E festőanyag leginkább arról híres, hogy kémiai szerkezetében egyaránt megtalálható a kermeszsav, ill. – az újvilági kosenilt jellemző – kárminsav is.¹⁷⁴²
3. lágyszárú növényeken élősködő bíbor(pajzs)tetű: örmény bíbortetű/kosenil/kermesz (elnevezése még Ararát kosenil). E bíbortetűfaj (*Porphyrophora hamelii*) az *Aeluropus littoralis* és egyéb fűfélék gyökerén élősködik. Az Örmény-felföldön, az Ararát síkságon és az Araksz folyó völgyében őshonos. Legalább már Kr. e. 8. század óta használatos textilfestésre.¹⁷⁴³ Dioscorides feljegyezte, hogy anatóliai Galatiában és Örményországban gyűjtötték ezt a fajta bíbortetvet, megfigyelését Plinius is megerősítette.¹⁷⁴⁴ Az asszírok és a perzsák annak ellenére nagyra értékelték, hogy ennek a tetűfajnak magas a zsírtartalma, ami nagyban megnehezítette a vele való szövetfestést.¹⁷⁴⁵ Greenfield szerint ez volt a középkori Európa legszebb vörös festőanyaga,¹⁷⁴⁶ később a spanyolok által Európába hozott kosenil miatt visszaszorul a használata. Közre játszott ebben, hogy hasonló mennyiségű színezékanyagot

---

¹⁷³⁶ GREENFIELD 2006, 32, 50. Vö. egy 18. századi magyar nyelvű forrás szerint ezzel a festéssel „szép karmasin színt” lehet festeni, ill. ezzel készítik a „Frantziai, Venétziai skarlátot” is (Fábián J: *Természetihistoria... i. m.* (1799), 153).

¹⁷³⁷ Egy ilyen recept szerepel itt: HEITLER 2012, 85.

¹⁷³⁸ Ld. B. NYÉKHELYI 2003, 59.

¹⁷³⁹ A pácfestékekhez (ilyen a kermesz, a kosenil, a buzér és a vörösfák anyaga) mindenképpen valamilyen pác szükséges, hogy festeni lehessen velük (ENDREI 1989, 29-30). Az egykori pácok „színtelen, folyékony készítmények voltak, melyekkel festés előtt telítették az anyagot.” Ezek biztosították a szín tartósságát is. „Az első ilyen pác a timsó volt, majd a cserzőgubacs, szappan, fa, vas és más fémek oxidjait is felhasználták erre a célra” (LÁSZLÓ 1983, 295).

¹⁷⁴⁰ E. NAGY 1976, 138.

¹⁷⁴¹ STRUCKMEIER 2011, 105.

¹⁷⁴² TIMÁR-BALÁZSY 2002, 50-51.

¹⁷⁴³ FORBES 1964, 102.

¹⁷⁴⁴ BRUNELLO 1973, 96.

¹⁷⁴⁵ GREENFIELD 2006, 48.

¹⁷⁴⁶ Uo.

előállításához harmincszor annyi örmény tetvet kellett felhasználni, mint újvilági tetvet, ill. még az is, hogy – az újvilági kosenillel ellentétben, de a lengyel bíbortetvekhez hasonlóan – ezeket a tetveket évente csupán egyszer lehetett „szüretelni.”¹⁷⁴⁷

Mínium: Fehér ólomból (*ceruse*) mesterségesen is előállítható, de a természetben ásványként is fellelhető, mérgező festékanyag, az ólom és az oxigén vegyülete: ólomoxid. Elnevezése még: *ólompír, ólomvörös, ólomcinóber, szaturnuszvörös, saturnusminium, párisi vörös*.¹⁷⁴⁸ Híres ókori „lelőhelyei” az efézusi ólombányák voltak. Ólomból már a rómaiak is számos pirosas tónust elő tudtak állítani. Pl. ólomnak (vagy inkább magának a míniumnak)¹⁷⁴⁹ és az okkernek együttes hevítéséből szép rózsaszínes tónus keletkezett, amelyet Plinius műveiben *sandyx* néven szerepel.¹⁷⁵⁰ (Ez a névvel azonban a középkorban már a festőbuzért jelölik).¹⁷⁵¹ Egyebek mellett a középkori miniatúrák festőanyaga, maga a *miniatura* név is a *mínium* szóra vezethető vissza.¹⁷⁵² Más vélemények szerint a miniatúrák festékanyaga inkább a cinóber volt, melyet azonban a középkori szerzetesek a *mínium* névvel jelöltek, kisméretű alkotásaik ezért kapták a *miniatura* nevet.¹⁷⁵³ A téglapor mellett gyakran hamisították míniummal a nála értékesebb cinóbert.¹⁷⁵⁴ Ezt a festéket a hazai népi bútorokon is használták, pl. egy 18. századi sajjögömöri tulipános láda piros színéről mutatták ki, hogy míniummal festették.¹⁷⁵⁵ Európában a 19-20. században több országban is gyártották: Angliában, Franciaországban, Németországban, sőt még Ausztriában is.¹⁷⁵⁶ Ekkoriban „máz, flintüveg [egyfajta precíz fénytani üveg] és hamis nemeskövek előállítására, ragaszkészítésre, kenceforrasztásra, alapfestékül” stb. is alkalmazták.¹⁷⁵⁷ Bár a míniumfesték színe idővel kifehéredik, ennek ellenére még a 19. századi művészek (pl. van Gogh), ill. a 20. század eleji nyomdaipar is használta.¹⁷⁵⁸ Árnyalatát tekintve narancsba hajló tónusú, kissé barnulásra hajlamos.¹⁷⁵⁹

Okker: Egyfajta festőföld, de – ősiségét előtérbe helyezve – úgy is meghatározható, hogy egy „cro-magnoni pigment”, mellyel a narancs és a barna színek közti tónusokat lehet festeni.¹⁷⁶⁰ Az *okker* görög eredetű szó, „jelentése halványsárga.” Ez a név azonban (jelzők nélkül) „ma

---

¹⁷⁴⁷ Uo. 103.

¹⁷⁴⁸ Akad olyan forrás, amelyben a vörösfával festett színt nevezik ekképp: „*Párisi Piros szín, Pariser Roth*” (Gyarmati Gábor: *Mesterséges gyűjtemény*, Kolozsvár, 1806. 58).

¹⁷⁴⁹ GESZTELYI 2001, 222. ill. JÁRÓ 1997, 181.

¹⁷⁵⁰ PASTOUREAU 2017, 35. Vö. A PalLex egyszerűen a mínium neveként tünteti fel a *sandyx* szót (ld. XIII. 422).

¹⁷⁵¹ HEITLER 2012, 45. (77. lábjegyzet)

¹⁷⁵² KatLex. *mínium* szócikk, vö. VÁRKONYI 2001, 238

¹⁷⁵³ HUNGERBÜHLER 2007, 32. Bizonyított tény ugyanis, hogy a *mínium* nevet gyakran használták a cinóberre is, ill. más ásványi eredetű vörös színt adó színezékvegyületekre (PASTOUREAU 2017, 35). Vö. „*Cinnabaris rubra A' mínium veres*” (Comenius: *Janua ling. lat. vestibulum*. Colores, Színek c. alfejezet).

¹⁷⁵⁴ HEITLER 2012, 151.

¹⁷⁵⁵ VERES 2007, 27.

¹⁷⁵⁶ N. n. 1908, 230.

¹⁷⁵⁷ Uo.

¹⁷⁵⁸ Uo. ill. LENTE 2017, 343.

¹⁷⁵⁹ SZÖNYI 1957, 49.

¹⁷⁶⁰ GREENFIED 2006, 13.

már erőteljesebb színre utal – vörösebbre, barnábbra, földszerűbbre.”¹⁷⁶¹ Valamennyi lakott földrészen használták, pl. az amerikai indiánokat éppen azért nevezték *réz-* vagy *vörösbőrű*eknek, mert „okkerrel festették magukat (védelmül a gonosz ellen... oltalmul télen a hidegtől, nyáron a rovaroktól).”¹⁷⁶² Pliniusnál a vörös festékként alkalmazott okker különböző minőségű változatai *rubrica* néven szerepelnek. Vörös színű okkert már az ókorban is elő tudtak állítani sárga okkerből¹⁷⁶³ melegítéssel, hőfoktól függően narancsos, pirosas vagy lilás lett a végeredmény.¹⁷⁶⁴ Így keletkezett az ún. „égetett okker” (*ochra exusta*), amely „igen jó minőségű, mély tónusú festék.”¹⁷⁶⁵ Előfordul a természetben is hematitként (vörösvasérc), ill. más olyan érc formájában, amely bauxitban (vasoxid) gazdag. „Leginkább vulkanikus tájakon fordul elő.”¹⁷⁶⁶ Az antik világ legértékesebb lelőhelye Szinópé (Északi-tenger mellett fekvő ázsiai bányászváros) környéke volt, az innen származó festék *sinopis*, *sinopia* néven volt ismert.¹⁷⁶⁷ (A vasoxidot tartalmazó vörös agyag neve: „szinopit” a mai ásványtanban is).¹⁷⁶⁸ A vörös okkernek számít a *bólusz* is, amelyet a reneszánszban és a barokkban főleg a festmények alapozására használtak. A művészek közül használt festékek közül vörös okkerből készül a *velencei vörös*, az *angolvörös*, az *indiai vörös* stb.¹⁷⁶⁹

Orleánfa: Egy Dél-Amerikában őshonos örökzöld (*Bixa orellana*). Elnevezése még: *orleán*, *terra orellana* (fr. *roucuo*, *rocouyer*). Termésének húsos maghéjában található – bixin, korábban *anotto/arnotto/arnatto*¹⁷⁷⁰ néven is ismert – festékanyag, amelyből régóta készül erjesztéses eljárással „piros és sárga, gyapjú- és selyemfesték.”¹⁷⁷¹ Ezt a festéket, amelynek színe narancspiros, a mexikói őslakosok is használták „testük és ruházatuk festésére”, de ők a növény többi részét is hasznosították saját gyógyászati gyakorlatukban.¹⁷⁷² Nyugat-Európában – a kelmefestésen túl – tejtermékeket (sajtot, vaját), olajat, lakkot, viaszt színezték vele, ill. nyomdai metszetek festésénél is használták.¹⁷⁷³ A hazai források ritkán utalnak ennek a festőanyagnak a használatára, de pl. egy 19. század eleji festék-receptgyűjteményben előkerül a neve (pontosabban egy „orlion nevű festék”) a narancsszín előállítását leíró receptben.¹⁷⁷⁴ Szerepel viszont egy 1875-ös törvénytervezetben, más „festéshez vagy cserzéshez való héjak,

---

¹⁷⁶¹ FINLAY 2004, 32.

¹⁷⁶² Uo.

¹⁷⁶³ Bár *sárga* okkernek nevezik, nem csupán sárga színben létezik, akárcsak a vörös okkernek, ennek is létezik sötét barnás színű változata (SZŐNYI 1957, 46).

¹⁷⁶⁴ PASTOUREAU 2017, 34. Vö. PLINIUS 2001, 169. „Hevítéskor a sárga okker egy kalcinációnak nevezett folyamat során vörösre változik.” Később is használták ezt a módszert „emiatt egyes festékeknek két nevük van. A sziéna párja az »égetett sziéna«, a 18. században pedig a holland festékgyártók rendszeresen vásároltak sárga okkert Franciaországban, felhevítették, majd »angolvörös« néven értékesítették” (FINLAY 2004, 46-47).

¹⁷⁶⁵ GESZTELYI 2001, 221.

¹⁷⁶⁶ SZŐNYI 1957, 48.

¹⁷⁶⁷ PASTOUREAU 2017, 35.

¹⁷⁶⁸ GESZTELYI 2001, 221.

¹⁷⁶⁹ SZŐNYI 1957, 49.

¹⁷⁷⁰ Vö. egy 19. századi szótár „annolto” szócikkével, amely a *bixa orellana* színét emlegeti, méghozzá „verhenyes színként” határozva meg azt (Balogh Kálmán: *Orvosi Műszótár* Budapest, 1883. 26).

¹⁷⁷¹ PalLex XIII. 482.

¹⁷⁷² JÁRAINÉ KOMLÓDI 1980, 224.

¹⁷⁷³ N. n. 1908, 230. RévLex XIV. 788.

¹⁷⁷⁴ RÁDULY 1977, 339.

gyökerek, levelek, virágok, gyümölcsök és effélék” mellett,¹⁷⁷⁵ ekkortájt ugyanis egyrészt brazíliai, másrészt guadeloupe-i (a Karib-térség francia fennhatóságú szigete) és cayenne-i kereskedők forgalmazták ezt a nedves állapotban tartott anyagot lepény- vagy hengerformájú, gyékénybe csavart csomagokban.¹⁷⁷⁶

Orleáns: A régi szövegekben ez a név – Endrei és Hajnal véleménye szerint – olykor az orleánfát jelöli, olykor viszont a festő bengét (kövi benge, sziklai benge, szirti benge: *Rhamnus saxatilis* Jacq. vagy *R. infectorius* L., *R. tinctorius* W. et K.).¹⁷⁷⁷ A festő benge egy közép-európai védett cserje, melynek „bogyója gömbölyű, éretten fekete. Korábban, akárcsak a varjútövis bogyóját, gyapjűfestésre használták.”¹⁷⁷⁸ Méghozzá mind a varjútövis („festőkökény”), mind a festőbenge bogyóiból (timsó hozzáadásával) zöld „nedvfesték” készült, amelyet a 19. század első felében *Saftgrün* néven forgalmaztak.¹⁷⁷⁹ A hazánkban szintén honos – az iménti bengék családjába tartozó – közönséges kutyabenge (*Frangula alnus*, régebben *Rhamnus frangula*) bogyóiból azonban egykor a zöld mellett „veres festéket” is nyertek.¹⁷⁸⁰

Orseille: Bizonyos zuzmókból készült festék. További nevei: *orcein*, *archil/orchil*, *orcinol*. Egyes feltételezések az *orseille* szót kell sejtjenünk 17-18. századi nyelvemlékeink *uszólag*, *úszóvan*, *üszely* főnév alatt (amelyek a „festett” szóval kapcsolódnak össze: *uszólag/úszóvan festett*, *üszely berzsennyel festett*).¹⁷⁸¹ A többféle – lakmuskészítésre is használt – zuzmófajból (pl. *Rocella tinctora* v. *Rocella Montagnei*) előállított drága textilfestéket már az egyiptomiak is használták ruházatuk festésére. Az *orseille* eredeti héber neve (*pukh*) később a szemfestés szinonimájává vált, ami arra utal, hogy e festéknek a textilfestésen túl az arcfestésben is szerepe lehetett.¹⁷⁸² A görögök és a rómaiak is használták,¹⁷⁸³ a színezék latin neve: *fucus*, *alga maris*.¹⁷⁸⁴ A 14. században újra felfedezik, amikor Firenzében egy német vagy angol származású kereskedő, Frederico (Ferro) Rucellai v. Oricellari festőműhelyében használni kezdi ezt a zuzmót: keleti eljárással (poshadt vizelettel és lime hozzáadásával) lila festéket készít belőle.¹⁷⁸⁵ A régi festékleírásokban éppen ezért a „püspöklila” színt utánzó receptekben is szerepel ez a festőanyag.¹⁷⁸⁶ A 19. században a következő orseille készítmények voltak forgalomban: a *tészta alakú orseille* (orseille en pâte): vízzel szűrt zuzmóörleményből és ammóniából készülő festék, *francia purpur*: a zuzmók festőanyagának a mézslakkja, *persio/cudbear*: a szárított skóciai zuzmók, lila színű, por formájú örleménye. Elsősorban a gyapjú- és a selyemfestésben használták, míg a metilibolya, ill. más mesterséges

¹⁷⁷⁵ 1875-691. Törvényjavaslat az osztrák-magyar vámterület általános vámtarifájáról. Ld. *Képviselőházi irományok*, 1875. XXI. kötet, 64.

¹⁷⁷⁶ N. n. 1908, 230.

¹⁷⁷⁷ ENDREI-HAJNAL 1958, 455.

¹⁷⁷⁸ <http://flora.adatbank.transindex.ro/?fid=10&csop=11>

¹⁷⁷⁹ Wagner: MKöztg 12.

¹⁷⁸⁰ Uo. 211.

¹⁷⁸¹ NySz III. 866-867. MAGYARY-KOSSA 1931, 392.

¹⁷⁸² FORBES 1964, 109.

¹⁷⁸³ Plinius szerint a legértékesebb a Kanári szigetekről származott (PASTOUREAU 2017, 37).

¹⁷⁸⁴ FORBES 1964, 103.

¹⁷⁸⁵ PARTINGTON 1964, 399. A kereskedő saját családnevét a festék nevéből kölcsönözte.

¹⁷⁸⁶ H. HOFENK DE GRAAFF 1983, 226. Ugyanitt következő megállapítás is olvasható: „tiltott szín volt, s így csak ritkán találkozhatunk vele a gyapjűcécék szabályzatában.”

festékek háttérbe nem szorították.¹⁷⁸⁷ Kevés pác hozzáadását igényli, többé kevésbé lilás piros színt eredményez.¹⁷⁸⁸

Sáfrány: Sáfrányos szeklice (*Carthamus tinctorius*). Régi nevei: *vadsáfrány*, *pórsáfrány*, *paraszsáfrány*, *olajözön*, *szaf্লór*, *tótsáfrány*, *szeklic(z)e/sziklic(z)e/szelitczke*, *magyar pirosító bogács sáfrány* stb. Az olajözön név arra utal, hogy a növény magvaiból értékes olaj sajtolható, napjainkban már főleg emiatt termesztik. A szeklice azonban nem csupán olaj-, hanem fűszer- és festőnövény is. „Botanikailag nem rokona a Földközi-tenger mellékén honos igazi vagy jóféle sáfrálynak (*Crocus sativus*).”¹⁷⁸⁹ Pirosra és sárgára is lehet vele festeni, a szirmokban ugyanis kétféle színezőanyag van: egy vízben oldható sárga, ill. egy vízben nem oldódó, pirosra színező vegyület, melynek neve: kartamin (v. „szafflorkármin”).¹⁷⁹⁰ Eredeti hazája ismeretlen, de mindenképpen trópusi, szubtrópusi tájakról (Afrikából vagy Kis-Ázsiából) került Európába. Már az ókori görögök és rómaiak is használták, elsősorban narancsos tónusokat festettek vele.¹⁷⁹¹ A 18. században főként a Rajna mentén termesztik, „mivel ott festeni-is tudnak véle, nem csak tollat posztót, hanem selyem-materiát-is, még pedig *piros ró'sa színre*.”¹⁷⁹² Egyes vélemények szerint azonban a kartaminból (szódával) nyert rózsaszín árnyalat „az iparban csak 1800 után válik használatossá.”¹⁷⁹³ Veszelszki szerint a 18. századi pesti selyemipar is kísérletezett a szeklicével való festéssel.¹⁷⁹⁴ Mátyus István 18. század végi könyve szerint ezt a növényt – a selyem, posztó és tollfestésen túl – arcpirosítóként is használták. A parasztság – fűszerként való használatán túl – pamut- és lenvásznat színezett vele (halványsárgára), Dél-Magyarországon pl. ezzel sárgították a halottas lepedőket.¹⁷⁹⁵ A 19. század végén a Debrecenben termesztett magyar „kimosott (nemesített)” sáfrányt európai viszonylatban is a jó minőségű sáfrányok közé sorolták (ekkorajt egyébként a dél-európai és kis-ázsiai növények szárított szirmait gömb- vagy lepényformára összepréselve hozták forgalomba).¹⁷⁹⁶ A szirmok „nagy festőerővel” bíró, de tartós színt nem adó kartaminját azonban nehezen lehetett kivonni,¹⁷⁹⁷ egy 19. század eleji magyar tudósítás szerint a virágból először kivonták a sárgára festő anyagokat, majd addig áztatták (citromleves vízben), míg a folyadék „tseresznyesínt nem kapott”, majd azután abba került a festeni kívánt selyem.¹⁷⁹⁸ A virág kivonatát manapság színezőként a cukrászat, a borászat a gyógyszer- és a likőripar hasznosítja.

Szantálfa: Vörös szantálfa (*Pterocarpus santalinus*, elnevezése még: *sandel*, *caliatur*, *camwood*, *barwood*).¹⁷⁹⁹ Élőhelye: India, Dél-Ázsia, Nyugat-Afrika és Amerika egyes vidéke. A hinduizmusban kultikus jelentőséggel bíró fa, melynek belső törzse a – gyantaszerű, vízben

---

¹⁷⁸⁷ RÓZSA 1902, 123.

¹⁷⁸⁸ PASTOUREAU 2017, 37-38.

¹⁷⁸⁹ KEMENDI 1989, 38. Kiemelés az eredetiben.

¹⁷⁹⁰ N. n. 1908, 230.

¹⁷⁹¹ PASTOUREAU 2017, 37.

¹⁷⁹² Veszelszki: ErMezGy 137.

¹⁷⁹³ ENDREI-HAJNAL 1958, 456.

¹⁷⁹⁴ ErMezGy 137.

¹⁷⁹⁵ KEMENDI 1989, 39.

¹⁷⁹⁶ N. n. 1908, 230.

¹⁷⁹⁷ Uo.

¹⁷⁹⁸ KEMENDI 1989, 39.

¹⁷⁹⁹ PalLex „Természetes festőanyagok” szócikk

nem oldódó – *szantalin/kino* nevű festőanyagot tartalmazza.¹⁸⁰⁰ Európában a 16. század óta használják festékként, eleinte főleg gyapjút színezték vele. „Hosszant hasított, vastag vagy gömbölyű, 150 kg súlyú darabokban” vagy „sötétvörös, könnyű rostokban” ill. „világos-vörös poralakban” került forgalomba.¹⁸⁰¹ A festékanyagot „a porrá őrölt fából erjesztéssel vonták ki.” A 19. század végéig volt jelentősége. „Textilfestéshez más növényi színezékekkel keverték.” A kelmefestésen túl bőrfestésre, bútorfénynek, ill. a nyomdászatban is használták.¹⁸⁰² Páctól függően piros, narancspiros, barnászvörös és lila színt lehetett vele elérni.¹⁸⁰³

Törökpirosító: Szíriai rutafű (*Peganum harmala*). Keleti festő- és fűszernövény, hallucinogén hatású. Alkohol felhasználásával magjaiból rózsaszín, narancsszín és élénk piros festék nyerhető,¹⁸⁰⁴ amelyet a törökök általában textilfestéshez használtak. Hazánkban is igyekeztek meghonosítani a török hódoltság idején, de hogy pontosan milyen céllal, arra – legalábbis saját tudomásom szerint – még nem derített fényt a kutatás.

Vörösfák: Az ún. brazilin nevű (levegőn brazileinné oxidálódó)¹⁸⁰⁵ színezőanyaggal bíró fafélék nagy része botanikailag a *Caesalpinia*-k családjába tartozik, amely Dél-Amerikában és Távol-Keleten őshonos. (Fontosabb fajai: *C. brasiliensis*, *C. echinata*, *C. Vesicaria*, *C. Sapan*).¹⁸⁰⁶ A jávai vörösfát már a 14. században nagy mennyiségben importálták Európába, de használata már a 13. századtól adatolható. „A középkor egyik legfontosabb természetes színezéke volt.”¹⁸⁰⁷ Eleinte gyapjút és pamutot festettek vele, később már selymet is, ezt ugyanis pác nélkül is megszínezte.¹⁸⁰⁸ „Régi füveskönyvekben *Lignum presillum* volt a neve.” A fa legrégebb magyar nevéből: *berzseny/börzsöny*, ill. annak írásos előfordulásaiból arra következtetnek, hogy „feltehetően már a honfoglalás előtt ismerte a magyarság ezt a festőnövénnyt.”¹⁸⁰⁹ További elnevezésük még: *brazilfa/brazíliai fa*, *fernambuk/pernambuk* stb.¹⁸¹⁰ (Mivel egykor kékre festő faforgácsok is használatban voltak, „vörös / piros *berzseny*” néven is megkülönböztethették).¹⁸¹¹ Magyarországon is honos egyféle „a *Caesalpinia* családjába tartozó” vörösfá, de a hazai „*berzsenyfa* sokkal kevesebb hatóanyaggal bír, mint az argentin eredetű.”¹⁸¹² De általában is igaz, hogy „a vörösfának sokféle minőségét különböztették meg.” Az amerikaiak közül a brazíliai volt a legértékesebb, amely a

¹⁸⁰⁰ N. n. 1908, 39. KEMENDI 1989, 20. PalLex „Természetes festőanyagok” szócikk

¹⁸⁰¹ RÓZSA 1902, 106.

¹⁸⁰² KEMENDI 1989, 21. N. n. 1908, 230.

¹⁸⁰³ HAJNAL 1981, 109.

¹⁸⁰⁴ REDFERN 2001.

¹⁸⁰⁵ RÓZSA 1902, 105.

¹⁸⁰⁶ BRUNELLO 1973, 337.

¹⁸⁰⁷ TIMÁR-BALÁZSY 2002, 53.

¹⁸⁰⁸ BRUNELLO 1973, 337.

¹⁸⁰⁹ KEMENDI 1989, 20. A *berzseny* szó ugyanakkor a korai botanikai szakirodalomban nem feltétlenül csupán ezt a fát, hanem még a következő növényeket jelölhette: ricinus (*Ricinus communis*), amerikai alkörömös (*Phytolacca americana*) (ld. VÖRÖS 2008, 108).

¹⁸¹⁰ „Vörös festékfa vagyis Vörösfá, másként Börson, Brasilienholz, Fernambuchholz, mellyel vörösre szokás festeni” (Sándor I.: *Sokféle i. m.* 76).

¹⁸¹¹ „Berzseny, piros v. vörös, = Lignum Fernambuci” (K. Karlovsky Geyza: *A gyógyszerek magyar tudományos népies és táj-elnevezései latin jelentésökkel együtt.* Budapest, 1887. 20).

¹⁸¹² HAJNAL 1981, 99.

„Pernambuko [ma: Pernambuco tartomány] környékén honos” fából készült.¹⁸¹³ (Innen ered a fa *fernambuk/perbambuk* neve). A tengeri kikötők közelében épült festőfamalmokban megőrölt, majd onnan messzire eljutó festőanyagot elsősorban gyapjún, selymen, pamuton alkalmazták, de vörös tintát is készítettek belőle. Magyarországon korábban a lovak farkának, sörényének festésében is szerepe lehetett,¹⁸¹⁴ később pedig elsősorban egyszínű piros húsvéti tojást készítettek a levében.¹⁸¹⁵ A vele festhető szín (timsó hozzáadásával) elsősorban liláspiros.¹⁸¹⁶ A vele festett szövetnek „gyenge a színtartósága”, ill. „az idők során tónusában is változás” áll elő: liláspirosból sárgásbarnássá¹⁸¹⁷ vagy rózsaszínes-barnássá fakul.¹⁸¹⁸

Vörösokker ld. Okker

---

¹⁸¹³ RÓZSA 1902, 104.

¹⁸¹⁴ KEMENDI 1989, 20. 17.

¹⁸¹⁵ NéprLex II. 609. Györgyi E. *Húsvéti tojás* szócikke; KEMENDI 1989, 15. Vö. „Mi még berzsennel festett húsvéti piros tyúktojásokkal püföltük tele a gyomrunkat, a mostani generáció részére már a boltban vásárolják a húsvéti tojásokat – czukorból” (*Békés* folyóirat 1906. 38. évf. 16. sz. 7).

¹⁸¹⁶ Vö. „A berzsényfa forgácsából különböző pácokkal rózsapiros, sötétvörös (amarántszín) karmazsin- és bíborszínű festékeket tudtak előállítani” (KEMENDI 1989, 20). Ugyanezek a színnevek szerepelnek a berzsennel festhető színek kontextusában itt: N. n. 1908, 230.

¹⁸¹⁷ H. HOFENK DE GRAAFF 1983, 224-25.

¹⁸¹⁸ GREENFIELD 2006, 46. Szerinte egyébként ennek a festőanyagoknak további hátránya, hogy megkeményíti a ruha anyagát (Uo.).

RÖVIDÍTÉSEK (SZÓTÁRAK, LEXIKONOK ÉS EGYÉB FONTOS FORRÁSMŰVEK)

- BalassiSz** = JAKAB László–BÖLCSKEI András: *Balassi-szótár* (Számítógépes nyelvtörténeti adattár 8.) Debrecen, 2000. <http://mek.oszk.hu/01300/01363/>
- Ball** = BALLAGI Mór: *A magyar nyelv teljes szótára I-2*. Pest, 1867-1872.
- Baróti: KisdSz** = BARÓTI SZABÓ Dávid: *Kisdéd szo-tár* (második, bőv. kiadás) Kassa, 1792. <http://mek.oszk.hu/07000/07010/>
- Bod: Leks** = BOD Péter: *Szent Irás' Értelmére Vezérlő Magyar Leksikon...* Győr, 1746. <http://mek.oszk.hu/09100/09122/>
- BorL** = *Borászati Lapok*, 1858-1943. <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/BoraszatiLapok/>
- Cal** = MELICH János: *Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből* Budapest, 1912. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KlasszikusOrvosiKonyvek_163/?pg=0&layout=s
- CzF** = CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára I-VI*. Pest, 1862-1874. <http://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf/>
- Csapó: UjFüv** = *Uj füves és virágos magyar kert* Pozsony-Pest, 1792.
- CsángA** = GÁLFFY Mózes–MÁRTON Gyula–SZABÓ T. Attila (szerk.): *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I-2*. Budapest, 1991.
- DCSz** = KÁLNÁSI Árpád: *Debreceni cívis szótár* (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 83.) Debrecen, 2005. <http://mek.oszk.hu/03200/03209/>
- Diószegi: MFüv** = DIÓSZEGI Sámuel: *Magyar fűvészkönyv* Debrecen, 1807.
- Dugonics: E** = Uő: *Etelka I-II*. Második megújított kiadás Pest, 1791.
- Dugonics: E új kiadás** = PENKE Olga (sajtó alá rend.): *Dugonics András: Etelka Csokonai könyvtár Források (Régi kortársaink 8)*. Debrecen, 2002. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/101409/CSKF08Etelka.pdf;jsessionid=D24FB768D358ED06D82B329EB8C63A2B?sequence=1>
- Dugonics: MPéld** = Uő: *Magyar példabeszédek és jeles mondások I-II*. Szeged, 1820.
- Dugonics: Sz** = Uő: *A szerecsenek I-II*. Pozsony-Pest, 1798.
(Dugonics eredeti művei itt találhatóak: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/muze_megy_cson_muzealis_konyvek/)
- ESz** = ZAICZ Gábor (szerk.) *Etimológiai Szótár Magyar szavak és toldalékok eredete* Budapest, 2006.
- Ethn** = *Ethnographia A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata* (1890-től) <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/Ethnografia/>
- Gergelyffi: Tech** = Gergelyffi András: *Technologia, vagyis a' mesterségek és némelly alkotmányok rövid leírása* Pozsony, 1809.
- Gyöngyösi: PorMF** = Porábúl megéldett Főnix Lőcse, 1693.
- Gyöngyösi: ThZr** = *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága* (1683 körül)
- Gyöngyösi: PrE** = *Prosperpina elragadtatása...* h. n. 1732.
- Gyöngyösi: CuV** = *Cuma városában épített Dédalus temploma* h. n. 1724
- Gyöngyösi: MásT** = *Mással társalkodó Murányi Vénus...* Kassa, 1664.
- Gyöngyösi: Rózsak** = *Rózsakoszorú, az mely... Jézus Krisztusnak és... az szeplőtelen Szűz Máriának... fejr és piros Rózsáiból köttetett...* Lőcse, 1690.
- Gyöngyösi: ÚjÉ** = *Új életre hozatott Chariclia* Lőcse, 1700.

Hankó: HáK = Hankó Vilmos: *Házi kincstár Több száz titkos szer Hasznos tudnivalók a háztartás, gazdaság-, egészségtan- s a mindennapi élet stb. köréből* (Harmadik kiadás) Budapest, 1902.

Hankó: Ch = Hankó Vilmos: *Chemia, az ásványtan és földtan elemeivel* Budapest, 1902.

HasznM = *Hasznos Mulatságok (a Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz Toldalékul írta 's kiadta Kultsár István, ill. A Nemzeti Ujsághoz Toldalékul alapítá néhai Kultsár István táblabíró)* 1817-1840 között félévente Pesten megjelenő periodika

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Hasznos_Mulats=E1gok.html

Kassai: Szókönyv = KASSAI József: *Származtató s gyökerésző magyar–diák szókönyv I–III.* Pest, 1833-1834.

https://books.google.hu/books/about/Származtató_s_gyökerésző_magyar_di.html?id=MvgUAAAAYAAJ&redir_esc=y

KöEsT = *Közhasznú Esmeretek Tára a' Conversations-Lexikon szerint Magyarországgra alkalmaztatva I-XII*, Pest, Wigand–Landerer, 1831-1834.

<http://mek.oszk.hu/14700/14714/pdf/>

KöMSz = BABOS Kálmán: *Közhasznú magyarázó szótár... idegen szavak megértésére és helyes kiejtésére* Pest, 1865.

<http://mek.oszk.hu/16400/16495/>

LatSz = FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára, a kútfőkből a legjobb és legújabb szótáriródomra támaszkodva...* Budapest, Franklin, 1884.

<http://latin.oszk.hu/cgi-bin3/index.cgi?function=xml&xmlID=cimlap>

Lippay: PosK = Lippay Péter: *Posonyi Kert, mellyben... I-III.* Nagyszombat, 1664

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_Muzealis_03_Lippay_Posoni_kert/?pg=0&layout=s

MA = MOLNÁR Albert: *Dictiouarium Ungarico-Latinum* Harmadik, bővített kiadás, Heidelberg, 1621.

MagySz = KRESZNERICS Ferenc: *Magyar szótár gyökerrenddel és deákozattal.* I-II. Buda, 1832.

Mátyus: Diat = Mátyus István: *Ó és Új Diatetica az az: az Életnek és Egységnek fenn-tartására és gyámolgatására, Istentől adattatott nevezetesebb Természeti Eszközöknek... való elé-számlálása... I-VI.* Posony, 1787-1793.

Melius: Herb = SZABÓ T. Attila (bevezetést írta, jegyz. ellátta): *Melius Péter Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól* (Kolozsvár, 1578) Bukarest, 1979.

MKatLex = *Magyar Katolikus Lexikon* (A Magyar Katolikus Lexikon kísérleti internetes változata) <http://lexikon.katolikus.hu/>

MLex = SOMOGYI E. (szerk.): *Magyar Lexikon I-XVI.* Budapest, 1879-1886.

MNSz = *Magyar Nemzeti Szövegtár* Elektronikus adatbázis, a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

MNyA = DEME L.–IMRE S. (szerk.): *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6.* Akadémiai, Budapest, 1968-1977.

MTSz = SZINNYEI József: *Magyar tájszótár 1–2.* Budapest, Hornyánszky 1893–1901.

NéprLex = Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon I-V.* Budapest, Akadémiai 1977-1982.

<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/>

NySz = SZARVAS Gábor–SIMONYI Zsigmond: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig I-III.* Budapest, 1890-1893.

OkISz = SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula: *Magyar Oklevél Szótár* Budapest, 1902-1906.

PalLex = *Pallas Nagy Lexikona I-XVI*. Budapest, 1893-1897.

Paap = Paap János: *Hathangú ének...* 1796 (ld. SZABÓ G. 2004.)

Pethe: MGazd = Perthe Ferenc: *Pallérozott mezei gazdaság I-II*. Pozsony, 1808-1813.

Pethe: FöldK = Pethe Ferenc: *A földművelési kémia gyökere* [1795] Bécs, 1815.

PPBI = Pápai Páriz Ferenc (Dictionarium hungarico-latinum) szótárának Bod Péter féle bővített kiadása Szeben, 1767.

PPI = Pápai Páriz Ferenc: *Dictionarium Latino-Hungaricum* Lócse, 1708.
<http://real-r.mtak.hu/623/>

Rajz = *Rajzolatok a' társas élet és divatvilágból* (1835-1839)
http://real-j.mtak.hu/view/journal/Rajzolatok_a_t=E1rsas_=E9let_=E9s_divatvil=E1gb=F31.html

RévLex = *Révai Nagy Lexikona Az ismeretek enciklopédiája I-XXI*. Budapest, 1911-1935.

RMNyA = MURÁDIN L. (gyűjt.); JUHÁSZ D (szerk.): *A romániai magyar nyelvjárások atlasza 1–11*. Magyar Nyelvtudományi Társaság [3–11.] Magy. Nyelvtud. Társ.–Pharma Press, Budapest, 1995-2010.

RSzSz = KISS G. (szerk.): *Régi magyar szavak szótára* Budapest, 2012.

Sitkey: HGy = Hasonszervi Gyogytan a' Lobos Nyavalyákrul (Kézirat) 1867. (A kézirat az újvidéki Matica srpska könyvtárban található)

Sirkey: Törv = Sitkey Manó: *Törvényszéki orvostan (Medicina Forensio) rövidített vázlata, Orvosok, Sebészek, Bírák és Törvénytudósok számára* (Kézirat) 1867. (A kézirat az újvidéki Matica srpska könyvtárban található).

SzamSz = CSÚRY Bálint: *Szamosháti szótár I-II*. Budapest, 1935-1936.

SzegSz = BÁLINT Sándor: *Szegedi Szótár I-II*. Budapest, 1957.

Sziks = MELICH János: *Sziksai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzése 1590-ből* Budapest, 1906.

SzlavSz = PENAVIN Olga: *Szlavóniai (kórógyi) szótár I-III*. Újvidék, Forum, 1968-78.

SzT = SZABÓ T. Attila–VÁMSZER Márta–KÓSA Ferenc (szerk.): *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I-XIV*. Budapest, Akadémiai - Bukarest, Kriterion, 1975-2014.
<http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/index.html>

ÚMTSz = HOSSZÚ Ferenc–B. LŐRINCZY Éva (szerk.): *Új Magyar Tájszótár I-V*. Budapest, 1979-2010.

Társ = *Társalkodó* 1832-1844, 1848 között évente megjelenő periodika
<http://real-j.mtak.hu/view/journal/T=E1rsalkod=F3.html>

TESz = BENKŐ Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-III*. Budapest, 1967-1976.

TudGy = *Tudományos Gyűjtemény* (1817-1841)
<https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/TudomanyosGyujtemeny/>

TSz = *Magyar tájszótár* Buda, 1838.

Veszelszki: ErMezGy = Veszelszki Antal: *A' növény-plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény vagy-is fa- és fűszeres könyv, mellyben...* Pest, 1798.

VocSz = *Vocabularium in quo... S. Gy. Szótár, mellyben sok magyar szókhöz hasonló hangú idegen nyelvbéli szokat rendbe szedett* Gyarmathi Sámuel Béts, 1816.

VasU = *Vasárnapi Ujság* (1854-1921)
<https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/VasarnapiUjsag/>

Wagner: MKözh = Wagner Daniel: *Magyarországnak közigazgatásilag nevezetes termékeiről* Buda, 1844.

BIBLIOGRÁFIA

A, Á

ABAFFY Csilla–**T. SZABÓ** Csilla

1995 *150 zsoltár, énekek éneke és az ünnepek alapigéi Döbrentei-kódex 1508*. Budapest, Argumentum-Magyar Nyelvtudományi Társaság

ABAFI Lajos

1875 *Szerelmi népdalok. Székely Sándor gyűjtéséből* Budapest

ADORJÁN Imre

[1987] *Gyapjúszínezés Törökországban természetes anyagokkal* Székesfehérvár

AJTAY-HORVÁTH Magda

2001 *A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában* Kolozsvár

<http://mek.oszk.hu/03900/03917/03917.htm>

ALEXANDER Bernát–**LENHOSSÉK** Mihály (szerk.):

[1905] *Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátosságai* Budapest, Athenaeum

ALMÁSY János

1890 *Magyar közmondások gyűjteménye. Különös tekintettel az életbölcsekre és a nevelésre (Több mint hatezer közmondás)* Budapest, Franklin.

ALTMANN, Lothar

2006 *Festészeti lexikon* Budapest, Ikar

ANDERSON, Earl R.

2003 *Folk-taxonomies in Early English* New York–London, Madison and Teaneck

ANDRÁSFALY Bertalan

1957 A vörösbor Magyarországon *Néprajzi Értesítő* 39. 49-67

1998 Buda és Eger vörösbora *História* 5-6. sz. 48-49.

ARNHEIM, Rudolf

1979 *A vizuális élmény Az alkotó látás pszichológiája* Budapest, Gondolat

ATKINSON Rita L.–**HILGARD** Ernest

2005 *Pszichológia* Budapest, Osiris

AVAS Kálmánné

1998 *Az őrségi emberek élete* (Vas megye néprajzi kincsestára. Helyismereti gyűjtők válogatott írásai 2.) Szombathely

ÁCS Károly

1858 *Virág a román (oláh) népköltészet mezejéről* Pest.

ÁCS László–**ÁCS** Lászlóné

1974 Keresztelő, lakodalom, temetés Rábagyarmaton *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*. 103-121.

ÁCS Zoltán

2014 *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon* (1984) Kossuth kiadó (E-könyv)

ÁG Tibor

1996 *Bíborpiros szép rózsza. Népzenei gyűjtés Peredről* Gyurcsó István Alapítvány Füzetek

B

BABUS Jolán

1976 *Néprajzi tanulmányok a beregi Tiszahátról* Nyíregyháza

BALANYI Béla

1994 A nagykovácsi szőlő-, gyümölcs és zöldségtermelés múltja. NOVÁK L. szerk.: *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére I.* (Studia Comitatus 23). Szentendre, 529-552.

BALASSA Iván

1963 Veresborjú *Ethnographia* 74. 26.

1973 Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI-XIX. században.

Ethnographia 84. 53-79

BALÁZS Lajos

1994 A lakodalmi fenyő erotikus szimbolikája *Kriza J. Népr. Társ. Évkönyve* II. 81-86.

BALOGH Balázs–FÜLEMILE Ágnes–STEFÁNY Judit (sajt. alá rendezte)

2004 Tózsér Kapocs Anna: *Palócul tanított imádkozni anyám Egy kazári palóc asszony önéletírása* Budapest, Európai Folklor Intézet–L'Harmattan

BALOGH Jánosné Horváth Terézia

2009 Katolikus egyházi alkalmak jelölése a rábaközi viseletekben *Zalai Múzeum* 18. 55-73.

BALOGH Katalin

2012 Három szín: kék. *Tudományos Évkönyv 2011. Útkeresés és növekedés* Budapesti Gazdasági Főiskola, 542-552.

BALOGH Lajos–JUHÁSZ Magdolna

2012 Amerikai karmazsinbogyó. In CSISZÁR Ágnes (szerk.): *Inváziós fajok*

Magyarországon Sopron, 31-35.

BANCZEROWSKI Janusz

1999 A kognitív nyelvészet alapelvei *Magyar Nyelvőr* 123/1. 78-87.

BARABÁS Jenő

1956 Népviselettörténeti adatok Hódmezővásárhelyről *Néprajzi Közlemények* 1. 253-256.

BARABÁS László

1996 A farsangi dramatikus játékok és szokások maroszléki változatai *Kriza J. Népr. Társ. Évkönyvei* IV. (Erdélyi és partiumi farsangok) 43-95.

2008 *Farsangi dramatikus szokások Népi színjátékok Maroszlék régióban* Doktori értekezés, Kézirat, Debrecen

<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/117864/ertekezes-t.pdf?sequence=6&isAllowed=y>

BARANYAI Béláné

1965 A nyírbátori egykori ferenceskonvent középkori textíliái *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyvei* 6-7. 47-55.

BARNA Ferdinánd

1904 Adalékok közmondásaink s szólásaink eredetéhez *Ethnographia* 15. 204-209.

BARRATT Leslie B.–KONTRA Miklós

1996 Matching Hungarian és English color terms *International Journal of Lexicography* 9/2. 102-117.

BARSI Ernő

1987 *Sály Egy bükkalji falu a hagyományos gazdálkodás idején* Miskolc

BARTAL Aurél

1915 Kelmefestés és kelmenyomtatás *Természettudományi Közöny* 7. 633-634. sz. 537-551.

BARTHA Károly, N.

1932 A cserge készítése az udvarhelymegyei Bágy községben *Néprajzi Értesítő* 24. 19-23.

BARTHA Júlia

1993 Adatok a török nép etnobotanikai ismeretéhez.

Forrás: Keletkutatás, Körösi Csoma Társaság periodikája, Budapest, 1993. (Tavaszi, 41-57. oldal) Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár
http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/2.9.6/bartha_adatok_a_torok_nep.pdf

BARTHA Katalin

1937 *Szókincstanulmány a magyar nyelv színelnevezéseiről* Debrecen

BASKAI Ernő

1944 A bíbor története *Búvár* 10. 4. sz.148-150.

BAUHINUS, Joannes

2003 A rózsza orvosi hasznairól (részletek, Magyar László András fordításában) *A Dunánál* 2/4. 50-61.

BÁLINT Sándor

1976 *A szögedi nemzet A szegedi nagytáj népelete I.* Móra F. M. Évk. 1974-75.

1977 *A szögedi nemzet II.* M. F. Múz. Évk. 1976-77.

1998 *Ünnepi kalendárium I-III.* Szeged, Mandala

BÁLIZS Beáta

2011 A huszadik század magyar színekutatói – nyelvészek. In BENE K.–SARLÓS I.–VITÁRI Zs. (szerk.): *Kutatási Füzetek 17.* A Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata, Pécs, 13-34.

2012 A magyar viseletkutatásról a színek tükrében *Ethnographia* 123. 109-146.

2013 A lila színekategória a kupuszinai borszín és a kazári orgonaszín tükrében In FARKAS Judit–KESZEG Vilmos (szerk.): *Kolozsvártól Pécsig, a Yaoitól a juhászatig Néprajzi – kulturális antropológiai tanulmányok két doktori iskolából* Budapest, L'Harmattan. 339-256.

2016 A sárga és színtársai A sárga-fekete, illetve a sárga-zöld jelentése *Erdélyi Múzeum* 2016/2. 37-59.

BÁRCZAY Oszkár

1897 *A heraldika kézikönyve műszótárral* Budapest, MTA

BÁRDOSI Vilmos

2012 *Magyar szólások, közmondások adatbázisa. 14000 szólás, közmondás, helyzetmondát magyarázata...* Budapest, Tinta

BENCSIK János

1993 *Tokaj társadalma a tárgyak tükrében 1774-1849.* Sátoraljaújhely

BENCZES Réka–**TÓTH-CZIFRA** Erzsébet

2014 The Hungarian colour terms piros and vörös: A corpus and cognitive linguistic account *Acta Linguistica Hungarica* 61/2. 123-152.

BENEDEK Elek

1898 *A magyar nép múltja és jelene II. A bölcsőtől a sírig*

<http://mek.oszk.hu/04800/04823/pdf/mmult2.pdf>

BENEDEK H. Erika

1997 Adalékok egy moldvai csángó falu népi növényismeretéhez In Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájából *Kriza J. Népr. Társ. Évk.* 5. Kolozsvár. 150-168.

BENEDICT, Ruth–**SZADAHIKO**, Mori

2006 *Krizantém és kard A japán kultúra újrafelfedezése* Budapest, Nyitott Könyvműhely

BENŐ Attila

2004 *A kölcsönszó jelentésvilága A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület

<http://mek.oszk.hu/08700/08755/08755.pdf>

BERECZKY János

- 2013 *A magyar népdal új stílusa I-IV*. Budapest, Akadémiai
- BERLÁSZ** Jenő–**BUSA** Margit–**CS. GÁRDONYI** Klára–**FÜLÖP** Géza
1960 *Kazinczy Ferenc levelezése XXIII*. (1927 óta előkerült, és kötetbe nem foglalt levelek gyűjteménye) Budapest, MTA
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/101346/KazLev23.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- BERLIN**, Brent–**KAY**, Paul
1991 *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution* Berkeley-Los Angeles-Oxford, University California Press
- BIERNSON**, George
1972 Why Did Newton See Indigo in the Spectrum? *American Journal of Physics* 40. 4. 526-533.
- BIGGAM**, Carole P.
2012 *The Semantics of Color. A Historical Approach* Cambridge, Cambridge University Press
2014 Prehistoric colour semantics A contradiction in terms In **BIGGAM**, C.–**HOUGH**, C. A.–**KAY**, C. J.–**SIMMONS**, D. R. (eds) *New Directions in Colour Studies* Glasgow, John Benjamins Publishing Company, 79-92.
- BIHARI** Gábor
1992 A színelnevezések vázlatos elemzése a lengyel és a magyar nyelvben In **BANCZEROWSKI** J. (szerk.): *Polono-Hungarica* Budapest, ELTE Lengyel Filológiai Tanszék–Lengyel Táj. és Kult. Közp. 14-22.
- BLOOR**, David
2002 A szociálkonstruktivizmus mint Hume, Mill és Carnap örököse In **FORRAI** G. – **MARGITAY** T. (szerk.): *Tudomány és történet* Budapest, Typotex, 141-156.
- BOAS**, Franz
1975 *Népek, nyelvek, kultúrák. Válogatott írások* Budapest, Gondolat
- BODROGI** Ferenc Máté–**BORBÉLY** Szilárd
2009 *Kazinczy Ferenc: Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig. Önállóan megjelent fordításkötetek* (Kazinczy Ferenc művei Második osztály Fordítások Kritikai kiadás) Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó
https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/95467/postfile_up_forditasok%20egyoldalas%204%20jav.pdf?sequence=1
- BOGDÁN** István
2006 *Régi magyar mesterségek*, Budapest
<http://mek.oszk.hu/04600/04683/html/rmme0007.html>
- BOHANNAN**, Paul–**GLAZER**, Mark (szerk.)
2006 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában* Budapest, Panem
- BOKSAY** Emil–**RÉVAY** Gyula–**BRASCSAJKÓ** Mihály
1928 *Magyar-ruszin szótár* Ungvár
- BOROVSKY** Samu (szerk.):
[1908] *Szatmár vármegye Magyarország vármegyéi és városai* Budapest
- BORSA** Gedeon
1998 Könyvtörténeti írások IV. Módszertani cikkek és kutatási eredmények
http://mek.oszk.hu/03300/03301/html/bgki04_hun_cimlap.htm (13. fejezet: A régi nyomtatványokkal való foglalkozás és azok anyaga)
- BORSI** Ferenc

2003 *Mi vagyunk a rózsák Az érzékiség képi ábrázolása a magyar népdalokban*
Dunaszerdahely, Gyurcsó István Alapítvány
http://csemadok.sk/files/2013/07/gyia-27_Borsi-Ferenc_Mi-vagyunk-a-rozsak.pdf

BORSTEIN, Marc H.

1975 The Influence of Visual Perception on Culture *American Anthropologist*. 77/4. 774-798.

BOYNTON, Robert M.–OLSON, Conrad X.

1987 Locating Basic Color Terms in the OSA Space *Color Research and Application* 12. 2. 94-105.

1990 Salience of Chromatic Basic Color Terms Confirmed by three Measures *Vision Research* 30. 9. 1311-1317.

BÓDI Katalin

2017 *Jöjj, de hogyan láss? Kontextusok Kazinczy Ferenc képzőművészeti tárgyú írásaihoz*
Habilitációs értekezés, Debrecen, Kézirat

BÓDINÉ BELIZNAI Kinga

2006 A színek és jelentőségük a jogtörténetben *Jogtörténeti Szemle* 2006/3, 41-45.

2014 *A bíbor méltóság, a sárga árulás Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben* Budapest, Balassi

BÓTÁR Imre

1886 A fényképek színezéséről *Fényképeszeti Lapok* V. 153-156.

BÖRCsök Vince

1975 Adatok a pinceépítés, szőlőfeldolgozás és bortárolás hagyományaihoz Szeged környéki homokon *Móra F. M. Évk.* 1974-75. 193-214.

BRUNELLO, Franco

1973 *The Art of Dyeing in the history of mankind* Vicenza, Neri Pozza

BUR Márta

1985 A balkáni kereskedők és árukészleteik a XVIII. századi Magyarországon (1737-1753) *Ethnographia* 96. 251-274.

BUTOVSZKY Bertalan

1906 *Mit kell a könyvnyomtatónak rajzolni tudni II. A szabadkézi rajz* Budapest, Uránia
(<http://mek.oszk.hu/10700/10721/index.phtml>)

BÜKY Béla

1967 A Calepinus-szótár magyar orvosi szókincse (1585, 1607) *Orvostörténeti Közöny* 41. 29-132.

C, Cs

CASKEY-SIRMONS, Leigh, A.–HICKERSON, Nancy P.

1977 Semantic Shift and Bilingualism: Variation in the Color Terms of Five Languages *Anthropological Linguistics* 19/8. 358-367.

COOKSEY, Christopher

2001 Tyrian Purple: 6,6'-Dibromindigo and Related Compounds *Molecules* 6. 736-769.

CORBETT Greville–DAVIES, Ian R. L.

1995 Linguistic and Behavioural Measures for Ranking Basic Colour Terms *Studies in Language* 19. 2. 301-357.

CSAPODI István

1898 A színek magyar nevei *Természettudományi Közöny* 30. 636-643.

1899 Vörös és piros *Magyar Nyelvőr* 28. 201-204.

CSAPÓ Kálmán

1861 *Székes-fehérvár története* Székesfehérvár

CSERBÁK András–GÁBORJÁN Alice

1990 XVIII. századi magyarországi parasztábrázolások és viselettörténeti tanulságaik
Ethnographia 101. 51-74.

CSILLAG Andrea

2005 *Colour Terms in Expression of Emotions: a Study of Hungarian and English Examples*
Debrecen, Kossuth Egyetemi K.

CSILLÉRY Klára, K.

1982 *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei* Budapest, Akadémiai

CSOMA Zsigmond

1995 Az európai és magyarországi szőlészeti-borászati ismeretek oktatása a keszthelyi
Georgikonban (XVIII. sz. vége - XIX. közepe) *Agrártörténeti Szemle* 37/1-4. 190-242.

1998 Paraszti-uradalmi szőlőfajtaismeret és használat a kárpát-medence nyugati területein a
középkortól a XX. század közepéig *Ethnographia* 109. 505-548.

2004 A régi magyar hungaricum szőlőfajták *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*
2001-2004. 103-133.

CSOMA Zsigmond–TÜDŐSNÉ Simon Kinga

2010 Virág és virágkultúra a késő reneszánsz erdélyi kertekben (16–17. század) *Korunk* 3.
folyam, 21. évf. 1. sz. (Január).

<http://korunk.org/?q=node/8&ev=2010&honap=1&cikk=11490>

CSÚRY Bálint

1922 Rózsaszín, rózsaszínű *Magyar Nyelv* 18. évf. 7-8. sz. 169-170.

D

DADAY Jenő

1894 *Rovartani Műszótár A leíró rovatban legfontosabb műszavainak foglalatja* Budapest, K.
M. Természettudományi Testület

DAJASZÁSZY Józsefné

1961 *Mezőkövesd, Tard, Szentistván Mezőkövesd*, Matyó HISZ

DANKÓ Imre

2001 A magyar almaszimboliztika In HOPPÁL M. (szerk.): *Elbeszélés és emlékezet
Tanulmányok Istvánkovits Márton emlékezetére* (Örökség IV.) Európai Folklór Intézet,
Budapest, Osiris, 19-48.

DE BIE-KERÉKJÁRTÓ Ágnes

2003 A vörös színnév használata a magyarban In BAKRÓ-NAGY Marianne–RÉDEY Károly
(szerk.): *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 67-
79.

DEÁK Dénes

1991 *Festő a világháborúban, Mednyánszky László festészete 1914-1918*. Budapest,
Gondolat-Ideatours

DEÁK Éva

2012 Ruhaanyagok az erdélyi országgyűlés árszabásaiban Bethlen Gábor uralkodása idején
Ethno-Lore XXIX. 381-397.

DEDRICK, Don

- 1998 The Foundations of the Universalist Tradition in Color-Naming Research (and Their Supposed Refutation) *Philosophy of the Social Sciences* 28/2. 179-204.
- 2014 Colour Language, Thought, and Culture In *Handbook to Cognition and Culture*. Routledge, 270-293.
- DMITRIEVA, Olga**
2002 "Colour Associations" [http:// www.colormatters.com/research/ColorAssociations.pdf](http://www.colormatters.com/research/ColorAssociations.pdf).
- DOMANOVSKY György**
1981 *A magyar nép díszítő-művészete* Budapest, Akadémiai
- DOMOKOS Mária (szerk.)**
2011 *A Magyar Népzene Tára XI. Népdaltípusok 6.* Budapest, MTA
- DOMOKOS PÁL Péter**
1959 Júlia szép lány (Ballada monográfia) *Ethnographia* 70. 13-60.
1974 Dies concussionis ovarum *Ethnographia* 85. 384-389.
- DOMONKOS Ottó**
1991 Bőr- és bőrfeldolgozó ipar (tímár, varga, csizmadia, szíjgyártó, szűcs, kapcakötő, kefekötő, fésűs) *Magyar Néprajz 3. Kézművesség II.* Budapest, Akadémiai 71-94.
- DÓZSA Katalin, F.**
1975 Menyasszonyi kelengye a városi rétegeknél 1867-1914. *Folia Historica* 3. 89-107.
1982 Férfi és női divat 1700-1970 között In LÁSZLÓ E.–T. BALÁZSY Á.–LAKINÉ TÓTH I. (szerk.): *Viseletek. Történet és restaurálás* Budapest, 65-157.
1983 Régi viseletek VOIT P. (szerk.): *Régiségek könyve* Budapest, Gondolat, 348-364.
1989 *Letűnt idők, eltűnt divatok* Budapest, Gondolat
- DÖMÖTÖR Sándor**
1929 Cigányadományok (Anyagösszefoglalás) *Ethnographia* 40. 82-106.
- DUDICHNÉ-VENDL Mária–KOCH Sándor**
1935 *A drágakövek Különös tekintettel a mesterséges drágakövekre* Budapest (<http://mek.oszk.hu/03000/03090/html/>)
- DUMA-ISTVÁN András**
2007 *Csángó mitológia* Kézdivásárhely. Zelegor
- DÜMMERTH Dezső**
1982 A magyar köznemesi társadalom élettörténetéből: a Tetétleni–Földváry família sorsa és birtoklása az Árpád-kortól a XIX. század küszöbéig *Levéltári Közlemények* 53. 207-260.

E, É

- ECO, Umberto**
1985 How Culture Conditions the Colours We See In. BLONSKY M. (ed): *On Signs* Baltimore, 157-175.
- EDGEWORTH, Robert**
1985 Luteus: Pink or Yellow? *Glotta* 63. 3./4. 212-220.
- ELEKFI Jenő**
1957 A vízfestés In SZÖNYI I.–MOLNÁR C. P. (szerk.): *A képzőművészet iskolája A festőművészet, grafika és szobrászat technikai eljárásai* Budapest, Képzőművészeti Alap, 69-92.
- ENDREI Walter**
1989 *Patyolat és posztó* Budapest, Magvető
- ENDREI Walter–HAJNAL Lászlóné**

1958 Egy XVIII. századi festő receptgyűjtemény *Történelmi Szemle* I. 453-457.

ERDÉLYI János

1851 *Magyar közmondások könyve* Pest

ERDÉLYI Pál

1899 A virágének I-II. *Ethnographia* 10. 257-269. 337-352.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1961 Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához I-III. *Ethnographia* 72. 175-199, 405-429, 583-598.

1999 *Hegyet hágék, lőtőt lépék: Archaikus népi imádságok* [3. bőv. kiadás] Pozsony

ÉGETŐ Melinda

1974 A szőlőművelés átalakulása a századfordulón a Solt-Vidéken *Cumania* 2. 133-156.

1975 A XVIII-XIX. századi paraszti szőlőművelésünk néhány jellemző vonása: a solti példa *Agrártörténelmi Szemle* 17/3-4. sz. 450-462.

1993 *Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig* Budapest, Akadémiai

2001 Szőlőművelés és borászat In *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás* Budapest, Akadémiai, 527-595.

ÉRSZEGI Géza (szerk.)

1983 *Árpádkori legendák és intelmek* Budapest, Szépirodalmi

F

FALUDI Marcellin

1933 Liturgikus színek In KÜHÁR Flóris–RADÓ Polikárp: *Liturgikus lexikon* Komárom, 245-246.

FÁBIÁNNÉ ANDRÓNYI Katalin

2015 *Romológia* Budapest, L'Harmattan

FÁY Aladár

1941 *A magyarság díszítő ösztöne* Budapest, Turul

FEJES László

2016 Színvak volt-e Homérosz? <https://www.nyest.hu/hirek/szinvak-volt-e-homerosz>

FELMÉRI Lajos

1875 Utazás a szobában *Néptanítók Lapja* VIII. évf. 1875. 22. sz. 400-402.

FÉL Edit

1935 Adatok a gyász-színekhez és párhuzamok *Ethnographia* 46. 7-17.

FÉL Edit–**HOFER** Tamás

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban* [1972] Budapest, Balassi

FERENCZY Géza

1973 Vörös-piros *Új Szó*, 26. évf. 13. sz. (Április 1. Nyelvművelés rovat) 11.

FERRY, Marie-Paule

1978 Pour Nommer les Couleurs il Faut Fermer les Yeux (Tenda, Sénégal) In TORNAY, S. (ed) *Voir et Nommer les Couleurs* (Publications du laboratoire d'Ethnologie et de Sociologie Comparative) Université de Paris X. Nanterre Recherches Thematiques 2. Nanterre, Labethno, 337-346.

FIERZ, Gaby

- 2007 Rote Lippen Erotik – Selbstbewusstsein – Macht – Unterwerfung In: SCHMID, A.–BRUST, A. (hg.): *Rot, wenn Farbe zur Täterin wird* Museum der Kulturen Basel. Christoph Merian Verlag. 175-180.
- FINLAY**, Victoria
2004 *Színek Utazás a festékesdobozban* Budapest, HVG
- FLÓRIÁN** Mária
1978 A magyar szücsmunka történeti rétegei *Ethnographia* 89. 315-353.
1994 Halóruha – gyászruha *Studia Comitatus* 24. 341-357.
1996 Hogyan öltözködött a Vas megyei köznép? In GRÁFIK Imre (szerk.): *Vas megye népművészete* Szombathely, 167-168.
1997 Öltözködés *Magyar Néprajz IV. Életmód* Budapest, Akadémiai, 585-767.
2007 A színek bevonulása és szerepe a paraszti ruhatárakban *Néprajzi Értesítő* 89. 55-74.
- FLÓRIÁN** Mária–**TÓTH** Béla
1992 *Tímárok - A bajai tímárműhely a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum
- FLUDOROVICS** Zsigmond
1913 A matyókról *Néprajzi Értesítő* 14. 219-248.
- FODOR** Ferenc
2008 *A Duna-Tisza közti homokhátság délkeleti részének paraszti gazdálkodása a 20. században* Szeged, Móra Ferenc Múzeum
- FORBES**, Isabel
1979 The Terms „Brun” and „Marron” in Modern Standard French *Journal of Linguistics* 15/2. 295-305.
- FORBES**, Robert James
1964 *Studies in ancient technology II.* (Second Edition) Leiden
- FÓNAGY** Iván
1943 *A mágia és a titkos tudományok története* Budapest
- FÖLDES** Csaba
1991 Farbbezeichnungen als phraseologische Strukturkomponenten im Deutschen Russischen und Ungarischen *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Germanistica Upsaliensia* 32. 77-89.
- FÖLDVÁRI** Melinda
2009 A magyar nyelv színnevei és színjelentéseik In BALÁZS G.–H. VARGA Gy. (szerk.): *Ikonikus fordulat a kultúrában* Budapest-Eger, Magyar Szemiotikai Társaság - Líceum, 383–391.
2015a Alapszínnevek
http://www.szinkommunikacio.hu/24_02.htm
2015b Vörös és piros
www.szinkommunikacio.hu/24_04.htm
2015c Fehér-fekete-vörös, az „archaikus” színek
http://www.szinkommunikacio.hu/22_02.htm
2015d Heraldika
http://www.szinkommunikacio.hu/22_19.htm
2015e Szerves pigmentek
http://szinkommunikacio.hu/13_19.htm
2018 Bíbor
http://magyar.szinszotar.hu/bibor_02.htm

FÖLDEVÁRY Miklós István

2007 A középkori Magyarország ordináriuskönyvei *Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIII.* 35-86.

FÖRHÉNCI HORVÁTH Gyula

1994 Zala megye szőlő- és bortelemelésének mennyiségi mutatói (1873-1965). *Agrártörténeti Szemle* 36/1-4. 300-362.

FRAUHAMMER Krisztina

2014 Egy öltöztetett Mária-szobor titkai In GYÖNGYÖSSY O.–LIMBACHER G. (szerk.): *Vallási kultúra és életmód a Kárpát-medencében 9: Tanulmánykötet a 90 esztendőös Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére* Veszprém, 82-96.

FUCHS Zsigmond

1903 *A színes festékek a nyomdászatban Keverésük és használatuk módja* Budapest, Pallasz

FUTAKY István

1996 A bíbor az Árpád-korban *Magyar Nyelv* 92. 3. 335-339.

FÜGEDI Márta

1988 *A gyermek a matyó családban* Miskolc, Hermann O. Múz.

FÜLEMILE Ágnes

1991 Megfigyelések a paraszti női viselet változásához Magyarországon – az I. világháborútól napjainkig *Ethnographia* 102. 55-77.

2011 Hagyományörzés az öltözködésben – énképek, nosztalgiák, öltözeti gesztusjelek In DIÓSZEGI L.–JUHÁSZ K. (szerk.): *Hagyomány–Örökség–Közkultúra A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében* Budapest, Teleki László Alap, 183-197.

2015 Az „odalizsk” - egy orientalizáló képzőművészeti téma jelentésének és recepciójának változásai *Ethno-Lore* 32. 69-144.

FÜLEMILE Ágnes–**STEFÁNY** Judit

1989 *A kazári női viselet változása a 19–20. században (Diss. Ethnographicae 7.)* Budapest

FÜLÖP László

2012 Egy grófkisasszony hozománya 1689-ben *Honismeret* 1. sz. 45-48.

FÜR Lajos

1969 *A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján (1870-1914)* Budapest, Magyar Mezőg. Múz.

G, GY

GÁBOR Lajos

1938 *Kalocsa-vidéki népművészet és népszokások* (3. bővített kiadás) Kalocsa

GÁBORJÁN Alice

1958 Két magyar hosszúszerű lábbelitípus viselettörténeti elemzése *Néprajzi Értesítő* 40. 37-82.

1991 Magyar bőr- és lábbelikészítés *Magyar Néprajz III. Kézművesség* 2. Budapest, Akadémiai, 282-309.

GADÁNYI Károly

1978 A szint jelölő melléknevek az orosz és a szlovén nyelvben *A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei I.* Szombathely, 165-175.

1980 Az óorosz nyelvemlékekben előforduló színjelölésekről. *A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II.* Szombathely 147-160.

1983 A vörös és a piros színezavak jelentéséről In GUTTMANN M. (szerk.):
Anyanyelvünkért Múraszombat, 108-110.

GÁRDONYI József

1920 Piros vagy vörös *Magyar Nyelv* 16. 84-87.

GAZDA Klára

2006 A húsvéti tojás mint szimbolikus tárgy a moldvai katolikusoknál *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 14. *Tanulmányok Szentimrei Judit 85. születésnapjára*, 166-193.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_14/index.htm

GAZDA József

[1993] *Hát én hogyan síratnám Csángók sodró időben* Budapest, Szent István Társulat

GELENCSÉR József–LUKÁCS László

1991 *Szép napunk támadt A népszokások Fejér megyében* (Fejér megye néprajza 3.)

Székesfehérvár

GERENCSÉR Ferenc (szerk.)

2008 *Bor és szőlő kislexikon* [Debrecen], Anno

GERÉZDI Rabán

1962 *A magyar világi líra kezdetei* Budapest, Akadémiai

GERGELY Katalin

1978 Változások Varsány népviseletében In *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához* Budapest, Akadémiai, 201-275.

GERSTER E. Miklós

1888 A kátrányfestékekről *Pótfüzetek a Termtudományi Közl. 20. kötetéhez. 4. pótfüz.* 165-170.

GESZTELYI Tamás

2001 A XXXV. könyv jegyzetei In *Idősebb Plinius: Természetrész (XXXIII-XXXVII) Az ásványokról és a művészetekről* Budapest, Enciklopédia Kiadó, 221-225.

GÉCZI János

2000 *Allah rózsái* Budapest, Terebess

<http://mek.oszk.hu/01600/01649/01649.htm>

2003 *Rózsahagyományok* Pécs, Iskolakultúra

2006 *A rózsza és jelképei Az antik mediterráneum* Budapest, Gondolat

2007 *A rózsza és jelképei A keresztény középkor* Budapest, Gondolat

2008 *A rózsza és jelképei A reneszánsz* Budapest, Gondolat

2010 A virágok virága, a rózsza a Posoni kertben *Korunk* 3. folyam, 21. évf. 1. sz. (Január).

<http://korunk.org/?q=node/8&ev=2010&honap=1&cikk=11489>

GÉCZI János–STIRLING János (szerk.)

1999 *Régi magyar kertek* Vár ucca tizenhét VII. évf. 3. sz. [Veszprém]

GILICZE László–KORMOS László

1992 *Kis Bálint: A Békés-bánati református egyházmegye története (1836)* (Dél-Alföldi évszázadok 5.) Békéscsaba-Szeged

GOMBOS Károly

1976 Régi türkmén szőnyegek *Művészettörténeti Értesítő* 25. 3 sz. 175-217.

1980 Régi kaukázusi azerbajdzsán szőnyegek *Művészettörténeti Értesítő* 29. 6-48.

GOETHE, Johann Wolfgang

2010 *Szintan*

http://digipedia.mandaonline.hu/files/document_file/filename/12646/Johann%20Wolfgang,%20Goethe%20-%20Szintan.pdf

GREENFIELD, Amy Butler

2006 *A perfect red Empire, Espionage and the Quest for the Colour of Desire* Berkshire, Black Swan

GROSSMANN, Maria

1988 *Colori e lessico: Studi sulla struttura semantica degli aggettivi di colore in catalano, castigliano, italiano, romeno, latino e ungherese* Tübinger Beiträge zur Linguistik, Tübingen, G. Narr

GRYNAEUS Tamás

1991 „Látomások” – túlvilági élmények a mai magyar népi színhagyományban In ERDÉLYI Zs. (szerk.): *Boldogasszony ága Tanulmányok a népi vallásosság köréből* Budapest, Szent István Társulat, 143-180.

2008 Makó és környéke hagyományos orvoslása II. *Studia Ethnographica* 6. 157-222.

GULYÁS Dénes

1979 A fény és a szín In SOLYMÁR I. (szerk.): *A képzőművészet iskolája II.* [2. kiadás] Budapest. Képzőműv. Alap

GULYÁS Dénes–**HAJNÓCZI** Gábor (ford. elősz. írta)

2009 *Vitruvius: 10 könyv az építészetéről* Szeged, Quintus

GUNDA Béla

1988 Kulturális ökológiai megfigyelések a növénytermesztés kezdeteiről *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 25-26. 467-482.

1991 A színes lovú népek In HAJDÚ M.–KISS J. (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára* Budapest, 227–240.

2001 A vadnövények gyűjtése In PALÁDI-KOVÁCS A. (szerk.): *Magyar néprajz II. Gazdálkodás* Budapest, Akadémiai Kiadó, 11–40.

GYÖRFFY György

1963-1998 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, Akadémiai

GYÖRFFY István

1930 *Magyar népi hímzések I. A cifraszűr* Budapest

1932 Farkasgégén eresztett *Ethnographia* 43. 82-85.

GYULAI Éva

1988 Borsod vármegye Rákóczi hamvainak hazahozatalánál Adalékok az ünnepek viselettörténetéhez *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*, 25-26. 385-401.

2008 Bocskai-armálisok az Erdélyi Királyi Könyvekben *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica* Tomus XIII. Fasciculus 2. 21-46.

http://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/21.pdf

H

HADROVICS László

1954 Az ó-magyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban *A MTA Nyelv és Irodalomtudományi Oszt. Közl.* 5. 79-175.

HAGE, Per–**HAWKES**, Kristen

1975 Binumarien Color Categories *Ethnology* 14. 287-300.

HAJDU Anna, **K.**

1955 A csömöri menyasszony öltöztetése In IGAZ M.–MORVAY P.–SIMON J. (szerk.): *Népünk hagyományából Néprajzi leírások a társadalmi gyűjtők munkáiból* Budapest, Művelt Nép, 55-65.

HAJDU Edit

2013 *Magyar szőlőfajták* Budapest, Mezőgazda Kiadó

HAJNAL Lászlóné

1981 A pápai Kluge képfestő család mintakönyvei *Textilipari Múz. Évk.* 97-117.

HALÁSZ Péter

2010 *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban* Budapest, General Press

HARKNESS, Sara

1973 Universal Aspects of Learning Color Codes: A Study in Two Cultures *Ethos* I. 175-200.

HARMATTA János

1946 Színes lovú népek *Magyar Nyelv* 42. 26-34.

HARSÁNYI István (szerk.)

1927 *Kazinczy Ferenc levelezése XXII.* (Kazinczy Ferenc összes művei Harmadik osztály Levelezés) Budapest MTA

<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/101345/KazLev22.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

HARTYÁNYI Borbála, P.:

1978 Középkori budai lakóház mellékgödrében talált növényi maradványok *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1975-77. 15-51.

HATVANY Lili

1936 A prém, a kalap s a cipő lélek- és élettana In HATVANY L. (szerk.): *Öltözködés és divat* Pesti Napló könyvek, Budapest, 213-224.

HAYS, David G.–**MARGOLIS**, Enid–**NAROLL**, Raoul–**PERKINS**, Dale Revere

1972 Color Term Salience *American Anthropologist* 74/5. 1107-1121.

HECKENAST Gusztáv

1971 Magyarország ipara 1726-ban *Történelmi Szemle* 14. 3-4. 320-329.

HEDRICK-WONG, Esme

2013 Purple Mania: How a Snail Created the Most Sought After Colour of All Time *Textiles Asia* 4/3. 7-13.

HEGEDŰS Lajos

1951 A nyelv és gondolkodás *Nyelvtud. Int. Közl.* 2/6. 48-63.

HERCEG Mihály

1980 Adatok a Károlyiak csongrád vásárhelyi uradalmának feudalizmuskori történetéhez In FARKAS J. (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 4. Szeged, 61-127.

HERMANN Imre

1984 *Az ember ősi ösztönei* (II. kiadás) Budapest, Magvető

HERMANN Ottó

1878 Vétó, vagy inkább kérés egy érdekes növény nevében *Természetrizsi füzetek* II. 76-79.

1914 *A magyar pásztorok nyelvkincse* Budapest

HERNE, Gunnar

1954 *Die slavischen Farbenbenennungen Eine semasiologisch-etymologische Untersuchung* Uppsala, Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB.

HICKERSON, Nancy Parrott

1983 Gladstone's Ethnolinguistics: The Language of Experience in the Nineteenth Century

Journal of Anthropological Research 39. 1. 26-41.

HOFENK DE GRAAFF, Judith; H.

1983 A természetes színezékek fakulása a fény hatására *Múzeumi műtárgyvédelem* 12. 221-230.

HOFER Tamás

1993 A török hódoltság hatása a magyar paraszti műveltségre *Népi Kultúra–Népi társadalom* XVII. 15-36.

HOFFMANN Gizella (szerk.)

1980 *Peregrinuslevelek 1711-1750. Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak* Szeged

HOFFMANN Ottó

1996 *Mini-tini-szótár A mai magyar diáknyelv szinonimaszótára* Pécs, JPTE University Press

<http://mek.oszk.hu/00000/00071/html/index.htm>

HOLLÓ Domokos

1934 A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban *Ethnographia* 45. 19-34.

HORNYIK János

1862 *Kecskemét város története oklevéltárral* 3. Kecskemét

HORVÁTH Cirill

1899 *A régi magyar irodalom története* Budapest

HORVÁTH Endre

é. n. *A bőr cserzése, kikészítése, festése és a bőrfeldolgozóipar segédanyagai (Népszava műszaki könyvei 21.)* Budapest

HORVÁTH Károly

1980 *Egy herkényi parasztember dalkincse* Zalai gyűjtemény 13. Zalaegerszeg

HORVÁTH Terézia

1972 *Kapuvár viselete* (Néprajzi Közlemények XVI-XVII.) Budapest

1996 A bagi női ünnepi viselet színei In KORKES Zs. (szerk.): *Viselet és történelem – Viselet és jel* Aszód, 159-169.

HUIZINGA, Johan

[1938] *A középkor alkonya* Budapest, Athenaeum

<http://mek.oszk.hu/15300/15381/15381.pdf>

HUSZKA József

1885 Egy szücsmester rajzkönyve 1856-ból *Művészi ipar* 6. sz. 241-252.

I, J

IKVAI Nándor

1985 A paraszti gazdálkodás és változásai a Tápió mentén a XVIII-XX században In. Uő (szerk.): Tápiómente néprajza *Studia Comitatus* 15. Szentendre, 171-318.

ILLYÉS Gyula

1935 A népdal jelképnélve *Erdélyi Helikon* 504-510.

IMRE Sándor

1880 A dal nyelvéről *Budapesti Szemle* 24. 47 sz. 1-32.

ISTVÁNFFY Gyula

1892 Képek a palóc népéletből *Ethnographia* 3. 351-362.

JAKAB Zoltán

2006 Színlátás In CSÉPE V.–GYŐRI M.–RAGÓ A. (szerk.): *Általános Pszichológia I. Érzékelés és figyelem* Budapest, Osiris, 124-160.

JAKAB Zoltán–WENZEL Klára

2007 A humán tetrakromát színlátás kimutatása In RACSMÁNY M. (szerk.): *A fejlődés zavarai és vizsgálómódszerei* Budapest, Akadémiai Kiadó, 250-265.

JÁNÓ Ákos

1999 Szőlő és gyümölcstermesztés a szanki homokon *Cumania* 16. 7-114.

JÁRAINÉ-KOMLÓDI Magda

1980 Botanikai tanulmányok Mexikóban I. *Botanikai Közlemények* 67. 3. füzet, 219-225.

JÁRÓ Márta

1997 Római kori falfestmény-töredékek készítése technikai vizsgálata *Alba Regia* 26. 177-184

JÓKAI Mária–MÉRY Margit

1998 *Szlovákiai magyar népviseletek* Bratislava, AB-ART

JONES, William Jervis

2013 *German Colour Terms A Study in Their Historical Evolution from Earliest Time to the Present* Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins

K

KAPROS Márta

1986 *A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén* (Studia folkloristica et Ethnographica 18.) Debrecen

KATONA Edit

2017 Divatot követve In. FÜLÖP Hajnalka; Uő; KEREZSI Ágnes; SEDLMAYR Krisztina: *Bocskor, csizma, paduka Kalandozás a lábbeli körül* Kiállítási vezető Budapest, Néprajzi Múzeum, 56.

KÁLLAY Miklós–LELKES Lajos (szerk.):

2011 *Szőlészeti és borászati szótár* Budapest, Mezőgazda

KAY, Paul

1975 Synchronic Variabil

ity and Diachronic Change in Basic Color Terms. *Language in Society* 4. 257-270.

KAY Paul–BERLIN, Brent–MAFFI, Luisa–MERRIFIELD, William R.– COOK, Richard

2009 *World Color Survey* Standford, California, CSLI Publications

KAY, Paul–MCDANIEL, Chad K.

1978 The Linguistic Significance of the Meanings of Basic Color Terms *Language* 54/3. 610–646.

KEMENDI Ágnes

1989 *Festőnövények* Budapest, Móra

2011 *Szín-Patika A festő- és gyógynövényismeret alapjai* (Skanzen Örökség Iskola 3.) Szentendre

KEMÉNY Gábor

2002 *Bevezetés a nyelvi kép stílusztikájába* Budapest, Tinta

KENEDY Géza

1921 Piros vagy vörös *Magyar Nyelv* 17. 33-34.

KEREKES György

1940 *Polgári társadalmunk a 17. században Schirmer János 1625-1674 kassai kereskedő üzleti könyve alapján* Kassa, Wiko

KERÉNYI-NAGY Viktor

2012 *A Történelmi Magyarország területén élő őshonos és idegenhonos és kultúr-reliktum rózsák kismonográfiája* Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó

KERTÉSZ András

2000 A kognitív nyelvészet szkeptikus dilemmája *Magyar Nyelvőr* 124/2. 209-225.

KERTÉSZ Istvánné Tóth Erzsébet

2006 A matyó hímzés jellegzetes mintaelemei, kompozíciós sajátosságai In VISZÓCZKY I. (szerk.): *Eredmények és feladatok a matyóság néprajzi kutatásában* Miskolc–Mezőkövesd, Hermann Ottó Múzeum, 211-232.

KERTTULA, Seija

2002 *English Colour Terms Etymology, Chronology, and Relative Basicness* Helsinki

KÉKY Lajos (szerk.)

1917 *Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai III.* (Néprajzi dolgozatok) Kiadja a Kisfaludy-Társaság Budapest, Franklin

KÉRI Katalin

2003 *Holdarcú, karcsú ciprusok Nők a középkori iszlámban* Budapest, Terebess

<http://mek.oszk.hu/01600/01665/html/>

KICSI SÁNDOR András

1988a Az alapszínnevek lexikalizálása *Természet Világa* 119/1. 43-44.

1988b Az alapszínnevek lexikalizálásáról *Magyar Nyelvőr* 112. 456-467.

1991 A magyar nyelv alapszínnevei *Népünk és Kultúránk* 82. 50-53.

KIEFER Ferenc

1983 *Az előfeltevések elmélete* Budapest, Akadémiai

2005 Van-e magyar jelentéstan? *Magyar Nyelv* 101. 2. sz. 129-140.

KILIÁN István

1966 Kosuth Dániel Sajóvámosi kéziratot verseskönyve In BOGDÁL Ferenc (szerk.): *Borsod megye nép hagyományai. Néprajzi gyűjtők és szakkörök válogatott anyaga* Miskolc, 416-443.

KIRÁLY Sándor

1987 A színek jelentésének és asszociációs hatásának vizsgálati lehetőségei a pszichológia szemszögéből In TAMÁS Mihály (szerk.): *Beszámoló a VIII. Nemzetközi Ipari Formatervező Műhely tanácskozásáról (Zsennye 1986 szept. 22-27)* Budapest, Magyar Képzőm. és Iparműv. Szöv. 41-45.

KISS Áron

1984 *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény* [1891] Budapest, Könyvértékesítő Vállalat

KISS Gábor

2004 A piros, vörös és más színnevek használata a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján In GECSŐ Tamás (szerk.): *Variabilitás és nyelvhasználat* Budapest, Tinta, 160-165.

KISS Gábor-FORBES, Isabel

2001 Piros, vörös – red, rot, rouge In GECSŐ Tamás (szerk.): *Kontrasztív szemantikai kutatások* Budapest, Tinta, 190-199.

KISS István

1912 A hazai törökpirosító eredete *Természettudományi Közlöny* 44. 558. füz. 561-562.

KISS Lajos

1930 A karikásostor *Néprajzi Értesítő* 22. 142-145.

KLANICZAY Gábor

1990 *A civilizáció peremén Kultúrtörténeti tanulmányok* Budapest, Magvető

KNER Imre

1909 A színharmónia *Magyar nyomdászok Évkönyve* 33-52.

KNOTIK Márta, T.

2015 Az női öltözet ruhadarabjai In BÁRKÁNYI I. (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Apátfalváról* Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 325-340.

KOCSIS Piroska

2011 „Asszonysorsok a Rákóczi szabadságharcban” Tudományos Konferencia a Magyar Országos Levéltárban *Levéltári Szemle* 61. 2. 67-76.

KOMÁROMI József

1969 A Pataky–Gerga üzleti társasszerződés 1778-ból *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 8. 285-339.

KOROMPAI János

1986 Gárdonyi Géza szinoníma-szótára (2. rész) *Hevesi Szemle* 14. 5. sz. 37-41.

KÓS Károly

1994 A népi ikonkészítés műhelyei a Mezőségen *Kriza J. Népr. Társ. Évkönyve* II. 198-210.

KOSUTÁNY Tamás

1900 A borról és az erjedésről *Természettudományi Közl.* XXXII. 368. sz. 209-224

KOSZTOLÁNYI Dezső

1999 Túlvilági séták In Uő: *Nyelv és lélek* Budapest, Osiris

KOUTNY Ilona

2007 Mennyiben magyar színek a piros-fehér-zöld? Kontrasztív frazeológiai vizsgálat In MATICSÁK S. (szerk.): *Nyelv, nemzet, identitás II.* Budapest-Debrecen, Nemzetközi Magyarstudományi Társ. 229-238.

KOVÁCH Aladár

1917 A Tolna megyei Sárköz népviselete *Néprajzi Értesítő* 8. 71-94, 201-221.

KÖVÁRY László

1842 *Székelyhonról* Kolozsvár

<http://mek.oszk.hu/06700/06754/06754.pdf>

1861 *A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korában* Pest

KRESZ Mária

1956 *Magyar parasztviselet 1820-1867.* Budapest, Akadémiai

1960 Fazekas, korsós, tálás (Néhány szempont fazekas-központjaink kutatásához és összehasonlításához) *Ethnographia* 71. 297-379.

1972 Illusztrációk az erdélyi fazekasság történetéhez különös tekintettel a késő-habán kerámiaira *Ethnographia* 83. 219-249.

KRIESCH Aladár [Körösfői]

1903 Mit jelent hát a kalotaszegi művészet? *Magyar iparművészet* 6; 250-256.

KUN KRIZA Ilona

1996 Farsangtemetés Torockón *Kriza J. Népr. Társ Évkönyvei* IV. Erdélyi és partiumi farsangok 217-232.

KUNT Ernő

1983 *Temetők népművészete* Budapest, Corvina

KUSZMANN Zsófia

2005 Piros/vörös In PÁL J.–ÚJVÁRI E. (szerk.): *Szimbólumtár* Budapest, Balassi, 382-383.

L

LACKOVITS Emőke, S.

1973 Egy kapuvári női ruhatár bemutatása *Arrabona Múzeumi Közl.* 15. 199-224.

- 1983 Szimbolikus színek a lakodalmi viseletben – egy kalotaszentkirályi példán keresztül In NOVÁK L.–UJVÁRY Z. (szerk.): *Lakodalom* Debrecen, 419-427.
- 1986 Asszonyok kertje Adatok a köveskáli kismemesi virágoskertekhez In S. LACKOVITS E. (szerk.) *Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből* Veszprém, 38-43.
- 1990 Veszprém megye textilművészete II. A halottas lepedők *Veszprémi Történelmi Tár* 1990/I. 31-45.
- 1999 Feliratok és mintakincs a dunántúli református liturgikus textíliákon In POZSGAI P. (szerk.): *Tűzcsiholó Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére* Budapest, Táton 463-490.
- LACZIK** Mária
- 1990 Megjegyzések a színnevek alaktani kérdéséhez *Acta Academie Paedagogicae Nyiregyházensis Nyelvészeti Közlemények* 105-111.
- LÁJER** Nándor
- 1887 A rózsza *Ciszterci Rendi Szent István Kat. Gimn. Értesítője az 1886-87-es évről* Székesfehérvár, 3-72.
- LÁSZLÓ** Emőke
- 1983a Hímzőművészet In VOIT P. (szerk.): *Régiségek könyve* Budapest, Gondolat, 307-327.
- 1983b Művészi szövetheműek In VOIT P. (szerk.): *Régiségek könyve* Budapest, Gondolat, 293-306.
- LEHOCZKY** Tivadar
- 1907 Magyar oroszok búcsújárása *Ethnographia* 18. 145-150.
- LEIMGRUBER**, Walter
- 2007 Der Penis der Primaten – Oder warum Rot so aufregend ist? (Teil 1-2) In Schmid, A.–Brust, A. (hg.) *Rot Wenn Farbe zur Täterin wird* Museum der Kulturen Basel, Christoph Merian Verlag, 24-26. 228-230
- LENGYEL** Ágnes
- 1991 Fejezetek egy Nógrád megyei falu (Terény) vallási néprajzából II. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* XVII. 285-304.
- 2008 A rózsafüzér Tárgy és folklór In PÓCS Éva (szerk.): *Tárgy, jel, jelentés* Budapest, L'Harmattan–PTE Néprajz-Kult. Antr. Tansz. 372-391.
- LENTE** Gábor
- 2017 Van Gogh hervadó festményei *Természet Világa* 148. évf. 8 sz. 342-345.
- LIMBACHER** Gábor
- 1994 Palócföldi kis-kápolna tárgyai tükrében *Ház és ember (A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve 9.)* 135-160.
- LÓRINCZE** Lajos
- 1968 Két hamis szín: rózsaszín és galambösz In Uő: *Nyelvőrségen* Budapest, Akadémiai Kiadó, 181-182.
- LÓRINCZI** Etelka
- 1995 Fonalfestési kísérleteim növényekkel *Kriza János Népr. Társ. Évk. III.* 73-80.
- LUBY** Margit
- 2002 *A parasztiélet rendje Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében* [1935] Reprint kiadás Budapest, Nap
- LUCY**, John A.
- 1997 The linguistic of color In. HARDIN, C. L. MAFFI, L. (ed): *Color Categories in Thought and Language* Cambridge, Cambridge University Press
- LUKÁCS** Zsófia

2011 A bútorkészítés és a bútorhasználat fejlődése Magyarországon a XV–XVII. században
Doktori Értekezés. Kézirat
https://lukacszsofia.webnode.hu/_files/2000001257b3937c32b/Lukacs%20Zsofia%20doktori%20ertekezes%204.resz.pdf

LYONS, John

1995 Color in language In T. Lamb–J. Bourriau (Eds.)

Colour: Art and Science Cambridge, Cambridge University Press, 194-224.

M

MACLAURY, Robert E.

2000 Linguistic relativity and the plasticity of categorization. Universalism in a New Key In PÜTZ, M.–VERSPOOR, M. H. (ed): *Explorations in linguistic relativity* Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins, 249-293.

MACLAURY, Robert E.– **ALMÁSI Judit**–**KÖVECSEK Zoltán**

1997 Hungarian Piros and Vörös: Color from points of view *Semiotica* 114. 1-2. 67-82.

MACSUGA János–**PARIPÁS Béla**–**DÖMÖTÖR Csaba**

2011 *Fénytan, színdinamika* Nemzeti Tankönyvkiadó

MAGYARY-KOSSA Gyula

1925 Lófestés a régi magyaroknál *A Természet*. 21. 2-6.

1929 *Magyar orvosi emlékek Értekezések a magyar orvostörténelem köréből* 2. Budapest

1931 *Magyar orvosi emlékek Értekezések a magyar orvostörténelem köréből* 3. Budapest

MAKKAY Klára

1994 Színek, színes anyagok, színezékek *Firka* 1993-94/3. 88-91.

1995 Színek, színes anyagok, színezékek *Firka* 1994-95/1. 17-22.

MAKOLDI Sándorné

1997 A húsvét ünnepe Vámosorosziiban In Uő.–PAP G. (szerk.): *Hímes világ* Debrecen, 7-12.

MALONYAI Dezső

1907 *A magyar nép művészete I.* Budapest, Franklin

1909 *A magyar nép művészete II.* A székelyek a csángók és a torockói magyar nép művészete Budapest, Franklin

1911 *A magyar nép művészete III.* A balatonvidéki magyar pásztornép művészete Budapest, Franklin

1922 *A magyar nép művészete V.* A palócok művészete Budapest, Franklin

MARGALITS Ede

1897 *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* Budapest

<http://mek.oszk.hu/07000/07007/07007.pdf>

MARKOS Gyöngyi

1984 Keresztelői szokások Makón (A Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága 1984.

októberében tartott tudományos ülészakán elhangzott előadások) *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 79-86.

MARTON Szabolcs

2005 Adalékok középkori italszíneinkhez

https://www.academia.edu/8113899/Adalékok_a_középkori_italszíneinkhez_vörös-és_fehérborok_világos_és_barna_sörök . In *Marton Szabolcs Teiszler Éva szerk*

2014 *Mindennapi italunk – Az italok és az italozás kultúrtörténete* Budapest, Design

MAROSI Ernő

- 1997 *A középkori művészet történetének olvasókönyve* Budapest, Balassi
<https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/kozepkori-muveszet/adatok.html>
- MARX** Mária–**MEGYERI** Anna–**KOVÁCS** Zsuzsa
 2007 *Kettő egy pár Szerelem, udvarlás esküvő a 20. században* (A Göcseji Múzeum kiállításának katalógusa) Zalaegerszeg
- MÁNDOKI** László
 1978 Találós kérdések Baranyából *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 23. 319-354.
- MÁRK** Gergely
 2004 *Magyar rózsák* Budapest, Mezőgazda
- MÁRKI** Sándor
 1907 *II. Rákóczi Ferencz (1676-1735) II. kötet 1707-1708.* Budapest, Athenaeum
- MÁRTON** Béla
 1994 Népi kádárság a Sóvidéken *Kriza J. Népr. Társ. Évkönyve* II. 122-127.
- MÁTRAI** Rudolf
 1906 *A színek a természetben s a dekoratív művészetekben* Klny az Angolkisasszonyok 1905-1906. isk. évi Értesítőjéből, Eger
- MÁTRAY** Ferenc
 1910 *A magyar színelnevezésekről* Kalocsa
- MEDICK**, Hans
 2002 A megbecsülés kultúrája: A ruhák és színeik Laichingenben 1750 és 1820 között *Korall* 10. sz. 19-39.
- MELO**, Maria J.
 2009 History of Natural Dyes in the Ancient Mediterranean World In BECHTOLD, Th.–MUSSEK, R. (eds): *Handbook of Natural Colorants* Chichester, John Wiley&Sons, 3-20.
- MESTER** Tibor
 2002 *Sémaelmélet az antropológiában* (Kommunikáció és Kultúra Disszertációk 2.), Pécs
- MIHALIK** Gyula
 1912 A miseruha *Magyar Iparművészet* 15. 9. sz. 377-379.
- MIHÁLYFI** Ákos
 1916 *A nyilvános istentisztelet* Budapest
- MÓD** László
 2011 „Ilyen még nem volt” Szőlészeti-borászati kiállítások Szegeden a 19. század végén és a 20. század elején *Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei Studia Ethnographicae* 7. 93-123.
- MOLLON**, John D.
 2003 The Origins of Modern Color Science *Color Science*, 1-39.
<http://winlab.rutgers.edu/~trappe/Courses/ImageVideoS06/MollonColorScience.pdf>
- MOLNÁR** Gyula
 1964 Egy XVIII. századi gyógykovács-könyv receptjei *Ethnographia* 75. 458-462.
- MORGAN**, Gerry–**CORBETT**, Greville
 1989 Russian colour term salience *Russian Linguistics* 13. 2. 125-141.
- MORVAY** Péter
 1957 Álgarabonciás a Kiskunságban 1757-ben *Néprajzi Közlemények* II. 285-87.
- MÓSER** Zoltán
 2015 *Szivárvány havasán Jelképek által valóban I.* Budapest, Magyar Kultúra
- MOSS**, Anthony E.
 1988 Russian blues and purples: A tentative hypothesis. *Quinquereme* 11. 164-177.
 1989 Basic color terms Problems and hypothesis *Lingua* 78. 4. 313-320.

N, NY

N. n.

1908 Jegyzetek a sokszorosító-ipari anyagtanból *Grafikai Szemle* XVIII. 10. 230-232.

N. n.

1928 A piros szín *Képzőművészet* 2. 15. 252-255.

NABHOLZ-KARTASCHOFF, Marie-Louise

2007 Rote Textilien in Indonesien In SCHMID, A.–BRUST, A. (hg.): *Rot, wenn Farbe zur Tüsterin wird* Museum der Kulturen Basel, Christoph Merian Verlag, 54-59.

NAGY Gábor, O.

1985 *Magyar szólások és közmondások* [1966] Budapest, Gondolat

NAGY Gyula

1975 Amiért dolgozunk In Uő. (szerk.): *Parasztélet a vásárhelyi pusztán* (Békés. Megy. Közl. 4.), 319-364.

NAGY István (evangélikus lelkész)

1941 Az oltár *Harangszó* 32. 33. sz. 271-273.

NAGY Iván

1871 Árucikkek Szabályzata 1627 és 1706 évekből Adalékul a XVII. és XVIII. század ipar- és erkölcs-történetéhez *Magyar Történeti Tár* XVIII. Pest, 199-273.

NAGY Jenő

1938 *A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón* Debrecen

1972 Öltözet In KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: *Kászoni székely népművészet* Bukarest, Kriterion, 219-268.

1981a Öltözet In KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: *Moldvai csángó népművészet* Kriterion, Bukarest, 360-417.

1981b Szakszójegyzék és szómutató In KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: *Moldvai csángó népművészet* Kriterion, Bukarest, 418-457.

1993 Mente Adalékok a magyar és szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz *Ethnographia* 104. 11-56.

NAGY Katalin, E.

1976 XIX. századi kaukázusi szőnyeg restaurálása *Múzeumi Műtárgyvédelem* 3. 136-146.

NAGY László

1971 A veszprémi tobakok *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 10. 189-240.

NAGY Rózsa

1942 Adatok a Baranya megyei Nagyváty növényekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz *Magyar Néprajz* IV. 268-308.

NAGY Veronika

2000 Csongrád város gazdálkodása *Múzeumi Füzetek Csongrád* 3. Csongrád

NAGY Zoltán

1975 Mi a szép? In NAGY Gy. (szerk.): *Parasztélet a vásárhelyi pusztán*. (A Békés Megyei Múz. Közl. 4.), 453-488.

NAGY Zoltán

2016 Kézművesek a falvak magányában Céhek, kézműves mesterek a szentgotthárdi, csákányi, körmendi uradalom falvaiban a XVII–XIX. században. III. rész. *Vasi Szemle* LXX. 3. sz. <http://www.vasiszemle.hu/2016/03/nagy.htm>

NATTER-NÁD Miksa

1962 A Herbárium növényei *Orvostört. Közl.* 23. 335-359.

NEMCSICS Antal

- 1990 *Szindinamika Színes környezet tervezése* Budapest, Akadémiai
- NEMCSIK** Pál
- 1966 A lícei fazekasok In BOGDÁL Ferenc (szerk.): *Borsod megye nép hagyományai Néprajzi gyűjtők és szakkörök válogatott anyaga* Miskolc, 208-228.
- NÉMETH** András, K.
- 2009 *Vörösegyházi-kereszt – Vörös-köröszfa Névtani Értesítő* 31. 113-117.
- NÉMETHY** Gyula
- 1905 *A miseruha* (Klly. a Religio-Vallásból) Budapest
- NOVÁK** József Lajos
- 1913 Adatok Bény község néprajzához *Néprajzi Értesítő* 14. 32-67.
- NOVÁK** László
- 1982 Egy XVIII. század végi-, XIX. század eleji orvosló könyv Kecskemétről és korának gyógyító gyakorlata In *Bács-Kiskun megye múltjából 4. Egészségügy* Kecskemét, 469-509.
- 1984 *Fejfák a Duna-Tisza közén* (Második kiadás), Nagykőrös
- NYÁRY** Albert
- 1909 Piliny néprajzi vázlata *Néprajzi Értesítő* 10. 129-152.
- 1910 Mihály-Gerge népköltészete I. *Ethnographia* 21. 235-240.
- NYÉKHELYI** Dorottya, B.
- 2003 *Középkori kútlelet a budavári Szent György téren Előzetes jelentés* Budapest
<http://mek.oszk.hu/09300/09301/09301.pdf>

O, Ö

- ORBÁN** Balázs
- 1868 *A Székelyföld leírása* Pest
[\(http://mek.oszk.hu/04800/04804/html/\)](http://mek.oszk.hu/04800/04804/html/)
- ORBÁN** László (szerk.)
- 2009 *Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete* (Kazinczy Ferenc művei Első osztály Eredeti művek Kritikai kiadás) Debrecen, Debreceni Egy. Kiadó
https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/100941/PE_Szovegek.pdf?sequence=8)
- ÖKRÖSNÉ BARTHA** Júlia
- 1993 Törökország mai szőnyegszövő háziipara *Tisicum A Jász-Nagyk.-Szol. Megy. Múz. Évk.* 8. 393-406.

P

- PAIS** Dezső
- 1953 Bíbor, búb, bibircsó *Magyar Nyelv.* 49. 76-91.
- PAKÓ** László
- 2015 Kolozsvári harmincadjegyzék 1631-ből *Erdélyi Múzeum* LXXVII. 1. 145-177.
- PAKSA** Katalin (szerk.)
- 2011 *A Magyar Népzene Tára XII. Népdaltípusok* 7. Budapest, MTA
- PALOTAY** Gertrúd
- 1940 *Oszmán-török elemek a magyar hímzésben* Budapest, Magyar Történeti Múzeum
- PAP JÁNOSSY** Magda
- 1971 Györgyfalva viselete *Ethnographia* 82. 497-567.
- PAPP** Eszter, (B).

- 2006 Néhány színnév terminológiai vizsgálata In FÓRIS Ágota–PUSZTAY János (szerk.): *Utak a terminológiákhoz* Szombathely, BDF, 7-25.
- 2012 A magyar színevek terminológiai elemzése. PhD kézirat
http://nydi.btk.pte.hu/sites/nydi.btk.pte.hu/files/pdf/Papp_Eszter_2013.pdf
- PAPP** Izabella
 2008 Egy jászberényi család az 1848/49-es szabadságharc idején *Zounek* 23. 225-280.
- PAPP** Kornélia
 2009 Basic and non-basic color terms in Hungarian In ZLATEV, J– ANDRÉV, M. – FLACK, J – LUNDMARCK. C. (eds): *Studies in Language and Cognition* Cambridge, Scholar Publishing, 123-135.
- PARAMEI** V. Galina
 2005 Singing the Russian Blues: An Argument for Culturally Basic Color Terms *Cross-Cultural Research* 39. 1. 10-38.
- PARTINGTON**, James Riddick.
 1964 *A History of Chemistry IV*. Melbourne-Toronto-New-York, Macmillan Education
- PASTOUREAU**, Michel
 2012 *A fekete: egy szín története* Budapest, Kalligram
- 2016 *Red. The History of Color* Princeton-Oxford, Princeton University Press
- PÁLFALVI** Pál
 1997 A pusztinai temető növényvilágáról In *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájából* (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5.), 123-149.
- PÁLINKÁS** Gyula, S.
 1942 A borok színe *Borászati Lapok* 44 sz. 259-260. 45 sz. 265-66.
- PÁRIS** Noémi
 2015 *Az ünnep tükrében Egy vallási ünnep elemzése a mexikói Veracruz tartományból* Budapest, MAKAT
- PÁSZTOR** Emese
 1999 Száz év múltán – Ismét a „majc-kérdéshez” *Ars Decorativa* 18. 7-23.
- PESTI** László–**TARJÁNYI** Ferenc
 2011 Budapesti nagy parkok növényjegyzéke
<http://mek.oszk.hu/10000/10092/10092.pdf>
- PÉKÁR** Károly
 1896 Az esztétikai érzések pszichológiája Negyedik közlemény: A látás *Athenaeum* 282-304.
- PÉNTEK** János
 1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse* Budapest, Kriterion
- 1988 *A teremtő nyelv*. Bukarest
- PÉNTEK** János–**SZABÓ** Attila
 1985 *Ember és növényvilág Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete* Bukarest, Kriterion
- PETERCSÁK** Tivadar
 2013 Termelés és árucseré az egri hóstyákon In TÓTH A. (szerk.): *Néprajz-Muzeológia Tanulmányok a 60 éves Viga Gyula tiszteletére* Miskolc, 308-317.
- PETERDI** Vera
 2002 Egy polgárcsalád élete és otthona a Belvárosban és az arisztokrata negyedben a két világháború között *Folia Historica* 23/2. 117-177.
- PHILOFENNUS**
 1856 Száz finn és száz magyar néptalány *Magyar Nyelvészet* 1. 9. sz. 362-375.

PLEIJ, Herman

2004 *Colors Demonic and Divine: Shades of Meaning in the Middle Ages and After* New York, Columbia University Press

PLÉH Csaba

1997 Hozzájárulhatnak-e az empirikus pszichológiai kutatások a nyelv – gondolkodás viszony filozófiai problémájának megoldásához? *Magyar Filozófiai Szemle* 41. 3-4. 439-540.

2003 A relativizmus kérdései és a mai pszicholingvisztika In Uő: *A természet és a lélek* Budapest, Osiris, 167-192.

PLINIUS (Idősebb)

2001 *Természetrajz (XXXIII-XXXVII.) Az ásványokról és művészetekről* Enciklopédia, Budapest

POSONYI Erzsébet, K.

1927 Erdélyi János és a népköltészet II. *Ethnographia* 38. 165-192.

POZSONY Ferenc

2005 *A moldvai csángó magyarok* Budapest, Gondolat–Európai Folklór Intézet

PÓRA Ferenc

1907 *A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve Tartalmaz harmincezer szinoním szót és szólást nyolcszáz logikai csoportban* Budapest, Athenaeum

PRIEWE, Jens

2015 *A borokról könnyedén* Budapest, Mérték

PROPSZT Eszter

1997a Bíbor In PÁL J.–ÚJVÁRI E. (szerk.): *Szimbólumtár* Budapest, Balassi, 75.

1997b Liliom In PÁL J.–ÚJVÁRI E. (szerk.): *Szimbólumtár* Budapest, Balassi, 307-308.

PROPSZT Eszter–ÚJVÁRI Edit

1997 Színek In PÁL J.–ÚJVÁRI E. (szerk.): *Szimbólumtár* Budapest, Balassi, 435-436.

PRUZSINSZKY János

1902 Purpura In PECZ V. (szerk.): *Ókor Lexikon II.* Budapest, Franklin

PUKÁNSZKY Béla

2001 *Bevezetés a gyermekkor történetébe*

http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Bevezets_a_gyermekkor_trtnetbe/index.html

PULI-HORVÁTH Ferenc

1998 A magyarországi cigányság szín- és formakultúrája In BÓDI Zs. (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi cigányok vizuális kultúrájáról* (Cigány néprajzi tanulmányok 7.) Budapest, Magyar Néprajzi Társaság 33-109.

PUSZTAINÉ Madar Ilona

1976 Adatok a sárrétudvariak gazdálkodásának történetéhez, különös tekintettel a lótarásra *Agrártörténeti Szemle* 18. 3-4. 419-471.

R

RÁCZ János

2010 *Növénynevek enciklopédiája Az elnevezések eredete, a növények kultúrtörténete és élettani hatása* Budapest, Tinta

RADVÁNSZKY Béla

1879 *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században II.* Budapest, MTA

RAPAICS Raymund

1932 *A magyarság virágai* Budapest, Természettudományi Könyvkiadóvállalat

- 1940 *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon* Királyi magyar egyetemi nyomda
- RAUGUL** Rudolf Davidovich
 é. n. A színpadi arcfestés (Oroszból fordította: Balogh Pál) Kézirat
https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_SZIN_Szindarabok_Q_00709/?pg=0&layout=s
- RÁTH-VÉGH** István
 1936 Öltözködés és divat In HATVANY L. (szerk.): *Öltözködés és divat* Budapest, Pesti Napló
- REDFERN**, Carrie L.
 2001 Dyeing Naturally and Sustainably in the Southwest *SW Studies* 499.
<https://archive.li/Da52y#selection-247.1-246.1>
- REUSS** Gabriella
 1997 Rózsa In PÁL J.–ÚJVÁRI E. (szerk.): *Szimbólumtár* Budapest, Balassi, 394-396.
- RÉSŐ** Ensel Sándor
 2000 *Magyarországi népszokások* Budapest, Osiris
- RÉVÉSZ** István
 1944 A templomi paramentumokról In KEMÉNY L.–GYIMESY K. (szerk.): *Evangélikus templomok* Budapest, 391-412.
- ROMSICS** Imre
 1998 Kalocsa népművészete In ROMSICS I. (szerk.): *Homokmégy Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából* Homokmégy, 371-448.
- ROSCH**, Eleanor
 2004 Egyetemes és kulturálisan specifikus jegyek az emberi kategorizációban In PLÉH Cs.–BOROSS O. (szerk.): *Bevezetés a pszichológiába* Budapest, Osiris, 379-404.

S

- SAHLINS**, Marshall
 1976 Colors and cultures *Semiotica* 16. 1-22.
- SAMARINA**, Luidmila V.
 2007 Gender, age, and descriptive color terminology in some Caucasus cultures In MACLAURY, R. L.–PARAMEI G. V.–DEDRICK, D. (ed.): *Anthropology of Color Interdisciplinary multilevel modeling* Amsterdam–Philadelphia John Benjamins Publishing Company
- SAPIR**, Edward
 1971 *Az ember és a nyelv* Budapest, Gondolat
- SARAPIK**, Virve
 1997 Red, The Colour and the World. Folklore. <http://www.folklore.ee/folklore/vol3/red.htm>
- SÁNDOR** Anna
 2016 Nyelvjárási színneveink sokszínűségéről In KOZMÁCS I.–VANČO I. (szerk.): *Standard – nem standard Változatok egy nyelv változataira* (Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia előadásából 1.) Lakitelek, Antológia Kiadó, 209–220.
- SÁRKÁNY** Mihály
 1998 Egy tua kerámia *Africana Hungarica* 1. 39-46.
- SAUNDERS**, Barbara–**BRAKEL**, Jaap van
 1997 Are there non-trivial constraints on color categorization? *Behavioral and Brain Sciences* 20. 167-179.
- SCHÄFER**, Barbara

- 1987 *Die Semantik der Farbadjektive im Altfranzösischen* Tübingen, Gunter Narr
- SCHIEDL** Nándor
1932 Liturgikus színek In BANGHA B. (szerk.): *Katolikus Lexikon* Budapest, Magyar Kultúra Kiadása, 205.
- SCHÓN** Mária
2009 A hajósi sváb gyermeknyelv *Cumania* 24. 391-445.
- SCHNEIDER**, Jane
1985 Pávák és pingvinek Az európai öltözködés és színek politikai gazdaságtana *Világtörténet* VII. 30-85.
- SCHRAM** Ferenc
1962 *Két 19. eleji kézirat (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 39.)* Gyula
1963 Peretsényi Nagy László leírása az Arad megyei szőlőművelésről [1805] *Agrártörténeti Szemle* 5/1-2. 153-176.
1964 *1790-1819 közti körözőlevelek nyelvi és néprajzi adatai* Budapest, Magyar Nyelvtud. Társ.
- SCHUBERT** Gabriella
1989 Farbsymbolik auf dem Balkan (bei Türken und Südslawen) In SAGASTER K (szerk.): *Religious and Lay symbolism in the Altaic World and Other Papers* Wiesbaden, 341-360.
1991 Farben als Mittel der Lebensorganisation *Znakolog* 3. 209-236.
2013 *A színek jelentősége az ember tájékozódásában és mindennapi élete szervezésében összehasonlító szemlélet alapján (Székközlő előadások a MTA-n).* Budapest
- SCHULZ** Irén
1912 *Női viselet a kuruckorban 1670-1700.* (Művelődéstörténeti Értekezések 61.) Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt
- SEBESTYÉN** Ádám
1989 *A bukovinai székelység tegnap és ma* (A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig című könyv átdolgozott és kibővített kiadása) Szekszárd, Kiadja a Tolna Megyei Könyvtár
- SEBESTYÉN** Károly, Cs.
1914 Opreg és katrincza *Néprajzi Értesítő* 15. 289-300.
- SEKULER**, Robert–**BLAKE**, Randolph
2000 *Észlelés* Budapest, Osiris
- SELÉNYI** Pál
1948 Piros és veres *Magyar Nyelvőr* 72. 12-14.
- SEMAYER** Vilibáld
1901 Bánffy-Hunyad (Kolozsm) magyar lakosságának somatologiai vázlata I. *Néprajzi Értesítő* 2. 33-50.
- SHEPHERD**, Rowena–**SHEPHERD**, Rupert
2004 *1000 jelkép a művészetek és mitológia világából* Budapest, Képzőművészeti
- SIMON** Béla
1966 Az emődi lakodalom régen és napjainkban In BOGDÁL F. (szerk.): *Borsod megye nép hagyományai. Néprajzi gyűjtők és szakkörök válogatott anyaga* Miskolc, 339-344.
- SIMON** Vince
1874 Szőlőművelés és gyümölcsstenyésztes In FEHÉR Ipoly (szerk.): *Győr megye és város egyetemes leírása*, 282-300.
- SINKOVICS** Istvánné
1958 *Rákoskeresztúr (Tanulmányok Budapest Néprajzából I.)* Budapest

SIPOS Enikő

1978 Az Esterházy-gyűjtemény XVII. századi csótárjának restaurálása *Múzeumi Műtárgyvédelem* 5. 163-174.

SIPOSS András

2006 *Az indián nyelvek A nyelvnevek magyar helyesírása A nyelvrokonsági viszonyok, osztályozás* Budapest, MIX-Mozaik

SIPŐCZ Katalin

1994 *A vogul nyelv színnevei (Studia uralo-altaica Supplementum 3)*. Szeged, Goldpress

SIRISAKA Andor

1890 *Magyar közmondások könyve Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye* Pécs

<http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0004/15687.html>

SKODNIK László

1988 *Vevő és reklámlélektan* (4. változatlan kiadás, [1975]) Budapest, Tankönyvkiadó

SÓLYOM (?)

1909 A színek szimbolikus jelentősége *Élet* I. évf. 27. sz. 52-54.

SOÓS Sándorné

2009 „...fonjunk rózsafüzért szép Üdvözetébül!” *A rózsafüzér imádsága és rózsafüzéres versek a XIX-XXI. századi magyar irodalomban*

<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/78126/PhDrozsafuzer.pdf;jsessionid=FB15EBCD2611589BBF4F28E21B199A38?sequence=6>

STIRLING János

1991 Boldogasszony ága, Szent György virága A szakrális növény-szimbólumok eredete és megjelenési köre In ERDÉLYI Zs. (szerk.): *Boldogasszony ága Tanulmányok a népi vallásosság köréből* Budapest, Szent István Társulat, 181-198.

STRUCKMEIER, Sabine

2011 *Die Textilfärberei vom Spätmittelalter bis zur Frühen Neuzeit (14.-16. Jahrhundert)* Münster-New York-München-Berlin, Waxmann Verlag

SUGÁR István

1976 Adatok az egri vörösbor történetéhez *Az Egri Múzeum Évk.* 293-331.

SURÁNYI Béla

2006 Kárpát-medence paraszti növényhasználata a XVIII-XX. században. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 79. sz. 119-140

SWEARINGEN, Andrew

2014 From blood to worms The semantic evolution of a Portuguese colour term In: BIGGAM, C. P. – HOUGH, C. A. – KAY, C. J. – SIMMONS, D. R.(eds): *New Directions in Colour Studies* Glasgow, John Benjamins Publishing Company, 79-92.

Sz

SZABADFALVI József

1987 A Matyó Népművészeti Kiállítás kalocsai megnyitójára – 1973 nyarán In Uó: *Írások Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumról (Borsodi kismonográfiák)*, Miskolc, 191-194.

SZABLYÁR Ferenc (szerk.)

1984 *Pápai Páriz Ferenc: Pax Corporis [1690]* Budapest, Magvető

SZABÓ G. Zoltán (szerk.)

- 1978 *Ne sajnálja a száját kinyitni Társadalmi szokások a nyelvkönyvek tükrében* Budapest, Magvető Kiadó
- SZABÓ István, CS.**
2002 Adatok a Körös-vidék lótenyésztésének történeti-néprajzi ismeretéhez *Békés Megyei Múzeumok Közl.* 23. 407-458.
- SZABÓ Kálmán**
1936 Adatok a kecskeméti pásztorok nyelvkincséhez *Ethnographia* 47. 222-223.
1937 Adatok a kecskeméti pásztorok szókincséhez *Ethnographia* 48. 87-89.
1965 A kecskeméti állattenyésztés szókincsé és szólásmondásai *Néprajzi Közlemények* 10. 45-130.
- SZABÓ Péter**
1999 Egy értékes viselettörténeti dokumentum – az első győri csizmadiaremek *Arrabona* 37. 1-2. 99-128.
- SZABÓ T. Attila**
1941 Erdélyi kemence-adatok a XVII-XIX. századból *Ethnographia* 52. 71-72.
1956 A kicsinyítő-becéző képzők a moldvai csángó nyelvjárásban In: *A kolozsvári bolyai Tudományegyetem (1945-1955)* [Kolozsvár] Állami Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó, 445-491.
1979 Melius Péter: *Herbárium Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól* (Bev. tan. magyarázó jegyz. ellátta SZABÓ Attila) Bukarest, Kriterion
- SZALTKY Mária (szerk.)**
1983 „Minden doktorságot csak ebből késértek” *Szemelvények a 16-17. század magyar nyelvű orvosi kézikönyveiből* (Magyar Hirmondó) Budapest, Magvető
- SZATHMÁRY László, Sz.**
1910 A véletlen szerepe, organikus festékek mesterséges előállítása alkalmával *Természettudományi Közlöny* 42. 513. sz. 675-677
- SZAUDER Mária (szerk.)**
1979 *Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok* Budapest, Szépirodalmi
<http://mek.oszk.hu/07000/07016/>
- SZÁDECZKY Lajos**
1889 Nagybánya régi iparáról és czéheiről *Századok* XXIII. 9. 673-700.
- SZEMERKÉNYI Agnes**
2011 Nyelvhasználat és folklór In: DIÓSZEGI L.–JUHÁSZ K. (szerk.): *Hagyomány – Örökség – Közkultúra. A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében* Budapest, Teleki László Alapítvány, 231-243.
- SZENDE Aladár**
1995 A színvilág nyelvi birtokbavétele. I. Alapfokon, elsősorban a 8-14 éveseket véve számításba *Nyelvünk és kultúránk* 53-72.
- SZENDREY Zsigmond**
1933 A magyar népszokások osztályozása *Ethnographia* 44. 21-30.
1936 A piros szín *Ethnographia* 47. 220-221.
- SZENTI Tibor**
1993 *Paráznák Feudalizmuskori (1723-1843) szexuális büntetőperek* (Válogatás). Hódmezővásárhely
2009 *Paráznák. Dél-Alföldi szexuális bűnpörök a feudalizmusból (1723-1843)* [2. teljes kiadás] <http://mek.oszk.hu/08400/08461/08461.pdf>

SZENTIMREI Judit

1972 Szöttes és varottas munkák In: KÓS K.–uő–NAGY J.: *Kászoni székely népművészet* Bukarest, Kriterion, 154-216.

1978 Szöttesek és varrottások In KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet* Bukarest, Kriterion, 145-253.

1981 Szöttesek, varrások-hímzések In KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: *Moldvai csángó népművészet* Bukarest, Kriterion, 177-359.

SZEOKE Judit, P.

2003 Római és császárkori viselet és divat *Ókor*. 4 23-30.

SZEREMLEY Császár Loránd

1906 Jelentéstanulmányok II. a komplikációs jelentésváltozásról *Magyar Nyelvőr* 35. 107-123.

SZÉKELY György

1965 Lütge, F.: Strukturwandlungen im Ostdeutschen und osteuropäischen Fernhandel des 14. Bis. 16. Jahrhunderts *Agrártörténeti Szemle* 7. 2-3 sz. 428-432.

SZÉKI Tibor

1940 Szerves festékek (A kémia és vívmányai, II. rész) Budapest, Kir. Magy. Természettudományi Társulat

(<https://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/teazo/festek/festek1.html#A>)

SZIGETH Gábor (szerk.)

1981 *Vahot Imre válogatott színházi írásai (1840-1848) Színháztörténeti Könyvtár* 12. Budapest, Magyar Színházi Intézet

SZIKSZAI László

2005 Négy szín: PIROS *Magyar Asztalos- és Faipar* 5. 2 sz. 24-25.

SZILÁGYI István

1990 Vörös tetők, vörös tornyok, vörös kereszték In KOVÁCS Á. (szerk.): *Haláljelek* Budapest, Liget, 68-74.

SZILÁGYI N. Sándor

1996 *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

SZILÁGYI Sándor (szerk.)

1882 *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* 8. 1621-1629. Budapest

SZONDA István

2008 Céh-ipartestület-szövetkezet Társadalmi és munkaszervezési változások az endródi lábbelikészítő iparban (Doktori Értekezés) Debrecen, Kézirat

<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/116211/Szonda%20Istv%c3%a1n%20doktori%20%c3%a9rtekez%c3%a9s-t.pdf?sequence=7&isAllowed=y>

SZŐCSNÉ Gazda Enikő

2010 A háromszéki hozomány a 19. században (Doktori Disszertáció) Debrecen, Kézirat https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/100954/Haromszeki_hozomany2-t.pdf?sequence=5&isAllowed=y

SZÓKE Ágnes–TIMÁRNÉ BALÁZSY Ágnes

1996 Kísérlet a hódmezővásárhelyi szőrös párnavegek színvilágának meghatározására *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Ethnographicae* 1. 251-259.

SZÖNYI István

1957 A festőtechnikák In Uő–MOLNÁR C. P. (szerk.): *A képzőművészet iskolája A festőművészet, grafika és szobrászat technikai eljárásai* Budapest, Képzőművészeti Alap, 17-67.

SZURMAY Ernő

1987 Szolnok város közművelődésének története... *Zounuk* 2. 113-132.

SZVORÉNYI József

1889 A magyar nép eszejárása és eszmeköre, közmondásaiban s egyéb elmeműveiben elétüntetve *A Cis. Rend Egri Kath. Főgym. Ért. 1888-1889-es évről.* 3-61.

TAFFERNER Béla

1884 *Szín és színharmónia kiváló tekintettel a síkornamentikára és a műipar igényeire* Budapest

TAKÁCS Béla

1975 Református templomok török hímzései Észak-Magyarországon *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 13-14. 397-414.

1986 *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben* Budapest, Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya

TAKÁTS Gyula

1956 A szömörce aratásáról és a tobakokról *Ethnographia* 67. 579-592.

TAKÁTS Sándor

1906 Nyelvtörténet *Századok* XL. 3. sz. 193-213.

1915 *Rajzok a török világból II.* Budapest, MTA

TÁLASI István

1939 A bakonyi pásztorkodás *Ethnographia* 50. 9-37.

1977 *Kiskunság* Budapest, Gondolat

TÁNCZOS Vilmos

1994 Gyimesi archaikus népi imádságok és ráolvasások *Kriza J. Társ. Évkönyve* II. 211-243.

2000 *Eleven ostya szép virág A moldvai csángó népi imák képei* Csíkszereda, Pro-Print

2006 *Folklórszimbólumok. Egyetemi jegyzetek* KJNT–BBTE Magyar Népr. és Antr. Tansz. Kolozsvár

TEICHMAN Jakab

1939 A színek a Bibliában *Magyar Zsidó Szemle* 56. 211-240.

THALY Kálmán

1864 *Régi magyar vitézi dalok és elegyes dalok a XVI-ik, XVII-ik és XVIII. századbeli eredeti kéziratokból ér régi szétszórt nyomtatványokból I.* Pest

1872 *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* Pest

1883 *Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékeztetreméltó iratok 1685-1716.* Budapest

<http://mek.oszk.hu/09900/09915/09915.pdf>

1886 Szőnyegek, gobelinek, zászlók, fegyverek és egyéb ritkaságok Ecsed várában 1669-ben *Archeológiai Értesítő* VI. 2. 134-143.

THANHOFFER Lajos

1873 A vérfoltok felismerése *Természettudományi Közlöny* V. 104.

1875 A vérről *Természettudományi Közlöny* VII. 177-183.

THOMAS, Phillip L.

1979 Red and white: A roman color symbol. *Rheinisches Museum für Philologie* Neue Folge 122. 3/4 310-316.

TIMÁR-BALÁZSY Ágnes

1988 Investigation of dyes on textiles from the collections of Hungarian museums In JÁRÓ; M.–KÖLTŐ; L. (szerk.): *Archaeometrical research in Hungary*, Budapest, National Centre of Museums, 231-254.

2002 A magyar koronázó palást színezékeinek azonosítása In BARDOLY I. (szerk.): *A magyar királyok koronázó palástja* Veszprém-Budapest, Magyar Képek, 49-54.

TOLCSVAI NAGY Gábor

2000 A kognitív nyelvészet elméleti hozadéka a szövegten számára *Magyar Nyelvőr* 124/4. 494-500.

2005 A nyelvi kategorizáció kognitív nyelvészeti keretben *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series Tom. XXXII. Sectio Linguistica Hungarica* Eger, 5-20.

2010 A népnyelv a magyar nyelv történeti értelmezéseiben In SZEMERKÉNYI Á. (szerk.): *Folklór és nyelv* Budapest, 15-27.

2011 Kognitív egység és funkcionális változás a magyar nyelv történetében *Magyar Nyelv* 107. 257-276.

2017 A magyar standard helyzete In Uő (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*, Budapest, Gondolat 222-237.

TOMISA Ilona

1999 Magyar kézművesség In *Kereszt és félhold A török kor Magyarországon (1526-1699)* Encyclopaedia Humana Hungarica 05. CD-ROM, Budapest

<http://mek.oszk.hu/01800/01885/html/index.html>

TOMPOS Lilla

2004 A vörös ruhaszín szimbolikus jelentése a 17. században In ÉRI I. (szerk.): *Restaurálási tanulmányok Timár-Balázs Ágnes emlékkönyv* Budapest, Pulszky Társ.-Magy. Múz. Egy. 167-174.

TORMA László

1979 Magyar csontos nyereg a 18. századból *Múzeumi Műtárgyvédelem* 6. 171-190.

1988 Bőr- és prémrestaurálás a budapesti Néprajzi Múzeumban *Múzeumi Műtárgyvédelem* 19. 119-124.

2011 Szücsmunka In KAPITÁNY–O. IMRŐ J. (szerk.): *Somogy megye népművészete* Kaposvár, Som. Megy. Múz. Igazgatósága, 195-206.

2015 A színek világa 4#, kármin, karmazsin, krapplakk

<http://susannicon.blogspot.hu/2015/04/a-szinek-vilaga-4-karmin-karmazsin.html>

TÓTH Béla

1984a A bőrfeldolgozás története In *A Budapesti Bőripari Vállalat és gyárainak története* Budapest, 23-55.

1984b A bőripari fedőfestékgyártás kialakulása Magyarországon In *A Budapesti Bőripari Vállalat és gyárainak története* Budapest, 523-544.

1988 Régi cserzési eljárások *Múzeumi Műtárgyvédelem* 19. 147-152.

TÓTH Imre–PERNESZ György

2001 *Szőlőfajták* Budapest, Mezőgazda

TÓTH-CZIFRA Erzsébet–**BENCZES** Réka

2016 Piros és vörös színneveink korpuszalapú kognitív vizsgálata: produktivitás, figurativitás és alapszínnévi státusz *Magyar Nyelvőr* 140/1. 52-71.

TÖRÖK Mária, **R.**

2014 *A szín - mindennapi életünk környezetkultúrájában* Budapest, Terc

TRASSARD, Francois (szerk.)

2006 *Hétköznapi élet a Napkirály korában* Budapest, Corvina

TURNER, Victor

1966 Color classification in Ndembu Ritual: A Problem in Primitive Classification. In BANTON, M. (ed): *Anthropological Approaches to the Study of Religion* London, Tavistock, 47-84.

TURÓCZI Mária

1986 *A színek világa és a személyiség* [1971] Győr

TURTON, David

1980 „There’s no such beast” Cattle and Colour Naming among the Mursi *Man* 15. 2. 320-338.

TYLER, Stephen A.

2003 Bevezetés a kognitív antropológiába (1969) In BICZÓ G. (szerk.): *Antropológiai irányzatok a második világháború után* Debrecen, Csokonai, 79-100.

UCHIKAWA, Keiji–BOYNTON, Robert M.

1987 Categorical Color Perception of Japanese Observers: Comparison with that of Americans *Vision Research* 27. 10. 1825-1833.

UJVÁRY Zoltán

1980 Virág a magyar népi kultúrában In Uő: *Népszokás és népköltészet Válogatott tanulmányok* (Hajdu B. M. Közl. 35.) Debrecen, 383-424.

2002 *Gömöri magyar néphagyományok* Miskolc, Hermann Ottó Múzeum

UUSKÜLA, Mari

2008 *Basic color terms in Finno-Ugric and Slavonic languages: Myths and facts* Tartu University Press, Tartu

2011 Terms for red in Central Europe: An areal phenomenon in Hungarian és Czech. In BIGGAM, C. P. – HOUGH, C. A. – KAY, C. J. – SIMMONS, D. R.(eds) *New Directions in Colour Studies* Glasgow, John Benjamins Publishing Company, 147–156.

UUSKÜLA, Mari–SUTROP, Urmas

2007 Preliminary Study of Basic Colour Terms in Modern Hungarian *Linguistica Uralica* 43. 2. 102-123.

2010 The puzzle of two terms for red in Hungarian In: WOHLGEMUTH, J – M. CYSOUW, M. (eds.): *Rara & Rarissima. Collecting és interpreting unusual characteristics of human languages* Berlin-New York, Mouton de Guyter, 359–376.

V, W

VAJDA Mária

1996 A régi lakodalmak egyik fontos mozzanatáról: a menyasszonyfektetésről *A Debreceni Déri Múzeum Évk. 1995-96.* 311-350.

VAJKAI Aurél

1943 *Népi orvoslás a Borsavölgyében* Kolozsvár

VAKARCS Kálmán

1908 A torontálmegyei német keresztelők *Néprajzi Értesítő* 9. 203-209.

VÁMOSI Nándor

1942 *A debreceni csizmadiák céh- és műszavai. (Dolgozatok a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népryelvkutató Intézetéből 18.)* Debrecen

VÁMOS Mária, G.

1979 Szakály női viseletének alakulása az 1880-as évektől a II. világháborúig *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évk.* 8-9. 237-246.

VAN BRAKEL, Jan

1993 The Plasticity of Categories: The Case of Colour *The British Journal for the Philosophy of Science* 44/1. 103 -135.

VARGA Lajos

2016 Paramentica: A liturgikus színek kialakulása és használata. (2016. március 8-án, a Mátyástemplom Gyűjteményében *Az egyházi textilek típusai és használatuk* előadássorozat keretében elhangzott előadás) Kézirat

VARGA Marianna

1982 *Magyar népviseletek régen és ma* Budapest, Tankönyvkiadó

2003 *Mezőkövesdi matyó hímzés* Mezőkövesd, Matyó Népművészeti Egyesület

VARGA SÁNDOR Frigyes

1940 A középkori könyvfestészet színei *Magyar Könyvszemle*. 3 sz. 301-307.

VARGÁNÉ TÓTH Lidia

1990 A termelés és fogyasztás összefüggései Nyékvárkony népi táplálkozásában *Új Mindenes Gyűjtemény* 9. 65-91.

VARGHA Katalin

2010 *Magyar találós kérdések 19. századi szövegek antológiája* Budapest

VARJAS Béla

1943 *XVI. századi magyar orvosi könyv* Erdélyi Tud. Int. Kolozsvár

VÁCZY János (szerk.)

1890 Kazinczy Ferenc levelezése I. (Kazinczy Ferenc összes művei Harmadik osztály Levelezés) Budapest, MTA

1891 Kazinczy Ferenc levelezése II. Budapest, MTA

1892 Kazinczy Ferenc levelezése III. Budapest, MTA

1893 Kazinczy Ferenc levelezése IV. Budapest, MTA

1894 Kazinczy Ferenc levelezése V. Budapest, MTA

1895 Kazinczy Ferenc levelezése VI. Budapest, MTA

1896 Kazinczy Ferenc levelezése VII. Budapest, MTA

1898 Kazinczy Ferenc levelezése VIII. Budapest, MTA

1899 Kazinczy Ferenc levelezése IX. Budapest, MTA

1900 Kazinczy Ferenc levelezése X. Budapest, MTA

1901 Kazinczy Ferenc levelezése XI. Budapest, MTA

1902 Kazinczy Ferenc levelezése XII. Budapest, MTA

1903 Kazinczy Ferenc levelezése XIII. Budapest, MTA

1904 Kazinczy Ferenc levelezése XIV. Budapest, MTA

1905 Kazinczy Ferenc levelezése XV. Budapest, MTA

1906 Kazinczy Ferenc levelezése XVI. Budapest, MTA

1907 Kazinczy Ferenc levelezése XVII. Budapest, MTA

1908 Kazinczy Ferenc levelezése XVIII. Budapest, MTA

1909 Kazinczy Ferenc levelezése XIX. Budapest, MTA

1910 Kazinczy Ferenc levelezése XX. Budapest, MTA

1911 Kazinczy Ferenc levelezése XXI. Budapest, MTA

(Az összes kötet elérhető innen:

http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/kazinczy_levelezese.php)

VÁRKONYI Nándor

2001 *Az írás és a könyv története* Széphalom Könyvműhely

VÁRNAGY Antal

1993 *Liturgika* Abaliget

- VÁSÁRHELYI** Gábor
2010 Ayahuasca: A lélek indája *Élet és Tudomány* 27. 848-851.
https://hal.elte.hu/~vasarhelyi/doc/vasarhelyi2010_ET.pdf
- VÉGH** József
1935 *Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez* Debrecen
- VENDEL** István
1941 *Szekszárd megyei város monográfiája*, Szekszárd
- VEREBÉLYI** Kincső
2005 *Minden napok, jeles napok Hétköznapok és ünnepek a népszokások tükrében* Budapest, Timp
- VERES** Gábor
2007 *A népi bútortzat változása Északkelet-Magyarországon a XVIII. századtól a XX. század elejéig* (Doktori Disszertáció) Debrecen, Kézirat
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79744/ertekezes.pdf?sequence=5&isAllowed=y>
- VERES** László
1997 Üveg és keménycserep In FÜGEDI M. (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete* Miskolc, 297-314.
- VERESS** Endre
1929 Az erdélyi ipari céhek élete Kolozsvár
<http://mek.oszk.hu/05000/05043/05043.pdf0>
- VIDÉKY** Emil
1934 A színek világa *Magyar Iparművészet* 37. 7-8. sz. 127-134.
- VIKÁR** Béla
1907 *A regösének* (Különlenyomat a *Magyar Nyelvből*) Athenaeum
- VISKI** Károly
1906 A tordai nyelvjárás *Nyelvészeti Füzetek* 32. Budapest
- VOIGT** Vilmos
2010 Nyelvjárás és folklór Vannak-e és mióta magyar nyelvjárási folklór szövegek? In SZEMERKÉNYI Á. (szerk.): *Folklór és nyelv* Budapest, 147-159.
- VÖRÖS** Éva
2008 *A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára* A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 85. Debrecen
- VÖRÖS** Éva–**PRISZTER** Szaniszló
1997 *Márton József Természethistóriai képeskönyvének növénynevei* Debrecen
- WAGNER** János
1902 *Hoffmann-Wagner: Magyarország virágos növényei* (Dr. Hoffmann György átdolgozta harmadik kiadás) Budapest, Athenaeum
1934 Bíbor. *A Természet* 30. 3-4. sz. 28-30.
- WALTER** Ernő–**NOVÁK** László
1924 *A színek világa* (Grafikai Művészetek Könyvtára) Budapest, Világosság
- WARDHAUGH**, Ronald
1995 *Szociolingvisztika* Budapest, Osiris-Századvég
- WARTHA** Vincze
1901 A régiék bibora és az indigó *Természettudományi Közöny* 33/377. 3-10.
- WASYLKIEWICZ** Viktor

- 1900 Népköltési Gyűjteményeink története és értéke *A Csíksomlyói Római Kath. Főgymnasium Értesítője az 1899-1900-as évről* 1-95.
WELLMANN Imre (vál. ford.)
 1984 *Bél Mátyás: Magyarország népének élete* 1730 táján Budapest, Gondolat
WHORF, Benjamin Lee
 1956 *Language, thought and reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* Cambridge, MIT Press
 2006 A szokványos gondolkodás és viselkedés viszonya a nyelvhez In BOHANNAN, P.–GLAZER, M. (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában* Budapest, Panem, 222-250.
WIERZBICKA, Anna
 1996 *Semantics: Primes and Universals. Oxford* Oxford University Press

Y, Z, Zs

- YBL** Ervin
 1938 *Lotz Károly élete és művészete* Budapest, MTA
YOUNG, Diana
 2006 The Colours of Things In TILLEY, Ch. – KEANE, W. – KÜCHLER, S. – ROWLANDS, M. – SPYER, P. (szerk.): *Handbook of Material Culture* London-Thousand Oaks-New Delhi, SAGE Publications, 173-185.
ZÁDROVICH Bernadett
 2009 Szint jelölő melléknevek egy Vas megyei horvát nyelvjárásban In: Uő: *Tanulmányok a Magyarországon élő gradistyei horvátokról* Szombathely, 33-79.
ZAKARIÁS Erzsébet
 1992 Boszorkányok Erdőfülében *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* I. 182-198.
ZELENYÁK János (lekéri plébános)
 1908 *A gyógynövények hatása és használata* Budapest
ZELLES Aladár
 1906 Paeonia, Pünkösdi rózsza, Bazsarózsa Díszkertészeti tanulmány *A Kert.* 46-48.
ZENTAI János
 1974 Baranya magyar főköltői *Janus P. M. Évk.* 14-15. 233-258.
ZENTGRAF, Matthias–**IMMING**, Peter–**IMHOF**, Ingo
 2000 Purpur, die Farbe der Kaiser *Pharmazeutische Zeitung* 16/2000. www.pharmazeutische-zeitung.de/index.php?id=21402
ZILAHÍ Lajos
 2011 *Sárréti tájszótár* Budapest, Argumentum
ZOLTAI Lajos
 1938 A debreceni viselet a XVI—XVIII. században *Ethnographia* 49. 75-108, 287-315.
ZÓLYOMI József
 1979 A Mailáth-uradalom cselédeinek viselete a két világháború között *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 25. 199-226.
ZUPKÓ Béla
 1982 A matyó népművészet ma Harmincéves a Matyó Népművészeti és Háziipari Szövetkezet *Matyóföld* 1981-82, 14-26.
ZSÁMBOKI László (szerk.)

1994 *Georgius Agricola: Bermannus avagy beszélgetés az ásványok csodálatos világáról (Basel 1530) a bányákról, az orvoslásról, a festékekről...* (A bányászat, kohászat és földtan klasszikusai VIII.) Miskolc, Rudabánya

ZSITVAY János

1901 *A szín* Selmecebánya

1903 *A szín* Bővített kiadás.

ZSOLT Péter

2007 *Divatszociológia* Budapest, Prototo